

तैत्तिरीय  
ब्राह्मणम्

## Colophon

This document was typeset using Xe<sub>La</sub>TeX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several LaTeX macros designed by H. L. Prasād. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

## Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY  
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

## अनुक्रमणिका

अष्टकम् १	1
प्रथमः प्रश्नः . . . . .	1
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	23
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	37
चतुर्थः प्रश्नः . . . . .	55
पञ्चमः प्रश्नः . . . . .	74
षष्ठमः प्रश्नः . . . . .	91
सप्तमः प्रश्नः . . . . .	111
अष्टमः प्रश्नः . . . . .	129
अष्टकम् २	140
प्रथमः प्रश्नः . . . . .	140
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	156
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	176
चतुर्थः प्रश्नः . . . . .	191
पञ्चमः प्रश्नः . . . . .	213
षष्ठमः प्रश्नः . . . . .	227
सप्तमः प्रश्नः . . . . .	256
अष्टमः प्रश्नः . . . . .	275
अष्टकम् ३	299
प्रथमः प्रश्नः . . . . .	299

द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	319
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	343
चतुर्थः प्रश्नः . . . . .	365
पञ्चमः प्रश्नः . . . . .	370
षष्ठमः प्रश्नः . . . . .	379
सप्तमः प्रश्नः . . . . .	393
अष्टमः प्रश्नः . . . . .	429
नवमः प्रश्नः . . . . .	457
<b>तैत्तिरीय आरण्यकम्</b>	<b>483</b>
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः . . . . .	483
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	518
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	533
चतुर्थः प्रश्नः . . . . .	547
पञ्चमः प्रश्नः . . . . .	573
षष्ठः प्रश्नः . . . . .	603
सप्तमः प्रश्नः — शिक्षावल्ली . . . . .	617
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली . . . . .	623
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली . . . . .	629
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् . . . . .	634
<b>कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्</b>	<b>671</b>
प्रथमः प्रश्नः . . . . .	671
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	684

तृतीयः प्रश्नः . . . . .	700
--------------------------	-----



## ॥ अष्टकम् १ ॥

### ॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्।  
इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे  
जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां  
मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं  
तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः  
प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा।  
स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः  
प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सङ्गमानौ  
दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं  
तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे  
जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं  
तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ  
आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्।  
प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय

धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं  
यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।  
कल्पयन्तं देवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने  
चा। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्कौ  
सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः  
संकृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो  
बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निर्द्वे च॥ (ब्रह्म क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं  
पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके  
वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥१॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।  
स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा  
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं  
एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।  
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।  
ततो वै ते सर्वान्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो  
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वान्रोहान्रोहति। देवा वै  
भद्राः सन्तोऽग्निमाधित्सन्त॥७॥



तेषा॒मना॑हितोऽग्निरासीत्। अथै॑भ्यो वा॒मं वस्वपा॑क्रामत्।  
 ते पुन॑र्वस्वो॒राद॑धत्। ततो॒ वै तान् वा॒मं वसू॑पावर्तत्। यः  
 पुरा॑ऽभ॒द्रः सन्पा॑पीया॒न्त्स्यात्। स पुन॑र्वस्वो॒रग्नि॑मादधीत्।  
 पुन॑रे॒वैनं॑ वा॒मं वसू॑पावर्तते। भ॒द्रो भ॑वति। यः  
 का॒मये॑त् दानका॑मा मे प्र॒जाः स्यु॑रिति। स पू॒र्वयोः॑  
 फल्गु॑न्यो॒रग्नि॑मादधीत्॥८॥

अ॒र्य॒म्णो वा ए॒तन्न॑क्षत्रम्। यत्पूर्वे॒ फल्गु॑नी। अ॒र्यमे॒ति तमा॑हुर्यो  
 ददा॑ति। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। यः का॒मये॑त् भ॒गी  
 स्या॒मिति॑। स उत्त॑रयोः फल्गु॑न्यो॒रग्नि॑मादधीत्। भग॑स्य॒ वा  
 ए॒तन्न॑क्षत्रम्। यदुत्त॑रे॒ फल्गु॑नी। भ॒ग्येव॑ भ॑वति। का॒ल॒क॒ञ्जा वै  
 नामा॑सुरा आसन्॥९॥

ते सु॑व॒र्गाय॑ लो॒काया॒ग्निम॑चिन्वत्। पुरु॑ष इष्ट॑का॒मुपा॑दधात्पुरु॑ष  
 इष्ट॑काम्। स इन्द्रो॑ ब्रा॒ह्म॒णो ब्रुवा॑ण॒ इष्ट॑का॒मुपा॑धत्। ए॒षा  
 मे चि॒त्रा ना॑मेति। ते सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑ प्रा॒रोह॑न्। स  
 इन्द्र॑ इष्ट॑का॒मावृ॑हत्। तेऽवा॑कीर्यन्त। येऽवा॑कीर्यन्त। त  
 ऊ॒र्णाव॑भयोऽभवन्। द्वावु॑द॒पत॑ताम्॥१०॥

तौ दि॒व्यौ श्वा॑ना॒वभव॑ताम्। यो भ्रातृ॑व्यवा॒न्त्स्यात्। स  
 चि॒त्राया॑म॒ग्निमा॑दधीत्। अ॒व॒की॒र्ये॒व भ्रातृ॑व्यान्। ओजो॑  
 बल॑मिन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। व॒सन्तो॑ ब्रा॒ह्म॒णोऽग्नि॑मादधीत्।  
 व॒सन्तो॑ वै ब्रा॒ह्म॒णस्य॑तुः। स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॑धाय। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी

भवति। मुखं वा एतद्वतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो  
योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत।  
ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी  
भवति। शरदि वैश्यं आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः  
फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य।  
यत्पूर्वं फल्गुनी। पृष्टित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय।  
पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा  
रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव  
संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदैवैनं  
यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधित्सन्तु फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥२॥ [२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति  
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्।  
रूपेणैव वैश्वानरमवरुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा  
प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं  
ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती  
अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या

य॒ज्ञि॒य॒मासी॑त्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षा॑ अभवन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञि॒य॒मासी॑त्। तद॒मुष्या॑मदधात्। तद॒दश्च॒न्द्रम॑सि  
कृ॒ष्णम्। ऊ॒षा॑न्नि॒वप॑न्नदो ध्या॑येत्। द्यावा॑पृ॒थिव्यो॑रे॒व  
य॒ज्ञि॒येऽग्नि॑माधत्ते। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। आ॒खू रू॒पं  
कृ॒त्वा। स पृ॑थि॒वीं प्रावि॑शत्। स ऊ॒तीः कु॑र्वाणः पृ॒थि॒वीमनु॑  
सम॑चरत्। तदा॑खुकरी॒षम॑भवत्॥१६॥

यदा॑खुकरी॒षः संभा॑रो भव॑ति। यदे॒वास्य॑ तत्र॒ न्य॑क्तम्।  
तदे॒वावरु॑न्धे। ऊ॒र्जं वा ए॒तः रसं॑ पृ॒थिव्या॑ उ॒पदी॑का  
उद्दि॑हन्ति। यद्व॒ल्मीक॑म्। यद्व॒ल्मीक॑वृ॒षा संभा॑रो भव॑ति।  
ऊ॒र्जमे॒व रसं॑ पृ॒थिव्या॑ अवरु॑न्धे। अथो॒ श्रोत्र॑मे॒व। श्रोत्र॑ः  
ह्ये॒तत्पृ॑थि॒व्याः। यद्व॒ल्मीकः॑॥१७॥

अब॑धिरो भवति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत।  
तासा॑मन्नमु॒पाक्षी॑यत। ताभ्यः॑ सूदमु॒पप्राभि॑नत्। ततो॒ वै  
तासा॑मन्नं नाक्षी॑यत। यस्य॑ सूदः सम्भा॑रो भव॑ति। नास्य॑  
गृहेऽन्नं॑ क्षीयते। आपो॒ वा इ॒दम॑ग्रे स॒लिल॑मासीत्। तेन॑  
प्र॒जाप॑तिरश्राम्यत्॥१८॥

क॒थमि॒दः स्या॒दिति॑। सोऽप॑श्यत्पुष्कर॒पुर्णं तिष्ठ॑त्।  
सोऽम॑न्यत। अस्ति॒ वै तत्। यस्मि॑न्नि॒दम॑धि॒ तिष्ठ॑तीति॑। स  
व॑रा॒हो रू॒पं कृ॒त्वोप॑ न्य॒मञ्ज॑त्। स पृ॑थि॒वीम॒ध आ॑च्छत्। तस्या॑  
उप॑हत्योद॒मञ्ज॑त्। तत्पु॑ष्कर॒पुर्णेऽप्र॑थयत्। यदप्र॑थयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्धूम्यै भूमित्वम्।  
तां दिशोऽनु वातः समंवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं  
वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं  
सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्धारमग्निमाधत्ते। शर्करा  
भवन्ति धृत्यै॥ २० ॥

अथो शंत्वायं। सरैता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य  
पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य  
रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति।  
सरैतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्सत  
इत्याहुः॥ २१ ॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति  
प्रयच्छति। अग्निदेवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा।  
सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।  
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।  
तदेवावरुन्धे॥ २२ ॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा  
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवावरुन्धे।  
तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य  
पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पर्णत्वम्॥ २३ ॥  
यस्य पर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवावरुन्धे।

दे॒वा वै ब्रह्म॑न्नवदन्त। तत्प॒र्ण उपा॑शृणोत्। सु॒श्रवा॒ वै  
नाम॑। यत्प॒र्णमयः॑ सम्भा॒रो भव॑ति। ब्रह्म॑व॒र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे।  
प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सोऽ॒बिभे॒त्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त॒  
श॒म्याऽश॑मयत्॥ २४॥

तच्छ॒म्यै श॑मित्वम्। यच्छ॒मीम॑यः सम्भा॒रो भव॑ति।  
शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॒ यतः॑। वि॒कङ्क॑तं भा  
आ॑र्च्छत्। यद्वैक॑ङ्कतः सम्भा॒रो भव॑ति। भा ए॒वाव॑ रुन्धे।  
सहृ॑दयोऽ॒ग्निरा॒धेय॒ इत्या॑हुः। म॒रुतोऽ॒द्विर॒ग्निम॑तमयन्। तस्य॑  
ता॒न्तस्य॒ हृद॑यमाच्छि॒न्दन्। साऽश॑निर्भवत्। यद॒शनि॑हतस्य  
वृ॒क्षस्य॑ सम्भा॒रो भव॑ति। सहृ॑दयमे॒वाग्नि॑मा ध॑त्ते॥ २५॥

उपा॑ अभवन्नभवद्वल्मीकाऽ॒श्राम्य॑दप्र॒थय॑द्धृत्यै बीभत्सत् इत्या॑हु रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्दुः॒ स्त्रीणि॑

च॥ ३॥

[ ३ ]

द्वा॒दश॑सु॒ वि॒क्रामे॑ष्व॒ग्नि॒मा द॑धीत। द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः।  
सं॒वत्स॑रादे॒वेन॑मव॒रुद्धा॑ ध॑त्ते। यद्वा॒दश॑सु॒ वि॒क्रामे॑ष्व॒ दधी॑त।  
परि॑मित॒मव॑ रुन्धीत। चक्षु॑र्निमित्त॒ आद॑धीत। इ॒यद्वा॒दश॑  
वि॒क्रामा॑ (३) इति॑। परि॑मितं चै॒वापरि॑मितं चा॒व॑ रुन्धे।  
अनृ॑तं वै वा॒चा व॑दति। अनृ॑तं मन॑सा ध्यायति॥ २६॥

चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। अ॒द्रा(३)गि॒त्याह॑। अद॑र्श॒मिति॑।  
तत्स॒त्यम्। यश्चक्षु॑र्निमित्तेऽ॒ग्निमा॑ध॒त्ते। स॒त्य ए॒वैन॒मा ध॑त्ते।  
तस्मा॑दाहि॒ताग्नि॑र्नानृ॑तं वदेत्। नास्य॑ ब्राह्म॒णोऽना॑श्वान्गृ॒हे  
व॑सेत्। स॒त्ये ह्य॑स्या॒ग्निरा॑हितः। आ॒ग्नेयी॑ वै रा॒त्रिः॥ २७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।  
 पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।  
 अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके  
 प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।  
 अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा  
 अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।  
 अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।  
 प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा  
 पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्।  
 तैऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्।  
 अथाहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गलोकमेष्यन्ति।  
 प्रजां तु न वैत्स्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य  
 श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमैति। प्रजां तु न विन्दते।  
 साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि।  
 यथा प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति।  
 गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः  
 पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्प्राजनयत्।

अथा॑न्वा॒हार्य॑पच॑नम्। ति॒र्यङ्ङि॑व वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्रत्य॑तिष्ठत्। अथा॑हव॒नीयम्। तेनै॒व सु॒वर्गं लो॒कम॒भ्य॑जयत्॥ ३२॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मि॒थुनै॑र्जा॒यते। प्रत्य॑स्मि॒ल्लो॒के ति॑ष्ठति। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं ज॑यति। यस्य॒ वा अय॑थादे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते। पापी॑यान्भवति। यस्य॑ यथादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति॥ ३३॥ भृ॒गूणां॑ त्वाऽङ्गि॑रसां व्रत॒पते व्र॑तेनाद॒धामी॑ति॒ भृ॒ग्वङ्गि॑रसा॒माद॑ध्यात्। आ॒दि॒त्यानां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रत॒पते व्र॑तेनाद॒धामी॑त्य॒न्यासां॑ ब्रा॒ह्म॒णीनां॑ प्र॒जाना॑म्। वरु॑णस्य त्वा॒ राज्ञो॑ व्रत॒पते व्र॑तेनाद॒धामी॑ति॒ राज्ञः॑। इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्रत॒पते व्र॑तेनाद॒धामी॑ति॒ राज॒न्यस्य॑। मनो॑स्त्वा ग्रा॒म॒ण्यो॑ व्रत॒पते व्र॑तेनाद॒धामी॑ति॒ वैश्य॑स्य। ऋ॒भूणां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रत॒पते व्र॑तेनाद॒धामी॑ति॒ रथका॑रस्य। य॒था॒दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चावकन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीज्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नव च॥४॥ [४]

प्र॒जाप॑तिर्वा॒चः स॒त्यम॑पश्यत्। तेना॒ग्निमा॑धत्त। तेन॒ वै स आ॑र्धोत्। भूर्भुवः॑ सु॒वरि॑त्याह। ए॒तद्वै वा॒चः स॒त्यम्। य ए॒तेना॒ग्निमा॑धत्ते। ऋ॒ध्नो॒त्ये॒वा अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरे॒व भ॑वति। अथो॒ य ए॒वं वि॒द्वान॑भि॒चर॑ति। स्तृ॒णुत॑ ए॒वैनम्॑॥ ३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह।  
अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव  
लोके प्रतितिष्ठति। त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रयं  
इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः  
पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग  
एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा  
दधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ संपद्यन्ते। अष्टाक्षरा  
गायत्री। गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।  
ताभ्यो ज्योतिरुदङ्गृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि  
समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्गृह्णीयादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः  
प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्षयश्चयत्।  
तत्पराऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं  
पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति।  
वज्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव  
भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-  
मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं



नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मूत्वा। प्राञ्चं पूर्वमुदवहत्।  
तत्पूर्ववाहः पूर्ववाद्वम्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्तिरेवैनयोः  
सा। अथो नानावीर्याविवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरेत्। प्राणान्विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः  
शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति।  
अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु  
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मां  
धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।  
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या  
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य संदधाति।  
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्।  
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य  
पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा  
अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न  
रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु  
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये  
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये

पाव॒काय॑। पू॒त ए॒वास्मिन्नु॒न्नाद्यं॑ दधाति। यद॒ग्नये॑ शुच॑ये।  
ब्र॒ह्मव॒र्च॑समे॒वास्मिन्नु॒परि॑ष्टाद॒धाति॥४४॥

ए॒न॒मा॒ह॒व॒नीयं॑ धत्तेऽश्व॒त्वं वर्त॑यति कुरु॒त इति॑ रु॒द्रो द॑धाति यद॒ग्नये॑ शुच॑य॒ एकं॑ च॥५॥—[५]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑। अ॒ग्नौ  
वा॒मं व॒सु सं न्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो  
जे॒ष्यन्तीति॑। तद॒ग्निर्नो॑त्सह॑मशक्रोत्। तत् त्रे॒धा वि॒न्य॑दधात्।  
प॒शुषु॑ तृती॑यम्। अ॒प्सु तृती॑यम्। आ॒दि॒त्ये तृती॑यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पुन॒रवा॑रुरुत्सन्त। तेऽ॒ग्नये॑ पव॑मानाय  
पुरो॒डाश॑म॒ष्टाकं॑पालं॒ निर॑वपन्। प॒शवो॑ वा अ॒ग्निः पव॑मानः।  
यदे॒व प॒शुष्वासी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत। तेऽ॒ग्नये॑ पाव॒काय॑। आपो॑  
वा अ॒ग्निः पा॑व॒कः। यदे॒वाप्स्वासी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत॥४६॥

तेऽ॒ग्नये॑ शुच॑ये। असौ॑ वा आ॒दि॒त्योऽ॒ग्निः शुचिः॑। यदे॒वादित्य॑  
आसी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। त॒नुवो॑ वावैता  
अ॒ग्न्या॒धेय॑स्य। आ॒ग्नेयो॑ वा अ॒ष्टाकं॑पालोऽ॒ग्न्या॒धेय॑मिति॑।  
यत्तन्निर्व॑पेत्। नैता॒नि। यथा॒ऽऽत्मा॑ स्यात्॥४७॥

नाङ्गा॑नि। ता॒दृगे॒व तत्। यदे॒तानि॑ निर्व॑पेत्। न तम्।  
यथा॒ऽङ्गा॑नि॒ स्युः। ना॒त्मा। ता॒दृगे॒व तत्। उ॒भया॑नि स॒ह  
नि॒रुप्या॑णि। य॒ज्ञस्य॑ सा॒त्मत्वाय॑। उ॒भयं॑ वा ए॒तस्येन्द्रि॑यं  
वी॒र्य॑माप्यते॥४८॥

योऽ॒ग्निमा॑ध॒त्ते। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपाल॒मनु॑ निर्व॑पेत्। आ॒दि॒त्यं

चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातमायामानौ। ये एव देवते  
अयातयाग्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे।  
आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।  
धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति।  
यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति। दिशामेव  
ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष रुद्रः।  
यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्।  
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य  
पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा  
वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं शमयित्वा।  
पशूनवरुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन-  
मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै  
लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु  
प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति।  
मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतव्या(३)  
मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्।

यन्न जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्।  
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे  
ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामव-  
रुद्धै। अश्वं ब्रह्मणै। इन्द्रियमेवावरुन्धे। धेनुं होत्रै।  
आशिषं एवावरुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवै। वह्निर्वा अनङ्गान्।  
वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्यावरुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।  
मिथुनस्यावरुद्धै। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा  
एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः  
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्।  
अपरिमितस्यावरुद्धै॥५५॥

आदित्ये तृतीयमप्स्वासीत्तत्तेनावारुन्धत् स्यादप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्प्रत्यवरोहति  
ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥६॥

[६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। संप्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय  
तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। संप्रियः पशुभिर्भुवत्।  
स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहि  
विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो  
विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अर्कश्चक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। संप्रियः पशुभिर्भुवत्। यत्ते

शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराद्वं स्वराद्वं। ते माविशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। संराद्वाम्भिभूश्च। ते माविशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्च। ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥७॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्। शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्। रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत उद्ध्रियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीयं

आधीयमाने। बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके  
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत।  
तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत।  
तच्छैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते।  
वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते।  
घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा  
धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स  
आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।  
संप्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं संप्रियं  
करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय  
यच्छेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण  
इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह।  
अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहिं विद्वानित्याह।  
विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते। ऊर्ज  
नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।  
अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।  
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रय इमे लोकाः।

ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। तत्तथा॒ न का॒र्यम्।  
 वी॒ङ्गि॒त॒मप्र॑ति॒ष्ठि॒त॒मा द॑धीत। उ॒द्धृत्यै॒वाधा॑याभि॒मन्त्रि॑यः।  
 अवी॒ङ्गि॒तमे॒वैनं॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒माध॑त्ते। वि॒राट् स्व॒राट् यास्ते॑  
 अ॒ग्ने शि॒वास्त॒नुव॒स्ताभि॒स्त्वाऽऽद॑ध॒ इत्या॑ह। ए॒ता वा  
 अ॒ग्नेः शि॒वास्त॒नुवः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। यास्ते॑ अ॒ग्ने  
 घो॒रास्त॒नुव॒स्ताभि॑र॒मुं ग॒च्छेति॑ ब्रूया॒द्यं द्वि॑ष्यात्। ताभि॑रे॒वैनं॑  
 परा॑भावयति॥६४॥

लो॒कोऽसृ॑जतै॒नमाध॑त्तेऽन्वाहा॒र्यप॑चनं दे॒वाना॒मन्न॑मेनं प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒माध॑त्ते पञ्च च॥८॥ [८]

श॒मीग॒र्भादग्निं॑ म॒न्थ॑ति। ए॒षा वा अ॒ग्रेर्य॑ज्ञि॒यां त॒नूः।  
 ता॒मेवा॒स्मै ज॑नयति। अ॒दि॒तिः पु॒त्रका॑मा। सा॒ध्येभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑  
 ब्र॒ह्मो॒दन॑म॒पच॑त्। तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॒श्नात्।  
 सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑ धा॒ता चा॑र्य॒मा चा॑जायेताम्। सा  
 द्वि॒तीय॑म॒पच॑त्॥६५॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑  
 मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्चाजायेताम्। सा तृ॒तीय॑म॒पच॑त्। तस्या॑  
 उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑ अ॒शंश्च॒  
 भग॑श्चाजायेताम्। सा च॑तु॒र्थम॑पचत्॥६६॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑  
 इन्द्र॑श्च॒ वि॒वस्वाꣳश्चा॑जायेताम्। ब्र॒ह्मो॒दनं॑ प॒चति॑। रे॒तं ए॒व  
 तद॑धाति। प्रा॒श्नन्ति॑ ब्रा॒ह्म॒णा ओ॒दन॑म्। यदाज्य॑मु॒च्छि॒ष्यते॑।  
 तेन॑ स॒मिधो॑ऽभ्यज्या द॑धाति। उ॒च्छे॒षणा॒द्वा अ॒दि॒ती

रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।  
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।  
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।  
इयतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयतीर्भवन्ति। एतावद्वे  
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसंमिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि  
रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।  
घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम्। यद्धृतम्। प्रियेणैवेनं धाम्ना  
समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।  
गायत्रच्छन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।  
त्रिष्टुभी राजन्यस्य। त्रिष्टुच्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य  
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः  
प्रत्ययनस्त्वाय। त९ संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सर९  
हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन९ संवत्सरे नोपनमेत्।  
समिधः पुनरादध्यात्। रेत एव तद्धितं वर्धमानमेति। न  
मा९ समश्जीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥७१॥

यन्मा९ समश्जीयात्। यत्स्त्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्।



नैनम॒ग्निरुप॑नमेत्। श्व आ॒धा॒स्यमा॑नो ब्रह्मो॒दनं प॑चति।  
आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो  
यन्तं॑ प्रति॑नुदन्ते। ए॒ते खलु॑ वावादि॒त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः। तैरे॒व  
स॒न्त्वं ग॑च्छति॥ ७२॥

नैनं॑ प्रति॑नुदन्ते। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। क्वां सः।  
अ॒ग्निः का॒र्यः। योऽस्मै॑ प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति।  
शल्कै॑स्ता॒रात्रि॑म॒ग्निमि॑न्धीत। तस्मि॑न्नुपव्युषम॒रणी॑ निष्ट॑पेत्।  
यथ॑र्ष॒भाय॑ वाशि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒पो॒दूह्य॑  
भस्मा॒ग्निं म॑न्थति॥ ७३॥

सैव साऽग्नेः सन्त॑तिः। तं म॑थित्वा प्राश्चमुद्ध॑रति। सं॒व॒त्स॒रमे॒व  
तद्रेतो॑ हि॒तं प्र॑ज॒नय॑ति। अना॑हित॒स्तस्या॒ग्निरित्या॑हुः।  
यः सु॒मिधोऽना॑धाया॒ग्निमा॑धत्त इति॑। ताः सं॒व॒त्स॒रे  
पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्। सं॒व॒त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुध्या॑धत्ते। यदि॑  
सं॒व॒त्स॒रेऽना॑द॒ध्यात्। द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्।  
सं॒व॒त्स॒रप्र॑तिमा॒ वै द्वा॑द॒श रा॒त्रयः॑। सं॒व॒त्स॒रमे॒वास्या॑हि॒ता  
भव॑न्ति। यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॑द॒ध्यात्। त्र्य॒हे पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्।  
आहि॑ता ए॒वास्य॑ भवन्ति॥ ७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददितौ रेतोऽधत्त समिता घृतवन्तोभिरादधाति राज्ञ्यः स्वस्य छन्दसः

प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्रच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥ ९॥ [९]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। स रि॑रि॒चानो॑ऽमन्यत।  
स तपो॑ऽतप्यत। स आ॒त्मन्वी॒र्यम॑पश्यत्। तद॑वर्धत।

तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा  
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।  
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा  
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे  
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।  
शःस्य पशून्मे गोपायेति॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां  
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।  
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।  
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे  
प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तोऽग्नय  
आधीयन्ते। पाङ्क्तुं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तुं स्पृणोति।  
अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति। नर्य  
प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शःस्य  
पशून्मे गोपायेत्याह॥ ७८॥

पशूनेवैतेन स्पृणोति। सप्रथ सभां मे गोपायेत्याह।  
सभामेवैतेनैन्द्रियं स्पृणोति। अहे बुध्निय मन्त्रं  
मे गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियं स्पृणोति।

यदान्वाहार्यपचनेऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः  
प्रीतः। यद्गार्हपत्य आज्यमधिश्रयन्ति संपत्नीर्याजयन्ति।  
तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवनीये जुह्वति॥७९॥

तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सभायां विजयन्ते। तेन  
सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन  
सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा  
आधीयन्ते। प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेतैकमेकम्। यथा  
ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदाय गृहानेति। तादृगेव तत्।  
पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तत्  
ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्।  
रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठितमाधत्ते।  
ऋध्रोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून् गोपायेति प्रविष्टा पशून् गोपायेत्याह जुह्वति तिष्ठते स्म च॥१०॥ [१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूदन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नेद्धर्मश्शिर इमे वै  
शमीगर्भात्प्रजापतिः स रिचिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यदश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शंत्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा  
जगतीभिर्शोतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्रोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।  
शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता।  
शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतयै। शंयोरभि स्रवन्तु  
नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु  
नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। संजज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।  
ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः।  
ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य।  
तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं  
पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरुचीः॥२॥

वप्त्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।  
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहृत्यै सुवितं नो अस्तु।  
उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि।  
यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य  
मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पुर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यज्जगतः प्रतिष्ठाम्।  
तत्पुष्करस्यायतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि।  
याभिरदृहज्जगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य भर्त्रीम्।

ता नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्रः हिरण्यम्।  
अद्ध्यः सम्भूतममृतं प्रजासु। तत्सम्भरन्नुत्तरतो निधाय॥४॥

अतिप्रयच्छं दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा  
यदश्वत्थेऽतिष्ठः। संवत्सरं देवेभ्यो निधाय। तत्ते न्यक्तमिह  
सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जः पृथिव्या  
अध्युत्थितोऽसि। वनस्पते शतबलशो विरोह। त्वया  
वयमिषमूर्जं मदन्तः। रायस्पोषेण समिषा मदेम। गायत्रिया  
हियमाणस्य यत्ते॥५॥

पूर्णमपतत्तृतीयस्यै दिवोऽधि। सोऽयं पूर्णः सोमपर्णाद्धि  
जातः। ततो हरामि सोमपीथस्यावरुद्धौ। देवानां ब्रह्मवादं  
वदेतां यत्। उपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोऽसि। ततो मामाविशतु  
ब्रह्मवर्चसम्। तत्सम्भरः स्तदवरुन्धीय साक्षात्। यया ते  
सृष्टस्याग्नेः। हेतिमशमयत्प्रजापतिः। तामिमामप्रदाहाय॥६॥

शमीः शान्त्यै हराम्यहम्। यत्ते सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं  
भा आर्च्छजातवेदः। तया भासा सम्मितः। उरुं नो  
लोकमनु प्रभाहि। यत्ते तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दजातवेदः।  
मरुतोऽद्विस्तमयित्वा। एतत्ते तदशनेः सम्भरामि। सात्मा  
अग्ने सहृदयो भवेह। चित्रियादश्वत्थात्सम्भृता बृहत्यः॥७॥

शरीरमभि सङ्स्कृताः स्थ। प्रजापतिना यज्ञमुखेन  
सम्मिताः। तिस्रस्त्रिवृद्धिर्मिथुनाः प्रजात्यै। अश्वत्थाद्धव्य-

वा॒हा॒द्धि जा॒ताम्। अ॒ग्ने॒स्त॒नूं य॒ज्ञिया॒५ सम्भ॑रामि।  
शा॒न्तयो॑नि॒५ शमी॑ग॒र्भम्। अ॒ग्नये॑ प्र॒ज॒नयि॑तवै। यो अ॑श्व॒त्थः  
श॒मीग॒र्भः। आ॒रु॒रोह॑ त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॑ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ञ्जात॑वेदः। य॒थाश॑री॒रं  
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स सम्भृ॑तः सीद॑ शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑  
लो॒कम॑नु॒नेषि॑ वि॒द्वान्। प्रवे॑धसे॒ क॒वये॑ मे॒ध्याय॑। व॒चो व॑न्दारु॒  
वृष॑भाय॒ वृष्णो॑। यतो॑ भ॒यम॑भ॒यं तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान्  
य॒जेहे॒ड्यान्। स॒मिधा॑ऽग्निं दु॒वस्य॑त॥९॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आ॒ऽस्मिन् ह॒व्या जु॑होतन। उ॒प  
त्वा॒ऽग्ने ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यत॑। जुष॒स्व स॒मिधो॑  
मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा  
यवि॑ष्ठ। स॒मिध्य॑मानः प्रथ॒मो नु॑ धर्मः। स॒म॒क्तुभि॑रज्यते  
वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चिष्के॑शो घृ॒तनि॑र्णि॒क्पाव॑कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॑ज॒थाय॑ दे॒वान्।  
घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑नि॒र॒ग्निः। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑ घृ॒तम॑स्यान्नम्।  
घृ॒तप्रुष॑स्त्वा स॒रितो॑ वह॒न्ति। घृ॒तं पिब॑न्त्सु॒यजा॑ यक्षि दे॒वान्।  
आ॒युर्दा॑ अ॒ग्ने ह॒विषो॑ जुषा॒णः। घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं  
पी॒त्वा मधु॑ चा॒रु ग॒व्यम्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादि॒मम्॥११॥

त्वाम॑ग्ने स॒मिधा॑नं यवि॑ष्ठ। दे॒वा दू॒तं च॑क्रिरे ह॒व्यवा॑हम्।  
उ॒रु॒ज्रय॑सं घृ॒तयो॑नि॒माहु॑तम्। त्वे॒षं चक्षु॑र्दधिरे चोद॒यन्वा॑ति।

त्वामंग्रे प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।  
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु जयांसि पार्थिवा  
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न  
समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते  
धियम्। प्रजा अंग्रे संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।  
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विश्वनी  
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वनी  
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतुं शक्ररीर्मम्। ऋतेनाग्र आयुषा वर्चसा सह।  
ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरां समांम्। दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं  
यथा यजै। ऋत्विगवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां ते  
वामहं ददे। तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः। ते  
मत्प्रातः प्रजनिष्येथे। ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्यमुपैमि।  
मानुषाद्व्यमुपैमि। दैवीं वाचं यच्छामि। शल्कैरग्निमिन्धानः।  
उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयौलोकयोर् ऋध्वा। अति मृत्युं  
तराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः। इह सिञ्च तपसो  
यज्ञनिष्यते॥१५॥

अग्निमश्वत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो मयोभूः।



अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑। यतो॑ जा॒तो अरो॑चथाः। तं जा॒नन्न॑ग्र  
आरो॑ह। अथा॑ नो वर्ध॒या र॒यिम्। अपै॑त॒ वीत॒ वि च॑ सर्प॒तातः॑।  
येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अदा॑दि॒दं य॒मोऽव॑सानं  
पृथि॒व्याः। अ॒क्रन्नि॒मं पि॒तरो॑ लो॒कम॑स्मै॥१६॥

अ॒ग्नेर्भ॑स्मा॑स्य॒ग्नेः पु॑री॒षम॑सि। सं॒ज्ञान॑म॒सि का॒म॒धर॑णम्। मयि॑  
ते का॒म॒धर॑णं भू॒यात्। सं॒वः सृ॒जामि॑ हृद॒यानि॑। स॒सृष्टं॑  
मनो॑ अस्तु वः। स॒सृष्टः प्रा॒णो अस्तु॑ वः। सं या वः  
प्रि॒यास्त॒नुवः॑। सं प्रि॒या हृद॑यानि वः। आ॒त्मा वो॑ अस्तु  
संप्रि॑यः। संप्रि॒यास्त॒नुवो॑ मम॥१७॥

कल्पे॑तां द्यावा॑पृथि॒वी। कल्प॑न्ता॒माप॒ ओष॑धीः।  
कल्प॑न्ता॒म॒ग्नयः॑ पृथ॒क्। मम॑ ज्यैष्ठा॒य स॒व्रताः॑। यैऽग्न॑यः  
सम॑नसः। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी। वास॑न्तिकावृ॒तू अ॒भि  
कल्प॑मानाः। इन्द्र॑मिव दे॒वा अ॒भि सं वि॑शन्तु। दि॒वस्त्वा॑  
वीर्ये॑ण। पृथि॒व्यै म॑हिम्ना॥१८॥

अ॒न्तरि॑क्षस्य॒ पोषे॑ण। स॒र्वप॑शुमा॒दधे॑। अजी॑जनन्न॒मृतं॑  
मर्त्या॑सः। अ॒स्त्रेमा॑णं त॒रणिं॑ वी॒डुज॑म्भम्। दश॒ स्वसा॑रो  
अ॒श्रुवः॑ समी॒चीः। पु॒मांसं॑ जा॒तम॒भि स॒र॒भन्ता॑म्।  
प्र॒जाप॑तेस्त्वा प्रा॒णेना॒भि प्राणि॑मि। पू॒ष्णः पोषे॑ण॒ मह्य॑म्।  
दी॒र्घायु॑त्वाय॑ श॒तशा॑रदाय। श॒त॒ श॒र॒द्भ्य आयु॑षे॒ वर्च॑से॥१९॥

जी॒वात्वै॑ पुण्या॑य। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॒तत्। ममा॑सि॒

योनिस्तव॑ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्वहं॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे  
लो॒ककृ॑ज्जातवेदः। प्रा॒णे त्वा॒ऽमृत॑माद॒धामि। अ॒न्नाद॑म॒न्नाद्या॑य।  
गो॒सारं॑ गु॒प्त्यै। सु॒गा॒र॒ह॒प॒त्यो वि॒दह॑न्नरा॒तीः। उ॒षसः॑ श्रेय॑सीः  
श्रेय॑सीर्दध॑त्॥ २०॥

अ॒ग्ने स॒पत्ना॑ꣳ अ॒प॒ बाध॑मानः। रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑  
धेहि। इ॒मा उ॒ मामु॑प॒तिष्ठ॑न्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह  
सं॒व॒से॒य। इ॒हो इ॒डा तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। म॒ध्ये व॒सोर्दी॑दिहि  
जा॒तवे॑दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शु॒ष्माया॑यु॒षे  
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः। यस्ते॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा सु॑व॒र्गः॥ २१॥

यस्तं॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टि॒र्या ते॑ म॒नुष्ये॑षु पप्र॒थे।  
तया॑ नो अ॒ग्ने जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्तिरि॒क्षात्।  
वा॒तात्प॑शु॒भ्यो अ॒ध्योष॑धी॒भ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः स॒म्बभू॑थ।  
ततो॑ नो अ॒ग्ने जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। प्रा॒चीम॑नु॒ प्रदि॑शं॒ प्रेहि॑ वि॒द्वान्।  
अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रोअ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॑शा दी॒द्यानो॑ वि भा॑हि॥ २२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्नि॒रुष॑सा॒मग्र॑मख्यत्।  
अ॒न्वहा॑नि प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अ॒नु सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा॑ च  
र॒श्मीन्। अ॒नु द्या॒वापृ॑थि॒वी आ॒त॒ताना॑। वि॒क्रम॑स्व म॒हाꣳ  
अ॑सि। वे॒दिष॑न्मा॒नुषे॑भ्यः। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जागृ॒हि। य॒दिदं॑  
दि॒वो यद॑दः पृ॑थि॒व्याः। सं॒वि॒दा॒ने रो॑द॒सी सं ब॑भूवतुः॥ २३॥

तयोः॑ पृ॒ष्ठे सी॑दतु जा॒तवे॑दाः। श॒म्भूः प्र॒जाभ्य॑स्त॒नुवै॑ स्यो॒नः।

प्रा॒णं त्वा॒ऽमृत॒ आ द॑धामि। अ॒न्नाद॒मन्नाद्या॑य। गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै।  
यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे  
दीदिहि॒ तेन॑ त्वा॒ऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे  
सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे॥२४॥

नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपाय। अ॒मृत॒त्वाय॑ जी॒वसे॑। जा॒तां  
ज॑नि॒ष्यमा॑णां च। अ॒मृते॑ स॒त्ये प्र॑ति॒ष्ठिता॑म्। अथ॑र्व  
पि॒तुं मे॑ गोपाय। र॒स॒मन्त्र॑मिहायु॑षे। अद॑ब्धा॒योऽशी॑ततनो।  
अवि॑षन्नः पि॒तुं कृ॑णु। श॒ङ्स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपाय। द्वि॒पादो॒ ये  
चतु॑ष्पदः॥२५॥

अ॒ष्टाश॑फाश्च॒ य इ॒हाग्ने॑। ये चैक॑श॒फा आ॑शु॒गाः। सप्र॑थ  
स॒भां मे॑ गोपाय। ये च॒ स॒भ्याः स॒भा॒सदः॑। ता॒निन्द्रि॑याव॑न्तः  
कुरु। सर्व॑मायुरुपा॑सताम्। अहे॑ बु॒ध्रिय॒ मन्त्रं॑ मे गोपाय।  
यमृ॑ष॒यस्त्रैवि॑दा वि॒दुः। ऋचः॑ सा॒मानि॒ यजू॑षि। सा हि  
श्रीर॒मृता॑ स॒ताम्॥२६॥

चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑।  
म॒र्मृज्य॑मा॒ना मह॑ते सौभ॑गाय। मह्यं॑ धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒  
का॒मान्। इ॒हैव॑ सन्त॒त्र स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑। प्रा॒णेन॑ वा॒चा  
मन॑सा बिभ॒र्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हा॒सीत्।  
ज्योति॑षा वो वैश्वान॒रेणो॑प॒तिष्ठे॑। प॒ञ्चधा॑ऽग्नी॒न्व्य॑क्रामत्।  
वि॒राद्बृ॑ष्टा प्र॒जाप॑न्तेः। ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑ह॒द्रोहि॑णी। योनि॑र॒ग्नेः

प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरुचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यो ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववार इममृञ्जते पुरोगां  
प्रजंनयिष्यथो जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे दधत्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे चतुप्सदः  
सृतां प्रजापतेर्द्वे च॥१॥ [१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।  
यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु  
सत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः  
कार्या इत्याहुः। अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति।  
द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तत्र  
सूक्ष्मम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः परः सामानः कार्याः॥२८॥  
पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-  
वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सऽस्तुता  
विराजंमभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया  
गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः।  
ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परः राथन्तरम्।  
तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै।  
शाक्रं पञ्चमे। रैवतः षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय  
एते ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्तसंतन्वन्ति।  
मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु।

मि॒थुनमे॒व तैर्यज॑माना॒ अव॑रुन्धते। बृ॒हत्पृ॑ष्ठं भ॑वति। बृ॒हद्वै  
सु॒व॒र्गो लो॒कः। बृ॒हतै॒व सु॒व॒र्गं लो॒कं य॑न्ति। त्र॒यस्त्रि॑ं॒शिना॑म  
सा॒मं। मा॒ध्य॑न्दि॒ने प॑व॒माने॒ भव॑ति॥ ३१॥

त्र॒यस्त्रि॑ं॒शद्वै दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। ये वा इ॒तः परा॑श्च॒  
सं॒वत्स॑रमु॒पय॑न्ति। न है॒नं ते स्व॑स्ति॒ सम॑श्नुवते। अथ॒  
येऽमु॒तोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। ते है॒नं स्व॑स्ति॒ सम॑श्नुवते। ए॒तद्वा  
अ॒मुतोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। यदे॒वम्। यो ह॒ खलु॒ वाव॑ प्र॒जाप॑तिः।  
स उ॒वेवे॑न्द्रः। तदु॒ दे॒वेभ्यो॒ नय॑न्ति॥ ३२॥

कार्या॑ वि॒राङ्म॑ह्यन्ते॒ प॑व॒माने॒ भव॑तीन्द्र॒ एकं॑ च॥ २॥ [२]

सं॒त॒ति॒र्वा ए॒ते ग्र॑हाः। यत्प॑रः॒ सा॒मा॒नः। वि॒षू॒वा॒न्दि॒वाकी॒र्त्यम्॑।  
यथा॒ शा॒ला॒यै प॑क्ष॒सी। ए॒व सं॑वत्स॒रस्य॑ प॑क्ष॒सी। यदे॒तेन॑  
गृ॒ह्ये॒रन्। वि॒षू॒ची सं॑वत्स॒रस्य॑ प॑क्ष॒सी व्य॑व॒स्र॒से॒याता॑म्।  
आ॒र्ति॒मा॒र्च्छे॒युः। यदे॒ते गृ॑ह्यन्ते। यथा॒ शा॒ला॒यै प॑क्ष॒सी म॒ध्य॒मं  
व॒श॒म॒भि सं॑मा॒यच्छ॑ति॥ ३३॥

ए॒व सं॑वत्स॒रस्य॑ प॑क्ष॒सी दि॒वाकी॒र्त्य॒म॒भि सं॑ त॒न्वन्ति॑।  
ना॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑न्ति। ए॒क॒वि॒ंश॒मह॑र्भवति। शु॒क्रा॒ग्रा ग्र॑हा  
गृ॒ह्यन्ते॑। प्र॒त्यु॒त्त॑ब्ध्यै स॒य॒त्वाय॑। सौ॒र्य ए॒तद॑हः प॒शुरा॑ल॒भ्यते॑।  
सौ॒र्योऽति॑ग्रा॒ह्यो गृ॑ह्यते। अह॑रे॒व रू॒पेण॑ स॒म॒र्धय॑न्ति। अथो॒  
अह॑ ए॒वैष॑ ब॒लि॒र्हिय॑ते। स॒प्तै॒तद॑ह॒रति॑ग्रा॒ह्या गृ॑ह्यन्ते॥ ३४॥

स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सा॒वादि॒त्यः शि॑रः

प्र॒जाना॑म्। शी॒र्ष॒न्ने॒व प्र॒जाना॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त  
शी॒र्ष॒न्प्रा॒णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। स  
इ॒माल्लो॑कान॒भ्यज॑यत्। तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्।  
तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्। यद्वै॑श्वक॒र्मणो गृ॑ह्यते॥ ३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।  
ये वै॑श्वक॒र्मणं गृ॑ह्यते। आ॒दि॒त्यः श्वो गृ॑ह्यते। इ॒यं वा  
अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृह्येते।  
वि॒श्वान्ये॒वान्ये॒न क॑र्माणि कु॒र्वाणा य॑न्ति। अ॒स्याम॒न्ये॒न प्र॒ति  
ति॑ष्ठन्ति। तावाऽप॒रा॒र्धात्स॑वत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृह्येते। तावु॒भौ  
स॒ह म॑हाव्र॒ते गृ॑ह्येते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः  
प्र॒ति॒ति॑ष्ठन्ति। अ॒र्क्यमु॑क्थं भ॑वति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुध्यै॥ ३६॥

समा॒यच्छ॑त्यति॒ग्राह्या॑ गृह्यन्ते गृह्यते॑ संवत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृह्येते॑ पञ्च च॥ ३॥ [३]

ए॒क॒वि॒ंश ए॒ष भ॑वति। ए॒तेन॒ वै दे॒वा ए॑क॒वि॒ंशेन॑।  
आ॒दि॒त्यमि॒त उत्त॑मं सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑रो॒हय॑न्। स वा ए॒ष  
इ॒त ए॑क॒वि॒ंशः। तस्य॒ दशा॒वस्ता॒दहा॑नि। दशं प॒रस्ता॑त्।  
स वा ए॒ष वि॒राज्यु॑भ॒यतः॑ प्र॒ति॒ष्ठितः॑। वि॒राजि॒ हि वा ए॒ष  
उ॑भ॒यतः॑ प्र॒ति॒ष्ठितः॑। तस्मा॑दन्त॒रेमौ लो॒कौ य॑न्। सर्वेषु  
सु॒व॒र्गेषु॑ लो॒केष्व॑भि॒तप॑न्नेति॥ ३७॥

दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑। प॒रांचो॑ऽतिपा॒दाद॑बिभयुः।  
तं छ॒न्दो॑भि॒रदृ॑हन्धृ॒त्यै। दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒व॒र्गस्य॑

लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः। तं पञ्चभीं रश्मिभिरुदवयन्।  
तस्मादेकविंशेऽहन्पञ्च दिवाकीर्त्यानि क्रियन्ते। रश्मयो  
वै दिवाकीर्त्यानि। ये गायत्रे। ते गायत्रीषूत्तरयोः  
पवमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्।  
भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं  
सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।  
पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै  
देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्पारयन्। यदस्पारयन्।  
तत्स्पराणां स्परत्वम्। स्पारयन्त्येनं स्पराणि। य एवं  
वेद॥३९॥

एति पवमानयोः स्पराणि पञ्च च॥४॥ [४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ।  
एकादशिन्याप्यते। वैष्णवं वामनमा लभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः।  
यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्नमालभन्ते। इन्द्राग्नी वै  
देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ते  
एवालभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां  
धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायुव्यं  
वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अवरुन्धे।  
आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव

प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान् वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभ्यन्ते। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥५॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि प्राजायता। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्वीयते।



अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समैधन्ते।  
अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छुवीरस्थिं। परांचा स्तुवन्ति।  
तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु  
कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।  
तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि  
तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।  
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण  
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।  
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन  
सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदितद्वतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते।  
तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति।  
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुध्यै।  
यस्य तल्पसद्यमभिजितुः स्यात्। स देवानां  
साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।  
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितुः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे।  
तल्पसद्यं मा परांजेषीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं  
परांजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस

ए॒वान्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। त आ॑दि॒त्ये  
व्याय॑च्छन्त। तं दे॒वाः सम॑जयन्॥४९॥

ब्रा॒ह्मण॑श्च॒ शूद्र॑श्च॒ चर्म॑कर्ते व्याय॑च्छेते। दै॒व्यो वै वर्णो॑ ब्रा॒ह्मणः॑।  
अ॒सुर्यः॑ शू॒द्रः। इ॒मेऽरा॑त्सुरि॒मे सु॑भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रो ब्रू॑यात्।  
इ॒म उ॑द्वासीक॒रिण॑ इ॒मे दु॑र्भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रः। यदे॒वैषां॑  
सुकृ॑तं या रा॒द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽभि॑ श्री॒णाति॑। यदे॒वैषां॑ दुष्कृ॑तं  
याऽरा॑द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽपि॑ ह॒न्ति। ब्रा॒ह्मणः॑ सं ज॑यति।  
अ॒मुमे॒वादि॒त्यं भ्रातृ॑व्यस्य॒ संवि॑न्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥६॥ [६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिर्वृत्तषट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्ने सपत्नानतिग्राह्या वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः।  
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः संन्य॑दधत्। इ॒दमु॑ नो  
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।  
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽग्नि॑मन्व॒-  
विन्द॑न्तृ॒तुषू॑त्स॒न्नम्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-  
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑  
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हृत्व॑म्। यस्यै॒वं  
वि॒दुषो॑ ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॑ त्वै॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्ने॒यं  
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्ने॒यं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॑द्धमे॒व  
तत्॥२॥

अना॑ग्ने॒यं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो  
ब॒र्हि॒र्यज॑ति। उ॒भावा॑ग्ने॒यावा॒ज्यभा॑गौ स्याताम्। अना॑ज्यभा॒गौ  
भव॑त् इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्ने॒याव॒न्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑  
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्प॑व॒माना॒या। तेना॒ज्यभा॑गः।  
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्ने॒यस्या॒ज्यभा॑गस्य पुरोऽनु॒वाक्या॑  
भव॑ति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्यक्ताः

पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति।  
 एकधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह  
 इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।  
 कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।  
 सम्भृत्या एव संभाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।  
 तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।  
 यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं  
 वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तैजस्विनीं  
 देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।  
 प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ  
 स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्।  
 अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत् इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं  
 विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्।  
 तेन समृद्धं क्रियत् इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्वति सम्भृतसम्भार इत्याहुरिच्छति पत्नीसंयाजा नव च॥१॥ [१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य  
 उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजुपेयमपश्यन्। ते।

अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तैऽब्रुवन्।  
आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत।  
स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन  
याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत।  
अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्।  
अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष  
ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय  
इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजं ह्येतेन देवा ऐप्सन्।  
सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्यैवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै  
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते।  
ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य  
ब्रह्मा जायते ॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।  
ऐनं वाचा गच्छति। अपिर्वतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो  
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्।  
एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।  
दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भा॒गाय॑। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चा॒न्नस्य॑ च  
श॒मल॑मपा॒घ्नन्। यद्व॒ह्मणः॑ श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था  
ना॒राश॑स्य॒भवत्। यद॒न्नस्य॑। सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॒द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च न प्र॑तिगृह्य॒म्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।  
श॒मलं॑ प्र॑तिगृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वाचोऽव॑रुद्धाः।  
यो वा॑जपेयया॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे।  
याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या वा॑मदे॒व्ये। या दि॒वि  
याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या वन॑स्पतिषु।  
तस्मा॑द्वाजपेयया॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य वा॒चोऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धा॒वामे॒ति ज्यै॒ष्ठ्याय॑ वेदं ब्र॒ह्मा जा॑यते वा॒जपे॒यः सुराऽऽ॒त्विजी॑न् एकं॒ च॥२॥ [२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्र॑हैर्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्यै॑रतिगृह्या॒वा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्या॑णामति॒ग्राह्य॑त्वम्। यद॑ति॒ग्राह्या॑ गृह्यन्ते॑।  
यदे॒वान्यैर्ग्र॑हैर्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑रुन्धे। तदे॒व तैर॑ति॒ग्राह्या॑व॑रुन्धे। पञ्च॑  
गृह्यन्ते॑। पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॒त्वाऽव॑रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ऐ॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति।  
स॒प्तद॑श प्राजाप॒त्या ग्र॑हा गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।  
प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑  
दधा॑ति। सोम॒ग्रहा॑श्च॒ सुरा॑ग्र॒हाश्च॑ गृह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वाना॑  
पर॒मम॑न्नम्। यत्सोमः॑॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। यत्सुरा॑। प॒र॒मे॒णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒-  
म॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धे। सोम॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। ब्रह्म॑णो वा ए॒तत्तेजः॑।  
यत्सोमः॑। ब्रह्म॑ण ए॒व तेज॑सा तेजो यज॑माने दधाति।  
सुरा॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्। यत्सुरा॑॥१७॥

अन्न॑स्यै॒व श॑र्मलेन॒ शर्म॑लं यज॑मानादप॑हन्ति। सोम॑ग्र॒हाःश्च॑  
सुरा॑ग्र॒हाःश्च॑ गृह्णाति। पु॒मान् वै सोमः॑। स्त्री सुरा॑।  
तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय।  
आ॒त्मान॑मे॒व सोम॑ग्र॒हैः स्पृ॑णोति। जा॒याः सुरा॑ग्र॒हैः।  
तस्मा॑द्वाज॑पेयया॒ज्यं मु॑ष्मि॒ल्लोके स्त्रिय॑ः स॒म्भ॑वति।  
वा॒ज॒पेया॑भिजित॒ः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोम॑ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सुरा॑ग्र॒हाः। पुरो॑ऽक्षः  
सोम॑ग्र॒हान्सा॑दयति। प॒श्चा॒दक्षः॑ सुरा॑ग्र॒हान्। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑  
विधृ॑त्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। यत्सोमः॑। अन्न॑ः सुरा॑।  
सोम॑ग्र॒हाःश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाःश्च॑ व्यति॑षजति। अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑  
व्यति॑षजति॥१९॥

संपृ॑चः स्थ सं मा भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्।  
अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑ सः सृ॑जति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्।  
यत्सुरा॑। पा॒प्मेव॑ खलु॒ वै श॑र्मलम्। पा॒प्मना॑ वा  
ए॒नमे॒तच्छ॑र्मलेन॒ व्यति॑षजति। यत्सोम॑ग्र॒हाःश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाःश्च॑  
व्यति॑षजति। विपृ॑चः स्थ वि मा पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह।  
पा॒प्मनै॒वैनं॑ श॑र्मलेन॒ व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राङ्द्विवति  
सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्मुखसुराग्रहैः।  
इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव  
सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति।  
अनृतेनैव विशः सः सृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं  
ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।  
एकधैव यजमान आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्वाऽवरुन्धे सोमः शर्मलं यत्सुरा ह्यस्येन व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥३॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी  
नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त  
इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव  
तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।  
सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।  
तान्पशुभिरेवावरुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।  
प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।  
वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव  
लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ  
आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज  
एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।



इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं  
च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश  
प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेरास्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि  
प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो  
यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।  
तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुत  
एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।  
एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।  
नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा  
ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपिंदधाति। सारस्वत्योत्तमया  
प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो  
प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्।  
अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुत्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥४॥ [४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।  
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं  
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव  
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।

वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां  
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।  
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।  
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिच्यते।  
अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्प्लूयति। अप्सु वा  
अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते। यदप्सु  
प्लूयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति।  
यदप्सु प्लूयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा  
त्वेत्याह। एता वा एतं देवता अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान्  
युनक्ति। सवस्योज्जित्यै। यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।  
अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।  
विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः।  
अङ्गौ न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता  
रथे प्रविष्टाः। ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्यै।  
अशमरथम्भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति प्लूयति व्यावृत्त्या अनार्यं द्वे च॥५॥ [५]

देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं

जेष॒मित्या॑ह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति।  
 दे॒वस्या॑ह॒ः स॒वि॒तुः प्र॒स॒वे बृ॒ह॒स्प॒ति॒ना वा॒ज॒जि॒ता व॒र्षि॑ष्ठं  
 नाक॑ः रुहे॒य॒मि॒त्या॑ह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा व॒र्षि॑ष्ठं  
 नाक॑ः रोह॒ति। चा॒त्वा॒ले रथ॑च॒क्रं नि॒र्मि॒तः रो॒ह॒ति। अतो॒ वा  
 अङ्गि॑रस॒ उत्त॒माः सु॒व॒र्गं लो॒क॒मा॒यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः  
 सु॒व॒र्गं लो॒क॒मे॒ति। आ॒वे॒ष्ट॒य॒ति। व॒ज्रो वै रथः॑। व॒ज्रेणै॒व  
 दि॒शोऽभि॑ज॒य॒ति॥ ३१॥

वा॒जि॒नाः॒ सामं॑ गा॒य॒ते। अ॒न्नं वै वा॒जः। अ॒न्नमे॒वाव॑रुन्धे।  
 वा॒चो व॒र्ष्म दे॒वेभ्योऽप॑ा॒क्राम॑त्। तद्व॒न॒स्प॒तीन्प्रा॑वि॒शत्। सैषा  
 वा॒ग्व॒न॒स्प॒तिषु॑ वदति। या दु॒न्दु॒भौ। तस्मा॑दु॒न्दु॒भिः सर्वा॑  
 वा॒चोऽति॑वदति। दु॒न्दु॒भीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा  
 वाक्॥ ३२॥

या दु॒न्दु॒भौ। प॒र॒म॒यै॒व वा॒चाऽव॑रां वा॒च॒म॒व॑रुन्धे। अथो॑ वा॒च  
 ए॒व व॒र्ष्म यज॑मानोऽव॑रुन्धे। इन्द्रा॑य॒ वाचं॑ वद॒तेन्द्रं॑ वा॒जं  
 जा॒प॒य॒तेन्द्रो॑ वा॒ज॒म॒ज॒यि॒दि॒त्या॑ह। ए॒ष वा ए॒त॒र॒हीन्द्रः॑। यो  
 यज॑ते। यज॑मान ए॒व वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति। स॒प्त॒द॒श प्र॒व्या॒धाना॒जिं  
 धा॑वन्ति। स॒प्त॒द॒शः स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्त॒द॒शस॒प्त॒द॒श  
 दी॒य॒न्ते॥ ३३॥

स॒प्त॒द॒शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। अ॒र्वाऽसि॑ स॒प्ति॑रसि  
 वा॒ज्यं॑सीत्या॑ह। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒र्वा। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दि॒त्यो  
 वा॒जी। ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒व॒रथं॑ यु॒न॒क्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं

युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥ ३४॥

वाजिनो वाजं धावतु काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः काष्ठां। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्नो धावन्ति। प्राडिव हि सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि। छन्दाभिरेवेनान्तसुवर्गं लोकं गमयति॥ ३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चयन्ते। य आजिं धावन्ति। उदंश्च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति। य आजिं धावन्ति॥ ३६॥

कृष्णलंकृष्णलं वाजसृङ्गः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावरुन्धे। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्। स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्। नैवारश्चरुर्भवति॥ ३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवरुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। क्षीरे भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय।

बार्हस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बार्हस्पत्य एष चरुः।  
अश्वान्त्सरिष्यतः ससुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते वाजं  
लोकमुञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतय इन्द्रं  
वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुञ्चति। यमेव ते वाजं  
लोकमिन्द्रियं दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ च॥६॥

[६]

तार्प्यं यजमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्प्यम्।  
यज्ञेनैवैनं समर्धयति। दर्भमयं परिधापयति। पवित्रं  
वै दर्भाः। पुनात्येवैनम्। वाजं वा एषोऽवरुरुत्सते। यो  
वाजपेयेन यजते। ओषधयः खलु वै वाजः। यद्दर्भमयं  
परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावरुद्धौ। जाय एहि सुवो रोहावेत्याह। पत्न्या एवैष  
यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्निर्यूपो भवति।  
सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। तूपरश्चतुरश्रिर्भवति।  
गौधूमं चषालम्। न वा एते ब्रीहयो न यवाः। यद्गौधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवास्मै  
लोकमन्नवन्तं करोति। वासोभिर्वेष्टयति। एष वै यजमानः।  
यद्यूपः। सर्वदेवत्यं वासः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिः समर्धयति।

अथो आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। द्वादश वाजप्रसवीयानि जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं लोकमेति। सुवर्देवाः अगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृता अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन लोकात्रैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्यैर्नैवैनः समर्धयन्ति। ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्यैर्न समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यतै। शीरूषतो घ्नन्ति। शीरूषतो ह्यन्नमद्यतै। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदघः। यो यूपः रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतः

सुव॒र्गो लो॒कः॥४६॥

अ॒मृतं ए॒व सु॒व॒र्गे लो॒के प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑ । श॒त॒मा॒नं भ॒वति॑ ।  
श॒ता॒युः पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः । आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ ति॒ष्ठति॑ ।  
पु॒ष्ट्यै वा ए॒तद्रू॒पम् । यद॒जा । त्रिः स॒वत्स॒रस्या॒न्यान्प॒शून्परि॑  
प्रजा॑यते । ब॒स्ता॒जिन॑म॒ध्यव॑ रोहति । पु॒ष्ट्या॒मेव प्र॒जन॑ने  
प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं ग्रन्ति लोको नवं च॥७॥ [७]

स॒प्तान्न॑होमाञ्जु॒होति॑ । स॒प्त वा अ॒न्नानि॑ । याव॑न्त्ये॒वान्नानि॑ ।  
ता॒न्येवाव॑रु॒न्धे । स॒प्त ग्रा॒म्या ओष॑धयः । स॒प्तार॒ण्याः ।  
उ॒भयी॑षामव॑रु॒द्धौ । अ॒न्नस्या॒न्नस्य॑ जुहोति । अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒  
व॑रु॒द्धौ । यद्वा॑ज॒पेयया॒ज्यन॑वरु॒द्धस्या॒श्रीया॑त्॥४८॥

अ॒वरु॑द्धेन॒ व्यु॑द्धेत । स॒र्वस्य॑ स॒मव॑दायं जुहोति ।  
अ॒न॒वरु॑द्धस्याव॑रु॒द्धौ । औदु॑म्बरेण सु॒वेणं जुहोति॑ ।  
ऊ॒र्वा अ॒न्नमुदु॑म्बरः । ऊ॒र्ज ए॒वान्नाद्य॑स्याव॑रु॒द्धौ ।  
दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्या॑ह । स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैनं॑  
ब्र॒ह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रभिषि॑ञ्चति । अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒भिषि॑ञ्चति ।  
अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒व॑रु॒द्धौ॥४९॥

पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑म॒भिषि॑ञ्चति । पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒ती॒चीन॑म॒न्नम॑द्यते ।  
शी॒र॒ष॒तोऽभिषि॑ञ्चति । शी॒र॒ष॒तो ह्यन्न॑म॒द्यते॑ । आ मु॒खाद॑न्वव॑स्मावयति ।  
मु॒खत॑ ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ दधाति । अ॒ग्नेस्त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह ।  
ए॒ष वा अ॒ग्नेः स॒वः । तेनै॒वैन॑म॒भिषि॑ञ्चति । इन्द्र॑स्य त्वा

साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवेनमभिषिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विग्भ्य उपहरन्ति। अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि च वाजसृद्धैः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभर्याष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते। अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराष्ट्यै। वाजवतीभिर्माध्यन्दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुद्धे। शिपिविष्टवतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवेनऽश्रियै गमयति॥५२॥

अश्रियादन्नस्यात्रस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि च॥८॥ [८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते। द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते। भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।



तस्माद्वाजपेययाजी न कंचन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥९॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहूष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमवरुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते

द्वेद्वे जा॒ये अ॒भ्याक्ष॑त। य ए॒वं वेद॑। अ॒भि द्वि॒तीयां  
जा॒याम॑श्नुते। अ॒ग्नये॑ क॒व्यवा॑ह॒नाय॑ स्व॒धा नम॑ इत्या॒ह।  
य ए॒व पि॒तॄणाम॑ग्निः। तं प्री॑णाति। ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति।  
त्रि॒र्निद॑धाति। ष॒द्वंप॑द्यन्ते॥५८॥

ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। तू॒ष्णीं मे॒क्ष॑ण॒माद॑धाति।  
अस्ति॑ वा हि ष॒ष्ठ ऋ॒तुर्न वा॑। दे॒वान् वै पि॒तृन्प्री॑तान्। म॒नुष्याः॑  
पि॒तरोऽनु॑ प्रपि॑पते। ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति। त्रि॒र्निद॑धाति।  
ष॒द्वंप॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑॥५९॥

ऋ॒तवः॑ खलु॒ वै दे॒वाः पि॒तरः॑। ऋ॒तूने॒व दे॒वान्पि॒तृन्प्री॑णाति।  
ता॒न्प्री॑तान्। म॒नुष्याः॑ पि॒तरोऽनु॑ प्रपि॑पते। स॒कृदा॑च्छि॒त्रं  
ब॒र्हिर्भ॑वति। स॒कृदि॑व॒ हि पि॒तरः॑। त्रि॒र्निद॑धाति। तृ॒तीये॒ वा  
इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ता॒ने॒व प्री॑णाति। प॒राडा॑वर्तते॥६०॥

ह्री॒का हि पि॒तरः॑। ओ॒ष्मणो॑ व्या॒वृत् उपा॑स्ते। ऊ॒ष्मभा॑गा हि  
पि॒तरः॑। ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो वद॑न्ति। प्रा॒श्या (३) न्न प्रा॒श्या (३)  
मि॒ति। यत्प्रा॑श्री॒यात्। ज॒न्यम॑न्नम॒द्यात्। प्र॒मायु॑कः स्यात्। यन्न  
प्रा॑श्री॒यात्। अ॒हविः॑ स्यात्॥६१॥

पि॒तृभ्य॑ आ॒वृश्चे॑त। अ॒व॒घ्रेय॑मे॒व। तन्ने॒व प्रा॑शितं॒ नेवाप्रा॑शितम्।  
वी॒रं वा॒ वै पि॒तरः॑ प्र॒यन्तो॑ ह॒रन्ति॑। वी॒रं वा॑ द॒दति॑। द॒शां  
छि॒नन्ति॑। ह॒रण॑भागा हि पि॒तरः॑। पि॒तृने॒व नि॒रव॑दयते। उत्त॑र॒  
आयु॑षि॒ लोमं॑ छि॒न्दी॑त। पि॒तृणां॑ ह्ये॒तर॑हि॒ नेदी॑यः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितॄणाम्। नमो वः पितरो  
 रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।  
 नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः  
 पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थः॥६३॥  
 युष्मास्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके  
 स्थः। यूयं तेषां वसिष्ठो भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां  
 वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं  
 विद्वान्पितॄभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितॄलोके चरति।  
 यत्पितॄभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा  
 पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।  
 न प्रमायुको भवति। पितॄलोके वा एतद्यजमानश्चरति।  
 यत्पितॄभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावेनं  
 तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।  
 प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितॄभ्यः  
 करोति पञ्च च॥१०॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं  
 देवस्याहं तार्प्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दश॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका  
 हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवा॒सुरा यज॑मानः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यंसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान्२ शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याहुतिः। यदुपा२ शुः। सोमेन देवाः स्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपा२ शुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवाः स्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॑य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्निं॑मदुहन्॥४॥  
 तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः॑। तामा॑दि॒त्या  
 आ॑दि॒त्यस्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून्॑दुहन्। यदा॑दि॒त्यस्था॒ली  
 भव॑ति। च॒तु॒ष्पद॑ ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।  
 तामिन्द्र॑ उक्थ्यस्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्यस्था॒ली भव॑ति।  
 इन्द्रि॒यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा  
 आ॑ग्रयणस्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्रयणस्था॒ली भव॑ति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या  
 ध्रु॒वस्था॒ल्याऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भव॑ति। आयु॑रे॒व तया॑  
 यज॑मान इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णाति॑। वा॒य॒व्येन॑ जुहोति।  
 तस्मा॑दन्येन॒ पात्रे॑ण प॒शून्॑दुहन्ति। अ॒न्येन॒ प्रति॑गृह्णन्ति। अथो॑  
 व्या॒वृ॒तमे॒व तद्यज॑मानो गच्छति॥६॥

ग्र॒हत्वं ग्रहा॑ं जुहोत्य॑कुर्वतादुहन्नाग्रयणस्था॒ली भव॑ति न॒वं च॑॥१॥

यु॒वꣳ सु॒राम॑म॒श्विना॑। नमु॑चा॒वासु॒रे स॒ची। वि॒पि॒पा॒ना  
 शु॒भस्प॑ती। इन्द्रं॑ कर्म॒ स्वाव॑तम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॒भा।  
 इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा दꣳसना॑भिः। यत्सु॒रामं॑ व्य॒पिबुः॑ श॒चीभिः॑।  
 सर॑स्वती त्वा मघ॒वन्नभी॑ष्णात्। अहा॑व्य॒ग्रे ह॒विरा॒स्येते॑।  
 सु॒चीव॑ घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनिꣳ र॒यिम॑स्मे सु॒वीर॑म्। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑  
 बृ॒हन्त॑म्। यस्मि॒न्नश्वा॑स ऋष॒भास॑ उ॒क्षणः॑। व॒शा मे॒षा

अवसृष्टासु आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा  
मतिं जनय चारुमग्रयै। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।  
मा सःसृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम  
एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबुच्छचीभिः। अहं  
तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। द्वे स्मृती  
अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। ताभ्यामिदं  
विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते देव  
वरुण गायत्रछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुप्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। यस्ते  
देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। सोमो वा  
एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमैन् यजते।  
देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां  
सुवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते  
राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥१॥ [२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय  
कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा  
अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री  
निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै  
देव्यदितिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॒ उत्था॑पयति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह।  
 आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑  
 वरु॑णाय चेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अव॑र्ति॒ वा ए॒षैतस्य॑  
 पा॒प्मानं॑ प्रति॒ख्याय॑ निषी॑दति। यस्या॑ग्नि॒होत्र्युप॑सृष्टा  
 निषी॑दति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्यान्नं॑ नाद्यात्।  
 अव॑र्तिमे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्रतिमु॒ञ्चति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृ॒थि॒वीं वा ए॒तस्य॑  
 पयः॑ प्रवि॑शति। यस्या॑ग्नि॒होत्रं॑ दु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॒द्य  
 दु॒ग्धं पृ॑थि॒वीमस॑क्त। यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदापः॑। पयो॑ गृ॒हेषु॑  
 पयो॑ अ॒घ्निया॑सु। पयो॑ व॒त्सेषु॑ पयो॑ अस्तु॒ तन्मयी॑त्या॑ह।  
 पयं॑ ए॒वात्म॑नृ॒हेषु॑ प॒शुषु॑ धत्ते। अ॒प उप॑सृजति॥१३॥

अ॒द्भिरे॒वैन॑दाप्रोति। यो वै य॒ज्ञस्यार्ते॑ नाना॑र्त॒ः स॒ सृज॑ति।  
 उ॒भे वै ते तर्ह्या॑र्च्छ॒तः। आ॑र्च्छ॒ति खलु॑ वा ए॒तद॑ग्नि॒होत्र॑म्।  
 यदु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॑भिदु॒ह्यात्। आ॒र्ते नाना॑र्तं य॒ज्ञस्य॑  
 स॒ सृजे॑त्। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑ होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा  
 पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति॥१४॥

यद्यु॒द्धुत॑स्य॒ स्कन्दे॑त्। यत्ततोऽहु॑त्वा पुन॑रे॒यात्। य॒ज्ञं  
 वि॒च्छि॑न्ध्यात्। यत्र॒ स्कन्दे॑त्। तन्नि॒षद्य॑ पुन॑र्गृ॒ह्णीयात्।  
 यत्रै॒व स्कन्द॑ति। तत॑ ए॒वैन॑त्पुन॑र्गृ॒ह्णाति॑। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑  
 होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑



यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते श्वाऽन्तरा  
धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या  
वर्तयेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्।  
यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि  
दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादाय। इदं विष्णुर्विचक्रम इति  
वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्धृत्सयन्नुद्वेत्। यज्ञो वै विष्णुः।  
यज्ञेनैव यज्ञः संतनोति। भस्मना पदमपि वपति  
शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥३॥ [३]

नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य  
आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण  
हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्।  
यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं  
पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवेनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।  
ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।  
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु  
म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति।  
अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि  
निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।  
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं  
सूर्योऽभि निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं  
निष्क्रीणीते। नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि  
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।  
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा  
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।  
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।  
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै व्युच्छन्ती  
व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना  
जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति  
प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।  
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते।  
अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं  
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य  
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं  
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।

यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत् ॥ २२ ॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।  
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु  
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।  
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं  
मन्थेत् ॥ २३ ॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।  
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु  
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।  
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप  
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायेति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे  
रय्यै रमस्व ॥ २४ ॥

सहसे द्युम्रायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।  
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।  
ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं समिन्धे।  
सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्। बृहद्विराट्।  
२५ ॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य  
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानौ वा रथौ वाऽन्तराऽग्नी याति।  
आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं

हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरेतम्।  
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु संतनोति। त्वमग्ने सप्रथा  
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञः  
संतनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।  
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं  
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्गान्दक्षिणा। वही ह्येष  
समृद्धौ॥२७॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेदेवतां गच्छत्युद्वार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि  
निम्रोचति दर्भेण यद्धिरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं  
परौच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै मन्थेदुद्धरेत् ॥ )॥४॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यन्दिनं सवनं  
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु  
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा  
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्धयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः  
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः  
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यन्दिनात्सवनान्नयन्ति।  
होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञः  
समादधाति। यस्य माध्यन्दिने सवने सोमोऽतिरिच्यते।

आदित्यं तृतीयसर्वनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतः  
सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं  
यत्सर्वनस्यातिरिच्यते॥ २९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महाः असि सूर्येति कुर्वन्ति।  
यस्यैवादित्यस्य सर्वनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं  
कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीतः सामं भवति। तेनैव  
माध्यन्दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव  
तृतीयसर्वनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु  
शंसति॥ ३०॥

मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य तृतीयसर्वने  
सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।  
अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वे दुष्प्रज्ञानम्।  
यजमानं वा एतत्पशवं आसाह्यन्ति। बृहत्सामं भवति।  
बृहद्वा इमाल्लोकान्दाधार। बार्हताः पशवः। बृहत्तैवास्मै  
पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै  
देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैनं समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते।  
होताऽनुशंसति। मध्यत एव यज्ञः समादधाति॥ ३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यते शंसति दाधाराष्टौ च॥ ५॥ [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि  
संसनुतः। यौ द्वौ संसनुतः। प्रजापतिर्वा एष  
वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं

वा ए॒ते स॑सु॒न्वतो॑र्निर्ब॒प्सति॑ । पूर्वे॑णोप॒सृत्या॑ दे॒वता॑  
इत्या॑हुः । पूर्वे॑प॒सृतस्य॑ वै श्रेया॑न्भवति । एति॑व॒न्त्याज्या॑नि  
भव॒न्त्यभि॑जित्यै ॥ ३२ ॥

म॒रुत्व॑तीः प्र॒तिप॑दः । म॒रुतो॑ वै दे॒वाना॑मप॒राजि॑तमा॒यत॑नम् ।  
दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित आ॒यत॑ने यतते । उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्तरे भ॑वतः ।  
इ॒यं वाव॑ र॒थन्त॑रम् । अ॒सौ बृ॑हत् । आ॒भ्यामे॒वेन॑म॒न्तरै॑ति ।  
वा॒चश्च॒ मन॑सश्च । प्रा॒णाच्चा॑पा॒नाच्चा॑ दि॒वश्च॑ पृथि॒व्याश्च॑ ॥ ३३ ॥

सर्व॑स्माद्वि॒त्ताद्वेद्या॑त् । अ॒भि॒व॒र्तो ब्र॑ह्मसा॒मं भ॑वति ।  
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भि॒वृत्त्यै॑ । अ॒भि॒जि॒द्भव॑ति । सु॒व॒र्गस्य॑  
लो॒कस्या॑भि॒जित्यै॑ । वि॒श्वजि॒द्भव॑ति । वि॒श्वस्य॑ जि॒त्यै । यस्य॑  
भूया॑सो य॒ज्ञक्र॑तव॒ इत्या॑हुः । स दे॒वता॑ वृ॒द्ध इति॑ ।  
यद्य॑ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ प॒रस्ता॑त्स्यात् ॥ ३४ ॥

उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत । यद्यु॒क्थः॑ स्यात् । अ॒ति॒रा॒त्रं कुर्वी॑त ।  
य॒ज्ञक्र॑तुभि॒रेवा॑स्य दे॒वता॑ वृ॒द्धे । यो वै छ॒न्दो॑भि॒रभि॑भवति । स  
स॑सु॒न्वतो॑र॒भिभव॑ति । सं॒वे॒शाय॑ त्वोप॒वे॒शाय॑ त्वेत्या॑ह ।  
छ॒न्दा॑सि॒ वै सं॒वे॒श उ॑प॒वे॒शः । छ॒न्दो॑भि॒रेवा॑स्य  
छ॒न्दा॑स्य॒भिभव॑ति । इ॒ष्टर्गो॑ वा ऋ॒त्विजा॑मध्व॒र्युः ॥ ३५ ॥

इ॒ष्टर्गः॑ खलु॒ वै पूर्वे॑ऽष्टुः क्षी॑यते । प्रा॒णा॑पा॒नौ मृ॒त्योर्मा॑  
पा॒तमि॑त्या॑ह । प्रा॒णा॑पा॒नयो॑रे॒व श्र॑यते । प्रा॒णा॑पा॒नौ मा॑  
मा॒हा॒सिष्ट॑मि॒त्या॑ह । नैनं॑ पु॒राऽऽयु॑षः प्रा॒णा॑पा॒नौ ज॑हितः ।

आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं यदववर्जयुः। क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति ब्रूयात्॥ ३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः। यत्स्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती मांर्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्। उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥ ३७॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै ह्रुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्पंचन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं ध्रुवते। अग्न आयूँषि पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवात्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥ ३८॥

अभिर्जित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरञ्छ्रीणि च॥ ६॥

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥ ३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।  
 भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीद्धादुद्धरेत्।  
 यदाग्नीद्ध उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्वायेत्।  
 अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।  
 तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्।  
 क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः।  
 प्रिययैवैनन्तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्नैर्योनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।  
 नास्मै भ्रातृव्यञ्जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्।  
 सुवर्णं हिरण्यन्द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।  
 जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य  
 वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।  
 प्रिययैवैनन्तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः।  
 क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरैयुः।  
 आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं  
 सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः  
 पराऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।  
 पशवः सोमो राजा। यदादाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।



सोममेव राजानमभिषुणोति। शृतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।  
दध्रा मध्यन्दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसांमा।  
य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः।  
एकाङ्गान्दक्षिणान्दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्।  
यज्ञेनैव तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो  
वा एष देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः  
सत्रायागुरते। एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्।  
सर्ववेदसेनं यजेत। सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव  
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपंतमध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥७॥ [७]

पर्वमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु  
मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं  
आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शूक्रेण  
देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।  
उभाभ्यान्देव सवितः। पवित्रेण सवेनं च। इदं ब्रह्म पुनीमहे।  
वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बह्वीस्तनुवो वीतपृष्ठाः। तथा  
मदन्तः सधमाद्येषु। वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनेषिरो मयोभूः।

द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्।  
बृहद्भिः सवितृभ्यः। वर्षिष्ठैर्देव मन्मभिः। अग्रे दक्षैः पुनाहि  
मा। येन देवा अपुनता। येनापो दिव्यङ्कशः। तेन दिव्येन  
ब्रह्मणा॥ ४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरुध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं  
रसम्। सर्वं स पूतमश्नाति। स्वदितं मातरिश्वना।  
पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। तस्मै  
सरस्वती दुहे। क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः  
स्वस्त्ययनीः॥ ४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतं  
हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्।  
कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः। पावमानीः  
स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्रुतः। ऋषिभिः सम्भृतो  
रसः॥ ५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते  
सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं  
पवित्रम्। शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो वयम्। पूतं  
ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु। सोमः स्वस्त्या  
वरुणः समीच्या। यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा। जातवेदा  
मोर्जयन्त्या पुनातु॥ ५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्रुतः ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥ ८॥

[८]

प्र॒जा वै स॒त्रमा॑सत् तप॒स्तप्य॑माना अजु॑ह्वतीः। दे॒वा  
अ॑पश्यश्चम॒सङ्घृ॑तस्य पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः।  
तेनार्ध॑मा॒स ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। तस्मा॑दर्धमा॒से दे॒वा  
इ॒ज्यन्ते। पि॒तरौ॑ऽपश्यश्चम॒सङ्घृ॑तस्य पूर्णं॑ स्व॒धाम्।  
तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ मा॒स्यूर्ज॑मवारुन्धत।  
तस्मा॑न्मा॒सि पि॒तृभ्यः॑ क्रियते। म॒नुष्या॑ अपश्यश्चम॒सङ्घृ॑तस्य  
पूर्णं॑ स्व॒धाम्॥५२॥

तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ द्वि॒यीमूर्ज॑मवारुन्धत।  
तस्मा॑द्विरहो॑ म॒नुष्ये॑भ्य उ॒प॑ह्रियते। प्रा॒तश्च सा॒यं च।  
प॒शवो॑ऽपश्यश्चम॒सङ्घृ॑तस्य पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॒पोद॑तिष्ठन्त-  
म॑जुहवुः। तेन॑ त्रि॒यीमूर्ज॑मवारुन्धत। तस्मा॑त्रिरहः॑ प॒शवः॑  
प्रेर॑ते। प्रा॒तः स॑ङ्ग॒वे सा॒यम्। अ॒सुरा॑ अपश्यश्चम॒सङ्घृ॑तस्य  
पूर्णं॑ स्व॒धाम्॥५३॥

तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ सं॒वत्सर॑ ऊ॒र्जम॑वारुन्धत।  
ते दे॒वा अ॑मन्यन्त। अ॒मी वा इ॒दम॑भूवन्। यद्वयं॑ स्म  
इति॑। त ए॒तानि॑ चातुर्मा॒स्यान्य॑पश्यन्। तानि॑ निर॑वपन्।  
तैरे॒वैषा॑न्तामूर्ज॑मवृ॒ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अ॑भवन्। परा॑ऽसुराः॥५४॥

यद्यज॑ते। या॒मे॒व दे॒वा ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। तान्ते॒नाव॑रुन्धे।  
यत्पि॒तृभ्यः॑ क॒रोति॑। या॒मे॒व पि॒तर॑ ऊ॒र्जम॑वारुन्धत।

तान्तेनावरुन्धे। यदावस॒थेऽन्न॒५ हर॑न्ति। यामे॒व म॑नु॒ष्या  
ऊर्ज॑म॒वारु॑न्धत। तान्तेनावरुन्धे। यद्वक्षि॑णान्ददा॑ति॥५५॥

यामे॒व प॒शव् ऊर्ज॑म॒वारु॑न्धत। तान्तेनावरुन्धे। यच्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॒ते।  
यामे॒वासु॑रा॒ ऊर्ज॑म॒वारु॑न्धत। तान्तेनावरुन्धे। भव॑त्या॒त्मना॑।  
परा॑स्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। वि॒राजो॒ वा ए॒षा वि॒क्रान्तिः॑।  
यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। वै॒श्वदे॒वेना॒स्मिल्लो॑के प्रत्य॑तिष्ठत्।  
व॒रुण॑प्र॒घासै॑रन्तरि॑क्षे। सा॒कमे॒धैर॒मुष्मि॑ल्लो॒के। ए॒ष ह  
त्वावै॑तत्सर्वं भवति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॒ते॥५६॥

म॒नु॒ष्या अपश्य॑श्चम॒सङ्कृत॑स्यं पूर्णं॑ स्व॒धाम॑सु॒रा अपश्य॑श्चम॒सङ्कृत॑स्यं पूर्णं॑ स्व॒धाम॑सु॒रा ददा॑त्यतिष्ठच्च॒त्वारि॑  
च॥९॥

[९]

अ॒ग्निर्वा॑व संवत्स॒रः। आ॒दि॒त्यः प॑रिवत्स॒रः। च॒न्द्रमा॑  
इ॒दाव॑त्स॒रः। वा॒युर॑नुवत्स॒रः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। अ॒ग्निमे॒व  
तत्सं॑वत्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑द्वैश्वदे॒वेन॒ यज॑मानः। सं॒वत्स॒रीणां॑  
स्व॒स्तिमा॑शा॒स्त इ॒त्याशा॑सीत। यद्वै॑रुणप्र॒घासै॑र्यज॒ते।  
आ॒दि॒त्यमे॒व तत्प॑रिवत्स॒रमा॑प्नोति॥५७॥

तस्मा॑द्वैरुणप्र॒घासै॑र्यज॒मानः। प॑रिवत्स॒रीणां॑ स्व॒स्तिमा॑शा॒स्त  
इ॒त्याशा॑सीत। यत्सा॑कमे॒धैर्य॑ज॒ते। च॒न्द्रम॑समे॒व तदि॑दावत्स॒र-  
मा॑प्नोति। तस्मा॑त्साकमे॒धैर्य॑ज॒मानः। इ॒दाव॑त्स॒रीणां॑  
स्व॒स्तिमा॑शा॒स्त इ॒त्याशा॑सीत। यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॒ यज॑ते। दे॒वाने॒व  
तद॒न्वव॑स्यति। अथ॒वा अ॑स्य वा॒युश्चा॑नुवत्स॒रश्चाप्री॑ता-

वुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण यजते॥५८॥

वायुमेव तदनुवत्सरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण यजमानः। अनुवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत। संवत्सरं वा एष ईप्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति। एष ह त्वै संवत्सरमाप्नोति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। विश्वे देवाः समयजन्त। तैः ऽग्निमेवायजन्त। त एतं लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नाग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नाग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजते। अथ संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। यदा संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। अथ सहस्रयाजिनमाप्नोति। यदा सहस्रयाजिनमाप्नोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्नोति। यदा गृहमेधिनमाप्नोति। अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा वै वैश्वदेवस्य मात्रा। एतद्वा एतेषामवमम्। अतोतो वा उत्तराणि श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त। तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैर्यजत। स एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-

रयंजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो  
राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।  
यत्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा  
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै  
चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एव  
विद्वान्त्साकमेधैरयजते। यत्सोमश्च राजा छन्दांसि च  
समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं  
पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्ऋतवः।  
यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्ऋतवः।  
ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं  
पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवत्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै  
ता अप्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैरयजते। प्रथते प्रजयां  
पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स  
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।  
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र  
चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।  
जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्तां प्रमीयते। वसन्तो

भ॑वति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒र्षासु॑ व॒र्षाः। यदि॑ श॒रदि॑  
श॒रत्। यदि॑ हे॒मन् हे॒मन्तः॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑वत्स॒रम॒प्येति॑।  
सं॑वत्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्व॒वैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्व९ सांकमेधेरयजत समेधन्त  
पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुर्हेमन्तस्त्रीणि च॥१०॥ [१०]

उ॒भये॑ यु॒वः९ सु॒राम॑मु॒दस्था॑न्नि॒ वै यस्य॑ प्रा॒तः स॒वन् ए॒कैको॑ऽसु॒र्यं प॑व॒मानः॑ प्र॒जा वै  
स॒त्रमा॑सता॒ग्निर्वा॑व सं॑वत्स॒रो द॑श॥१०॥

उ॒भये॑ वा उ॒दस्था॑त्स॒र्वाभि॑र्मध्यतोऽत्र॒ वाव॑ ब्रा॒ह्मणे॑ष्वथं गृहमे॒धिनः९ ष॑ट्थ्यष्टिः॥६६॥

उ॒भये॑ वा वै॒षः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः

प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्ज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। आदित्ये पुनर्वसू। वार्तः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥१॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। बृहत्तवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥२॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसवः परस्तात्सनिर्वस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ठा व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥३॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढा। वर्चः परस्तात्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्। विष्णोः



श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। प॒रस्ता॒त्पन्था॑ अवस्ता॑त्॥४॥

वसू॑नाः॒ श्रवि॑ष्ठाः। भू॒तं प॒रस्ता॒द्भूति॑रवस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य  
श॒तभि॑षक्। वि॒श्वव्य॑चाः प॒रस्ता॑द्वि॒श्वक्षि॑तिरवस्ता॑त्।  
अ॒जस्यै॑कपदः पूर्वे॑ प्रो॒ष्ठप॒दाः। वैश्व॑ान॒रं प॒रस्ता॑द्वैश्व॒ावस॒वम॒-  
वस्ता॑त्। अहे॑र्बु॒ध्निय॒स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः प॒रस्ता॑दभि॒-  
षु॒ण्वन्तो॑ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वंः प॒रस्ता॑द्वृ॒त्सा  
अ॒वस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑रश्व॒युजौ॑। ग्रामः॑ प॒रस्ता॒त्सेना॑ऽवस्ता॑त्।  
य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः प॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तो॑ऽवस्ता॑त्।  
पूर्णा॑ प॒श्चाद्य॑त्तै दे॒वा अ॒दधुः॑॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्ब्रह्माना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्वृत्सा अवस्तात्पञ्च च॥१॥ ——— [१]

यत्पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम्। तद्वद्वु॑र्वीतोपव्युषम्। य॒दा वै सूर्य॑ उ॒देति॑।  
अथ॑ नक्ष॑त्रं नैति॑। याव॑ति॒ तत्र॑ सूर्यो॑ गच्छे॑त्। यत्र॑ जघ॒न्यं  
पश्ये॑त्। ताव॑ति॒ कुर्वी॑त यत्का॒री स्या॑त्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कु॑रुते।  
ए॒व५ ह॒ वै य॒ज्ञेषु॑ च श॒तद्यु॑म्नं च मा॒त्स्यो नि॑रवसाय॒यां  
च॑कार॥६॥

यो वै नक्ष॑त्रियं प्र॒जाप॑तिं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः। हस्त॑  
ए॒वास्य॑ हस्तः॑। चि॒त्रा शि॑रः। नि॒ष्ट्या हृ॑दयम्। ऊ॒रू वि॑शाखे।  
प्र॒तिष्ठा॑ऽनू॒रा॒धाः। ए॒ष वै नक्ष॑त्रियः प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑।  
उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः॥७॥

अ॒स्मि॒श्चामु॒ष्मि॒श्च। यां का॒मये॑त दुहि॒तरं॑ प्रि॒या

स्यादिति। तां निष्प्रायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानपज्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत। ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्देवत्यां पशूनां कुर्वीत। यत्किं चार्वाचीन्ः सोमात्। प्रैव भवन्ति। सलिलं वा इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति। यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि। तस्मादक्षीलनामश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्। तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्। तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॑यन्ति। यानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

तान्युत्त॑रेण। अन्वे॑षामरा॒त्स्मेति॑। तद॑नूरा॒धाः। ज्येष्ठ॑मेषाम॒वधि॑ष्मेति॑। तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मूल॑मेषामवृक्षा॒मेति॑। तन्मूल॑व॒र्हणी। यत्रा॑स॒हन्त। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्ठाः। यच्छ्र॑तमभिषज्यन्। तच्छ्र॑तभिषक्। प्रो॒ष्ठप॑देषूदयच्छन्त। रे॒वत्या॑मरवन्त। अ॒श्वयु॑जोरयुञ्जत। अ॒प॒भर॑णीष्वपावहन्। तानि॒ वा ए॒तानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑। यान्ये॒व दे॑वनक्ष॒त्राणि॑। तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

चकारै॒वं वेदो॑भयोरैनं लो॒कयो॑र्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमन्यानि यानि॑ यमनक्षत्राण्यश्लो॒णद्यमनक्ष॑त्राणि त्रीणि॑ च॥२॥

[२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य सा॒यमा॑स॒वोऽपानः॑। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ प्रा॒तस्त॑नात्। प्रा॒चीनं॑ सङ्ग॒वात्। ततो॑ दे॒वा अ॑ग्निष्टो॒मं निर॑मिमत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। मि॒त्रस्य॑ सङ्ग॒वः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ सङ्ग॒वात्॥१५॥

प्रा॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। ततो॑ दे॒वा उ॒क्थ्यं॑ निर॑मिमत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। बृह॑स्पतेर्म॒ध्यं दि॑नः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि ते॒क्षिण॑ष्ठं तपति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। प्रा॒चीनं॑मपरा॒ह्णात्। ततो॑ दे॒वाः षोड॑शि॒नं निर॑मिमत।

तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराहः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे कुमार्यो  
भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्। प्राचीनं  
सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत्। तत्तदात्तवीर्यं  
निर्मार्गः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तरहि  
नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। समानस्याहः पञ्च  
पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यश्लीलानि। तानि नव। यच्च  
परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो  
द्वादशः। य एवं विद्वान्संवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य  
व्रतं गुप्तं भवति। समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि।  
चत्वार्यश्लीलानि। तानि नव। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः।  
तान्येकादश। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वान्संवत्सरं व्रतं  
चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्ग्राह्योऽङ्गिर्न निर्मिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गो वदेद्वति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राण्यष्टौ

च॥३॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति।  
त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कस्तानि निरमिमीतेति।  
प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कुतस्तानि  
निरमिमीतेति। आत्मन् इति। प्राणापानाभ्यामेवोपा-

श्वन्तर्यामौ निरमिमीत॥१९॥

व्यानादुपा५शुसवनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां  
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन  
आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां  
ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो  
नाद्धियत् समं व्रीयत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्।  
तां निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति।  
यज्ञस्य धृत्या असंवृयाय॥२०॥

उपा५श्वन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत षट्॥४॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चना। ऋते समुद्र  
आहितः। ऋते भूमिरियञ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।  
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य  
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।  
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि  
वर्तये। तदृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन  
राध्यासम्॥२१॥

यद्धर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्  
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः  
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।  
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य  
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।

शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।  
तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निर्वर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्  
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः  
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।  
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य  
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।  
शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।  
तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह  
आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते  
मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।  
येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य  
ब्रह्मणा। निर्वर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।  
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य  
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।  
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि  
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन  
राध्यासम्॥२४॥

(परिवर्तये सहभिवर्तय उष्णिहा राध्यास्यवर्तयन्नृपवर्तये चत्वारि च)। ऋतमेव षोडश। यद्धर्मो यो

अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः॥५॥

[५]

दे॒वा वै यद्य॒ज्ञेऽकुर्व॑त। तदसु॑रा अकुर्व॑त। तेऽसु॑रा ऊ॒र्ध्वं  
पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नाप॑श्यन्। ते केशा॒नग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि।  
अथो॑पप॒क्षौ। तत॑स्तेऽवा॑श्च आ॒यन्। परा॑ऽभवन्। यस्यै॒वं  
वप॑न्ति। अवा॑डेति॥२५॥

अथो॑ परै॒व भ॑वति। अथ॑ दे॒वा ऊ॒र्ध्वं पृ॒ष्ठेभ्यो॑ऽपश्यन्।  
त उ॑पप॒क्षाव॑ग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि। अथ॒ केशा॑न्।  
तत॑स्तेऽभवन्। सु॒वर्गं लो॒कमा॑यन्। यस्यै॒वं वप॑न्ति।  
भव॑त्या॒त्मना॑। अथो॑ सु॒वर्गं लो॒कमे॑ति॥२६॥

अथै॒तन्मनु॑र्व॒त्रे मि॑थुनम॑पश्यत्। स श्मश्रू॑ण्यग्रेऽव॑पत।  
अथो॑पप॒क्षौ। अथ॒ केशा॑न्। ततो॒ वै स प्राजा॑यत प्र॒जया॑  
प॒शुभिः॑। यस्यै॒वं वप॑न्ति। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॑यते।  
दे॒वासु॑राः संय॑त्ता आ॒सन्। ते सं॑वत्स॒रे व्याय॑च्छन्त।  
तान्दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥२७॥

वैश्व॑दे॒वेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि  
चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासै॑श्चतुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒  
वरु॑णरा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।  
सा॒कमे॒धैश्च॑तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑  
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या सं॑वत्स॒र उ॑पजी॒वाऽऽसी॑त्।  
तामे॑षामवृ॑ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अ॑भवन्। परा॑ऽसु॒राः॥२८॥

य ए॒वं वि॒द्वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑क्ता।

शी॒र्षं नि च॑ वर्त॒यते॒ परि॑ च। यैषा संवत्स॒र उ॑पजी॒वा।  
वृ॒द्धे तां भ्रातृ॑व्यस्य। क्षु॒धाऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यः परा॑ भवति।  
लो॒हिता॒य॒सेन॒ नि वर्त॑यते। यद्वा इ॒माम॒ग्नि॒र्ऋ॒तावा॑गते  
निव॒र्तय॑ति। ए॒तदे॒वैना॑रू॒पं कृ॒त्वा निव॑र्तयति। सा ततः  
श्व॒श्वो भू॒यसी॒ भव॑न्त्येति॥२९॥

प्र जा॑यते। य एवं वि॒द्वाल्लो॑हिता॒य॒सेन॑ निव॒र्तय॑ते। ए॒तदे॒व रू॒पं  
कृ॒त्वा नि वर्त॑यते। स ततः श्व॒श्वो भू॒यान्भ॑वन्नेति। प्रैव जा॑यते।  
त्रे॒ण्या शं॒ल॒ल्या नि वर्त॑येत। त्री॒णित्री॑णि वै दे॒वाना॑मृ॒द्धानि॑।  
त्री॒णि छ॒न्दा॑र॒सि। त्री॒णि स॑र्व॒नानि॑। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः॥३०॥

ऋ॒ध्यामे॒व तद्दी॑र्य ए॒षु लो॒केषु॑ प्रति॑ तिष्ठति। यच्चा॑तुर्मा॒स्यया॒ज्या॑त्मनो॒  
नाव॑द्येत्। दे॒वेभ्य॑ आ॒वृ॒श्चेत॑। च॒तृषु॑च॒तृषु॑ मा॒सेषु॑ नि वर्त॑येत।  
प॒रोक्ष॑मे॒व तद्दे॑वेभ्य॑ आ॒त्मनो॑ऽव॒द्यत्य॑ना॒ब्रस्का॑य। दे॒वानां॑ वा  
ए॒ष आनी॑तः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यया॒जी। य एवं वि॒द्वान्नि च॑ वर्त॒यते॒  
परि॑ च। दे॒वता॑ ए॒वाप्ये॑ति। नास्य॑ रु॒द्रः प्र॒जां प॒शून्भि॑  
म॑न्यते॥३१॥

ए॒त्येत्यु॒युञ्ज॑तासुरा एति लो॒का म॑न्यते॥६॥ [६]

आ॒युषः॑ प्रा॒णर॑ सन्त॑नु। प्रा॒णाद॑पा॒नर॑ सन्त॑नु। अ॒पा॒ना॒द्वा॒नर॑  
सन्त॑नु। व्या॒नाच्चक्षुः॑ सन्त॑नु। चक्षु॑षः श्रोत्र॑र॒ सन्त॑नु।  
श्रोत्रा॑न्मनः सन्त॑नु। मन॑सो वाच॑र॒ सन्त॑नु। वा॒च आ॒त्मान॑र॒  
सन्त॑नु। आ॒त्मनः॑ पृथि॒वीर॑ सन्त॑नु। पृथि॒व्या अ॒न्तरि॑क्ष॒र॒  
सन्त॑नु। अ॒न्तरि॑क्षा॒द्वि॒वर॑ सन्त॑नु। दि॒वः सु॒वः सन्त॑नु॥३२॥



अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥७॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान  
नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।  
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।  
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा।  
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय  
चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्विवि। वि गोभिरद्विमैरयत्। इन्द्र  
वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय  
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।  
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो  
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहचास्तृतः॥८॥ [८]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप  
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै  
कायाधवः। विरोचनं स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा  
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य  
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्वविन्दन्।

तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टयु  
इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मा  
एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयं निरवपन्।  
तदपद्रुत्यातन्वत। तान्पत्नीसंयाजान्तु उपानयन्॥ ३७ ॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।  
तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छुय्वन्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव  
कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।  
तानिडान्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता  
एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥ ३८ ॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः  
कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तन्नोऽसुराः  
पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९शूपसदा चराम। तथा नोऽसुराः  
पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा९शूपसदमतन्वत। तिस्र एव  
सामिधेनीरनूच्य॥ ३९ ॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं  
जुहवां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधी९ स्वाहेति।  
अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं  
वचः। एत९ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं देवा अपजघ्निरे।  
तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य।  
स्रुवेणाधारमाधार्य॥ ४० ॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। सु॒वेणो॑प॒सदं॑ जुहोति। उ॒ग्रं वचो॑  
 अपा॑वधीन्त्वे॒षं वचो॑ अपा॑वधी॒ऽस्व॒हेति॑। अ॒श॒न॒यापि॒पा॒से  
 ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॒ वैर॑ह॒त्यं च॒ त्वेषं॑ वचः। ए॒तमे॒व  
 तच्च॑तु॒र्धावि॒हितं पा॒प्मानं॑ यज॑मा॒नोऽपं॑ हते। ते॒ऽभि॒नीये॒वाहः॑  
 प॒शुमा॑ऽल॒भन्त। अहं॑ ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑  
 मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भि॒नीये॒व रात्रेः॑ प्राच॑रन्। रात्रि॑या ए॒व  
 तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभि॒नीये॒वाहः॑ प॒शुमा॑ ल॒भेत। अहं॑ ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति  
 पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं॑ नुदते। तेना॑भि॒नीये॒व रात्रेः॑ प्रच॑रेत्।  
 रात्रि॑या ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं॑ नुदते।  
 स ए॒ष उ॒पव॑स॒थीये॑ऽहं॒द्विदे॒वत्यः॑ प॒शुरा॑ ल॒भ्यते। द्वयं॑ वा  
 अ॒स्मि॒ल्लोके॑ यज॑मानः। अ॒स्थिं च॒ मा॒ऽसं च॑। अ॒स्थिं चै॒व  
 तेन॑ मा॒ऽसं च॒ यज॑मानः स॒ऽस्कु॑रुते। ता वा ए॒ताः पञ्च॑  
 दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॑मा॒वग्नि॑र्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै॑ यज॑मानः। त्वङ्गा॒ऽस॒ऽस्ना॒वाऽस्थिं॑ म॒ज्जा।  
 ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हितमा॒त्मानं॑ वरु॑णपा॒शान्मु॑ञ्चति।  
 भे॒षज॑ता॒यै निर्व॑रुण॒त्वाय॑। त॒ऽस॒प्तभि॑श्छन्दा॒भिः प्रा॒तर॑ह॒यन्।  
 तस्मा॑त्स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि छन्दा॒ऽसि प्रा॒तर॑नुवा॒केऽनू॑च्यन्ते।  
 तमे॒तयो॑प॒समे॒त्योपा॑सीदन्। उपा॑स्मै गाय॒ता न॒र् इति॑।  
 तस्मा॑दे॒तया॑ बहि॒ष्पव॑मान उ॒पस॑द्यः॥४३॥

मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानोऽलभन्त प्राचरल्लभेत्  
प्रचरेदालभन्तालभेत् मृत्युमपञ्जघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥१॥

[१]

स संमुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स  
संमुद्रः। यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः।  
तदेतत्रिशलत्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितुः तं खनन्ति। स  
सुवर्णरज्जुताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या  
अध्यजनयन्। तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यत्सुवर्णरज्जुताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।  
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं  
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।  
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं  
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत।  
त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य  
सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरौऽपतत्। तमेकविंशेनाभि  
प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।  
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तत्रिवृतैव हरन्ति। यावती  
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम  
उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।  
मात्रा९ सायुज्य९ सलोकता गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन

स्तुवते॑। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॑। चन्द्रमा  
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते॑। पञ्चदश्यामापूर्यते॑।  
चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति।  
अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते॑। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।  
तं सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॑। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं  
तत्। मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति। अथ  
यदेकविंशेन स्तुवते॑। एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते।  
तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा॑। असौ  
वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति। ते कुश्या॑।  
व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्।  
रज्जता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां  
कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रज्जतां  
कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं  
स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं  
नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं

तद्विशति चत्वारि च॥१०॥

[१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतन्तत्। अथ ये पञ्च। कलिः  
सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः।  
कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति।  
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः।  
सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन ह्रियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यन्त  
मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा करम्भेण।  
भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यान्धानाः। पूष्णः करम्भः। भारत्यै परिवापः।  
मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव  
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भि-  
रभिषज्यंस्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः  
सवनेऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यन्दिने सवने।  
विश्वे देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्य-  
दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने। विलोमं  
तद्यज्ञस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः सवने कुर्यात्।  
एकादशकपालान्माध्यन्दिने सवने। एकादशकपालांस्तृतीयसवने।  
यज्ञस्य सलोमत्वाय। तदाहुः। यद्वसूनां प्रातः सवनम्।  
रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनम्। विश्वेषां देवानां तृतीयसवनम्।  
अथ कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव यजन्तीति।

ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑रभिष॒ज्य॒ऽ  
स्त॒स्मादि॒ति॑॥५४॥

ए॒क॒विं॒श आ॑हुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥११॥ [११]

तस्यावा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः  
स्वश्र॑यन्। यदश्र॑यन्। तच्छ्रा॑यन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्।  
यदवा॑रयन्। तद्वा॑रवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावा॑च  
ए॒वाव॑पा॒दाद॑बिभयुः। तस्मा॑ ए॒तानि॑ स॒प्त च॑तुरु॒त्तरा॑णि  
छन्दा॑ऽस्युपा॒दधुः। तेषा॑मति॒ त्री॒ण्य॑रिच्यन्त। न त्री॒ण्युद॑भवन्॥५५॥

स बृ॑हतीमे॒वास्पृ॑शत्। द्वाभ्या॑म॒क्षरा॑भ्याम्। अ॒होरा॑त्राभ्या॑मे॒वा  
तदा॑हुः। क॒त॒मा सा॑ दे॒वाक्ष॑रा बृहती। यस्या॑न्तत्प्रत्यतिष्ठत्।  
द्वाद॑श पौर्णमा॒स्यैः। द्वाद॑शाष्ट॒काः। द्वाद॑शामावा॒स्याः। ए॒षा  
वाव॑ सा दे॒वाक्ष॑रा बृहती॥५६॥

यस्या॑न्तत्प्रत्यतिष्ठदिति॑। या॒नि च॑ छन्दा॑ऽस्यत्य॑रिच्यन्त।  
या॒नि च॑ नोदभवन्। ता॒नि निर्वी॑र्याणि ही॒नान्य॑मन्यन्त।  
साऽब्र॑वीद्वृहती। मा॒मे॒व भू॒त्वा। मा॒मुप॑ स॒श्रय॑तेति॑।  
च॒तुर्भि॑र॒क्षरै॑रनुष्टु॒ग्बृ॑हतीन्नोदभवत्। च॒तुर्भि॑र॒क्षरैः॑ प॒ङ्क्तिर्बृ॑हती-  
मत्य॑रिच्यत। तस्या॑मे॒तानि॑ च॒त्वार्य॑क्षरा॑ण्यप॒च्छिद्या॑-  
दधात्॥५७॥

ते बृ॑हती ए॒व भू॒त्वा। बृ॑हतीमुप॑ सम॑श्रयताम्। अ॒ष्टाभि॑-  
र॒क्षरै॑रु॒ष्णिग्बृ॑हतीन्नोदभवत्। अ॒ष्टाभि॑र॒क्षरै॑स्त्रि॒ष्टुग्बृ॑हतीमत्य॑-  
रिच्यत। तस्या॑मे॒तान्य॑ष्टाव॒क्षरा॑ण्यप॒च्छिद्या॑दधात्। ते बृ॑हती

ए॒व भू॒त्वा। बृ॒ह॒तीमु॒प॒ सम॑श्रयताम्। द्वा॒द॒शभि॑र॒क्षरै॑र्गा॒य॒त्री  
बृ॒ह॒ती॒न्नोद॑भवत्। द्वा॒द॒शभि॑र॒क्षरै॑र्ज॒गती॑ बृ॒ह॒तीम॒त्य॑रिच्यत।  
तस्या॑मे॒तानि॒ द्वा॒द॒शाक्ष॑रा॒ण्यप॑च्छि॒द्याद॑धात्॥५८॥

ते बृ॒ह॒ती ए॒व भू॒त्वा। बृ॒ह॒तीमु॒प॒ सम॑श्रयताम्।  
सोऽ॒ब्रवी॑त्प्र॒जाप॑तिः। छ॒न्दा॑ंसि॒ रथो॑ मे भवत।  
युष्माभि॑र॒हमे॑तम॒ध्वान॑मनु॒ सञ्च॑रा॒णीति॑। तस्य॑ गा॒य॒त्री च॒  
ज॒गती॑ च प॒क्षाव॑भवताम्। उ॒ष्णिक् त्रि॒ष्टुप् प्र॒ष्ट्यौ। अ॒नु॒ष्टुप्  
प॒ङ्क्तिश्च॒ धुर्यो॑। बृ॒ह॒त्येवो॑द्धि॒रभव॑त्। स ए॒तज्छ॑न्दो॒रथ॑मा॒स्थाय॑।  
ए॒तम॒ध्वान॑मनु॒ सम॑चरत्। ए॒त॒ ह॒ वै छ॑न्दो॒रथ॑मा॒स्थाय॑।  
ए॒तम॒ध्वान॑मनु॒ सञ्च॑रति। येनै॒ष ए॒तत्स॑ञ्चरति। य ए॒वं  
वि॒द्वान्त॑सोमे॒न॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥५९॥

अ॒भु॒न्वाव॑ सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒ह॒त्य॑द॒धाद्वा॒द॒शाक्ष॑रा॒ण्यप॑च्छि॒द्याद॑धा॒दा॒स्थाय॑ षट्॥१२॥ [१२]

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॑ यत्पु॒ण्यं दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्ब्र॑ह्म॒वादि॑नः क॒त्यु॒तमे॒व दे॒वा वा आ॑युषः प्रा॒णमि॒न्द्रो  
दधी॑चो दे॒वासुराः स प्र॒जाप॑तिः स सं॒मुद्रो॑ ये वै च॒त्वार॑स्तस्या॒वाचो॑ द्वा॒द॒श॥१२॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॑ दे॒वगृ॑हा ऋ॒तमे॒वर्ध्या॑मे॒व तिस्रः॑ प॒राची॑र्ये॒ वै च॒त्वारो॑ न॒वपञ्चा॑शत्॥५९॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॑ य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः

प्रपाठकः समाप्तः॥



## ॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यश्चः श॒म्या॑या  
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॒तमे॑क॒कपाल॑म्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं  
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॒तेन॒ पूर्वे॑ण प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मे॒व निर्ऋ॑तिं  
पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एक॑कपालो भवति। ए॒कधै॑व निर्ऋ॑तिं  
नि॒रव॑दयते। यदहु॑त्वा गा॒र्हप॑त्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्नि॑र॒नूत्था॑य। अ॒ध्वर्यु॑ च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।  
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इ॒त्या॒ह। आहु॑त्यै॒वैन॑ श॒मय॑ति।  
ना॒र्तिमा॑र्च्छत्यध्व॒र्युर्न॑ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि  
निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै  
दिक्। स्वा॒या॑मे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत॑ इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒यत॑नम्।  
स्व ए॒वाय॑त॒ने निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग  
इ॒त्या॒ह। नि॒दि॒शत्यै॒वैन॑म्। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह।  
भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॑ इ॒त्या॒ह। अ॒हंस॑ ए॒वैन॑  
मु॒ञ्चति॑। अ॒ङ्गुष्ठा॑भ्यां जुहोति॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः  
कृ॒ष्णातू॑ष॒न्दक्षि॑णा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व निर्ऋ॑तिं

नि॒रव॑दयते। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॑न्ति। नि॒र॒ऋ॒त्या अ॒न्त॒र्हि॒त्यै।  
स्वाहा॑ नमो॑ य इ॒दश्च॑कारेति॑ पु॒न॒रेत्य॑ गा॒र्ह॒पत्ये॑ जुहोति।  
आहु॑त्यै॒व न॑म॒स्यन्तो॑ गा॒र्ह॒पत्यमु॑पाव॑र्तन्ते। आ॒नु॒म॒तेन॑  
प्रच॑रति। इ॒यं वा अ॒नु॒म॒तिः॥४॥

इ॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑ते। धे॒नु॒र्दक्षि॑णा। इ॒मामे॒व  
धे॒नुं कुरु॑ते। आ॒दि॒त्यश्च॑रुं निर्व॑पति। उ॒भयी॑ष्वे॒व  
प्र॒जास्व॒भिषि॑च्यते। दै॒वीषु॑ च॒ मानु॑षीषु च। व॒रो दक्षि॑णा।  
व॒रो हि रा॒ज्यं॑ स॒मृ॒द्धौ। आ॒ग्नावै॒ष्ण॒वमेका॑दशकपालं  
निर्व॑पति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॥५॥

विष्णु॑र्य॒ज्ञः। दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञश्चा॒व रु॒न्धे। वा॒म॒नो व॒ही  
दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः स॒मृ॒द्धौ।  
अ॒ग्नी॒षोमी॒यमेका॑दशकपालं निर्व॑पति। अ॒ग्नी॒षोम॑भ्यां  
वा इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्ति। यद॑ग्नी॒षोमी॒यमेका॑दशकपालं  
निर्व॑पति॥६॥

वा॒त्र॒घ्नमे॒व विजि॑त्यै। हि॒र॒ण्य॒न्दक्षि॑णा स॒मृ॒द्धौ। इन्द्रो॑  
वृ॒त्रं ह॒त्वा। दे॒वता॑भिश्चेन्द्रि॒येण॑ च॒ व्यार्ध्य॑त। स  
ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालमपश्यत्। तन्नि॑रवपत्। तेन॒ वै स  
दे॒वता॑श्चेन्द्रि॒यश्चा॒वारु॑न्ध। यदै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालं निर्व॑पति।  
दे॒वता॑श्चै॒व तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे। ऋ॒षभो॑ व॒ही  
दक्षि॑णा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमृष्टाकपालं  
निर्वपति। ऐन्द्रन्दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्।  
यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते। यदैन्द्रन्दधि॥८॥

इन्द्रियमेवावरुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।  
तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा  
ओषधीनामहुतानामाश्नन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं  
भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।  
तावेतमैन्द्राग्रन्द्वादशकपालं निरवृणाताम्। यदैन्द्राग्नौ  
भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।  
संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति। वैश्वदेवं  
वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं  
निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै  
स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया वासः  
समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्।  
मिथुनमेवावरुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति  
वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि  
हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। तेनैव  
यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदैन्द्रन्दध्यपराभावाय स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥१॥

[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यश्च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य कृत्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशङ्कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निर्वर्तत। तद्व्यदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षां भवति।  
वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति।  
वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।  
द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता  
द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता  
आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति  
सोमोऽब्रवीत्। मया राजा जेष्यथेति। मान्तृतीयमिति  
सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। माञ्चतुर्थीमिति सरस्वती।  
इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया  
प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राजा। सवित्रा  
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो  
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवींषि निरुप्यन्ते विजित्यै।  
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव  
ह्येतरहि पशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बृहदरत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतरहि पशवः॥२॥ [२]

त्रिवृद्धरुहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्।  
उल्बङ्गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं  
भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति।  
एकधा पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रतितिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति।  
 प्रथमजामेव पुष्टिमवरुन्धे। प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ।  
 पृषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पृषदाज्यम्। पशून्नेवाव रुन्धे।  
 पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्का हि पशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बहुरूपा हि पशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा  
 वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति।  
 अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते। नवं प्रयाजा  
 इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ हवींषि। द्वावाघारौ।  
 द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।  
 विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यजमानो वा एकंकपालः। तेज  
 आज्यम्। यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव  
 तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। पशव  
 आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः  
 समर्धयति। यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त  
 उपतिष्ठेरन्। यद्वह्वानयेत्। बहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त  
 उपतिष्ठेरन्। बह्वानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बहव एवैनं  
 पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठन्ते। यजमानो वा एकंकपालः।  
 यदेकंकपालस्यावद्येत्॥२३॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत।

स॒कृदे॒व हो॑त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि  
जु॑होति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयित्वा। तेज॑सा  
सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒कं क॑पालः। सु॒व॒र्गो लो॒क  
आ॑हवनीयः॥ २४॥

यदे॒कं क॑पालमाहवनीये जुहोति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं  
ग॑मयति। यद्ध॑स्तेन जुहुयात्। सु॒व॒र्गाल्लो॒काद्यज॑मानमवविध्येत्।  
स्रु॒चा जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। यत्प्राङ्म॑द्यैत।  
दे॒वलो॒कम॒भिज॑येत्। यद्दक्षि॑णा पितृलो॒कम्। यत्प्र॒त्यक्॥ २५॥

रक्षा॑सि य॒ज्ञं ह॑न्युः। यदु॒दङ्घ्रिः॑। म॒नुष्य॑लो॒कम॒भिज॑येत्।  
प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यः। ए॒कं क॑पालं वै प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्त॒न्द्वावा॑पृथि॒वी  
अनु॑ प्रति॑तिष्ठतः। द्वावा॑पृथि॒वी ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून् य॒ज्ञः। य॒ज्ञं  
यज॑मानः। यज॑मानं प्र॒जाः। तस्मा॑त्प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यः॥ २६॥

वा॒जिनो॑ यजति। अ॒ग्निर्वा॒युः सूर्यः॑। ते वै वा॒जिनः॑। ताने॒व  
तद्य॑जति। अथो॒ खल्वा॑हुः। छ॒न्दा॑सि॒ वै वा॒जिन॒ इति॑।  
तान्ये॒व तद्य॑जति। ऋ॒क्सामे॑ वा इन्द्र॑स्य ह॒री सोम॑पानौ।  
तयोः॑ परि॒धय॑ आ॒धानम्। वाजि॑नं भा॒गधे॑यम्॥ २७॥

यदप्र॑हृत्य परि॒धीं जु॑हुयात्। अ॒न्तरा॑धानाभ्याङ्घ्रा॒सं प्रय॑च्छेत्।  
प्र॒हृत्य॑ परि॒धीं जु॑होति। निरा॑धानाभ्यामे॒व घ्रा॑सं प्रय॑च्छति।  
ब॒र्हिषि॑ वि॒षिञ्च॑न्वाजि॑नमा नयति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। रेतो॑  
वाजि॑नम्। प्र॒जास्वे॒व रेतो॑ दधाति। स॒मुप॒हूय॑ भक्षयन्ति।

ए॒तत्सो॒मपी॒था ह्ये॒ते। अथो॑ आ॒त्मन्ने॒व रे॒तो द॒धते। यज॑मान  
उत्त॒मो भ॑क्षयति। प॒शवो॑ वै वाजि॑नम्। यज॑मान ए॒व  
प॒शून्प्रति॑ष्ठापयन्ति॥ २८॥

लो॒को ब॑हुरूपं भ॑वत्याज्य॑भागो प॒शव॑ आ॒ज्यम॑व॒द्येदा॑हव॒नीयः॑ प्र॒त्यक्त॑स्मात्प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यो भा॒ग॒धेय॑मे॒ते  
च॒त्वारि॑ च॥ ३॥

[३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता ए॑न॒मत्य॑मन्यन्त।  
ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भू॒त्वा प्र॒जा  
वरु॑णेनाग्राहयत्। ताः प्र॒जा वरु॑णगृही॒ताः। प्र॒जाप॑तिं  
पुन॒रुपा॑धावन्नाथमिच्छ॑मानाः। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरुणप्र॒घासा॑नपश्यत्।  
तां निर॑वपत्। तैर्वै स प्र॒जा वरु॑णपा॒शाद॑मुञ्चत्।  
यद्वरु॑णप्र॒घासा॑ निरु॒प्यन्ते॑॥ २९॥

प्र॒जाना॑मवरु॑णग्राहाय। तासा॒न्दक्षि॑णो बा॒हुर्न्य॑क्र॒ आसी॑त्।  
स॒व्यः प्र॑सृतः। स ए॒तां द्वि॒तीया॑न्दक्षिण॒तो वेदि॑मुद॒हन्। ततो॑  
वै स प्र॒जाना॑न्दक्षि॒णं बा॒हुं प्रासा॑रयत्। यद्वि॒तीया॑न्दक्षिण॒तो  
वेदि॑मुद्धन्ति। प्र॒जाना॑मेव तद्यज॑मानो दक्षि॒णं बा॒हुं प्रसा॑रयति।  
तस्मा॑च्चातुर्मा॒स्यया॒ज्यमुष्मि॑ल्लौक उ॒भया॑बाहुः। य॒ज्ञाभि॑जित॒ः  
ह्यस्य॑। पृथ॒मात्रा॑द्वेदी अस॑म्भिन्ने भवतः॥ ३०॥

तस्मा॑त्पृथ॒मात्रं व्य॑सौ। उत्त॑रस्यां वेद्यामुत्तरवे॒दिमुप॑  
वपति। प॒शवो॑ वा उत्त॑रवे॒दिः। प॒शून्नेवा॑वरु॒न्धे। अथो॑  
यज्ञ॑प॒रुषोऽन॑न्तरित्यै। ए॒तद्वा॑ह्मणान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीषि॑। अथै॒ष  
ऐन्द्रा॑ग्नो भ॑वति। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदिन्द्रा॑ग्नी।



यदैन्द्राग्रो भवति॥ ३१॥

प्राणापा॒नावे॒वाव॑ रु॒न्धे। ओजो॑ ब॒लं वा ए॒तौ दै॒वाना॑म्।  
यदैन्द्रा॒ग्री। यदैन्द्रा॒ग्रो भव॑ति। ओजो॑ ब॒लमे॒वाव॑ रु॒न्धे।  
मा॒रु॒त्यामि॒क्षा भव॑ति। वा॒रु॒ण्यामि॒क्षा। मेषी॑ च॒ मेष॑श्च  
भव॑तः। मि॒थु॒ना ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒म॒शौ  
भव॑तो मे॒ध्य॒त्वाय॑॥ ३२॥

श॒मी॒पर्णा॒न्युप॑ व॒पति॑। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॒ यच्छ॑ति।  
प्र॒जाप॑तिम॒न्नाद्य॒न्नोपा॑नमत्। स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न ह॒विषा॒ऽन्नाद्य॑मवा॒रुन्ध॑।  
यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीपर्णा॑नि॒ भव॑न्ति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रु॒द्धौ।  
सौ॒म्यानि॒ वै क॒रीरा॑णि। सौ॒म्या ख॒लु वा आ॑हु॒तिर्दिवो॑  
वृष्टि॑श्चाव॒यति॑। यत्क॒रीरा॑णि॒ भव॑न्ति। सौ॒म्यये॒वाहु॑त्या दि॒वो  
वृष्टि॑मव॒रुन्धे॑। का॒य एक॑क॒पालो॑ भव॑ति। प्र॒जाना॑ङ्क॒न्त्वाय॑।  
प्र॒तिपू॒रुष॑ङ्क॒रम्भ॑पा॒त्राणि॑ भव॑न्ति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा  
व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॒मति॑रि॒क्तम्। ज॒निष्य॑मा॒णा ए॒व प्र॒जा  
व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति॥ ३३॥

निरु॒प्यन्ते॑ भव॑तो भव॑ति मे॒ध्य॒त्वाय॑ रु॒न्धे षड्॥ ४॥ [४]

उत्त॑रस्यां वे॒द्याम॒न्यानि॑ ह॒वींषि॑ साद॒यति॑। दक्षि॑णायां  
मा॒रु॒तीम्। अ॒प॒धुर॑मे॒वैना॑ युन॒क्ति। अथो॑ ओजं ए॒वासा॑मव॒  
हर॑ति। तस्मा॑द्ब॒ह्मण॑श्च क्ष॒त्राच्च॒ विशो॑ऽन्यतोऽप॒क्र॒मिणीः॑।  
मा॒रु॒त्या पूर्॒वया॑ प्रच॑रति। अ॒नृत॑मे॒वाव॑ यज॒ते। वा॒रु॒ण्योत्त॑रया।  
अ॒न्त॒त ए॒व व॑रुण॒मव॑ यज॒ते। यदे॒वाध्व॑र्युः क॒रोति॑॥ ३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति।  
 तत्पापीयान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति।  
 अथो तप एवैनामुप नयति। यज्जार५ सन्तन्न प्रब्रूयात्।  
 प्रियं ज्ञाति५ रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्।  
 निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनाम्।  
 यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।  
 यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यन्धत्ते। उभौ याज्या५  
 सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव  
 वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं  
 वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव  
 वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव  
 यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव  
 यजते। प्रत्यङ्गिष्ठं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्गैव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह।  
 देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह।  
 वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते।  
 तुषांश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन चावभृथमवैति।  
 वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो  
वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा  
यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽप्येधिषीमहीत्याह।  
समिधैवाग्निन्नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि  
धेहीत्याह। तेज एवात्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥५॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती  
तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते  
देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्।  
सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयत्।  
ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति।  
अग्निमेवानीकवन्तः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति।  
सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि  
जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य  
रश्मयोऽनीकानि। साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति।  
साक्षादेवास्मा अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता  
यन्तः। द्यावापृथिवी उपाश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निरवपन्। यन्मरुद्भ्यः  
सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो  
यजमानो भ्रातृव्यान्त्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि

हि तेक्षिणं॑ष्टन्तप॑ति। च॒रुर्भ॑वति। सर्व॑त ए॒वैनान्त्सन्त॑पति। ते  
दे॒वाः श्रौ॑विज॒यिन्ः सन्तः॑। सर्वा॑सान्दुग्धे गृ॒हमे॒धीयं॑ च॒रुं  
नि॑र॒वपन्॑॥४२॥

आशि॑ता ए॒वाद्योप॑वसाम। कस्य॑ वाऽहे॒दम्। कस्य॑ वा  
श्रो भ॑वितेति। स श्रु॒तोऽभ॑वत्। तस्याहु॑तस्य॒ नाश॑जन्।  
न हि दे॒वा अहु॑तस्याश॒जन्ति॑। तैऽब्रु॑वन्। कस्मा॑ इ॒मं  
हो॑ष्याम॒ इति॑। म॒रुद्भ्यो॑ गृ॒हमे॒धिभ्य॑ इत्य॑ब्रुवन्। तं म॒रुद्भ्यो॑  
गृ॒हमे॒धिभ्यो॑ऽजुह॑वुः॥४३॥

ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। पराऽसु॑राः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ म॒रुद्भ्यो॑  
गृ॒हमे॒धिभ्यो॑ गृ॒हे जुह॑ति। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो  
भव॑ति। यद्वे य॒ज्ञस्य॑ पा॒क॒त्रा क्रि॒यते॑। प॒शव्य॑न्तत्। पा॒क॒त्रा वा  
ए॒तत्क्रि॑यते। यन्ने॒ध्माब॑रु॒हिर्भव॑ति। न सा॑मि॒धेनी॑र॒न्वाह॑॥४४॥

न प्र॑या॒जा इ॒ज्यन्ते॑। नानू॑या॒जाः। य ए॒वं वेद॑। प॒शुमा॑न्भवति।  
आज्य॑भागौ यज॑ति। य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति।  
म॒रुतो॑ गृ॒हमे॒धिना॑ यज॑ति। भा॒ग॒धेये॑नै॒वैनान्त्सम॑र्धयति।  
अ॒ग्निः॒स्विष्ट॑कृ॒तं यज॑ति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। इडा॑न्तो भवति। प॒शवो॑  
वा इडा॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्टात्प्रति॑तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडान्तो भवति द्वे च॥६॥

[६]

यत्पत्नी॑ गृ॒हमे॒धीय॑स्याश॒जीया॑त्। गृ॒हमे॒ध्यैव॑ स्या॑त्। वि त्व॑स्य  
य॒ज्ञ ऋ॑ध्येत। यन्नाश॒जीया॑त्। अ॒गृ॒हमे॒धी स्या॑त्। नास्य॑ य॒ज्ञो

वृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्यांश्जीयात्। गृहमेध्यैव भवति।  
नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिंता अभवन्। आञ्जंताभ्यञ्जता।  
अनु वत्सान् वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु  
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिंता  
भवन्ति। आञ्जंतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं  
प्राहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासन्त्यदधुः।  
अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो  
निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं  
निदध्यात्। इन्द्र एवेनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये  
जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनं समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार एवास्य  
सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते।  
इन्द्रो वृत्रं हत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपाराधमिति  
मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वैदिष्यतीति। तेऽब्रुवन्मरुतो  
वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरूप्याता  
इति। त एनमध्यं क्रीडन्। तत्क्रीडिनाङ्गीडित्वम्।  
यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथमं हविर्निरूप्यते विजित्यै।

सा॒क॑ꣳ सू॒र्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॑न्वै लो॒क इन्द्रो॑  
वृ॒त्रम॑ह॒न्त्समृ॑द्ध्यै। ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीꣳषि॑। ए॒तद्वा॑ह्म॒ण  
ऐन्द्रा॒ग्नः। अथै॒ष ऐन्द्र॑श्च॒रुर्भव॑ति॥५०॥

उ॒द्धारं॑ वा ए॒तमिन्द्र॑ उद॑हरत। वृ॒त्रꣳ ह॒त्वा। अ॒न्यासु॑  
दे॒वता॑स्वधि॑। य॒देष॑ ऐन्द्र॑श्च॒रुर्भव॑ति। उ॒द्धार॑मे॒व तं यज॑मान  
उद्ध॑रते। अ॒न्यासु॑ प्र॒जास्वधि॑। वै॒श्वक॑र्म॒ण ए॒कं क॑पालो  
भव॑ति। वि॒श्वान्ये॒व तेन॑ क॒र्माणि॑ यज॑मानोऽव॑रुन्धे॥५१॥

कृ॒द्ध्यतेऽभ्य॑ञ्जते जुहोति वृ॒णाम॑हे भवत्यष्टौ च॥७॥ [७]

वै॒श्वदे॒वेन॑ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता व॑रुणप्र॒घासै॑र्वरुणपा॒शाद॑मु॒  
सा॒कमे॑धैः प्रत्य॑स्थापयत्। त्र्य॑म्ब॒कै रु॒द्रं नि॒रवा॑दयत।  
पि॒तृय॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कम॑गमयत्। यद्वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते। प्र॒जा  
ए॒व तद्य॑जमानः सृजते। ता व॑रुणप्र॒घासै॑र्वरुणपा॒शान्मु॑ञ्चति।  
सा॒कमे॑धैः प्रति॑ष्ठापयति। त्र्य॑म्ब॒कै रु॒द्रं नि॒रवा॑दयते॥५२॥

पि॒तृय॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। द॒क्षिण॑तः प्रा॑ची॒नावी॒ती  
निर्व॑पति। द॒क्षिणा॑वृद्धि॑ पि॒तृणा॑म्। अना॑दृत्य॒ तत्। उ॒त्तर॑त  
ए॒वोप॑वीय॒ निर्व॑पेत्। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑। अथो॑  
यदे॒व द॑क्षिणार्धेऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॑ दक्षि॒णावृ॑त्। सोमा॑य  
पि॒तृमते॑ पुरो॒डाश॑ꣳ षट्क॑पालं॒ निर्व॑पति। स॒वत्स॑रो वै सोमः॑  
पि॒तृमा॑न्॥५३॥

स॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। पि॒तृभ्यो॑ ब॒र्हिष॑द्भ्यो॑ धा॒नाः। मा॒सा

वै पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। मा॒साने॒व प्री॑णाति। यस्मि॒न्वा ऋ॑तौ  
पु॒रुषः प्र॒मीय॑ते। सोऽस्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। ब॒हुरू॒पा धा॒ना  
भ॑वन्ति। अ॒होरा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒ष्वात्ते॒भ्यो  
म॒न्थम्। अ॒र्धमा॒सा वै पि॒तरो॑ऽग्नि॒ष्वात्ताः॥५४॥

अ॒र्धमा॒साने॒व प्री॑णाति। अ॒भिवा॒न्यायै॑ दु॒ग्धे भ॑वति। सा  
हि पि॒तृदे॒वत्य॑न्दु॒हे। यत्पू॑र्णम्। तन्म॑नु॒ष्याणा॑म्। उ॒पर्य॑र्धो  
दे॒वाना॑म्। अ॒र्धः पि॑तृ॒णाम्। अ॒र्ध उप॑मन्थति। अ॒र्धो हि  
पि॑तृ॒णाम्। ए॒कयो॑पमन्थति॥५५॥

एका॒ हि पि॑तृ॒णाम्। द॒क्षि॒णोप॑मन्थति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि  
पि॑तृ॒णाम्। अ॒नार॑भ्योपमन्थति। तद्धि पि॒तृन्गच्छ॑ति।  
इ॒मान्दि॒शं वेदि॑मुद्ध॑न्ति। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑।  
चतुः॑ स॒क्तिर्भ॑वति। सर्वा॒ ह्यनु॑ दि॒शः पि॒तरः॑। अ॒खाता॑  
भवति॥५६॥

खा॒ता हि दे॒वाना॑म्। म॒ध्यतो॑ऽग्निरा॒धीय॑ते। अ॒न्ततो॑  
हि दे॒वाना॑मा॒धीय॑ते। व॒र्षीया॑नि॒ध्म इ॒ध्माद्भव॑ति  
व्यावृ॑त्यै। परि॑श्रयति। अ॒न्तर्हि॑तो॒ हि पि॑तृलो॒को  
म॑नु॒ष्यलो॒कात्। यत्प॑रुषि दि॒नम्। तद्दे॒वाना॑म्। यद॑न्तरा।  
तन्म॑नु॒ष्याणा॑म्॥५७॥

यत्स॑मूलम्। तत्पि॑तृ॒णाम्। स॑मूलं ब॒र्हिर्भ॑वति॒ व्यावृ॑त्यै।  
द॒क्षि॒णा स्तृ॑णाति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि पि॑तृ॒णाम्। त्रिः॑ पर्य॑ति।

तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः  
पर्येति। षट् पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्।  
प्रमायुको यजमानः स्यात्। यत्र गृहीयात्। अनायतनः  
स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः।  
यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यत्र परिदध्यात्।  
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।  
रक्षंसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।  
यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं  
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वश्चः  
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।  
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमेवैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानं शिष्वत्ता एकयोपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते पञ्च

च॥८॥

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह।  
उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि  
पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति।  
यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्।  
प्रमायुको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथाय।



अपं ब॒र्हिषः प्रया॒जान् यंजति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व  
मृ॒त्यो॒रुत्सृ॑जति। आ॒ज्य॑भा॒गौ यजति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरे॑ति। प्रा॒ची॒ना॒वी॒ती सोमं॑ यजति।  
पि॒तृदे॒वत्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्चकृ॒त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॑ता  
दे॒वताः। द्वे पु॑रोऽनुवा॒क्ये। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः। ता ए॒व  
प्री॑णाति। सन्त॑त॒मव॑ द्यति॥६३॥

ऋ॒तूनां॑ सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनुवा॒क्यया॑ऽऽह।  
प्रण॑यति द्वितीय॑या। ग॒मय॑ति या॒ज्यया॑। तृती॒ये वा इ॒तो  
लो॒के पि॒तरः॑। अहं॑ ए॒वैना॒न्पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनुवा॒क्यया॑ऽत्यान॑यति।  
रा॒त्रियै॑ द्वितीय॑या। ऐ॒वैना॒न् या॒ज्यया॑ ग॒मयति॑।  
दक्षि॑ण॒तोऽव॑दाय। उद॒ङ्घ्रि॑ति॒ क्राम॑ति॒ व्यावृ॑त्यै॥६४॥

आ स्व॒धेत्या॑श्रावयति। अस्तु॑ स्व॒धेति॑ प्र॒त्याश्रा॑वयति। स्व॒धा  
नम् इति॑ वष॒ट्करो॑ति। स्व॒धाका॒रो हि पि॑तृ॒णाम्। सोम॑म॒ग्ने  
यजति॑। सोमं॑ प्रयाजा॒ हि पि॒तरः॑। सोमं॑ पि॒तृमन्तं॑ यजति।  
सं॒वत्स॒रो वै सोमः॑ पि॒तृमान्। सं॒वत्स॒रमे॒व तद्य॑जति।  
पि॒तृन्ब॒र्हिषदो॑ यजति॥६५॥

ये वै यज्वा॑नः। ते पि॒तरो॑ ब॒र्हिषदः॑। ताने॒व तद्य॑जति।  
पि॒तृन॑ग्निष्वा॒त्तान् यंजति॑। ये वा अय॑ज्वा॒नो गृ॒हमे॒धिनः॑। ते  
पि॒तरो॑ऽग्निष्वा॒त्ताः। ताने॒व तद्य॑जति। अ॒ग्निङ्क॑व्य॒वाह॑नं यजति।  
य ए॒व पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। तमे॒व तद्य॑जति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते  
तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा  
तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र  
पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदश्चो  
निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणान्दिक्। स्वामेव तद्विशमनु  
निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये।  
अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं  
कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति।  
य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दृशन्त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवात्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते  
हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति  
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति  
वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।  
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।  
अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद।  
अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव  
मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति। द्वावनूयाजौ। षट्  
पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते।  
न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत। यत्संयाजयेयुः।

प्र॒मायु॑का स्यात्। तस्मा॒न्ना॒न्वा॑स्ते। न संया॑जयन्ति। पत्न्यै॑  
गोपी॒धाय॑॥ ७० ॥

होता॑र॒माज्य॑भागौ यजति सन्त॑तमव॒द्यति॑ व्यावृ॑त्त्यै ब॒र्हिष॑दौ यजति तमे॒व तद्य॑जत्यनु  
निष्क्रा॑मन्त्याहे॒नानृ॑तवो नव॑ च॥ ९॥ [९]

प्र॒ति॒पू॒रुष॑मेक॑क॒पालां॑ निर्व॑पति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा  
रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। एक॑मति॑रिक्तम्। ज॒नि॒ष्यमा॑णा ए॒व  
प्र॒जा रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। एक॑क॒पाला भ॑वन्ति। एक॑धै॒व  
रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। नाभि॑घा॒रय॑ति। यद॑भि॒घार॑येत्। अ॒न्त॒र॒व॒चा॒रिण॑  
रु॒द्रं क॑र्यात्। ए॒को॒ल्मु॒केन॑ यन्ति॥ ७१ ॥

तद्धि रु॒द्रस्य॑ भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑  
दिक्। स्वा॒या॒मे॒व दि॑शि रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। रु॒द्रो वा अ॑प॒शुका॑या  
आहु॑त्यै नाति॑ष्ठत। अ॒सौ ते॑ प॒शुरि॑ति निर्दि॑शेद्यं द्वि॒ष्यात्।  
यमे॒व द्वेष्टि॑। तम॑स्मै प॒शुं निर्दि॑शति। यदि॒ न द्वि॒ष्यात्।  
आ॒खुस्ते॑ प॒शुरि॑ति ब्रूयात्॥ ७२ ॥

न ग्रा॒म्यान्प॒शून् हि॑नस्ति। ना॒र॒ण्यान्। च॒तु॒ष्प॒थे जु॑होति। ए॒ष  
वा अ॑ग्नी॒नां प॒ङ्क्ति॑शो नाम। अ॒ग्नि॒व॒त्ये॒व जु॑होति। म॒ध्यमे॑न  
प॒र्णेन॑ जुहोति। सु॒ग॒ध्यै॒षा। अथो॑ खलु। अ॒न्त॒मे॒नै॒व हो॑त॒व्यम्।  
अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥ ७३ ॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः स॒ह स्व॑स्त्राऽम्बि॑कयेत्याह। श॒र॒द्वा  
अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।

तयैवैनं सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त  
एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवांम्ब  
रुद्रमदिमहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति  
वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूतैकृत्वाऽऽसंजन्ति।  
यथा जनं यतैऽवसं करोति। तादृगेव तत्। एष तै रुद्र भाग  
इत्याह निरवन्त्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः परिषिञ्चति।  
रुद्रस्यान्तर्हित्यै। प्र वा एतैऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। ये  
त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यश्चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं वा  
अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयान्निर्वन्दयते शास्ते सिञ्चति षट्॥१०॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सौऽग्निर्यत्पत्नी वैश्वदेवेन  
ता वरुणप्रघासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषन्दश॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा  
अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रतितिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॑ञ्च ह॒वी॑ऽषि॑। अथेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य॒  
पुरो॒डाश॑न्द्वा॒दश॑कपालं॒ निर्व॑पति। सं॒वत्स॒रो वा इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑।  
सं॒वत्स॒रेणै॒वास्मा॒ अन्न॑मव॒ रुन्धे॑। वा॒युव्यं॑ पयो॑ भवति।  
वा॒युर्वै वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यिता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति। सौर्यं॑  
एकं॑कपालो भवति। सूर्ये॑ण॒ वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता। स  
ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒दश॑ग॒वः सीर॑न्दक्षि॒णा स॒मृद्धे॑। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्।  
ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सुरान॒भिभ॑वा॒मेति॑।  
सोऽब्र॑वीत्। त्रे॒धाऽह॑मा॒त्मानं॒ वि॒क॑रिष्य॒ इति॑। स  
त्रे॒धाऽऽत्मा॑नं॒ व्य॑कुरुत। अ॒ग्निन्तृ॑तीयम्। रु॒द्रन्तृ॑तीयम्।  
वरु॑णन्तृ॒तीयम्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दन्तु॑रीय॒मिति॑। अ॒हमि॑तीन्द्रोऽब्र॑वीत्। सन्तु  
सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒मसृ॑जेताम्। स इन्द्र॑स्तु॒रीय॑मभवत्।  
यदिन्द्र॑स्तु॒रीय॑मभवत्। तदिन्द्र॑स्तु॒रीय॑स्येन्द्र॑स्तु॒रीय॑त्वम्। ततो॒ वै  
दे॒वा व्य॑जयन्त। यदिन्द्र॑स्तु॒रीयं नि॑रु॒प्यते॒ विजि॑त्यै॥३॥

व॒हिनीं॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनीं॑। तेना॑ग्नेयी। यद्वौः। तेन॑ रौ॒द्री।  
यद्वे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यत्स्त्री॑ स॒ती दा॒न्ता। तेन॑ वा॒रु॒णी स॒मृद्धे॑।  
प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स ए॒ताः प्र॒जाप॑तिरा॒त्मनो॑  
 दे॒वता॒ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा॑सि॒ प्राणु॑दत्त।  
 यत्प॑श्चाव॒त्तीयं॑ जु॒होति॑। दि॒ग्भ्य ए॒व तद्य॑ज॒मानो॒ रक्षा॑सि॒  
 प्रणु॑दते। समू॒ढ९ रक्षः॑ स॒न्दग्ध९ रक्ष॑ इत्या॒ह। रक्षा॑स्ये॒व  
 स॒न्द॒हति॑। अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॒ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व  
 वि॑जिग्या॒नाभ्यो॑ भा॒गधे॑यं करोति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॑ दक्षि॑णा  
 समृ॑द्ध्यै॥५॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्र९ ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। नमु॑चिमासुर॒न्नाल॑भत्।  
 त९श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ स॒मल॑भेताम्। सो॑ऽस्माद॒भि॒शुन॑तरोऽभवत्।  
 सो॑ऽब्रवीत्। स॒न्धा९ स॒न्द॒धाव॑है। अथ॒ त्वाऽव॑ स्रक्ष्यामि। न  
 मा॒ शुष्के॑ण॒ नार्द्रे॑ण॒ हनः॑॥६॥

न दि॒वा न न॑क्तमि॒ति। स ए॒तम॑पां फे॒नम॑सिश्चत्। न वा ए॒ष  
 शुष्को॒ नार्द्रो॑ व्यु॒ष्टाऽऽसी॑त्। अ॒नु॒दितः॑ सूर्यः॑। न वा ए॒तद्वि॒वा  
 न न॑क्तम्। तस्यै॒तस्मि॑ल्लो॒के। अ॒पां फे॒नैर्न॒ शिर॒ उद॑वर्तयत्।  
 तदे॒नम॑न्ववर्तत। मि॒त्रद्रु॑गति॑ ॥७॥

स ए॒तान॑पामा॒र्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स  
 रक्षा॑स्यपा॒हता॑। यद॑पामा॒र्गहो॑मो भव॑ति। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।  
 ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि रक्ष॑सां भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं  
 यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सा॒न्दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रक्षा॑सि  
 हन्ति॥८॥

स्व॒कृत् इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॒ वा। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यत॑नम्।

स्व ए॒वाय॑त॒ने र॒क्षांसि॑ ह॒न्ति। पु॒र्ण॒मये॑न सु॒वेण॑ जुहोति।  
 ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। ब्र॒ह्मणै॒व र॒क्षांसि॑ ह॒न्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑  
 प्र॒स॒व इत्या॑ह। स॒वि॒तु॒प्र॒सू॒त ए॒व र॒क्षांसि॑ ह॒न्ति। ह॒त॒  
 र॒क्षोऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह। र॒क्ष॑सा॒ऽस्तृ॒त्यै। यद्व॑स्ते॒ तद॑क्षि॒णा  
 नि॒र॒व॒त्यै। अ॒प्र॒ती॒क्ष॒माय॑न्ति। र॒क्ष॑सा॒मन्त॑र्हि॒त्यै॥९॥

यच्छति वरुणन्तृतीयं विजित्या असृजत समृद्धौ हनो मित्रद्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥१॥ [१]

धा॒त्रे पु॒रो॒डा॒श॒न्द्वा॒द॒श॒क॒पा॒लं निर्व॑पति। सं॒व॒त्स॒रो वै  
 धा॒ता। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॒ज॒न॒य॒ति। अ॒न्वे॒वास्मा॑  
 अ॒नु॒म॒ति॒र्म॒न्य॒ते। रा॒ते रा॒का। प्र॒ सि॒नी॒वा॒ली ज॑नयति।  
 प्र॒जा॒स्वे॒व प्र॒जा॒ता॒सु कु॒ह्वा वाच॑न्दधाति। मि॒थु॒नौ गावौ॑  
 दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्ना॒वैष्ण॒वमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लं निर्व॑पति।  
 ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॒वमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लम्॥१०॥

वै॒ष्ण॒व॒त्रि॒क॒पा॒लम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्य॑मिन्द्रः। वी॒र्यं॑ विष्णुः।  
 प्र॒जा ए॒व प्र॒जा॒ता वी॒र्यं॑ प्र॒ति॒ष्ठा॒प॒य॒ति। तस्मा॑त्प्र॒जा वी॒र्या॑वतीः।  
 वा॒म॒न ऋ॒षभो॑ व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॑ही। तेन॑ग्रे॒यः। यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षो॒मी॒यमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लं  
 निर्व॑पति। इ॒न्द्रा॒सो॒मी॒यमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लम्। सौ॒म्यश्च॑रुम्।  
 सोमो॑ वै रे॒तो॒धाः। अ॒ग्निः प्र॒जानां॑ प्र॒ज॒न॒य॒ता। वृ॒द्धा॒नामिन्द्रः॑  
 प्र॒दा॒प॒य॒ति। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रे॒तो॒ दधा॑ति॥१२॥

अ॒ग्निः प्र॒जां प्र॒ज॒न॒य॒ति। वृ॒द्धा॒मिन्द्रः॑ प्र॒यच्छ॑ति। ब॒भ्रु॒र्दक्षि॑णा॒

समृद्धौ। सोमापौष्णश्चरुन्निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णश्चरुम्। सोमो वै  
रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता।  
सोमं एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा।  
अस्यामेव प्रतितिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै  
पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरन्द्वादशकपालं निर्वपति।  
संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति।  
हिरण्यन्दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं  
करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्।  
अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं  
चरुन्निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा।  
वारुणो हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रापौष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यन्दक्षिणा दक्षिणैकं च॥२॥[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।  
एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः।  
त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य  
निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः। यथायथन्निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥  
यत्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।  
तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव



रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बार्हस्पत्यश्चरुन्निर्वपति  
ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव  
क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।  
ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यश्चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा  
अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय  
चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तगर्भा पष्ठौही  
दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतश्चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणान्नखनिर्भिन्नम्।  
पाप्मानमेव निर्ऋतिन्निखंदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा  
समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य  
सङ्श्यति। हिरण्यन्दक्षिणा समृद्धौ। वारुणन्दशकपालः  
सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा  
समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालङ्गामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।  
सावित्रन्द्वादशकपालङ्क्षुतुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा  
समृद्धौ। अश्विनन्द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै  
देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। स्वात्यौ  
दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णश्चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा

समृद्धौ। रौद्रङ्गावीधुकञ्चरुमक्षावापस्यं गृहे। अन्तत एव  
रुद्रन्निरवदयते। शबल उद्वारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि  
हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै  
राष्ट्रमवरुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यत्र प्रति निर्वपेत्। रत्नं आशिषोऽवरुन्धीरन्।  
प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्।  
इन्द्रायाऽहोमुचै। आशिष एवावरुन्धे। अयन्नो राजा वृत्रहा  
राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।  
मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्मं चैवास्मै क्षत्रं च  
समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति।  
बारुहस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म  
संश्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं  
कृता वेदिर्भवति। स्वयन्दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः।  
अनभिजितस्याभिजित्यै। तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्।  
सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा समृद्धौ॥२३॥

रत्निवाय समृद्धौ पष्ठोही दक्षिणा समृद्धौ ग्रामण्यो गृहे भांगदुघस्यं गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्यै द्वे  
च॥३॥

[३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां  
सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते।

अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गृ॒हप॑तीनां सुवते। सोमो वन॒स्पती॑नाम्।  
रु॒द्रः प॑शूनाम्। बृ॒हस्प॑तिर्वा॒चाम्। इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाना॑म्। मि॒त्रः  
स॒त्याना॑म्॥ २४॥

वरु॑णो धर्म॑पतीनाम्। ए॒तदे॒व सर्वं॑ भवति। स॒विता त्वा॑  
प्रस॒वानां॑ सुवता॒मिति॑ हस्तं॑ङ्ग॒ह्णाति॑ प्रसू॒त्यै। ये दे॒वा  
देवः॑ सुवः॑ स्थे॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। म॒हते॑ क्ष॒त्राय॑ म॒हत्  
आधि॑पत्याय म॒हते॑ जान॑राज्या॒येत्या॑ह॑। आ॒शिषं॑मे॒वैता॑मा  
शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भर॒ता राजा॑ सोमोऽस्माकं॑ ब्रा॒ह्मणा॑नां॒  
राजे॑त्याह॑। तस्मा॒त्सोम॑राजानो ब्रा॒ह्मणाः। प्र॒ति॒ त्यन्ना॑मं  
रा॒ज्यम॑धा॒यीत्या॑ह॥ २५॥

रा॒ज्यमे॒वास्मि॑न्प्रति॒दधा॑ति। स्वान्त॒नुवं॑ वरु॑णो अ॒शि॒श्रेदि॑त्याह॑।  
वरु॑ण॒सव॑मे॒वावरु॑न्धे। शुचि॑र्मि॒त्रस्य॑ व्र॒त्या॑ अभू॑मेत्याह॑।  
शुचि॑मे॒वैनं॑ व्र॒त्यं करो॑ति। अम॑न्महि म॒हत् ऋ॑तस्य॒  
नामे॑त्याह॑। म॒नुत॑ ए॒वैनम्। सर्वे॑ व्रा॒ता वरु॑णस्याभू॒वन्नि॑त्याह॑।  
सर्व॑व्रा॒तमे॒वैनं॑ करोति। वि मि॒त्र ए॒वैर॑रा॒तिम॑तारी॒दित्या॑ह॥ २६॥

अरा॑तिमे॒वैनं॑न्तारयति। असू॑षुदन्त य॒ज्ञियां॑ ऋ॒तेने॑त्याह॑।  
स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। व्युं त्रि॒तो जं॑रि॒माणं॑न आ॒नडि॑त्याह॑।  
आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। द्वाभ्यां॑ विमृ॑ष्टे। द्वि॒पाद्य॑ज॒मानः॑  
प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒ग्नी॒षोमी॑यस्य॒ चैका॑दशकपालस्य देवसु॒वां च॑  
ह॒विषा॑म॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स॒मव॑द्यति। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑मु॒भय॑तः

स॒त्याना॑म॒धायी॑त्या॒हाता॑री॒दित्या॑ह क्र॒मत् ए॒कं च॥४॥ [४]

राष्ट्रमेव तैजस्य्यकः। अपामोषंधीनां रसः स्थेत्याह।

राष्ट्रमेव मधुव्यमकः। सारस्वतङ्ग्रहङ्गृह्णाति। एषा वा  
 अपाम्पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां करोति।  
 षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः।  
 तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति षोडशभिर्गृह्णाति।  
 द्वात्रिंशत्संपद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि  
 छन्दांसि। वाचैवेन सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥ ३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यं कस्तेजस्याः स्थेत्याहैव पुरुषं पृषद् च॥ ५॥ — [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह।  
 ब्रह्मणैवेनाः स सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवेनाः  
 सादयति। अन्तरा होतुश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छसिनश्च  
 सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छसी। तेजसा  
 चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति।  
 आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्त्यै॥ ३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये  
 प्रतितिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो  
 बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा  
 ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥ ३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा  
 ह्यापः। शुक्रं हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः।  
 चन्द्रं हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः।

अमृतं हिरण्यम्॥३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति।  
सधमादौ द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति।  
वरुणसवमेवावरुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं  
दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यश्चोष्णीषं  
च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः पवयति।  
शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति।  
इन्द्रियमेवावरुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ।  
शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविदं एता  
भवन्ति। आविदमेवैनङ्गमयन्ति॥३७॥

अग्निरेवैनङ्गार्हपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः।  
मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्।  
स दिवंमलिखत्। सोऽर्यम्णः पन्थां अभवत्। स आविन्ने  
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स  
आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने  
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना  
देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी।  
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां

विश्यस्मिन्नाष्ट्र इत्याह। विशैवेन॑ राष्ट्रेण॑ समर्धयति।  
मह॑ते क्षत्राय॑ मह॑त आधिपत्याय॑ मह॑ते जान॑राज्यायेत्याह।  
आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भर॒ता राजा॒ सोमो॑ऽस्माकं॑  
ब्रा॒ह्म॒णा॒ना॒५ राजे॑त्याह। तस्मा॒त्सोम॑राजानो ब्राह्म॒णाः॥ ३९॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न इति॒ धनुः॑ प्रयच्छति॒ विजि॑त्यै।  
शत्रु॑बाध॑नाः॒ स्थेती॑षून्। शत्रू॑ने॒वास्य॑ बाध॑न्ते। पा॒त मा॑ प्र॒त्यश्च॑  
पा॒त मा॑ ति॒र्यश्च॑म॒न्वश्च॑ मा पा॒तेत्या॑ह। ति॒स्रो वै श॑र॒व्याः।  
प्र॒तीची॑ ति॒रश्च्य॑नूची॑। ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। दि॒ग्भ्यो मा॑  
पा॒तेत्या॑ह। दि॒ग्भ्य ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। वि॒श्वो॑भ्यो मा॑ ना॒ष्ट्राभ्यः॑  
पा॒तेत्या॑ह। अ॒परि॑मितादे॒वैनं॑ पा॒न्ति। हि॒र॑ण्यवर्णा॒वुषसा॑  
वि॒रोक॑ इति॒ त्रिष्टु॑भा॒ बा॒हू उ॒द्गृह्णा॑ति। इन्द्रि॑यं वै वी॒र्य॑त्रिष्टुक्।  
इन्द्रि॑यमे॒व वी॒र्य॑मु॒परि॑ष्ठादा॒त्मन्ध॑त्ते॥ ४०॥

व्यावृ॑त्त्यै दा॒त्रम॑सीत्या॒हामृ॑त॒५ हि॒र॑ण्यमेकशतो गंमय॑न्त्याहं ब्राह्म॒णा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पा॒तेत्या॑ह च॒त्वारि॑ च॥ ६॥

[६]

दि॒शो व्या॑स्थापयति। दि॒शाम॑भिजि॑त्यै। यद॑नु प्र॒क्रामे॑त्।  
अ॒भि दि॒शो ज॑येत्। उ॒त्तु मा॑द्येत्। म॒न॒साऽनु॑ प्र॒क्राम॑ति।  
अ॒भि दि॒शो ज॑यति। नोन्मा॑द्यति। स॒मिध॒मा ति॑ष्ठेत्याह। तेज॑  
ए॒वाव॑रुन्धे॥ ४१॥

उ॒ग्रामा॑ ति॒ष्ठेत्या॑ह। इन्द्रि॑यमे॒वाव॑रुन्धे। वि॒राज॒माति॑ष्ठेत्याह।  
अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑रुन्धे। उ॒दीची॑मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। प॒शूने॒वाव॑रुन्धे।

ऊर्ध्वा॒माति॑ष्ठेत्या॒ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कम॒भिज॑यति। अनू॒ञ्जि॑हीते।  
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥४२॥

मा॒रु॒त ए॒ष भ॑वति। अ॒न्नं वै म॒रुतः॑। अ॒न्नमे॒वाव॑रुन्धे।  
ए॒कं वि॑ंश॒तिक॑पालो भवति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। योऽर॑ण्येऽनु॒वा॒क्यो  
गु॒णः। तं म॑ध्य॒त उप॑दधाति। ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रा॒रण्यान्प॒शून्परि॑  
गृ॒ह्णाति। तस्मा॑द्ग्रा॒म्यैः प॒शुभि॑रा॒रण्याः प॒शवः॑ परि॑गृहीताः।  
पृथि॑र्वै॒न्यः। अ॒भ्य॑षिच्यत॥४३॥

स रा॒ष्ट्र॒न्नाभ॑वत्। स ए॒तानि॑ पा॒र्थान्य॑पश्यत्। तान्य॑जुहोत्।  
तैर्वै स रा॒ष्ट्रम॑भवत्। यत्पा॒र्थानि॑ जुहोति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति।  
बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं पूर्वे॑षामुत्त॒मं भ॑वति। ऐ॒न्द्रमु॒त्तरे॑षां प्रथ॒मम्।  
ब्र॒ह्म चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। अथो ब्र॒ह्म॒न्नेव॑ क्ष॒त्रं  
प्रति॑ष्ठापयति॥४४॥

ष॒ट्पु॒रस्ता॑दभिषे॒कस्य॑ जुहोति। ष॒डुपरि॑ष्ठात्। द्वा॒द॒श  
संप॑द्यन्ते। द्वा॒द॒श मा॒साः संव॑त्सरः। सं॒व॒त्सरः॑ खलु॒ वै  
दै॒वानां॑ पूः। दे॒वाना॑मे॒व पु॒रं म॑ध्य॒तो व्य॑व॒स॒र्पति॑। तस्य॑ न  
कु॒तश्च॑नोपा॒व्या॒धो भ॑वति। भू॒ताना॑मवे॒ष्टीर्जु॑होति। अत्रा॑त्र॒ वै  
मृ॒त्युर्जा॑यते। यत्र॑यत्रै॒व मृ॒त्युर्जा॑यते। तत॑ ए॒वैन॑मव॒यज॑ते।  
तस्मा॑द्वा॒ज॒सू॒र्ये॒नेजा॑नो नाभिच॑रित॒वै। प्र॒त्यगे॑नमभिचा॒रः  
स्तृ॑णुते॥४५॥



सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलचर्मोपस्तृणाति।  
 यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवावरुन्धे। मृत्योर्वा एष  
 वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतं हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मा  
 पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते।  
 शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।  
 दिद्योन्मां पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै  
 शर्म दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन  
 विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबन्दन्दशूका  
 दंशुकाः। निरस्तन्नमुचेः शिर इति लोहितायसन्निरस्यति।  
 पाप्मानमेव नमुचिन्निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्या  
 इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं  
 सुवन्तान्ते ते प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवात्मनः  
 पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।  
 तेजस्व्यैव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा  
 द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं  
 एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।  
 इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुणयोर्वीर्येणेत्य

वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओज एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणाङ्क्षत्रपतिरसीत्याह।  
क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह।  
अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समावंवृत्रघ्नधरागुदीचीरित्याह।  
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमंकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो  
वै रुद्रः। भागधेयैर्नैव रुद्रन्निरवंदयते॥५०॥

उदङ्गुरेत्याग्नीध्रे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव  
दिशि रुद्रन्निरवंदयते। रुद्र यत्ते क्रयी परन्नामेत्याह। यद्वा  
अस्य क्रयी परन्नाम। तेन वा एष हिनस्ति। यं हिनस्ति।  
तेनैवेनं सह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह।  
यमादेवास्य मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्। याङ्कामयेत  
राष्ट्रमस्यै प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा भवति।  
पूर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्त्विषिन्दधाति।  
औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यन्दधाति। आश्वत्थेन  
वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिन्दधाति। नैयग्रोधेन जन्यः।  
मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भुवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवंदयते यजते जन्यो द्वे च॥८॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।  
मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवेनं

दे॒वता॑भ्यां यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं॑ यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टि॒वा॒ही॑ वै दे॒वर॒थः।  
दे॒वर॒थमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। त्रयोऽ॒श्वा भव॑न्ति। रथ॑श्चतु॒र्थः। द्वौ  
सं॒व्येष्ट॑सार॒थी। षट् प॑द्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वेन॑ यु॒नक्ति॑। वि॒ष्णु॒क्र॒मा॒न्क्र॑मते।  
वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमा॑ल्लो॒कान॑भिज॒यति॑। यः क्ष॒त्रियः॑ प्र॒ति॒हि॒तः।  
सोऽ॒न्वार॑भते। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। त्रि॒ष्टुभा॑ऽन्वार॑भते। इ॒न्द्रि॒यं  
वै त्रि॒ष्टुक्। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति॥५४॥

म॒रुता॑ प्र॒सवे॑ जे॒षमि॒त्याह॑। म॒रुद्वि॑रे॒व प्र॑सू॒त उ॒ज्ज॑यति। आ॒प्तं  
म॒न इ॒त्याह॑। यदे॒व म॒न॒सैप्सी॑त्। तदा॑पत्। रा॒ज॒न्यं जि॑नाति।  
अना॑क्रान्त ए॒वाक्र॑मते। वि॒ वा ए॒ष इ॒न्द्रि॒येण॑ वी॒र्ये॑ण॒र्ध्यते॑। यो  
रा॒ज॒न्यं जि॑नाति। स॒म॒हमि॑न्द्रि॒येण॑ वी॒र्ये॑णे॒त्याह॑॥५५॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒व वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। प॒शूनां॑ म॒न्युर॑सि॒ तवे॑व मे  
म॒न्युर्भू॑या॒दिति॑ वारा॑ही उपा॒नहा॑वुप॑ मु॒ञ्चते॑। प॒शूनां॑ वा  
ए॒ष म॒न्युः। यद्व॑रा॒हः। तेनै॒व प॑शूनां म॒न्युमा॑त्मन्ध॑त्ते। अ॒भि  
वा इ॒य२ सु॑षुवा॒णङ्गा॑मयते। तस्यै॑श्व॒रेन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः।  
वारा॑ही उपा॒नहा॑वुप॑मु॒ञ्चते॑। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इ॒न्द्रि॒यस्य॑  
वी॒र्य॑स्याना॑त्यै॥५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इ॒त्याहा॑हि॒सायै॑। इ॒यं द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे  
धे॒ही॒त्याह॑। आ॒युरे॒वात्म॑न्ध॑त्ते। ऊ॒र्ग॒स्यू॒र्ज मे॑ धे॒ही॒त्याह॑।

ऊ॒र्जमे॒वात्मन्ध॑त्ते। यु॒ङ्क्षुः॑सि॒ वर्चो॑सि॒ वर्चो॑ मयि॒ धेही॑त्याह।  
वर्च॑ ए॒वात्मन्ध॑त्ते। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प॒हर॑ति। ए॒क॒धैव  
यज॑मान॒ आयु॑रू॒र्जं वर्चो॑ दधाति। र॒थवि॒मोच॑नीया॒ जुहो॑ति  
प्रति॑ष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽ॒श्वा भव॑न्ति। रथ॑श्चतु॒र्थः। तस्मा॑च्चतु॒र्जुहो॑ति। यदु॒भौ  
स॒हाव॑तिष्ठे॒ताम्। स॒मा॒नं लो॒कमि॑याताम्। स॒ह सं॒ङ्गही॑त्रा  
र॑थ॒वाह॑ने॒ रथ॑माद॒धाति॑। सु॒व॒र्गादे॒वैनं॑ लो॒काद॑न्तर्द॒धाति॑।  
ह॒ः सः शु॒चिष॑दित्याद॒धाति॑। ब्र॒ह्मणै॒वैनं॑मु॒पाव॑हरति।  
ब्र॒ह्मणाऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्द्साऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा वै  
सर्वा॑णि छ॒न्दांसि॑। सर्वे॑भिरे॒वैन॑च्छ॒न्दोभि॑राद॒धाति॑। वर्ष्म॑  
वा ए॒षा छ॒न्द॑साम्। यदति॑च्छ॒न्दाः। यदति॑च्छ॒न्दसा॑ दधाति।  
वर्ष्मै॒वैनं॑ स॒माना॑ना॒ करो॑ति॥५८॥

प॒द्यन्ते॑ द॒धाति॑ वि॒र्येणे॒त्याहाना॑त्यै प्रति॑ष्ठित्यै ब्र॒ह्मणाऽऽद॑धाति सप्त च॥९॥ [९]

मि॒त्रोऽसि॑ वरु॒णोऽसी॑त्याह। मै॒त्रं वा अ॑हः। वा॒रु॒णी रा॒त्रिः।  
अ॒हो॒रा॒त्राभ्या॑मे॒वैनं॑मु॒पाव॑हरति। मि॒त्रोऽसि॑ वरु॒णोऽसी॑त्याह।  
मै॒त्रो वै दक्षि॑णः। वा॒रु॒णः स॒व्यः। वैश्व॑दे॒व्यामि॑क्षा। स्वमे॒वैनौ  
भा॒ग॒धेयं॑मु॒पाव॑हरति। सम॒हं वि॒श्वैर्दे॒वैरि॑त्याह॥५९॥

वैश्व॑दे॒व्यो वै प्र॒जाः। ता ए॒वाद्याः॑ कुरु॒ते। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॑रसि  
क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑र॒सीत्य॑धीवा॒समा॑स्तृणाति स॒योनि॑त्वाय॒।  
स्यो॒नामा सी॑द सु॒षदा॑मा सी॒देत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्॑।

मा त्वां हिंसीन्मा मां हिंसीदित्याहाहिंसायै।  
 निषंसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यांस्वा साम्राज्याय  
 सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।  
 ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव  
 इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसंव करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।  
 इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं  
 राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं  
 सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि  
 सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।  
 सविताऽसि सत्यसंव इत्याह। गायत्रीमेवैतेनाभि  
 व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि  
 व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति।  
 सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवावरुन्धे।  
 वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति।  
 सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते  
 एवावरुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य  
 वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्यः।  
 वज्रेणैवास्मां अवरपरं रन्धयति। एवं हि तच्छ्रेयः। यदस्मा

ए॒ते र॒ध्यै॑युः। दि॒शोऽभ्य॑य॒ राजा॑ऽभू॒दिति॑ प॒ञ्चा॒क्षान्प्र॑यच्छति।  
 ए॒ते वै स॑र्वेऽयाः॑। अ॒परा॑जायि॒नमे॒वैनं॑ करोति॥६३॥  
 ओ॒दन॑मु॒द्धुव॑ते। प॒रमे॒ष्टी वा ए॒षः। यदो॑दनः। प॒रमा॑मे॒वैन॒ः  
 श्रियं॑ङ्गमयति। सु॒श्लोकाँ॑ (४) सु॒मङ्ग॒लाँ (४) स॒त्यरा॒जा (३)  
 नि॒त्याह॑। अ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। शौ॒नः शे॒पमा॑ख्यापयते।  
 व॒रुण॑पा॒शादे॒वैनं॑ मु॒ञ्चति॑। प॒रः श॒तं भ॑वति। श॒तायुः  
 पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति ति॑ष्ठति। मा॒रुत॑स्य  
 चै॒कवि॑श॒तिक॑पालस्य वै॒श्वदे॒व्यै चा॒मिक्षा॑या अ॒ग्नये॑  
 स्वि॒ष्टकृ॑ते॒ सम॑व॒द्यति॑। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।  
 अ॒पात्र॑न्ने॒ स्वाहो॑र्जो॒ नन्ने॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ गृहप॑तये॒ स्वाहे॑ति  
 ति॒स्र आ॑हु॒तीर्जु॑होति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वैव॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति  
 ति॑ष्ठति॥६४॥

दे॒वैरि॒त्याह॑ स॒त्यसं॑वं करोति त्रि॒ष्टुभमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति स॒त्यानृ॑ते ए॒वाव॑रुन्धे करोति श॒तेन्द्रि॑य॒ष्पद॑  
 च॑॥१०॥

[१०]

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ धा॒त्रे र॒त्निना॑न्दे॒वसु॑वाम॒र्थतो॑ दे॒वीर्दि॑शः सोम॒स्येन्द्र॑स्य मि॒त्रो द॑श॥१०॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ वैष्ण॒वन्त्रि॑कपा॒लम॑न्नं॒ वै पू॒षा वा॑शाः॒ स्थे॒त्याह॑ दि॒शो व्या॑स्थापय॒त्युद॑ङ्घुरे॒त्य  
 ब्र॒ह्मा ३ न्त्व॑ राज॒ःश्रु॑तु॒ष्पष्टिः॥६४॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ प्र॒तिति॑ष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः  
 प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।  
तत्स॒ऽसृद्धिरनु समसर्पत्। तत्स॒ऽसृपां॑ स॒ऽसृत्वम्।  
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्नु प्रायुङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा  
द्विती॑ये। स॒वित्रा प्र॑स॒वेन॑ तृती॑ये। पू॒ष्णा प॒शुभि॑श्चतुर्थे।  
बृ॒हस्प॑तिना ब्रह्म॑णा पञ्च॒मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒  
स्वया॑ दे॒वता॑या सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राज्ञा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्ट्रा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना  
य॒ज्ञेना॑प्रोत्। यत्स॒ऽसृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं  
यज॑मान आप्रोति। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑  
वी॒र्यस्या॑वरुद्धौ। पुरस्ता॑दुप॒सदा॑ सौ॒म्येन॒ प्रच॑रति। सोमो॑  
वै रेतो॒धाः। रेत॑ ए॒व तद॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रेण॑। रेत॑ ए॒व  
हि॒तन्त्वष्ट्रा॑ रू॒पाणि॑ विक॑रोति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै  
विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्रति॑ तिष्ठति॥२॥

सप्त॒मे द॑धाति पञ्च॑ च॥१॥ [१]

जामि॑ वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यत्स॒द्यो दी॑क्षयन्ति स॒द्यः सोमं॑  
क्री॒णन्ति॑। पु॒ण्डरि॒स्त्रजां॑ प्रयच्छत्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः  
सुव॑र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी॑ प्रावे॑शयन्।  
तत्पु॑ण्डरी॒कम॑भवत्। यत्पु॑ण्डरि॒स्त्रजां॑ प्रयच्छ॑ति। सा॒क्षादे॒व

दीक्षातपसी अव॑रुन्धे। द॒शभिर्वत्स॒तरैः सोमं॑ क्रीणाति।  
दशाक्ष॑रा वि॒राट्॥३॥

अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। मुष्क॒रा भ॑वन्ति  
सेन्द्र॒त्वाय॑। द॒शपेयो॑ भवति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ।  
श॒तं ब्रा॑ह्म॒णाः पि॑बन्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः।  
आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। स॒प्तद॒शः स्तो॒त्रं भ॑वति।  
स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः॥४॥

प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। प्रा॒का॒शाव॑ध्व॒र्यवे॑ ददाति। प्र॒का॒शमे॒वैन॑ङ्ग॒मय॑ति।  
स्रज॑मुद्गा॒त्रे। व्यै॒वास्मै॑ वासयति। रु॒क्मः॑ हो॒त्रे।  
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मा॑ उन्नयति। अश्वं॑ प्र॒स्तोतृ॑प्रति॒हर्तृ॑भ्याम्।  
प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑॥५॥

द्वाद॑श प॒ष्ठौही॒र्ब्रह्म॑णै॑। आयु॑रे॒वाव॑रुन्धे। व॒शां मै॒त्राव॑रुणा॒य।  
रा॒ष्ट्रमे॒व व॑श्य॒कः। ऋ॒षभं॑ ब्रा॒ह्मणा॑च्छु॒सिने॑। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॒याव्य॑कः।  
वास॑सी ने॒ष्टापो॑तृ॒भ्याम्। प॒वित्रे॑ ए॒वास्ये॑ते। स्थू॒रि॑  
यवा॑चित॒मच्छा॑वा॒काय॑। अ॒न्तत॑ ए॒व व॑रु॒णम॑व॒ यज॑ते॥६॥

अ॒न॒ङ्गाह॑म॒ग्रीधे॑। वह्नि॒र्वा अ॑न॒ङ्गान्। वह्नि॑र॒ग्रीत्। वह्नि॑नै॒व  
वह्नि॑ य॒ज्ञस्या॑व॒रुन्धे॑। इन्द्र॑स्य सुषु॒वाण॑स्य॒ त्रेधे॑न्द्रि॒यं  
वी॒र्यं॑ प॒राऽप॑तत्। भृ॒गुस्तृ॑तीयमभवत्। श्रा॒य॒न्ती॒यन्तृ॑तीयम्।  
सर॑स्वती॒ तृ॑तीयम्। भा॒र्गवो॑ होता॑ भवति। श्रा॒य॒न्ती॒यं ब्र॑ह्म॒सामं॑  
भ॑वति। वा॒र॒व॒न्ती॒यम॑ग्नि॒ष्टोम॑सा॒मम्। सा॒र॒स्वती॒रपो॑ गृह्णाति।



इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।  
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।  
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥ ७ ॥

विराट्प्राजापतिरश्वः प्रजापतेरात्मेयं यजते ब्रह्मसामं भवति सुप्तं च॥२॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यन्दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।  
 दिशामवैष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय।  
 पञ्च देवता यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति।  
 हविषोहविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो  
 वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥ ८ ॥

आदित्यां मल्हाङ्गभिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।  
 विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया  
 पूर्वया प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति।  
 उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं  
 विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥ ९ ॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा मारुती।  
 विद्वै मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः  
 संयत्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सत्यं  
 सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तैराश्विन्यां पूष्णे  
 पुरोडाशश्चादशकपालं निरवपन्। ततो वै ते वाचः  
 सत्यमवारुन्धत॥ १० ॥

यदश्विभ्यां॑ पू॒ष्णे पु॒रोडा॒श॒न्द्वाद॑शकपालन्निर्वपति।  
 अन॑तेनैव भ्रात॑र्व्यानभिभूय॑। वा॒चः स॒त्यम॑वरुन्धे।  
 सर॑स्वते सत्य॒वाचे॑ च॒रुम्। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणाभि  
 गृ॑णाति। स॒वित्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रोडा॒श॒न्द्वाद॑शकपालं  
 प्रसू॑त्यै। दू॒तान्प्रहि॑णोति। आ॒विदं॑ ए॒ता भ॑वन्ति।  
 आ॒विद॑मे॒वैनं॑ङ्गमयन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते।  
 ति॒सृध॒न्व॑ शु॒ष्कदृ॒तिर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥३॥ [३]

आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं निर्वपति। तस्मा॒च्छि॒शिरे॑ कुरुपश्चा॒लाः  
 प्राश्नो॑ यान्ति। सौ॒म्यश्च॒रुम्। तस्मा॑द्वसन्तव्य॑वसायादयन्ति।  
 सा॒वित्र॑न्द्वाद॑शकपालम्। तस्मा॑त्पुरस्ता॒द्यवा॑ना॑ स॒वित्रा  
 विरु॑न्धते। बा॒रु॒हस्प॑त्यश्च॒रुम्। स॒वित्रै॒व विरु॑ध्य॑। ब्रह्म॑णा  
 यवा॑नादधते। त्वा॒ष्ट्रम॒ष्टाक॑पालम्॥१२॥

रू॒पाण्ये॒व तेन॑ कुर्वते। वै॒श्वान॑रन्द्वाद॑शकपालम्। तस्मा॑ञ्जघ॒न्ये  
 नैदा॑घे प्र॒त्यश्चः॑ कुरुपश्चा॒ला या॑न्ति। सा॒र॒स्वत॑श्च॒रुन्निर्व॑पति।  
 तस्मा॑त्प्रा॒वृषि॑ सर्वा॒ वाचो॑ वदन्ति। पौ॒ष्णेन॑ व्यव॑स्यन्ति। मै॒त्रेण॑  
 कृ॒षन्ते। वा॒रु॒णेन॑ वि॒धृता॑ आसते। क्षै॒त्रप॒त्येन॑ पाचयन्ते।  
 आ॒दित्ये॒नाद॑धते॥१३॥

मा॒सिमा॑स्ये॒तानि॑ ह॒वी॑षि॑ नि॒रुप्या॒णीत्या॑हुः। तेनै॒वर्तू॑न्प्रयु॑ङ्क्ते  
 इति॑। अथो॒ खल्वा॑हुः। कः स॑वत्सर॒र्जीवि॑ष्यतीति॑।

षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते।  
दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषान्दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।  
संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकपालन्दधते युनक्त्येकं च॥४॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स  
यत्प्रथमन्निरष्टीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।  
यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धुः। यन्नस्तः। स सिं॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स  
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।  
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना  
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं  
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यन्ते। सीसेन  
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यत्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।  
यत्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैना  
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय  
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।  
तिस्रः स॒सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति

यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः पूतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्यृद्धा ह्येषा। अतिपवितस्यैतया पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। अश्विनन्धूममालभते। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभं सैन्द्रत्वाय॥२०॥

अक्ष्योलोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥५॥ [५]

यत्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यञ्जनयति। नैतेषां पशूनां पुरोडाशा भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवः सुराममश्विनेति सर्वदेवत्यै याज्यानुवाक्यै भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणन्न विन्देत्। वल्मीकवपायामव नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै

सौत्राम॒ण्यै व्य॑द्धम्। तद॑स्यै॒ समृ॑द्धम्। ना॒ना॒दे॒व॒त्याः प॒शव॑श्च  
पुरो॒डाशा॑श्च भवन्ति॒ समृ॑द्धौ। ऐ॒न्द्रः प॑शूनामु॒त्त॒मो भ॑वति।  
ऐ॒न्द्रः पु॑रो॒डाशा॑नां प्रथ॒मः॥२२॥

इन्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। पुर॒स्ता॑दनूया॒जानां॑  
पुरो॒डाशैः प्रच॑रति। प॒शवो॒ वै पु॑रो॒डाशाः। प॒शूने॒वाव॑  
रुन्धे। ऐ॒न्द्रमेका॑दशकपालं॒ निर्व॑पति। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे।  
सा॒वि॒त्र॒न्द्वाद॑शकपालं प्रसू॒त्यै। वा॒रु॒ण॒न्दश॑कपालम्। अ॒न्त॒त  
ए॒व वरु॑ण॒मव॑ यजते। वड॑बा दक्षि॒णा॥२३॥

उ॒त वा ए॒षाऽश्व॑ः सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑त॒रम्। उ॒त सोम॑ उ॒त सुरा॑।  
यत्सौ॑त्राम॒णी समृ॑द्धौ। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं प॒शुञ्च॑तुर्थम॒ति॒पवि॑तस्या  
ल॒भते। ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑ बृ॒ह॒स्प॒तिः। ब्र॒ह्मणै॒व य॒ज्ञस्य॑  
व्य॑द्धमपि॒ वप॑ति। पु॒रो॒डाश॑वानेष प॒शुर्भ॑वति। न ह्यै॒तस्य॑  
ग्र॒हं गृ॑ह्णन्ति। सोम॑प्रती॒काः पि॒तर॑स्तृ॒ष्णु॒तेति॑ श॒तातृ॑ण्णायाः  
स॒मव॑नयति॥२४॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑।  
दक्षि॑णेऽग्नौ जु॒होति॑। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॒त्यै। हि॒र॒ण्य॒मन्त॒रा  
धा॑रयति। पू॒तामे॒वैनां॑ जु॒होति॑। श॒तमा॑नं भवति। श॒तायुः॑  
पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। यत्रै॒व  
श॒तातृ॑ण्णा॒न्धा॒रय॑ति॥२५॥

तन्नि॑दधाति॒ प्र॒ति॒ष्ठि॒त्यै। पि॒तृन् वा ए॒तस्यै॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ गच्छति।

य॑ सोमोऽति॒ पव॑ते। पि॒तॄणां॑ या॒ज्यानु॒वाक्या॑भि॒रुप॑ तिष्ठते।  
 यदे॒वास्य॑ पि॒तृनि॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ गच्छ॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे।  
 तिसृ॑भि॒रुप॑ तिष्ठते। तृती॒ये वा॒ इतो॑ लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व  
 प्री॑णाति। अथो॒ त्रीणि॒ वै य॒ज्ञस्ये॑न्द्रि॒याणि॑। अध्व॒र्युर॑होता  
 ब्र॒ह्मा। त उप॑तिष्ठन्ते। यान्ये॒व य॒ज्ञस्ये॑न्द्रि॒याणि॑। तैरे॒वास्मै॑  
 भेष॒जं क॑रोति॥ २६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥६॥ [६]

अ॒ग्निष्टो॒मम॒ग्र आ॑हरति। य॒ज्ञमु॒खं वा॒ अ॒ग्निष्टो॒मः।  
 य॒ज्ञमु॒खमे॒वारभ्य॑ स॒वमा॑ क्रमते। अथै॒षोऽभि॑षेचनीयश्चतु॒स्त्रिंश॑प॒वमा॑  
 भवति। त्रय॑स्त्रिंश॒द्वे दे॒वताः॑। ता ए॒वाप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रिंशः॑।  
 तमे॒वाप्रो॑ति। स॒ंशर॑ ए॒ष स्तो॒मा॒नाम॑यथापूर्वम्। यद्विष॑माः  
 स्तो॒माः॑॥ २७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। या॒वा॒न्प॒वमा॑नाः। अ॒न्तः श्ले॑ष॒ण॒न्त्वा  
 अ॒न्यत्। यत्स॒माः प॒वमा॑नाः। तेना॒ऽस॑ंशरः। तेन॑  
 यथापूर्वम्। आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒र्ध्नोति॑। आ॒त्मना॒ पु॒ण्यो  
 भवति। प्र॒जा वा उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो  
 भव॑त्यनु सन्त॑त्यै॥ २८॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येकं च॥७॥ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒प॒द्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः। वा॒च  
 ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सा॒मेव॒ प्र॒जाना॑ं सू॒यते। सर्वा॑ ए॒नं प्र॒जा  
 राजे॑ति वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श्च क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या वै

प्रजाः। प्रजानामेवैतेन सूयते। यन्ति वा एते यज्ञमुखात्। ये सम्भार्या अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अग्निय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति। अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपम्। आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्वतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सवादेति। नैनः सव उपनमति। यः सामभ्य एति। पापीयान्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोकं ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोकं ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति। एकविंशः केशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति। तत्सुवर्गलोकमभ्या रोहति। यदिमल्लोकं प्रत्यवरोहति। अतिजनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव लोके प्रति

तिष्ठत्यनुन्मादाय॥ ३३॥

अक्रन्नाजून्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥८॥ [८]

इ॒यं वै र॑ज॒ता। अ॒सौ हरि॑णी। यद्रु॒क्मौ भ॑वतः।  
 आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति। वरु॑णस्य वा  
 अ॒भिषि॑च्यमा॒नस्या॑पः। इन्द्रि॒यं वी॒र्य॑न्नि॒रघ्न॑न्। तत्सुव॑र्णः  
 हि॒र॒ण्यम॑भवत्। यद्रु॒क्मम॑न्त॒र्दधा॑ति। इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्य॑स्यानि॒र्घाता॑य।  
 श॒तमा॑नो भवति श॒तक्ष॑रः। श॒तायुः॑ पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः।  
 आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। आयु॑र्वै हि॒र॒ण्यम्। आयु॑ष्या  
 ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षरन्ति। तेजो॑ वै हि॒र॒ण्यम्। तेज॑स्या  
 ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षरन्ति। वर्चो॑ वै हि॒र॒ण्यम्। वर्च॑स्या  
 ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षरन्ति॥ ३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥९॥ [९]

अप्र॑तिष्ठितो वा ए॒ष इत्या॑हुः। यो रा॑ज॒सूये॑न॒ यज॑त  
 इति॑। य॒दा वा ए॒ष ए॒तेन॑ द्वि॒रात्रे॑ण॒ यज॑ते। अथ॑ प्र॒तिष्ठा॑।  
 अथ॑ सं॒वत्स॑रमा॒प्नोति॑। याव॑न्ति सं॒वत्स॑रस्या॒होरा॑त्राणि।  
 ताव॑न्तीरे॒तस्य॑ स्तो॒त्रीयाः॑। अ॒होरा॑त्रेष्वे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति।  
 अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ पूर्॒वम॑हर्भवति। अ॒ति॒रा॒त्र उत्त॑रम्॥ ३५॥

नानै॒वाहो॑रा॒त्रयोः॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति। पौ॒र्ण॒मा॒स्यां पूर्॒वम॑हर्भवति।  
 व्य॑ष्टका॒यामु॑त्तरम्। नानै॒वार्ध॑मा॒सयोः॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति।  
 अ॒मा॒वा॒स्यायां॑ पूर्॒वम॑हर्भवति। उ॒द्दृष्ट॑ उत्तरम्। नानै॒व  
 मा॒सयोः॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। अथो॒ खलु॑। ये ए॒व सं॑मानपक्षे



पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनानृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा एषाऽहीनस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप हते। अग्निष्टोममन्तत आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः। देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥१०॥—[१०] वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्धृतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ अष्टकम् २ ॥

### ॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒ष्ठिर्नि॑र्ध॒र्मधु॑गासीत्।  
स॒र्जीषे॑णाजीवत्। तै॑ऽब्रुवन्। कस्मै॒ नु स॒त्रमा॑स्महे। यै॑ऽस्या  
ओष॑धीर्न ज॒नया॑म॒ इति॑। ते दि॒वो वृ॑ष्टि॒मसृ॑जन्त। याव॑न्तः  
स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑ती॒रोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः  
पि॒तरो॑ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां॑ञ्ज॒ग्ध्वा रु॒प्यन्त्ये॑त्। तै॑ऽब्रुवन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑।  
व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॒ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। कि॒वौ  
भा॑ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॑स्त्वि॒त्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑  
ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त  
ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॑पावा॑सृजन्। इ॒दन्नो  
ह॒व्यं प्र॑दा॒पये॑ति। सो॑ऽब्रवी॒द्वरं॑ वृ॒णौ। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तन्न  
दो॑हन्। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रा॒णीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सञ्जा॑त॒न्दश॑  
रात्री॑र्न दु॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रति। वा॒रेवृ॑त॒ः  
ह्य॑स्य। तस्मा॑द्व॒त्स॑ स॒ः सृष्ट॑ध॒यः रु॒द्रो घा॑तु॒कः। अति॑ हि  
स॒न्धान्ध॑यति॥३॥

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग  
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुत्समानोऽन्वैत्।  
तमवरुधन्नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत। सोऽग्निरुपांरमतातापि  
वै स्य प्रजापतिरिति। स रराटादुदमृष्ट॥४॥

तद्धृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।  
ताऽयेष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे  
केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्विचिकित्सत्। जुहवानी  
३ मा हौषा ३ मिति। तद्विचिकित्सायै जन्म। य एवं  
विद्वान् विचिकित्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुहुधीति। सोऽब्रवीत्।  
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोत्स्वाहेति।  
तत्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवङ्स्वाहाकारस्य जन्म वेद।  
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण  
जुहति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।  
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स  
गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।  
सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरभिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं  
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।  
किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात्।

इत्य॑ब्रवीत्। स ए॒तद्भा॑ग॒धेय॑म॒भ्य॑जायत। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्॥८॥

तस्मा॑दग्नि॒होत्र॑मुच्यते। तद्धू॒यमा॑नमादित्यो॑ऽब्रवीत्। मा हौ॑षीः।  
उ॒भयो॑र्वै ना॒वेत॑दिति। सो॑ऽग्नि॒रब्र॑वीत्। क॒थन्नो॑ होष्य॒न्तीति॑।  
सा॒यमे॒व तु॒भ्यं जु॒हुवन्। प्रा॒तर्म॒ह्यमि॒त्य॑ब्रवीत्। तस्मा॑द॒ग्नये॑  
सा॒य९ हू॑यते। सू॒र्याय॑ प्रा॒तः॥९॥

आ॒ग्नेयी॑ वै रात्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः। यदनु॑दिते॒ सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑हुयात्।  
उ॒भय॑मे॒वाग्ने॒य९ स्या॑त्। उ॒दिते॑ सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑होति। तथा॒ग्नये॑  
सा॒य९ हू॑यते। सू॒र्याय॑ प्रा॒तः। रात्रि॑ वा अनु॑ प्र॒जाः प्र जा॑यन्ते।  
अ॒ह्ना प्र॑ति॒ तिष्ठ॑न्ति। यत्सा॒यं जु॑होति॥१०॥

प्रे॒व तेन॑ जायते। उ॒दिते॑ सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑होति। प्रत्ये॒व तेन॑  
तिष्ठ॑ति। प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्रजा॒येये॑ति। स ए॒तद॑ग्नि॒होत्रं  
मि॒थुन॑मपश्यत्। तदु॒दिते॑ सूर्ये॑ऽजु॒होत्। यजु॑षाऽन्यत्।  
तूष्णी॑मन्यत्। ततो॒ वै स प्रा॑जायत। यस्यै॒वं वि॒दुष॑ उ॒दिते॑  
सूर्ये॑ऽग्नि॒होत्रं जु॑हति॥११॥

प्रे॒व जा॑यते। अथो॒ यथा॒ दिवा॑ प्रजा॒नन्ने॑ति। ता॒दृगे॒व तत्।  
अथो॒ खल्वा॑हुः। यस्य॒ वै द्वौ पु॑ण्यौ गृ॒हे वस॑तः। यस्तयो॑रन्य९  
रा॒धय॑त्यन्यन्न। उ॒भौ वा॒व स तावृ॑च्छतीति। अ॒ग्निं वा॒वादि॒त्यः  
सा॒यं प्र वि॑शति। तस्मा॑द॒ग्निर्दू॒रान्न॑क्तन्ददृशे। उ॒भे हि तेज॑सी  
सं प॒द्येते॑॥१२॥

उ॒द्यन्तं॑ वा॒वादि॒त्यम॒ग्नि॒रनु॑ स॒मारो॑हति। तस्मा॑द्धूम ए॒वाग्ने॑र्दि॒वा  
ददृ॑शे। यद॒ग्नये॑ सा॒यं जु॑हुयात्। आ सूर्या॑य वृश्च्ये॒त। यत्सूर्या॑य  
प्रा॒तर्जु॑हुयात्। आऽग्नये॑ वृश्च्ये॒त। दे॒वता॑भ्यः स॒मद॑न्दध्यात्।  
अ॒ग्निज्यो॑ति॒र्ज्योतिः॑ सूर्यः॑ स्वा॒हेत्ये॒व सा॒यं हो॑त॒व्यम्। सूर्यो॑  
ज्योति॒र्ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॒हेति॑ प्रा॒तः। तथो॒भाभ्या॑ं सा॒यं  
हू॑यते॥१३॥

उ॒भाभ्या॑ प्रा॒तः। न दे॒वता॑भ्यः स॒मद॑न्दधाति। अ॒ग्निज्यो॑ति॒रित्या॑ह।  
अ॒ग्निर्वै रे॑तो॒धाः। प्र॒जा ज्योति॑रित्या॑ह। प्र॒जा ए॒वास्मै॑ प्र  
ज॑नयति। सूर्यो॑ ज्योति॒रित्या॑ह। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु रेतो॑  
दधाति। ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॒हेत्या॑ह। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता अ॒स्यां  
प्रति॑ष्ठापयति॥१४॥

तू॒ष्णीमु॑त्तरा॒माहु॑तिं जुहोति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै।  
यदु॑दि॒ते सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑हुयात्। यथाऽति॑थये प्र॒द्रुता॑य  
शू॒न्याया॑वस॒थाया॑हार्यं॑ ह॒रन्ति॑। ता॒दृगे॒व तत्। क्वाह॑  
तत॒स्तद्भव॑तीत्या॑हुः। यत्स न वेद॑। यस्मै॑ तद्ध॒रन्तीति॑।  
तस्मा॑द्यदौष॒सं जुहोति॑। तदे॒व संप्र॑ति। अथो॒ यथा॑  
प्रा॒र्थमौष॒सं परि॒वेवे॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिकित्संति जुह्वंत्यजामंसजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति संपद्यंते हूयते स्थापयति

संप्रति द्वे च॥२॥

[२]

रु॒द्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। प॒त्नी स्था॒ली। यन्मध्ये॑ऽग्नेर॑धि॒श्रये॑त्।

रुद्राय॒ पत्नी॒मपि॑ दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्। उदी॒चोऽङ्गारा॑न्नि॒रूह्याधि॑  
श्रयति। पत्न्यै॑ गोपी॒थाय॑। व्य॒न्तान्क॑रोति। तथा॒  
पत्न्य॑प्र॒मायु॑का भवति॥१६॥

घ॒र्मो वा ए॒षोऽशान्तः॑। अ॒हर॑हः प्र वृ॒ज्यते। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्।  
प्रति॑षि॒श्वेत्प॒शुकाम॑स्य। शा॒न्तमि॑व हि प॒शव्य॑म्। न  
प्रति॑षि॒श्वेद्ब्रह्म॑वर्च॒सकाम॑स्य। समि॑द्धमि॒व हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्।  
अथो॒ खलु॑। प्र॒ति॒षिच्य॑मे॒व। यत्प्र॑ति॒षिञ्चति॑॥१७॥

तत्प॑शव्य॒म्। यज्जु॑होति। तद्ब्र॑ह्मवर्च॒सि। उ॒भय॑मे॒वाकः॑।  
प्रच्यु॑तं वा ए॒तद॑स्माल्लो॒कात्। अ॒ग॒त॒न्दे॒वलो॒कम्। यच्छ्रु॑तं  
ह॒विरन॑भिघा॒रित॑म्। अ॒भि द्यो॑तयति। अ॒भ्ये॒वैन॑द्वारयति।  
अथो॑ दे॒वत्रै॒वैन॑द्रमयति॥१८॥

पर्य॑ग्नि करोति। रक्ष॑साम॒प॒ह॒त्यै। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति।  
त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। यत्प्रा॒चीन॑मु॒द्वास॑येत्।  
यज॑मानं शु॒चाऽर्प॑येत्। यद॑क्षि॒णा। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्।  
यत्प्र॒त्यक्॑॥१९॥

पत्नी॑ः शु॒चाऽर्प॑येत्। उ॒दी॒चीन॑मु॒द्वास॑यति। ए॒षा वै  
दै॒वमनु॑ष्याणां॑ शा॒न्ता दिक्। तामे॒वैन॑द॒नूद्वास॑यति॒ शान्त्यै॑।  
व॒र्त्म करोति॑। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै। निष्ट॑पति। उपै॒व तत्स्त्व॑णाति।  
च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑॥२०॥

प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॒ हि पु॒ण्या रा॒द्धाः।

अ॒नू॒च उ॒न्न॑यति। प्र॒जाया॑ अ॒नू॒ची॒न॒त्वाय॑। अ॒नू॒च्ये॒वास्य॑  
प्र॒जाऽर्धु॑का भवति। संमृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्यन्नुप॑ सादयेत्।  
यदहो॑ष्यन्नुपसा॒दये॑त्। यथा॒ऽन्यस्मा॑ उपनि॒धाय॑॥२१॥

अ॒न्यस्मै॑ प्र॒यच्छ॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृश्चे॒त।  
यदे॒व गा॒र्हप॑त्येऽधि श्रय॑ति। तेन॑ गा॒र्हप॑त्यं प्रीणाति।  
अ॒ग्नि॒र॒बिभे॑त्। आहु॑तयो॒ माऽत्ये॑ष्यन्तीति॑। स ए॒ताः  
स॒मिध॑मपश्यत्। तामा॑ऽधत्त। ततो॒ वा अ॒ग्नावाहु॑तयोऽध्रियन्त॥२२॥

यदे॒नः स॒मय॑च्छत्। तत्स॒मिधः॑ स॒मित्त्व॑म्। स॒मिध॒मा  
द॑धाति। स॒मे॒वैनं॑ यच्छति। आहु॑तीना॒न्धृत्यै॑। अथो॑  
अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒वेध्म॑वत्करोति। आहु॑तीनां॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑  
वदन्ति। यदे॒काः स॒मिध॑मा॒धाय॑ द्वे आहु॑ती जुहोति॑। अथ॒  
कस्याः॑ स॒मिधि॑ द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॑॥२३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। एका॑ः  
स॒मिध॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्यामाहु॑तिं जुहोति। उ॒भे ए॒व  
स॒मिद्व॑ती आहु॑ती जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यञ्जनयति।  
आदी॑प्तायां जुहोति। स॒मिद्ध॑मिव॒ हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑  
यथाऽति॑थिं॒ ज्योति॑ष्कृत्वा प॒रि वेवै॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्।  
च॒तु॒रु॒न्न॑यति। द्विर्जु॑होति। तस्मा॑द्वि॒पाच्च॑तु॒ष्पाद॑मत्ति। अथो॑  
द्वि॒पद्ये॒व च॑तु॒ष्पदः॑ प्रति॑ ष्ठापयति॥२४॥

भवति॒ प्रति॑ष्विति॒ गम॑यति॒ प्रत्य॑क्पु॒शवं॑ उपनि॒धाय॑ध्रियन्तेति॒ तच्च॑त्वारि॒ च॥३॥

उ॒त्त॒राव॑ती॒ध्वे दे॒वा आहु॑तिमजु॒हवुः। अवा॑चीमसु॒राः। ततो॑

देवा अभवन्। पराऽसुराः। यङ्कामयेत् वसीयान्तस्यादिति।  
कनीयस्तस्य पूर्व॑ हुत्वा। उत्तरं॑ भूयो जुहुयात्। एषा वा  
उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥ २५॥

यस्यैवं जुहति। भवत्येव। यङ्कामयेत् पापीयान्तस्यादिति।  
भूयस्तस्य पूर्व॑ हुत्वा। उत्तरङ्कनीयो जुहुयात्। एषा वा  
अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्।  
यस्यैवं जुहति। परैव भवति॥ २६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं  
प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवेनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै  
स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा  
अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि  
जुहुयात्॥ २७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वामाहुतिं जुहोति।  
यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवाप्त्वाऽति  
क्रामति। अवाचीनं सायमुपमार्ष्टि। रेतं एव तदधाति।  
ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।  
चतुरुन्नयति॥ २८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवतु इति। अग्नौ वैश्वानर  
इति ब्रूयात्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्वाह्मणः। हुत्वा द्विः  
प्राश्नाति। अग्नावेव वैश्वानरे द्वे आहुती जुहोति। द्विर्जुहोति।



द्विर्निर्माणं। द्विः प्राश्नाति॥२९॥

षट्पदं पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। ब्रह्मवादिनो  
वदन्ति। किं देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति  
ब्रूयात्। यद्यजुषा जुहोति। तदैन्द्राग्रम्। यत्तूष्णीम्।  
तत्प्राजापत्यम्॥३०॥

यन्निर्माणं। तदोषधीनाम्। यद्वितीयम्। तत्पितृणाम्।  
यत्प्राश्नाति। तद्गर्भाणाम्। तस्माद्गर्भा अनश्नन्तो वर्धन्ते।  
यदाचामति। तन्मनुष्याणाम्। उदङ्घ्र्यावृत्याचामति॥३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धौ। निष्टपति स्वगाकृत्यै।  
उद्दिशति। सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव  
वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः।  
अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धौ। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असंस्थितो वा  
एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।  
तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति।  
अवभृथस्यैव रूपमकः॥३३॥

अभवन्भवति जुहुयान्नयति माष्टि द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीत्येऽकः॥४॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किंप्रायणमग्निहोत्रमिति  
वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्। अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य  
पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्। द्यौरहविर्धानम्। दिव्या

आपः प्रोक्ष्णयः। ओषधयो बर्हिः॥३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः  
पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वंगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः  
सर्वमेव बर्हिष्यन्दत्तं भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन  
दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा।  
यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं  
सर्वस्यैव संमवदायाजुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा  
गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव  
तद्धुताद्याय॥३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय।  
यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः  
पर्यसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य  
एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा  
नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन  
जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्यैव भवति।  
पर्यसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै  
पशूनवरुन्धे॥३८॥

प॒शु॒मा॒ने॒व भ॑वति। द॒ध्रेन्द्रि॒यका॑मस्य। इन्द्रि॒यं वै दधि॑।  
इन्द्रि॒याव्ये॑व भ॑वति। य॒वा॒ग्वा॑ ग्राम॑कामस्योष॒धा वै म॑नुष्याः।  
भा॒ग॒धेये॑नै॒वास्मै॑ सजा॒तान॑व रुन्धे। ग्रा॒म्ये॒व भ॑वति। अ॒यं॒ज्ञो  
वा ए॒षः। योऽसा॒मा॥३९॥

च॒तु॒रु॒न्नय॑ति। च॒तु॒रक्ष॑रं रथ॒न्त॒रम्। र॒थ॒न्त॒रस्यै॑ष वर्णः।  
उ॒प॒री॒व ह॑रति। अ॒न्त॒रि॒क्षं वा॑मदे॒व्यम्। वा॑मदे॒व्यस्यै॑ष वर्णः।  
द्वि॒र्जु॒होति॑। द्य॒क्षरं॑ बृ॒हत्। बृ॒हत् ए॒ष वर्णः॑। अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व  
तत्सा॑म॒न्वत्क॑रोति॥४०॥

यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदो॑ वेद॑। उ॒पै॒नमु॑प॒सदो॑ नमन्ति।  
वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्ता॒रम्। उ॒न्नी॒योप॑ साद॒यति॑। पृ॒थि॒वीमे॒व  
प्री॑णाति। हो॒ष्यन्नु॑प॒साद॒यति॑। अ॒न्त॒रि॒क्षमे॒व प्री॑णाति।  
हु॒त्वोप॑ साद॒यति॑। दि॒वंमे॒व प्री॑णाति। ए॒ता वा  
अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदः॑॥४१॥

य ए॒वं वेद॑। उ॒पै॒नमु॑प॒सदो॑ नमन्ति। वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्ता॒रम्।  
यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्रा॒वितं॑ प्र॒त्याश्रा॑वितुं॒ होता॑रं  
ब्र॒ह्माणं॑ वष॒ट्कारं॑ वेद॑। तस्य॒ त्वे॒व हु॑तम्। प्रा॒णो वा  
अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्रा॒वितम्। अ॒पा॒नः प्र॒त्याश्रा॑वितम्। म॒नो हो॒ता।  
चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा। नि॒मेषो॑ वष॒ट्कारः॑॥४२॥

य ए॒वं वेद॑। तस्य॒ त्वे॒व हु॑तम्। सा॒यं या॒वान॑श्च॒ वै दे॒वाः  
प्रा॒तर्या॑वा॒णश्चा॒ग्नि॒हो॒त्रिणो॑ गृ॒हमा॑गच्छन्ति। तान् यन्न त॒र्पये॑त्।

प्र॒जयाँ॑ऽस्य प॒शुभिर्वि तिष्ठे॑रन्। यत्त॒र्पये॑त्। तृ॒प्ता ए॑नं प्र॒जयाँ  
प॒शुभिस्त॑र्पयेयुः। स॒जूर्दे॑वैः सा॒यं याव॑भि॒रिति॑ सा॒यं  
संमृ॑शति। स॒जूर्दे॑वैः प्रा॒तर्याव॑भि॒रिति॑ प्रा॒तः। ये चै॒व दे॒वाः  
सा॒यं यावा॑नो॒ ये च॑ प्रा॒तर्यावा॑णः॥४३॥

ताने॒वोभया॑ऽस्तर्पयति। त ए॑नन्तृ॒प्ताः प्र॒जयाँ प॒शुभिस्त॑र्पयन्ति।  
अ॒रु॒णो ह॑ स्मा॒हौप॑वेशिः। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒वाह॑ः सा॒यंप्रा॑त॒र्वज्रं  
भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र ह॑रामि। तस्मा॒न्मत्पा॑पीया॒सो भ्रातृ॑व्या॒ इति॑।  
च॒तु॒रु॒न्नय॑ति। द्वि॒र्जु॒होति॑। स॒मित्स॑प्त॒मी। स॒प्तप॑दा श॒क्ररी।  
शा॒क्रो वज्रः॑। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒व तत्सा॑यंप्रा॒तर्वज्रं॑ यज॑मानो  
भ्रातृ॑व्याय॒ प्र ह॑रति। भव॑त्या॒त्मना॑। प॒राँऽस्य॑ भ्रातृ॑व्यो  
भव॑ति॥४४॥

ब॒रुहिः प्रा॑तर॒हुता॑द्याय जायते रुन्धेऽस्मा॒म करो॑त्ये॒ता वा अ॑ग्निहोत्रस्यो॒पसदो॑ वषट्कारश्च॑ प्रा॒तर्यावा॑णो  
वज्र॒स्त्रीणि॑ च॥५॥

[५]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यता॒त्मन्व॑न्मे जाये॒तेति॑। सौ॑ऽजुहोत्।  
तस्मा॑त्मन्वद॑जायत। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्यः। तै॑ऽब्रुवन्।  
प्र॒जाप॑तिर॒हौषी॑दा॒त्मन्व॑न्मे जाये॒तेति॑। तस्य॑ व॒यम॑जनिष्महि।  
जाय॑तान्न आ॒त्मन्व॑दिति॒ तै॑ऽजुहवुः। प्रा॒णाना॑म॒ग्निः। त॒नुवै॑  
वा॒युः॥४५॥

चक्षु॑ष आ॒दि॒त्यः। तेषा॑ऽ हु॒ताद॑जायत॒ गौरे॒वा। तस्यै॒  
पय॑सि॒ व्याय॑च्छन्त। मम॑ हु॒ताद॑जनि॒ ममे॑ति। ते  
प्र॒जाप॑तिं प्र॒श्नमा॑यन्। स आ॑दि॒त्योँऽग्नि॑म॒ब्रवी॑त्। य॒तरो॑

नो जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति  
प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव  
प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति।  
तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एव  
वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।  
अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।  
यदेव गार्हपत्येऽधिश्चित्याहवनीयमभ्युद्धवान्। तेन त्वां  
प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्चित्याहवनीयमभ्युद्धवति।  
वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः सृजमानः। अग्निमेव  
देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदालुम्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्यमात्मनो  
निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मर्यावर्तत। ततो वै स  
मृत्युमपाजयत्। अप मृत्युं जयति। य एवं वेद।  
तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उत्तैकाहमुत ब्रह्म जुह्वति।  
हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥६॥

[६]

रौद्रङ्गविं। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनन्दुह्यमानम्।  
सौम्यन्दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः।  
पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्यन्दमानम्। मैत्रं शरः।

धातुरुद्वासितम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्र क्रान्तम्।  
द्यावापृथिव्यं हियमाणम्। ऐन्द्राग्रमुपसन्नम्। अग्नेः  
पूर्वाऽऽहुतिः। प्रजापतेरुत्तरा। ऐन्द्रं हुतम्॥५०॥

उद्वासितं सप्त च॥७॥ [७]

दक्षिणत उपं सृजति। पितृलोकमेव तेन जयति। प्राचीमा  
वर्तयति। देवलोकमेव तेन जयति। उदीचीमावृत्य  
दोग्धि। मनुष्यलोकमेव तेन जयति। पूर्वा दुह्याञ्छेष्टस्य  
ज्यैष्ठिनेयस्य। यो वा गतश्रीः स्यात्। अपरौ दुह्यात्कनिष्ठस्य  
कानिष्ठिनेयस्य। यो वा बुभूषेत्॥५१॥

न सं मृशति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। वायव्यं वा  
एतदुपसृष्टम्। आश्विनन्दुह्यमानम्। मैत्रन्दुग्धम्। अर्यम्णा  
उद्वास्यमानम्। त्वाष्ट्रमुन्नीयमानम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः  
प्रक्रान्तम्। द्यावापृथिव्यं हियमाणम्॥५२॥

ऐन्द्राग्रमुप सादितम्। सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्यो जुहोति।  
योऽग्निहोत्रं जुहोति। यथा खलु वै धेनुन्तीर्थे तर्पयति।  
एवमग्निहोत्री यजमानन्तर्पयति। तृप्यति प्रजयां पशुभिः।  
प्र सुवर्गं लोकं जानाति। पश्यति पुत्रम्। पश्यति पौत्रम्। प्र  
प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति।  
य उ चैनदेवं वेद॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥८॥ [८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषाञ्चिरेकोऽग्निहोत्रमजुहोत्।  
द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्त्रिरजुहोत्। स ऋचाऽजुहोत्।  
यो द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽजुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावार्धुताम्।  
तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे  
एवर्धा अवरुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं  
जुहोति। रेतं एव तद्वधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः! सूर्यः  
स्वाहेति प्रातः। रेतं एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य  
हितन्न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय  
प्राङ्मुद्रवेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।  
अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।  
स एवैनन्तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीञ्जायते यजमानः॥९॥ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसंवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे  
जुहति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो  
धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।  
रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।  
आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं

हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्य देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदैति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वदित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निर्इन्द्र एवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निनिहितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ ॥ )॥१०॥

[१०]

ऋतन्त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यन्त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उचैनदेवं



वेद॑॥६०॥

अस्ति॑ द्वे च॑॥११॥ [११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावर्तीं ब्रह्मवादिनीं अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः  
प्रजापतिरकामयतात्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतन्वा सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून्वेव यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतष्ष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतन्दशहोतारमपश्यत्।  
तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा  
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।  
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं  
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव  
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव  
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि  
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा  
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।  
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपोस्ते।  
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो  
भवति। प्रजानां सृष्टानान्धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं  
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं पुरेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य। ब्राह्मणन्दक्षिणतो  
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमङ्गुह्यं ब्रह्म।  
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशङ्गुतम्।

प्रकाशं प्रजानाङ्गमयति। दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्नित्वेव व्याचष्टे। ब्राह्मणो  
दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं  
यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तोरित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्ट  
इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति। तदेवाव  
रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा  
धत्ते। तेनैवोद्भृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति।  
हविर्निर्वृप्स्यन्दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति।  
सामिधेनीरनुवक्ष्यन्दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव  
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव  
तनुते॥६॥

अभिचरन्दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः।  
नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य  
स्वम्। यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तदभि चरति। स्वकृत  
इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्।  
निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः  
क्रूरम्। तेन वषट्करोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति।  
ताजगार्तिमाच्छति॥७॥

प्रजापतिरकामयत दृशपूर्णमासौ सृजेयेति। स  
 एतच्चतुरहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्।  
 ततो वै स दृशपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपाक्रामताम्।  
 तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दृशपूर्णमासावालभमानः।  
 चतुरहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। दृशपूर्णमासावेव  
 सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दृशपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सोऽकामयत  
 चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्।  
 तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स  
 चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि  
 ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्यान्येव  
 सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां  
 सृष्टानां धृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स  
 एतं षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्।  
 ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।  
 तद्ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं  
 मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य  
 प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य धृत्यै।  
 सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं

सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्।  
ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तद्गृहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य  
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये  
जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरः सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो  
भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो न  
प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यत्संभाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यत्संभारा  
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं  
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञः सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो  
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।  
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै  
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैनां आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्धृद्व॥२॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स  
त्रिवृतः स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत  
उदतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षन्देवा  
अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्।  
पराऽसुराः। यङ्कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यङ्कामयेत्  
पापीयान्त्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव

भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशव इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तन्देवा अब्रुवन्। इन्द्रो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्र जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तश्चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरः हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं

लो॒कमा॑यन्। यः सु॒व॒र्गका॑मः स्यात्। स पञ्च॑हो॒तारं॑ पु॒रा  
प्रा॑तरनुवा॒कादा॑ग्री॒ध्रे जु॑हुयात्। सु॒व॒त्स॒रो वै पञ्च॑हो॒ता।  
सु॒व॒त्स॒रः सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒त्स॒र ए॒वर्तु॑षु॒ प्रति॒ष्ठाय॑। सु॒व॒र्ग  
लो॒कमे॑ति। तेऽब्रु॒वन्नङ्गि॑रस आदि॒त्यान्॥१९॥

क्व॑ स्था। क्व॑ वः सु॒द्ध्यो ह॒व्यं व॑क्ष्याम॒ इति॑। छन्दः॑ स्वि॒त्य॑ब्रुवन्।  
गा॒य॒त्रि॒यात्रि॑ष्टुभि॒ जग॑त्या॒मिति॑। तस्मा॑च्छन्दः॑ सु॒ स॒द्ध्य  
आ॑दि॒त्येभ्यः॑। आ॒ङ्गी॒र॒सीः प्र॒जा ह॒व्यं व॑हन्ति। वह॑न्त्यस्मै  
प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒न॒मप्र॑ति॒ख्यातं॑ गच्छति। य ए॒वं वेद॑।  
द्वा॒द॒श मा॒साः पञ्च॑र्त॒वः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दि॒त्य  
ए॒कवि॑ंशः। ए॒तस्मि॑न्वा ए॒ष श्रि॑तः। ए॒तस्मि॑न्प्रति॒ष्ठितः। य  
ए॒वमे॒तं श्रि॑तं प्रति॒ष्ठितं॑ वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥२०॥

स्यादिति॑ संवत्सरो ज॒नय॑ध्व॒मिती॒त्य॑ब्रवीत्पूर्वं इत्या॑दि॒त्यान्त॑वृष॒ण्ड॥३॥ [३]

प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्र जा॒येये॑ति। स ए॒त॒न्द॒श॒हो॒तार॑मपश्यत्।  
तेन॑ द॒शधा॑ऽऽत्मानं॑ वि॒धाय॑। द॒श॒हो॒त्राऽत॑प्यत। तस्य॑ चि॒त्तिः  
स्रु॒गासी॑त्। चि॒त्तमा॑ज्यम्। तस्यै॒ताव॑त्ये॒व वा॒गासी॑त्। ए॒तावा॑न्  
यज्ञ॑क्र॒तुः। स चतु॑र्हो॒तार॑मसृजत। सोऽन॑न्दत्॥२१॥

असृ॑क्षि॒ वा इ॒ममि॑ति। तस्य॑ सा॒मो ह॒विरा॑सीत्। स  
चतु॑र्हो॒त्राऽत॑प्यत। सोऽता॑म्यत्। स भू॒रिति॑ व्याह॑रत्।  
स भू॒मि॑मसृजत। अ॒ग्नि॒हो॒त्र॒न्द॒र्शपूर्ण॑मा॒सौ यजू॑ंषि। स  
द्वि॒तीय॑म॒तप्य॑त। सोऽता॑म्यत्। स भुव॑ इति॒ व्याह॑रत्॥२२॥  
सोऽन्तरि॑क्षमसृजत। चा॒तुर्मा॑स्यानि॒ सामा॑नि। स

तृतीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्।  
 स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै  
 व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः  
 पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा  
 व्याहृतीः प्रजाता वेद॥ २३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत।  
 स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्तै  
 हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सौऽताम्यत्। स  
 प्रत्यङ्मुखाबाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥ २४॥

तद्दुर्वर्णं हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म।  
 स द्वितीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स प्राङ्मुखाबाधत।  
 स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णं  
 हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव  
 सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥ २५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णं  
 हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियङ्गच्छति  
 नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं  
 लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत।  
 त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचमधत्त॥ २६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्तसोमैर्न यजते।



सप्तहोत्रैव सुवर्गं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो  
भ्रातृव्यान्प्रणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रतितिष्ठति। एकविंशेन  
रुचन्धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न  
निर्हृत्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते  
प्रजात्यै॥ २७ ॥

अनन्दद्भुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ ४ ॥

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै  
दक्षिणामनयत्। तामव्लीनात्। तैऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रति गृह्णाम।  
तथा नो दक्षिणा न व्लेप्यतीति। ते व्यावृत्य प्रत्यंगृह्णन्। ततो  
वै तान्दक्षिणा नाव्लीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां  
प्रतिगृह्णाति। नैनन्दक्षिणा व्लीनाति॥ २८ ॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।  
आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। सोमाय  
वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रति  
गृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनान्देवतया  
प्रतिगृह्णाति। वरुणायाश्वमित्याह॥ २९ ॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये  
पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति  
गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं  
देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान इत्याह। इयं  
वा उत्तान आङ्गीरसः॥ ३० ॥

अ॒न॒यै॒वैन॒त्प्रति॑ गृह्णाति। वै॒श्वान॒र्यर्चा॑ रथं॒ प्रति॑ गृह्णाति।  
वै॒श्वान॒रो वै दे॒वत॑या॒ रथः॑। स्व॒यै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑ गृह्णाति।  
तेना॑मृ॒तत्व॑म॒श्यामि॒त्याह॑। अ॒मृ॒तमे॒वात्म॑न्धत्ते। वयो॑ दा॒त्र  
इ॒त्याह॑। वयं॑ ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति। मयो॑  
मह्य॑मस्तु॒ प्रति॑ग्रही॒त्र इ॒त्याह॑॥ ३१ ॥

यद्वै शि॒वम्। तन्म॑यः। आ॒त्मन॑ ए॒वैषा॑ परी॒तिः। क इ॒दङ्क॒स्मा  
अ॒दादि॒त्याह॑। प्र॒जाप॑तिर्वै॒ कः। स प्र॒जाप॑तये द॒दाति॑। कामः॑  
का॒माये॒त्याह॑। का॒मेन॑ हि द॒दाति॑। का॒मेन॑ प्रति॒गृह्णाति॑। का॒मो  
दा॒ता का॒मः प्रति॑ग्रही॒तेत्या॑ह॥ ३२ ॥

का॒मो हि दा॒ता। का॒मः प्रति॑ग्रही॒ता। का॒मः॑ स॒मुद्र॑मावि॒शे॒त्याह॑।  
स॒मुद्र॑ इ॒व हि का॒मः। ने॒व हि का॒मस्या॑न्तोऽस्ति॑। न  
स॒मुद्र॑स्य॑। का॒मेन॑ त्वा॒ प्रति॑गृह्णामी॒त्याह॑। येन॑ का॒मेन॑  
प्रति॑गृह्णाति॑। स ए॒वैन॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के का॒म आ॑गच्छति।  
का॒मेत॑त्त ए॒षा ते॑ का॒म दक्षि॑णे॒त्याह॑। का॒म ए॒व  
तद्य॑ज॒मानो॑ऽमुष्मि॑ल्लो॒के दक्षि॑णामिच्छति। न प्र॑तिग्रही॒तरि॑।  
य ए॒वं वि॒द्वान्दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्णाति॑। अ॒नृ॒णामे॒वेना॑ं॒ प्रति॑  
गृह्णाति॑॥ ३३ ॥

ह्रीनात्यश्वमित्याहाङ्गीरुसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥५॥—[५]

अ॒न्तो वा ए॒ष य॒ज्ञस्य॑। यद॑श॒मम॑हः। द॒शमे॑ऽह॒न्त्सर्प॑रा॒ज्ञियां  
ऋ॒ग्भिः स्तु॑वन्ति। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ङ्ग॒त्वा। अ॒न्नाद्य॑म॒व रु॑न्धते।  
ति॒सृभिः॑ स्तुवन्ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व

लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निंवतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्निं॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। देवा वै सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै। अन्तो वा एष यज्ञस्य। यदशममहः। एतत्खलु वै देवानां परमङ्गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहं श्वतुर्होतृव्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तङ्गत्वा। परमन्देवानाङ्गुह्यं ब्रह्माव रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशङ्गुतम्। प्रकाशं प्रजानाङ्गमयति। वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा अहः। भ्रातृव्यदेवत्या रात्रिः। अह्ना रात्रिन्ध्यायेत्। भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे। यद्विवा वाचं विसृजेत्। अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं विसृजेत्। रात्रिं भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति। एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छिषति। यावदादित्योऽस्तमेति॥३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिषेत्पञ्च च॥६॥

[६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समश्लिष्यन्। ता

रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। तानाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम वै प्रजापतिरिति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेद्धर्येते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तन्देवा अब्रुवन्। इन्द्रत्रो जनयेति। स आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तन्निष्ठुर्वीर्यं भूत्वाऽनु प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत। तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अभि भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयङ्कृतिः। यदिदङ्किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। सोऽमन्यत। अभि वा इमेऽस्माल्लोकादमुं लोकङ्कमिष्यन्त इति। स वाचस्पते हृदिति व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्। तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकन्नाभि कामयन्ते। पुत्रो हि हृदयम्॥४१॥

हर्येते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥७॥

[७]

देवा वै चतुर्होतृभिर्यज्ञमतन्वत। ते वि पाप्मना

भ्रातृव्येणाजयन्त। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। य ए॒वं  
वि॒द्वाꣳश्चतु॑र्होतृभि॒र्य॒ज्ञन्त॑नुते। वि पा॒प्मना॒ भ्रातृ॑व्येण जयते।  
अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्द्वो॑त्रा प्राय॒णीय॑मा सा॒दय॑ति।  
अ॒मुष्मै॒ वै लो॒काय॑ षड्द्वो॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॑ वा ए॒तत्सोम॑म्।  
यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥४२॥

ऋ॒जुधै॒वैन॑म॒मुं लो॒कं ग॑मयति। चतु॑र्होत्राऽऽति॒थ्यम्। यशो॑  
वै चतु॑र्होता। यश॑ ए॒वात्म॑न्ध॒त्ते। प॒ञ्चहो॑त्रा प॒शुमु॑प॒साद॑यति।  
सु॒व॒र्ग्यो वै प॒ञ्चहो॑ता। यज॑मानः प॒शुः। यज॑मानमे॒व सु॒व॒र्गं  
लो॒कं ग॑मयति। ग्रहा॑न्गृही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं जुहोति। इ॒न्द्रि॒यं वै  
स॒प्तहो॑ता॥४३॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वात्म॑न्ध॒त्ते। यो वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒वन॑न्त॒र्पय॑ति।  
तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑नꣳ सोमपी॒थो न॑मति।  
ब॒हिष्प॒व॒माने॒ दश॑होतारं॒ व्याच॑क्षीत। मा॒ध्य॑न्दि॒ने  
प॒व॒माने॒ चतु॑र्होतारम्। आ॒र्भवे॑ प॒व॒माने॒ प॒ञ्चहो॑तारम्।  
पि॒तृय॑ज्ञे षड्द्वो॑तारम्। य॒ज्ञाय॑ज्ञि॒यस्य॑ स्तो॒त्रे स॒प्तहो॑तारम्।  
अ॒नु॒स॒वन॑मे॒वैनाꣳ स्त॑र्पयति॥४४॥

तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑नꣳ सोमपी॒थो न॑मति।  
दे॒वा वै चतु॑र्होतृभिः॒ स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परि॒मितं  
यश॑स्का॒माः। तेऽब्रु॑वन्। यन्नः॒ प्रथ॑मं यश॑ ऋ॒च्छात्।  
सर्व॑षान्न॒स्तत्स॒हास॒दिति॑। सोम॒श्चतु॑र्होत्रा। अ॒ग्निः प॒ञ्चहो॑त्रा।

धा॒ता षड्विं॑त्रा॥४५॥

इन्द्रः॑ स॒प्तहो॑त्रा। प्र॒जाप॑तिर्दश॑होत्रा। तेषां॑ सोमं॑  
राजा॑नं यशं॑ आर्च्छत्। तन्त्र्य॑कामयत्। तेनापा॑क्रामत्। तेन॑  
प्र॒लाय॑मचरत्। तन्दे॒वाः प्रैषैः॑ प्रैष॑मैच्छन्। तत्प्रै॑षाणां प्रैष॒त्वम्।  
नि॒विद्धि॑र्यवेदयन्। तन्नि॒विदा॑न्नि॒वित्त्व॑म्॥४६॥

आ॒प्रीभि॑राप्नुवन्। तदा॒प्रीणा॑माप्रि॒त्वम्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यशो  
व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणा॑ङ्ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑  
ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॑ त्वे॒व गृ॑ही॒ताः। तेऽब्रु॑वन्। यो वै नः॑  
श्रेष्ठोऽभू॑त्॥४७॥

तम॑वधिष्म। पुन॑रि॒मं सु॑वामहा इति॑। तञ्छ॒न्दो॑भिरसुवन्त।  
तच्छ॒न्दसाञ्छ॒न्दस्त्व॑म्। साम्ना॑ समान॑यन्। तत्साम्नः॑  
साम॒त्वम्। उ॒क्थैरु॑दस्थापयन्। तदु॒क्थाना॑मुक्थ॒त्वम्। य ए॒वं  
वेद॑। प्रत्ये॒व तिष्ठ॑ति॥४८॥

सर्व॑मायुरेति। सोमो॒ वै यशः॑। य ए॒वं वि॒द्वान्त॑सोमं॒माग॑च्छति।  
यशं॑ ए॒वैन॑मृच्छति। तस्मा॑दाहुः। यश्चै॒वं वेद॑ यश्च॒ न। तावु॑भौ  
सोम॒माग॑च्छतः। सोमो॒ हि यशः॑। तन्त्वाऽव॑ यशं॑  
ऋ॒च्छती॑त्याहुः। यः सोमे॒ सोमं॑ प्राहेति॑। तस्मा॒त्सोमे॒ सोमः॑  
प्रोच्यः॑। यशं॑ ए॒वैन॑मृच्छति॥४९॥

अभिपुण्वन्ति सप्तहोता तर्पयति षड्विंत्रा निवित्त्वमभूतिष्ठति प्राहेति द्वे च॥८॥ [८]

इदं॑ वा अग्रे॒ नैव॑ किं च॒ नासी॑त्। न द्यौरा॑सीत्। न  
पृथि॒वी। नान्तरि॑क्षम्। तदस॑दे॒व सन्मनो॑ऽकुरु॒त् स्यामि॑ति।

तदतप्यत। तस्मात्तेपा॒नाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।  
तस्मात्तेपा॒नादग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपा॒नाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नादचिरंजायत।  
तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नान्मरीचयोऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत।  
तस्मात्तेपा॒नादुदारा अजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तदभ्रमिव  
समह॑न्यत। तद्वस्तिम॑भिनत्॥५१॥

स संमुद्रोऽभवत्। तस्मात्समु॒द्रस्य न पि॑बन्ति। प्र॒जनं नमि॒व  
हि मन्य॑न्ते। तस्मात्प॒शोर्जाय॑माना॒दापः पुर॑स्ता॒द्यन्ति।  
तद्व॑श॒होताऽन्व॑सृज्यत। प्र॒जाप॑तिर्वै द॒शहो॑ता। य ए॒वन्तप॑सो  
वीर्यं॑ वि॒द्वां स्तप्य॑ते। भव॑त्ये॒व। तद्वा इ॒दमा॑पः  
सल॑िलमा॑सीत्। सोऽरो॑दीत्प्र॒जाप॑तिः॥५२॥

स कस्मा॑ अ॒ज्ञि। यद्य॒स्या अ॒प्रति॑ष्ठाया॒ इति॑। यद॒प्स्व॑वाप॑द्यत।  
सा पृ॒थि॒व्य॑भवत्। यद्व॒मृष्ट॑। तद॒न्तरि॑क्षमभवत्।  
यद॒ध्व॒मुद॑मृष्ट। सा द्यौर॑भवत्। यदरो॑दीत्। तद॒नयो॑  
रोद॒स्त्वम्॥५३॥

य ए॒वं वेद॑। नास्य॑ गृ॒हे रु॑दन्ति। ए॒तद्वा ए॒षां लो॒कानां॑ जन्म॑।  
य ए॒वमे॒षां लो॒कानां॑ जन्म॑ वेद॑। नैषु लो॒केष्वार्ति॑माच्छे॒ति।  
स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॒त्वाऽका॑मयत्  
प्रजा॑येयेति॑। स तपोऽतप्यत। सोऽन्त॑र्वा॒नभवत्। स  
ज॒घना॑द॒सुरा॑नसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।  
तामपाहता सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।  
स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव  
प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धोना  
असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा  
तनूरासीत्। तामपाहता सा जोत्स्नाऽभवत्। सोऽकामयत्  
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स  
उपपक्षाभ्यामेवर्तूनसृजत। तेभ्यो रजते पात्रे घृतमदुहत्।  
याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहता सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्  
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स  
मुखोद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य  
सा तनूरासीत्। तामपाहता तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा  
वै नोऽभूदिति। तद्देवानान्देवत्वम्। य एवन्देवानान्देवत्वं  
वेद। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य  
एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वर्तिमाच्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत।  
प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं



प्रतिष्ठितम्। यदिदङ्किं च। तदेतच्छ्वोवस्यसन्नाम् ब्रह्म।  
व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते  
प्रजयां पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं  
वेद॥५९॥

अग्निरजायत तद्भूयोऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतामृजत घृतमदुहद्याऽस्य सा  
तनूरासीदहरभवदृच्छति वेदं (इदं धूमोऽग्निज्योतिरर्चिर्मरीचय उदारास्तदब्र० स जघनात्सा तमिस्रा  
स प्रजननात्सा जोत्सा स उपपक्षाभ्या० सौऽहोरात्रयोः सन्धिः स मुखात्तदहर्देववान्मृन्मये दारुमये  
रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृत० सोमम् ॥ )॥९॥ [९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरन्देवानाम्। तं प्राहिणोत्।  
परैहि। एतेषान्देवानामधिपतिरेधीति। तन्देवा अब्रुवन्।  
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सौऽब्रवीत्।  
कस्त्वमसि वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति मा देवा अवाचं  
निति। अथ वा इदन्तरहि प्रजापतौ हरं आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ।  
अथाहमेतेषान्देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं  
स्यामित्यब्रवीत्। एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्।  
यदेतद्ववीषीति। को ह वै नाम प्रजापतिः। य एवं वेद॥६१॥

विदुरेनुन्नाम्ना। तदस्मै रुक्मं कृत्वा प्रत्यमुञ्चत्। ततो वा इन्द्रो  
देवानामधिपतिरभवत्। य एवं वेद। अधिपतिरेव संमानानां  
भवति। सौऽमन्यत। किङ्किं वा अकरमिति। स चन्द्रं म  
आहुरेति प्रालपत्। तच्चन्द्रमसश्चन्द्रमस्त्वम्। य एवं वेद॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। त॒न्दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒ यथा॑  
गोपा॒यत् इति॑। तत्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑।  
नैन॑न्द॒भ्रोति॑। कश्च॒ नास्मि॑न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं प्रत्य॑स्था॒दिति॑।  
तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। इन्द्रि॒याव्ये॑व भ॑वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्टिनः॑ परमे॒ष्टित्वम्॑।  
य ए॒वं वेद॑। प॒र॒मामे॑व काष्ठा॑ गच्छति॑। त॒न्दे॒वाः संम॑न्तं  
पर्य॑विशन्। वस॑वः पुर॒स्तात्। रु॒द्रा दक्षि॑ण॒तः। आ॒दि॒त्याः  
प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उत्त॑र॒तः। अ॒ङ्गिर॑सः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः परा॑श्चम्। य ए॒वं वेद॑। उ॒पै॒न॑ समा॒नाः  
संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑तिरे॒व भू॑त्वा प्र॒जा आव॑यत्। ता  
अ॒स्मै नाति॑ष्ठन्ता॒न्नाद्या॑य। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः।  
दक्षि॑ण॒तः पर्या॑यन्। स दक्षि॑ण॒तः पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑  
पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः। मुखं॑न्दक्षि॑ण॒तः॥६५॥

प॒श्चात्प॑र्या॒यन्। स प॒श्चात्प॑र्यवर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः।  
मुखं॑न्दक्षि॑ण॒तः। मुखं॑ प॒श्चात्। उत्त॑र॒तः पर्या॑यन्। स उत्त॑र॒तः  
पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः। मुखं॑न्दक्षि॑ण॒तः।  
मुखं॑ प॒श्चात्॥६६॥

मुखं॑मुत्त॑र॒तः। ऊ॒र्ध्वा उदा॑यन्। स उ॒परि॑ष्ठान्त्यवर्तयत।  
ताः स॒र्वतो॑मुखो भू॒त्वाऽऽव॑यत्। ततो॒ वै तस्मै॑ प्र॒जा

अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि  
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अंति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा  
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदैन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यञ्चं मुखेन्दक्षिणतो मुखं पश्चान्न च॥१०॥

[१०]

प्रजापतिरकामयत बृहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतन्दशहोतारमपश्यत्।  
तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बृहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत  
बृहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत। बृहोरेव  
भूयान्भवति। सौऽकामयत वीरो म आजायेतेति। स  
दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति।  
स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सौऽकामयत  
पशुमान्त्स्यामिति। स चतुर्होतुः पञ्चहोतारं निरमिमीत।  
तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति पशुमानभवत्। यः कामयेत  
पशुमान्त्स्यामिति। स पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सौऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति।  
स पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य  
प्रयुक्त्यृतवोऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो मे  
कल्पेरन्निति। स षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः।  
सौऽकामयत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मै सोमपः  
सोमयाजी जायेतेति॥७०॥

स षड्ढोतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य  
 प्रयुक्ति सोमपः सोमयाज्यंभवत्। आऽस्य सोमपः  
 सोमयाज्यंजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्।  
 आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत।  
 सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी  
 जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रतितिष्ठति॥७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्।  
 तेऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा  
 उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्।  
 आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्रं कल्पयेति। तस्य वा  
 इयङ्कृतिः॥७२॥

यदिदङ्किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं  
 मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं  
 वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै  
 चतुर्होतृणान्निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै  
 दशहोतुर्निदानम्। दर्शपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि  
 पञ्चहोतुः। पशुबन्धष्षड्ढोतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै  
 चतुर्होतृणान्निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥७३॥

अमिमीत् तं प्रायुङ्क्त षड्ढोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृतिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥११॥

[११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं  
 तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समश्लिष्यन्देवा वै  
 चतुर्होतृभिरिदं वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत् बहुर्भूयानेकादश॥११॥  
 प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयैवैनत्तस्य वा इयं कृतिस्तस्मात्तेपानाज्योतिर्यदस्मिन्नादित्ये  
 स षड्वीतुः सप्तहोतारत्रिसप्ततिः॥७३॥  
 प्रजापतिरकामयत् निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके  
 द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किञ्चतुर्होतृणाञ्चतुर्होतृत्वमिति। यदेवेषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणाञ्चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवञ्चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठ देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेद बुध्यन्ते षट्॥१॥

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव

समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवैनां भूत्वा  
 प्रति गृह्णाति। आत्मनोऽनात्यै। यद्येनमात्विज्यादृतः  
 सन्तन्निरहरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन।  
 पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योप दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः। आग्नीध्र  
 एव जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन। पश्चात्प्राडासीनः।  
 अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्यै कल्पयति। प्रायश्चित्ती  
 वाग्धोतेत्यृतुमुखऋतुमुखे जुहोति। ऋतूनेवास्यै कल्पयति।  
 कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आरयन्ति। षड्वीता वै भूत्वा प्रजापतिरिदः  
 सर्वमसृजत। स मनोऽसृजत। मनसोऽधि गायत्रीमसृजत।  
 तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्। तामाऽलभत। गायत्रिया अधि  
 छन्दाःस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं। तत्सामं यश  
 आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुभ्योऽधि विष्णुम्। तद्विष्णुं  
 यश आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीरसृजत।  
 ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तत्सोमं यश आर्च्छत्। तमाऽलभत।  
 सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यश आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यवत। इन्द्र इव  
 यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते।

यद्वा इदङ्किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाङ्गीरसः प्रत्यङ्गृह्णात्।  
 तदेनं प्रतिगृहीतन्नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्।  
 तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्।  
 इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। नैनं  
 हिनस्ति। बर्हिषा प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं  
 धाम। प्रियेणैवैनं धाम्ना प्रत्येति॥८॥

विग्राहंमृतवस्तदाऽलंभतेन्द्रङ्गृहीयात्पद्वं॥२॥ [२]

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके  
 भवति। अथ यो विद्वान्निवर्तयते। सशीर्षा विपाप्माऽमुष्मिल्लोके  
 भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त। अग्निश्च  
 पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाः।  
 अग्निरन्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्।  
 वायुर्न्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत।  
 तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रुश्मिभिरपुष्यत्।  
 द्यौर्न्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत।  
 सौऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्।  
 तान्योषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च  
 वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पञ्च च॥३॥ [३]



तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्।  
 तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।  
 अर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं  
 प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। अर्धमस्येन्द्रियस्याप  
 क्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः।  
 तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।  
 तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् वासः  
 प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्याप  
 क्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्  
 तामेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति।  
 अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्याप क्रामति।  
 तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्।  
 तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।  
 पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्याप  
 क्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः।  
 षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स  
 षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य  
 एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।

षष्ठमस्येन्द्रियस्यापं कामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रुहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापं कामत्।  
तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।  
सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वांस्तल्पं प्रति  
गृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापं  
कामति। तस्य वा उत्तानस्याङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रुहुषः।  
अष्टममिन्द्रियस्यापं कामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।  
अष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति।  
अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्यापं कामति।  
यद्वा इदङ्किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्।  
तदेनं प्रतिगृहीतन्नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्।  
तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्।  
इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। नैनं  
हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापं कामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्तार्थं प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापं कामत्यष्टममिन्द्रियस्यापं कामत्प्रतिगृह्णाति

च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्वं प्रजापतेः पुरुषं  
मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्वै। अर्धं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं सप्तमन्तम्।  
तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि तदेतेनैकम्॥॥४॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्दशहोतारः सूत्रमासत। केन  
ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति।

प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त।  
यच्चतुर्होतारः सत्रमासन्त। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।  
केनौषधीरसृजन्तेति। सोमैन् वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासन्त। केन ते  
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त।  
केनैषां पशून्वृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।  
तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशून्वृञ्जत।  
यथ्यङ्गोतारः सत्रमासन्त। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतून्कल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।  
तेनतून्कल्पयन्त। यत्सप्तहोतारः सत्रमासन्त। केन ते  
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति।  
अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्।  
तेनेमाल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य  
गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा  
अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो  
वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुर्न्य प्रशंसन्ति।  
आर्यावसतिर्भवति। य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदङ्किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि यज्ञो  
निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत। अहमेव भूयो वेद।

यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेद।  
यो वै चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥ २१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता।  
सोमश्चतुर्होतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता।  
धाता षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते  
वै चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु  
प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जयति॥ २२॥

आध्रुवन्नाध्रुवन्नित्येवं वेदन्ति सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेन सत्रङ्केन ॥) ॥ ५॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतोऽशयत्।  
आत्मन् हा ३ इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्।  
ता अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। ताः  
कुसिन्धुमुपौहन्। तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं  
ऋत्विक्। चतुष्कृत्वोऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥ २३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दृशपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप  
पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्माद्दृशपूर्णमासयोर्यज्ञक्रतोः  
चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्। पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते  
चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छवीं  
मांसमस्थिं मज्जानम्। तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥ २४॥

पञ्चर्त्विजः। षड्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते  
पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। त उपौहन्स्तनावाण्डौ

शि॒श्जमवा॑ञ्च प्रा॒णम्। तस्मा॑त्पशुबन्धस्य॑ यज्ञ॒क्रतोः।  
षडृ॒त्विजः॑। स॒प्त॒कृत्वोऽह्व॑यत्। हो॒त्राः प्रत्य॑शृण्वन्। ताः  
सौ॒म्येनै॒वाध्व॑रेण॑ यज्ञ॒क्रतु॑नोप॒पर्याव॑र्तन्त॥ २५॥

ता उपौ॑हन्त्स॒प्त शी॑र्ष॒ण्यान्प्रा॒णान्। तस्मा॑त्सौ॒म्यस्या॑ध्व॒रस्य॑  
यज्ञ॒क्रतोः। स॒प्त हो॒त्राः प्राची॑र्वष॒ढ्कुर्व॑न्ति। द॒श॒कृत्वोऽह्व॑यत्।  
तपः॑ प्रत्य॑शृणोत्। तत्कर्म॑णै॒व सं॑वत्स॒रेण॑ स॒र्वैर्य॑ज्ञ॒क्रतु॑भिरुप॑  
पर्या॑वर्तत। तत्सर्व॑मा॒त्मान॑म॒परि॑वर्गमुपौ॑हत्। तस्मा॑त्सं॒वत्स॑रे  
सर्वे॑ यज्ञ॒क्रत॑वोऽव॑रुध्यन्ते। तस्मा॑द्दश॑होता॒ चतु॑र्होता।  
पञ्च॑होता॒ षड्भो॑ता स॒प्तहो॑ता। एक॑होत्रे ब॒लिः ह॑रन्ति।  
हर॑न्त्यस्मै प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छति। य ए॒वं  
वेद॑॥ २६॥

चन्द्रमा॑श्चातुर्मा॒स्याना॑ यज्ञ॒क्रतो॑रध्व॒रेण॑ यज्ञ॒क्रतु॑नोप॒ पर्या॑वर्तन्त स॒प्तहो॑ता च॒त्वारि॑ च॥ ६॥ — [६]

प्र॒जाप॑तिः पुरु॒षम॑सृजत। सौ॑ऽग्नि॒रब्र॑वीत्। ममा॒यम॑न्नम॒स्त्विति॑।  
सौ॑ऽबिभेत्। सर्व॑ वै मा॒ऽयं प्र ध॑क्ष्यतीति। स  
ए॒ताः च॒तुर्हो॑तृना॒त्मस्पर्॑णानपश्यत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै  
स आ॒त्मान॑मस्पृणोत्। यद॑ग्निहोत्रं जुहोति। एक॑होतारमे॒व  
तद्य॑ज्ञ॒क्रतु॑मा॒प्रोत्य॑ग्निहोत्रम्॥ २७॥

कु॒सिन्ध॑श्चा॒त्मनः॑ स्पृणोति। आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒ सा॒युज्यं॑  
गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑र्होतारमे॒व तद्य॑ज्ञ॒क्रतु॑मा॒प्रोति॑  
दर्श॑पूर्णमा॒सौ। च॒त्वारि॑ चा॒त्मनोऽङ्गा॑नि स्पृणोति।  
आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒ सा॒युज्यं॑ गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति। स॒मित्य॑श्च॒मी।

पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छुर्वी  
मासमस्थि मज्जानम्॥२८॥

तानि चात्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति।  
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति  
पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्रमवाञ्चं प्राणम्। तानि चात्मनः  
स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति।  
द्विर्जुहोति॥२९॥

समित्संसमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्।  
सप्त चात्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च  
सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निर्माष्टि।  
द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्।  
सर्वं चात्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं  
गच्छति॥३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥७॥ [७]

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति। स तपोऽतप्यत।  
सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्मात्स्त्र्यन्तर्वली।  
हरिणी सती श्यावा भवति। स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्।  
स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो  
भवति। तस्यासुरेवाजीवत्॥३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत।

तदसुराणामसुर्वत्वम्।

य

ए॒वम॑सुराणाम॒सुर॒त्वं वेद॑। अ॒सु॒माने॒व भ॑वति। नै॒न॒मसु॑र्जहाति।  
सोऽसुरा॑न्त॒सृ॒ष्ट्वा पि॒तेवा॑मन्यत। तद॒नु॒ पि॒तृ॒न॑सृजत। तत्पि॑तृणां  
पि॒तृ॒त्वम्। य ए॒वं पि॑तृणां पि॒तृ॒त्वं वेद॑। पि॒तेवै॒व स्वाना॑  
भवति॥ ३२॥

यन्त्य॑स्य पि॒तरो॒ हव॑म। स पि॒तृ॒न्त॒सृ॒ष्ट्वाऽऽम॑नस्यत्।  
तद॒नु॒ मनु॑ष्या॒न॒सृ॒जत। तन्म॑नु॒ष्या॑णां मनु॒ष्य॒त्वम्। य ए॒वं  
म॑नु॒ष्या॑णां मनु॒ष्य॒त्वं वेद॑। म॒न॒स्व्ये॒व भ॑वति। नै॒न॒ं मनु॑र्जहाति।  
तस्मै॑ मनु॒ष्या॑न्त॒सृ॒जाना॑य। दि॒वा दे॒व॒त्राऽभ॑वत्। तद॒नु॒  
दे॒वान॑सृजत। तद्दे॒वाना॑न्दे॒व॒त्वम्। य ए॒वन्दे॒वाना॑न्दे॒व॒त्वं  
वेद॑। दि॒वा है॒वास्य॑ दे॒व॒त्रा भ॑वति। तानि॒ वा ए॒तानि॑  
च॒त्वार्य॑म्भा॒सि। दे॒वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरोऽसुराः। तेषु॑  
सर्वे॑ष्व॒म्भो नभ॑ इव भवति। य ए॒वं वेद॑॥ ३३॥

अ॒जी॒व॒त्स्वाना॑ भवति दे॒वान॑सृजत सप्त च॥८॥ [८]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। यो वा इ॒मं वि॒द्यात्। यतोऽ॒यं प॑वते।  
यद॑भि॒ प॑वते। यद॑भि॒ संप॑वते। सर्व॑मायुरि॒यात्। न पु॒राऽऽयु॑षः  
प्र मी॑येत। प॒शु॒मा॒न्त॒स्यात्। वि॒न्देत् प्र॒जाम्। यो वा इ॒मं  
वेद॑॥ ३४॥

यतोऽ॒यं प॑वते। यद॑भि॒ प॑वते। यद॑भि॒ संप॑वते। सर्व॑मायुरेति।  
न पु॒राऽऽयु॑षः प्र मी॑येत। प॒शु॒मा॒न्भ॑वति। वि॒न्देत् प्र॒जाम्।  
अ॒द्ध्यः प॑वते। अ॒पोऽभि॑ प॑वते। अ॒पोऽभि॑ संप॑वते॥ ३५॥  
अ॒स्याः प॑वते। इ॒मा॒म॒भि॒ प॑वते। इ॒मा॒म॒भि॒ संप॑वते।

अ॒ग्नेः प॑वते। अ॒ग्निम॒भि प॑वते। अ॒ग्निम॒भि सं प॑वते।  
अ॒न्तरि॑क्षात्पवते। अ॒न्तरि॑क्षम॒भि प॑वते। अ॒न्तरि॑क्षम॒भि सं  
प॑वते। आ॒दि॒त्यात्प॑वते॥३६॥

आ॒दि॒त्यम॒भि प॑वते। आ॒दि॒त्यम॒भि सं प॑वते। द्योः प॑वते।  
दि॒वम॒भि प॑वते। दि॒वम॒भि सं प॑वते। दि॒ग्भ्यः प॑वते। दि॒शोऽभि  
प॑वते। दि॒शोऽभि संप॑वते। स यत्पु॒रस्ता॑द्वाति। प्रा॒ण ए॒व भू॒त्वा  
पु॒रस्ता॑द्वाति॥३७॥

तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑द्धान्तम्। सर्वा॑ प्र॒जाः प्र॑ति नन्दन्ति। प्रा॒णो हि  
प्रि॒यः प्र॒जाना॑म्। प्रा॒ण इ॒व प्रि॒यः प्र॒जाना॑ भवति। य ए॒वं वेद॑।  
स वा ए॒ष प्रा॒ण ए॒व। अथ॑ यद्दक्षि॑णतो वाति। मा॒त॒रि॒श्वे॒व  
भू॒त्वा दक्षि॑णतो वाति। तस्मा॑द्दक्षि॑णतो वान्तं वि॒द्यात्। सर्वा॑  
दि॒श आ वा॑ति॥३८॥

सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ वि वाति। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ सं वा॒तीति॑।  
स वा ए॒ष मा॒त॒रि॒श्वे॒व। अथ॑ यत्प॒श्चाद्वा॑ति। प॒व॒मान ए॒व  
भू॒त्वा प॒श्चाद्वा॑ति। पू॒तम॑स्मा॒ आह॑रन्ति। पू॒तमु॑प॒हर॑न्ति।  
पू॒तम॑श्जाति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष प॒व॒मान ए॒व॥३९॥

अथ॑ यदु॒त्तर॑तो वाति। स॒वि॒तै॒व भू॒त्वोत्तर॑तो वाति। स॒वि॒तै॒व  
स्वा॒ना भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष संवि॑तै॒व। ते य  
ए॒नं पु॒रस्ता॑दायन्तमु॒प॒वद॑न्ति। य ए॒वास्य॑ पु॒रस्ता॑त्पा॒प्मानः॑।  
ता॒स्तेऽप॑ घ्नन्ति। पु॒रस्ता॑दि॒तरा॑न्या॒प्मनः॑ सचन्ते। अथ॑ य



ए॒न॒न्दक्षि॒णत॒ आ॒यन्त॑मु॒पव॑द॒न्ति॥४०॥

य ए॒वा॒स्य॑ दक्षि॒णतः॑ पा॒प्मानः॑। ता॒ऽस्तेऽप॑ घ्नन्ति। दक्षि॒णत॑  
इ॒तरा॑न्या॒प्मनः॑ सचन्ते। अथ॒ य ए॑नं प॒श्चादा॑यन्त॑मु॒प  
व॑द॒न्ति। य ए॒वा॒स्य॑ प॒श्चात्पा॑प्मानः॑। ता॒ऽस्तेऽप॑ घ्नन्ति।  
प॒श्चादि॑तरा॒न्याप्मनः॑ सचन्ते। अथ॒ य ए॑नमुत्तर॒त आ॑यन्त॑मु॒प  
व॑द॒न्ति। य ए॒वा॒स्योत्तर॑तः पा॒प्मानः॑। ता॒ऽस्तेऽप॑ घ्नन्ति॥४१॥

उ॒त्तर॑त॒ इ॒तरा॑न्या॒प्मनः॑ सचन्ते। तस्मा॑दे॒वं वि॒द्वान्। वी॒वं  
नृ॒त्येत्। प्रे॒वं च॑लेत्। व्य॒स्ये॒वाक्ष्यौ॑ भा॒षेत। म॒ण्टये॑दि॒व।  
क्रा॒थये॑दि॒व। शृ॒ङ्गाये॑ते॒व। उ॒त मो॑प॒ वदे॑युः। उ॒त मे॑  
पा॒प्मान॑म॒प॒ ह॒न्यु॒रिति॑। स या॒न्दि॒शं॑ स॒निमे॒ष्यन्त्स्यात्।  
य॒दा ता॑न्दि॒शं वा॒तो वा॒यात्। अथ॒ प्रवे॑यात्। प्र वा॑ धावयेत्।  
सा॒तमे॒व र॑दि॒तं व्यू॑ढं ग॒न्धम॑भि॒ प्रच्य॑वते। आ॒ऽस्य॒ तं ज॑न॒पदं॑  
पूर्वा॑ की॒र्तिर्गच्छ॑ति। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। य ए॒वं  
वेद॑॥४२॥

वेद॒ सं प॑वत आ॒दित्या॑त्प॒वते वा॒त्या वा॑त्येष प॒वमान॑ ए॒व दक्षि॑णत आ॒यन्त॑मु॒प व॑द॒न्त्युत्तर॑तः

पा॒प्मान॑स्ता॒ऽस्तेप॑ घ्नन्तीत्यु॒ष्टौ च॑॥१॥

[१]

प्र॒जाप॑तिः सोम॒ः राजा॑नमसृजत। तत्र॒यो वेदा॑  
अन्व॑सृज्यन्त। ता॒न् ह॒स्तेऽकुरु॑त। अथ॒ ह सी॑ता  
सा॒वित्री॑। सोम॒ः राजा॑नश्च॒कमे॑। श्र॒द्धामु॑ स च॒कमे॑। सा॒ऽऽहं  
पि॒तरं॑ प्र॒जाप॑तिमु॒पस॑सार। तं॒ हो॒वाच॑। नम॑स्ते अस्तु  
भग॑वः। उप॑ त्वा॒ऽयानि॑॥४३॥

प्र त्वां पद्ये। सोमं वै राजानङ्कामये। श्रद्धामु स कामयत  
इति। तस्या उ ह स्थांगुरमलङ्कारङ्कल्पयित्वा। दशहोतारं  
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।  
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च  
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।  
तं होवाच। भोगन्तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते  
पाणाविति। तस्या उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो  
भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतं  
स्थांगुरमलङ्कारङ्कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय।  
चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।  
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।  
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥१०॥ [१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।  
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्।  
स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतन्दशहूतं  
सन्तमं। दशहोतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि  
देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यशृणोत्।  
स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं  
सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया  
इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै षष्ठं हूतः  
प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।  
षड्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।  
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।  
स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं  
पञ्चहूतं सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै  
चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्। चतुर्हूतो ह  
वै नामैषः। तं वा एतश्चतुर्हूतं सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते  
पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे  
नेदिष्ठं हूतः प्रत्यश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु  
हैनाश्चतुर्होतार इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणां  
हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं  
वेद॥५०॥

देवाष्षड्हूतोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौष्यद्॥११॥ [११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशहोतारः प्रजापतिर्व्यसं

प्रजापतिः पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वाङ्मन्त्रह्मवादिनो यो वा इमं  
विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्नेर्यद्वा इदङ्किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्यं दक्षिणतः  
पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके  
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमन्नो यज्ञमुप याहि विद्वान्।  
विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा भोजनानि।  
अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु।  
सञ्जास्पत्यः सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महाः  
सि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो जिघांसति॥१॥

तांस्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा अग्ने यो  
नोऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः।  
मा तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो  
विज्ञातवीर्यः। वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वाः  
अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदींचो अपशूराधरा च ऊरौ।  
यथा तव शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय  
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथंङ्गवेषणं हरिभ्याम्।  
उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।  
इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।  
ज्योतिष्मन्तन्दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निः स्विष्टकृतमा हुवेम।  
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि ष्या

उरु॒न्नः पन्था॑ प्रदि॒शन्विभा॑हि। ज्योति॑ष्मद्वेह्य॒जर॑न्न आयुः॑।  
त्वाम॑ग्रे ह॒विष्म॑न्तः। दे॒वं म॒र्तास॑ ईडते॥४॥

मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या व॑क्ष्यानु॒षक्। विश्वा॑नि नो  
दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः। सिन्धु॒न्न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अ॒ग्रे  
अ॒त्रिव॒न्मन॑सा गृणा॒नः। अ॒स्माकं॑ बो॒ध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा  
गा अ॒न्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वाज॑ꣳ स॒नोतु॑ नः।  
पू॒षेमा॑ आशा॒ अनु॑वेद॒ सर्वाः॑॥५॥

सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑  
सर्व॑वीरः। अ॒प्रयु॑च्छन्पु॒र ए॑तु प्रजा॒नन्। त्वम॑ग्रे स॒प्रथा॑ असि।  
जुष्टो॑ होता॒ वरै॑ष्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑त॒न्वते॑। अ॒ग्नी र॑क्षाꣳसि  
सेध॑ति। शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः। शु॒चिः पा॒वक॑ ईड्यः। अ॒ग्रे र॑क्षा  
णो अꣳह॑सः॥६॥

प्रति॑ ष्म दे॒व री॑षतः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अ॒ग्रे हꣳसि॒  
न्य॑त्रिणम्। दी॒द्यन्म॑र्त्येष्वा। स्वे क्षये॑ शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त  
वाहि॑ भेष॒जम्। वि वा॑त वाहि॒ यद्र॑पः। त्वꣳ हि वि॒श्वभे॑षजः।  
दे॒वाना॑न्दू॒त ईय॑से। द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॑तः॥७॥

आ सिन्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रा॒न्यो वा॑तु  
यद्र॑पः। यद॒दो वा॑त ते गृहे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो  
देहि॑ जी॒वसे॑। ततो॑ नो धेहि॑ भेष॒जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॒वह॑।

वा॒त् आ॒वा॒त् भे॒ष॒जम् । श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे ॥८॥

प्र ण॒ आ॒यू॑षि॒ तारि॑षत् । त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑ । अ॒या स॒न्मन॑सा  
हि॒तः । अ॒या सन् ह॒व्यमू॑हिषे । अ॒या नो॑ धेहि भे॒ष॒जम् । इ॒ष्टो  
अ॒ग्निरा॑हु॒तः । स्वा॒र्हाकृ॑तः पि॒प॒र्तु नः । स्व॒गा दे॒वेभ्य॑ इ॒दन्न॑मः ।  
का॒मो भू॑तस्य॒ भव्य॑स्य । स॒म्रा॒डेको॑ वि॒राज॑ति ॥९॥

स इ॒दं प्र॑ति॒ पप्र॑थे । ऋ॒तूनु॑त्सृ॒जते॑ व॒शी । का॒मस्त॑दग्रे  
सम॑वर्त॒ताधि॑ । मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत् । स॒तो  
ब॒न्धुम॑स॒न्ति नि॑रविन्दन् । हृ॒दि प्र॑ती॒ष्या क॒वयो॑ मनी॒षा ।  
त्वया॑ म॒न्यो स॒रथ॑मा॒रुज॑न्तः । ह॒र्षमा॑णासो धृष॒ता म॑रु॒त्वः ।  
ति॒ग्मेष॑व॒ आयु॑धा स॒श्शि॒शानाः॑ । उप॒ प्रय॑न्ति॒ नरो॑  
अ॒ग्निरू॑पाः ॥१०॥

म॒न्युर्भ॑गो म॒न्युरे॒वासं॑ दे॒वः । म॒न्युर॑हो॒ता व॑रु॒णो वि॒श्ववे॑दाः ।  
म॒न्युं वि॑शं ईडते दे॒वय॑न्तीः । पा॒हि नो॑ म॒न्यो तप॑सा॒ श्रमे॑ण ।  
त्वम॑ग्रे व्रत॒भृच्छु॑चिः । दे॒वा आ॑सा॒दया॑ इ॒ह । अ॒ग्रे ह॒व्याय॑  
वोढ॑वे । व्र॒तानु॑बिभ्र॒द्वत्पा॑ अदा॒भ्यः । यजा॑ नो दे॒वा अ॒जरः॑  
सु॒वीरः॑ । दध॑द्र॒त्नानि॑ सु॒विदा॑नो अ॒ग्रे । गो॒पाय॑ नो जी॒वसे॑  
जा॒तवे॑दः ॥११॥

जिघा॑ंसत्य॒मित्रा॑ञ्जघ्न॒वानी॑डते॒ सर्वा॒ अ॒हंसो॑ वा॒तो हृ॒दे रा॑जत्य॒ग्निरू॑पाः सु॒विदा॑नो अ॒ग्न ए॒कं च ॥१॥

[१]

चक्षु॑षो हे॒ते मन॑सो हे॒ते । वा॒चो हे॒ते ब्र॒ह्म॑णो हे॒ते । यो  
मा॑ऽघा॒युर॑भि॒दास॑ति । तम॑ग्रे मे॒न्या मे॒निं कृ॑णु । यो मा॒ चक्षु॑षा

यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाऽघायुरभिदासति। तयोऽग्ने त्वं  
मेन्या। अमुममेनि कृणु। यत्किञ्चासौ मनसा यच्च वाचा।  
यज्ञैर्जुहोति यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु।  
यातुधाना निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वन्तेन सत्यम्।  
इन्द्रेषिता आज्यमस्य मध्नन्तु। मा तत्समृद्धिं यदसौ  
करोति। हन्मि तेऽहं कृतं हविः। यो मे घोरमचीकृतः।  
अपाञ्चौ त उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्नेर्देवस्य  
ब्रह्मणा। सर्वन्तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्।  
यज्ञन्देवेषु नस्कृधि। स्विष्टमस्माकं भूयात्। माऽस्मान्प्रापन्नरातयः।  
अन्ति दूरे सतो अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्यां हन्मि कृतामहम्। यो मा  
नक्तन्दिवा सायम्। प्रातश्चाहो निपीयति। अद्या तमिन्द्र  
वज्रेण। भ्रातृव्यं पादयामसि। इन्द्रस्य गृहोऽसि तन्त्वा।  
प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं  
विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शक्यं  
ते वयम्। यमं देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम।  
अवतं मा समनसौ समोकसौ। सचेतसौ सरेतसौ। उभौ



मामवतञ्जातवेदसौ। शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः  
सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रल० सुधस्थमनु पश्यमानः।  
आ तन्तुमग्निर्दिव्यन्ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्ने। त्वं पन्था  
भवसि देवयानः। त्वयाऽग्ने पृष्ठं वयमारुहेम। अथा देवैः  
संधमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि नः। वि पाशं मध्यमश्रुत।  
अवाधमानि जीवसे॥१७॥

वय० सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो  
अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। उद० शेन  
पतिविद्ये जिगाय। त्रि० शदस्या जघनय्यौजंनानि। उपस्थ  
इन्द्र० स्थविरं बिभर्ति। सेना ह नाम पृथिवी धनञ्जया।  
विश्वव्यचा अदितिः सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा  
ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः।  
ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा  
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं  
विश्वमिदञ्जगत्। ध्रुवा ह पर्वता इमे। ध्रुवो राजा  
विशामयम्। इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु  
धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव

वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्रं एणमदीधरत्।  
ध्रुवन्ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च  
ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासतो विपश्चित्प्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥२॥ [२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितॄणाम्। अक्षमव्ययन्न किलारिषाथ।  
यच्छक्करीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः।  
पावका नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धिया  
वसुः। सरस्वत्यभिना नेषि वस्यः। मा पस्फरीः पयसा मा  
न आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्मसा बर्हिरग्नौ।  
अयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सद्य सदने पृथिव्याः।  
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्ये। इन्द्रं जैत्राय  
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।  
यो गोजिद्धनजिदश्चजिद्यः॥२२॥

इमन्नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो  
मेदिनन्त्वा। असंमृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः  
कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्न आहुत।  
धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्।  
संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।  
दीक्षयेदं हविरा गच्छतन्नः॥२३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनतं हि

शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय  
धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो  
गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि  
विश्वा। नूमर्तो दयते सनिष्यन् यः। विष्णाव उरुगायाय  
दाशत्॥२४॥

प्र यः सूत्राचा मनसा यजातै। एतावन्तन्नर्यमा विवासात्।  
विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्।  
ध्रुवासौ अस्य कीरयो जनांसः। उरुक्षितिः सुजनिमा  
चकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं  
महित्वा। प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य  
स्थविरस्य नाम॥२५॥

होतारश्चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्।  
प्रत्यर्धिन्देवस्यदेवस्य मूहा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्।  
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च  
याहि। वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्रा। अस्मे दधद्वृषणः  
शुष्ममिन्द्र। इन्द्रः सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः  
पृतना अभि श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणाय।  
अश्विनाववसे निह्वये वाम्। आ नूनं यातः सुकृताय  
विप्रा। प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन। उपागच्छतमवसागतन्नः।

अविष्टन्धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अहयन्नो  
अस्तु। आवा॑न्तो॒के तनये॒ तूतु॑जानाः। सुर॒त्ना॑सो  
देववी॑तिङ्गमेम॥ २७ ॥

त्व॑ सोम॒ क्रतु॑भिः सु॒क्रतु॑र्भूः। त्वद॒न्दक्षैः॑ सु॒दक्षो॑ वि॒श्ववे॑दाः।  
त्वं वृषा॑ वृष॒त्वेभि॑र्महि॒त्वा। द्यु॒म्नेभि॑र्द्यु॒म्यभ॑वो नृ॒चक्षाः॑। अषा॑ढं  
यु॒त्सु पृ॑त॒नासु॑ प॒प्रिम्। सु॒व॒र॒षाम॒प्स्वां वृ॑जन॒स्य गो॒पाम्।  
भ॒रेषु॑जा॑ सु॒क्षिति॑ सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्त॒न्त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम।  
भवा॑ मि॒त्रो न शे॒व्यो घृ॑तासु॒तिः। वि॒भूत॑द्यु॒म्न ए॒व या उ॑  
स॒प्रथाः॑॥ २८ ॥

अधा॑ ते वि॒ष्णो वि॒दुषा॑ चि॒दृध्यः॑। स्तोमो॑ य॒ज्ञस्य॒ राध्यो॑  
ह॒विष्म॑तः। यः पू॒र्व्याय॑ वे॒धसे॒ नवी॑यसे। सु॒म॒ज्ज्ञान॑ये  
वि॒ष्णवे॒ ददा॑शति। यो जा॒तम॒स्य म॑ह॒तो म॒हि ब्र॑वात्। सेदु॒  
श्रवो॑भिर्यु॒ज्यं चि॒दभ्य॑सत्। तमु॑ स्तो॒तारः पू॒र्व्यं यथा॑ वि॒द  
ऋ॒तस्य॑। गर्भ॑ सु॒ह॒विषा॑ पि॒प॒र्तन॑। आ॒ऽस्य॑ जा॒नन्तो॒ नाम॑  
चि॒द्वि॒वक्त॑न। बृ॒ह॒त्ते वि॒ष्णो सु॒म॒तिं भ॑जामहे॥ २९ ॥

इ॒मा धा॒ना घृ॑त॒सुवः॑। ह॒रीं इ॒होप॑वक्षतः। इन्द्र॑ सु॒खत॑मे॒ रथे॑।  
ए॒ष ब्र॒ह्मा प्र॑तेम॒हे। वि॒दथे॑ श॑सिष॒ ह॒रीं। य ऋ॒त्वियः॑ प्र॑ते  
व॒न्वे। व॒नुषो॑ ह॒र्य॑तं म॒दम्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तन्न॑यः। ह॒रि॑भि॒श्चारु॑  
सेच॑ते। श्रु॒तो गु॒ण आ त्वा॑ वि॒शन्तु॑॥ ३० ॥

ह॒रि॑व॒र्षस॒ङ्गिरः॑। आच॑र॒षणि॒प्रा वृष॑भो जना॑नाम्। राजा॑  
कृ॒ष्टी॒नां पु॑रु॒हूत॑ इन्द्रः। स्तु॒तश्र॑व॒स्यन्न॑व॒सोप॑म॒द्रिक्। यु॒क्त्वा

हरी वृषणायाँह्यर्वाङ्। प्र यत्सिन्धवः प्रसवं यदायन्। आपः  
समुद्रं रथ्यैव जग्मुः। अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्।  
यदीँ सोमः पृणति दुग्धो अँशुः। ह्यामसि त्वेन्द्र  
याँह्यर्वाङ्॥ ३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवे भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।  
प्रास्माँ अँव पृतनासु प्रयुत्सु। इन्द्राय सोमाँः प्रदिवो  
विदानाः। ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः। प्रयम्यमाणान्प्रति षू  
गृभाय। इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णाँ। अहेडमान् उपयाहि  
यज्ञम्। तुभ्यं पवन्त इन्द्रवः सुतासँ। गावो न वञ्जिन्स्वमोको  
अच्छ॥ ३२॥

इन्द्रा गँहि प्रथमो यज्ञियानाम्। या ते काकुत्सुकृता या  
वरिष्ठा। यया शश्वत्पिबसि मध्वँ ऊर्मिम्। तया पाहि प्र ते  
अध्वर्युरस्थात्। सन्ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः। प्रातर्युजा  
वि बोधय। अश्विनावेह गच्छतम्। अस्य सोमस्य पीतयै।  
प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वम्। पुरा गृध्रादररुषः पिबाथः।  
प्रातरहि यज्ञमश्विना दधाते। प्रशँसन्ति कवयः पूर्वभाजः।  
प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत। न सायमस्ति देवया अजुष्टम्।  
उतान्यो अस्मद्यजते विचायः। पूर्वः पूर्वो यजमानो  
वनीयान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतत्रो दाशत्रामाँभिर्गर्गमेम सप्रथाँ भजामहे विशन्तु याँह्यर्वाङ्च्छं पिबाथृष्यद्वं॥ ३॥ [३]

नक्तं जाताऽस्योषधे। रामे कृष्णे असिंक्रि च। इदं

रंजनि रजया किलासं पलितं च यत्। किलासश्च  
पलितं च। निरितो नाशया पृषत्। आ नः स्वो अंश्नुतां  
वर्णः। परां श्वेतानि पातय। असितन्ते निलयनम्।  
आस्थानमसितन्तव॥३४॥

असिक्रियस्योषधे। निरितो नाशया पृषत्। अस्थिजस्य  
किलासस्य। तनूजस्य च यत्त्वचि। कृत्यया कृतस्य ब्रह्मणा।  
लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्। सरूपा नाम ते माता। सरूपो नाम  
ते पिता। सरूपाऽस्योषधे सा। सरूपमिदं कृधि॥३५॥

शुनं हुवेम मधवानमिन्द्रम्। अस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ।  
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु। घ्नन्त वृत्राणि सञ्जितं धनानाम्।  
धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु। नि वो वना जिहते  
यामं नो भिया। कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः। युधे  
यदुग्राः पृषतीरयुग्ध्वम्। प्रवेपयन्ति पर्वतान्। विविश्चन्ति  
वनस्पतीन्॥३६॥

प्रोवारत मरुतो दुर्मदा इव। देवासः सर्वया विशा। पुरुत्रा  
हि सदृङ्ङुसि। विशो विश्वा अनु प्रभु। समत्सु त्वा हवामहे।  
समत्स्वग्निमवसे। वाजयन्तो हवामहे। वाजेषु चित्रराधसम्।  
सङ्गच्छध्वं संवदध्वम्। सर्वो मनांसि जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वे। सञ्जानाना उपासन्त। समानो मन्त्रः  
समितिः समानी। समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानङ्केतो

अ॒भि स॒ र॒भ॒ध्वम्। स॒ज्ञाने॑न वो ह॒विषा॑ यजामः। स॒मा॒नी  
व॒ आकू॑तिः। स॒मा॒ना हृद॑यानि वः। स॒मा॒नम॑स्तु वो॒ मनः॑।  
यथा॑ वः सुस॒हास॑ति॥३८॥

स॒ज्ञान॑न्नः स्वैः। स॒ज्ञान॑मरणैः। स॒ज्ञान॑मश्विना युवम्।  
इ॒हास्मा॑सु नियच्छतम्। स॒ज्ञानं॑ मे बृह॒स्पतिः॑। स॒ज्ञान॑  
सवि॒ता क॑रत्। स॒ज्ञान॑मश्विना युवम्। इ॒ह म॒ह्यं नि य॑च्छतम्।  
उप॑ च्छा॒यामि॑व घृणैः। अग॑न्म॒ शर्म॑ ते व॒यम्॥३९॥

अ॒ग्ने हि॑रण्यस॒न्द॒शः। अ॒द॒ब्धेभिः॑ स॒वितः॑ पा॒युभि॑द्वम्।  
शि॒वेभि॑र॒द्य परि॑पाहि नो॒ गय॑म्। हि॑रण्यजिह्वः सुवि॒ताय॑  
नव्य॑से। रक्षा॒ माकि॑र्नो अ॒घश॑स ईशत। मदे॑मदे॒ हि नो॑  
द॒दुः। यू॒था गवा॑मृजु॒क्रतुः॑। सङ्ग॑भाय पु॒रू॒शता॑। उ॒भया॑  
ह॒स्त्या व॑सु। शि॒शी॒हि रा॒य आ भ॑र॥४०॥

शि॒प्रि॒न्वाजा॑नां पते। शची॑व॒स्तव॑ द॒स॒ना॑। आ तू न  
इन्द्र॑ भाजय। गोष्व॑श्वेषु शु॒भ्रुषु॑। स॒हस्रे॑षु तुवीमघ। यद्दे॑वा  
देव॑हेडनम्। देवा॑सश्च॒कृमा॑ व॒यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा  
यूय॑म्। ऋ॒तस्य॑र्तेन॑ मुश्वत। ऋ॒तस्य॑र्तेना॑दित्याः॥४१॥

यज॑त्रा मुश्वते॒ह मा॑। य॒ज्ञैर्वो॑ यज्ञवा॒हसः॑। आ॒शि॒क्षन्तो॑  
न शे॑किम। मेद॑स्वता॒ यज॑मानाः। सु॒चाऽऽज्ये॑न॒ जुह॑तः।  
अ॒का॒मा वो॑ विश्वेदेवाः। शि॒क्षन्तो॑ नोप॑ शेकिम। यदि॑  
दिवा॒ यदि॑ नक्तम्। ए॒न ए॒न॒स्यो॑करत्। भू॒तं मा॒ तस्मा॑द्भव्यं

च॥४२॥

द्रुप॒दादि॑व मु॒श्चतु॑। द्रुप॒दादि॑वेन्मु॒चा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी  
मला॑दिव। पू॒तं पु॒वित्रे॑ण॒वाज्य॑म्। वि॒श्वे मु॒श्चन्तु॑ मे॒नसः॑।  
उ॒द्वय॑न्तम॒सस्पर्शि॑। प॒श्यन्तो॒ ज्योति॑रु॒त्तर॑म्। दे॒वन्दे॑व॒त्रा  
सूर्य॑म्। अ॒गन्म् ज्योति॑रु॒त्तम॑म्॥४३॥

तव कृधि वनस्पतीञ्जानतामसंति वयं भंगदित्याश्च नव च॥४॥ [४]

वृषा॒सो अ॒शुः प॑वते ह॒विष्मा॒न्त्सोमः॑। इन्द्र॑स्य भा॒ग  
ऋ॒तयुः॑ श॒तायुः॑। स मा॒ वृषा॑णं वृष॒भं कृ॑णोतु। प्रि॒यं  
वि॒शा॒ सर्व॑वीर॒ सु॒वीर॑म्। कस्य॒ वृषा॑ सु॒ते स॒चा।  
नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। यस्ते॑ शृङ्ग  
वृषो॑नपात्। प्र॒णपा॑त्कुण्ड॒पाय्यः॑। न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ म॑नः॥४४॥

त॒ स॒ध्रीची॑रू॒तयो॒ वृष्णि॑यानि। पौ॒स्या॑नि नि॒युतः॑  
स॒श्वुरि॑न्द्रम्। स॒मुद्र॑न्न सि॒न्धव॑ उ॒क्थशु॑ष्माः। उ॒रुव्य॑च॒सङ्गि॑र  
आ वि॑शन्ति। इन्द्रा॑य॒ गिरो॑ अ॒नि॒शित॑सर्गाः। अ॒पः  
प्रेर॑य॒न्त्सग॑रस्य बु॒ध्रात्। यो अ॑क्षे॒णेव॑ च॒क्रिया॑ श॒चीभिः॑।  
विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑ पृथि॒वीमु॑त द्याम्। अ॒क्षोद॑य॒च्छव॑सा  
क्षाम॑बुध्रम्। वा॒र्णवा॑त॒स्तवि॑षीभि॒रिन्द्रः॑॥४५॥

दृ॒ढान्यौघा॑दु॒शमा॑न् ओजः॑। अवा॑भि॒नत्कु॑भः पर्व॑तानाम्।  
आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒के॒तुना॑। र॒यिं वि॒श्वायु॑पोषसम्। मा॒र्डीक॑न्धे॒हि  
जी॒वसे॑। त्व॒ सौम॑ म॒हे भ॑गम्। त्वं यू॒न ऋ॒ताय॑ते।



दक्षन्दधासि जीवसे। रथं युञ्जते मरुतः शुभे सुगम्। सूरौ  
न मित्रावरुणा गविंष्टिषु॥४६॥

रजांसि चित्रा विचरन्ति तन्यवः। दिवः सम्राजा पयसा  
न उक्षतम्। वाचः सुमित्रावरुणाविरावतीम्। पर्जन्यश्चित्रां  
वदति त्विषीमतीम्। अग्रा वसत मरुतः सुमायया। द्यां  
वर्षयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सप्त शुन्युवः। सूरौ रथस्य  
नम्रियः। ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि  
तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितन्देव वस्वः। दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य।  
चर्मवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः। पर्जन्याय प्र गायत। दिवस्पुत्राय  
मीढुषै। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसङ्गीर्भिराभिः।  
स्तुहि पर्जन्यन्नमसाऽऽविवासा। कनिक्रदद्वृषभो जीरदानुः।  
रेतो दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः  
पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये हविः। जूहोता मधुमत्तमम्।  
इडाँन्नः संयतङ्करत्। तिस्रो यदग्ने शरदस्त्वामित्। शुचिंङ्घृतेन  
शुचयः सपर्यन्। नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि। असूदयन्त  
तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भन्धत्तः  
स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो

निहि॑तो॒ मह॑श्च। शुना॑सीरावृ॒तुभिः॑ संविदा॒नौ। इन्द्र॑वन्तौ  
ह॒विरि॑दं जु॒षेथाम्। आघा॑ये अ॒ग्निमि॑न्ध॒ते। स्तृण॑न्ति  
ब॒र्हि॒रानु॑षक्। येषा॑मिन्द्रो॒ युवा॑ सखा॑। अ॒ग्न इन्द्र॑श्च  
मेदि॑ना। ह॒थो वृ॒त्राण्य॑प्रति। यु॒वः हि वृ॒त्रह॑न्त॒मा। याभ्या॑ः  
सु॒व॒रज॑य॒न्नग्र॑ ए॒व। यावा॑तस्थ॒तुर्भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। प्रच॑र्ष॒णी  
वृष॑णा॒ वज्र॑बाहू। अ॒ग्नी इन्द्रा॑वृ॒त्रह॑णा॒ हुवे॑ वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गविष्टिषु तन्तुङ्गर्भः सुजाताः सखा सप्त च॥५॥ [५]

उ॒त नः॑ प्रि॒या प्रि॒यासु॑। स॒प्तस्व॑सा॒ सुजु॑ष्टा। सर॑स्वती  
स्तो॒म्याऽभू॑त्। इ॒मा जु॒ह्वाना॑युष्मदा नमो॑भिः। प्रति॒ स्तोम॑ः  
सर॑स्वति जुष॒स्व। तव॑ शर्म॑न्प्रिय॒तमे॑ दधा॑नाः। उप॑स्थेयाम  
शर॑ण॒न्न वृ॒क्षम्। त्रिणि॑ प॒दा वि॒चक्रमे॑। विष्णु॑र्गो॒पा अदा॑भ्यः।  
ततो॑ धर्मा॑णि धा॒रयन्॑॥५१॥

तद॑स्य प्रि॒यम॒भि पाथो॑ अश्याम्। नरो॑ यत्र॑ दे॒वय॑वो॒ मद॑न्ति।  
उ॒रु॒क्र॒मस्य॑ स हि बन्धु॑रि॒त्था। विष्णोः॑ प॒दे प॑र॒मे म॒ध्व उत्सः॑।  
क्र॒त्वादा॑ अ॒स्थु श्रेष्ठः॑। अ॒द्य त्वां व॒न्वन्त्सु॑रे॒कणाः॑। म॒र्त आ॑नाश  
सुवृ॑क्तिम्। इ॒मा ब्र॑ह्म ब्रह्म॒वाह॑। प्रि॒या त॒ आ ब॒र्हिः सी॑द।  
वी॒हि सू॑र पुरो॒डाश॑म्॥५२॥

उप॑ नः सू॒नवो॑ गि॒रः। शृ॒ण्वन्त्व॒मृत॑स्य॒ ये। सु॒मृडी॑का भ॒वन्तु॑  
नः। अ॒द्या नो॑ दे॒व स॑वितः। प्र॒जाव॑त्सा॒वीः सौभ॑गम्। परा॑  
दु॒ष्प्रि॒यः सु॒व। वि॒श्वानि॑ दे॒व स॑वितः। दुरि॑तानि॒ परा॑ सु॒व।

यद्भद्रन्तन्म् आ सु॒व। शुचि॑म॒र्कैर्बृ॒हस्प॑तिम्॥५३॥

अ॒ध्व॒रेषु॑ नमस्यत। अ॒ना॒म्यो॒ज आ च॑के। या धा॒रय॑न्त दे॒वा  
सु॒दक्षा॑ दक्ष॑पिता॒रा। अ॒सुर्या॑य प्रम॑हसा। स इत् क्षेति॑ सु॒धित॑  
ओक॑सि॒ स्वे। तस्मा॑ इडा॑ पि॒न्वते॑ वि॒श्वदा॑नी। तस्मै॑ वि॒शः  
स्व॒यमे॒वान॑मन्ति। यस्मि॑न्ब्र॒ह्मा रा॒जनि॑ पूर्वं ए॒ति। सकृ॑तिमिन्द्र  
सच्यु॑तिम्। सच्यु॑तिञ्जघन॑च्युतिम्॥५४॥

क॒नात्का॒भान्न॑ आ भ॑र। प्र॒य॒प्स्यन्नि॑व स॒क्थ्यौ। वि न॑  
इन्द्र॑ मृ॒धो ज॑हि। कनी॑खुनदिव सा॒पय॑न्। अ॒भि नः  
सुष्टु॑तिन्नया। प्र॒जाप॑तिः स्त्रियां यशः। मु॒ष्कयो॑रदधा॒त्सप॑म्।  
का॒मस्य॑ तृप्ति॑मान॒न्दम्। तस्या॑ग्रे भाजये॒ह मा॑। मोदः॑ प्र॒मोद॑  
आ॒नन्दः॥५५॥

मु॒ष्कयो॑र्निहि॒तः सपः॑। सृ॒त्वेव॑ का॒मस्य॑ तृ॒प्याणि॑। दक्षि॑णानां  
प्रति॑ग्रहे। म॒न॑सश्चित्त॒माकृ॑तिम्। वा॒चः स॒त्यम॑शीमहि।  
प॒शूना॑ रूप॒मन्न॑स्य। यशः॑ श्रीः श्र॑यतां म॒रि॑यि। यथा॑ऽहम॒स्या  
अ॒तृप॑ः स्त्रियै पु॒मान्। यथा॑ स्त्री तृ॒प्यति॑ पु॒ंसि प्रि॒ये प्रि॒या।  
ए॒वं भ॑गस्य तृ॒प्याणि॥५६॥

य॒ज्ञस्य॑ का॒म्यः प्रि॒यः। ददा॑मीत्य॒ग्निर्व॑दति। तथेति॑ वा॒युरा॑ह  
तत्। ह॒न्तेति॑ स॒त्यञ्चन्द्र॑माः। आ॒दि॒त्यः स॒त्यमो॑मिति।  
आप॑स्तत्स॒त्यमा॑ भ॑रन्। यशो॑ य॒ज्ञस्य॑ दक्षि॑णाम्। अ॒सौ  
मे का॒मः स॒मृद्ध॑ताम्। न हि स्प॑श॒मवि॑दन्न॒न्यम॑स्मात्।  
वै॒श्वान॑रात्पु॒रए॒तार॑म॒ग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरङ्क्षेत्रजित्याय देवाः।  
 येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सद्य विभृता पुरूणि।  
 वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनासः।  
 पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुपं ब्रुवे। बृहतीमृतये  
 दिवम्। विश्वं विभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति न  
 दंभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च  
 याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह।  
 न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते। न सङ्स्कृतत्रमुपं यन्ति  
 ता अभि। उरुगायमभयन्तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि  
 चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि  
 श्रियोऽधिता। उपं ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः।  
 रात्री स्तोमन्न जिग्युषी। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां  
 विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्द्रेषमूर्जन्दुहाना।  
 धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्रीं देवानां त्रिषसादं मन्द्रा।  
 चतस्र ऊर्जन्दुदुहे पयांसि। कं स्वदस्याः परमं जंगाम।  
 गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा  
 चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे

व्योमन्। तस्याः समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति  
प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा  
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाः अस्तु गणवान्सजातवान्।  
अस्य सुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्ना वाचं मनसा  
उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। सुषा सपत्ना  
श्वशुरोऽयमस्तु। अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं  
वा जयतु वाजसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।  
सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधान उग्रः।  
आऽन्तरिक्षमरुहदगन्धाम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो  
वाजसातौ चत्वारि च॥६॥

[६]

वृषाऽस्यः शुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः  
कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विषूवान् विष्णो  
भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि  
ब्रवीतु जनेभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो अधिपतिं  
विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः  
सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल प्रगाणेन।  
वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषां।  
मृधश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति  
 शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्।  
 अग्रं उद्धिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मन्तनुवा मेरयस्व। नीचा  
 विश्वा अभितिष्ठाभिमातीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति।  
 उरुन्नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व। जनैषु।  
 उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं युध्य।  
 अग्रे जेता त्वं जय। शत्रून्सहस ओजसा। वि शत्रून्  
 विमृधो नुद। एतन्ते स्तोमन्तुविजात विप्रः। रथन्न धीरः  
 स्वपा अतक्षम्। यदीदग्रे प्रतित्वन्देव हर्याः॥६६॥

सुवर्वतीरप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय  
 जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो  
 जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुवर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः।  
 इन्द्रो जिगाय सहसा सहांसि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि  
 विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु।  
 अयं कृत्तुरगृभीतः। विश्वजिदुद्धिदित्सोमः। ऋषिर्विप्रः  
 काव्येन। वायुरग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा यज्ञम्।  
 शिवो नियुद्धिः शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते। मध्वो  
 अग्रन्दिर्विष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोम पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र

वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विशपतिरस्तु राजा। अस्मा  
इन्द्र महि वर्चांसि धेहि। अवर्चसङ्कणुहि शत्रुमस्य। इममा  
भञ्ज ग्रामे अश्वेषु गोषु। निरमुं भञ्ज योऽमित्रो अस्य। वर्ष्मन्  
क्षत्रस्य ककुभि श्रयस्व। ततो न उग्रो वि भञ्जा वसूनि॥६९॥

अस्मे द्यावापृथिवी भूरि वामम्। सन्दुहाथाङ्घ्रिर्मदुधैव  
धेनुः। अयं राजा प्रिय इन्द्रस्य भूयात्। प्रियो  
गवामोषधीनामुतापाम्। युनज्मि त उत्तरावन्तमिन्द्रम्। येन  
जयांसि न परा जयांसि। स त्वाऽकरेकवृषभं स्वानाम्।  
अथो राजन्नुत्तमं मानवानाम्। उत्तरस्त्वमधरे ते सपत्न्याः।  
एकवृषा इन्द्रसखा जिगीवान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अभि तिष्ठ शत्रूयतः  
सहस्व। तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ। बलिमग्ने अन्ति  
ओत दूरात्। आ भन्दिष्ठस्य सुमतिश्चिकिद्धि। बृहते  
अग्ने महि शर्म भद्रम्। यो देह्यो अनमयद्वधस्त्रैः। यो  
अर्यपत्नीरुषसश्चकार। स निरुध्या नहुषो यहो अग्निः।  
विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः॥७१॥

प्र सद्यो अग्ने अत्येष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ।  
ईडेन्यो वपुष्यो विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्।  
ब्रह्मज्येष्ठा वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्ने ज्येष्ठन्दिवा ततान।  
ऋतस्य ब्रह्म प्रथमोत जज्ञे। तेनार्हति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः।

ब्रह्म सुचो घृतवतीः। ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः।  
शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः  
पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः  
सन्नाम्नाऽवगात। अभिभूरग्निरंतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य  
पृतना अभिश्रीः। जुषाणो म आहुतिं मामहिष्ट। हत्वा  
सपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानन्त्वा भुवनानामभिश्रियम्।  
स्तौम्यग्र उरुकृतं सुवीरम्। हविर्जुषाणः सपत्नां  
अभिभूरसि। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्व॥७३॥

विशां जंयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिर्विष्टिषु वसूनि जिगीवान्सहोभिर्मिता नश्चत्वारि च॥७॥

[७]

स प्रत्नवन्नवीयसा। अग्रे द्युम्नेन संयता। बृहत्तन्थ भानुना।  
नवन्तु स्तोममग्रये। दिवः श्येनाय जीजनम्। वसोः  
कुविद्वनाति नः। स्वारुहा यस्य श्रियो दृशे। रयिर्वीरवतो  
यथा। अग्रे यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः पुरणुता॥७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नवः सोमाय  
वाजिनै। आज्यं पयसोऽजनि। जुष्टं शुचितमं वसु। नवः  
सोम जुषस्व नः। पीयूषस्येह तृणुहि। यस्ते भाग ऋता  
वयम्। नवस्य सोम ते वयम्। आ सुमतिं वृणीमहे॥७५॥

स नो रास्व सहस्रिणः। नवः हविर्जुषस्व नः। ऋतुभिः



सोमं भूतमम्। तदङ्गं प्रतिहर्यं नः। राजन्त्सोमं स्वस्तये।  
नवः स्तोमन्नवः हविः। इन्द्राग्निभ्यां नि वैदय। तज्जुषेतां  
सचैतसा। शुचिन्नु स्तोमन्नवजातमद्य। इन्द्राग्नी वृत्रहणा  
जुषेथाम्॥७६॥

उभा हि वाः सुहवा जोहवीमि। ता वाजः सद्य उशते  
धेष्ठा। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्।  
इह देवौ सहस्रिणौ। यज्ञन्न आ हि गच्छताम्। वसुमन्तः  
सुवर्विदम्। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः।  
विश्वान्देवाः स्तर्पयत॥७७॥

हविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्विदो हि जज्ञिरे। एदं बर्हिः  
सुष्टरीमा नवेन। अयं यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं  
बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु  
द्यावापृथिवी समीची। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशंसन्धिया। आऽस्मै  
पृणीतां भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतन्नवेन॥७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहाते। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं  
यज्ञं जुषमाणे नवेन। समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो  
हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः। नवजातो वि रोचसे।  
अग्ने तत्तं महित्वनम्। त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव न  
मीयसे॥७९॥

स एना विद्वान् यक्ष्यसि। नवः स्तोमं जुषस्व नः।

अ॒ग्निः प्र॑थ॒मः प्रा॑श्ना॒तु। स हि वे॒द यथा॑ ह॒विः। शि॒वा  
 अ॒स्मभ्य॑मोष॑धीः। कृ॒णोतु॑ वि॒श्वच॑र॒षणिः। भ॒द्रान्नः॑ श्रेयः  
 सम॑नैष्ट दे॒वाः। त्वया॑ऽव॒सेन॑ सम॑शीमहि त्वा। स नो॑  
 मयो॒भूः पि॑तो॒ आ वि॑शस्व। शन्तो॒काय॑ त॒नुवै॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॑  
 त्यं मधु॑ना॒ संयु॑तं॒ यवम॑। सर॑स्वत्या॒ अधि॑म॒नाव॑च॒र्कषुः।  
 इन्द्र॑ आसीत्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑ आसन्म॒रुतः॑  
 सु॒दान॑वः॥८०॥

पुर॒एता वृ॑णीमहे जु॒षेथा॑न्तर्पयता॒मृत॑न्नवेन मीयसे स्योनश्च॒त्वारि॑ च॥८॥ [८]

जुष्ट॑श्चक्षु॑षो जु॒ष्टीन॑रो नक्त॒ज्ञाता वृषा॑स उ॒त नो॒ वृषा॑ऽस्य॒ःशुः सप्र॑ब॒वद॑ष्टौ॥८॥

जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॑गो जु॒ष्टी न॑रो हरि॑वर्षस॒ङ्गिरः॑ शिप्रि॑न्वाजानामु॒त नः॑ प्रि॒या यद्वा॑ग्वद॑न्ती वि॒श्वा  
 आशा॑ अ॒र्शोतिः॑॥८०॥

जुष्टः सु॒दान॑वः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः

प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा ब॑हुधा ब॒हूनि॑। स  
इत्स॑र्वं व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑दू॒दात्  
क्षेत्रि॑यध्व॒गद्व॑षा॑। तमि॒त्राणं॑ म॒नसो॑प॒ शिक्ष॑त। अ॒ग्रं  
दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। म॒नस॑श्चित्ते॒दम्। भू॒तं भव्यं॑ च  
गु॒प्यते। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒मं हव॑म्। म॒नः  
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑ति॒न्दध॑त्। जु॒षता॑ मे वा॒ग्दि॑  
ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्यवा॑डन॒पायि॑नी। यया॑ रू॒पाणि॑  
ब॒हुधा वद॑न्ति। पे॒शांसि॑ दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑  
वि॒राडन॑पस्फुरन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒दं ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॑ न्य॒क्तम्।  
अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य ब॒हुधा नि॒धीय॑ते। तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। मा  
नो॑ हासीद्विचक्षणम्। आ॒युरि॒न्नः प्रती॑र्यताम्। अ॒न॒न्धाश्चक्षु॑षा  
व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि। सु॒व॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण  
भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्। श्रोत्रे॑ण वाचं ब॒हुधो॑द्यमा॒नाम्।  
श्रोत्रे॑ण मोद॑श्च॒ मह॑श्च श्रूयते। श्रोत्रे॑ण सर्वा दि॒श आ शृ॑णोमि।  
येन॑ प्रा॒च्या उ॒त दक्षि॑णा। प्र॒तीच्यै॑ दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्।  
तदिच्छो॑त्रं ब॒हुधो॑द्यमा॒नम्। अ॒रान्न ने॒मिः परि॑ सर्वं बभूव॥३॥

अग्रियमनपस्फुरन्ती सत्यं सप्त च॥१॥ [१]

उदेहि वाजिन्यो अस्यप्स्वन्तः। इदं राष्ट्रमा विश  
सूनृतावत्। यो रोहितो विश्वमिदञ्जानं। स नो राष्ट्रेषु  
सुधितान्दधातु। रोहंरोहं रोहितं आरुरोह। प्रजाभिर्वृद्धिं  
जनुषामुपस्थम्। ताभिः स रब्धो अविदथ्यदुर्वीः। गातुं  
प्रपश्यन्निह राष्ट्रमाऽहोः। आऽहार्षीद्राष्ट्रमिह रोहितः। मृधो  
व्यास्थदभयन्नो अस्तु ॥४॥

अस्मभ्यन्द्यावापृथिवी शक्करीभिः। राष्ट्रन्दुहाथामिह रेवतीभिः।  
विमंमर्श रोहितो विश्वरूपः। समाचक्राणः प्ररुहो रुहश्च।  
दिवङ्गत्वाय महता महिम्ना। वि नो राष्ट्रमुनन्तु पयसा स्वेन।  
यास्ते विशस्तपसा सं बभूवुः। गायत्रं वत्समनु तास्तु  
आऽगुः। तास्त्वा विशन्तु महसा स्वेन। सं माता पुत्रो  
अभ्येतु रोहितः॥५॥

यूयमुग्रा मरुतः पृश्निमातरः। इन्द्रेण सयुजा प्रमृणीथ  
शत्रून्। आ वो रोहितो अशृणोदभिद्यवः। त्रिसंतासो  
मरुतः स्वादुसम्मुदः। रोहितो द्यावापृथिवी जंजान।  
तस्मिंस्तन्तुं परमेष्ठी ततान। तस्मिञ्छिश्रिये अज  
एकपात्। अदहद्द्यावापृथिवी बलेन। रोहितो द्यावापृथिवी  
अदहत्। तेन सुवः स्तमितन्तेन नाकः॥६॥

सो अन्तरिक्षे रजंसो विमानः। तेन देवाः सुवरन्वविन्दन्।  
सुशेवन्त्वा भानवो दीदिवांसम्। समग्रासो जुह्वो जातवेदः।

उक्षन्ति॑ त्वा वा॒जिन॒मा घृ॒तेन॑। स॒संम॒ग्रे युव॑से॒ भोज॑नानि।  
अग्रे॒ शर्ध॑ मह॒ते सौभ॑गाय। तव॑ द्यु॒मन्यु॑त्त॒मानि॑ सन्तु।  
सञ्जा॑स्पत्य॒सुय॑म॒मा कृ॑णुष्व। श॒त्रूय॒ताम॑भि ति॒ष्ठा  
महा॑सि॒॥७॥

अ॒स्वेतु रोहि॑तो॒ नाको॒ महा॑सि॒॥२॥ [२]

पुन॑र्न॒ इन्द्रो॑ म॒घवा॑ ददातु। धना॑नि श॒क्रो धन्यः॑ सु॒राधाः॑।  
अ॒र्वाची॑नं कृणुतां याचि॒तो मनः॑। श्रु॒ष्टी नो॑ अ॒स्य ह॒विषो॑  
जुषा॑णः। या॒नि नोऽजि॑नन्धना॑नि। ज॒हर्थ॑ शूर॒ मन्यु॑ना॑।  
इन्द्रा॑नु॒विन्द॒ नस्तानि॑। अ॒नेन॑ ह॒विषा॒ पुनः॑। इन्द्र॒ आशा॑भ्यः  
परि॑। सर्वा॑भ्योऽभय॑ङ्करत्॒॥८॥

जेता॒ शत्रून्॒ विच॑र॒षणिः॑। आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा स॒मृधे॑  
त्वा। पु॒रो द॑धे अमृ॒तत्वाय॑ जी॒वसे॑। आकू॑तिम॒स्याव॑से।  
काम॑मस्य॒ समृ॑द्धौ। इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॑ धियः॑। आकू॑तिन्दे॒वीं  
मन॑सः पु॒रो द॑धे। य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु। यद्वि॑च्छामि  
मन॑सा॒ सका॑मः। वि॒देय॑मेन॒द्धद॑ये निवि॑ष्टम्॒॥९॥

सेद॒ग्निर॒ग्नीर॑त्यै॒त्यन्यान्॑। यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः।  
स॒हस्र॑पा॒था अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑। आशा॑नान्त्वाऽऽशा॒पा॒लेभ्यः॑।  
च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं भू॒तस्या॑ध्य॒क्षेभ्यः॑। वि॒धेम॑ ह॒विषा॑  
व॒यम्। विश्वा॑ आशा॒ मधु॑ना॒ स॒सृजामि॑। अ॒न॒मी॒वा आप॑  
ओष॑धयो भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॒॥१०॥

अ॒गृ॒भी॒ताः प॒श॒वः स॒न्तु स॒र्वे। अ॒ग्निः सो॒मो व॒रु॒णो  
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृ॒ह॒स्प॒तिः स॒वि॒ता यः स॒ह॒स्री। पू॒षा नो  
गो॒भि॒र॒व॒सा स॒र॒स्व॒ती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ स॒म॒न॒क्तु य॒ज्ञैः। त्वष्टा॑  
रू॒पाणि॑ द॒ध॒ती स॒र॒स्व॒ती। पू॒षा भ॒गः स॒वि॒ता नो॑ द॒दा॒तु।  
बृ॒ह॒स्प॒ति॒र्द॒दिन्द्रः॑ स॒ह॒स्र॒म्। मि॒त्रो दा॒ता व॒रु॒णः सो॒मो  
अ॒ग्निः॥११॥

क॒र॒न्नि॒वि॒ष्टम॒स्य॒ता॒न्न॒वं च॥३॥ \_\_\_\_\_ [३]

आ नो॑ भ॒र भ॒ग॑मिन्द्र द्यु॒म॒न्त॒म्। नि ते॑ दे॒ष्ण॒स्य॑ धी॒महि॑ प्र॒रे॒के।  
उ॒र्व इ॒व प॒प्र॒थे का॒मो अ॒स्मे। त॒मापृ॑णा व॒सु॒प॒ते व॒सू॒नाम्।  
इ॒म॒ङ्कामं॑ म॒न्द॒या गो॒भि॒र॒श्वैः। च॒न्द्र॒व॒ता रा॒ध॒सा प॒प्र॒थ॒श्च।  
सु॒व॒र्य॒वो म॒ति॒भि॒स्तु॒भ्यं वि॒प्राः। इन्द्रा॑य॒ वाहः॑ कु॒शि॒का॒सो  
अ॒क्र॒न्। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑णि॒ प्र॒वो॑च॒म्। या॒नि च॒कार॑ प्र॒थ॒मा॒नि  
व॒ज्री॥१२॥

अ॒ह॒न्न॒हि॒म॒न्व॒प॒स्त॑त॒र्द। प्र॒व॒क्ष॒णा अ॒भि॒न॒त्प॒र्व॑ता॒नाम्। अ॒ह॒न्न॒हिं  
प॒र्व॑ते शि॒श्रि॒या॒ण॒म्। त्वष्टा॑ऽस्मै॒ वज्र॑ः स्व॒र्य॑न्त॒तक्ष॑। वा॒श्रा  
इ॒व धे॒न॒वः स्य॑न्द॒मा॒नाः। अ॒ञ्जः स॒मु॒द्र॒म॒वं ज॒ग्मु॒रा॒पः।  
वृ॒षा॒य॒मा॒णोऽवृ॑णी॒त सो॒म॒म्। त्रि॒क॒द्रु॒केष्व॑पि॒ब॒त्सु॒त॒स्य॑। आ  
सा॒य॒कं म॒घ॒वा द॒त्त॒ वज्र॑म्। अ॒ह॒न्ने॒नं प्र॒थ॒म॒जा म॒ही॒नाम्॥१३॥

यदिन्द्रा॑ह॒न्प्र॒थ॒म॒जा म॒ही॒नाम्। आ॒न्मा॒यि॒ना॒म॒मि॒नाः प्रो॒त  
मा॒याः। आ॒त्सू॒र्यं ज॒न॒य॒न्द्या॒मु॒षा॒स॒म्। ता॒दी॒क्रा श॒त्रू॒न्

किलाविवित्से। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण  
महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः  
शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।  
महावीरन्तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिष  
इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे।  
तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा  
इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते  
वारमृण्वति। अग्निद्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुञ्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि  
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामन्त्रो अग्ने  
अभिर्हय दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढ्यः। आ नो  
रयिं बहुलाङ्गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्।  
अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो  
रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्। इमौ  
पशून् रक्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्। प्रते महे  
सरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे मतिम्। इदन्नो  
हव्यङ्घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा हवीषि। इमानि  
ते दुरिता सौभगानि। तेभिर्वयं सुभगांसः स्याम॥१७॥

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त  
सु॑क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्ति॒न्दधा॑तु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाꣳ  
अ॒प्येतु॑ दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑ता॒ङ्गोभिर॑श्वैः। इ॒यं वेदिः  
स्व॒प॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒र्हिर॑ति ब॒र्हीꣳष्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं  
वि॒श्वे अव॑न्तु दे॒वाः। भ॒गं ए॒व भ॒गवाꣳ अस्तु॑ दे॒वाः। तेन॑  
व॒यं भ॒गव॑न्तः स्या॒म॥१८॥

तन्त्वा॑ भ॒गु सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भ॒ग पु॒रए॒ता भ॑वे॒ह। भ॒गु  
प्र॒णेत॑र्भ॒गु स॒त्यरा॑धः। भ॒गेमा॑न्धिय॒मुद॑व॒ दद॑न्नः। भ॒गु प्र णो॑  
जन॒य गो॑भिर॒श्वैः। भ॒गु प्र नृ॑भिर्नृ॒वन्तः स्या॒म। श॒श्वतीः॑ स॒मा  
उप॑यन्ति लो॒काः। श॒श्वतीः॑ स॒मा उप॑यन्त्यापः। इ॒ष्टं पू॒र्तꣳ  
श॒श्वती॑नाꣳ स॒मानाꣳ शा॒श्वते॑न। ह॒विषे॒ष्वाऽन॑न्तं लो॒कं प॒रमा  
रु॑रोह ॥१९॥

इ॒यमे॒व सा या प्र॑थ॒मा व्यौच्छ॑त्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते  
पञ्च॑ दे॒वी। द्वे स्व॑सा॒रौ व॒यत॑स्त॒त्रमे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॑तꣳꣳ  
ष॒ण्मयू॑खम्। अ॒वा॒न्याꣳस्त॑न्तू॒न्कि॒रतो॑ धृ॒त्तो अ॒न्यान्।  
नाव॑पृ॒ज्याते॒ न ग॑मा॒ते अ॒न्तम्। आ वो॑ य॒न्तूद॒वाहा॑सो  
अ॒द्या। वृष्टिं॑ ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यय्यो॑ अ॒ग्निर्म॑रु॒तः  
स॒मिद्धः॑। ए॒तं जु॑षध्व॒ङ्कव॑यो यु॒वानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रुतो॑ धृ॒ष्णुवो॑जसः। मृ॒गा न भी॑मास्त॒विषे॑भि॒रूर्मि॑भिः।  
अ॒ग्नयो॑ न शु॒शुचा॑ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रु॒मि॒न्धम॑न्त॒ उप॑ गा  
अ॒वृण॑वत। वि च॒क्रमे॑ त्रि॒र्दे॒वः। आ वे॒धस॒त्रील॑पृष्ठं बृ॒हन्त॑म्।



बृहस्पतिः५ सदने सादयध्वम्। सादद्योनिन्दम् आ  
दीदिवा५सम्। हिरण्यवर्णमरुषः५ संपेमा। स हि शुचिः  
शतपत्रः स शुन्यूः ॥२१॥

हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्याः।  
पूरू सखिभ्य आसुतिङ्करिष्ठः। पूषः५ स्तवं व्रते वयम्।  
नरिष्येम कदाचन। स्तोतारस्त इह स्मसि। यास्ते पूषन्ना वो  
अन्तः समुद्रे। हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति। याभिर्यासि द्यूत्याः५  
सूर्यस्य। कामेन कृतश्रवं इच्छमानः॥२२॥

अरण्यान्यरण्यान्यसौ। या प्रेव नश्यसि। कथा ग्रामन्न  
पृच्छसि। न त्वाभीरिव विन्दती ३। वृषारवायु  
वदते। यदुपावति चिच्चिकः। आघाटीभिरिव धावयन्।  
अरण्यानिर्महीयते। उत गावं इवावदन्। उतो वेश्मेव  
दृश्यते॥२३॥

उतो अरण्यानिः सायम्। शकटीरिव सर्जति। गामङ्गैष  
आ ह्वयति। दार्वङ्गैष उपावधीत्। वसन्नरण्यान्याः५  
सायम्। अक्रुक्षदिति मन्यते। न वा अरण्यानिर्हन्ति।  
अन्यश्चेन्नाभिगच्छति। स्वादोः फलस्य जग्ध्वा। यत्र कामं  
नि पद्यते। आज्ञनगन्धीः५ सुरभीम्। बहून्नामकृषीवलाम्।  
प्राहं मृगाणां मातरम्। अरण्यानीमशः५सिषम्॥२४॥

स्याम् रुरोह युवानः शुन्यूरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥५॥ [५]

वार्त्रहत्याय॑ शव॑से। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्याय॑ च। इन्द्र॑ त्वा वर्तयाम॑सि।  
सु॒ब्रह्मा॑णं वी॒रव॑न्तं बृ॒हन्त॑म्। उ॒रुं ग॑भी॒रं पृ॒थुबु॑ध्रमिन्द्र।  
श्रु॒तर्षि॑मु॒ग्रम॑भिमाति॒षाह॑म्। अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं वृष॑ण॒ः र॒यिं  
दाः। क्षे॒त्रि॒यै त्वा॒ नि॒र्ऋ॒त्यै त्वा। द्रु॒हो मु॑ञ्चामि॒ वरु॑णस्य  
पाशा॑त्। अ॒ना॒गसं॑ ब्रह्म॑णे त्वा करोमि॥२५॥

शि॒वे ते॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। शं ते॑ अ॒ग्निः स॒हाद्वि॑र॒स्तु। शं  
द्यावा॑पृथि॒वी स॒हौष॑धीभिः। शम॑न्त॒रि॒क्ष॒ः स॒ह वा॑ते॒न ते। शं ते॒  
चत॑स्रः प्र॒दिशो॑ भवन्तु। या दै॒वीश्चत॑स्रः प्र॒दिशः॑। वात॑प॒त्नीर॒भि  
सूर्यो॑ विच॒ष्टे। तासा॑न्त्वा ज॒रस॒ आ द॑धामि। प्र यक्ष्मं॑ ए॒तु  
नि॒र्ऋ॒तिं परा॒चैः। अमो॑चि॒ यक्ष्मा॑द्दु॒रिता॑दव॒र्त्यै॥२६॥

द्रु॒हः पाशा॑न्नि॒र्ऋ॒त्यै चोद॑मोचि। अहा॒ अव॑र्ति॒मवि॑दत्स्यो॒नम्।  
अप्य॑भू॒द्भ॒द्रे सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒के। सूर्य॑मृ॒तं तम॑सो॒ ग्राह्या॒ यत्। दे॒वा  
अमु॑ञ्च॒न्नसृ॑ज॒न्व्ये॑नसः। ए॒वम॒हमि॑मं क्षे॒त्रिया॑ज्जामि॒श॒ः सा॒त्।  
द्रु॒हो मु॑ञ्चामि॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। बृ॒हस्प॑ते यु॒वमिन्द्र॑श्च  
वस्वः॑। दि॒व्यस्ये॑शा॒थे उ॒त पा॑रि॒थिव॑स्य। ध॒त्त॒ः र॒यिः॒ स्तु॒वते  
की॒रये॑चित्॥२७॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। दे॒वा॒युध॑मिन्द्र॒मा जो॑हु॒वानाः।  
वि॒श्वा॒वृध॑म॒भि ये र॑क्ष॒माणाः। येन॑ ह॒ता दी॒र्घम॑ध्वा॒नमा॑यन्।  
अ॒नन्त॑म॒र्थम॑नि॒वत्स्य॑मानाः। यत्ते॑ सु॒जाते॑ हि॒मव॑त्सु भे॒षज॑म्।  
म॒यो॒भूः श॑न्त॒मा य॑द्धृ॒दोसि॑। ततो॑ नो दे॒हि सी॒बले॑।

अ॒दो गि॒रिभ्यो॒ अधि॒ यत्प्र॒धाव॑सि। स॒ः शोभ॑माना क॒न्यैव॑  
शु॒भ्रे॥ २८॥

तां त्वा॒ मुद्ग॑ला ह॒विषा॑ वर्धयन्ति। सा नः॑ सी॒बले॑ र॒यिमा  
भा॑जये॒ह। पूर्वं॑ दे॒वा अप॑रेणानुपश्यं॒ जन्म॑भिः। जन्मा॒न्यव॑रैः  
परा॑णि। वेदा॑नि दे॒वा अ॒यम॒स्मीति॑ माम्। अ॒हः ह्रि॒त्वा  
शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। प्रा॒णापा॒नौ चक्षुः॑ श्रोत्रम्। वाचं  
मन॑सि॒ सम्भृ॑ताम्। ह्रि॒त्वा शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। आ  
भूति॑म्भूतिं व॒यम॑श्नवामहे। इ॒मा ए॒व ता उ॒षसो॒ याः प्र॑थ॒मा  
व्योच्छ॑न्। ता दे॒व्यः कुर्व॑ते पञ्च॒रूपा। श॒श्वती॑र्नाव॒पृज्य॑न्ति।  
न ग॑मन्त्यन्तम्॥ २९॥

क॒रोम्य॑वर्त्ये चिच्छु॒भ्रेऽश्न॑वामहे च॒त्वारि॑ च॥ ६॥ [६]

वसू॑नां त्वा॒ऽधी॑तेन। रु॒द्राणा॑मृ॒म्या। आ॒दि॒त्यानां॑ तेज॑सा।  
विश्वे॑षां दे॒वानां॑ क्रतु॑ना। म॒रुता॑मे॒म्रा जु॒होमि॑ स्वाहा॑।  
अ॒भिभू॑तिर॒हमा॑गमम्। इन्द्र॑सखा स्वा॒युधः॑। आस्वाशा॑सु  
दु॒ष्पहः॑। इ॒दं वर्चो॑ अ॒ग्निना॑ द॒त्तमा॑गात्। यशो॑ भर्गः॒ सह॑  
ओजो॑ बलं॒ च॥ ३०॥

दी॒र्घायु॑त्वायं श॒तशा॑रदाय। प्र॒तिगृ॑भ्णामि म॒हते॑ वी॒र्या॑य।  
आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि। स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि। सर्व॑म्  
आयु॑र्भूयात्। सर्व॑मायु॑र्गेषम्। भूर्भुवः॑ सु॒वः। अ॒ग्निर्ध॑र्मेणान्नादः।  
मृ॒त्युर्ध॑र्मेणान्नपतिः। ब्र॒ह्म क्ष॒त्रं स्वाहा॑॥ ३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुराता। यमः पन्थाः। चन्द्रमाः  
 पुनरसुः स्वाहा। अग्निरन्नादोऽन्नपतिः। अन्नाद्यमस्मिन्  
 यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। सोमो राजा राजपतिः।  
 राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। वरुणः  
 सम्राट्सम्राटिति। साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु  
 स्वाहा॥ ३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु  
 स्वाहा। इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय  
 ददातु स्वाहा। बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्ममस्मिन् यज्ञे  
 यजमानाय ददातु स्वाहा। सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः।  
 राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। पूषा विशां  
 विदतिः। विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा।  
 सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपत्नी। पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय  
 ददातु स्वाहा। त्वष्टा पशूनां मिथुनानां रूपकृद्रूपपतिः।  
 रूपेणमस्मिन् यज्ञे यजमानाय पशून् ददातु स्वाहा॥ ३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु  
 स्वाहा चत्वारिं च (अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा दशं

॥ )॥ ७॥

[ ७ ]

स ईं पाहि य ऋजीषी तरुत्रः। यः शिप्रवान्वृषभो यो  
 मतीनाम्। यो गौत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः। स इन्द्र चित्रां  
 अभि तृन्धि वाजान्। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।

ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो॑ अभिसमै॑त्वर्वाङ्।  
इन्द्रं॑ द्युम्नं॑ सुर्वर्वद्धेह्यस्मे। प्रोष्वस्मै॑ पुरोरथम्। इन्द्राय॑  
शूषम॑र्चत॥ ३४॥

अभीके॑ चिदु॒ लोक॑कृत्। सङ्गे॑ स॒मत्सु॑ वृत्र॒हा। अ॒स्माकं॑ बोधि॒  
चोदि॑ता। नभ॑न्तामन्य॒केषा॑म्। ज्या॒का अधि॑ धन्व॑सु। इन्द्रं॑  
व॒यं शु॑ना॒सीर॑म्। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे ह॑वामहे। आ वाजै॑रुप॑ नो  
गमत्। इन्द्राय॑ शुना॒सीरा॑य। स्रु॒चा जु॑हुत नो ह॒विः॥ ३५॥

जुष॑तां प्रति॒ मेधि॑रः। प्र ह॒व्यानि॑ घृ॒तव॑न्त्यस्मै। हर्य॑श्वाय  
भर॑ता स॒जोषा॑ः। इन्द्र॑र्तुभिर्ब्रह्म॑णा वावृ॒धानः॑। शुना॒सीरी  
ह॒विरि॑दं जुष॑स्व। वयः॑ सु॒पर्णा उप॑सेदुरिन्द्र॑म्। प्रि॒यमे॑धा  
ऋष॑यो॒ नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि॒ पृथि॑ चक्षुः॑।  
मुमु॑ग्यस्मान्निधये॑ऽव ब॒द्धान्। बृ॒हदिन्द्राय॑ गायत॥ ३६॥

मरु॑तो वृत्र॒हन्त॑मम्। येन॒ ज्योति॑रज॒नय॑नृता॒वृधः॑। दे॒वं  
दे॒वाय॑ जागृ॑वि। का॒मि॒हैकाः॑ क इ॒मे प॑त॒ङ्गाः। मा॒न्था॒लाः  
कुलि॑परि॒माप॑तन्ति। अना॑वृ॒तैना॒न्प्रध॑मन्तु दे॒वाः। सौपर्ण॑  
चक्षु॑स्त॒नुवा॑ विदेय। ए॒वा व॑न्दस्व॒ वरु॑णं बृ॒हन्त॑म्।  
न॒म॒स्याधी॑र॒ममृ॑तस्य गो॒पाम्। स नः॑ शर्म॑ त्रि॒वरू॑थं  
विय॑सत्॥ ३७॥

यूयं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। नाके॑ सु॒पर्णमु॑प॒ यत्प॑त॒न्तम्।  
हृ॒दा वे॑न॒न्तो अ॒भ्यच॑क्षत त्वा। हि॒रण्य॑पक्षं॒ वरु॑णस्य दू॒तम्।

यमस्य॒ योनौ॑ शकुनं॒ भुरण्युम्। शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑ये। आपो॑  
भवन्तु पी॒तये॑। शय्यो॑र॒भि स्र॑वन्तु नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णाम्।  
क्षय॑न्तीश्च॒र्षणी॑नाम्॥ ३८॥

अ॒पो या॑चामि भेष॒जम्। अ॒प्सु मे॒ सोमो॑ अब्रवीत्।  
अ॒न्तर्वि॑श्वानि भेष॒जा। अ॒ग्निं च॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। आप॑श्च  
वि॒श्वभे॑षजीः। यद॒प्सु ते॑ सरस्वति। गोष्व॑श्चे॒षु यन्मधु॑।  
तेन॑ मे वाजिनीवति। मुख॑मङ्घ्रि सरस्वति। या सर॑स्वती  
वैश॑म्भ॒ल्या॥ ३९॥

तस्या॑ मे रास्व। तस्या॑स्ते भक्षीय। तस्या॑स्ते भूयिष्ठ॒भाजो॑  
भूया॑स्म। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॒तत्। ममा॑सि॒  
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑ह॒ हव्या॑न्य॒ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे  
लो॒क॒कृ॒ञ्जात॑वेदः। इ॒हैव॑ सन्त॒त्र सन्त॑ त्वा॒ग्ने। प्रा॒णेन॑ वा॒चा  
मन॑सा बिभर्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्रहा॑सीत्॥ ४०॥

ज्योति॑षा त्वा वैश्वान॒रेणो॑पतिष्ठे। अ॒यं ते॒ योनि॑र॒ऋत्वि॑यः।  
यतो॑ जा॒तो अरो॑चथाः। तं जा॒नन्न॑ग्र आरो॒ह। अथा॑ नो वर्धया  
र॒यिम्। या ते॑ अ॒ग्ने य॒ज्ञिया॑ त॒नूस्त॑ये॒ह्यारो॑हा॒त्माऽऽत्मान॑म्।  
अच्छा॒ वसू॑नि कृण्वन्न॒स्मे नर्या॑ पुरू॒णि। य॒ज्ञो भू॒त्वा य॒ज्ञमा  
सीद॑ स्वां योनि॑म्। जात॑वेदो॒ भुव॑ आ जाय॑मानः सक्षय॑  
ए॒हि। उ॒पाव॑रोह जातवेदः पुन॒स्त्वम्॥ ४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं वह॑ नः प्रजा॒नन्। आयुः॑ प्र॒जाꣳ र॒यिम्स्मासु॑

धेहि। अजस्रो दीदिहि नो दुरोणे। तमिन्द्रं जोहवीमि  
मघवानमुग्रम्। सत्रा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि।  
महिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियोऽववर्तत्। राये नो विश्वा सुपथा  
कृणोतु वज्री। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मस्तृपत्।  
सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथाऽवशत्। स ईं ममाद् महि  
कर्म कर्तवे महामुरुम्॥४२॥

सैनं सश्वदेवं देवः सत्यमिन्दुं सत्य इन्द्रः। विदद्यतीं  
सरमा रुग्णमद्रैः। महि पाथः पूर्व्यं सद्भिर्यक्कः। अग्रं  
नयत्सुपद्यक्षराणाम्। अच्छा रवं प्रथमा जानतीगात्।  
विदद्रव्यं सरमा दृढमूर्वम्। येनानुकं मानुषी भोजते विट्।  
आ ये विश्वाः स्वपत्यानि चक्रुः। कृण्वानासो अमृतत्वाय  
गातुम्। त्वं नृभिर्नृपते देवहूतौ ॥४३॥

भूरीणि वृत्वा हर्यश्व हंसि। त्वन्निदंस्युश्चुमुरिम्। धुनिं  
चास्वापयो दभीतये सुहन्तु। एवा पाहि प्रत्नथा मन्दतु  
त्वा। श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः। आविः सुर्यं कृणुहि  
पीपिहीषः। जहि शत्रूँ रभि गा इन्द्र तन्धि। अग्ने  
बाधस्व वि मृधो नुदस्व। अपामीवा अप रक्षांसि सेधा।  
अस्मात्समुद्राद्बृहतो दिवो नः॥४४॥

अपां भूमानमुप नः सृजेह। यज्ञं प्रतितिष्ठ सुमतौ सुशेवा आ  
त्वा। वसूनि पुरुधा विशन्तु। दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्।

अधामृतेन जरितारमङ्घ्रि। इन्द्रः शुनावद्वितनोति सीरम्।  
 संवत्सरस्य प्रतिमाणमेतत्। अर्कस्य ज्योतिस्तदिदास  
 ज्येष्ठम्। संवत्सरः शुनवत्सीरमेतत्। इन्द्रस्य राधः  
 प्रयतं पुरु त्मना। तदर्करूपं विमिमानमेति। द्वादशारे  
 प्रतितिष्ठतीदृषा। अश्वायन्तो गव्यन्तो वाजयन्तः। हवामहे  
 त्वोपगन्तवा उ। आभूषन्तस्त्वा सुमतौ नवायाम्। वयमिन्द्र  
 त्वा शुनः हुवेम॥४५॥

अर्चत हविर्गायत यः सच्चरुषणीनां वैशम्भल्या हासीत्त्वमुरुं देवहूतौ नस्मना षट्॥८॥ [८]

प्राण उदेहि पुनरा नो भर यज्ञो रायो वार्त्रहत्याय वसूनाः स ई पाह्यष्टौ॥८॥

प्राणो रक्षत्यगृभीता धारावरा मरुतो दीर्घायुत्वाय ज्योतिषा त्वा पञ्चचत्वारिंशत्॥४५॥

प्राणः शुनः हुवेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥



## ॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न। मधु॑मतीं  
मधु॑मता। सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्य॒स्व।  
सर॑स्वत्यै पच्य॒स्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्य॒स्व। परी॒तो षि॑ञ्चता  
सु॒तम्। सोमो॑ य उ॒त्तम॑ ह॒विः॥१॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॒ सोम॑मद्रि॒भिः। पु॒नातु॑  
ते परि॒स्रुत॑म्। सोम॑ सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण श॒श्वता॒ तना॑।  
वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्रा॒ङ्ख॒सोमो॑ अति॒द्रुतः॑। इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः  
सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख॒सोमो॑ अति॒द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः सखा॑। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते तेज॑ इन्द्रि॒यम्। सुर॑या  
सोमः॑ सु॒त आसु॑तो मदा॒य। शु॒क्रेण॑ दे॒व दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि।  
रसे॒नान्नं॑ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॒ङ्ग यव॑मन्तो॒ यव॑चित्। यथा  
दान्त्य॑नुपूर्व॑ वि॒यूय॑। इहे॒हैषां॑ कृणु॒त भो॑ज॑नानि। ये ब॒र्हिषो॑  
नमो॑वृत्तिं न ज॒ग्मुः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं॑  
गृह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॑स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य  
त्वा ब॒लाय॑ त्वा। तेजो॑ऽसि तेजो॒ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि वी॒र्यं॑  
मयि॑ धेहि। ब॒ल॑मसि ब॒लं मयि॑ धेहि। ना॒ना हि वा॑ दे॒वहि॑त॒ः

सदः कृतम्। मा स॑सृ॒क्षाथां पर॑मे व्यो॒मन्। सुरा॑ त्वमसि॑  
शु॒ष्मिणी॒ सोमं॑ ए॒षः। मा मां हि॑सीः स्वां योनि॑मावि॒शन्॥४॥

उ॒प॒या॒म॒गृही॑तोऽस्याश्वि॒नं तेजः॑। सा॒र॒स्व॒तं वी॒र्य॑म्। ऐ॒न्द्रं  
बल॑म्। ए॒ष ते॒ योनि॑र्मोदाय॒ त्वा। आ॒न॒न्दाय॑ त्वा मह॑से  
त्वा। ओजो॑ऽस्यो॒जो मयि॑ धेहि। म॒न्युर॑सि म॒न्युं मयि॑ धेहि।  
महो॑ऽसि महो॑ मयि॑ धेहि। सहो॑ऽसि सहो॑ मयि॑ धेहि। या  
व्याघ्रं॑ वि॒षू॒चिका। उ॒भौ वृ॒कं च॒ रक्ष॑ति। श्ये॒नं प॑त॒त्रिण॑  
सि॒हम्। से॒मं पा॒त्व॒ह॑सः। संपृ॒चः स्थ॒ सं मां भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्ग।  
वि॒पृ॒चः स्थ॒ वि मां पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्ग्वसोमो अतिद्रुतो गृह्णाम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥१॥ [१]

सोमो॑ रा॒जाऽमृ॑त॒ सु॒तः। ऋ॒जी॒षेणा॑ज॒हान्मृ॑त्युम्। ऋ॒तेन॑  
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पान॑ शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्।  
इ॒दं प॒योऽमृ॑तं मधु॑। सोमं॑म॒द्ध्यो व्य॑पिबत्। छ॒न्द॑सा ह॒सः  
शु॒चि॒षत्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒द्ध्यः क्षी॒रव्य॑पिबत्॥६॥

क्रु॒ङ्हा॑ङ्गि॒र॒सो धि॒या। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒न्ना॑त्प॒रि॒स्रुतो॑  
र॒सम्। ब्र॒ह्म॑णा व्य॑पिबत् क्ष॒त्रम्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्।  
रेतो॑ मू॒त्रं वि॒ज॑हाति। योनिं॑ प्रवि॒शदिन्द्रि॑यम्। गर्भो॑  
ज॒रायु॑णाऽऽवृ॒तः। उ॒ल्बं ज॑हाति॒ जन्म॑ना। ऋ॒तेन॑  
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्॥७॥

वेदेन रूपे व्यकरोत्। स॒ता॒स॒ती प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑

स॒त्यमिन्द्रि॒यम्। सोमे॑न॒ सोमौ॑ व्य॑पिबत्। सु॒ता॒सु॒तौ  
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॒यम्। दृ॒ष्ट्वा रू॒पे व्याक॑रोत्।  
 स॒त्या॒नृ॒ते प्र॒जाप॑तिः। अश्र॑द्धामनृ॒तेऽद॑धात्। श्र॒द्धा॑ स॒त्ये  
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॒यम्। दृ॒ष्ट्वा परि॑सु॒तो रस॑म्।  
 शु॒क्रेण॑ शु॒क्रव्य॑पिबत्। प॒यः सोमं॑ प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑  
 स॒त्यमिन्द्रि॒यम्। वि॒पान॑ः शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्। इ॒दं  
 प॒योऽमृ॑तं मधु॥८॥

अ॒न्यः क्षी॒रव्य॑पिब॒ज्जन्म॑न्तेन॒ स॒त्यमिन्द्रि॒यं श्र॒द्धा॑ स॒त्ये प्र॒जाप॑तिर॒ष्टौ च॑॥२॥ [२]

सुरा॑वन्तं ब॒र्हिष॑दः सु॒वीर॑म्। य॒ज्ञः हि॑न्वन्ति म॒हिषा॑  
 नमो॑भिः। दधा॑नाः सोम॑न्दि॒वि दे॒वता॑सु। मदे॑मेन्द्रं य॒जमा॑नाः  
 स्व॒र्काः। यस्ते॒ रसः॑ सम्भृ॑त ओष॑धीषु। सोम॑स्य  
 शुष्मः॒ सुर॑या सु॒तस्य॑। तेन॑ जि॒न्व य॒जमा॑नं मदे॑न।  
 सर॑स्वतीम॒श्विना॒विन्द्र॑म॒ग्निम्। यम॑श्विना॒ नमु॑चेरासुरादधि॑।  
 सर॑स्व॒त्यस॑नोदिन्द्रि॒याय॑॥९॥

इ॒मन्तः॑ शु॒क्रं मधु॑मन्त॒मिन्दु॑म्। सोमः॑ राजा॑नमि॒ह  
 भ॑क्षयामि। यदत्र॑ रि॒प्तः र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॒  
 अपि॑ब॒च्छर्ची॑भिः। अ॒हन्त॑दस्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोमः॑  
 राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। पि॒तृभ्यः॑ स्वधा॒विभ्यः॑ स्व॒धा नमः॑।  
 पि॒ताम॑हेभ्यः स्वधा॒विभ्यः॑ स्व॒धा नमः॑। प्र॒पिता॑महेभ्यः  
 स्वधा॒विभ्यः॑ स्व॒धा नमः॑। अक्ष॑न्पि॒तरः॑॥१०॥

अ॒मीम॑दन्त पि॒तरः॑। अती॑तृपन्त पि॒तरः॑। अ॒मीमृ॑जन्त पि॒तरः॑।

पितॄः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितॄः सोम्यासः। पुनन्तु मा  
पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण शतायुषा। पुनन्तु  
मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः॥११॥

पवित्रेण शतायुषा। विश्वमायुर्व्यश्जवै। अग्र आयूँषि  
पवसेऽग्रे पवस्व। पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः।  
जातवेदः पवित्रवृद्धते पवित्रमर्चिषि। उभाभ्यान्देव  
सवितर्वैश्वदेवी पुनती। ये समानाः समनसः। पितरो  
यमराज्यै। तेषां लोकः स्वधा नमः। यज्ञो देवेषु  
कल्पताम्॥१२॥

ये संजाताः समनसः। जीवा जीवेषु मामकाः। तेषां  
श्रीर्मयि कल्पताम्। अस्मिल्लोके शतं समाः। द्वे स्मृती  
अशृणवं पितृणाम्। अहन्देवानामुत मर्त्यानाम्। याभ्यामिदं  
विश्वमेजत्समेति। यदन्तरा पितरं मातरं च। इदं  
हविः प्रजननं मे अस्तु। दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये।  
आत्मसनिं प्रजासनिं। पशुसन्यभयसनिं लोकसनिं। अग्निः  
प्रजां बहुलां मे करोतु। अन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त।  
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहा॥१३॥

इन्द्रियाय पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पतां स्वस्तये पञ्च च॥३॥

[३]

सीसेन तन्न मनसा मनीषिणः। ऊर्णासूत्रेण कवयो वयन्ति।

अ॒श्विना॑ य॒ज्ञः स॑वि॒ता सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पं वरु॑णो  
भिष॑ज्यन्। तद॑स्य रू॒पम॑मृ॒तः शर्चा॑भिः। तिस्रो॑ऽद॒धुर्दे॒वताः  
सः॑ररा॒णाः। लोमा॑नि श॒ष्यैर्ब॑हुधा न तोक्म॑भिः। त्वग॑स्य  
माः॑सम॑भव॒न्न ला॒जाः। तद॑श्विना॑ भिष॑जा रु॒द्रव॑र्तनी।  
सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्त॑रः॥१४॥

अस्थि॑ म॒ज्जानं॑ मास॑रैः। का॒रो॒त॒रेण॑ दध॑तो गवा॑न्त्व॒चि।  
सर॑स्वती॒ मन॑सा पेश॒लं वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॑ दर्श॒तं  
वपुः॑। रसं॑ परि॒स्रुता॑ न रोहि॑तम्। न॒ग्नहु॑र्धीर॒स्तसर॑न्न  
वेम॑। पय॑सा शु॒क्रम॑मृ॒तं ज॒नित्र॑म॑। सुर॑या मू॒त्राञ्जन॑यन्ति  
रेतः॑। अपा॑मति॒न्दुर्म॑तिं बाध॑मानाः। ऊ॒र्व॒ध्यं वात॑ः  
स॒बुव॑न्तदा॒रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॑येन स॒त्यम्। पुरो॑डाशेन सवि॒ता ज॑जान।  
यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॑णो भिष॑ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न॑ मि॒नाति॑  
पि॒त्तम्। आ॒न्त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना। गुदा॑ पात्रा॒णि  
सु॒दुघा॑ न धे॒नुः। श्ये॑नस्य॒ पत्र॑न्न प्ली॒हा शर्चा॑भिः। आ॒स॒न्दी  
नाभि॑रु॒दर॑न्न मा॒ता। कुम्भो॑ व॒निष्टु॑र्ज॒निता॑ शर्चा॑भिः। यस्मि॑न्न॒ग्रे  
यो॒न्याङ्ग॑र्भो अ॒न्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र॒ उत्सः॑। दु॒हे न कु॑म्भीः स्व॒धां पि॑तृभ्यः।  
मुख॑ः स॒दस्य॑ शिर॒ इत्स॑देन। जि॒ह्वा प॒वित्र॑म॒श्विना॑ सः॑  
सर॑स्वती। चप्प॒न्न पा॒युर्भिष॑ग॒स्य वालः॑। व॒स्तिर्न॑ शेपो॒ हर॑सा

तरस्वी। अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्याम्। छागेन तेजो हविषा  
शृतेन। पक्ष्माणि गोधूमैः क्लैरुतानि। पेशो न शुक्लमसितं  
वसाते॥१७॥

अविर्न मेषो नसि वीर्याय। प्राणस्य पन्था अमृतो ग्रहाभ्याम्।  
सरस्वत्युपवाकैर्व्यानम्। नस्यानि बर्हिर्बदरैर्जजान। इन्द्रस्य  
रूपमृषभो बलाय। कर्णाभ्यां श्रोत्रममृतङ्ग्रहाभ्याम्। यवा  
न बर्हिर्भुवि केसराणि। कर्कन्धुं जज्ञे मधुं सारघं  
मुखात्। आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोमं। मुखे श्मश्रूणि न  
व्याघ्रलोमम्॥१८॥

केशा न शीर्षन् यशसे श्रिये शिखां। सिंहस्य  
लोमं त्विषिरिन्द्रियाणि। अङ्गान्यात्मन्मिषजा तदश्विनां।  
आत्मानमङ्गैः समधात्सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं  
शतमानमायुः। चन्द्रेण ज्योतिरमृतन्दधाना। सरस्वती  
योन्याङ्गर्भमन्तः। अश्विभ्यां पत्नी सुकृतं बिभर्ति। अपां  
रसेन वरुणो न साम्नां। इन्द्रं श्रिये जनयन्नप्सु राजां।  
तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत्। परिस्रुता पयसा सारघं  
मधुं। अश्विभ्यान्दुग्धं मिषजा सरस्वत्या सुतासुताभ्याम्।  
अमृतः सोम इन्दुः॥१९॥

अन्तरं आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोमं राजां चत्वारि च॥४॥ [४]

मित्रोऽसि वरुणोऽसि। समहं विश्वेर्देवैः। क्षत्रस्य नाभिरसि।  
क्षत्रस्य योनिरसि। स्योनामा सीद। सुषदामा सीद। मा

त्वां हिंसीत्। मा मां हिंसीत्। निषंसाद धृतव्रंतो वरुणः।  
पुस्त्यांस्वा॥ २०॥

साम्राज्याय सुक्रतुः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।  
अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। अश्विनोर्भैषज्येन।  
तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः  
प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। सरस्वत्यै  
भैषज्येन॥ २१॥

वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।  
अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। इन्द्रस्येन्द्रियेण।  
श्रियै यशसे बलायाभिषिञ्चामि। कौंसि कतमोंसि। कस्मै  
त्वा कायं त्वा। सुश्लोकाँ (४) सुमङ्गलाँ (४) सत्यराजा  
(३) न। शिरो मे श्रीः॥ २२॥

यशो मुखम्। त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि। राजा मे  
प्राणोऽमृतम्। सम्राट्क्षुः। विराट्त्रोत्रम्। जिह्वा मे भद्रम्।  
वाङ्महः। मनो मन्युः। स्वराङ्गामः। मोदाः प्रमोदा  
अङ्गुलीरङ्गानि॥ २३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म  
वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो मम। पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरमसौ।  
ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरू अरुली जानुनी। विशो मेऽङ्गानि  
सर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥ २४॥

आ॒न॒न्द॒न॒न्दा॒वा॒ण्डौ मे॑। भ॒गुः सौ॒भा॒ग्यं प॒सः। जङ्घा॑भ्यां  
प॒द्भ्यां ध॒र्मोऽस्मि॑। वि॒शि राजा॑ प्र॒ति॒ष्ठितः। प्र॒ति क्ष॒त्रे  
प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि रा॒ष्ट्रे। प्र॒त्यश्वेषु॑ प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि गोषु॑। प्र॒त्यङ्गेषु॑  
प्र॒ति॒ति॒ष्ठाम्या॒त्मन्। प्र॒ति प्रा॒णेषु॑ प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि पु॒ष्टे। प्र॒ति  
द्यावा॑पृ॒थिव्योः। प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि य॒ज्ञे॥ २५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑द॒श। त्र॒यस्त्रिं॒शाः सु॒राध॑सः। बृ॒हस्प॑ति॒पुरोहि॑ताः।  
दे॒वस्य॑ स॒वितुः स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा द्वि॒तीयैः।  
द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः। तृ॒तीयाः स॒त्येन॑। स॒त्यं य॒ज्ञेन॑। य॒ज्ञो  
य॒जुर्भिः॥ २६॥

य॒जूंषि॑ सा॒मभिः॑। सा॒मान्यृ॒ग्भिः। ऋ॒चो या॒ज्याभिः॑।  
या॒ज्या व॑ष॒ट्कारैः॑। व॒षट्का॒रा आहु॑तिभिः। आहु॑तयो मे  
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयन्तु। भूः स्वाहा॑। लो॒मानि॑ प्र॒यति॑र्मम। त्वङ्म  
आ॒न॒तिरा॑गतिः। मा॒सं म॒ उप॑नतिः। व॒स्वस्थि॑। म॒ज्जा म॒  
आ॒न॒तिः॥ २७॥

प॒स्त्या॑स्वा स॒रस्व॑त्यै भेष॑ज्येन् श्रीरङ्गा॑नि भ॒सद्य॑ज्ञे य॒ज्ञो य॒जुर्भिरु॑प॒नति॑र्द्धे च॥ ५॥ [५]

यद्दे॒वा दे॒वहे॑ड॒नम्। दे॒वा॑सश्च॒कृमा व॒यम्। अ॒ग्नि॒र्मा  
तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्वह॑सः। य॒दि दि॒वा य॒दि  
न॒क्तम्। ए॒नांसि॑ च॒कृमा व॒यम्। वा॒युर्मा॑ तस्मा॑दे॒न॑सः।  
वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्वह॑सः। य॒दि जाग्र॑द्य॒दि स्वप्ने॑। ए॒नांसि॑  
च॒कृमा व॒यम्॥ २८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्वह॑सः। य॒द्वा॒मे य॒दर॑ण्ये।



यत्स॒भायां॑ यद्वि॒न्द्रिये॑। यच्छू॒द्रे यद॒र्ये॑। ए॒नश्च॑कृ॒मा व॒यम्।  
यदे॒कस्या॑धि॒ धर्म॑णि। तस्या॑व॒यज॑नमसि। यदापो॒ अघ्निया॑  
वरु॒णेति॑ शपा॑महे। ततो॑ वरुण॒ नो मु॑ञ्च॥ २९॥

अव॑भृथ निचङ्कु॒ण निचे॒रुर॑सि निचङ्कु॒ण। अव॑ दे॒वैर्दे॒वकृ॑त॒मेनो॑ऽयाद्।  
अव॑ म॒र्त्यैर्म॒र्त्यकृ॑तम्। उ॒रोरा॑ नो॒ देव॑ रि॒षस्पा॑हि। सु॒मित्रा॑ न॒  
आप॑ ओष॑धयः सन्तु। दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॒ भूया॑सुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑।  
यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। द्रुप॑दादि॒वेन्मु॑मुचा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी  
मला॑दिव॥ ३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाज्य॑म्। आपः॑ शु॒न्धन्तु॑ मै॒नसः॑। उ॒द्वय॑न्त॒मस॑स्परि॑।  
पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्त॒रम्। दे॒वन्दे॑व॒त्रा सूर्य॑म्। अ॒गन्म॑  
ज्योति॑रुत्त॒मम्। प्र॒तियु॑तो॒ वरु॑णस्य॒ पाशः॑। प्र॒त्यस्तो॑  
वरु॑णस्य॒ पाशः॑। एधो॑ऽस्येधि॒षीम॑हि। स॒मिद॑सि ॥ ३१॥

तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॒ धेहि॑। अ॒पो अ॒न्व॑चा॒रिष॑म्। रसे॑न॒  
सम॑सृक्ष्महि। पय॑स्वा॒ अग्र॑ आ॒गम॑म्। तं मा॒ स॒सृज॑  
वर्च॑सा। प्र॒जया॑ च॒ धने॑न च। स॒माव॑वर्ति॒ पृथि॑वी। स॒मुषाः॑।  
स॒मु सूर्यः॑। स॒मु वि॒श्वमि॑द॒ञ्जग॑त्। वै॒श्वान॒रज्यो॑तिर्भूयासम्।  
वि॒भुङ्क्वाम॑व्य॒ञ्जवै॑। भूः स्वाहा॑॥ ३२॥

स्वप्न ए॒नांसि॑ च॒कृमा॑ व॒यं मु॑ञ्च॒ मला॑दिव॒ समि॑दसि॒ जग॑त्रीणि॒ च॥ ६॥

[६]

होता॑ यक्षत्स॒मिधे॑न्द्र॒मिड॑स्पदे। नाभा॑ पृथि॒व्या अधि॑। दि॒वो  
वर्ष्म॑न्त्समि॒ध्यते॑। ओजि॑ष्ठश्च॒र्षणी॑ स॒हान्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒

होत॑र्यजं॒ । होता॑ यक्ष॒त्तनून॑पातम् । ऊ॒तिभि॒र्जेता॑र॒मप॑राजितम् ।  
इन्द्र॑ दे॒वः सु॒वर्वि॑दम् । प॒थिभि॑र्मधु॒मत्त॑मैः । नरा॒शः से॑न॒  
तेज॑सा ॥ ३३ ॥

वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॒ । होता॑ यक्ष॒दिडा॑भिरिन्द्र॒मीडि॑तम् ।  
आ॒जुह्वा॑न॒मम॑र्त्यम् । दे॒वो दे॒वैः स॒र्वीर्य॑ । वज्र॑हस्तः पुर॒न्दरः ।  
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॒ । होता॑यक्ष॒द्वर्हि॑षीन्द्र॒न्निष॑द्वरम् ।  
वृष॑भन्नर्यापसम् । वसु॑भीरु॒द्रैरा॑दित्यैः । स॒युग्भि॑र्ब॒र्हिरा॑सदत् ॥ ३४ ॥

वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॒ । होता॑ यक्ष॒दोजो॑ न वी॒र्यम् । सहो  
द्वार॒ इन्द्र॑मवर्धयन् । सु॒प्राय॑णा वि॒श्रय॑न्तामृता॒वृधः । द्वार॒  
इन्द्रा॑य मी॒ढुषै॑ । वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॒ । होता॑ यक्ष॒दुषे॑  
इन्द्र॑स्य धे॒नू । सु॒दुधे॑ मा॒तरौ॑ म॒ही । सवा॑तरौ न तेज॑सी ।  
व॒त्समि॑न्द्रमवर्धताम् ॥ ३५ ॥

वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॒ । होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॑ होता॑रा । भि॒षजा॑  
सखा॑या । ह॒विषे॑न्द्रं भिषज्यतः । क॒वी दे॒वौ प्र॑चे॒तसौ । इन्द्रा॑य  
धत्त॑ इन्द्रि॒यम् । वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॒ । होता॑ यक्ष॒त्तिस्त्रो॑  
दे॒वीः । त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोपसः । इडा॒ सर॑स्वती॒ भार॑ती ॥ ३६ ॥

म॒हीन्द्र॑पत्नीर्ह॒विष्म॑तीः । वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॒ । होता॑  
यक्ष॒त्त्वष्टा॑रमिन्द्रं दे॒वम् । भि॒षजः॑ सु॒यज॑ङ्घ्रु॒तश्रि॑यम् ।  
पु॒रुरूपः॑ सु॒रेत॑सं म॒घोनि॑म् । इन्द्रा॑य त्वष्टा दध॑दिन्द्रि॒याणि॑ ।  
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॒ । होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पतिम् । श॒मि॒तारः॑

शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वां समञ्जन्पथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन।  
वेत्वाज्यस्य होतुर्यजं। होतां यक्षदिन्द्रः स्वाहाऽऽज्यस्य।  
स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा स्वाहाकृतीनाम्।  
स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहेन्द्रः  
होत्राञ्जुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य वियन्तु। होतुर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपात्तमिडाभिर्बर्हिष्योजं उपे दैव्यां  
तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम् ॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु द्विवेत्वेको वियन्तु  
होतुर्यजं ॥ )॥७॥

[७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः।  
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जुघान वृत्रं वि दुरो ववार।  
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य  
धाम। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति  
प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवाः अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा  
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मघवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।  
जुषाणो बर्हिर्हरिवान् इन्द्रः। प्राचीनः सीदत्प्रदिशां  
पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानः स्योनम्। आदित्यैरुक्तं  
वसुभिः सजोषाः। इन्द्रन्दुरः कवष्यो धावमानाः। वृषाणं  
यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा  
वीरं प्रथमाना महोभिः॥४०॥

उ॒षासा॒नक्ता॑ बृ॒हती॑ बृ॒हन्त॑म्। प॒यस्व॑ती सु॒दुघे॑ शू॒रमि॑न्द्रम्।  
 पे॒शस्व॑ती तन्तु॑ना स॒व्यय॑न्ती। दै॒वानां॑ दे॒वं य॑जतः सु॒रुक्मे॑।  
 दै॒व्या मि॑मा॒ना म॑न॒सा पु॒रुत्रा॑। हो॒ता॒रावि॑न्द्रं प्रथ॒मा सु॒वाचा॑।  
 मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ म॒धुना॑ द॒धाना॑। प्रा॒चीनं॑ ज्योति॑र॒ह॒विषा॑  
 वृ॒धातः॑। ति॒स्रो दे॒वीर् ह॒विषा॑ व॒र्धमा॑नाः। इन्द्रं॑ जुषा॒णा  
 वृष॑ण॒न्न प॒त्नीः॥४१॥

अच्छि॑न्नन्तन्तुं प॒यसा॑ सर॑स्वती। इडा॑ दे॒वी भा॑रती  
 वि॒श्वतू॑र्तिः। त्वष्टा॑ दध॑दिन्द्राय॒ शुष्म॑म्। अपा॒कोचि॑ष्टुर्यश॑से  
 पु॒रूणि॑। वृषा॑ य॒जन्वृष॑णं भूरि॑रेताः। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ स॒मन॑क्तु  
 दे॒वान्। व॒नस्प॑तिर॒व॑सृष्टो न पा॒शैः। त॒मन्या॑ स॒मञ्ज॑च्छ॒मिता॑  
 न दे॒वः। इन्द्र॑स्य ह॒व्यैर्ज॑ठरं पृ॒णानः॑। स्वदा॑ति ह॒व्यं  
 म॒धुना॑ घृ॒तेन॑। स्तो॒काना॑मि॒न्दुं प्र॑ति शू॒र इन्द्रः॑। वृषा॑य॒माणो॑  
 वृष॑भस्तु॒रा॒षाट्। घृ॒त॒प्रुषा॑ म॒धुना॑ ह॒व्यमु॑न्दन्। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑  
 जुष॑ता॒ꣳ स्वाहा॑॥४२॥

शर्ध॑मानो महो॑भिः प॒त्नीर्धृ॑तेन॑ च॒त्वारि॑ च॥८॥

[८]

आच॑र्षणि॒प्रा वि॒वेष॑ य॒न्मा॑। तꣳ स॒ध्रीचीः॑। स॒त्यमि॑त्तन्न  
 त्वावाꣳ अ॒न्यो अ॒स्ति। इन्द्र॑ दे॒वो न॑ म॒र्त्यो ज्या॑यान्।  
 अ॒ह॒न्नहि॑ परि॒शया॑न॒मर्णः॑। अवा॑सृजोऽपो अ॒च्छा॑ समु॒द्रम्।  
 प्र॑स॒साहि॑षे पु॒रुहू॑त॒ शत्रू॑न्। ज्येष्ठ॑स्ते शुष्मं इ॒ह रा॒तिरे॑स्तु।  
 इन्द्रा॑ भ॒र दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। प॒तिः सि॒न्धूना॑म॒सि रे॒वती॑नाम्।

स शेवृधमधि धाद्युम्रमुस्मे। महि क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम्।  
रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरीन्। राये च नः स्वपत्या इषे  
धाः॥४३॥

रेवतीनाञ्चत्वारि च॥९॥ [९]

देवं बरुहिरिन्द्रं सुदेवन्देवैः। वीरवत्स्तीर्णं वेद्यामवर्धयत्।  
वस्तोर्वृतं प्राक्तोर्भृतम्। राया बरुहिष्मतोऽत्यगात्।  
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवीद्वार इन्द्रं सङ्घाते।  
विड्वीर्यामन्नवर्धयन्। आ वत्सेन तरुणेन कुमारेण चमीविता  
अपार्वाणम्। रेणुककाटन्नुदन्ताम्। वसुवने वसुधेयस्य  
वियन्तु यजं॥४४॥

देवी उषासानक्ता। इन्द्रं यज्ञे प्रयत्यहेताम्। दैवीर्विशः  
प्रायांसिष्टाम्। सुप्रीते सुधिते अभूताम्। वसुवने वसुधेयस्य  
वीतां यजं। देवी जोष्ट्री वसुधिते। देवमिन्द्रमवर्धताम्।  
अयाव्यन्याघा द्वेषांसि। आन्यावाक्षीद्वसु वार्याणि।  
यजमानाय शिक्षिते॥४५॥

वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी ऊर्जाहुती दुधे  
सुदुधे। पयसेन्द्रमवर्धताम्। इषमूर्जमन्याऽवाक्षीत्। सग्धिं  
सपीतिमन्या। नवेन पूर्वन्दयमाने। पुराणेन नवम्।  
अधातामूर्जमूर्जाहुती वसु वार्याणि। यजमानाय शिक्षिते।  
वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। ह॒ताघ॑शः सा॒वाभा॑ष्टी  
वसु॑वार्याणि। यज॑मानाय शि॒क्षितौ॑। वसु॑वने वसु॒धेय॑स्य  
वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। पति॑मिन्द्रमवर्धयन्।  
अस्पृ॑क्षद्भार॑ती दि॒वम्। रु॒द्रैर्य॒ज्ञः सर॑स्वती। इडा॒ वसु॑मती  
गृ॒हान्॥ ४७॥

वसु॑वने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शः सः।  
त्रि॒व॒रूथ॑स्त्रि॒वन्धुरः॑। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। श॒तेन॑ शि॒तिपृ॑ष्ठाना॒माहि॑तः।  
स॒हस्रे॑ण॒ प्रव॑र्तते। मि॒त्रावरु॑णे॒दस्य॑ हो॒त्रम॑र्हतः। बृह॑स्पतिः  
स्तो॒त्रम्। अ॒श्विनाऽऽध्व॑र्यवम्। वसु॑वने वसु॒धेय॑स्य वेतु  
यज॑॥ ४८॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॒ण्यव॑र्णो मधु॑शाखः सु॒पिप्प॒लः।  
दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। दि॒वम॒ग्रेणा॑प्रात्। आऽन्त॑रि॒क्षं  
पृ॒थि॒वीम॑द॒ःहीत्। वसु॑वने वसु॒धेय॑स्य वेतु यज॑। दे॒वं  
ब॒र्हि॒र्वारि॑तीनाम्। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। स्वा॒स॒स्थमि॑न्द्रेणासन्नम्।  
अ॒न्या ब॒र्हीः॑ष्य॒भ्य॑भूत्। वसु॑वने वसु॒धेय॑स्य वेतु यज॑। दे॒वो  
अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। स्वि॑ष्टं कु॒र्वन्ति॑स्वि॒ष्टकृ॑त्।  
स्वि॑ष्टम॒द्य के॑रोतु नः। वसु॑वने वसु॒धेय॑स्य वेतु यज॑॥ ४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीताय्यजं गृहान् वेतु यजाभूथ्यङ्गं (देवं  
बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासानक्ता देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहृती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितौ  
देवीस्तिस्त्रिस्त्रि देवीदेव इन्द्रो नराशःसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः  
स्विष्टकृद्देवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निरवर्धतामेकोऽवर्धयश्चतुरवर्धयत्।

वस्तोरा वत्सेन दैवीरयावीषहृताऽसृक्षच्छ्रुतेन दिवः स्वासस्थः स्विष्टः शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ

॥ ११० ॥

[१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः सरस्वतीम्।  
अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्यैर्न तेजं  
इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य  
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती। अविर्मेषो न भेषजम्।  
पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्रुता  
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं  
न नग्नहुम्। पतिः सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती  
भिषक्। रथो न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्।  
बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्रुता घृतं  
मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन  
वर्धयन्। ऋषभेण गवैन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः  
कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्रुता  
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः  
सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती।  
भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु।  
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वुरो दिशः। कवष्यो न

व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्या॒न्न दुरो॑ दि॒शः। इन्द्रो॑ न रोद॑सी दु॒घै।  
दुहे॑ कामा॒न्त्सर॑स्वती॥५३॥

अ॒श्विनेन्द्रा॑य भेष॒जम्। शुक्र॑न्न ज्योति॑रिन्द्रि॒यम्। पयः॑  
सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑  
यक्षत्सु॑पेश॑सो॒षे नक्त॑न्दिवा॑। अ॒श्विना॑ सञ्जाना॒ने। सम॑ जा॒ते  
सर॑स्वत्या। त्विषि॑मिन्द्रे न भेष॒जम्। श्ये॒नो न रज॑सा हृ॒दा।  
पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑॥५४॥

वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॒ होता॑रा  
भिष॑जा॒ऽश्विना॑। इन्द्र॑न्न जागृ॑वी दि॒वा नक्त॑न्न भेष॒जैः।  
शूष॑ः सर॑स्वती भिष॒क्। सीसे॑न दुह॒ इन्द्रि॑यम्। पयः॑  
सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑  
यक्ष॑त्ति॒स्रो दे॒वीर्न भेष॑जम्। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोऽप॑सः। रू॒पमि॑न्द्रे  
हि॒र॒ण्यय॑म्॥५५॥

अ॒श्विनेडा॒ न भार॑ती। वा॒चा सर॑स्वती। मह॒ इन्द्रा॑य  
दधु॑रिन्द्रि॒यम्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒  
होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑रमिन्द्र॑म॒श्विना॑। भिष॑ज॒न्न  
सर॑स्वतीम्। ओजो॑ न जू॒तिरि॑न्द्रि॒यम्। वृ॒को न र॑भ॒सो  
भिष॑क्। यशः॑ सुर॑या भेष॒जम्॥५६॥

श्रि॒या न मा॑सरम्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑।  
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पति॑म्। श॒मि॒तार॑ः  
श॒त॒क्र॑तुम्। भी॒मन्न॑ म॒न्युः राजा॑न॒व्याँघ्र॑न्नम॑सा॒ऽश्विना॑



भामम्। सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः  
 सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज॥५७॥  
 होता यक्षदग्निः स्वाहाऽऽज्यस्य स्तोकानाम्। स्वाहा मेदसां  
 पृथक्। स्वाहा छागमश्विभ्याम्। स्वाहा मेषः सरस्वत्यै।  
 स्वाहर्षभमिन्द्राय सिंहाय सहसेन्द्रियम्। स्वाहाऽग्नित्र  
 भेषजम्। स्वाहा सोममिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्रः सुत्रामाणः  
 सवितारं वरुणं भिषजां पतिम्। स्वाहा वनस्पतिं प्रियं  
 पाथो न भेषजम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निः होत्राङ्गुषाणो अग्निर्भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुतां  
 घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदश्विना  
 सरस्वतीमिन्द्रः सुत्रामाणम्। इमे सोमाः सुरामाणः। छागैर्न  
 मेषैर्ऋषभैः सुताः। शष्पैर्न तोक्मभिः। लाजैर्महस्वन्तः। मदा  
 मासरेण परिष्कृताः। शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः। प्रस्थिता वो  
 मधुश्चुतः। तानश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामां वृत्रहा। जुषन्ताः  
 सौम्यं मधु। पिबन्तु मदन्तु वियन्तु सोमम्। होतर्यज॥५९॥

वीर्यं वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं नासत्या सरस्वती मधुं हिरण्यं भेषजं वियन्त्वाज्यस्य  
 होतर्यजाज्यपानमृताः पञ्च च (समिधाऽग्निः षट्। तनूनपात्सप्त। नराशःसमृषिः। इडेडितो यवैरष्टौ।  
 बृहिः सप्त। दुरोऽश्विना नवं। सुपेशःसर्षिः। दैव्या होतांरा सोमं रसः। तिस्रस्वष्टारमष्टावष्टौ।  
 वनस्पतिमृषिः। अग्नित्रयोदश। अश्विना द्वादश त्रयोदश। समिधाऽग्निं बदरैर्बदरैर्यवैरश्विना त्विषिमश्विना  
 न भेषजं रूपमश्विनां भीमं भामम् ॥ )॥११॥

[११]

समिद्धो अग्निरश्विना। तप्तो घर्मो विराद्धुतः। दुहे धेनुः

सरस्वती। सोमं शुक्रमिहेन्द्रियम्। तनूपा भिषजा  
सुते। अश्विनोभा सरस्वती। मध्वा रजांसीन्द्रियम्।  
इन्द्राय पृथिभिर्वहान्। इन्द्रायेन्दुं सरस्वती। नराशंसै  
नग्नहः॥६०॥

अधातामश्विना मधु। भेषजं भिषजा सुते। आजुहाना  
सरस्वती। इन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम्। इडाभिरश्विनाविषम्।  
समूर्जं स रयिन्दधुः। अश्विना नमुचेः सुतम्। सोमं शुक्रं  
परिस्रुता। सरस्वती तमाभरत्। बरहिषेन्द्राय पातवे॥६१॥

कवृष्यो न व्यचंस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न  
रोदंसी दुधे। दुहे कामान्त्सरस्वती। उषासा नक्तमश्विना।  
दिवेन्द्रं सायमिन्द्रियैः। सञ्जानाने सुपेशसा। समं  
जाते सरस्वत्या। पातन्नो अश्विना दिवा। पाहि नक्तं  
सरस्वति॥६२॥

दैव्या होतारा भिषजा। पातमिन्द्रं सचा सुते। तिस्रस्त्रेधा  
सरस्वती। अश्विना भारतीडा। तीव्रं परिस्रुता सोमम्।  
इन्द्राय सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधु। भेषजन्नः  
सरस्वती। इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपं रूपमधुः सुते।  
ऋतुथेन्द्रो वनस्पतिः। शशमानः परिस्रुता। कीलालमश्विभ्यां  
मधु। दुहे धेनुः सरस्वती। गोभिर्न सोममश्विना। मासरेण  
परिष्कृता। समधाता सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रे सुतं मधु॥६३॥

नग्नहः पातवे सरस्वत्यधुः सुतं ऽष्टौ च॥१२॥

[१२]

अ॒श्विना॑ ह॒विरिन्द्रि॑यम्। नमु॑चेर्धिया॒ सर॑स्वती। आ  
शु॒क्रमा॑सुराद्व॒सु। म॒घमिन्द्रा॑य ज॒भिरे। यम॑श्विना॒ सर॑स्वती।  
ह॒विषेन्द्र॑मवर्धयन्। स बि॑भेद व॒लं म॒घम्। नमु॑चावासुरे  
सचा॑। तमिन्द्रं प॒शवः॑ सचा॑। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती॥६४॥

दधा॑ना अ॒भ्यनू॑षत। ह॒विषा॑ य॒ज्ञमिन्द्रि॑यम्। य इन्द्र॑  
इन्द्रि॒यन्द॒धुः। स॒विता वरु॑णो भगः। स सु॒त्रामा॑ ह॒विष्म॑तिः।  
यज॑मानाय सश्र॒त। स॒विता वरु॑णोऽदध॑त्। यज॑मानाय  
दा॒शुषे॑। आद॑त्त नमु॑चेर्व॒सु। सु॒त्रामा॑ बल॑मिन्द्रि॒यम्॥६५॥

वरु॑णः क्ष॒त्रमिन्द्रि॑यम्। भगे॑न स॒विता श्रि॑यम्। सु॒त्रामा॑  
यश॑सा बलम्। दधा॑ना य॒ज्ञमा॑शत। अ॒श्विना॑ गोभि॑रिन्द्रि॒यम्।  
अश्वे॑भिर्वीर्यं बलम्। ह॒विषेन्द्र॑ सर॑स्वती। यज॑मानमवर्धयन्।  
ता नास॑त्या सु॒पेशे॑सा। हि॒रण्यव॑र्तनी॒ नरा॑। सर॑स्वती  
ह॒विष्म॑ती। इन्द्र॑ कर्म॒सु नोऽव॑त। ता भि॒षजा॑ सु॒कर्म॑णा।  
सा सु॒दुघा॑ सर॑स्वती। स वृ॒त्रहा॑ श॒तक्र॑तुः। इन्द्रा॑य  
दधु॑रिन्द्रि॒यम्॥६६॥

उ॒भा सर॑स्वती बल॑मिन्द्रि॒यत्रा॑ षट्॥१३॥ [१३]

दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वती। सु॒देवमिन्द्रे॑ अ॒श्विना॑। तेजो॑ न  
चक्षु॑र॒क्ष्योः। ब॒र्हिषा॑ दधु॑रिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य  
वियन्तु॒ यज॑। दे॒वीर्द्वारो॑ अ॒श्विना॑। भि॒षजेन्द्रे॑ सर॑स्वती।  
प्रा॒णन्न वी॒र्य॑न्न॒सि। द्वा॒रो दधु॑रिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य

वियन्तु यजं॥६७॥

दे॒वी उ॒षासा॑व॒श्विना॑। भि॒षजे॑न्द्रे सर॑स्वती। ब॒ल॒न्न वाच॑मा॒स्यै॑।  
उ॒षाभ्या॑न्दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यजं।  
दे॒वी जो॒ष्ट्रीं अ॒श्विना॑। सु॒त्रामे॑न्द्रे सर॑स्वती। श्रो॒त्र॒न्न  
कर्ण॑यो॒र्यशः॑। जो॒ष्ट्रींभ्या॑न्दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य  
वियन्तु यजं॥६८॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒घे सु॒दुघे॑। प॒य॒सेन्द्र॑ः सर॑स्वत्य॒श्विना॑  
भि॒षजा॑वत। शु॒क्र॒न्न ज्योतिः॑ स्तन॑यो॒राहु॑ती ध॒त्त इन्द्रि॒यम्।  
व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यजं। दे॒वा दे॒वानां॑ भि॒षजा॑।  
होता॑रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑। व॒ष॒ट्कारैः॑ सर॑स्वती। त्वि॒षि॒न्न हृद॑ये  
म॒तिम्। होत॑र॒भ्यान्दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु  
यजं॥६९॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। सर॑स्वत्य॒श्विना॑ भा॒रती॑डां।  
शू॒ष॒न्न मध्ये॑ नाभ्या॑म्। इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने  
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यजं। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शंसः॑। त्रि॒व॒रूथः॑  
सर॑स्वत्या॒श्विभ्या॑मीयते रथः॑। रेतो॑ न रू॒पम॑मृ॒तं ज॒नि॒त्रम्।  
इन्द्रा॑य त्वष्टा दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु  
यजं॥७०॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॒ण्य॒पर्णो॑ अ॒श्विभ्या॑म्। सर॑स्वत्याः  
सु॒पिप्प॒लः। इन्द्रा॑य पच्यते मधु॑। ओजो॑ न जू॒तिमृ॑ष॒भो

द्वारा दधुरिन्द्रियं वसुवनं वसुधेयस्य वियन्तु यज्ञं जोष्टीभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवनं वसुधेयस्य वियन्तु  
यज्ञं होतृभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवनं वसुधेयस्य वियन्तु यजोन्द्रियाणि वसुवनं वसुधेयस्य वियन्तु यज्ञं  
सरस्वत्या वनस्पतिष्यद्वं (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासांश्चिनां देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहुती  
देवा देवानां भिषजां वषट्कारैर्देवीस्त्रिस्त्रिस्तो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं  
बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवानां समिधाऽग्निन्देवं बर्हिः सरस्वत्यश्चिना सर्वं वियन्तु।  
द्वारंस्त्रिस्तोः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वः सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती।  
भिषक्पूर्वन्दह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्। सौत्रामण्यां सुतासुती। अञ्जन्त्ययं यजमानः ॥

अ॒ग्नि॒म॒द्य॒ हो॒ता॒र॒म॒वृ॒णी॒त। अ॒य॒ः सु॒ता॒सु॒ती॒ य॒ज॑मा॒नः।  
प॒च॑न्प॒त्तीः। प॒च॑न्पु॒रोडा॒शान्। गृ॒ह्ण॒न्गृ॒हान्। ब॒ध्न॒न्न॒श्वि॒भ्याञ्छा॒ग॒ः

सरस्वत्या इन्द्राय। बध्नन्त्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायश्विभ्याम्।  
 बध्नन्निन्द्रायर्षभमश्विभ्याम् सरस्वत्यै। सूपस्था अद्य देवो  
 वनस्पतिरभवत्। अश्विभ्याञ्छागेन सरस्वत्या इन्द्राय॥ ७३॥  
 सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायश्विभ्याम्। इन्द्रायर्षभेणाश्विभ्याम्  
 सरस्वत्यै। अक्षः स्तान्मेदस्तः प्रतिपचताग्रभीषुः।  
 अवीवृधन्त ग्रहैः। अपातामश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा  
 वृत्रहा। सोमान्त्सुराम्णः। उपो उक्थामदाः श्रौद्विमदा अदन्।  
 अवीवृधन्ताङ्गुषैः। त्वामद्यर्ष आर्षेयर्षीणान्नपादवृणीत।  
 अयम् सुतासुती यजमानः। बहुभ्य आ सङ्गतेभ्यः। एष मे  
 देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति। ता या देवा देवदानान्यदुः।  
 तान्यस्मा आ च शास्व। आ च गुरस्व। इषितश्च होतरसि  
 भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः। सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि॥ ७४॥

इन्द्राय यजमानः सप्त च॥१५॥

[१५]

उशन्तस्त्वा हवामह आ नो अग्ने सुकेतुना। त्वम् सोम  
 महे भगन्त्वम् सोम प्रचिकितो मनीषा। त्वया हि नः  
 पितरः सोम पूर्वे त्वम् सोम पितृभिः संविदानः। बर्हिषदः  
 पितर आऽहं पितृन्। उपहूताः पितरोऽग्निष्वात्ताः पितरः।  
 अग्निष्वात्तानृतुमतो हवामहे। नराशम् सोमपीथं य आशुः।  
 ते नो अर्वन्तः सुहवा भवन्तु। शत्रो भवन्तु द्विपदे शश्वतुष्पदे।  
 ये अग्निष्वात्ता येऽनग्निष्वात्ताः॥ ७५॥

अहोमुचः पितरः सोम्यासः। परेऽवरेऽमृतासो भवन्तः।

अधि॑ ब्रुवन्तु॒ ते अ॑वन्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॑यै दु॒ग्धे जु॒षमा॑णाः  
 कर॒म्भम्। उ॒दीरा॑णा॒ अव॑रे॒ परे॑ च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः॑  
 संवि॒दानाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्रे कव्यवाहन॒  
 त्वम॑ग्न ईडि॒तो जा॑तवेदः। मात॑ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा  
 जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॑धः स्तोम॑तष्टासो अ॒कैः। आ॒ऽग्रे  
 याहि॑ सुवि॒दत्रै॑भिर॒वाङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभिर्ध॑र्मसद्भिः।  
 ह॒व्यवा॑ह॒मजर॑ पुरुप्रियम्। अ॒ग्निङ्कृ॑तेन॑ ह॒विषा॑ सप॒र्यन्।  
 उपा॑सदङ्क॒व्यवा॑ह॒ पित॑रूणा॒म्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒५  
 समृ॑ण्वतु॥७६॥

अन॑ग्निष्वा॒त्ता जेह॑मानाः स॒प्त च॑॥१६॥ [१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे। स॒मिधा॑नं म॒हद्य॑शः। सुष॑मिद्धं वरे॑ण्यम्।  
 अ॒ग्निमि॑न्द्र वयो॒धस॑म्। गा॒यत्री॑ञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्र्यवि॑ङ्गां  
 वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षच्छुचि॒व्रत॑म्।  
 तनू॑नपा॒तमु॒द्भिद॑म्। यङ्ग॒र्भम॑दिति॒र्दधे॑॥७७॥

शुचि॑मिन्द्रं वयो॒धस॑म्। उ॒ष्णिह॑ञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। दि॒त्यवा॑ह॒ङ्गां  
 वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षदी॒डेन्य॑म्।  
 ईडि॑तं वृ॒त्रह॑न्ता॒मम्। इडा॑भिरीड्य॒५ सहः॑। सोम॑मिन्द्रं  
 वयो॒धस॑म्। अ॒नुष्टु॑भ॒ञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्रि॒वत्स॑ङ्गां वयो॒  
 दध॑त्॥७८॥

वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षत्सुब॒र्हिष॑दम्।

पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बरुहिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं  
वयोधसम्। बृहतीञ्छन्द इन्द्रियम्। पञ्चाविङ्गां वयो दधत्।  
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्व्यचस्वतीः। सुप्रायणा  
ऋतावृधः॥७९॥

द्वारो देवीर्हिरण्ययीः। ब्रह्माण इन्द्रं वयोधसम्। पङ्क्तिञ्छन्दं  
इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहङ्गां वयो दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं।  
होता यक्षत्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती उभे। नक्तोषासा न  
दर्शते। विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभञ्छन्दं इन्द्रियम्॥८०॥

पृष्ठवाहङ्गां वयो दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता  
यक्षत्प्रचेतसा। देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या  
कवी। सयुजेन्द्रं वयोधसम्। जगतीञ्छन्दं इहेन्द्रियम्।  
अनङ्गाहङ्गां वयो दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता  
यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

तिस्रो देवीर्हिरण्ययीः। भारतीर्बृहतीर्महीः। पतिमिन्द्रं  
वयोधसम्। विराजञ्छन्दं इहेन्द्रियम्। धेनुङ्गान्न वयो  
दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुरेतसम्।  
त्वष्टारं पुष्टिवर्धनम्। रूपाणि बिभ्रतं पृथक्। पुष्टिमिन्द्रं  
वयोधसम्॥८२॥

द्विपदञ्छन्दं इहेन्द्रियम्। उक्षाणङ्गान्न वयो दधत्। वेत्वाज्यस्य  
होतर्यजं। होता यक्षच्छतक्रतुम्। हिरण्यपर्णमुक्थिनम्।



र॒श॒नां बिभ्र॑तं व॒शिम्। भ॒ग॒मिन्द्रं॑ व॒यो॒ध॒सम्। क॒कु॒भ॒ञ्छ॒न्द॑  
इ॒हेन्द्रि॒यम्। व॒शां वे॒ह॒त॒ङ्गा॒न्न व॒यो द॑धत्। वे॒त्वा॒ज्य॑स्य  
हो॒त॒र्य॑जं। हो॒ता य॒क्ष॒त्स्वाहा॑कृ॒तीः। अ॒ग्नि॒ङ्ग॒ह॒प॒तिं  
पृथ॑क्। वरु॑णं भेष॒ज॒ङ्ग॒विम्। क्ष॒त्र॒मिन्द्रं॑ व॒यो॒ध॒सम्।  
अ॒ति॒च्छ॒न्द॒स॒ञ्छ॒न्द॑ इन्द्रि॒यम्। बृ॒ह॒द॒प॒भ॒ङ्गां व॒यो द॑धत्।  
वे॒त्वा॒ज्य॑स्य हो॒त॒र्य॑जं॥८३॥

दधे दधत्तावृषं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाज्यस्य होतर्यजं सप्त च (इडस्पदेऽग्निङ्गायत्रीच्यविम्।  
शुचिं व्रतं शुचिं मुष्णिहं दित्यवाहम्। ईडेन्यं सोमं मनुष्टुभं त्रिवत्सम्। सुबर्हिपदं मृतेन्द्रं बृहतीं पञ्चाविम्।  
व्यचं स्वतीः सुप्रायणा द्वारो ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह तुर्यवाहम्। सुपेशं विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्ठवाहम्।  
प्रचंतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानङ्गाहम्। पेशस्वतीस्तिस्त्रः पतिर्विराजमिह धेनुत्र। सुरेतंसन्वष्टारं पृष्टिमिन्द्रं  
द्विपदमिहोक्षाणन्न। शतक्रतुं भगमिन्द्रं कुम्भमिह वशान्न। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदपभङ्गां वयो  
दधं दन्द्रियमृषिं वसु नवं दशेन्द्रियमष्टं नव दश गान्न वयो दधं इडस्पदे सर्वं वेतु ॥ )॥१७॥

[१७]

स॒मि॒द्धो अ॒ग्निः स॒मि॒धा। सु॒ष॒मि॒द्धो व॑रे॒ण्यः। गा॒य॒त्री छ॒न्द॑  
इन्द्रि॒यम्। त्र्य॒वि॒र्गो॒र्वयो॑ दधुः। त॒नू॒न॒पा॒च्छु॒चि॒व्र॒तः। त॒नू॒पा॒च्च  
स॒र॒स्व॒ती। उ॒ष्णि॒क्छ॒न्द॑ इन्द्रि॒यम्। दि॒त्य॒वा॒ङ्गो॒र्वयो॑ दधुः।  
इ॒डा॒भि॒र॒ग्नि॒री॒ड्यः। सो॒मो दे॒वो अ॒म॒र्त्यः॥८४॥

अ॒नु॒ष्टु॒प्छ॒न्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्रि॒व॒त्सो गौ॒र्वयो॑ दधुः। सु॒ब॒र्हि॒र॒ग्निः  
पू॒ष॒ण॒वा॒न्। स्ती॒र्ण॒ब॒र्हि॒र॒म॒र्त्यः। बृ॒ह॒ती छ॒न्द॑ इन्द्रि॒यम्।  
प॒ञ्चा॒वि॒र्गो॒र्वयो॑ दधुः। दुरो॑ दे॒वी॒र्दि॒शो म॒हीः। ब्र॒ह्मा दे॒वो  
बृ॒ह॒स्प॒तिः। प॒ङ्क्ति॒श्छ॒न्द॑ इ॒हेन्द्रि॒यम्। तुर्य॒वा॒ङ्गो॒र्वयो॑ दधुः॥८५॥

उ॒षे य॒ह्वी सु॒पेश॑सा। वि॒श्वे दे॒वा अम॑र्त्याः। त्रि॒ष्टुच्छ॑न्द॒  
इन्द्रि॑यम्। प॒ष्ठवा॑द्गौर्वयो॑ दधुः। दै॒व्यां हो॑तारा भिष॑जा। इन्द्रे॑ण  
स॒युजा॑ यु॒जा। जग॑ती॒ छन्द॑ इ॒हेन्द्रि॑यम्। अ॒न॒ङ्गान्गौर्वयो॑  
दधुः। ति॒स्र इडा॒ सर॑स्वती। भा॒रती॑ म॒रुतो॒ विशः॑॥८६॥

वि॒राट्छ॑न्द॒ इहेन्द्रि॑यम्। धे॒नुगौ॑र्न वयो॑ दधुः। त्वष्टा॑ तु॒रीपो॒  
अद्भु॑तः। इन्द्रा॑ग्नी पु॒ष्टि॒वर्ध॑ना। द्वि॒पाच्छ॑न्द॒ इहेन्द्रि॑यम्। उ॒क्षा  
गौ॑र्न वयो॑ दधुः। श॒मि॒ता नो॒ वन॑स्पतिः। स॒वि॒ता प्र॑सु॒वन्भ॑गम्।  
क॒कुच्छ॑न्द॒ इहेन्द्रि॑यम्। व॒शा वे॒हद्गौ॑र्न वयो॑ दधुः। स्वाहा॑ य॒ज्ञं  
वरु॑णः। सु॒क्ष॒त्रो भै॑ष॒जङ्क॑रत्। अति॑च्छ॒न्दाश्छ॑न्द॒ इन्द्रि॑यम्।  
बृ॒हद॑ष॒भो गौर्वयो॑ दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥१८॥ [१८]

व॒स॒न्तेन॑र्तुना॑ दे॒वाः। वस॑वस्त्रि॒वृता॑ स्तु॒तम्। र॒थ॒न्त॒रेण॑  
तेज॑सा। ह॒विरि॑न्द्रे वयो॑ दधुः। ग्री॒ष्मेण॑ दे॒वा ऋ॒तुना॑। रु॒द्राः  
प॑ञ्चद॒शे स्तु॑तम्। बृ॒हता॑ यश॑सा॒ बल॑म्। ह॒विरि॑न्द्रे वयो॑ दधुः।  
व॒रु॒षाभि॑र्ऋ॒तुना॑ऽऽदि॒त्याः। स्तोमे॑ सप्तद॒शे स्तु॑तम्॥८८॥

वै॒रू॒पेण॑ वि॒शौज॑सा। ह॒विरि॑न्द्रे वयो॑ दधुः। शा॒र॒देन॑र्तुना॑ दे॒वाः।  
ए॒क॒वि॒ंश ऋ॒भवं॑ स्तु॒तम्। वै॒रा॒जेन॑ श्रि॒या श्रि॑यम्। ह॒विरि॑न्द्रे  
वयो॑ दधुः। हे॒म॒न्तेन॑र्तुना॑ दे॒वाः। म॒रुत॑स्त्रि॒णवे॑ स्तु॒तम्। बले॑न॒  
शक्व॑रीः स॒हः। ह॒विरि॑न्द्रे वयो॑ दधुः। शै॒शि॒रेण॑र्तुना॑ दे॒वाः।  
त्र॒य॒स्त्रि॒ंशेऽमृ॑त॒ं स्तु॑तम्। स॒त्येन॑ रे॒वती॑ः क्ष॒त्रम्। ह॒विरि॑न्द्रे

वयो दधुः॥८९॥

स्तोमे सप्तदशे स्तुतः सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसुन्तेन ग्रीष्मेण वृषाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण षट् ॥ )॥१९॥

दे॒वं ब॒र्हि॒रिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वन्दे॒वम॑वर्धयत्। गा॒य॒त्रि॒या  
छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। तेज॒ इन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य  
वेतु॑ यज॑। दे॒वीर्द्वा॒रो दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वीर्दे॒वम॑वर्धयन्।  
उ॒ष्णि॒हा छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। प्रा॒णमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑  
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑ यज॑॥९०॥

दे॒वी दे॒वं व॒यो॒धसम्॑। उ॒षे इन्द्र॑मवर्धताम्। अ॒नु॒ष्टु॒भा  
छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। वा॒चमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य  
वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॒ष्टी दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी  
दे॒वम॑वर्धताम्। बृ॒ह॒त्या छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। श्रो॒त्रमिन्द्रे॒ वयो॒  
दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑॥९१॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी दे॒वम॑वर्धताम्।  
प॒ङ्क॒जा छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। शु॒क्रमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑  
वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वा दै॒व्या होता॑रा दे॒वमिन्द्रं॑  
वयो॒धसम्॑। दे॒वा दे॒वम॑वर्धताम्। त्रि॒ष्टु॒भा छन्द॑सेन्द्रि॒यम्।  
त्वि॒षिमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑॥९२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्व॒यो॒धसम्॑। प॒तिमिन्द्र॑मवर्धयन्।  
जग॑त्या छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। ब॒लमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑

वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशंसो देवमिन्द्रं  
वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। विराजा छन्दसेन्द्रियम्। रेतु  
इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥१३॥

देवो वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्।  
द्विपदा छन्दसेन्द्रियम्। भगमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने  
वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनान्देवमिन्द्रं  
वयोधसम्। देवन्देवमवर्धयत्। ककुभा छन्दसेन्द्रियम्। यश  
इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो  
अग्निः स्विष्टकृद्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्।  
अतिच्छन्दसा छन्दसेन्द्रियम्। क्षत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने  
वसुधेयस्य वेतु यजं॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यजं पञ्च च (देवं बर्हिर्वायत्रिया  
तेजः। देवीद्वारं उष्णिहां प्राणम्। देवी देवमुषे अनुष्टुभा वाचम्। देवी जोष्टीं बृहत्या श्रोत्रम्।  
देवी ऊर्जाहुती पङ्कजा शुक्रम्। देवा दैव्या होतांरा त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः  
पतिं जगत्या बलम्। देवो नराशंसो विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा भगम्। देवं  
बर्हिर्वारितीनाङ्गकुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको  
वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयश्चतुरवर्धतामेकोऽवर्धयश्चतुरवर्धयत् ॥ )॥२०॥ [२०]

स्वाद्धीन्त्वा सोमः सुरावन्तं सीसेन मित्रोऽसि यद्वेवा होता यक्षत्समिधेन्द्रं समिद्धं  
इन्द्र आचरषणिप्रा देवं बर्हिरहोता यक्षत्समिधाऽग्निं समिद्धो अग्निरश्विनाऽश्विनां  
हविरिन्द्रियन्देवं बर्हिः सरस्वत्यग्निमद्योशन्तो होता यक्षदिडस्पदे समिद्धो अग्निः समिधां  
वसन्तेनर्तुनां देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसं विशतिः॥२०॥

स्वा॒द्वीन्त्वाऽर्मी॑मदन्त॒ पित॑रः॒ साम्रा॑ज्याय॒ पूतं॑ प॒वित्रे॑णो॒षासा॑नक्ता॒ बदर्॑रधा॒तान्दे॒व इन्द्रो॑  
वन॒स्पतिः॑ प॒ष्ठवा॑हु॒ङ्गान्दे॒वी दे॒वं व॑यो॒धसं॑ चतु॒र्नव॑तिः॥१४॥

स्वा॒द्वीन्त्वा॑ वेतु॒ यजं॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृत्स्तोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवाव  
रुन्धे। अग्निष्टोमः सोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वा अग्निष्टोमः।  
ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। रथन्तरं सामं भवति। ब्रह्मवर्चसं वै  
रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। परिस्रजो होता भवति॥१॥

अरुणो मिर्मिरस्त्रिशुक्रः। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपम्।  
रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत देवानां  
पुरोधाङ्गच्छेयमिति। स एतं बृहस्पतिसवमपश्यत्।  
तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स देवानां पुरोधामगच्छत्।  
यः पुरोधाकामः स्यात्। स बृहस्पतिसवेन यजेत॥२॥

पुरोधामेव गच्छति। तस्य प्रातः सवने सन्नेषु नाराशंसेषु।  
एकादश दक्षिणा नीयन्ते। एकादश माध्यन्दिने सवने सन्नेषु  
नाराशंसेषु। एकादश तृतीयसवने सन्नेषु नाराशंसेषु।  
त्रयस्त्रिंशत्संपद्यन्ते। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता  
एवावरुन्धे। अश्वश्चतुस्त्रिंशः। प्राजापत्यो वा अश्वः॥३॥

प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानाम्। यावन्तीरेव देवताः।  
ता एवावरुन्धे। कृष्णाजिनोऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो  
वा एतद्रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मवर्चसेनैवैनं  
समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति। तेजो वा आज्यम्।  
तेज एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥१॥ [१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः। पुष्टिर्वै  
पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय सावित्रः।  
अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति। निर्वरुणत्वाय  
वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ  
यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो  
हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै  
मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विद्वै मरुतः।  
विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः।  
विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मेऽध्यभिषिञ्चति।  
स हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा अन्नाद्यन्दधि।  
ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विद्वै मरुतोऽष्टौ च॥२॥ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यत्सौम्यः। सौम्यो  
हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वाँरहस्पत्यः। एतद्वै  
ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै  
ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते ॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि प्रत्यक्षं  
ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य  
एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वावापृथिव्यः।

इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तन्धावापृथिवी नान्वमन्येताम्।  
तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति।  
अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री  
ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन  
घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनोऽभिषिञ्चति।  
ब्रह्मणो वा एतदृग्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्।  
ब्रह्मन्नेवैनमृग्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा  
वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छते भागधेयेनान्वमन्येतां रूपश्चत्वारि च॥३॥ [३]

न वै सोमेन सोमस्य सवोऽस्ति। हतो ह्येषः। अभिषुतो  
ह्येषः। न हि हतः सूयते। सौमीं सूतवंशामा लभते।  
सोमो वै रेतोधाः। रेत एव तदधाति। सौम्यर्चाऽभिषिञ्चति।  
रेतोधा ह्येषा। रेतः सोमः। रेत एवास्मिन्दधाति। यत्किं च  
राजसूयमृते सोमम्। तत्सर्वं भवति। अषाढं युत्सु पृतनासु  
पप्रिम्। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजां  
सुक्षितिं सुश्रवंसम्। जयन्तन्त्वामनु मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥४॥ [४]

यो वै सोमेन सूयते। स देवसवः। यः पशुना सूयते। स  
देवसवः। य इष्ट्या सूयते। स मनुष्यसवः। एतं वै पृथये



दे॒वाः प्रायच्छन्। ततो॒ वै सोऽप्या॑र॒ण्यानां॑ प॒शूनाम॑सूयत।  
याव॑तीः किय॑तीश्च प्र॒जा वाचं॑ वद॑न्ति। तासा॒ ५ सर्वा॑सा॒ ५  
सूय॑ते॥११॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ना॒रा॒शः॒ ५ स्य॑र्चाऽभिषि॑ञ्चति।  
म॒नु॒ष्या॑ वै नरा॒शः॒ ५ संः। नि॒हु॒त्य वा॑वैतत्। अथा॒भिषि॑ञ्चति।  
यत्किं च॑ राज॒सूय॑मनुत्तरवे॒दीक॑म्। तत्सर्वं॑ भवति। ये मे॑  
पश्चा॒शत॑न्ददुः। अश्वा॑ना॒ ५ स॒धस्तु॑तिः। द्युम॑द॒ग्ने महि॑ श्रवः॑।  
बृ॒हत्कृ॑धि म॒घोना॑म्। नृ॒वद॑मृत नृ॒णाम्॥१२॥

सूय॑ते स॒धस्तु॑तिस्त्रीणि च॥५॥ [५]

ए॒ष गो॑स॒वः। ष॒द्वि॒ ५ श उ॒क्थ्यो॑ बृ॒हत्सा॑मा। पव॑माने  
कण्व॑रथन्त॒रं भ॑वति। यो वै वा॑ज॒पेयः॑। स स॑म्रा॒ट्प॒वः। यो  
रा॑ज॒सूयः॑। स व॑रुणस॒वः। प्र॒जाप॑तिः स्वा॒रा॑ज्यं परमे॒ष्ठी।  
स्वा॒रा॑ज्य॒ङ्गौरे॒व। गो॑रि॒व भ॑वति॥१३॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे भ॑वतः।  
तद्धि॑ स्वा॒रा॑ज्यम्। अ॒युत॑न्दक्षि॒णाः। तद्धि॑ स्वा॒रा॑ज्यम्।  
प्र॒ति॒धुषा॑ऽभिषि॑ञ्चति। तद्धि॑ स्वा॒रा॑ज्यम्। अ॒नु॒द्ध॒ते वे॒द्यै  
दक्षि॑णत आ॒हव॑नीय॑स्य बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रं प्र॑त्य॒भिषि॑ञ्चति। इ॒यं  
वा॒व र॑थन्त॒रम्॥१४॥

अ॒सौ बृ॒हत्। अ॒नयो॑रे॒वैन॑मन॒न्तर॑हितम॒भिषि॑ञ्चति। प॒शुस्तो॑मो  
वा ए॒षः। तेन॑ गो॒स॒वः। ष॒द्वि॒ ५ शः सर्वः॑। रे॒व॒ज्जा॒तः

सहसा वृद्धः। क्षत्राणां क्षत्रभृत्तमो वयोधाः। महान्महित्वे  
तस्तभानः। क्षत्रे राष्ट्रे च जागृहि। प्रजापतेस्त्वा परमेष्ठिनः  
स्वाराज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। स्वाराज्यमेवैनङ्गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥६॥ [६]

सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकौ। त्विषिरग्नौ ब्राह्मणे सूर्ये  
या। इन्द्रं या देवी सुभगां जजान। सा न आगन्वर्चसा  
संविदाना। या राजन्ये दुन्दुभावायतायाम्। अश्वस्य क्रन्द्ये  
पुरुषस्य मायौ। इन्द्रं या देवी सुभगां जजान। सा न  
आगन्वर्चसा संविदाना। या हस्तिनि द्वीपिनि या हिरण्ये।  
त्विषिरश्वेषु पुरुषेषु गोषु॥१६॥

इन्द्रं या देवी सुभगां जजान। सा न आगन्वर्चसा  
संविदाना। रथे अक्षेषु वृषभस्य वाजे। वार्ते पर्जन्ये  
वरुणस्य शुष्मे। इन्द्रं या देवी सुभगां जजान। सा न  
आगन्वर्चसा संविदाना। राडंसि विराडंसि। सम्राडंसि  
स्वराडंसि। इन्द्राय त्वा तेजस्वते तेजस्वन्तः श्रीणामि।  
इन्द्राय त्वौजस्वत ओजस्वन्तः श्रीणामि॥१७॥

इन्द्राय त्वा पयस्वते पयस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय  
त्वाऽऽयुष्मत आयुष्मन्तः श्रीणामि। तेजोऽसि। तत्ते प्र  
यच्छामि। तेजस्वदस्तु मे मुखम्। तेजस्वच्छिरो अस्तु  
मे। तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा संपिपृग्धि मा।

ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे।  
ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्मुः। ओजसां सं पिपृग्धि मा।  
पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।  
पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्मुः। पयसां  
सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।  
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्मुः।  
आयुषां सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि।  
प्रियं रेतो वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म  
यच्छ। विश्वे देवा जरेदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो  
मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासान्त्वा सर्वासां  
रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णन्। सोम  
इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्मुः। सूर्य इव ज्योतिषा  
विभूः॥२१॥

अपाय्यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे  
ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा  
आमुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपाय्यो मध्यतो  
रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि।

अपाय्यौ यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे  
दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा सपिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे च॥७॥

[७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ मित्रवर्धनः।  
तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभित् आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्।  
आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्। श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः।  
महत्तदस्यासुरस्य नाम। आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ।  
अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वगिरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा  
अवन्तु। अनु सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा  
मित्रावरुणाविहावतम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो  
अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च  
त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु।  
अनु स्वधा चिकिताः सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु रजसी  
उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरेकं च॥८॥

[८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।  
स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता  
अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं  
भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजन्ते। य उ

चैनमे॒वं वेद॑। सर्वा॒ण्यन्ना॑नि भवन्ति॥ २५॥

सर्वे॒ पुरु॑षाः। सर्वा॒ण्येवा॑न्ना॒न्यव॑ रुन्धे। सर्वा॒न्पुरु॑षान्। राड॑सि  
वि॒राड॑सीत्या॑ह। स्वा॒राज्य॑मे॒वैनं॑ङ्गमयति। यद्वि॒र॒ण्य॒न्ददा॑ति।  
तेज॒स्तेना॑व॒रुन्धे॑। यत्ति॑सृ॒धन्व॑म्। वी॒र्य॑न्तेन॑। यदष्टा॑म्॥ २६॥  
पुष्टि॑न्तेन॑। यत्क॑म॒ण्डलु॑म्। आयु॑ष्टेन॑। यद्वि॒र॒ण्य॒मा ब॒ध्नाति॑।  
ज्योति॑र्वै हि॒र॒ण्य॒म्। ज्योति॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। अथो तेजो॒ वै  
हि॒र॒ण्य॒म्। तेज॑ ए॒वात्म॑न्धत्ते। यदो॑दनं प्रा॒श्नाति॑। ए॒तदे॒व  
सर्व॑मव॒रुध्य॑॥ २७॥

तद॑स्मिन्नेक॒धाऽधा॑त्। रोहि॒ण्याङ्का॑र्यः। यद्वा॑ह॒ण ए॒व रो॑हिणी।  
तस्मा॑दे॒व। अथो॒ वर्ष॑मे॒वैनं॑ समा॒नानां॑ करोति। उ॒द्य॒ता सूर्ये॑ण  
का॒र्यः। उ॒द्यन्तं॑ वा ए॒त॑ सर्व॑ः प्र॒जाः प्रति॑नन्दन्ति। दि॒दृक्षे॑ण्यो  
दर्श॑नीयो भवति। य ए॒वं वेद॑। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति॥ २८॥

अ॒वेत्यो॑ऽवभृ॒था ३ ना ३ इति॑। यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः॑ प॒वय॑ति।  
तत्स्वि॑दे॒वावै॑ति। तन्नावै॑ति। त्रि॒भिः प॑वयति। त्रयं॑ इ॒मे  
लो॒काः। ए॒भिरे॒वैनं॑ लो॒कैः प॑वयति। अथो॑ अ॒पां वा ए॒तत्तेजो॑  
वर्चः॑। यद्द॑र्भाः। यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः॑ प॒वय॑ति। अ॒पामे॒वैन॑न्तेज॑सा  
वर्च॑साऽभिषि॑ञ्चति॥ २९॥

भवन्त्यष्टांमवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥ ९॥ [९]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत ब॒होर्भूया॑न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तं  
प॑ञ्चशा॒रदी॑यमपश्यत्। तमा॑ऽह॒रत्। तेना॑यजत। ततो॑

वै स ब॒होर्भू॒यांन॑भवत्। यः का॒मये॑त ब॒होर्भू॒यांन्त्स्या॑मि॒ति॑।  
स प॑ञ्चशा॒रदी॑ये॒न य॑जेत। ब॒होरे॒व भू॒यांन्भव॑ति। म॒रु॒त्स्तो॒मो  
वा ए॒षः। म॒रुतो॒ हि दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठाः॥३०॥

ब॒हुर्भ॑वति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑चैनमे॒वं वेद॑। प॒ञ्चशा॒रदी॑यो  
भव॑ति। पञ्च॒ वा ऋ॒तवः॑ संवत्स॒रः। ऋ॒तुष्वे॒व संवत्स॑रे  
प्रति॑तिष्ठति। अथो॒ पञ्चा॑क्षरा प॒ङ्क्तिः॑। पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। य॒ज्ञमे॒वाव॑  
रु॒न्धे। स॒प्तद॑श॒ स्तोमा॒ नाति॑ यन्ति। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।  
प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑॥३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥१०॥

[१०]

अ॒गस्त्यो॑ म॒रुद्भ्य॑ उ॒क्ष्णः॑ प्रौक्ष॑त्। तानिन्द्र॒ आद॑त्त।  
त ए॒नं वज्र॑मुद्यत्या॒भ्याय॑न्त। तान॒गस्त्य॑श्चैवेन्द्र॒श्च  
कया॑शुभीये॒नाश॑मयताम्। ताञ्छा॒न्तानु॑पा॒ह्वय॑त। यत्क॑याशुभीयं  
भव॑न्ति॒ शान्त्यै॑। तस्मा॑दे॒त ऐ॑न्द्रा॒मारु॑ता उ॒क्षाणः॑ स॒वनी॑या  
भव॑न्ति। त्रयः॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ना ल॑भ्यन्ते। ए॒वं द्वि॒तीयै॑।  
ए॒वन्तृ॒तीयै॑॥३२॥

ए॒वञ्च॑तुर्थे। पञ्चो॑त्त॒मेऽह॑न्ना ल॑भ्यन्ते। वर्षि॑ष्ठमि॒व ह्ये॑तद॒हः।  
वर्षि॑ष्ठः स॒माना॑ना॒ भव॑ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑चैनमे॒वं  
वेद॑। स्वा॒राज्यं॑ वा ए॒ष य॒ज्ञः। ए॒तेन॒ वा ए॒कया॑ वा॒ कान्द्र॑मः  
स्वा॒राज्य॑मगच्छत्। स्वा॒राज्यं॑ गच्छ॑ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते॥३३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। मा॒रुतो॒ वा ए॒ष स्तोमः॑। ए॒तेन॒ वै म॒रुतो॑

दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा अभवन्। भूयि॑ष्ठः समा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॑  
यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। प॒ञ्चशा॒रदी॒यो वा ए॒ष य॒ज्ञः।  
आ प॑ञ्चमात्पुरु॑षाद॒न्नम॑त्ति। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं  
वेद॑। स॒प्तद॒शः स्तोमा॑ नाति॑ यन्ति। स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः।  
प्र॒जाप॑तेरे॒व नैति॑॥ ३४॥

तृतीयं गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः  
स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति ॥ )॥११॥ [११]

अ॒स्या जरा॑सो द॒मा म॒रित्राः॑। अ॒र्चद्धू॑मासो अ॒ग्नयः॑ पाव॒काः।  
श्वि॒चीच॑यः श्वा॒त्रासो॑ भुर॒ण्यवः॑। व॒न॒र॒षदो॑ वा॒यवो॑ न सोमाः॑।  
यजा॑ नो मि॒त्रावरु॑णा। यजा॑ दे॒वाः ऋ॒तं बृ॒हत्। अ॒ग्ने यक्षि॑  
स्वन्दम॑म्। अ॒श्विना॑ पिब॑तः सु॒तम्। दी॒द्य॒ग्री शु॒चि॒व्रता॑।  
ऋ॒तुना॑ य॒ज्ञवा॒हसा॑॥ ३५॥

द्वे वि॒रूपे॑ चरतः स्व॒र्थे। अ॒न्याऽन्या॑ व॒त्समु॑प॒ धाप॑येते।  
हरि॑र॒न्यस्यां॑ भव॑ति स्व॒धावान्। शु॒क्रो अ॒न्यस्या॑न्द॒दृशे॑  
सु॒वर्चाः॑। पूर्वा॑परश्चरतो मा॒ययै॑तौ। शि॒शू क्रीड॑न्तौ परि॑  
यातो अध्व॑रम्। वि॒श्वान्य॑न्यो भुव॑नाऽभि चष्टे॑। ऋ॒तून॑न्यो  
वि॒दध॑ञ्जायते पुनः॑। त्रीणि॑ श॒ता त्री॑ष॒हस्रा॑ण्य॒ग्निम्। त्रि॑ः श॒च्च  
दे॒वा नव॑ चाऽस॒पर्यन्॑॥ ३६॥

औक्ष॑न्धृतैरास्तृण॒न्ब॒र्हिर॑स्मै। आदि॑द्धोता॒र॒न्य॒षाद॑यन्त।  
अ॒ग्निना॑ऽग्निः समि॑ध्यते। क॒विर्गृ॑हप॑तिर्यु॒वा। ह॒व्य॒वाङ्मु॒ह्यस्यः॑।

अ॒ग्निर्दे॒वानां॑ ज॒ठरम्॑। प॒तदक्षः॑ क॒विक्र॑तुः। दे॒वो दे॒वेभि॑रा  
ग॑मत्। अ॒ग्नि॒श्रियो॑ म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टयः। आ त्वे॒षमु॒ग्रम॑व  
ई॒महे व॒यम्॥३७॥

ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒रुष॑निर्णिजः। सि॒॒हा न हे॒षक्र॑तवः  
सु॒दान॑वः। यदु॒त्त॒मे म॑रुतो मध्य॒मे वा॑। यद्वा॒ऽव॒मे सु॑भगासो  
दि॒वि ष॑। ततो॑ नो रु॒द्रा उ॒त वा॒ऽन्वस्य॑। अ॒ग्ने वि॒त्ताद्ध॑विषो  
यद्य॒जा॒मः। ईडे॑ अ॒ग्नि॒ः स्वव॑स॒न्नमो॑भिः। इ॒ह प्र॑स॒तो वि  
च॑ यत्कृ॒तन्नः॑। रथै॒रिव॑ प्र॒भरे॒ वाज॑य॒द्धिः। प्र॒दक्षि॑णिन्म॒रुता॒ः  
स्तोम॑मृ॒द्धाम्॥३८॥

श्रु॒धि श्रु॑त्कर्ण॒ वह्नि॑भिः। दे॒वैर॑ग्ने स॒याव॑भिः। आसी॑दन्तु  
ब॒र्हिषि॑। मि॒त्रो वरु॑णो अ॒र्य॒मा। प्रा॒त॒र्यावा॑णो अध्व॒रम्।  
वि॒श्वेषा॑मदि॒तिर्य॑ज्ञिया॒नाम्। वि॒श्वेषा॑मति॒थिर्मा॑नु॒षाणाम्॑।  
अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒व आवृ॑णानः। सु॒मृ॒डी॒को भ॑वतु वि॒श्ववे॑दाः। त्वे  
अ॒ग्ने सु॒म॒तिं भि॑क्ष॒माणाः॥३९॥

दि॒वि श्र॒वो दधि॑रे य॒ज्ञिया॑सः। न॒क्ता च॑ च॒क्रुरु॑षसा  
वि॒रूपे॑। कृ॒ष्णं च॑ वर्ण॒मरु॑णं च॒ सन्धुः॑। त्वाम॑ग्न आदि॒त्यासं॑  
आ॒स्यम्। त्वा॒ज्जि॒ह्वा॒ः शुच॑यश्च॒क्रिरे॑ कवे। त्वा॒ः रा॑ति॒षाचो॑  
अध्व॒रेषु॑ स॒श्चिरे॑। त्वे दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम्। नि त्वा  
य॒ज्ञस्य॑ सा॒धन॑म्। अ॒ग्ने हो॒ता॒रमृ॑त्विजम्। व॒नुष्व॑द्दे॒व धी॑महि  
प्रचै॑तसम्। जी॒र॒न्दू॒तम॑म॒र्त्यम्॥४०॥



तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि। वायुर्न नियुतो नो  
 अच्छे। पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे। इन्द्रः स्वाहा ररिमा  
 ते मदाय। कस्य वृषा सुते सचा। नियुत्वान्वृषभो रणत्।  
 वृत्रहा सोमपीतये। इन्द्रं वयम्महाधने। इन्द्रमर्भे हवामहे।  
 युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतक्रतुः। उप नो हरिभिः  
 सुतम्। स सूर आजनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया धिया  
 तरणिरद्विबर्हाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो अर्केः। व्युस्त्रिधो  
 अस्रो अद्विर्बिभेद। उतत्यदाश्वश्वियम्। यदिन्द्र नाहुषीष्वा।  
 अग्ने विक्षु प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्रः सुहवः हवामहे। अहोमुचः सुकृतन्दैव्यं  
 जनम्। अग्निमित्रं वरुणः सातये भगम्। द्यावापृथिवी  
 मरुतः स्वस्तये। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं वि विद्वान्।  
 आदित्सखिभ्यश्चरथः समैरत्। इन्द्रो नृभिरजनदीद्यानः  
 साकम्। सूर्यमुषसङ्गातुमग्निम्। उरुत्रो लोकमनु नेषि  
 विद्वान्। सुवर्वज्योतिरभयः स्वस्ति॥४३॥

ऋष्या तं इन्द्र स्थविरस्य बाहू। उपस्थेयाम शरणा बृहन्ता।  
 आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्व याहि।  
 वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्रा। अस्मे दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र।  
 इन्द्राय गावं आशिरम्। दुदुहे वज्रिणे मधु। यत्सीमुपह्वरे

विदत्। तास्ते वज्रिन्धेनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गभस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहर्भूय इज्जोगुवानाः। पूर्णा  
इन्द्र क्षुमतो भोजनस्य। इमान्ते धियं प्र भरे महो महीम्।  
अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त आनजे। तमुत्सवे च प्रसवे च  
सासहिम्। इन्द्र देवासः शर्वसा मदन्ननु॥४५॥

वज्रिणमयत्वस्ति जोजयुर्नः सप्त च॥१३॥ [१३]

प्रजापतिः पशूनसृजत। तैस्मात्सृष्टाः परा च आयन्।  
तानग्निष्टोमेन नाप्रोत्। तानुक्थ्येन नाप्रोत्। तान्ध्योडशिना  
नाप्रोत्। तान्नात्रिया नाप्रोत्। तान्त्सन्धिना नाप्रोत्।  
सोऽग्निमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानग्निस्त्रिवृता स्तोमेन  
नाप्रोत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन  
स्तोमेन नाप्रोत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म ईप्सतेति।  
तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाप्नुवन्। स विष्णुमब्रवीत्।  
इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन स्तोमेनाप्रोत्।  
वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव  
भ्रंशैरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रोत्। तदतोऽर्यामस्यातोऽर्यामत्वम्।  
एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा। यङ्काममकामयन्त तमाप्नुवन्।  
यङ्कामङ्कामयते। तमेतेनाप्रोति॥४८॥

स्तोमेन नाप्रोदवारयत् नव च॥१४॥ [१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा  
 अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां  
 मिथुयाकर्म भागम्। सावीरुहि देव प्रसवाय पित्रे।  
 वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै। अथास्मभ्यः सवितः  
 सर्वताता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः। भूतो भूतेषु चरति  
 प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु  
 मन्यतामिदम्। येभिः शिल्पैः पप्रथानामदहत्।  
 येभिर्द्यामभ्यपिशत्प्रजापतिः। येभिर्वाचं विश्वरूपाः  
 समव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्घि। येभिरादित्यस्तपति  
 प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे चित्रभानुः। येभिर्वाचं  
 पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्घि॥५०॥

आऽयं भातु शवसा पञ्च कृष्टीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो  
 भवतु प्रजावान्। अस्मा अस्तु पुष्कलञ्चित्रभानु। आऽयं  
 पृणक्तु रजसी उपस्थम्। यत्ते शिल्पङ्कश्यप रोचनावत्।  
 इन्द्रियावत्पुष्कलञ्चित्रभानु। यस्मिन्तसूर्या अर्पिताः सप्त  
 साकम्। तस्मिन्नाजानमधि विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि।  
 व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि ॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा  
 त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पर्यसा सम्बभूवुः।

या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त पार्थि॑वी॒र्याः। तासा॑न्त्वा सर्वा॑सां रु॒चा।  
अ॒भिषि॑ञ्चामि॒ वर्च॑सा। अ॒भि त्वा॒ वर्च॑साऽसिच॒न्दि॒व्येन॑।  
पय॑सा स॒ह। यथा॑सां रा॒ष्ट्रव॑र्धनः॥५२॥

तथा॑ त्वा स॒वि॒ता क॑रत्। इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॑वीवृ॒धन्।  
स॒मु॒द्रव्य॑चसङ्गि॒रः। र॒थीत॑मं र॒थीना॑म्। वाजा॑नां  
सत्प॑तिं पतिम्। वस॑वस्त्वा पु॒रस्ता॑द॒भिषि॑ञ्चन्तु गाय॒त्रेण॑  
छन्द॑सा। रु॒द्रास्त्वा दक्षि॑णतो॒ऽभिषि॑ञ्चन्तु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा।  
आ॒दि॒त्यास्त्वा प॒श्चाद॑भिषि॑ञ्चन्तु जाग॑तेन॒ छन्द॑सा।  
वि॒श्वे त्वा दे॒वा उत्तर॑तो॒ऽभिषि॑ञ्चन्त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा।  
बृह॑स्पति॑स्त्वो॒परि॑ष्टाद॒भिषि॑ञ्चतु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा॥५३॥

अ॒रु॒णन्त्वा वृ॑कमु॒ग्रङ्घ्रि॑जङ्घ॒रम्। रोच॑मानं म॒रुता॑म॒ग्रे  
अ॒र्चिषः॑। सूर्य॑वन्तं म॒घवा॑नं वि॒षास॑हिम्। इन्द्रं॑मु॒क्थेषु॑  
नाम॑हूतं हुवेम। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृत॑जीवसे नः। आ नो॑  
गव्य॑तिमु॒क्षत॑ङ्घ्रि॒तेन॑। आ नो॑ जने॑ श्रवयतं यु॒वाना॑। श्रुतं  
मे मि॒त्रावरु॑णा ह॒वेमा॑। इन्द्र॑स्य ते वी॒र्य॑कृतः। बा॒हू उ॒पाव॑  
हरामि॥५४॥

ब॒भूवा॑व्यय॒त्तेने॑मम॒ग्रे इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घ्रि॒ वैया॑घ्रेऽधि॒ रा॒ष्ट्रव॑र्धनः पाङ्के॑न॒ छन्द॑सो॒पाव॑हरामि॥१५॥ [१५]

अ॒भि प्रेहि॑ वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चे॒त्ता स॑प॒त्न॒हा। आ॒तिष्ठ॑ वृ॒त्रह॑न्तमः।  
तुभ्य॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्गाव॑भि॒तो रथ॑र्यौ। ध्वा॒न्तं  
वा॒ताग्र॑मनु॒ सञ्च॑रन्तौ। दू॒रे हे॒तिरि॑न्द्रि॒यावा॑न्य॒त॒त्री। ते नो॒ऽग्नयः॑

पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गद। अव्यथायै त्वा स्वधायै  
त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्टासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठा  
रथे अधि यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः। आ तिष्ठ  
वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा मित्रावरुणौ।  
द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृद्धक्षिणा त्वा पिपर्तु।  
अनु स्वधा चिकिता२ सोमो अग्निः। अनु त्वाऽवतु सविता  
सवेन॥५६॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतम२  
रथीनाम्। वाजाना२ सत्पतिं पतिम्। परिमा सेन्या  
घोषाः। ज्याना वृञ्जन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः पिन्वमाना इह।  
माङ्गोपतिमभि संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनु मन्यताम्।  
तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत२  
सौभगा युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं  
परिषस्वजानाः। सि२ह२ हिन्वन्ति महते सौभगाय।  
समुद्रन्न सुहवन्तस्थिवा२सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः।  
उदसावेतु सूर्यः। उदिदं मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य।  
सह वग्नुना मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि वागस्तु  
धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला  
ओषधयो भवन्तु। अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषा२

राजा भूयसाम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सवेन द्यौः सूर्य सप्त च॥१६॥ [१६]

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासन्त। येभिराभृतं यदिदं विरोचन्ते।  
तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा स९  
सृजाथ। नर्ते ब्रह्मणस्तपसो विमोकः। द्विनाम्नी दीक्षा  
वशिनी ह्युग्रा। प्र केशाः सुवते कण्डिनो भवन्ति। तेषां  
ब्रह्मेदीशे वपनस्य नान्यः। आ रोह प्रोष्ठं विषहस्व शत्रून्।  
अवास्माग्दीक्षा वशिनी ह्युग्रा॥५९॥

देहि दक्षिणां प्रतिरस्वायुः। अथामुच्यस्व वरुणस्य पाशात्।  
येनावपत्सविता क्षुरेण। सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान्। तेन  
ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जेमम्। रय्या वर्चसा स९ सृजाथ। मा  
ते केशाननु गाद्वर्च एतत्। तथा धाता करोतु ते। तुभ्यमिन्द्रो  
बृहस्पतिः। सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यो निधानं बहुधा व्येच्छन्। अन्तरा द्यावापृथिवी अपः  
सुवः। दर्भस्तम्बे वीर्यकृते निधाय। पौंस्येनेमं वर्चसा स९  
सृजाथ। बलन्ते बाहुवोः सविता दधातु। सोमस्त्वाऽनक्तु  
पयसा घृतेन। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्। पौंस्येनेमं  
वर्चसा स९सृजाथ। यत्सीमन्तङ्कङ्कतस्ते लिलेख। यद्वा  
क्षुरः परिववर्ज वपस्ते। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्।

पौ॒ऽस्ये॑नेम॒ः स॒ः सृ॑जाथो वी॒र्ये॑ण॥६१॥

अवा॑साग्दीक्षा व॒शिनी॒ ह्यु॑ग्राऽद॒धाद्व॑वर्जं वप॑ऽ स्तो द्वे च॑॥१७॥ [१७]

इन्द्रं॑ वै स्वावि॒शो म॒रुतो॑ नापा॑चायन्। सोऽन॑पचाय्यमान ए॒तं  
वि॒घ्नम॑पश्यत्। तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। तेनै॒वासा॒न्तः स॑ऽ  
स्त॒म्भव्य॑हन्। यद्व्य॑हन्। तद्वि॒घ्नस्य॑ विघ्न॒त्वम्। वि पा॒प्मानं॑  
भ्रातृ॑व्यः हते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

यः राजा॑नं वि॒शो नाप॑चायेयुः। यो वा॑ ब्राह्म॒णस्तम॑सा  
पा॒प्मना॒ प्रावृ॑तः स्यात्। स ए॒तेन॒ यजे॑त। वि॒घ्नेनै॒वैन॑द्वि॒हत्य॑।  
वि॒शामा॑धि॒पत्यं॑ गच्छति। तस्य॒ द्वे द्वा॑द॒शे स्तो॒त्रे भव॑तः। द्वे  
च॑तुर्वि॒ंशे। औ॒द्वि॒द्यमे॒व तत्। ए॒तद्वै क्ष॒त्रस्यो॒द्वि॒द्यम्। यद॑स्मै  
स्वावि॒शो ब॒लिः ह॑रन्ति॥६३॥

हर॑न्त्यस्मै वि॒शो ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छति। य ए॒वं  
वेद॑। प्र॒बाहु॑ग्वा अ॒ग्रे क्ष॒त्राण्या॑तेपुः। तेषा॒मिन्द्रः॑ क्ष॒त्राण्या॑दत्त।  
न वा इ॒मानि॑ क्ष॒त्राण्य॑भूव॒न्निति॑। तन्नक्ष॑त्राणां नक्ष॒त्रत्व॑म्। आ  
श्रेय॑सो भ्रातृ॑व्यस्य॒ तेजं॑ इन्द्रि॒यन्द॑त्ते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑  
चैनमे॒वं वेद॑॥६४॥

तद्यथा॑ ह॒ वै संच॑क्रिणौ क॒प्लका॑वुपाव॑हितौ स्याता॑म्। ए॒वमे॒तौ  
यु॒गम॑न्तौ स्तोमौ॑। अ॒युक्षु॑ स्तोमेषु क्रियेते। पा॒प्मनोऽप॑हत्यै।  
अप॑ पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॑व्यः हते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑  
चैनमे॒वं वेद॑। तद्यथा॑ ह॒ वै सू॑त॒ग्राम॑ण्यः। ए॒वञ्छ॑न्दा॑सि।

तेष्वसावा॑दित्यो बृ॒हती॑र॒भ्यू॑ढः॥६५॥

स॒तो बृ॒हती॑षु स्तुवते स॒तो बृ॒हन्। प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रसा॒नीत्ये॒व।  
व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तं वै क्ष॒त्रं वि॒शा। वि॒शेवै॑न  
क्ष॒त्रेण॑ व्यति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तो वै  
ग्रा॒म॒णीः स॒जा॒तैः। स॒जा॒तैरे॒व न॒व्यति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः  
स्तुवते। व्यति॑षक्तो वै पु॒रुषः॑ पा॒प्मभिः॑। व्यति॑षक्ताभिरे॒वास्य॑  
पा॒प्मनो॑ नुदते॥६६॥

वेद् हर॑न्त्येनमे॒वं वेदा॒भ्यू॑ढः पा॒प्मभि॑रेकं च॥१८॥ [१८]

त्रि॒वृ॒द्यदा॑ग्रेयोऽग्नि॑मु॒खा हृ॒द्वि॒र्यदा॑ग्रेय आ॑ग्रेयो न वै सोमे॑न॒ यो वै सोमे॑नैष गो॑स॒वः  
सि॒९हे॑ऽभि प्रेहि॑ मि॒त्रव॑र्धनः प्र॒जाप॑तिस्ता औ॒दनं प्र॒जाप॑तिरकामयत ब॒होर्भू॑या॒नग॑स्त्यो॒स्या  
जरा॑स॒स्तिष्ठा॒ हरी॑ प्र॒जाप॑तिः प॒शून्व्याघ्रो॑ऽयम॒भिप्रे॑हि वृ॒त्रह॑न्त॒मो ये के॒शि॒न इन्द्रं॑ वा  
अ॒ष्टाद॑श॥१८॥

त्रि॒वृ॒द्यो वै सोमे॑नायु॒रसि॑ ब॒हुर्भ॑वति तिष्ठा॒ हरी॑रथ॒ आयं॑ भा॒तु तेभ्यो॑ नि॒धान॒९ षट्॑र्था॒ष्टिः॥६६॥  
त्रि॒वृ॒त्पा॒प्मनो॑ नुदते॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥



## ॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वेतः॑ सि॒षक्ति॑ नि॒युता॑मभि॒श्रीः।  
ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। वि॒श्वेन्नरः॑ स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः।  
रा॒येऽनु॒ यञ्ज॑तू रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॒षणा॑ धाति॒ देवम्।  
अधा॑ वा॒युन्नि॒युतः॑ सश्च॒त स्वाः॑। उ॒त श्वे॒तं वसु॑धिति॒न्निरे॑के।  
आ वा॑यो प्र याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा॒ बृह॑ती म॒नीषा॑॥१॥

बृह॑द्र॒यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्राम्। द्यु॒तद्या॑मा नि॒युतः॑ प॒त्य॑मानः।  
क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रय॒ज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑  
श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॑यो  
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादय॒स्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः।  
प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॒ परि॒ ता ब॑भूव।  
यत्का॑मास्ते जुहुमस्तन्नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पति॑ यज॒तं बृ॒हन्त॑म्।  
अ॒स्मिन्भरे॒ नृत॑मं वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं प्रथम॒जामृ॑तस्य।  
यजा॑म दे॒वमधि॑ नो ब्रवीतु। प्रजा॑पते॒ त्वन्नि॑धि॒पाः पु॒राणः॑।  
दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॑र्वि॒श्वस्य॒ जग॑तः  
पर॒स्याः। ह॒विर्नो॑ देव वि॒हवे॒ जुष॑स्व। तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑  
दिश॑श्च॥३॥

प॒रा॒वतो॑ नि॒वत॑ उ॒द्धत॑श्च। प्रजा॑पते वि॒श्वसृ॒ज्जीव॑धन्य इ॒दन्नो॑

देव। प्रतिह॑र्य ह॒व्यम्। प्र॒जाप॑तिं प्रथ॒मं य॒ज्ञिया॑नाम्।  
 दे॒वाना॑म॒ग्रे य॒जत॑ं य॒जध्व॑म्। स नो॑ द॒दातु॑ द्रवि॑ण॒ः  
 सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ वि॒ष्यतु॑ नाभि॑म॒स्मे। यो रा॒य ई॒शे  
 श॒तदा॑य उ॒क्थ्यः॑। यः प॑शूना॒ः र॑क्षि॒ता वि॑ष्ठि॒ताना॑म्।  
 प्र॒जाप॑तिः प्रथ॒मजा ऋ॒तस्य॑॥४॥

स॒हस्र॑धा॒मा जु॑षता॒ः ह॒विर्नः॑। सोमा॑पूष॒णेमौ॑ दे॒वौ।  
 सोमा॑पूष॒णा र॒जसो॑ वि॒मान॑म्। स॒प्तच॑क्र॒ः रथ॑मवि॒श्वमि॑न्वम्।  
 वि॒ष्ववृ॑तं म॒नसा॑ यु॒ज्यमा॑नम्। त॒ज्जिन्व॑थो वृष॒णा  
 प॒ञ्चर॑श्मिम्। दि॒व्यन्यः॑ स॒दनश्च॑क्र उ॒च्चा। पृ॒थि॒व्याम॒न्यो  
 अ॒ध्यन्त॑रि॒क्षे। ताव॑स्मभ्य॑ पुरु॒वारं॑ पुरु॒क्षुम्। रा॒यस्पोष॑  
 वि॒ष्यता॑न्नाभि॑म॒स्मे॥५॥

धि॒यं पू॒षा जि॑न्वतु वि॒श्वमि॑न्वः। र॒यि॒ः सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु।  
 अव॑तु दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा। बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑।  
 वि॒श्वान्य॑न्यो भुव॑ना ज॒जान॑। वि॒श्वम॒न्यो अ॑भिच॒क्षाण॑  
 ए॒ति। सोमा॑पूष॒णाव॑व॒तन्धि॑यं मे। यु॒वभ्या॑ वि॒श्वाः पृ॑त॒ना  
 ज॒येम। उ॒दुत्त॑मं व॒रुणा॑स्त॒भ्राह्म॑म्। यत्कि॑ञ्चे॒दङ्गि॑त॒वासः॑।  
 अव॑ ते हे॒डस्त॑त्त्वा॒ यामि॑। आ॒दि॒त्याना॑म॒वसा॑ न द॒क्षि॒णा।  
 धा॒रय॑न्त आ॒दि॒त्यास॑स्ति॒स्रो भू॑मी॒र्धार॑यन्। य॒ज्ञो दे॒वाना॑ः  
 शुचि॑र॒पः॥६॥

मनीषाऽस्तु चर्तस्यास्मे किं त्वासंश्चत्वारि च॥१॥ [१]

ते शु॒क्रासः॑ शुच॑यो रश्मि॒वन्तः॑। सी॒दन्ना॑दि॒त्या अधि॑

ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। कामे॑न दे॒वाः स॒रथ॑न्दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु  
य॒ज्ञमु॑प॒ नो जु॑षा॒णाः। ते स॒ूनवो॑ अदि॒तेः पी॒वसा॑मिषम्।  
घृ॒तं पि॒न्वत्प्र॑ति॒ह॒र्य॑न्नु॒तेजाः॑। प्र य॒ज्ञिया॑ यज॑मानाय ये॒मुरे।  
आदि॒त्याः कामं॑ पि॒तुम॑न्त॒मस्मे॑। आ नः॑ पु॒त्रा अदि॑तेर्या॒न्तु  
य॒ज्ञम्। आदि॒त्यासः॑ प॒थिभि॑र्दे॒व्यानैः॑ ॥७॥

अ॒स्मे काम॑न्दा॒शुषे॑ स॒न्नम॑न्तः। पु॒रोडा॑शङ्कृ॒तव॑न्तं जुषन्ताम्।  
स्क॒भाय॑त॒ निर्ऋ॑ति॒ः से॒धता॑म॒तिम्। प्र र॒श्मिभि॑र्य॒तमा॑ना  
अमृ॑धाः। आदि॒त्याः काम॑ प्रय॑तां वष॑ट्कृ॒तिम्। जु॒षध्व॑न्नो  
ह॒व्यदा॑तिं यज॒त्राः। आदि॒त्यान्काम॑मव॒से हु॒वेम॑। ये भू॒तानि॑  
ज॒नय॑न्तो विचि॒ख्युः। सीद॑न्तु पु॒त्रा अदि॑तेरु॒पस्थ॑म्। स्ती॒र्णं  
ब॒र्हिर्ह॑वि॒रद्या॑य दे॒वाः॥८॥

स्ती॒र्णं ब॒र्हिः सी॑दता य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। धा॒जाः से॒धन्तो॑  
अम॑तिन्दु॒रेवा॑म्। अ॒स्मभ्य॑ पु॒त्रा अदि॑तेः प्र य॑स॒ता।  
आदि॒त्याः कामं॑ ह॒विषो॑ जुषा॒णाः। अ॒ग्ने न॑य॒ सुप॑था  
रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑ दे॒व व॒युना॑नि वि॒द्वान्।  
यु॒यो॒ध्य॑स्मञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठान्ते॒ नम॑ उ॒क्तिं वि॑धेम।  
प्र वः॑ शु॒क्राय॑ भा॒नवे॑ भर॒ध्वम्। ह॒व्यं म॒तिश्चा॒ग्नये॑  
सु॒पूत॑म्॥९॥

यो दै॒व्यानि॑ मा॒नुषा॑ ज॒नू॒षि। अ॒न्तर्वि॑श्वानि वि॒द्वान्।  
जिगा॑ति। अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒वय॑न्तीः। अ॒ग्निं य॑न्ति

द्रविणं॑ भिक्ष॑माणाः। सु॒स॒न्द॒शः॑ सु॒प्रती॑कः॒ स्व॒श्र॒मः॑।  
 ह॒व्य॒वा॒ह॒म॒र॒तिं॑ मा॒नु॒षा॒णाम्। अ॒ग्ने त्व॒म॒स्म॒द्यु॒यो॒ध्य॒मी॒वाः।  
 अ॒न॒ग्नि॒त्रा अ॒भ्य॑म॒न्त कृ॒ष्टीः। पु॒न॒र॒स्म॒भ्यः॑ सु॒वि॒ताय॑ दे॒व।  
 क्षां॑ वि॒श्वे॑भि॒र॒ज॒रै॑भि॒र्य॒ज॒त्र॥१०॥

अ॒ग्ने त्वं पा॑र॒या न॒व्यो अ॒स्मान्। स्व॒स्ति॒भि॒र॒तिं॑ दु॒र्गाणि॑  
 वि॒श्वो॑। पृ॒थ्वी पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी। भ॒वा तो॒काय॑ त॒न॒याय॑  
 श॒य्योः॑। प्र॒का॒र॒वो म॒न॒ना व॒च्य॑मा॒नाः। दे॒व॒द्री॒ची॒न्न॒यथ॑  
 दे॒व॒य॒न्तः॑। द॒क्षि॒णा॒वा॒ङ्गा॒जिनी॑ प्रा॒च्ये॑ति। ह॒वि॒र्भ॒र॒न्त्य॒ग्रये॑  
 घृ॒ता॒ची॑। इ॒न्द्र॒न्न॒रो यु॒जे रथ॑म्। ज॒गृ॒भ्णा॒ते द॒क्षि॒ण॒मिन्द्र॑  
 ह॒स्त॑म्॥११॥

व॒सू॒य॒वो व॒सु॒प॒ते व॒सू॒नाम्। वि॒द्म॒हि त्वा॒ गो॒प॒तिः॑ शू॒र  
 गो॒ना॑म्। अ॒स्म॒भ्य॑ चि॒त्रं वृ॒ष॒णः॑ र॒यि॒न्दाः॑। त॒वे॒दं वि॒श्व॑म॒भि॒तः  
 प॒श॒व्य॑म्। य॒त्प॒श्य॑सि॒ चक्ष॑सा॒ सूर्य॑स्य। ग॒वा॒म॒सि गो॒प॒ति॒रे॒कं  
 इ॒न्द्र। भ॒क्षी॒म॒हि ते॒ प्र॒य॑त॒स्य॒ व॒स्वः॑। स॒मिन्द्र॑ णो॒ म॒न॒सा ने॒षि  
 गो॒भिः॑। स॒ सूरि॑भि॒र्म॒घ॒व॒न्त्सः॑ स्व॒स्त्या। सं ब्र॑ह्म॒णा दे॒व॒कृ॒तं  
 य॒द॒स्ति॑॥१२॥

स॒न्दे॒वा॒नाः॑ सु॒म॒त्या य॒ज्ञि॒या॒नाम्। आ॒रा॒च्छ॒त्रु॒मप॑ बा॒ध॒स्व  
 दू॒रम्। उ॒ग्रो यः॑ श॒म्बः॑ पु॒रु॒हू॒त ते॒न। अ॒स्मे धे॑हि  
 य॒व॑म॒द्रो॒म॒दिन्द्र॑। कृ॒धी॒धि॒यं ज॒रि॒त्रे वा॒ज॒र॒त्नाम्। आ  
 वे॒ध॒सः॑ स हि शु॒चिः॑। बृ॒ह॒स्प॒तिः॑ प्रथ॒म॒जा॒य॒मा॒नः। म॒हो

ज्योतिषः परमे व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि  
सप्तरश्मिरधमत्तमांसि॥१३॥

बृहस्पतिः समजयद्वसूनि। महो ब्रजान्योमतो देव एषः।  
अपः सिषासन्त्सुवरप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्यमित्रमर्कैः।  
बृहस्पते पर्येवा पित्रे। आ नो दिवः पावीरवी। इमा  
जुह्वाना यस्ते स्तनः। सरस्वत्यभि नो नेषि। इयं  
शुष्मोभिर्विसखा इवारुजत्। सानुं गिरीणान्तविषेभिरूर्मिभिः।  
पारावदघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः। सरस्वतीमा विवासेम  
धीतिभिः॥१४॥

देवयानैर्देवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमांस्यूर्मिभिर्द्वे च॥२॥ [२]

सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरङ्गमृण्यन्ददातु।  
सादन्यं विदथ्यं सभेयम्। पितुः श्रवणय्यौ ददाशदस्मै।  
अषाढं युत्सु त्वं सोमं क्रतुभिः। या ते धामानि  
हविषा यजन्ति। त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वाः। त्वमपो  
अजनयस्त्वङ्गाः। त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षम्। त्वज्योतिषा वि  
तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।  
तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन्। राजन्त्सोमं प्रति हव्या  
गृभाय। विष्णोर्नुकन्तदस्य प्रियम्। प्र तद्विष्णुः। पुरो मात्रया  
तनुवा वृधान। न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति। उभे ते विद्म  
रजंसी पृथिव्या विष्णो देव त्वम्। परमस्य वित्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिर्देवः। आ ते महो यो जात एव। अभि  
गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्। अमित्रस्य  
व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।  
आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयं शृण्वे अध जयन्नुत  
घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं कृणुते  
मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वन्टुं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरत्रापो अस्य।  
अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र  
ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिद्यून। मरुत्वंतं वृषभं वावृधानम्।  
अकवारिन्द्रिव्यं शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे नूतनाय।  
उग्रं सहोदामिह तं हुवेम। जनिष्ठा उग्रः सहसे  
तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मरुतश्चिदत्र।  
माता यद्वीरन्दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्।  
यन्मामेकं समर्धत्ताहिहत्यै। अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्।  
विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीषमाणाः।  
विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्भिरिन्द्र सख्यन्ते  
अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।  
स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः।  
सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः। स यो वृषा वृष्णिभ्येभिः समोकाः।

म॒हो दि॒वः पृ॒थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒ती॒नस॑त्वा ह॒व्यो भ॑रैषु।  
म॒रु॒त्वा॑न्नो भ॒व॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतूर्यै॑॥ २०॥

अ॒ना॒धृ॒ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वे॑नं॒ विशो॑ अमदन्त  
पूर्वीः। अ॒य॑ राजा॒ जग॑तश्च॒रष॑णीनाम्। स ए॒व वी॒रः  
स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॒जो जग॑तः पर॒स्पाः। य॒दा  
वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भ॒वद॑मि॒ताभि॑कृतूनाम्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं  
व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रो॒डाश॑स्य जुषता॑ ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रन्ती॒र्त्वा  
दा॑न॒वं वज्र॑बाहुः॥ २१॥

दि॒शोऽदृ॑हद्दृ॑हि॒ता दृ॑हणेन। इ॒मं य॒ज्ञं व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः।  
पु॒रो॒डाशं॑ प्र॒ति गृ॑भ्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑।  
अथै॑करा॒जो अ॑भ॒वव॑ज्रना॒नाम्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्ब॒रह॑त्य  
आ॒वत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑म॒भ॒वत्पु॑रो॒गाः। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑  
वा॒वृ॒धा॒नः। वृ॒त्रतू॑र्नो॒ अभ॑य॒ शर्म॑ य॑सत्। यः स॒प्त सि॑न्धू॒  
रद॑धात्पृ॒थि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णो॒द्दिश॑श्च। इन्द्रो॑  
ह॒विष्मा॒न्त्सग॑णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्रतू॑र्नो॒ य॒ज्ञमि॑होप॑ यासत्॥ २२॥

व॒वर्थ॑ वि॒त्स इन्द्र॑स्तुरायाँस्तु वृ॒त्रतूर्ये॑ वज्र॑बाहुः पृ॒थि॒व्याञ्जी॑र्णि च॥ ३॥ [३]

इन्द्र॑स्तर॒स्वान॑भिमा॒तिहो॑ग्रः। हि॒र॑ण्यवा॒शीरि॑षि॒रः सु॑व॒रू॒षाः।  
तस्य॑ व॒य॑ सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑ भ॒द्रे सौ॑म॒न॒से स्या॑म।  
हि॒र॑ण्यव॒र्णो अभ॑यं कृ॒णोतु॑। अ॒भि॒मा॒ति॒हेन्द्रः॑ पृ॒त॒नासु॑ जि॒ष्णुः।  
स नः॑ शर्म॑ त्रि॒व॒रूथं॑ वि॒ य॑सत्। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑

नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमपृष्ठम्। पुरोडाशस्य जुषतां  
हविर्नः॥२३॥

हत्वाभिमांतीः पृतानाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि  
विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीक्षम्। अभिमातिहर्नं  
पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनैषु। तस्मा इन्द्राय  
हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां  
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।  
अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादहदभिमातिहेन्द्रः।  
स नो हविः प्रतिं गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा  
नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्तै। इन्द्रस्य नु  
वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शर्मस्य च  
शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न  
नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अंजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेनं वृषभेणा  
पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां मतिमतिरच्छाशदानः।  
विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।  
ता नो यज्ञमागतं विश्वधेना। प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्।  
मेदसा देवा वपया यजध्वम्। विष्णुं च देवं वरुणं च  
रातिम्॥२६॥



ता नो॒ अमी॑वा अप॒ बाध॑मानौ। इ॒मं य॒ज्ञं जु॒षमा॑णावुपेतम्।  
 विष्णू॑वरुणा यु॒वम॑ध्वराय॒ नः। वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म  
 यच्छ॑तम्। दी॒र्घप्र॑यञ्जू ह॒विषा॑ वृ॒धाना॑। ज्योति॑षाऽरा॒तीर्द॑हत॒न्तमा॑सि  
 ययो॒रोज॑सा॒ स्कभि॑ता रजा॑सि। वी॒र्ये॑भिर्वी॒रत॑मा॒ शवि॑ष्ठा।  
 याऽप॒त्ये ते॒ अप्र॑तीत्ता॒ सहो॑भिः। विष्णू॑ अ॒गन्व॑रुणा  
 पूर्॒वहू॑तौ॥ २७ ॥

विष्णू॑वरुणाव॒भि॒शस्ति॑पावा॒म्। दे॒वा य॑जन्त ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।  
 अपा॑मीवा॒ सेध॑त॒ रक्ष॑संश्च। अथा॑धत्त॒ यज॑मानाय॒ शय्योः॑।  
 अ॒होमु॑चा वृष॒भा सु॒प्रतू॑र्ती। दे॒वाना॑न्दे॒वत॑मा॒ शचि॑ष्ठा।  
 विष्णू॑वरुणा॒ प्रति॑हर्यतन्नः। इ॒दन्न॑रा॒ प्रय॑त॒मूत॑ये॒ हविः॑। म॒ही नु  
 द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्ये॑ष्ठे। रु॒चा भ॑वता॒ शुच॑यद्वि॒रकैः॑॥ २८ ॥

यत्सी॑ वरि॒ष्ठे बृ॑हती वि॒मिन्वन्। नृ॒वद्भ्यो॑क्षा प॒प्रथा॑नेभि॒रेवैः॑।  
 प्र॒पूर्व॑जे पि॒तरा॒ नव्य॑सीभिः। गी॒र्भिः कृ॑णुध्व॒सद॑ने ऋ॒तस्य॑।  
 आ नो॑ द्यावापृथि॒वी दै॒व्येन॑। जने॑न या॒तं महि॑ वा॒ वरू॑थम्।  
 स इ॒त्स्वपा॑ भु॒वने॑ष्वास। य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑। उ॒र्वी  
 ग॑भी॒रे रज॑सी सु॒मेकै॑। अ॒व॒शे धी॒रः श॒च्या॒ समै॑रत्॥ २९ ॥

भूरि॒न्द्वे अच॑रन्ती॒ चर॑न्तम्। प॒द्वन्त॒ङ्ग॒र्भम॑पदी॒दधा॑ते। नित्य॑न्न  
 सू॒नुं पि॒त्रोरु॑प॒स्थे। तं पि॑पृ॒त॒रोद॑सी स॒त्यवा॑चम्।  
 इ॒द॒न्द्या॑वापृथि॒वी स॒त्यम॑स्तु। पि॒त॒र्मा॒तर्य॑दि॒होप॑ ब्रु॒वे वा॑म्।  
 भू॒त॒न्दे॒वाना॑म॒वमे॑ अवो॑भिः। वि॒द्यामे॑षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम्।

उ॒र्वी पृ॒थ्वी ब॑हु॒ले दू॒रे अ॑न्ते। उ॒पं ब्रु॒वे नम॑सा य॒ज्ञे अ॒स्मिन्।  
 दधा॑ते॒ ये सु॒भगे॑ सु॒प्रतू॑र्ती। द्या॒वा रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अभ्वा॑त्।  
 या जा॒ता ओष॑धयोऽति॒ विश्वाः॑ परि॒ष्ठाः। या ओष॑धयः  
 सोम॑राजीरश्वाव॒ती५ सोम॑व॒तीम्। ओष॑धीरिति॒ मातरो॑ऽन्या  
 वो अ॒न्याम॑वतु॥ ३०॥

हविर्नो दाद्वभूव राति पूर्वहूतावर्कैरैरदस्मिन्यञ्च च॥४॥ [४]

शुचि॒न्नु स्तोम॑ः५ श॒जथ॑द्वृ॒त्रम्। उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र च॑र्ष॒णिभ्यः॑।  
 आ वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिर्वि॑प्रः। ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॑स्य य॒न्ता। सू॒क्तस्य॑  
 बोधि॑ तन॒यं च जि॒न्वा। विश्व॑न्तद्भृ॒द्रं यद॑वन्ति॒ देवाः॑। बृ॒हद्व॑देम  
 वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। स ई५ स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शुचि॑र्द्धिः। गो॒धाय॑सं  
 वि॒धेन॑सैर॒तर्द॑त्। ब्रह्म॑णस्पति॒र्वृष॑भिर्व॒राहैः॑॥ ३१॥

घ॒र्मस्वे॑देभिर्द्रवि॑ण॒व्याँन॑ट्। ब्रह्म॑णस्पते॒रभव॑द्यथाव॒शम्।  
 स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि॒ कर्मा॑ करिष्य॒तः। यो गा॑ उ॒दाज॑त्स दि॒वे  
 वि चा॑भजत्। म॒हीव॑ री॒तिः शव॑सा स॒रत्पृ॑थक्। इ॒न्ध्या॑नो  
 अ॒ग्निं व॑नवद्वनुष्य॒तः। कृ॒तब्र॑ह्मा शूशुव॒द्रात॑ह॒व्य इ॒त्। जा॒तेन॑  
 जा॒तम॑ति॒सृ॒त्र सृ॑सते। यं यं यु॒जं कृ॑णुते ब्रह्म॑णस्पतिः।  
 ब्रह्म॑णस्पते सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑॥ ३२॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॑व॒स्वतः॑। वी॒रेषु॑ वी॒रा५ उ॒पपृ॑ङ्घि न॒स्त्वम्।  
 यदी॑शा॒नो ब्रह्म॑णा॒ वेषि॑ मे॒ हव॑म्। स इ॒ज्जन॑नं॒ स वि॑शा स  
 जन्म॑ना। स पु॒त्रैर्वा॑जं॒ भर॑ते॒ धना॒ नृभिः॑। दे॒वानां॑ यः पि॒तर॑मा॒

विवांसति। श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम्। यास्ते पूषन्नावो  
अन्तः। शुक्रन्ते अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे पथामजनिष्ट  
पूषा ॥३३॥

प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः। उभे अभि प्रियतमे सुधस्थे।  
आ च परां च चरति प्रजानन्। पूषा सुबन्धुर्दिव आ  
पृथिव्याः। इडस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः। तन्देवासो अददुः  
सूर्यायै। कामेन कृतन्तवसः स्वश्चम्। अजाऽश्वः पशुपा  
वाजंबस्त्यः। धियं जिन्वो विश्वे भुवने अर्पितः। अष्टां पूषा  
शिथिरामुद्वरीवृजत् ॥३४॥

सञ्चक्षाणो भुवना देव ईयते। शुची वो हव्या मरुतः शुचीनाम्।  
शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः। ऋतेन सत्यमृतसाप आयन्।  
शुचिंजन्मानः शुचयः पावकाः। प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय।  
मारुताय स्वतवसे भरध्वम्। ये सहांसि सहसा सहन्ते।  
रेजन्ते अग्ने पृथिवी मखेभ्यः। असेष्वा मरुतः खादयो  
वः ॥३५॥

वक्षः सुरुक्मा उप शिश्रियाणाः। वि विद्युतो न वृष्टिर्भी  
रुचानाः। अनु स्वधामायुर्धैर्यच्छमानाः। या वः शर्म  
शशमानाय सन्ति। त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि।  
अस्मभ्यन्तानि मरुतो वियन्त। रयिन्नो धत्त वृषणः सुवीरम्।  
इमे तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस आ नमन्ति।

इ॒मे श॑स॒व॒नुष्य॒तो नि पा॑न्ति॥३६॥

गुरु॑द्वेषो॒ अर॑रुषे दधन्ति। अ॒रा इ॒वेदच॑रमा॒ अहे॑व। प्रप्र॑  
जायन्ते॒ अक॑वा॒ महो॑भिः। पृ॒श्नैः पु॒त्रा उ॑प॒मासो॒ रभि॑ष्ठाः।  
स्वया॑ म॒त्या म॒रुतः॒ सं मि॑मिक्षुः। अनु॑ ते दा॒यि मह॑ इन्द्रि॒याय॑।  
स॒त्रा ते॒ विश्व॑मनु॒ वृत्र॑हत्ये। अनु॑ क्ष॒त्रमनु॒ सहो॑ यजत्र। इन्द्र॑  
दे॒वेभि॒रनु॑ ते नृष॒ह्ये। य इन्द्र॑ शु॒ष्मो म॑घवन्ते अस्ति॥३७॥

शि॒क्षा स॒खिभ्यः॑ पुरु॒हूत॒ नृभ्यः॑। त्व॑ हि दृ॒ढा म॑घवन्विचै॒ताः।  
अपा॑वृधि॒ परिवृ॑ति॒न्न राधः॑। इन्द्रो॑ राजा॒ जग॑तश्च॒र्षणी॑नाम्।  
अधि॑क्षमि॒ विषु॑रूपं॒ यदस्ति॑। ततो॑ ददातु दा॒शुषे॑ वसू॒नि।  
चोद॑द्राध॒ उप॑स्तुतश्चिद॒र्वाक्। तमु॑ष्टुहि॒ यो अ॒भिभू॑त्यो॒जाः।  
व॒न्वन्न॑वा॒तः पुरु॑हूत इन्द्रः॑। अषा॑ढमु॒ग्रं स॑ह॒मान॑मा॒भिः॥३८॥

गी॒र्भिर्व॑र्ध वृष॒भश्च॑र्षणी॒नाम्। स्थू॒रस्य॑ रा॒यो बृ॑ह॒तो य ई॒शे।  
तमु॑ ष्टवाम वि॒दथे॑ष्विन्द्र॒म्। यो वा॒युना॒ जय॑ति॒ गोम॑तीषु। प्र  
धृ॒ष्णुया॑ न॒यति॒ वस्यो॑ अच्छ॑। आ ते॒ शु॒ष्मो वृष॑भ ए॒तु प॒श्चात्।  
ओत्त॑राद॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मे॒त्वर्वा॑ङ्। इन्द्र॑  
द्यु॒म्नं सु॑व॒र्वद्वे॒ह्यस्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहाञ्जनिष्ट पृषोद्वरीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥५॥ [५]

आ दे॒वो या॑तु सवि॒ता सु॒रत्नः॑। अ॒न्तरि॑क्ष॒प्रा वह॑मानो॒  
अश्वैः॑। ह॒स्ते द॑धानो॒ नर्या॑ पु॒रूणि॑। नि॒वेश॑यं च प्रसु॒वं  
च॒ भूम॑। अ॒भीवृ॑तं कृ॒शनैर्वि॒श्वरू॑पम्। हि॒र॒ण्यश॑म्यं यज॒तो

बृहन्तम्। आस्थाद्रथः सविता चित्रभानुः। कृष्णा रजाः  
सि तविषीन्द्रधानः। सघा नो देवः सविता सुवाय। आ  
साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमतिमुरूचीम्। मूर्तभोजनमधरासतेन।  
विजनाञ्छ्यावाः शितिपादो अख्यन्। रथः हिरण्यप्रउगं  
वहन्तः। शश्वद्विशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि  
तस्थुः। वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवेपा असुरः  
सुनीथः। कैंदानीः सूर्यः कश्चिकेत। कतमान्द्याः रश्मिरस्या  
ततान॥४१॥

भगन्धियं वाजयन्तुः पुरन्धिम्। नराशः सो ग्रास्पतिर्नो  
अव्यात्। आ ये वामस्य सङ्गथे रयीणाम्। प्रिया देवस्य  
सवितुः स्याम। आ नो विश्वे अस्क्रागमन्तु देवाः। मित्रो  
अर्यमा वरुणः सजोषाः। भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः।  
करन्त्सुषाहा विथुरन्न शवः। शन्नो देवा विश्वदेवा भवन्तु।  
शः सरस्वती सह धीभिरस्तु॥४२॥

शमभिषाचः शमु रातिषाचः। शन्नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो  
अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य व्रते वरुणस्य  
देवाः। ते सौभगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातन् द्रविणश्चित्रमस्मे।  
अग्ने याहि दूत्यं वारिषेण्यः। देवाः अच्छा ब्रह्मकृता  
गुणेन। सरस्वतीं मरुतो अश्विनापः। यक्षि देवान्रत्नधेयाय  
विश्वान्॥४३॥

द्यौः पि॒तुः पृथि॑वि॒ मात॑रधु॒क्। अ॒ग्ने॑ भ्रात॑र्वसवो मृ॒डता॑  
नः। वि॒श्व आ॑दित्या अ॒दिते॑ स॒जोषा॑ः। अ॒स्मभ्य॑ꣳ शर्म  
बहु॑लं वि य॑न्त। वि॒श्वे दे॒वाः शृ॑णुतेमꣳ हव॑ मे। ये  
अ॒न्तरि॑क्षे य उ॒प द्य॒वि ष्ठा॒। ये अ॑ग्निजि॒ह्वा उ॒त वा॒ यज॑त्राः।  
आ॒सद्या॑स्मिन्ब॒र्हिषि॑ मादयध्वम्। आ वा॑ मि॒त्रावरु॑णा  
ह॒व्यजु॑ष्टिम्। नम॑सा दे॒वाव॑वसाववृ॒त्याम्॥४४॥

अ॒स्माकं॑ ब्र॒ह्म पृ॑त॒नासु॑ स॒ह्या अ॒स्माक॑म्। वृ॒ष्टिर्दि॒व्या सु॑पा॒रा।  
यु॒वं वस्त्रा॑णि पी॒वसा॑ व॒साथे॑। यु॒वोरच्छि॑द्रा मन्त॑वो ह॒ सर्गाः॑।  
अवा॑तिरत॒मनृ॑तानि॒ विश्वा॑। ऋ॒तेन॑ मि॒त्रावरु॑णा स॒चेथे॑। तत्सु  
वा॑ मि॒त्रावरु॑णा म॒हित्व॑म्। ई॒र्मा त॒स्थुषी॑रह॒भिर्दु॑दुहे। वि॒श्वाः  
पि॒न्वथ॒ स्वस॑रस्य॒ धेनाः॑। अनु॑ वा॒मेकः॑ प॒विरा॑ व॒वर्ति॑॥४५॥

यद्वꣳहि॑ष्ठ॒त्राति॑ वि॒दे सु॑दानू। अ॒च्छि॑द्रꣳ शर्म॑ भु॒वंन॑स्य  
गो॒पा। ततो॑ नो मि॒त्रावरु॑णाववीष्टम्। सि॒षास॑न्तो  
जी॒(जि?)गि॒वाꣳसः॑ स्याम। आ नो मि॒त्रावरु॑णा ह॒व्यदा॑तिम्।  
घृ॒तैर्गव्यू॑तिमु॒क्षत॑मिडा॒भिः। प्र॒ति वा॒मत्र॒ वर॑मा जना॑य।  
पृ॒णीत॑मु॒द्रो दि॒व्यस्य॒ चारोः॑। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृत॑जी॒वसे॑ नः।  
आ नो॑ गव्यू॒तिमु॒क्षत॑ङ्घृ॒तेन॑॥४६॥

आ नो॑ जने॑ श्रवयतं यु॒वाना॑। श्रु॒तं मे॑ मि॒त्रावरु॑णा ह॒वेमा॑। इ॒मा  
रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गि॒रः। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑ स्व॒धाम्ने॑। अ॒षाढा॑य॒  
सह॑मानाय मी॒ढुषे॑। ति॒ग्मायु॑धाय भ॒रता॑ शृ॒णोत॑न। त्वाद॑त्तेभी

रुद्रं शन्तमेभिः। शतं हिमां अशीय भेषजेभिः। व्यस्मद्वेषो  
वितरव्यं हं। व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः॥४७॥

अर्हन्बिभर्षि मा नस्तोके। आ ते पितर्मरुतां सुम्रमेतु। मा  
नः सूर्यस्य सन्दृशो युयोथाः। अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत।  
प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः। एवा बभ्रो वृषभ चेकितान।  
यथा देव न हृणीषे न हंसि। हावनश्रूनों रुद्रेह बोधि।  
बृहद्वदेम विदथे सुवीराः। परि णो रुद्रस्य हेतिः स्तुहि श्रुतम्।  
मीढुष्टमारहन्बिभर्षि। त्वमग्रे रुद्र आ वो राजानम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतन्द्रे च॥६॥ [६]

सूर्यो देवीमुषसं रोचमानामर्यः। न योषामभ्येति पश्चात्।  
यत्रा नरो देवयन्तो युगानि। वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम्।  
भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य। चित्रा एदग्वा अनुमाद्यासः।  
नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः। परि द्यावापृथिवी यन्ति  
सद्यः। तत्सूर्यस्य देवत्वन्तन्महित्वम्। मध्या कर्तोर्विततं  
सञ्जभार॥४९॥

यदेदयुक्त हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै।  
तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे। सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे।  
अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति।  
अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरहंसः पिपृतान्निर्वद्यात्।  
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः पृथिवी उत

द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदैति। दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः।  
नूनञ्जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शन्नो  
भव चक्षसा शन्नो अह्ना। शं भानुना शं हिमा शङ्खणेन।  
यथा शमस्मै शमसद्दुरोणे। तत्सूर्यं द्रविणन्धेहि चित्रम्।  
चित्रन्देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्रेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगत्तस्तस्थुषश्च।  
त्वष्टा दधत्तन्नस्तुरीपम्। त्वष्टा वीरं पिशङ्गरूपः।  
दशेमन्त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्। अतन्द्रासो युवतयो बिभर्त्रम्।  
तिग्मानीकः स्वयंशसञ्जनेषु। विरोचमानं परिषीन्नयन्ति।  
आविष्टो वर्धते चारुरासु। जिह्मानामूर्ध्वस्वयंशा  
उपस्थे॥५२॥

उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्। प्रतीचीं सिंहं प्रतिजोषयेते।  
मित्रो जनान्प्र स मित्र। अयं मित्रो नमस्यः सुशेवः। राजा  
सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः। तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्य। अपि  
भद्रे सौमनसे स्याम। अनमीवास इडया मदन्तः। मितज्मवो  
वरिमन्त्रा पृथिव्याः। आदित्यस्य व्रतमुपक्ष्यन्तः॥५३॥

वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम। मित्रन्न ईशं शिम्या गोषु  
गव्यवत्। स्वाधियो विदथे अप्सवर्जीजनन्। अरैजयतां  
रोदसी पाजसा गिरा। प्रति प्रियं यजतञ्जनुषामवः। महा



आदित्यो नमसोपसद्यः। यातयज्जनो गृणते सुशेवः। तस्मा  
एतत्पन्यतमाय जुष्टम्। अग्नौ मित्राय हविरा जुहोत। आ  
वा२ रथो रोदसी बद्धधानः॥५४॥

हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः। घृतवर्तनिः पविभीरुचानः।  
इषावौढा नृपतिर्वाजिनीवान्। स पंप्रथानो अभि पञ्च भूमं।  
त्रिवन्धुरो मनसायातु युक्तः। विशो येन गच्छथो देवयन्तीः।  
कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना। स्वश्वा यशसाऽऽयातमर्वाक्।  
दस्मा निधिं मधुमन्तं पिबाथः। वि वा२ रथो वध्वा  
यादमानः॥५५॥

अन्तान्दिवो बाधते वर्तनिभ्याम्। युवोः श्रियं परि योषावृणीत।  
सूरो दुहिता परितक्मियायाम्। यद्वैवयन्तमवथः शचीभिः।  
परिघ्न२ सवां मनावां वयोगाम्। यो हस्यवा२ रथिरावस्त  
उस्माः। रथो युजानः परियाति वर्तिः। तेन नः शय्योरुषसो  
व्युष्टौ। न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन्। युवं भुज्युमवविद्ध२  
समुद्रे॥५६॥

उदूहथुरणसो अस्त्रिधानैः। पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः।  
द२सनाभिरश्विना पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्।  
इदं वचः सपर्यति। तस्मै धत्त२ सुवीर्यम्। गवां पोष२  
स्वश्वियम्। यो अग्नीषोमा हविषा सपर्यात्। देवद्रीचा मनसा  
यो घृतेन। तस्य व्रत२ रक्षतं पातम२हंसः॥५७॥

वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म॑ यच्छ॒तम्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ य  
आहु॑तिम्। यो वा॒न्दाशा॑द्ध॒विष्कृ॑तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्।  
वि॒श्वमा॑युर्व्य॒श्नव॑त्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ चेति॑ तद्वी॒र्यं॑ वा॒म्।  
यदमु॑ष्णीतमव॒सं पु॒णिङ्गोः॑। अवा॑तिरतं॒ प्रथ॑यस्य॒ शेषः॑।  
अवि॑न्दतं॒ ज्योति॑रेकं॒ बहु॑भ्यः। अ॒ग्नी॑षोमावि॒मं सु  
मेऽग्नी॑षोमा ह॒विषः॑ प्र॒स्थित॑स्य॥५८॥

जुभार॒ द्यौरग्रे॑रुप॒स्थं उप॑क्ष्यन्तो॒ बद्धा॑नो व॒ध्वा याद॑मानः॒ समु॒द्रेऽहं॑सुः प्र॒स्थित॑स्य॥७॥ — [७]

अ॒हम॑स्मि प्रथम॒जा ऋ॑तस्य॑। पूर्वं दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑।  
यो मा॒ ददा॑ति॒ स इ॒देव॑मावाः॑। अ॒हम॑न्नमन्नं॒ नद॑न्तम॒ग्निः।  
पूर्व॑म॒ग्रेरपि॑ दह॒त्यन्न॑म्। य॒त्तौ हा॑साते अ॒हमु॑त्तरेषु॑। व्या॒त्तम॑स्य  
प॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म्। प॒श्यन्ति॑ धीराः॒ प्रच॑रन्ति॒ पाकाः॑।  
जहा॑म्यन्यन्न ज॒हाम्य॑न्यम्। अ॒हम॑न्नं व॒शमि॑च्छ॒रामि॑॥५९॥

स॒मा॒नम॑र्थं॒ पर्ये॑मि भु॒ञ्जत्। को मा॑मन्नं॒ मनु॑ष्यो॒ दये॑त्।  
परा॑के॒ अन्न॑न्निहि॒तं लो॒क ए॒तत्। वि॒श्वैर्दे॒वैः पि॒तृभिर्गु॑प्तमन्नम्।  
यद॑द्यते॒ लुप्य॑ते॒ यत्प॑रोप्यते॑। श॒त॒त॒मी सा॒ त॒नूर्मे॑ बभूव।  
म॒हान्तौ॑ च॒रू संकृ॑द्गु॒धेन॑ प॒प्रौ। दि॒वं च॒ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑  
सा॒कम्। तत्सं॑पिब॒न्तो न मि॑नन्ति वे॒धसः॑। नैत॒द्भूयो॒ भव॑ति॒  
नो क॑नीयः॥६०॥

अन्नं॑ प्रा॒णम॑न्नम॒पान॑माहुः। अन्नं॑ मृ॒त्युन्त॑मु॒ जी॒वातु॑माहुः।  
अन्नं॑ ब्र॒ह्माणो॑ ज॒रसं॑ वदन्ति। अन्नं॑माहुः प्र॒जन॑नं प्र॒जाना॑म्।

मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि वध इत्स तस्य।  
नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी।  
अहं मेघः स्तनयन्वस्मिन्नस्मि। मामदन्त्यहमद्व्यन्यान्॥६१॥

अहं सदमृतो भवामि। मदादित्या अधि सर्वे तपन्ति।  
देवीं वाचमजनयन्त यद्वाग्वदन्ती। अनुन्तामन्तादधि निर्मितां  
महीम्। यस्यान्देवा अदधुर्भोजनानि। एकाक्षरां द्विपदां  
षट्पदां च। वाचं देवा उप जीवन्ति विश्वे। वाचं देवा उप  
जीवन्ति विश्वे। वाचङ्गन्धर्वाः पशवो मनुष्याः। वाचीमा विश्वा  
भुवनान्यर्पिता॥६२॥

सा नो हव जुषतामिन्द्रपत्नी। वागक्षरं प्रथमजा ऋतस्य।  
वेदानां माताऽमृतस्य नाभिः। सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्।  
अवन्ती देवी सुहवा मे अस्तु। यामृषयो मन्त्रकृतो  
मनीषिणः। अन्वैच्छ देवास्तपसा श्रमेण। तान्देवीं वाचं  
हविषा यजामहे। सा नो दधातु सुकृतस्य लोके। चत्वारि  
वाक्परिमिता पदानि॥६३॥

तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः। गुहा त्रीणि निहिता  
नेङ्गयन्ति। तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति। श्रद्धयाऽग्निः  
समिध्यते। श्रद्धया विन्दते हविः। श्रद्धां भगस्य मूर्धनि।  
वचसा वेदयामसि। प्रियं श्रद्धे ददतः। प्रियं श्रद्धे  
दिदासतः। प्रियं भोजेषु यज्वंसु॥६४॥

इदं मं उदितं कृधि। यथा देवा असुरेषु। श्रद्धामुग्रेषु चक्रिरे।  
 एवं भोजेषु यज्वंसु। अस्माकमुदितं कृधि। श्रद्धान्देवा  
 यजमानाः। वायुगोपा उपासते। श्रद्धां हृदय्ययाऽऽकूत्या।  
 श्रद्धया हूयते हविः। श्रद्धां प्रातर्हवामहे॥६५॥

श्रद्धां मध्यन्दिनं परि। श्रद्धां सूर्यस्य निमुचि। श्रद्धे  
 श्रद्धापयेह मा। श्रद्धा देवानधि वस्ते। श्रद्धा विश्वमिदञ्जगत्।  
 श्रद्धाङ्गामस्य मातरम्। हविषा वर्धयामसि। ब्रह्म जज्ञानं  
 प्रथमं पुरस्तात्। वि सीमतः सुरुचो वेन आवः। स बुध्निया  
 उप मा अस्य विष्ठाः॥६६॥

सतश्च योनिमसंतश्च विवः। पिता विराजामृषभो रयीणाम्।  
 अन्तरिक्षं विश्वरूप आविवेश। तमर्कैरभ्यर्चन्ति वत्सम्।  
 ब्रह्म सन्तं ब्रह्मणा वर्धयन्तः। ब्रह्म देवानंजनयत्। ब्रह्म  
 विश्वमिदञ्जगत्। ब्रह्मणः क्षत्रनिर्मितम्। ब्रह्म ब्राह्मण  
 आत्मना। अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदञ्जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्। तेन कौऽरहति  
 स्पर्धितुम्। ब्रह्मन्देवास्त्रयस्त्रिंशत्। ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन्  
 ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः समाहिता। चतस्र आशाः  
 प्रचरन्त्वग्नयः। इमन्नो यज्ञत्रयतु प्रजानन्। घृतं पिन्वन्नजरं  
 सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनाम्। आ गावो अग्नन्नुत भद्रमक्रन्।

सीदन्तु गोष्ठे रणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युः।  
 इन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः। इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति।  
 उपेद्वदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयमिदस्य वर्धयन्।  
 अभिन्ने खिल्ले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता  
 अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य प्रथमस्य  
 भक्षः। इमा या गावः सजनास इन्द्रः। इच्छामीद्धुदा मनसा  
 चिदिन्द्रम्। यूयङ्गावो मेदयथा कृशञ्चित्। अश्लीलञ्चित्कृणुथा  
 सुप्रतीकम्। भद्रङ्गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो वयं उच्यते  
 सभासु। प्रजावतीः स्यूवंसः रिशन्तीः। शुद्धा अपः सुप्रपाणे  
 पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत् माऽघशंसः। परि वो हेती  
 रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपपर्चनम्। आसु गोषूपपृच्यताम्।  
 उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव वीर्यं॥७०॥

चरामि कनीयोऽन्यान्पिता पदानि यज्वंसु हवामहे विष्टा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीष्वद्व॥८॥[८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो  
 दिवि। सामात्माना चरतः सामचारिणा। ययोर्ब्रतन्न ममे  
 जातु देवयोः। उभावन्तौ परि यातु अमर्या। दिवो न रश्मीः  
 स्तनुतो व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा  
 चरतो हुतामती। पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः। सूर्या उभा  
 चन्द्रमसा विचक्षणा॥७१॥

वि॒श्ववा॑रा वरिवो॒भा वरे॑ण्या। ता नो॑ऽवतं मति॒मन्ता॒ महि॑व्रता।  
 वि॒श्वव॑प॒री प्र॒तर॑णा तर॒न्ता। सु॒र्विदा॑ दृ॒शये॑ भूरि॒रश्मी॑। सूर्या॑  
 हि च॒न्द्रा वसु॑ त्वे॒षदर्श॑ता। म॒नु॒स्विनो॒भानु॑चर॒तोनु॑ स॒न्दिव॑म्।  
 अ॒स्य श्रवो॑ न॒द्यः स॒प्त बि॑भ्रति। द्यावा॑ क्षा॒मा पृ॑थि॒वी दर्श॑तं  
 वपुः॑। अ॒स्मे सूर्या॑च॒न्द्रम॑सा॒ऽभिच॑क्षे॑। श्र॒द्धेक॑र्मिन्द्र चरतो  
 विच॑तु॒रम्॥ ७२॥

पूर्वा॑पर॒श्चर॑तो मा॒ययै॑तौ। शिशू॑ क्रीड॑न्तौ परि॑ यातो अध्व॒रम्।  
 विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑ना॒ऽभि च॑ष्टे॑। ऋ॒तून॒न्यो वि॒दध॑ज्जायते पुनः॑।  
 हिर॑ण्यवर्णाः शुच॑यः पाव॒का यासा॑ः राजा॑। यासा॑न्दे॒वाः  
 शि॒वेन॑ मा॒ चक्षु॑षा पश्यत। आपो॑ भ॒द्रा आदि॑त्पश्यामि।  
 नास॑दासी॒न्नो सदा॑सीत्त॒दानी॑म्। नासी॑द्रजो॒ नो व्यो॑मा प॒रो  
 यत्। कि॒माव॑रीवः कुह॒ कस्य॑ शर्मन्॥ ७३॥

अ॒म्भः कि॒मासी॑द्ब॒ह्नङ्ग॑भीरम्। न मृ॒त्युर॑मृ॒तन्त॑रहि॒ ना।  
 रात्रि॑या अ॒हं आसी॑त्प्रके॒तः। आनी॑दवा॒तः स्व॑धया॒ तदे॑कम्।  
 तस्मा॑द्धा॒न्यन्न॑ प॒रः किञ्च॑नास॑। तम॑ आसी॒त्तम॑सा गूढम॒ग्रे  
 प्र॑के॒तम्। स॒लिल॑ः सर्व॑मा इ॒दम्। तु॒च्छेना॒भ्वपि॑हितं  
 यदा॑सीत्। तम॑स॒स्तन्म॑हि॒ना जा॑य॒तैक॑म्। का॒मस्त॑दग्रे  
 सम॑वर्त॒ताधि॑॥ ७४॥

मन॑सो रे॒तः प्रथ॑मं यदा॑सीत्। स॒तो ब॒न्धुम॑स॒न्ति नि॑रविन्दन्।  
 हृदि॑ प्र॒तीष्या॑ क॒वयो॑ मनी॒षा। ति॒रश्ची॑नो॒ वित॑तो र॒श्मिरे॑षाम्।  
 अ॒धः स्वि॑दासी ३ दुपरि॑ स्विदासी ३ त्। रे॒तो॒धा

आसन्महिमानं आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः पुरस्तात्।  
को अद्धा वेदं क इह प्र वोचत्। कुत आजाना कुत इयं  
विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥७५॥

अथा को वेदं यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव।  
यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्।  
सो अङ्ग वेदं यदि वा न वेद। किं स्विद्वनङ्ग उ स वृक्ष  
आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा  
पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म स  
वृक्ष आसीत्॥७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि वः।  
ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं हवामहे।  
प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना। प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिम्।  
प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम। वयं  
पुत्रमदितेर्यो विधर्ता। आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चित्॥७७॥

राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह। भग प्रणेतर्भग सत्यंराधः।  
भगेमान्धियमुदं व ददन्नः। भग प्र णो जनय गोभिरश्वैः। भग  
प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम। उतेदानीं भगवन्तः स्याम। उत प्रपित्व  
उत मध्ये अह्वाम्। उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य। वयन्देवानां  
सुमत्तौ स्याम। भग एव भगवां अस्तु देवाः॥७८॥

तेन वयं भगवन्तः स्याम। तन्त्वां भग सर्वं इज्जोहवीमि। स

नो॑ भ॒ग॒ पु॒र॒ए॒ता भ॑वे॒ह। स॒म॒ध्व॒रा॒यो॒ष॒सो॑ न॒म॒न्त। द॒धि॒क्रा॒वे॒व॒  
शु॒च॒ये प॒दाय॑। अ॒र्वा॒ची॒नं व॑सु॒विदं॑ भ॒ग॒न्नः। रथ॑मि॒वा॒श्वा वा॒जिन॑  
आ॒व॒ह॒न्तु। अ॒श्वा॒व॒ती॒र्गो॒म॒ती॒र्न उ॒षा॑सः। वी॒र॒व॒तीः स॒द॒मु॒च्छ॒न्तु  
भ॒द्राः। घृ॒त॒न्दु॒हा॒ना वि॒श्व॒तः प्र॒पी॒नाः। यू॒यं पा॑त स्व॒स्ति॒भिः  
स॒दा नः॥७९॥

वि॒च॒क्ष॒णा वि॑च॒र्तु॒र॒५ श॒र्म॒न्न॒धिं वि॑स॒र्ज॒नाय॑ ब्र॒ह्म व॒नं ब्र॒ह्म स वृ॒क्ष आ॑सी॒त्तु॒र॒श्चि॒दे॒वाः प्र॒पी॒ना ए॒कं  
च॥९॥ — [९] पी॒वो॒न्ना॒न्ते शु॒क्रा॒सः सो॒मो धे॒नु॒मि॒न्द्र॒स्तर॑स्वा॒ञ्छु॒चि॒मा दे॒वो या॑तु॒ सूर्यो॑  
दे॒वीम॒ह॒म॒स्मि ता सूर्या॑च॒न्द्र॒म॒सा न॒व॥९॥

पी॒वो॒न्ना॒म॒ग्ने त्वं पा॑र॒या॒नाधृ॒ष्यः शु॒चि॒न्तु वि॒श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॒न्न॒न्ता सूर्या॑च॒न्द्र॒म॒सा  
न॒व॑स॒स॒तिः॥७९॥

पी॒वो॒न्ना॒य्यू॒यं पा॑त स्व॒स्ति॒भिः स॒दा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके  
अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥



## ॥ अष्टकम् ३ ॥

### ॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

#### ॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रन्दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां  
विचक्ष॑णम्। ह॒विरा॒सं जु॑होतन। यस्य॒ भान्ति॑ र॒श्मयो॒ यस्य  
के॒तवः॑। यस्ये॒मा वि॒श्वा भु॑व॒नानि॒ सर्वा॑। स कृ॒त्तिका॑भि॒रभि  
सं॒वसा॑नः। अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी  
वे॒तु प॒त्नी। वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु। यथा॒ जीवे॑म श॒रदः॑ सर्वा॑राः।  
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना।  
प्र॒जाप॑ति॒ः ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॒यातु॑ य॒ज्ञम्।  
सोमो॑ रा॒जा मृ॒गशी॑रू॒षेण॑ आ॒गन्। शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑।  
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु॥२॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑रू॒षमस्ति॑। प्रि॒यः रा॑जन्प्रि॒यत॑मं प्रि॒याणा॑म्।  
तस्मै॑ ते सोम ह॒विषा॑ वि॒धेम। शन्न॑ ए॒धि द्वि॒पदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे।  
आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मान ए॒ति। श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑ पति॒रघ्नियाना॑म्।  
नक्ष॑त्रमस्य ह॒विषा॑ वि॒धेम। मा नः॑ प्र॒जाः री॑रिष॒न्मोत॑  
वी॒रान्। हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृणक्तु। आ॒र्द्रा नक्ष॑त्रं जुष॒ताः  
ह॒विर्नः॑॥३॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशः सन्नुदतामरातिम्।  
 पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसू नः पुनरेतां यज्ञम्। पुनर्नो  
 देवा अभियन्तु सर्वे। पुनः पुनर्वो हविषा यजामः। एवा  
 न देव्यदितिरनर्वा। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू  
 हविषा वर्धयन्ती। प्रियन्देवानामप्येतु पाथः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभिसम्बभूव। श्रेष्ठो  
 देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयन्नो अस्तु।  
 तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्।  
 बाधेतान्द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः स्याम। इदं  
 सर्पेभ्यो हविरस्तु जुष्टम्। आश्रेषा येषामनुयन्ति चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं पृथिवीङ्क्षियन्ति। ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः।  
 ये रोचने सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति।  
 येषामाश्रेषा अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि।  
 उपहृताः पितरो ये मघासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः। ते  
 नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति।  
 याश्च विद्म या उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञं सुकृतं  
 जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्। तदर्यमन्वरुण  
 मित्र चारु। तन्त्वा वयं सनितारं सनीनाम्। जीवा  
 जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य

दे॒वा अ॒नु सं॒ यन्ति॒ चेत्तः॥७॥

अ॒र्य॒मा रा॒जाऽज॒र॒स्तुवि॒ष्मान्। फ॒ल्गु॒नीना॒मृष॒भो रो॒रवी॒ति।  
श्रे॒ष्ठो दे॒वानां॑ भ॒गवो॑ भ॒गासि॑। तत्त्वां॑ वि॒दुः फ॒ल्गु॒नी॒स्तस्य॑  
वि॒त्तात्। अ॒स्मभ्यं॑ क्ष॒त्रम॒जर॑ सु॒वीर्य॑म्। गो॒म॒दश्व॑व॒दुप॒  
सन्नु॑दे॒ह। भ॒गो ह दा॒ता भ॒ग इ॒त्प्रदा॑ता। भ॒गो दे॒वीः  
फ॒ल्गु॒नी॒रा वि॒वेश। भ॒ग॒स्येत्तं॑ प्र॒स॒वं ग॑मे॒म। यत्र॑ दे॒वैः  
स॒ध॒मादं॑ म॒देम॥८॥

आया॑तु दे॒वः स॑वि॒तोप॑यातु। हि॒र॒ण्यये॑न सु॒वृता॒ रथे॑न। वह॑न्  
ह॒स्तः सु॒भगं॑ वि॒द्मना॑प॒सम्। प्र॒यच्छ॑न्तं प॒पु॒रिं पु॒ण्यम॑च्छ।  
ह॒स्तः प्र॒यच्छ॑त्व॒मृतं॑ व॒सीयः॑। दक्षि॑णेन॒ प्रति॑गृ॒णीम॑ ए॒नत्।  
दा॒ता॒र॒म॒द्य स॑वि॒ता वि॑दे॒य। यो नो॑ ह॒स्ताय॑ प्र॒सुवा॑ति  
य॒ज्ञम्। त्वष्टा॑ नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ चि॒त्राम्। सु॒भः सं॑सं यु॒वति॑  
रोच॑माना॒म्॥९॥

नि॒वे॒शय॑न्न॒मृता॒न्मर्त्या॑श्च। रू॒पाणिं॑ पि॒श॒न्भुव॑नानि॒ विश्वा॑।  
तन्न॒स्त्वष्टा॑ तदु॑ चि॒त्रा वि॑च॒ष्टाम्। तन्नक्ष॑त्रं भू॒रि॒दा अ॑स्तु  
म॒ह्यम्। तन्नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒ स॒नोतु॑। गो॒भिर्नो॑ अ॒श्वैः  
स॒म॒न॒क्तु य॒ज्ञम्। वा॒युर्नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ नि॒ष्ट्याम्। ति॒ग्मशृ॑ङ्गो  
वृष॒भो रो॒रुवा॑णः। स॒मी॒रय॑न्भुव॑ना मा॒तरि॑श्वा॑। अ॒प॒ द्वे॒षांसि॑  
नु॒दता॑म॒रातीः॥१०॥

तन्नो॑ वा॒युस्तदु॑ नि॒ष्ट्या शृ॑णोतु। तन्नक्ष॑त्रं भू॒रि॒दा अ॑स्तु

मह्यम्। तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। यथा  
तरेम दुरितानि विश्वा। दूरमस्मच्छत्रवो यन्तु भीताः।  
तदिन्द्राग्नी कृणुतान्तद्विशाखे। तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्।  
पश्चात्पुरस्तादभयन्नो अस्तु। नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे।  
श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ॥११॥

विषूचः शत्रूनप बाधमानौ। अप क्षुधन्नुदतामरांतिम्। पूर्णा  
पश्चादुत पूर्णा पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय।  
तस्यान्देवा अधि संवसन्तः। उत्तमे नाकं इह मादयन्ताम्।  
पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना।  
आप्याययन्ती दुरितानि विश्वा। उरुन्दुहां यजमानाय  
यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथश्चेतो जुषन्ताश्चेतो मदेम रोचमानामरांतीर्गोपौ यज्ञम्॥१॥—[१]

ऋद्ध्यास्म हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रन्देवं मित्रधेयन्नो अस्तु।  
अनूराधान् हविषा वर्धयन्तः। शतर्ज्जीवेम शरदः सर्वाः।  
चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति।  
तन्मित्र एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे।  
इन्द्रो ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं ततार॥१३॥

तस्मिन्वयममृतन्दुहांनाः। क्षुधन्तरेम दुरितिन्दुरिष्टिम्।  
पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे।  
इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्दुहांना। उरुं कृणोतु यजमानाय

लो॒कम्। मू॒लं प्र॒जां वी॒रव॑तीं विदेय। परा॑च्येतु॒ निर्ऋ॑तिः  
परा॒चा। गोभि॑र्नक्ष॒त्रं प॒शुभिः॑ सम॑क्तम्। अह॑र्भूया॒द्यज॑मानाय॒  
मह्य॑म्॥१४॥

अह॑र्नो अ॒द्य सु॑विते द॑धातु। मू॒लं नक्ष॑त्रमिति यद्वद॑न्ति। परा॑चीं  
वा॒चा निर्ऋ॑तिनुदामि। शि॒वं प्र॒जायै॑ शि॒वम॑स्तु॒ मह्य॑म्।  
या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः। या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त  
पार्थि॑वीर्याः। यासा॑मषा॒ढा अ॑नुयन्ति॒ काम॑म्। ता न॒ आपः॑  
श॒ऽस्यो॒ना भ॑वन्तु। याश्च॒ कूप्या॑ याश्च॒ नाद्याः॑ समु॒द्रियाः॑।  
याश्च॑ वैश॒न्तीरु॒त प्रा॑स॒चीर्याः॑॥१५॥

यासा॑मषा॒ढा मधु॑ भ॒क्षय॑न्ति। ता न॒ आपः॑ श॒ऽस्यो॒ना भ॑वन्तु।  
तन्नो॒ विश्वे॒ उप॑ शृण्वन्तु दे॒वाः। तद॑षा॒ढा अ॒भिसं॑यन्तु य॒ज्ञम्।  
तन्नक्ष॑त्रं प्रथतां प॒शुभ्यः॑। कृषि॑र्वृष्टि॒र्यज॑मानाय कल्पताम्।  
शु॒भ्राः क॒न्या यु॒वतयः॑ सु॒पेश॑सः। क॒र्मक॑तः सु॒कृतो॑ वी॒र्या॑वतीः।  
विश्वा॑न्दे॒वान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तीः। अ॒षा॒ढाः का॒ममु॑प॒ यान्तु॑  
य॒ज्ञम्॥१६॥

यस्मि॑न्ब्रह्मा॒ऽभ्यज॑यत्सर्वमे॒तत्। अ॒मुं च॑ लो॒कमि॑दम् च॒  
सर्व॑म्। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभिजिद्विजित्य। श्रिय॑न्दधा॒त्वह्णी॑यमानम्।  
उ॒भौ लो॒कौ ब्रह्म॑णा॒ सञ्जि॑तेमौ। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभिजिद्विच॑ष्टाम्।  
तस्मि॑न्वयं पृ॒तनाः॑ सञ्जये॑म। तन्नो॒ दे॒वासो॒ अनु॑जानन्तु॒  
का॒मम्। शृ॒ण्वन्ति॑ श्रो॒णाम॒मृत॑स्य गो॒पाम्। पु॒ण्या॑मस्या॒  
उप॑शृणोमि॒ वाच॑म्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं विष्णु॑पत्नीम॒जूर्या॑म्। प्र॒तीची॑मेना॒ ह॒विषा॑ यजामः।  
 त्रेधा॑ विष्णु॑रुरुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीन्दि॒वं पृथि॑वीम॒न्तरि॑क्षम्।  
 तच्छ्रो॑णैति॒ श्रव॑ इच्छ॒माना॑। पु॒ण्यं श्लो॑कं यज॑मानाय  
 कृ॒ण्वती॑। अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑। चत॑स्रो दे॒वीर॒जराः॑  
 श्रवि॑ष्ठाः। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त्। स॒वत्स॒रीण॑म॒मृतं॑  
 स्व॒स्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॑तोऽभिय॑न्तु श्रवि॑ष्ठाः।  
 पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम। मा नो अ॒राति॑र॒घशः॑ साऽग॒न्।  
 क्ष॒त्रस्य॑ राजा वरु॑णोऽधि॒राजः॑। नक्ष॑त्राणां श॒तभि॑ष॒ग्वसि॑ष्ठः।  
 तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो दी॒र्घमा॑युः। श॒तं स॒हस्रा॑ भेष॒जानि॑ धत्तः।  
 य॒ज्ञन्नो॑ राजा वरु॑ण उ॒पया॑तु। तन्नो॑ वि॒श्वे अ॒भि संय॑न्तु  
 दे॒वाः॥१९॥

तन्नो॑ नक्ष॑त्रं श॒तभि॑ष॒ग्वजु॑षाणम्। दी॒र्घमा॑युः प्र॒तिर॒द्वेष॑जानि॑।  
 अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्प॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॒तानि॑ प्र॒तिमो॑द॒मानः॑।  
 तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति॒ सर्वे॑। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः।  
 वि॒भ्राज॑मानः॒ समि॑धा॒न उ॒ग्रः। आऽन्त॑रि॒क्षम॒रुह॑द॒गन्ध्या॑म्।  
 तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमे॑कपा॒दम्। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒नुय॑न्ति॒  
 सर्वे॑॥२०॥

अहि॑र्बु॒ध्नियः॑ प्रथ॑मान एति। श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑मु॒त मानु॑षाणाम्। तं  
 ब्रा॒ह्म॒णाः सो॑म॒पाः सो॒म्यासः॑। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒भि र॑क्षन्ति॒ सर्वे॑।

चत्वार॑ एक॑म॒भिकर्म॑ दे॒वाः। प्रो॒ष्ठप॒दास॑ इति॒ यान् वद॑न्ति।  
ते बु॒ध्रियं॑ परि॒षद्य॑ स्तु॒वन्तः॑। अहि॑ रक्षन्ति॒ नम॑सोप॒सद्य॑।  
पू॒षा रे॒वत्यन्वे॑ति॒ पन्था॑म्। पु॒ष्टिप॑तीं पशु॒पा वाज॑बस्त्यौ॥ २१॥

इ॒मानि॑ ह॒व्या प्रय॑ता जुषा॒णा। सु॒गैर्नो॑ यानैरुप॑यातां य॒ज्ञम्।  
क्षु॒द्रान्प॒शून् रक्ष॑तु रे॒वतीं॑ नः। गावो॑ नो अ॒श्वा अ॒न्वेतु॑  
पू॒षा। अ॒न्न रक्ष॑न्तौ बहु॒धा विरू॑पम्। वाज॑ स॒नुतां॑  
यज॑मानाय य॒ज्ञम्। तद॒श्विना॑व॒श्वयु॒जोप॑याताम्। शुभ॒ङ्गमि॑ष्टौ  
सु॒यमे॑भि॒रश्वैः॑। स्वं नक्ष॑त्रं ह॒विषा॑ यज॑न्तौ। म॒ध्वा संपृ॑क्तौ  
यजु॑षा॒ सम॑क्तौ॥ २२॥

यौ दे॒वानां॑ मि॒षजौ॑ ह॒व्यवा॒हौ। वि॒श्वस्य॑ दू॒ताव॑मृत॑स्य  
गो॒पौ। तौ नक्ष॑त्रं जुजुषा॒णोप॑याताम्। नमो॑ऽश्वि॒भ्यां  
कृ॒णुमो॑ऽश्वयु॒ग्न्याम्। अप॑ पा॒प्मानं॑ भ॒रणी॑र्भरन्तु। तद्य॑मो  
राजा॒ भग॑वान् विच॑ष्टाम्। लो॒कस्य॑ राजा॑ मह॒तो म॒हान्  
हि। सु॒गन्तः॑ पन्था॒मभ॑यं कृ॒णोतु॑। यस्मि॒न्नक्ष॑त्रे य॒म एति॑  
राजा॑। यस्मि॒न्नेन॑म॒भ्यषि॑ञ्चन्त दे॒वाः। तद॑स्य चि॒त्रं ह॒विषा॑  
यजा॑म। अप॑ पा॒प्मानं॑ भ॒रणी॑र्भरन्तु। नि॒वेश॑नी॒ यत्ते दे॒वा  
अद॑धुः॥ २३॥

ततार॒ मह्यं॑ प्रास॒चीर्या॑ या॒न्तु य॒ज्ञं वाच॑ स्वि॒ति दे॒वा अनु॑यन्ति॒ सर्वे॑ वाज॑बस्त्यौ॒ सम॑क्तौ दे॒वास्त्रीणि॑

च॥ २॥

[२]

नवो॑नवो भवति॒ जाय॑मानो॒ यमा॑दित्या अ॒शुमा॑प्याय॑यन्ति।

ये विरूपे समनसा सव्ययन्ती। समानन्तन्तुं परितातना तै।  
 विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमार्गमेतम्।  
 वयन्देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नासो देववीतिन्दधानाः।  
 अहोरात्रे हविषा वर्धयन्तः। अतिं पाप्मानमतिं मुक्त्या गमेम।  
 प्रत्युवदृश्यायती॥२४॥

व्युच्छन्ती दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा।  
 तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी। उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः।  
 सचा उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं  
 भुक्तेन गमेमहि। तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्।  
 उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। सनः सविता  
 सुवत्सनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यश्चित्रम्। अदितिर्न  
 उरुष्यतु महीम्। षु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः।  
 अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्।  
 हव्यवाहः स्विष्टम्॥२६॥

आयत्यगमत्स्विष्टम्॥३॥ [३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानाः स्यामिति। स  
 एतमग्रये कृत्तिकाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो  
 वै सोऽन्नादो देवानामभवत्। अग्निर्वै देवानामन्नादः। यथा ह  
 वा अग्निर्देवानामन्नादः। एवम् ह वा एष मनुष्याणां भवति।  
 य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽन्नं जुहोति।



अ॒ग्रये॒ स्वाहा॒ कृ॒त्तिका॒भ्यः॒ स्वाहा॑॥ अ॒म्बाये॒ स्वाहा॑ दु॒लाये॒  
स्वाहा॑॥ नि॒त॒त्यै स्वाहा॑ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑॥ मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑  
व॒रु॒षय॑न्त्यै स्वाहा॑॥ चु॒पु॒णीका॑यै स्वाहेति॥२७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।  
तासा॑ः रोहि॒णीम॒भ्य॑ध्यायत्। सोऽका॑मयत। उप॒ मा वर्ते॑त।  
समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॒रु॒न्नि॒र॑वपत्।  
ततो॒ वै सा त॑मुपावर्तत। समे॑नयागच्छत। उप॒ ह वा ए॑नं  
प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य  
उ॒चैन॑देवं वेद। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ रोहि॒ण्यै  
स्वाहा॑॥ रोच॑मानायै स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॒ स्वाहेति॑॥२८॥

सोमो॒ वा अ॑का॒मय॑त। ओष॑धीनाः रा॒ज्यम॑भिज॑येय॒मिति॑। स  
ए॒तः सोमा॑य मृ॒गशी॒र्षाय॑ श्यामा॒कश्च॒रुं प॑य॑सि नि॒र॑वपत्।  
ततो॒ वै स ओष॑धीनाः रा॒ज्यम॑भ्य॑जयत्। स॒मा॒नाना॑ः ह  
वै रा॒ज्यम॑भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॒ चैन॑देवं  
वेद। सोऽत्र॑ जुहोति। सोमा॑य स्वाहा॑ मृ॒गशी॒र्षाय॑ स्वाहा॑॥  
इ॒न्व॒काभ्यः॒ स्वाहा॑ोष॑धीभ्यः स्वाहा॑॥ रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै  
स्वाहेति॑॥२९॥

रु॒द्रो वा अ॑का॒मय॑त। प॒शु॒मान्त्स्या॑मिति॑। स ए॒तः रु॒द्राया॑र्द्रा॒यै  
प्रे॒त्यङ्ग॑वश्च॒रुं प॑य॑सि नि॒र॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शुमान॑भवत्।  
प॒शु॒मान् ह वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॒  
चैन॑देवं वेद। सोऽत्र॑ जुहोति। रु॒द्राय॑ स्वाहा॑ऽर्द्रा॒यै स्वाहा॑॥

पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्।  
ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्याश्चरुन्निरव  
ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत। प्रजायते ह  
वै प्रजया पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं  
वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा  
भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं  
बृहस्पतये तिष्याय नैवारश्चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स  
ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा  
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये  
स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्ये  
करम्भन्निरवपन्। तानेताभिरेवदेवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह  
वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते।  
य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः  
स्वाहा। दन्द्रशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोकं ऋध्रुयामेति। त एतं  
पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै ते  
पितृलोकं आर्ध्रुवन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन हविषा  
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः स्वाहा

म॒घाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽन॒घाभ्यः॑ स्वाहा॑ग॒दाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽरु॒न्ध॒तीभ्यः॑  
स्वाहेति॑॥३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॑कामयत। प॒शु॒मा॒न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तम॑र्य॒म्णे  
फ॒ल्गु॑नीभ्याश्च॒रु॒न्नि॒र॒व॒पत्। ततो॑ वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शु॒मान्  
ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॒द। सोऽत्र॑  
जुहोति। अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॑ फ॒ल्गु॑नीभ्या॒ऽ स्वाहा॑। प॒शु॒भ्यः  
स्वाहेति॑॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॑ष्ठी दे॒वाना॑ऽस्या॒मिति॑। स ए॒तं  
भ॒गाय॑ फ॒ल्गु॑नीभ्याश्च॒रु॒न्नि॒र॒व॒पत्। ततो॑ वै स भ॒गी श्रे॑ष्ठी  
दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॑ष्ठी स॒मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑  
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॒द। सोऽत्र॑ जुहोति। भ॒गाय॑  
स्वाहा॑ फ॒ल्गु॑नीभ्या॒ऽ स्वाहा॑। श्रे॑ष्ठा॒य स्वाहेति॑॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मे दे॒वा द॒धी॑रन्। स॒वि॒ता  
स्या॒मिति॑। स ए॒तं स॑वि॒त्रे ह॒स्ता॑य पुरो॒डाशं॑ द्वा॒द॒श॒क॒पा॒लं  
नि॒र॒व॒प॒दा॒शूनां॑ व्री॒ही॒णाम्। ततो॑ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑द॒धत।  
स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्ध॒वा अ॑स्मै म॒नुष्या॑ दधते। स॒वि॒ता  
स॒मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं  
वे॒द। सोऽत्र॑ जुहोति। स॒वि॒त्रे स्वाहा॑ ह॒स्ता॑य। स्वाहा॑ द॒द॒ते  
स्वाहा॑ पृ॒ण॒ते। स्वाहा॑ प्र॒य॒च्छ॑ते स्वाहा॑ प्र॒ति॒गृ॒भ्ण॒ते स्वाहेति॑  
॥३७॥

त्व॒ष्टा वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॑न्दे॒येति॑। स ए॒तन्त्व॑ष्टे

चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपत्। ततो वै स चित्रं प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्पायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निर्वपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्पायै स्वाहा। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं देवानामभ्यजयताम्। श्रेष्ठं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी। काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिष्णोऽश सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नव पितर  
एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या अष्टौ  
पञ्चदश ॥ ४ ॥

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।  
स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुन्निरवपत्। ततो वै स  
मित्रधेयमेषुलोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु  
लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं  
वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा।  
मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥ ४२ ॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति।  
स एतमिन्द्राय ज्येष्ठायै पुरोडाशमेकादशकपालं  
निरवपन्महाव्रीहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्।  
ज्यैष्ठ्यं ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा  
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा  
ज्येष्ठायै स्वाहा। ज्येष्ठाय स्वाहाभिजित्यै स्वाहेति॥ ४३ ॥

प्रजापतिर्वा अकामयत। मूलं प्रजां विन्देयेति। स  
एतं प्रजापतये मूलाय चरुन्निरवपत्। ततो वै स मूलं  
प्रजामविन्दत। मूलं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा  
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये  
स्वाहा मूलाय स्वाहा। प्रजायै स्वाहेति॥ ४४ ॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रङ्गामभिजयेमेति।

ता ए॒तम॒द्ध्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुन्निर॑वपन्। ततो॒ वै ताः  
स॒मु॒द्रङ्काम॑म॒भ्यज॑यन्। स॒मु॒द्रं ह॒ वै का॒मम॑भिज॒यति॑। य  
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॒ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑।  
अ॒द्ध्यः स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑। स॒मु॒द्राय॑ स्वाहा॒ कामा॑य॒  
स्वाहा॑। अ॒भिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४५॥

विश्वे॒ वै दे॒वा अ॑कामयन्त। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ज॑येमेति॑। त  
ए॒तं वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुन्निर॑वपन्। ततो॒ वै  
तैऽन॑प॒ज॒य्यम॑जयन्। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ह॒ वै ज॑यति। य ए॒तेन॑  
ह॒विषा॑ यज॒ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। वि॒श्वेभ्यो॑  
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑। अ॒न॒प॒ज॒य्याय॑ स्वाहा॒  
जित्यै॑ स्वाहेति॑॥४६॥

ब्रह्म॒ वा अ॑कामयत। ब्रह्म॒लो॒कम॑भिज॒येय॑मिति॑। तदे॒तं  
ब्रह्म॑णेऽभिजिते॑ च॒रुन्निर॑वपत्। ततो॒ वै तद्ब्र॑ह्म॒लो॒कम॑भ्यजयत्।  
ब्रह्म॒लो॒कं ह॒ वा अ॑भिज॒यति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॒ते।  
य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। ब्रह्म॑णे स्वाहा॑ऽभिजिते॑  
स्वाहा॑। ब्रह्म॒लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽभिजित्यै॑ स्वाहेति॑॥४७॥

विष्णु॒र्वा अ॑कामयत। पु॒ण्यं श्लो॒कं शृ॑ण्वीय। न मां  
पा॒पी की॒र्तिरा॑गच्छेदिति॑। स ए॒तं वि॒ष्णवे॑ श्रो॒णायै॑  
पुरो॒डाश॑न्निकपा॒लन्निर॑वपत्। ततो॒ वै स पु॒ण्यं  
श्लो॒कं म॑शृणुत। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिरा॑गच्छत्। पु॒ण्यं ह॒  
वै श्लो॒कं शृ॑णुते। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिरा॑गच्छति॑। य ए॒तेन॑

ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।  
विष्ण॑वे॒ स्वाहा॑ श्रो॒णाय॑ स्वाहा॑। श्लोका॑य॒ स्वाहा॑ श्रु॒ताय॑  
स्वाहेति॑॥४८॥

वस॑वो वा अ॒काम॑यन्त। अग्रं॑ दे॒वता॑नां परी॒यामेति॑। त ए॒तं  
वसु॑भ्यः श्रवि॑ष्ठाभ्यः पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपन्। ततो॒ वै  
तेऽग्रं॑ दे॒वता॑नां पर्या॑यन्। अग्रं॑ ह॒ वै स॑मा॒नानां॑ पर्ये॑ति। य  
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।  
वसु॑भ्यः स्वाहा॑ श्रवि॑ष्ठाभ्यः स्वाहा॑। अग्रा॑य॒ स्वाहा॑ परी॒त्यै  
स्वाहेति॑॥४९॥

इन्द्रो॑ वा अ॒काम॑यत। दृ॒ढोऽशि॑थिलः स्या॒मिति॑।  
स ए॒तं वरु॑णाय श॒तभि॑षजे भेष॒जेभ्यः॑ पुरो॒डाश॑  
दश॑कपालं निर॑वपत्कृ॒ष्णानां॑ ब्रीही॒णाम्। ततो॒ वै स  
दृ॒ढोऽशि॑थिलोऽभवत्। दृ॒ढो ह॒ वा अशि॑थिलो भवति।  
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।  
वरु॑णाय॒ स्वाहा॑ श॒तभि॑षजे॒ स्वाहा॑। भेष॒जेभ्यः॑  
स्वाहेति॑॥५०॥

अ॒जो वा ए॒कपा॑दकामयत। ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी स्या॒मिति॑।  
स ए॒तम॒जायै॑कपदे प्रोष्ठप॒देभ्यश्च॑रुन्निर॑वपत्। ततो॒ वै स  
ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑भवत्। ते॒ज॒स्वी ह॒ वै ब्र॑ह्मवर्च॒सी भ॑वति।  
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।  
अ॒जायै॑कपदे॒ स्वाहा॑ प्रोष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑। तेज॑से॒ स्वाहा॑

ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिर्वै बुध्रियोऽकामयत्। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स एतमहये बुध्रियाय प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं निरवत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दत्। इमां ह वै प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहये बुध्रियाय स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत्। पशुमान्त्स्यामिति। स एतं पूष्णे रेवत्यै चरुन्निरवत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पूष्णे स्वाहा रेवत्यै स्वाहा। पशुभ्यः स्वाहेति॥५३॥

अश्विनौ वा अकामयेताम्। श्रोत्रस्विनावबधिरो स्यावेति। तावेतमश्विभ्यामश्वयुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालन्निरवत्ताम्। ततो वै तौ श्रोत्रस्विनावबधिरावभवताम्। श्रोत्रस्वी ह वा अबधिरो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अश्विभ्यां स्वाहाऽश्वयुग्भ्यां स्वाहा। श्रोत्राय स्वाहा श्रुत्यै स्वाहेति॥५४॥

यमो वा अकामयत्। पितृणां राज्यमभिजयेयमिति। स एतं यमायापभरणीभ्यश्चरुन्निरवत्। ततो वै स पितृणां राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै राज्यमभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।



य॒माय॒ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः॒ स्वाहा॑। रा॒ज्याय॒ स्वाहा॑भिजित्यै  
स्वाहेति॥५५॥

अथै॒तद॑मा॒वास्या॑या॒ आज्यं॑ निर्वपति। कामो॒ वा अ॑मा॒वास्या॑।  
काम॒ आज्य॑म्। कामे॒नैव॑ काम॒ः सम॑र्धयति। क्षि॒प्रमे॑न॒ः  
सकाम॑ उप॑नमति। येन॒ कामे॑न॒ यज॑ते। सोऽत्र॑ जुहोति।  
अ॒मा॒वास्या॑यै॒ स्वाहा॑ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽऽगत्यै॒ स्वाहेति॥५६॥

मित्र॑ इन्द्रः॒ प्रजा॑पतिर्दशं दशाप॒ एका॑दश॒ विश्वे॑ ब्रह्म॒ दश॑दश॒ विष्णु॑स्त्रयोदश॒ वसव॑ इन्द्रोऽजोऽहिर्वै  
बुध्रि॑यः पूषाऽश्विनौ॒ यमो॑ दशं दशाथै॒तद॑मा॒वास्या॑या अ॒ष्टौ पञ्च॑दश॥५॥ [५]

च॒न्द्रमा॒ वा अ॑कामयत। अ॒होरा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑वत्स॒रमा॒त्वा  
च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नु॑यामिति। स ए॒तश्च॒न्द्रम॑से  
प्रती॒दृश्या॑यै पुरो॒डाशं॑ पञ्च॑दशकपालं॒ निर॑वपत्। ततो॒  
वै सोऽहो॑रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑वत्स॒रमा॒त्वा।  
च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑त्। अ॒होरा॒त्रान्  
ह॒ वा अ॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑वत्स॒रमा॒त्वा। च॒न्द्रम॑सः  
सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॒  
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॑ प्रती॒दृश्या॑यै  
स्वाहा॑। अ॒होरा॒त्रेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽर्धमा॒सेभ्यः॑ स्वाहा॑। मा॒सेभ्यः॑  
स्वाह॑र्तुभ्यः॑ स्वाहा॑। सं॒वत्स॑राय॒ स्वाहेति॥५७॥

अ॒होरा॒त्रे वा अ॑कामयेताम्। अत्य॑होरा॒त्रे मु॑च्येवहि।  
न ना॑वहोरा॒त्रे आ॑प्नुयाता॒मिति॑। ते ए॒तम॑होरा॒त्राभ्या॑  
च॒रुन्नि॑रवपताम्। द्वा॒याना॑र्व्री॒हीणा॑म्। शु॒क्लाना॑ च कृ॒ष्णाना॑

चा स॒वा॒त्योर्दु॒ग्धे। श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च। ततो॒ वै ते  
अत्य॑होरा॒त्रे अ॑मुच्येते। नैनै॑ अहोरा॒त्रे आ॑प्नुताम्। अति॑ ह  
वा अ॑होरा॒त्रे मु॑च्यते। नैन॑महोरा॒त्रे आ॑प्नुतः। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒  
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ह्ने स्वाहा॑  
रात्रि॑यै॒ स्वाहा॑। अति॑मुक्त्यै॒ स्वाहेति॑॥५८॥

उ॒षा वा अ॑कामयत। प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मिति॑।  
सैत॑मुष॒से च॒रुन्नि॑र॒वपत्। ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑  
सु॒भगा॑ऽभवत्। प्रि॒यो ह॒ वै सं॑मा॒नाना॑ सु॒भगो॑ भवति। य  
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।  
उ॒षसे॒ स्वाहा॑ व्यु॒ष्ट्यै॒ स्वाहा॑। व्यु॒ष्ट्यै॒ स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॒  
स्वाहा॑। व्यु॒ष्टायै॒ स्वाहेति॑॥५९॥

अथै॒तस्मै॒ नक्ष॑त्राय च॒रुनि॑र्वपति। यथा॒ त्वन्दे॒वाना॑म॒सि।  
ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑ भू॒यास॒मिति॑। यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म्।  
ए॒व५ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते।  
य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दे॒ष्यते  
स्वाहा॑। उ॒द्यते॒ स्वाहो॑दि॒ताय॒ स्वाहा॑। हर॑से॒ स्वाहा॑ भर॑से  
स्वाहा॑। भ्राज॑से॒ स्वाहा॑ तेज॑से॒ स्वाहा॑। तप॑से॒ स्वाहा॑  
ब्रह्म॑वर्च॒साय॒ स्वाहेति॑॥६०॥

सूर्यो॒ वा अ॑कामयत। नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा॑ स्या॒मिति॑। स  
ए॒त५ सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च॒रुन्नि॑र॒वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां  
प्र॒तिष्ठा॑ऽभवत्। प्र॒तिष्ठा॑ ह॒ वै सं॑मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑

ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। सूर्या॑य॒  
स्वाहा॒ नक्ष॑त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑। प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वा॑हेति॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुन्निर्व॑पति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व  
प्रति॑तिष्ठति। सोऽ॒त्र जु॑होति। अदि॑त्यै॒ स्वाहा॑ प्रति॒ष्ठा॒यै  
स्वा॑हेति॥६२॥

अथै॒तं वि॒ष्णवे॑ च॒रुन्निर्व॑पति। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः  
प्रति॑तिष्ठति। सोऽ॒त्र जु॑होति। वि॒ष्णवे॒ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑।  
प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वा॑हेति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं  
विष्णवे षड्म (सविताऽऽश्विनाऽऽहीणामिन्द्रो महर्ब्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानाऽऽहीणामहोरात्रे द्वयानाऽऽहीणाम्।  
पितरप्षड्पालः सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो दशकपालं  
विष्णुश्चिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालश्चन्द्रमाः पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा वसवोऽष्टकपालमन्यत्रं  
चरुम्। रुद्रोऽर्यमा पूषा पशुमान्त्याः सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पर्यसि वायुः पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नी  
मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे  
जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त  
मेति त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनावकामयेतां वेति  
तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्।  
इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो ज्यैष्ठमिन्द्रो दृढः। अहिः सूर्योऽदित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः संमानानाम्।  
अग्निर्नो रीरिपदन्यत्र रीरिपः ॥ )॥६॥

[६]

अ॒ग्निर्न॑ ऋ॒ध्यास्म॒ नवो॑नवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमा॒ष्पट॑॥६॥

अ॒ग्निर्न॑स्तत्रो वा॒युरहि॑र्बु॒ध्रियं॑ ऋ॒क्षा वा इ॒यमथै॒तत्पौ॑र्णमा॒स्या अ॒जो वा

एकपात्सूर्यस्त्रिषष्टिः॥६३॥

अग्निर्नः पातु प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

तृतीयस्यामि॑तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तङ्गा॑य॒त्र्याऽह॑रत्।  
तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑ पु॒र्णत्व॑म्।  
ब्रह्म॑ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॑ख्या व॒त्सान॑पाकरोति।  
ब्रह्म॑णै॒वैनान॑पाकरोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः पु॒शवः॑॥१॥  
तस्मा॑त्रीणि॒त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।  
यत्पु॒र्णशा॑ख्या गाः प्रा॒र्पय॑ति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॒र्पय॑ति।  
यङ्क्वाम॑येताप॒शुः स्या॒दिति॑। अ॒प॒र्णान्त॑स्मै शुष्का॑ग्रामाहरेत्।  
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यङ्क्वाम॑येत पशु॒मान्त॑स्या॒दिति॑।  
ब॒हुप॒र्णान्त॑स्मै बहुशा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥  
यत्प्राची॑मा ह॒रेत्। दे॒वल॑ोकम॒भि ज॑येत्। यदु॒दीचीं॑  
मनु॑ष्यलो॒कम्। प्राची॑मु॒दीची॑मा ह॒रति॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भिजि॑त्यै।  
इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने दधाति। वा॒यवः॑  
स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्ष॒स्याध्य॑क्षाः। अ॒न्तरि॑क्ष॒दे॒वत्याः॑  
खलु॑ वै पु॒शवः॑॥३॥

वा॒यव॑ ए॒वैनान्प॑रि ददाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा क॑रोति। यदाह॑।  
वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनुप॑  
ह्वय॑ते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॒र्पय॑त्वित्याह॑ प्रसू॒त्यै। श्रेष्ठ॑तमाय  
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तम॒ङ्गर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।

आप्यायध्वमग्निया देवभागमित्याह॥४॥

वत्सेभ्यश्च वा एताः पुरा मनुष्येभ्यश्चाप्यायन्त। देवेभ्य एवैना  
इन्द्रायाप्याययति। ऊर्जस्वतीः पयस्वतीरित्याह। ऊर्जः१ हि  
पयः सम्भरन्ति। प्रजावतीरनमीवा अयक्ष्मा इत्याह प्रजात्यै।  
मा वः स्तेन ईशत माऽघशः१स इत्याह गुप्त्यै। रुद्रस्य हेतिः  
परि वो वृणक्तित्याह। रुद्रादेवैनास्त्रायते। ध्रुवा अस्मिन्गोपतौ  
स्यात बह्वीरित्याह। ध्रुवा एवास्मिन्बह्वीः करोति॥५॥

यजमानस्य पशून्पाहीत्याह। पशूनाङ्गोपीथाय। तन्मात्सायं  
पशव उपसमावर्तन्ते। अनधः सादयति। गर्भाणान्धृत्या  
अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव  
निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य  
समष्ट्यै॥६॥

पुशवः करोति पुशवो देवभागमित्याह करोति नवं च॥१॥ [१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यंश्चपरशुमादत्ते प्रसूत्यै।  
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु  
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। यो वा ओषधीः  
पर्वशो वेद। नैनाः स हिनस्ति। प्रजापतिर्वा ओषधीः  
पर्वशो वेद। स एना न हिनस्ति। अश्वपश्वा बर्हिरच्छैति।  
प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय॥७॥

ओषधीनामहि१सायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान

एव रयिन्दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह।  
रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्विषणां बर्हिरच्छेत्याह। विद्या  
वै धिषणां। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया  
वितुष्टेत्याह। मानवी हि पर्शुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै  
कवयः। यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो  
यदेतदुक्त्वा यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति।  
देवेभ्यो जुष्टमिह बर्हिरासद् इत्याह। बर्हिषः समृद्धौ।  
कर्मणोऽनपराधाय। देवानां परिषूतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदङ्किं च। तदेवानां परिषूतम्। अथो यथा  
वस्यसे प्रतिप्रोच्याहेदङ्किरिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः  
प्रतिप्रोच्यं बर्हिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः  
स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिंष्यात्। अति तद्यज्ञस्य  
रेचयेत्। एकं स्तम्बं परिदिशेत्। तं सर्वन्दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वर्षवृद्धमसीत्याह। वर्षवृद्धा वा  
ओषधयः। देवर्हिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति।  
मा त्वाऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते  
राध्यासमित्याहर्ष्यै। आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह।  
नास्यात्मनो मीयते। य एवं वेद॥११॥

देवर्हिः शतवल्शं विरोहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।

प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। स॒हस्र॑वल्शा॒ वि व॑यः रु॒हेमे॑त्याह।  
 आ॒शिषं॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। पृथि॒व्याः संपृ॑चः पा॒हीत्या॑ह  
 प्र॒तिष्ठि॑त्यै। अ॒युङ्गा॒युङ्गान्मु॑ष्टीलु॒नोति॑। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्र॒जात्यै॑।  
 सु॒सम्भृ॑तां त्वा॒ सम्भ॑रामीत्याह। ब्रह्म॑णै॒वैन॒त्सम्भ॑रति॥१२॥

अ॒दित्यै॑ रा॒स्नाऽसी॑त्याह। इ॒यं वा अ॑दितिः। अ॒स्या  
 ए॒वैन॒द्रास्ना॑ करोति। इन्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इन्द्रा॒णी वा  
 अ॒ग्रे दे॒वता॑नां॒ सम॑न॒ह्यता॑ साऽऽध्ना॑त्। ऋ॒द्ध्यै स॒न्नह॑ति।  
 प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जाना॑म॒परा॑वापाय। तस्मा॒त्स्वाव॑सन्तताः  
 प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिङ्ग॑श्चा॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति।  
 स ते॒ मा॒स्था॒दित्या॑हाहि॑सायै। प॒श्चात्प्रा॑श्चमु॒पगू॑हति।  
 प॒श्चाद्वै प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑ धीयते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑  
 दधाति। इन्द्र॑स्य त्वा बा॒हुभ्या॑मु॒द्यच्छ॑ इत्याह। इन्द्रि॒यमे॒व  
 यज॑माने दधाति। बृह॒स्पते॑र्मूर्धा॒ हरा॑मीत्याह। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑  
 बृह॒स्पतिः॑॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्ष॒मन्वि॑हीत्याह॒ गत्यै॑। दे॒वङ्ग॑म॒सीत्या॑ह।  
 दे॒वाने॒वैन॑द्गमयति। अ॒न॒धः सा॑दयति। गर्भा॑णान्धृ॒त्या  
 अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑म॒प्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व॒ नि  
 द॑धाति। उ॒परी॑व॒ हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑  
 सम॑ष्ट्यै॥१५॥



संयोनित्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समंष्ट्रैः॥२॥ [२]

पूर्वेद्युरिध्माबृहः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अंस्रं सेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यत्सान्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे उपदधात्यप्रंस्रं साय। शुन्धध्वन्द्वेव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवावरुन्धे। दृहंस्व मा हारित्याह धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्यं एवैनंत्करोति। शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वायं। त्रिवृत्पलाशशाखायान्दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वायं। साक्षात्पवित्रन्दर्भाः। प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः। तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं

प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स  
इत्याहुं प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतः  
स्वाहाकृतः स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य  
विपुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याहुं। नाकमेवाग्निं  
भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याहुं।  
द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपाञ्चैवौषधीनां च रसः सः सृजति।  
अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं  
यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि  
दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः।  
इमानेव लोकान्यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नाम गृह्णाति। भद्रमेवासाङ्कर्मा विष्करोति।  
सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याहुं।  
इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ  
विश्वकर्मा। इमानेवैतामिलोकान् यथापूर्वन्दुहे। अथो  
यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्ते। एवमेवेना एतदुपस्तौति।  
तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते।  
यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै।

त्रिरा॑ह। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः। अवा॑चं य॒मोऽन॑न्वार॒भ्योत्तराः॑।  
अप॑रिमितमे॒वाव॑ रुन्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वे  
दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्॥२३॥

या॒तया॑म्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः। पु॒रोडा॑श॒मुखानि॑  
वै ह॒वी॒र्षिः। नेत॑ इ॒तः पु॒रोडा॑श॒ ह॒विषो॑ या॒मोऽस्ती॑ति।  
का॒र्ममे॒व दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। शू॒द्र ए॒व न दु॑ह्यात्। अ॒सतो॑  
वा ए॒ष स॒म्भूतः॑। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व तदि॒त्याहुः॑। यच्छू॒द्रो  
दो॒ग्धी॑ति॥२४॥

अ॒ग्नि॒होत्र॑मे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॑ नोत्पु॒नन्ति॑। य॒दा खलु॑ वै  
प॒वित्र॑म॒त्येति॑। अथ॒ तद्धि॑ विरि॒ति। संपृ॑च्यध्वमृतावरी॒रित्या॑ह।  
अ॒पाश्चै॒वौष॑धीनां च॒ रस॑ सृ॒जति॑। तस्मा॑द॒पाश्चै॒वौष॑धीनां  
च॒ रस॑मुप॒जीवामः॑। म॒न्द्रा धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व  
यज॑माने दधाति। सोमे॑न॒ त्वात॑न॒च्मीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्या॑ह॥२५॥

सोम॑मे॒वैन॑त्करोति। यो वै सोम॑ भक्षयि॒त्वा। सं॒वत्स॒रस्य॑  
सोम॑न्न पिब॑ति। पु॒नर्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। सोमः  
खलु॑ वै सा॑न्नाय्यम्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पिब॑ति।  
अ॒पुन॑र्भक्ष्यो॑ऽस्य सामपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्।  
यन्मृ॒न्मयो॑नापिदध्यात्। पि॒तृदे॒वत्य॑ स्यात्॥२६॥

अ॒य॒स्पात्रे॑ण वा दा॒रुपा॒त्रेण॑ वाऽपि॑ दधाति। तद्धि॑ सदे॒वम्।  
उ॒द॒न्वद्भव॑ति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सामप॒हत्यै॑। अद॑स्तमसि॒  
विष्णा॑वे त्वेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञायै॒वैन॑दद॑स्तं करोति।

विष्णो॑ ह॒व्यः र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह॒ गु॒प्त्यै॑। अ॒न॒धः सा॒दय॑ति।  
 गर्भा॑णा॒न्ध॒त्या अ॒प्र॒पा॒दाय॑। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑म॒प्र॒पा॒दुकाः।  
 उ॒प॒री॒व नि॒द॒धाति॑। उ॒प॒री॒व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑  
 लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॑॥२७॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजांमित्राय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह  
 स्यात्सादयति पञ्च च॥३॥ [३]

क॒र्म॒णे वा॒न्दे॒वेभ्यः॑ श॒केय॑मि॒त्याह॒ श॒क्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ वै  
 स॒न्त॑ति॒मनु॑ प्र॒जाः प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ सन्ता॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑  
 वि॒च्छि॒त्ति॒मनु॑ प्र॒जाः प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ वि॒च्छि॒द्यन्ते॑। य॒ज्ञस्य॑  
 स॒न्त॑ति॒रसि॑ य॒ज्ञस्य॑ त्वा स॒न्त॑त्यै स्तृ॒णामि॑ स॒न्त॑त्यै त्वा  
 य॒ज्ञस्ये॒त्याह॑व॒नीया॑त्स॒न्त॑नोति। यज॑मानस्य प्र॒जायै॑ प॒शूना॑  
 स॒न्त॑त्यै। अ॒पः प्र॑ण॒यति॑। श्र॒द्धा वा आ॒पः। श्र॒द्धा॒मे॒वार॒भ्य॑  
 प्र॒णीय॑ प्र॒च॑रति। अ॒पः प्र॑ण॒यति॑। य॒ज्ञो वा आ॒पः॥२८॥

य॒ज्ञमे॒वार॒भ्य॑ प्र॒णीय॑ प्र॒च॑रति। अ॒पः प्र॑ण॒यति॑। व॒ज्रो वा  
 आ॒पः। व॒ज्रमे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र॒हृत्य॑ प्र॒णीय॑ प्र॒च॑रति। अ॒पः  
 प्र॑ण॒यति॑। आ॒पो वै र॑क्षो॒घ्नीः। र॑क्ष॒साम॑प॒हत्यै॑। अ॒पः प्र॑ण॒यति॑।  
 आ॒पो वै दे॒वानां॑ प्रि॒यन्धाम॑। दे॒वाना॑मे॒व प्रि॒यन्धाम॑ प्र॒णीय॑  
 प्र॒च॑रति॥२९॥

अ॒पः प्र॑ण॒यति॑। आ॒पो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वार॒भ्य॑ प्र॒णीय॑  
 प्र॒च॑रति। वे॒षाय॑ त्वे॒त्याह॑। वे॒षाय॑ ह्ये॒नदा॑द॒त्ते। प्र॒त्युष्ट॑ र॒क्षः  
 प्र॒त्युष्टा॑ अ॒रा॒तय॑ इ॒त्याह॑। र॑क्ष॒साम॑प॒हत्यै॑। धू॒रसी॑त्याह। ए॒ष

वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च  
यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तय्योऽस्मान्धूर्वति तन्धूर्व  
यं वयन्धूर्वाम् इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यश्चैव धूर्वति।  
यश्चैनन्धूर्वति। तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वन्देवानामसि  
सस्त्रितमं पप्रितमं जुष्टमं वह्नितमन्देवहृतममित्याह।  
यथायजुरेवैतत्॥३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ२हस्व मा ह्वारित्याह  
धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भेर्मा  
संविक्था मा त्वा हि२सिषमित्याहाहि२सायै। यद्वै किं च  
वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु वातायेत्याह।  
अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह  
प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥३२॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह  
यत्यै। अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्याह। अग्नय एवेनां जुष्टं  
निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै।  
तूष्णीञ्चतुर्थम्। अपरिमितमेवावरुन्धे। स एवमेवानुपूर्व२  
हवी२षि निर्वपति॥३३॥

इदन्देवानामिदमु नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै त्वा  
नारात्या इत्याह गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति।

यः प॑री॒णहि॑। सु॒व॑र॒भि वि र॒ख्ये॑षं वै॒श्वान॒र॒अ॒योति॒रित्या॑ह।  
 सु॒व॑रे॒वाभि वि प॑श्यति वै॒श्वान॒र॒अ॒योतिः॑। द्या॒वापृ॑थि॒वी ह॒विषि॑  
 गृ॒हीत॑ उद॒वेपे॑ताम्। दृ॒२ह॑न्ता॒न्दुर्या॑ द्या॒वापृ॑थि॒व्योरित्या॑ह।  
 गृ॒हाणा॒न्द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्धृत्यै॑। उ॒र्वन्त॑रि॒क्षम॒न्विही॒त्याह॑ ग॒त्यै॑।  
 अदि॒त्यास्त्वो॒पस्थे॑ सादया॒मीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या  
 ए॒वैन॑दु॒पस्थे॑ सादयति। अ॒ग्रे ह॒व्य२ र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह॒ गुत्यै॑॥३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवी२षि निर्वपति गत्यै चत्वारि च॥४॥

[४]

इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। सोऽपः॑। अ॒भ्य॑ग्नियत। तासां॑ यन्मे॒ध्यं  
 य॒ज्ञिय॒२ सदे॑व॒मासी॑त्। तदपोद॑क्रामत्। ते द॒र्भा अ॑भवन्।  
 यद्द॒र्भैर॑प उ॒त्पुना॑ति। या ए॒व मे॒ध्या य॒ज्ञियाः॑ सदे॒वा आपः॑।  
 ताभि॑रे॒वैना॒ उत्पु॑नाति। द्वा॒भ्यामु॒त्पुना॑ति॥३५॥

द्वि॒पाद्यज॑मानः॒ प्रति॑ष्ठित्यै। दे॒वो वः॑ स॒वितो॒त्पुना॒त्वित्या॑ह।  
 स॒वितृ॑प्र॒सूत॑ ए॒वैना॒ उत्पु॑नाति। अ॒च्छि॑द्रेण प॒वित्रे॒णेत्या॑ह।  
 अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽच्छि॑द्रं प॒वित्रम्॑। तेनै॒वैना॒ उत्पु॑नाति।  
 व॒सोः सूर्य॑स्य र॒श्मिभि॑रित्या॑ह। प्रा॒णा वा आपः॑। प्रा॒णा  
 व॒सवः॑। प्रा॒णा र॒श्मयः॑॥३६॥

प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्त्सं पृ॑णक्ति। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतं  
 मे क॒र्मास॑दिति। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म भवति। प॒च्छो  
 गा॑य॒त्रिया॑ त्रि॒ष्वमृ॑द्ध॒त्वाय॑। आपो॑ दे॒वीर॑ग्रे॒षुवो अ॑ग्रे॒गुव॑  
 इत्या॑ह। रू॒पमे॒वासा॑मे॒तन्महि॑मानं॒ व्याच॑ष्टे। अ॒ग्रं इ॒मं य॒ज्ञं

नय॒ताग्रै॑ य॒ज्ञप॑ति॒मित्या॑ह। अग्रं॑ ए॒व य॒ज्ञं न॑यन्ति। अग्रै॑  
य॒ज्ञप॑तिम्॥ ३७ ॥

युष्मा॑निन्द्रोऽवृणी॑त वृ॒त्रतू॑र्ये॒ यूय॑मिन्द्र॑मवृणी॒ध्वं वृ॒त्रतू॑र्य  
इत्या॑ह। वृ॒त्रं ह॑ ह॒निष्य॑न्निन्द्र॒ आपो॑ व॒त्रे। आपो॑ हेन्द्रं॒ वव्रि॑रे।  
सं॒ज्ञामे॒वासामे॒तत्सामा॑नं॒ व्याच॑ष्टे। प्रोक्षि॑ताः स्थे॒त्याह॑। तेनापः  
प्रोक्षि॑ताः। अ॒ग्नये॑ वो॒ जुष्टं॑ प्रोक्षा॑म्य॒ग्नीषो॑म॒भ्यामि॒त्याह॑।  
य॒थादे॒वतमे॒वैनान्प्रोक्ष॑ति। त्रिः प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॥ ३८ ॥

अथो॑ रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै। शु॒न्धध्वं॑ दै॒व्याय॑ कर्म॒णे दे॒वय॑ज्याया॒  
इत्या॑ह। दे॒वय॑ज्याया॑ ए॒वैनानि॑ शु॒न्धति॑। त्रिः प्रोक्ष॑ति।  
त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑। अथो॑ मे॒ध्यत्वाय॑। अ॒वधू॑तं॒ रक्षो॑ऽवधू॒ता  
आरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै। अ॒दित्या॑स्त्व॒गसी॒त्याह॑।  
इ॒यं वा अ॒दितिः॥ ३९ ॥

अ॒स्या ए॒वैन॒त्त्वचं॑ करोति। प्र॒ति त्वा॑ पृथि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह  
प्र॒तिष्ठि॑त्यै। पु॒रस्ता॑त्प्र॒तीची॑न॒ग्रीव॑मुत्त॒रलो॒मोप॑स्तृणाति  
मे॒ध्यत्वाय॑। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्चः॑ प॒शवो॑ मे॒धमु॑प॒तिष्ठ॑न्ते।  
तस्मा॑त्प्र॒जा मृ॒गं ग्रा॑हु॒काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। कृ॒ष्णो  
रूपं॑ कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजि॒ने ह॒विर॑ध्य॒वह॑न्ति। य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं  
प्रयु॑ङ्क्ते। ह॒विषो॑ऽस्क॑न्दाय॥ ४० ॥

अ॒धिष॑व॒णम॑सि॒ वान॑स्प॒त्यमि॒त्याह॑। अ॒धिष॑व॒णमे॒वैन॑त्करोति।  
प्र॒ति त्वा॑ऽदि॒त्यास्त्व॒गवे॒त्त्वित्या॑ह स॒यत्वाय॑। अ॒ग्नेस्त॒नूर॑सी॒त्याह॑।

अ॒ग्ने॒र्वा ए॒षा त॒नूः। यदोष॑धयः। वा॒चो वि॒सर्ज॑न॒मित्या॑ह।  
य॒दा हि प्र॒जा ओष॑धीनाम॒श्नन्ति॑। अथ॒ वाचं॒ वि॒सृ॑जन्ते।  
दे॒ववी॑तये त्वा गृ॒ह्णामी॑त्याह॥४१॥

दे॒वता॑भिरे॒वैन॒त्सम॑र्धयति। अ॒द्रि॒रसि॑ वा॒नस्प॒त्य इत्या॑ह।  
ग्रा॒वा॒णमे॒वैन॒त्करो॑ति। स इ॒दं दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यः सु॑शमि॒  
शमि॒ष्वेत्या॑ह शान्त्यै॑। हवि॑ष्कृ॒देही॑त्याह। य ए॒व दे॒वाना॑ः  
हवि॑ष्कृतः। तान् ह॑यति। त्रि॒ह्वय॑ति। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः।  
इष॒माव॒दोर्ज॑माव॒देत्या॑ह॥४२॥

इष॑मे॒वोर्जं॑ यज॑माने दधाति। द्यु॒मद्व॑दत व॒यः संघा॑तं  
जे॒ष्मेत्या॑ह भ्रातृ॒व्याभि॑भूत्यै। मनोः॑ श्र॒द्धादे॑वस्य॒ यज॑मानस्यासुर॒घ्नी  
वाक्। य॒ज्ञायु॑धेषु प्रवि॑ष्टाऽऽसीत्। तेऽसु॑रा याव॑न्तो  
य॒ज्ञायु॑धाना॒मुद्व॑दतामुपाशृ॑ण्वन्। ते परा॑भवन्। तस्मा॒त्स्वानां॑  
म॒ध्येऽव॑साय॒ यजे॑त। याव॑न्तोऽस्य॒ भ्रातृ॑व्या य॒ज्ञायु॑धाना॒मुद्व॑दतामुपशृ॑ण्वन्  
ते परा॑ भवन्ति। उ॒च्चैः स॒माह॑न्त वा आ॒ह विजि॑त्यै॥४३॥

वृ॒ङ्क् ए॒षामिन्द्रि॑यं वी॒र्यम्। श्रेष्ठं॑ ए॒षां भव॑ति। व॒र्षवृ॑द्धमसि॒  
प्रति॑ त्वा व॒र्षवृ॑द्धं वे॒त्त्वित्या॑ह। व॒र्षवृ॑द्धा वा ओष॑धयः।  
व॒र्षवृ॑द्धा इ॒षीकाः॑ समृ॑द्धौ। य॒ज्ञः रक्षा॑स्यनु प्रावि॑शन्।  
तान्य॒स्ना प॒शुभ्यो॑ नि॒रवा॑दयन्त। तुषै॒रोष॑धीभ्यः। परा॑पूतः  
रक्षः॑ परा॑पूता अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै॥४४॥

रक्ष॑सां भा॒गोऽसी॑त्याह। तुषै॒रेव॒ रक्षा॑सि नि॒रव॑दयते। अ॒प



उपस्पृशति मेध्यत्वाय॑। वा॒युर्वो॑ विवि॒न॒क्तित्या॑ह। प॒वित्रं॑ वै  
वा॒युः। पु॒नात्ये॑वैनान्। अ॒न्तरि॑क्षादिव॒ वा ए॒ते प्रस्क॑न्दन्ति।  
ये शू॒र्पात्। दे॒वो वः॑ सवि॒ता हि॒र॒ण्यपा॑णिः प्र॒ति॒गृह्णा॑त्वित्या॑ह  
प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑। ह॒विषो॑ऽस्क॑न्दाय। त्रि॒ष्फ॒लीक॑र्त्त॒वा आ॑ह।  
त्र्या॑वृद्धि॒ य॒ज्ञः। अथो॑ मेध्य॒त्वाय॑॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या  
अपंहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥५॥ [५]

अव॑धूत॒ः रक्षो॑ऽव॑धूता॒ अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।  
अदि॑त्या॒स्त्वग॒सीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॑त्त्वचं  
करोति। प्र॒ति॒ त्वा पृ॒थि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑।  
पु॒रस्ता॑त्प्र॒तीची॑न॒ग्रीव॑मुत्त॒रलो॑मोप॑स्तृणाति मेध्य॒त्वाय॑।  
तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्चः॑ प॒शवो॑ मेध॒मुप॑तिष्ठन्ते। तस्मा॑त्प्र॒जा  
मृ॒गं ग्रा॑हु॒काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त॥४६॥

कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजिने ह॒विर॑धि॒पिन॑ष्टि।  
य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्रयु॑ङ्के। ह॒विषो॑ऽस्क॑न्दाय। द्यावा॑पृथि॒वी  
स॒हास्ता॑म्। ते श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॑ह॒र्व्येता॑ः श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॑हः।  
दि॒वः स्क॑म्भ॒निर॑सि॒ प्रति॒ त्वाऽदि॑त्या॒स्त्वग्वे॒त्त्वित्या॑ह।  
द्यावा॑पृथि॒व्योर्वी॑त्यै। धि॒षणा॑ऽसि पर्व॒त्या प्र॒ति॒ त्वा दि॒वः  
स्क॑म्भ॒निर्वे॒त्त्वित्या॑ह। द्यावा॑पृथि॒व्योर्वि॑धृत्यै॥४७॥

धि॒षणा॑ऽसि पा॒र्वते॒यी प्र॒ति॒ त्वा पर्व॑तिर्वे॒त्त्वित्या॑ह।  
द्यावा॑पृथि॒व्योर्धृ॑त्यै। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह

प्रसू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॒मित्या॑ह। अ॒श्विनौ॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू  
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। अधि॑वपा॒मीत्या॑ह।  
य॒थादे॒वतमे॒वैनानधि॑ वपति। धा॒न्यम॑सि धिनु॒हि दे॒वानित्या॑ह।  
ए॒तस्य॒ यजु॑षो वी॒र्येण॑॥४८॥

याव॑देका॑ दे॒वता॑ का॒मय॑ते याव॑देका॑। ताव॑दाहु॒तिः प्र॑थते। न हि  
तद॑स्ति। यत्ताव॑दे॒व स्यात्। याव॑ञ्जुहोति। प्रा॒णाय॑ त्वाऽपा॒नाय॑  
त्वेत्या॑ह। प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति। दी॒र्घाम॑नु प्र॒सि॑ति॒मायु॑षे  
धा॒मित्या॑ह। आ॒युरे॒वास्मि॑न्दधाति। अ॒न्तरि॑क्षादि॒व वा ए॒तानि॑  
प्रस्क॑न्दन्ति। या॒नि दृ॒षदः॑। दे॒वो वः॑ सवि॒ता हि॑र॒ण्यपा॑णिः  
प्रति॑गृह्णा॒त्वित्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ह॒विषो॑ऽस्क॑न्दाय। अस॑वप॒न्ती  
पि॒ष्पा॒णूनि॑ कुरु॒तादि॒त्याह॑ मे॒ध्यत्वा॑य॥४९॥

निला॑यत् विधृत्यै वी॒र्येण॑ स्कन्दन्ति च॒त्वारि॑ च॥६॥ [६]

धृ॒ष्टि॑रसि॒ ब्रह्म॑ य॒च्छे॒त्याह॑ धृत्यै॑। अपा॑ग्नेऽग्नि॒मामा॑दं जहि  
निष्क्र॑व्याद॒ऽसे॒धा दे॒वय॑जं व॒हेत्या॑ह। य ए॒वामा॑त्क्र॒व्यात्।  
तम॑प॒हत्य॑। मे॒ध्येऽग्नौ॑ क॒पाल॑मुप॑दधाति। निर्द॑ग्ध॒ऽ  
रक्षो॑ निर्द॑ग्धा अ॒रा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्षा॑ऽस्ये॒व निर्द॑हति।  
अ॒ग्नि॒वत्यु॑प॑दधाति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के ज्योति॑र्धत्ते। अ॒ङ्गा॒रमधि॑  
वर्त॑यति॥५०॥

अ॒न्तरि॑क्ष ए॒व ज्योति॑र्धत्ते। आ॒दि॒त्यमे॒वामुष्मि॑ल्लो॒के  
ज्योति॑र्धत्ते। ज्योति॑ष्मन्तोऽस्मा इ॒मे लो॒का भ॑वन्ति। य ए॒वं

वेदं ध्रुवमसि पृथिवीं दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। पृथिवीमे॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑।  
ध॒र्त्रम॑स्यन्तरि॒क्षं दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। अन्तरि॒क्षमे॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑।  
ध॒रुणम॑सि दि॒वं दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। दि॒वंमे॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑॥५१॥

ध॒र्मासि॑ दि॒शो दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। दि॒शं ए॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑।  
इ॒माने॒वैतैर्लो॒कान्दृ॑ष्ट॒हति॑। दृ॒ष्ट॒हन्तेऽस्मा॑ इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑  
प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेदं॑ त्री॒ण्यग्रे॑ क॒पाला॒न्युप॑दधाति। त्रयं इ॒मे  
लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ए॒कम॒ग्रे क॒पाल॒मुप॑ दधाति।  
ए॒कं वा अ॒ग्रे क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॒ चत्वारि॑। अथाष्टौ।  
तस्मा॑द॒ष्टाक॑पालं पु॒रुष॑स्य शि॒रः। यदे॒वं क॒पाला॒न्युप॑दधाति।  
य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑ति॒ः स॒ऽस्क॑रोति।  
आ॒त्मान॑मे॒व तत्स॑ऽस्क॑रोति। त॒ः स॒ऽस्कृ॑तमा॒त्मानम्॑॥५३॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॑ प॒रैति॑। यद॒ष्टावु॑प॒दधा॑ति। गा॒य॒त्रि॒या  
तत्स॑मि॒तम्। यन्न॑व॒। त्रि॒वृता॒ तत्। यद्व॑श॒। वि॒राजा॒ तत्।  
यदे॒काद॑श॒। त्रि॒ष्टुभा॒ तत्। यद्वा॑द॒श॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छ॒न्दः स॑मि॒तानि॒ स उ॑प॒दध॑त्क॒पाला॑नि।  
इ॒माल्लो॑कान॒नुपूर्व॑न्दि॒शो वि॑धृत्यै दृ॒ष्ट॒हति॑। अथायुः  
प्रा॒णान्प्र॒जां प॒शून् यज॑माने दधाति। स॒जा॒तान॑स्मा  
अ॒भितो॑ बहु॒लान्क॑रोति। चि॒तः स्थे॑त्या॒ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्।  
भृ॒गूणा॑मङ्गि॒रसा॒न्तप॑सा तप्यध्व॒मित्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒वैना॑नि  
तप॑सा तपति। तानि॒ ततः॑ स॒ऽस्थि॑ते। यानि॒ घ॒र्मे

क॒पाला॑न्युपचि॒न्वन्ति॑ वे॒धस॒ इति॑ चतु॑ष्पदय॒र्चा वि मु॑ञ्चति।  
चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑ तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवंमेवैतेन दृ॒हति॑ सु॒म्भव॑ति त॒ स॒ संस्कृत॑मात्मानन्द्वाद॑श स॒ंस्थिते॑ त्रीणि॑ च॥७॥ [७]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह प्रसू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह।  
अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह  
यत्यै॑। सं व॑पा॒मीत्या॑ह। य॒थादे॒वतमे॒वैना॑नि संव॑पति।  
समा॑पो अ॒द्विर॑ग्मत॒ समो॑ष॒धयो रसे॑नेत्या॑ह। आपो॒ वा  
ओष॑धीर्जिन्वन्ति। ओष॑धयोऽपो जिन्वन्ति। अ॒न्या वा  
ए॒तासा॑म॒न्या जि॑न्वन्ति॥५६॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स॒ रे॒वती॒र्जग॑तीभि॒र्मधु॑मती॒र्मधु॑मतीभिः  
सृ॒ज्यध्व॑मित्या॑ह। आपो॒ वै रे॒वतीः॑। प॒शवो॒ जग॑तीः।  
ओष॑धयो॒ मधु॑मतीः। आप॒ ओष॑धीः प॒शून्। ताने॒वास्मा॑  
एक॒धा स॒ सृ॒ज्य। मधु॑मतः करोति। अ॒द्भ्यः परि॑ प्रजा॑ताः  
स्थ॒ सम॒द्भिः पृ॑च्यध्व॒मिति॑ प॒र्याप्ला॑वयति। यथा॒ सुवृ॑ष्ट  
इ॒माम॑नुवि॒सृत्य॑॥५७॥

आप॒ ओष॑धीर्म॒हय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। जन॑यत्यै  
त्वा॒ संयौ॑मीत्या॑ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑ दा॒धार। अ॒ग्न्यै  
त्वाऽग्री॑षोमा॒भ्या॑मित्या॑ह व्यावृ॑त्यै। म॒खस्य॒ शिरो॑ऽसीत्या॑ह।  
य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः। यत्पु॑रो॒डाशः॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥५८॥

घ॒र्मोऽसि॑ वि॒श्वायु॑रित्या॑ह। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति। उ॒रु  
प्र॑थस्वो॒रु ते॑ य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॒मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व प्र॒जया॑

प॒शुभिः॑ प्रथयति। त्वचं॑ गृह्णी॒ष्वेत्या॑ह। सर्व॑मे॒वैन॒ः सत॑नुं  
करोति। अथाप आ॒नीय॒ परि॑मार्ष्टि। मा॒ः स ए॒व तत्त्वचं॑  
दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒ः सं छ॒न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षोऽशा॑न्तः  
॥५९॥

अ॒र्धमा॒सेऽर्ध॑मासे प्रवृ॑ज्यते। यत्पु॑रो॒डाशः॑। स ई॒श्वरो  
यज॑मानः शु॒चा प्र॒दहः॑। पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः।  
शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः।  
अथो रक्ष॑सामप॑हत्यै। अ॒न्तरि॑त॒ः रक्षो॑ऽन्तरि॑ता अ॒रातय॑  
इत्या॑ह॥६०॥

रक्ष॑साम॒न्तरि॑हत्यै। पु॒रोडा॑शं वा अधि॑श्रित॒ः रक्षा॑ऽस्यजिघा॑सन्।  
दिवि॑ नाको॒ नामा॒ग्नी र॑क्षो॒हा। स ए॒वास्मा॒द्रक्षा॑ऽस्यपा॑हन्।  
दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता श्र॑पय॒त्वित्या॑ह। सवि॒तृप्र॑सूत ए॒वैन॑ऽ  
श्रपयति। व॒र्षि॑ष्ठे अधि॑ नाक॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै।  
अ॒ग्निस्ते॑ त॒नुवं मा॑ऽति॒धागि॒त्याहा॑ऽन॒तिदा॑हाय। अ॒ग्ने ह॒व्यः  
रक्ष॑स्वेत्या॑ह गु॒प्त्यै॥६१॥

अवि॑दहन्तः श्रपय॑तेति॒ वाचं॑ वि॒सृज॑ते। य॒ज्ञमे॒व  
ह॒वीःष्य॑भि॒व्याहृत्य॑ प्रत॑नुते। पु॒रोरु॑च॒मवि॑दाहाय॒ श्रुत्यै॑  
करोति। म॒स्तिष्को॒ वै पु॑रो॒डाशः॑। तं यन्नाभि॑ वा॒सये॑त्।  
आ॒विर्म॒स्तिष्कः॑ स्यात्। अ॒भिवा॑सयति। तस्मा॑द्बु॒हा  
म॒स्तिष्कः॑। भस्म॑ना॒ऽभिवा॑सयति। तस्मा॑न्मा॒ः सेना॑स्थि

छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवांसयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलतिभावुको भवति। य एवं वेद। पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्संपृणक्ति। न प्रमायुका भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्। यदेवमभिघारयति। यजमानमेव प्रजया पशुभिः समर्धयति। देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति। सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि। यस्मिन्म्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः संन्यदधत। तस्मादाहुः। अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणापः। अभ्यपातयत्। तत एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्यपातयत्॥६५॥

ततो द्वितोऽजायत। स तृतीयमभ्यपातयत्। ततस्त्रितोऽजायत। यदद्ध्योऽजायन्त। तदाप्यानामाप्यत्वम्। यदात्मभ्योऽजायन्त। तदात्म्यानामात्म्यत्वम्। ते देवा आप्येष्वमृजत। आप्या अमृजत सूर्याभ्युदिते। सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्याभिनिमृक्तः कुनखिनिं। कुनखी श्यावदति। श्यावदन्नग्रदिधिषौ। अग्रदिधिषुः परिवित्ते। परिवित्तो

वीर॒हणि॑। वी॒रहा॑ ब्र॒ह्मह॑णि। तद्व॒ह्मह॑णं नात्य॑च्यवत।  
अ॒न्तर्वे॑दि नि॒नय॑त्यव॑रुध्यै। उ॒ल्मुके॑ना॒भि गृ॑ह्णाति श्रु॒त्वाय॑।  
श्रु॒तका॑मा इव॒ हि दे॒वाः॥६७॥

अ॒न्या जि॑न्वन्त्यनु॒ विसृ॑त्यैवमा॒हाशा॑न्त आह॒ गुन्यै॑ छु॒न्नं ब्र॒ह्माब्र॑वीद्वितीयम॒भ्य॑पातय॒त्सूर्या॑भिनि॒श्रुक्ते  
दे॒वाः॥८॥

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इति॑ स्प्यमाद॑त्ते प्रसू॑त्यै।  
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु  
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्या॒ह यत्यै॑। आद॑द् इन्द्र॒स्य  
बा॒हुर॑सि॒ दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।  
स॒हस्र॑भृष्टिः श॒ततै॑जा॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑  
व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मतै॑जा॒ इत्या॑ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥

तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वि॒षाद्वे॒ नामा॑सुर आसीत्। सोऽ॒बिभे॑त्।  
य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्य॒न्तीति॑। स पृ॑थि॒वीम॒भ्य॑वमीत्।  
सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। तस्य॒  
लोहि॑तं पृथि॒वीमनु॑ व्य॒धावत्॑। सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। पृथि॒वि  
दे॒वय॑ज॒नीत्या॑ह॥६९॥

मे॒ध्यामे॒वैनां॑ दे॒वय॑ज॒नीं करो॑ति। ओष॑ध्यास्ते मूलं॒ मा  
हि॑सि॒षमि॑त्या॒ह। ओष॑धीना॒महि॑सायै। व्र॒जं ग॑च्छ  
गो॒स्थान॑मित्या॒ह। छ॒न्दासि॑ वै व्र॒जो गो॒स्थानः॑।  
छ॒न्दास्ये॒वास्मै॑ व्र॒जं गो॒स्थानं॑ करोति। वर्ष॑तु ते  
द्यौरि॑त्या॒ह। वृष्टि॑र्वै द्यौः। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। ब॒धान॑ दे॒व

सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बंध्राति  
परमस्यां परावतिं शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं  
द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिंमृत्तये। अरुरुर्वे नामासुर  
आसीत्। स पृथिव्यामुपमुत्तोऽशयत्। तं देवा अपहंतोऽरुरुः  
पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः।  
अपहंतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा  
अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्का निति दिवः  
पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्का निति  
यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुरहरति।  
पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयं हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयं हरति। दिव  
एवैनमपहन्ति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेवैनमपहन्ति।  
असुराणां वा इयमग्र आसीत्। यावदासीनः परापश्यति।  
तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव नोऽस्यामपीति॥७३॥

क्यन्नो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृह्णीथेति। ते  
वसवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्।  
आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तैऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा।  
रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदि



परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवत्यात्मना॥ पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः  
सुव इत्याह प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याह। इषितं  
हि कर्म क्रियते॥ पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्।  
प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्।  
प्राचीमुदीचीं प्रवणां करोति। मेध्यामेवेना देवयजनीं  
करोति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यं सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची  
श्रोणी॥ गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति।  
यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः  
पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा  
अतितिष्ठद्रक्षाः स्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुनखिनीः  
प्रजाः स्युः। स्येनं छिनत्ति। वज्रो वै स्यः। वज्रैणैव  
यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं  
खनति॥ ७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिदेवेभ्यो निलायता।  
तां चतुरङ्गुलेऽन्विन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेया॥ चतुरङ्गुलं  
खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै  
खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं

करोति। दे॒व॒य॒ज॒न॒स्यै॒व रू॒प॒म॒कः॥७८॥

पु॒री॒ष॒व॒तीं करोति। प्र॒जा वै प॒श॒वः पु॒री॒ष॒म्। प्र॒ज॒यै॒वैनं  
प॒शु॒भिः पु॒री॒ष॒व॒न्तं करोति। उत्त॑रं परि॒ग्रा॒हं परि॑गृह्णाति।  
ए॒ता॒व॒ती वै पृ॑थि॒वी। या॒व॒ती वेदिः॑। तस्या॑ ए॒ता॒व॒त ए॒व  
भ्रातृ॑व्यं निर्भ॒ज्य। आ॒त्म॒न॒ उत्त॑रं परि॒ग्रा॒हं परि॑गृह्णाति।  
ऋ॒त॒म॒स्य॒त॒स॒द॒न॒म॒स्य॒त॒श्री॒र॒सी॒त्या॒ह। य॒था॒य॒जु॒रे॒वै॒तत्॥७९॥

क्रू॒र॒मि॒व वा ए॒तत्क॑रोति। यद्वेदिं॑ क॒रोति॑। धा अ॑सि  
स्व॒धा अ॒सी॒ति यो॒यु॒प्य॒ते शान्त्यै॑। उ॒र्वी चा॒सि व॒स्वी  
चा॒सी॒त्या॒ह। उ॒र्वीमे॒वैनां॑ व॒स्वी करोति॑। पु॒रा क्रू॒र॒स्य  
वि॒सृ॒पो वि॒र॒ष्णि॒न्नि॒त्या॒ह मे॒ध्य॒त्वा॒य। उ॒दा॒दा॒य पृ॑थि॒वीं  
जी॒र॒दा॒नु॒र्या॒मे॒र॒यश्च॒न्द्र॒म॒सि स्व॒धाभि॑रि॒त्या॒ह। यदे॒वास्या॑  
अमे॒ध्य॒म्। तद॑प॒हत्य॑। मे॒ध्यां दे॒व॒य॒ज॒नीं कृ॒त्वा॥८०॥

यद॒दश्च॒न्द्र॒म॒सि मे॒ध्य॒म्। तद॒स्यामे॒र॒यति॑। तां धी॒रा॒सो  
अ॒नु॒दृ॒श्यं य॒ज॒न्त॒ इत्या॑हा॒नु॒ख्या॒त्यै। प्रोक्ष॑णी॒रा सा॑द॒य।  
इ॒ध्मा॒ब॒र्हि॒रु॒प॒सा॒द॒य। सु॒वं च॒ सु॒चंश्च॑ संमृ॒द्धि। प॒त्नी॒ सं॒न॒ह्य।  
आ॒ज्ये॒नो॒दे॒ही॒त्या॑हा॒नु॒पूर्व॑ता॒यै। प्रोक्ष॑णी॒रा सा॑द॒यति॑।  
आपो॑ वै र॒क्षो॒घ्नीः॥८१॥

रक्ष॑सा॒म॒प॒ह॒त्यै। स्प्य॑स्य॒ वर्त्म॑न्त्साद॒यति॑। य॒ज्ञ॒स्य॒ संत॑त्यै।  
उ॒वाच॑ हा॒सि॒तो दै॒व॒लः। ए॒ता॒व॒ती॒र्वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒क आप॑  
आसन्। या॒व॒तीः प्रोक्ष॑णी॒रिति॑। तस्मा॑द्ब॒ह्वी॒रा॒साद्याः॑।

स्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वे वायुराह परावतीत्याहाहं द्वितीयं हर्तीति परिगृह्णन्ति देवयजनीं करोति भवन्ति खनत्यकरोतकृत्वा  
रक्षोघ्नोरर्पयति॥९॥

वज्रो वै स्यः। यदन्वञ्चं धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।  
पुरस्तात्तिर्यञ्चं धारयति। वज्रो वै स्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य  
दक्षिणतो रक्षां स्पृहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।  
स्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं  
भ्रातृव्यमपहत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्तावव नेनित्ते। आत्मानमेव  
पवयते। स्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मानं एव  
भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युक्त्यै।  
यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य  
कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राहुतिपथादिध्मं  
प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्बर्हिषां  
प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं  
प्रतिपादयति। संप्रत्यैव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति।  
दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः।  
प्रजा बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो  
मेधमुपनीय। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रतितिष्ठति  
प्रजया पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥१०॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपृशुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्सोऽपोऽवधूतन्धृष्टिर्देवस्येत्याहु  
सं वपामि देवस्य स्प्यमा ददे वज्रो वै स्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानन्तिरेकाय पवित्रवत्यध्वर्युं चाधिषवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षसामन्तरहित्यै  
द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके  
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं॑ रक्षः प्रत्युष्टा॑ अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒प॒ह॒त्यै।  
अ॒ग्नेर्व॑स्तेजि॑ष्ठेन॒ तेज॑सा॒ निष्ट॑पा॒मीत्या॑ह मे॒ध्य॒त्वाय॑। सु॒चः  
संम॑र्ष्टि। सु॒वम॑ग्रै। पु॒मा॑समे॒वाभ्युः स॑श्यति मि॒थुन॒त्वाय॑।  
अथ॑ जु॒हूम्। अथो॑प॒भृत॑म्। अथ॑ ध्रु॒वाम्। अ॒सौ वै जु॒हूः॥१॥  
अ॒न्तरि॑क्षमु॒पभृ॑त्। पृथि॒वी ध्रु॒वा। इ॒मे वै लो॒काः सु॒चः। वृष्टिः॑  
स॒म्मार्ज॑नानि। वृष्टि॑र्वा इ॒माल्लो॑कान॒नुपूर्व॑ क॑ल्पयति। ते ततः॑  
क्लृ॒प्ताः समे॑धन्ते। समे॑धन्तेऽस्मा इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑।  
य ए॒वं वेद॑। यदि॑ का॒मये॑त॒ वर्ष॑कः प॒र्जन्यः॑ स्या॒दिति॑।  
अ॒ग्रतः॑ संमृ॑ज्यात्॥२॥

वृष्टि॑मेव नि य॑च्छति। अ॒वा॒चीना॑ग्रा हि वृष्टिः॑। यदि॑  
का॒मये॑ताव॒र्षुकः॑ स्या॒दिति॑। मूल॑तः संमृ॑ज्यात्।  
वृष्टि॑मेवोद्य॑च्छति। तदु॒ वा आ॑हुः। अ॒ग्रत॑ ए॒वोपरि॑ष्टात्संमृ॑ज्यात्।  
मूल॑तोऽध॒स्तात्। तद॑नुपूर्व॑ क॑ल्पते। वर्ष॑को भव॒तीति॑॥३॥  
प्राची॑मभ्या॒कारम्। अ॒ग्रैरन्तर॑तः। ए॒वमि॑व ह्यन्न॑म॒द्यते॑।  
अथो॑ अ॒ग्राद्वा ओष॑धीना॒मूर्जं॑ प्र॒जा उप॑जीवन्ति। ऊ॒र्ज  
ए॒वान्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। अध॒स्तात्प्रा॑तीची॒म्। दण्ड॑मु॒त्तमतः॑।  
मूले॑न॒ मूलं॑ प्रति॑ष्ठित्यै। तस्मा॑दर॒त्नौ प्राश्नु॑परि॒ष्टालो॑मानि।  
प्र॒त्यश्च॒धस्ता॑त्॥४॥

सुग॑ध्येषा। प्रा॒णो वै सु॒वः। जु॒हूर्दक्षि॑णो ह॒स्तः। उ॒प॒भृत्स॒व्यः।  
 आ॒त्मा ध्रु॒वा। अन्न॑ सं॒मार्ज॑नानि। मुख॒तो वै प्रा॒णोऽपा॒नो  
 भू॒त्वा। आ॒त्मान॒मन्नं॑ प्र॒विश्य॑। बा॒ह्यत॒स्तनु॒वः शु॒भय॑ति।  
 तस्मा॑त्सु॒वमे॒वाग्रे॑ संमा॑र्ष्टि। मुख॒तो हि प्रा॒णोऽपा॒नो  
 भू॒त्वा। आ॒त्मान॒मन्नमा॑वि॒शति॑। तौ प्रा॑णापा॒नौ। अव्य॑र्धुकः  
 प्रा॑णापा॒नाभ्यां॑ भवति। य ए॒वं वेद॑॥५॥

जुहूर्मृज्याद्भवतीति प्रत्यञ्च्यस्तांन्माष्टि पञ्च च॥१॥ [१]

दि॒वः शिल्प॑मव॒तत॑म्। पृथि॒व्याः क॒कुभि॑ श्रि॒तम्।  
 तेन॑ व॒यः स॒हस्र॑वल्शेन। स॒पत्नं॑ नाशयामसि  
 स्वा॒हेति॑ सु॒खसं॑मार्ज॒नान्य॒ग्नौ प्र ह॑रति। आपो॒ वै  
 दर्भाः॑। रू॒पमे॒वेषा॑मे॒तन्महि॑मानं व्याच॑ष्टे। अ॒नुष्टु॒भर्चा॑।  
 आ॒नुष्टु॒भः प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॒त्यो वे॒दः। वे॒दस्याग्र॑ः  
 सु॒खसं॑मार्ज॒नानि॑॥६॥

स्वेनै॒वैनानि॑ छन्द॑सा। स्वया॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। अथो॒  
 ऋ॒गवा॑व योषा॑। द॒र्भो वृ॑षा॑। तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑  
 तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। प्रजा॑यते प्र॒जया॑ प॒शुभिर्य॑ज॒मानः॑।  
 तान्ये॒के वृ॒थैवापा॑स्यन्ति। तत्तथा॒ न का॑र्यम्। आर॑ब्धस्य  
 य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णः॒ सवि॑दोहः॥७॥

यद्ये॒नानि॑ प॒शवो॑ऽभि॒ तिष्ठे॑युः। न तत्प॒शुभ्यः॑ कम्।  
 अ॒द्धिर्मा॑र्जयित्वात्क॒रे न्य॑स्येत्। यद्वै य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णोऽन्यत्राहु॑तीभ्यः

सु॒तिष्ठ॑ते। उ॒त्क॒रो वाव॑ तस्य॑ प्र॒तिष्ठा॑। ए॒तां हि॑ तस्मै॑  
प्र॒तिष्ठां दे॒वाः सु॒मभ॑रन्। यद॒द्भिर्मा॑र्जय॑ति। तेन॑ शा॒न्तम्।  
यदु॒त्क॒रे न्य॒स्यति॑। प्र॒तिष्ठा॑मे॒वैनानि॑ तद॒गम॑यति॥८॥

प्रति॑तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॑मानः। अथो॑ स्त॒म्बस्य॑ वा  
ए॒तद्रूप॑म्। यत्सु॑खं मा॒र्जनानि॑। स्त॒म्बशो॑ वा ओष॑धयः।  
तासां॑ जरत्क॒क्षे प॒शवो॑ न र॑मन्ते। अप्रि॑यो ह्येषां॑ जरत्क॒क्षः।  
याव॑दप्रियो ह॒ वै ज॑रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑दप्रियः प॒शूनां  
भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒न्यत्रा॑ग्नेर्द॑धति। न॒वदा॒व्यासु॑ वा ओष॑धीषु  
प॒शवो॑ रमन्ते॥९॥

न॒वदा॒वो ह्येषां॑ प्रि॒यः। याव॑त्प्रियो ह॒ वै न॑वदा॒वः प॑शूनाम्।  
ताव॑त्प्रियः प॒शूनां भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒ग्नौ प्र॑हर॑न्ति।  
तस्मा॑दे॒तान्य॒ग्नावे॒व प्र॑हरेत्। य॒तरस्मि॑न्त्संमृ॒ज्यात्। प॒शूनां  
धृ॒त्यै। यो भू॑ताना॒मधि॑पतिः। रु॒द्रस्त॑न्तिच॒रो वृषा॑। प॒शून्स्माकं॑  
मा हि॑सीः। ए॒तद॑स्तु हु॒तं तव॑ स्वाहेत्य॑ग्निसं॒मार्जन्य॑ग्नौ  
प्र॑हर॑ति। ए॒षा वा ए॒तेषां॑ योनिः॑। ए॒षा प्र॑तिष्ठा। स्वामे॒वैनानि॑  
योनि॑म्। स्वां प्र॑तिष्ठां ग॑मयति। प्रति॑तिष्ठति प्र॒जया॑  
प॒शुभि॑र्यज॑मानः॥१०॥

वेदस्याग्र॑ सु॒खं मा॒र्जनानि॑ विदो॒हो ग॑मयति प॒शवो॑ रमन्ते हि॑सीष्यद् च॥२॥ [२]

अय॑ज्ञो वा ए॒षः। योऽप॒त्नीकः॑। न प्र॒जाः प्र॒जाये॑रन्।  
प॒त्यन्वा॑स्ते। य॒ज्ञमे॒वाकः॑। प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। यत्तिष्ठ॑न्ती

सन्नह्येत। प्रियं ज्ञातिः रुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते।  
आसीना ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां  
पत्न्या समदन्दधीत। देशाद्वक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो  
गोपीथार्य। आशासाना सौमनसमित्याह। मेध्यामेवैनाङ्केवलीं  
कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये  
सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न।  
योऽक्रमेव युते। यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति  
योऽक्रमेण। यद्योऽक्रमं। स योगः। यदास्ते। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य कृत्यै। युक्तङ्क्रियाता आशीः कामे युज्याता  
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिङ्ग्राति। आशिष एवास्यां  
परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्।  
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया  
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य  
धृत्या अशिथिलम्भावाय। सुप्रजसस्त्वा वयः सुपत्नीरूपं  
सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति। ऊनेऽतिरिक्तन्धीयाता  
इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनां रस इत्याह।  
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य तेऽक्षीयमाणस्य



निर्वपामि देवयज्याया इत्याह। आशिषमेवैतामा  
शास्ते॥१५॥

करोति ब्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥३॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्।  
ततः प्रजा असृजत। तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति।  
तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम हि। आज्येन प्रचरन्ति।  
यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय।  
पत्यवेक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नी यज्ञस्य करोति। मिथुनं  
तत्। अथो पत्न्या एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै।  
अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्यवेक्षते। गार्हपत्येऽधि  
श्रयति मेध्यत्वाय। आहुवनीयमभ्युद्ववति। यज्ञस्य सन्तत्यै।  
तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेज आज्यम्। तेजसैव तेजः  
समर्धयति। अग्निस्ते तेजो मा विनैदित्याहाहिंसायै।  
स्प्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। अग्नेर्जिह्वाऽसि  
सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो  
यजुषेयजुषे भवेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो वा आज्यम्।  
प्राणापानौ पवित्रौ। यजमान एव प्राणापानौ दधाति।  
पुनराहारम्। एवमिव हि प्राणापानौ संचरतः। शुक्रमसि

ज्योतिरसि तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।  
त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामाप्त्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय।  
अथाज्यवतीभ्यामपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं दधाति। अपि  
वा उताहुः। यथा ह वै योषां सुवर्णं५ हिरण्यं पेशलं  
बिभ्रती रूपाण्यास्तै। एवमेता एतर्हीति। आपो वै सर्वा  
देवताः॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्। तत्रोभयोर्मामा५सा।  
जामि स्यात्। यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उत्पुनीयात्।  
छन्दसाऽप उत्पुनात्यजामित्वाय। अथो मिथुनत्वाय।  
सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य  
कर्म भवति। पृच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। अद्विरेवौषधीः  
सं नयति। ओषधीभिः पशून्। पशुभिर्यजमानम्। शुक्रं  
त्वां शुक्रायां ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्यर्चिस्त्वाऽर्चिषीत्याह  
सर्वत्वाय। पर्याप्त्या अनन्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आह शास्त्रे लोका देवता भवति षट् च॥४॥ [४]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यस्यावकाशमपश्यत्।  
तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य  
एवं विद्वानाज्यमेवेक्षते। भवत्यात्मना। पराऽस्य  
भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि

हवीं॑ष्य॑भिघारय॑ति॥२२॥

अथ॑ के॒नाज्य॑मि॒ति। स॒त्येने॑ति॑ ब्रूयात्। चक्षुर्वै स॒त्यम्।  
स॒त्येने॑वैन॒दभि॑ घा॒रय॑ति। ई॒श्वरो॑ वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः।  
यश्चक्षु॑षाऽऽज्य॑म॒वेक्ष॑ते। नि॒मील्या॑वै॒क्षेत्। दा॒धारा॒त्मश्चक्षुः॑।  
अ॒भ्याज्य॑ङ्घारय॑ति। आ॒ज्यङ्ग॑ह्णाति॥२३॥

छन्दा॑ंसि॒ वा आ॒ज्यम्। छन्दा॑स्ये॒व प्री॑णाति। च॒तुर्जु॑ह्वां  
गृ॒ह्णाति॑। च॒तुष्पा॑दः प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑ रु॒न्धे। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑।  
अ॒ष्टाक्ष॑रा गा॒यत्री। गा॒य॒त्रः प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व प॒शुषु॑ दधाति।  
च॒तुर्ध्रु॑वायाम्॥२४॥

च॒तुष्पा॑दः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑ तिष्ठति।  
य॒ज॒मा॒नदे॒वत्या॑ वै जुहूः। भ्रा॒तृव्य॑दे॒वत्यो॑प॒भृत्। च॒तुर्जु॑ह्वाङ्गृ॒ह्णन्भूयो॑  
गृ॒ह्णीया॑त्। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑ गृ॒ह्णन्कनी॑यः। यज॑मानायै॒व  
भ्रा॒तृव्य॑मुप॑स्तिं करोति। गौर्वै सु॒चः। च॒तुर्जु॑ह्वां गृ॒ह्णाति॑।  
तस्मा॑च्च॒तुष्प॑दी॥२५॥

अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑। तस्मा॑द॒ष्टाश॑फा। च॒तुर्ध्रु॑वायाम्। तस्मा॑च्च॒तुः  
स्त॒ना। गा॒मे॒व तत्स॑स्क्र॒रोति॑। सा॒स्मै स॑स्क्र॒तेषु॑मूर्ज॑न्दुहे।  
य॒ज्जु॑ह्वाङ्गृ॒ह्णाति॑। प्र॒या॒जेभ्य॑स्तत्। यदु॑प॒भृति॑। प्र॒या॒जा॒नूया॑जेभ्य॑स्तत्।  
सर्व॑स्मै वा ए॒तद्य॑ज्ञाय॑ गृह्यते। य॒द्ध्रु॑वायामा॒ज्यम्॥२६॥

अभिघारयति गृह्णाति ध्रुवायाञ्चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥५॥ [५]

आपो॑ दे॒वीर॑ग्रेपु॒वो अ॒ग्रेगु॑व॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वासा॑मे॒तन्म॑हि॒मान॒व्याँच॑ष्टे

अग्रं इमं यज्ञन्नयताग्रं यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव  
यज्ञन्नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत  
वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह। वृत्रं  
हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे।  
संज्ञामेवासांमेतत्सामानव्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनापः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं  
कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा  
स्वाहेत्याह। अग्नयं एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्नेरेव  
मेधमव रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै  
बर्हिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुगभ्यस्त्वा  
स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव  
प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति  
बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः  
सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यश्चङ्गन्धिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः।  
यथा सूत्यै काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि  
पितृणाम्। ऊर्ग्व बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्यै  
निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव  
प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ।

अन॑तिस्कन्दन् ह पर्जन्यो॑ वर्षति। यत्रै॒तदे॒वङ्क्रियते॑॥३०॥

ऊ॒र्जा पृ॒थि॒वीङ्गच्छ॑तेत्या॒ह। पृ॒थि॒व्यामे॒वोर्ज॑न्दधाति।  
तस्मा॑त्पृथि॒व्या ऊ॒र्जा भु॑ञ्जते। ग्र॒न्थिं वि स्र॑सयति।  
प्रज॑नयत्ये॒व तत्। ऊ॒र्ध्वं प्राश्च॑मु॒द्धूढं प्र॒त्यश्च॑मा यच्छति।  
तस्मा॑त्प्रा॒चीन॑ रेतो॒ धीय॑ते। प्र॒तीचीः प्र॒जा जा॑यन्ते। विष्णोः॒  
स्तूपो॑ऽसीत्या॒ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑॥३१॥

य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। पु॒रस्ता॑त्प्र॒स्तरं गृ॑ह्णाति। मु॒ख्यमे॒वैनं॑  
करोति। इ॒यन्तङ्गृ॑ह्णाति। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॒खेन॑ स॒मि॒तम्।  
इ॒यन्तङ्गृ॑ह्णाति। य॒ज्ञप॑रुषा स॒मि॒तम्। इ॒यन्तङ्गृ॑ह्णाति। ए॒ताव॑द्वै  
पु॒रुषे॑ वी॒र्यम्। वी॒र्यसं॑मितम्॥३२॥

अप॑रिमितङ्गृह्णाति। अप॑रिमितस्याव॑रुद्धौ। तस्मि॑न्प॒वित्रे॑  
अपि॑ सृजति। यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। प्रा॒णापा॒नौ प॒वित्रे॑।  
यज॑मान ए॒व प्रा॑णापा॒नौ द॑धाति। ऊ॒र्णा॑म्रदसन्त्वा  
स्तृ॒णामी॑त्या॒ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। स्वा॒स॒स्थन्दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह।  
दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्स्वा॒स॒स्थं क॑रोति॥३३॥

ब॒र्हिः स्तृ॑णाति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। पृ॒थि॒वी वेदिः॑। प्र॒जा ए॒व  
पृ॒थि॒व्यां प्र॑तिष्ठापयति। अन॑तिदृश्जं॑ स्तृणाति। प्र॒जयै॒वैनं॑  
प॒शुभि॑रन॑तिदृश्जं करोति। धा॒रय॑न्प्र॒स्तरं प॑रि॒धीन्प॑रि॒ दधा॑ति।  
यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। यज॑मान ए॒व तत्स्व॑यं प॑रि॒धीन्प॑रि॒  
दधा॑ति। ग॒न्ध॒र्वोऽसि॑ वि॒श्वाव॑सुरित्या॒ह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण  
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ  
त्वोत्तरतः परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ।  
प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह।  
रक्षसामपहत्यै। कस्याश्चिदभिशस्त्या इत्याह। अपरिमितादेवैनं  
पाति॥ ३५॥

वीतिहोत्रन्त्वा कव इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति।  
द्युमन्तः५ समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने बृहन्तमध्वर  
इत्याह वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थ इत्याह। विशां  
यत्यै। उदीचीनाग्ने नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनाः५  
रुद्राणामादित्यानाः५ सदसि सीदेत्याह। देवतानामेव सदेन  
प्रस्तरः५ सादयति। जुहूरसि घृताची नाम्नेत्याह॥ ३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव  
प्रियन्नाम। यद्धृताचीति। यद्धृताचीत्याह। प्रियेणैवैना नाम्ना  
सादयति। एता असदन्त्सुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै  
सुकृतस्य लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति।  
ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै।  
पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय  
यजमानायात्मनै। तेभ्य एवाशिषमाशास्तेऽनात्यै॥ ३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति षट्

अ॒ग्निना॒ वै हो॒त्राः॑ । दे॒वा असु॑रान॒भ्य॑भवन् । अ॒ग्नये॑  
समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ब्रूहीत्या॒ह भ्रातृ॑व्याभिभूत्यै । एक॑विंशतिमिध्मदा॒रून्  
भवन्ति । एक॑विंशो वै पुरु॑षः । पुरु॑षस्याप्त्यै । पञ्च॑दशेध्मदा॒रूण्य॑भ्या  
द॑धाति । पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्रयः । अ॒र्धमा॒सशः॑  
संवत्स॑र आ॒प्यते । त्री॒न्परि॑धी॒न्परि॑ दधाति ॥ ३८ ॥

ऊ॒र्ध्वे समि॒धा॒वा द॑धाति । अ॒नूया॒जेभ्यः॑ समिध॒मति॑ शिनष्टि ।  
ष॒द्वप॑द्यन्ते । ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑ । ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति । वे॒देनो॑प  
वाज॑यति । प्रा॒जाप॑त्यो वै वे॒दः । प्रा॒जाप॑त्यः प्रा॒णः । यज॑मान  
आह॑वनीयः । यज॑मान ए॒व प्रा॒णन्द॑धाति ॥ ३९ ॥

त्रिरु॑प॒ वाज॑यति । त्रयो॒ वै प्रा॒णाः । प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति ।  
वे॒देनो॑प॒यत्य॑ सु॒वेण॑ प्रा॒जाप॑त्यमा॒घार॑मा घा॒रय॑ति । य॒ज्ञो  
वै प्र॒जाप॑तिः । य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिं मुख॒त आर॑भते । अथो॑  
प्र॒जाप॑तिः सर्वा॑ दे॒वताः॑ । सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति ।  
अ॒ग्निम॑ग्नी॒त्रिस्त्रिः॑ सं मृ॒द्धीत्या॑ह । त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः ॥ ४० ॥

अथो॑ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै । परि॒धी॒न्त्सं मा॑र्ष्टि । पु॒नात्ये॒वैनान् ।  
त्रिस्त्रिः॑ सं मा॑र्ष्टि । त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः । अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य । अथो॑  
ए॒ते वै दे॒वाश्वाः॑ । दे॒वाश्वा॒ने॒व तत्सं मा॑र्ष्टि । सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑  
सम॑ष्ट्यै । आसी॑नोऽन्यमा॒घार॑मा घा॒रय॑ति ॥ ४१ ॥

तिष्ठ॑न्नन्यम् । यथाऽनो॑ वा॒ रथं॑ वा यु॒ज्यात् । ए॒वमे॒व  
तद॑ध्व॒र्युर्य॑ज्ञं यु॒नक्ति॑ । सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भ्यूढ्यै॑ ।

वहन्त्येनङ्गाम्याः पशवः। य एवं वेद। भुवनमसि वि  
प्रथस्वेत्याह। यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव यजमानं प्रजया  
पशुभिः प्रथयति। अग्ने यष्टरिदन्नम् इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव  
नमस्करोति। जुह्वेद्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि  
देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै  
जुहूः। सावित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णु  
मा वामव क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः  
पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा  
मा सन्ताप्तमित्याहाहिंसायै। लोकं मे लोककृतौ  
कृणुतमित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। विष्णोः  
स्थानमसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै  
देवानामपराजितमायतनम्। यद्यज्ञः। देवानामेवापराजित  
आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो  
दिविस्पृशमित्याह वृद्धौ। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्य।  
एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः  
सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः  
सुवर्गं लोकमेति। अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै।  
इन्द्रावान्त्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा



इत्याह॥४५॥

सुव॒र्गो वै लो॒को बृ॒हद्भाः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।  
य॒ज॒मान॒देव॒त्या वै जु॒हूः। भ्रा॒तृव्य॒देव॒त्योप॒भृत्। प्रा॒ण  
आ॒घारः॑। यत्सं॑स्पर्श॒यैत्। भ्रा॒तृव्ये॑ऽस्य प्रा॒णन्द॑ध्यात्।  
असं॑स्पर्श॒यन्न॒त्या क्रा॑मति। यज॑मान ए॒व प्रा॒णन्द॑धाति।  
पा॒हि मा॑ऽग्ने दुश्च॑रिता॒दा मा॒ सुच॑रिते भ॒जेत्या॑ह॥४६॥

अ॒ग्निर्वा॒व प॒वित्रम्। वृ॒जि॒नम॑नृ॒तन्दु॑श्चरितम्। ऋ॒जु॒क॒र्म॑  
स॒त्यं सुच॑रितम्। अ॒ग्निरे॒वैनं॑ वृ॒जि॒नाद॑नृ॒ताद्दु॑श्चरितात्पाति।  
ऋ॒जु॒क॒र्म॑ स॒त्ये सुच॑रिते भजति। तस्मा॑दे॒वमा शा॑स्ते।  
आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यदा॑घारः।  
आ॒त्मा ध्रु॒वा॥४७॥

आ॒घार॒मा॒घार्य॑ ध्रु॒वां सम॑नक्ति। आ॒त्मन्ने॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑  
प्रति॑ दधाति। द्विः सम॑नक्ति। द्वौ हि प्रा॑णापा॒नौ। तदा॑हुः।  
त्रिरे॒व सम॑ज्यात्। त्रिधा॑तु हि शि॒र इति॑। शिरं॑ इ॒वैतद्य॑ज्ञस्य॑।  
अथो॒ त्रयो॒ वै प्रा॑णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। म॒खस्य॑  
शिरो॑ऽसि स॒ज्योति॑षा ज्योति॑रङ्गामि॒त्याह॑। ज्योति॑रे॒वास्मा॑  
उ॒परि॑ष्ठादधाति। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑नु॒ख्यात्यै॑॥४८॥

परि॑दधाति प्रा॒णन्द॑धाति हि य॒ज्ञो घा॑रयति नम॒ इत्या॑ह प॒श्चाद्वी॒र्या॑णीत्या॒ह भा॒ इत्या॑ह भ॒जेत्या॑ह  
ध्रु॒वैवास्मि॑न्दधाति त्रीणि॑ च॥७॥

[७]

धि॒ष्णि॒या वा ए॒ते न्यु॑प्यन्ते। यद्व॒ह्मा। यद्वो॒ता। यद॑ध्व॒र्युः।

यदग्रीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति। न प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडाया दधाति। हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा दधाति। सकृदभि धारयति। चतुः संपद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। संमुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो वा इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यजमानेन च। उपहृतः पशुमानं सानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडायै देवतानामुपह्वे। उपहृतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडाया दधाति। वाचः सा भागधेयम्। यामुपह्वयते। प्राणानाः सा। वाचं चैव प्राणाश्चाव रुन्धे। अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो मीमाः सा। यजमानन्देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति। नाहमभागो निर्वप्स्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मया ऽभा॒गया ऽनु॒वक्ष्य॑थेति॒ वाग॑ब्रवीत्। नाहम॑भा॒गा  
पु॒रोनु॒वाक्या॑ भविष्या॒मीति॑ पु॒रोनु॒वाक्या॑। नाहम॑भा॒गा या॒ज्या  
भविष्या॒मीति॑ या॒ज्या। न मया ऽभा॒गेन॒ वष॑ट्करिष्य॑थेति॒  
वष॑ट्कारः। यद्य॑जमानभा॒गन्नि॑धाय॒ पु॒रोडा॑शं ब॒र्हिष॑दं क॒रोति॑।  
ताने॒व तद्वा॒गिनः॑ करोति। च॒तुर्धा॑ करोति। चत॑स्रो दि॒शः।  
दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। ब॒र्हिष॑दं करोति॥५४॥

यज॑मानो वै पु॒रोडा॑शः। प्र॒जा ब॒र्हिः। यज॑मानमे॒व  
प्र॒जासु॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑द॒स्त्रा ऽन्याः॑ प्र॒जाः  
प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति। मा॒९से॒ना॒न्याः। अथो॒ खल्वा॑हुः। दक्षि॑णा  
वा ए॒ता ह॑विर्य॒ज्ञस्या॑न्तर्वे॒द्यव॑ रुध्यन्ते। यत्पु॒रोडा॑शं  
ब॒र्हिष॑दं क॒रोतीति॑। च॒तुर्धा॑ करोति। च॒त्वारो॒ ह्ये॒ते  
ह॑विर्य॒ज्ञस्य॑र्त्विजः॥५५॥

ब्र॒ह्मा हो॒ता ऽध्व॑र्युर॒ग्रीत्। तम॒भि मृ॑शेत्। इ॒दं ब्र॒ह्मणः॑। इ॒द९  
हो॒तुः। इ॒दम॑ध्व॒र्योः। इ॒दम॑ग्री॒ध इति॑। यथै॒वादः॑ सौ॒म्ये॑ ऽध्व॒रे।  
आ॒देश॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्ते॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्रीधे॑  
प्रथ॒माया॑ द॑धाति॥५६॥

अ॒ग्निमु॑खा ह्यृ॒द्धिः। अ॒ग्निमु॑खामे॒वर्द्धि॑ यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑।  
स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑ द्वि॒राद॑धत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒रभि॑ घा॒रय॑ति।  
ष॒द्वप॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देन॑ ब्र॒ह्मणे॑  
ब्र॒ह्मभा॒गं परि॑हरति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो  
ब्र॒ह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो होत्रे।  
मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता। मध्यत एव यज्ञं प्रीणाति।  
अथाध्वर्यवे। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः।  
तस्माद्धविर्यज्ञस्यैतामेवावृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै। अग्निमग्नीत्सकृत्संकृत्सं  
मृद्धीत्याह। पराङ्गिव ह्येतरहि यज्ञः। इषिता दैव्या होतार  
इत्याह। इषितः हि कर्म क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो  
मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहीत्याह। आशिषमेवैतामा  
शास्ते। स्वगा दैव्या होतृभ्य इत्याह। यज्ञमेव तत्स्वगा  
करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य इत्याह। आशिषमेवैतामा  
शास्ते। शय्योर्ब्रूहीत्याह। शयुमेव बार्हस्पत्यं भागधेयेन  
समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्ह्वयते वेदाब्रवीद्वरहिषदं करोत्यृत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारि च॥८॥

अथ सुचावनुष्टुग्भ्यां वाजवतीभ्याव्यूहति। प्रतिष्ठा वा  
अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्राचीं  
जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्।  
जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्य सपत्नान्  
यजमानः। अस्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वाऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह  
यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति। इमे वै लोकाः सुचः।  
यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। त्रेधाऽनक्ति।

त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ऽनक्ति। अ॒भिपूर्व॑म॒नक्ति। अ॒भिपूर्व॑मे॒व  
यज॑मानन्तेज॑साऽनक्ति। अ॒क्तः रि॒हाणा॑ इत्या॑ह। तेजो॑ वा  
आज्य॑म्। यज॑मानः प्रस्तरः। यज॑मानमे॒व तेज॑साऽनक्ति।  
वियन्तु॑ वय॒ इत्या॑ह। वयं॑ ए॒वैनं॑ कृत्वा। सु॒वर्गं लो॒कं  
गम॑यति॥६२॥

प्र॒जाय्यो॑निं॒ मा निर्मृ॑क्ष॒मित्या॑ह। प्र॒जायै॑ गोपी॒थाय॑।  
आप्या॑यन्ता॒माप॒ ओष॑धय॒ इत्या॑ह। आप॑ ए॒वौष॑धी॒रा  
प्या॑ययति। म॒रुतां॑ पृष॑तयः स्थेत्या॑ह। म॒रुतो॑ वै वृ॒ष्ट्या  
ई॒शते। वृ॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे। दि॒वं गच्छ॑ ततो॑ नो वृ॒ष्टिमे॒रये॑त्या॑ह।  
वृ॒ष्टिर्वै द्यौः। वृ॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे॥६३॥

याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः प्र॑स्तरं प्र॒हर॑ति। ताव॑द॒स्यायु॑र्म॒ीयते॑।  
आ॒युष्पा अ॒ग्नेऽस्या॑यु॒र्म पा॑हीत्या॑ह। आ॒युरे॒वात्म॑न्ध॒त्ते।  
याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः प्र॑स्तरं प्र॒हर॑ति। ताव॑दस्य॒ चक्षु॑र्म॒ीयते॑।  
च॒क्षुष्पा अ॒ग्नेऽसि॑ चक्षु॒र्म पा॑हीत्या॑ह। चक्षु॑रे॒वात्म॑न्ध॒त्ते।  
ध्रु॒वाऽसी॑त्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। यं प॑रि॒धिं प॒र्यध॑त्था॒ इत्या॑ह॥६४॥

य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। अ॒ग्ने दे॒व प॒णिभिर्वी॑यमा॒ण इत्या॑ह। अ॒ग्नय॑  
ए॒वैनं॑ जु॒ष्टं करो॑ति। तन्तं॑ ए॒तमनु॑ जोषं भ॒रामी॑त्या॑ह।  
स॒जा॒ताने॑वास्मा॒ अनु॑कान्करोति। ने॒देष॑ त्वद॑प॒चेत॑या॒ता  
इत्या॑हानु॒ख्यात्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ पाथ॒ उप॑ समि॑त॒मित्या॑ह।  
भू॒मान॑मे॒वोपै॑ति। प॒रि॒धीन्प्र॑ ह॒रति॑। य॒ज्ञस्य॑ समि॑ष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन  
शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः।  
भ्रातृव्यदेवत्योपभृतम्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति।  
सः॒ स्रावभागाः स्थेत्याह। वसवो वै रुद्रा आदित्याः  
सः॒ स्रावभागाः। तेषान्तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।  
त्रिष्टुभभवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने  
दधाति। अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं  
वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सद्ने सादयति। सुम्नाय  
सुम्निनी सुम्ने मां धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि धुर्यो  
पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदब्धायोऽशीततनो  
इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै  
पाहि दुरिष्ठ्यै पाहि दुरन्त्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।  
आशिषमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः  
स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं  
जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।  
अतिरिक्त एवातिरिक्तन्दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमास्वाऽव  
रुन्धे। वेदिदेवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्। वेदेन

वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पंप्रथे पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं  
बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति  
पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं संमार्घ्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।  
प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ  
आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः  
होताऽऽहवनीयास्तृणत्रैति। यज्ञमेव तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्  
तः सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तङ्कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा  
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।  
वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा  
गातुमित्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति।  
प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवावरुन्धे पर्यधत्था इत्याहु समिष्ट्यै भागधेयन्त्युत्तमित्याहु वा इध्मसं

वृश्चनान्यनुवित्यै लभते यजमानः॥९॥ [९]

यो वा अयंथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।  
पापीयान्भवति। यो यंथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।  
वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य  
पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुञ्चति। सवितृप्रसूतो  
यथादेवतम्॥७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ

सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यङ्गमं  
सुकृतस्य लोकः। अग्निरेवै नान्धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य  
लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्या करोमीत्याह।  
आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं  
प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आशिषमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा  
एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्नियै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिल्लोके  
प्रतिष्ठितानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रतिष्ठितति। अथो वाग्वा  
अनुष्टुक्। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै  
मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥ ७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै तस्य  
विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योऽक्रं ब्रह्मणा।  
आदायै नृत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा  
नयति। रेतं एवास्यां प्रजान्दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः।  
मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥ ७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ १०॥

[१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एव  
वेद। विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करो। यन्देवा मनुष्येषु।  
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा  
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥ ७६॥



प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नृश्वतुंषदः। ध्रुवाननपगान्कुर्विति  
 पुरस्तात्प्रत्यश्चमुप गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा  
 अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन  
 एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा  
 स०शितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म  
 इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुनुद ओकंसः। सपत्नो  
 यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि  
 तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जना० अति। इहि तिस्रोऽति  
 रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥  
 इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः  
 समभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा स०शितः। शुचैवेनं  
 विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।  
 हतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तन्ध्यायेत्।  
 शुचैवेनमर्पयति॥७९॥

प्रत्युष्टन्दिवः शिल्पमयज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीग्निना धिष्णिंया  
 अथ स्रुचौ यो वा अयथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयज्ञ एषा हि विश्वेषान्देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षसान्तां प्रजातिन्द्वाभ्यान्तङ्कालेकाले  
 नवसप्ततिः॥७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्भ्यो वैश्यम्।  
तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मने  
क्लीबम्। आक्रयायायोगूम्। कामाय पुंश्चलम्। अतिक्रुष्टाय  
मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय  
रेभम्। नरिष्ठायै भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय  
स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय  
तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।  
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे  
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय  
श्वनितम्॥३॥

सन्ध्यै जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।  
आर्त्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय  
भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्।  
बलायोपदाम्। वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय  
दुर्मदम्। प्रयुद्ध्य उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सरभ्यो ब्रात्यम्।

स॒र्पदे॒वज॒नेभ्योऽप्र॑तिपदम्। अवे॑भ्यः कि॒तव॑म्। इ॒र्यता॑या  
अकि॑तवम्। पि॒शाचे॑भ्यो बि॒दलका॑रम्। या॒तुधा॑ने॒भ्यः  
कण्ट॑कका॒रम्॥५॥

उ॒त्सादे॑भ्यः कु॒ञ्जम्। प्र॒मुदे॑ वाम॒नम्। द्वा॒र्भ्यः स्ना॑मम्।  
स्वप्रा॑या॒न्धम्। अध॑र्माय ब॒धि॒रम्। सं॒ज्ञाना॑य स्मरका॒रीम्।  
प्र॒का॒मोद्या॑योप॒सद॑म्। आ॒शि॒क्षाये॑ प्र॒श्जिन॑म्। उ॒प॒शि॒क्षाया॑  
अभि॑प्र॒श्जिन॑म्। म॒र्यादा॑ये प्र॒श्नवि॒वाक॑म्॥६॥

ऋ॒त्यै स्ते॒नहृ॑दयम्। वैर॑ह॒त्याय॑ पि॒शुन॑म्। वि॒वित्त्यै॑ क्ष॒त्तार॑म्।  
औ॒प॒न्द्र॒ष्टाय॑ सङ्ग॒ही॒तार॑म्। बला॑यानुच॒रम्। भू॒म्ने प॑रिष्क॒न्दम्।  
प्रि॒याय॑ प्रि॒यवा॑दिनम्। अरि॑ष्ट्या अश्व॒साद॑म्। मे॒धाय॑ वासः  
प॒ल्पू॒लीम्। प्र॒का॒माय॑ रज॒यि॒त्रीम्॥७॥

भा॒यै दा॑र्वाहा॒रम्। प्र॒भाया॑ आग्ने॒न्धम्। नाक॑स्य  
पृ॒ष्ठाया॑भिषे॒त्तार॑म्। ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टपा॑य पा॒त्रनि॑र्ण॒गम्।  
दे॒वलो॒काय॑ पे॒शिता॑रम्। म॒नुष्य॑लो॒काय॑ प्र॒करि॑तारम्।  
सर्वे॑भ्यो लो॒केभ्य॑ उप॒से॒त्तार॑म्। अव॑र्त्यै व॒धायो॑पमन्थि॒तार॑म्।  
सुव॑र्गाय॑ लो॒काय॑ भा॒गदु॑घम्। व॒र्षि॑ष्ठाय॒ नाका॑य  
परि॑वे॒ष्टार॑म्॥८॥

अ॒र्मेभ्यो॑ ह॒स्ति॒पम्। ज॒वाया॑श्च॒पम्। पु॒ष्ट्यै गो॑पा॒लम्।  
तेज॑सेऽजपा॒लम्। वी॒र्या॑याविपा॒लम्। इ॒रा॒यै की॒नाश॑म्।  
की॒लाला॑य॒ सुरा॑का॒रम्। भ॒द्राय॑ गृह॒पम्। श्रेय॑से वि॒त्तध॑म्।

अध्यक्षायानुक्षत्तारम्॥९॥

म॒न्यवे॑ऽयस्ता॒पम्। क्रो॒धा॒य नि॒स॒रम्। शोका॑याभि॒स॒रम्।  
उ॒त्कूल॑वि॒कूल॑भ्या॒त्रि॒स्थि॒नम्। यो॒गा॒य यो॒त्ता॒रम्। क्षे॒मा॒य  
वि॒मो॒त्ता॒रम्। वपु॑षे मानस्कृ॒तम्। शी॒ला॒याञ्जनी॑का॒रम्।  
नि॒र्ऋ॒त्यै को॒शका॒रीम्। य॒मा॒या॒सू॒म्॥१०॥

य॒म्यै य॒म॒सू॒म्। अथ॑र्व॒भ्योऽव॑तो॒काम्। सं॒व॒त्स॒रा॒य  
पर्या॑रिणी॒म्। प॒रि॒व॒त्स॒रा॒यावि॑जा॒ताम्। इ॒दा॒व॒त्स॒रा॒याप॑स्क॒द्वरी॑म्।  
इ॒द्व॒त्स॒रा॒याती॒त्व॑वरी॒म्। व॒त्स॒रा॒य वि॒ज॑र्ज॒राम्। स॒र्व॒न्त्स॒रा॒य  
प॒लि॑क्री॒म्। वना॑य वन॒पम्। अ॒न्यतो॑र॒ण्या॒य दा॑व॒पम्॥११॥

सरो॑भ्यो धै॒व॒रम्। वेश॑न्ता॒भ्यो दा॑श॒म्। उ॒प॒स्था॑व॒री॒भ्यो  
बै॒न्द॒म्। न॒ङ्ग॒ला॒भ्यः शौ॒ष्क॒लम्। पा॒र्या॑य कै॒व॒र्तम्। अ॒वा॒र्या॑य  
मा॒र्गा॒रम्। ती॒र्थे॒भ्य आ॒न्द॒म्। विष॑मे॒भ्यो मै॒ना॒लम्। स्व॒ने॑भ्यः  
प॒र्ण॑क॒म्। गुहा॑भ्यः कि॒रा॑त॒म्। सा॒नु॑भ्यो ज॒म्भ॑क॒म्। प॒र्व॑ते॒भ्यः  
किं॑पू॒रुष॑म्॥१२॥

प्र॒ति॒श्रु॒त्का॑या ऋ॒तु॒लम्। घो॒षा॒य भ॑ष॒म्। अ॒न्ता॑य बहु॒वा॒दि॒नम्।  
अ॒न॒न्ता॒य मू॒कम्। मह॑से वीणावा॒दम्। क्रो॒शा॒य तू॒णव॑ध्मम्।  
आ॒क्र॒न्दा॒य दु॒न्दु॒भ्याघा॑त॒म्। अ॒व॒र॒स्प॒रा॒य शङ्ख॑ध्मम्।  
ऋ॒भु॒भ्यो॑जिनसन्धा॒यम्। सा॒ध्ये॒भ्यश्च॑र्म॒ग्णम्॥१३॥

बी॒भ॒त्सा॒यै पौ॒ल्क॒सम्। भू॒त्यै जा॑गर॒णम्। अभू॑त्यै स्व॒प॒नम्।  
तु॒ला॒यै वा॑णि॒जम्। वर्णा॑य हि॒र॒ण्यका॑र॒म्। वि॒श्वे॑भ्यो दे॒वे॒भ्यः

सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लान्वम्। ऋत्यै जनवादिनम्। व्युद्ध्या  
अपगल्भम्। स॒शराय॑ प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय॑ पु॒श्चलूमा॑ ल॒भते। वी॒णावा॒दङ्गण॑कङ्गीताय॑।  
याद॑से शाबुल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रवतीम्। तू॒णव॒ध्मङ्गाम॑ण्यं  
पा॒णिसङ्घा॑तनृत्ताय॑। मोदा॑यानुक्रोशकम्। आ॒न॒न्दाय॑  
तल॒वम्॥१५॥

अ॒क्षरा॒जाय॑ कि॒त॒वम्। कृ॒ताय॑ सभा॒विनम्॑। त्रेता॑या  
आदि॒नव॒द॒र॒शम्। द्वा॒प॒राय॑ बहिः सदम्। कल॑ये सभास्थाणुम्।  
दुष्कृ॒ताय॑ च॒रका॑चार्यम्। अध्व॑ने ब्रह्मचा॒रिणम्॑। पि॒शा॒चेभ्यः॑  
सैल॑गम्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्यच्छम्। नि॒र्ऋ॒त्यै गोघा॑तम्। क्षु॒धे  
गौ॒वि॒क॒र्तम्। क्षु॒त्तृष्णा॑भ्यान्तम्। यो गां वि॒कृ॒न्त॑न्तं मा॒सं  
भि॒क्ष॑माण उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भूम्यै॑ पी॒ठस॒र्पिण॑मा ल॒भते। अ॒ग्नये॑ऽस॒लम्। वा॒यवे॑  
चाण्डा॒लम्। अ॒न्तरि॑क्षाय व॒श॒न॒र्ति॒नम्॑। दि॒वे ख॑ल॒तिम्।  
सूर्या॑य ह॒र्य॒क्षम्। च॒न्द्रम॑से मि॒र्मि॒रम्। नक्ष॑त्रेभ्यः कि॒ला॒सम्॑।  
अ॒ह्ने शु॒क्लं पि॑ङ्ग॒लम्। रा॒त्रि॒यै कृ॒ष्णं पि॑ङ्गा॒क्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॒रुष॑मा ल॒भते। प्रा॒णम॑पा॒नव्या॑नमु॒दान॑सं स॒मा॒न॒न्तान्  
वा॒यवे॑। सूर्या॑य चक्षु॒रा ल॒भते। मन॑श्च॒न्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः श्रो॒त्रम्॑।  
प्र॒जाप॑तये पु॒रुष॑म्॥१८॥

अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑तिदीर्घम्।

अतिकृशमत्य॑सलम्। अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिश्लक्ष्णमतिलोमश॑  
अतिकिरिटमतिदन्तुरम्। अतिमिर्मिरमतिमेमिषम्। आशा॑यै  
जा॒मिम्। प्र॒ती॒क्षा॒यै॑ कुमा॒रीम्॥१९॥

ब्रह्म॑णे गी॒ताय॑ श्रमा॑य स॒न्धये॑ न॒दीभ्य॑ उत्सा॒देभ्य॑ ऋत्यै॑ भा॒या अ॒र्मेभ्यो॑ म॒न्यवे॑ य॒म्यै  
दश॑दश॒ सरो॑भ्यो॒ द्वाद॑श॒ प्रति॑श्रु॒त्कायै॑ बीभ॒त्सायै॑ दश॑दश॒ हसा॑य स॒प्ताक्ष॑रा॒जाय॑ त्रयो॑दश॒  
भू॒म्यै दश॑ वा॒चे षड॑थ॒ नवैका॑न्नवि॒ंशतिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे य॒म्यै नव॑दश॥१९॥

ब्रह्म॑णे कुमा॒रीम्॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्र॑पद्ये। ऋ॒तं प्र॑पद्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑पद्ये। प्र॒जाप॑तेः  
प्रि॒यान्त॑नु॒वम॑ना॒र्ता प्र॑पद्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॑ वज्रेण। द्विष॑न्तं  
भ्रातृ॑व्य॒मव॑ क्रामामि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑।  
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

सत्यन्दश॥१॥ [१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्य॑। दे॒वाञ्जि॑गाति  
सु॒म्रयुः॑। अ॒ग्न आया॑हि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑  
सत्सि ब॒र्हिषि॑। तन्त्वा॑ स॒मिद्वि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।  
बृ॒हच्छो॑चा यविष्म। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑  
नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒मग्नि॑रि॒ध्यते॑ वृषा॑। वृषो॑  
अ॒ग्निः स॒मिध्य॑ते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। तं ह॒विष्म॑न्त  
ई॒डते॑। वृष॑णन्त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं वि॒श्ववे॑दसम्।  
अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अध्व॒रे। अ॒ग्निः पा॑व॒क  
ई॒ड्यः॑। शो॒चिष्कै॑श॒स्तमी॑महे। स॒मिद्धो॑ अ॒ग्न आ॑हुत। दे॒वान्  
य॑क्षि स्वध्व॒र। त्वं हि॑ ह॒व्यवा॑डसि। आ जु॑होत दु॒वस्य॑त।  
अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑हनम्। त्वं वरु॑ण उ॒त  
मि॒त्रो अ॑ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑



सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥

श्रुवाय्यमिधीमृह्यसि सप्त चं॥२॥ [२]

अग्ने॑ महा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भार॒त। असा॒वसौ॑। दे॒वेद्धो॑  
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो॒ विप्रा॑नुमदितः। क॒वि॒शस्तो॑ ब्रह्म॑सं॒ शितो॑  
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्वराणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ होता॑।  
तूर्णि॑रहव्य॒वाट। आ॒स्पात्रं॑ जुहूर्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॒व॒पा॒नः। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ ने॒मि॒र्दे॒वा॑स्त्वं प॒रिभू॑रसि।  
आ व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न॒ आव॑ह। सोम॒माव॑ह।  
अ॒ग्निमाव॑ह। प्र॒जाप॑तिमाव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह। इन्द्रा॒ग्नी  
आव॑ह। इन्द्र॒माव॑ह। म॒हेन्द्र॑माव॑ह। दे॒वा॑ अ॒ज्य॒पा॑  
आव॑ह। अ॒ग्नि॑ हो॒त्रायाव॑ह। स्वं म॑हि॒मान॒मा व॑ह। आ चा॑ग्ने  
दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

दे॒वाना॑मिन्द्र॒मा व॑ह षट् चं॥३॥ [३]

अ॒ग्नि॒र॒होता॑ वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वे॑त्तु प्रा॒वि॒त्रम्। स्मो व॒यम्। सा॒धु  
ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्वर्यो॑ सु॒च॒मास्य॑स्व। दे॒वायु॑वं  
वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॒महै॑ दे॒वा॑ ई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑ नम॒स्यान्।  
यजा॑म य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अ॒ग्नि॒र॒होता॑ नवं॥४॥ [४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। तनून॑पा॒द॒ग्न आ॒ज्य॑स्य  
वेतु। इ॒डो अ॑ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। ब॒र्हि॒र॒ग्न आ॒ज्य॑स्य  
वेतु। स्वाहा॑ऽग्निम्। स्वाहा॑ सोमम्। स्वाहा॑ऽग्निम्। स्वाहा॑

प्रजापतिम्। स्वाहाऽग्नीषोमौ। स्वाहेन्द्राग्नी। स्वाहेन्द्रम्।  
स्वाहा महेन्द्रम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहाऽग्निः  
होत्राञ्जुषाणाः। अग्न आज्यस्य वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥५॥ [५]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्। द्रविणस्युर्विपन्यया। समिद्धः शुक्र  
आहुतः। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। त्वः सोमासि  
सत्पतिः। त्वः राजोत वृत्रहा। त्वं भद्रो असि क्रतुः।  
जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु। अग्निः प्रत्नेन  
जन्मना। शुम्भानस्तनुवः स्वाम्। कविर्विप्रेण वावृधे।  
जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। सोमं गीर्भिष्वा वयम्। वर्धयामो  
वचोविदः। सुमृडीको न आविश। जुषाणः सोम आज्यस्य  
हविषो वेतु॥९॥

स्वाः पदं च॥६॥ [६]

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्। पतिः पृथिव्या अयम्। अपाः  
रेताः सि जिन्वति। भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता। यत्रा नियुद्धिः  
सचसे शिवाभिः। दिवि मूर्धानन्दधिषे सुवर्षाम्। जिह्वामग्ने  
चकृषे हव्यवाहम्। प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः। विश्वा जातानि  
परि ता बभूव। यत्कामास्ते जहुमस्तन्नो अस्तु॥१०॥

वयः स्याम पतयो रयीणाम्। स वैद पुत्रः पितरः स  
मातरम्। स सूनुर्भुवत्स भुवत्पुनर्मघः। स द्यामौर्णोदन्तरिक्षः

स सुवः। स विश्वा भुवो अभवत्स आभवत्। अग्नीषोमा  
सवेदसा। सहूती वनतङ्गिरः। सन्देवत्रा बभूवथुः। युवमेतानि  
दिवि रोचनानि। अग्निश्च सोम सक्रतू अधत्तम्॥११॥

युवः सिन्धूः रभिशस्तेरवद्यात्। अग्नीषोमावमुञ्चतङ्गभीतान्।  
इन्द्राग्नी रोचना दिवः। परि वाजेषु भूषथः। तद्वाञ्चेति  
प्रवीर्यम्। शजथद्वृत्रमुत संनोति वाजम्। इन्द्रा यो अग्नी  
सहूरी सपर्यात्। इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरः। सहस्तमा  
सहसा वाजयन्ता। एन्द्र सानसिः रयिम्॥१२॥

सृजित्वानः सदासहम्। वर्षिष्ठमृतये भर। प्रसंसाहिषे  
पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर  
दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। महाः  
इन्द्रो य ओजसा। पर्जन्यो वृष्टिमाः इव। स्तोमैर्वत्सस्य  
वावृधे। महाः इन्द्रो नृवदाचर्षणिप्राः॥१३॥

उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः। अस्मद्रियंग्वावृधे वीर्याय।  
उरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत्। पिप्रीहि देवाः उशतो  
यविष्ठ। विद्वाः ऋतूः ऋतुपते यजेह। ये दैव्या  
ऋत्विजस्तेभिर्ग्रे। त्वः होतृणामस्यायजिष्ठः। अग्निः  
स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिग्रेः प्रिया धामानि। अयाद्वोमस्य  
प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाद्वृजापतेः प्रिया धामानि।  
अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्गिन्द्राग्नियोः प्रिया

धामा॑नि। अया॑डिन्द्र॒स्य प्रि॒या धामा॑नि। अया॑ण्महेन्द्र॒स्य  
 प्रि॒या धामा॑नि। अया॑ङ्गैवाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धामा॑नि।  
 यक्ष॑दग्नेर्होतुः प्रि॒या धामा॑नि। यक्ष॑त्स्वं म॑हि॒मानम्।  
 आय॑जता॒मेज्या॒ इषः॑। कृ॒णोतु॒ सो अ॑ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः।  
 जुष॑ता॒ ह॒विः। अग्ने॒ यद॑द्य वि॒शो अ॑ध्वरस्य होतः। पाव॑क  
 शोचे॒ वेष्ट्व॑ हि यज्वा॑। ऋ॒ता य॑जासि म॒हिना॑ वि॒यद्भूः।  
 ह॒व्या व॑ह यविष्ठ॒ या तै अ॒द्य॥१५॥

अ॒स्त्वध॑त्त॒ र॒यिश्च॑र॒षणि॑प्राः सोम॑स्य प्रि॒या धामा॑नीष॒ष्वद्वा॑॥७॥ [७]

उप॑हूत॒ रथ॑न्त॒र स॒ह पृ॑थि॒व्या। उप॑ मा रथ॑न्त॒र स॒ह  
 पृ॑थि॒व्या ह॒यता॑म्। उप॑हूतं वाम॑दे॒व्य स॒हान्तरि॑क्षेण। उप॑ मा  
 वाम॑दे॒व्य स॒हान्तरि॑क्षेण ह॒यता॑म्। उप॑हूतं बृ॒हत्स॒ह दि॒वा।  
 उप॑ मा बृ॒हत्स॒ह दि॒वा ह॒यता॑म्। उप॑हूताः स॒प्त हो॒त्राः। उप॑  
 मा स॒प्त हो॒त्रा ह॒यन्ता॑म्। उप॑हूता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा  
 धे॒नुः स॒हर्ष॑भा ह॒यता॑म्॥१६॥

उप॑हूतो भ॒क्षः स॒खा। उप॑ मा भ॒क्षः स॒खा ह॒यता॑म्।  
 उप॑हूताँ(४)हो। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडाँ। उपो॑ अ॒स्मा स॒  
 इडाँ ह॒यता॑म्। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडाँ। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी  
 मै॒त्रावरु॑णी। ब्र॒ह्म दे॒वकृ॑त॒मुप॑हूतम्॥१७॥

दै॒व्या अ॑ध्व॒र्यव॒ उप॑हूताः। उप॑हूता म॒नुष्याः॑। य इ॒मं  
 य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑तिं वर्ध॑न्। उप॑हूते द्यावा॑पृथि॒वी।  
 पू॒र्वजे॑ ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूतोऽयं यज॑मानः।

उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपहूतः। भूयसि हविष्करणं उपहूतः।  
दिव्ये धामन्नुपहूतः। इदं मे देवा हविर्जुषन्तामिति  
तस्मिन्नुपहूतः। विश्वमस्य प्रियमुपहूतम्। विश्वस्य  
प्रियस्योपहूतस्योपहूतः॥१८॥

सुहर्षभा ह्ययामुपहूतः हविष्करणं उपहूतश्चत्वारि च॥८॥ [८]

देवं बर्हिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो नराशंसः।  
वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो अग्निः स्विष्टकृत्। सुद्रविणा  
मन्द्रः कविः। सत्यमन्मायजी होता। होतुर्होतुरायजीयान्।  
अग्ने यान् देवानयाद। याः अपिप्रेः। ये ते होत्रे अमत्सत।  
ताः संसनुषीः होत्रान्देवङ्गमाम्। दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमम्।  
स्विष्टकृच्चाग्ने होताऽभूः। वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके  
वीहि॥१९॥

अपिप्रेः पञ्च च॥९॥ [९]

इदन्द्रावापृथिवी भद्रमभूत्। आर्धं सूक्तवाकम्। उत  
नमोवाकम्। ऋध्यास्मं सूक्तोच्यमग्ने। त्वं सूक्तवागंसि।  
उपश्रितो दिवः पृथिव्योः। ओमन्वती तेऽस्मिन् यज्ञे यजमान  
द्यावापृथिवी स्ताम्। शङ्गये जीरदान्। अत्रसू अप्रवेदे।  
उरुगव्यूती अभयं कृतौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च  
पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।  
अग्निरिदं हविरजुषत। अवीवृधत् महो ज्यायोऽकृता।

सोमं इदं हविरं जुषत। अवीं वृधत महो ज्यायोऽकृत।  
अग्निरिदं हविरं जुषत॥ २१॥

अवीं वृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं हविरं जुषत।  
अवीं वृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमां विदं  
हविरं जुषेताम्। अवीं वृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी  
इदं हविरं जुषेताम्। अवीं वृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।  
इन्द्रं इदं हविरं जुषत। अवीं वृधत महो ज्यायोऽकृत।  
महेन्द्र इदं हविरं जुषत॥ २२॥

अवीं वृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यं पा आज्यं मजुषन्त।  
अवीं वृधन्त महो ज्यायोऽकृत। अग्निर्होत्रेणेदं हविरं जुषत।  
अवीं वृधत महो ज्यायोऽकृत। अस्यामृधद्धोत्रायान्देवङ्गमायां।  
आशांस्तेऽयं यजमानोऽसौ। आयुरा शांस्ते। सुप्रजास्त्वमा  
शांस्ते। सजातवन्स्यामा शांस्ते॥ २३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शांस्ते। भूयो हविष्करणमा शांस्ते।  
दिव्यन्धामा शांस्ते। विश्वं प्रियमा शांस्ते। यदनेन  
हविषाऽऽशांस्ते। तदंश्यात्तद्व्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्।  
तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च।  
उभे च नो द्यावापृथिवी अहंसस्पाताम्। इह गतिर्वामस्येदं  
च। नमो देवेभ्यः॥ २४॥

अभ्यं कृतावकृताग्निरिदं हविरं जुषत महेन्द्र इदं हविरं जुषत सजातवन्स्यामा शांस्ते वीतं च  
त्रीणि च॥ १०॥

तच्छ्रुयौ॑रा वृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवी॑  
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वञ्जि॑गातु भेष॒जम्।  
शन्नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। श॒श्वतु॑ष्पदे॥ २५॥

तच्छ्रुयौ॑रष्टौ॥ ११॥ [११]

आप्या॑यस्व॒ सन्तो॑। इ॒ह त्वष्टा॑रम॒ग्रिय॑न्त॒न्नस्तु॑रीपम्। दे॒वानां॑  
पत्नी॑रुश॒तीरे॑वन्तु नः। प्राव॑न्तु नस्तु॒जये॒ वाज॑सातये। याः  
पार्थि॑वासो॒ या अ॒पामपि॑ व्र॒ते। ता नो॑ देवीः सु॒हवाः॒ शर्म॑  
यच्छ॒त। उ॒त ग्रा वि॑यन्तु दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्विनी  
राट्। आ रोद॑सी वरुणा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु॑ दे॒वीर्य॑  
ऋतु॑र्जनीनाम्॥ २६॥

अ॒ग्निर्होता॑ गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वेद॑ जनि॒मा  
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्यानाम्। यजि॑ष्ठः स प्र  
य॒जता॑मृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॒नाम्। अ॒ग्ने अ॒कर्म॑  
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थूरि॑ णो गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑  
न॒स्तेज॑सा स॒शिश॑ाधि॥ २७॥

जनी॑नामष्टौ च॥ १२॥ [१२]

उप॑हूत॒ रथ॑न्त॒र स॒ह पृ॑थि॒व्या। उप॑ मा रथ॑न्त॒र स॒ह  
पृ॑थि॒व्या ह्व॑यताम्। उप॑हूतं वाम॑दे॒व्य स॒हान्तरि॑क्षेण। उप॑ मा  
वाम॑दे॒व्य स॒हान्तरि॑क्षेण ह्वयताम्। उप॑हूतं बृ॒हत्स॒ह दि॒वा।  
उप॑ मा बृ॒हत्स॒ह दि॒वा ह्व॑यताम्। उप॑हूताः स॒प्त हो॒त्राः। उप॑  
मा स॒प्त हो॒त्रा ह्व॑यन्ताम्। उप॑हूता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा

धेनुः स॒हर्ष॑भा ह्वयताम्॥२८॥

उप॑हूतो भ॒क्षः सखा॑। उप॑ मा भ॒क्षः सखा॑ ह्वयताम्।  
उप॑हूताँ(४)हो। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडाँ। उपो॑ अ॒स्मा॑  
इडाँ ह्वयताम्। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडाँ। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी  
मै॒त्राव॑रु॒णी। ब्र॒ह्म दे॒वकृ॑त॒मुप॑हूतम्॥२९॥

दै॒व्या अ॒ध्व॒र्यव॑ उप॑हूताः। उप॑हूता म॒नुष्याः॑। य इ॒मं  
य॒ज्ञम॑वा॒न्। ये य॒ज्ञप॑त्नीं॒ वर्धा॑न्। उप॑हूते॒ द्यावा॑पृथि॒वी।  
पूर्व॑जे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूते॒यं यज॑माना।  
इ॒न्द्राणी॑वाँ॒ऽवि॒ध॒वा। अ॒दि॒तिरि॑व सु॒पु॒त्रा। उत्त॑रस्या॒न्दे॒वय॑ज्याया॒मुप॑हूत  
भूय॑सि ह॒विष्क॑रेण॒ उप॑हूता। दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूता। इ॒दं मै॑ दे॒वा  
ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑ तस्मि॒न्नुप॑हूता। वि॒श्वंम॑स्याः प्रि॒यमुप॑हूतम्।  
वि॒श्वस्य॑ प्रि॒यस्योप॑हूत॒स्योप॑हूता॥३०॥

स॒हर्ष॑भा ह्वयता॒मुप॑हूत॑ सु॒पु॒त्रा षट्॥१३॥ [१३]

स॒त्यं प्र॒वोऽग्ने॑ म॒हान॑ग्नि॒र्होता॑ स॒मिधो॑ऽग्निर्वृ॒त्राण्य॑ग्नि॒र्मूर्धोप॑हूत॒न्दे॒वं ब॒र्हि॒रि॒द॒न्द्रावा॑पृथि॒वी  
तच्छ्रु॑य्यौ॒रा प्या॑य॒स्वोप॑हूत॒त्रयो॑दश॥१३॥

स॒त्यं व॒य॑ः स्या॑म वृ॒ष्टि॒द्यावा॑ त्रि॒ंशत्॥३०॥

स॒त्यमुप॑हूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः

प्रपाठकः समाप्तः॥



## ॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।  
 यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्विणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या  
 उपस्थैः। उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती  
 मीयमानः। वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः  
 पुरस्तात्। ब्रह्म वन्वानो अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।  
 ऊर्ध्व ऊषुणं ऊतये। तिष्ठा देवो न संविता। ऊर्ध्वो वाजस्य  
 सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्विर्विह्वयामहे। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसो  
 नि केतुना। विश्वः समन्त्रिणन्दह। कृधी न ऊर्ध्वं च रथाय  
 जीवसे। विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अह्वाम्। समर्थ आ विदथे वर्धमानः।  
 पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देवया विप्र उदियर्ति वाचम्।  
 युवा सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति  
 जायमानः। तन्धीरांसः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो  
 मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः।  
 अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाद्। तः सुबाधो यतः सुचः। इत्था  
 धिया यज्ञवन्तः। आचक्रुरग्निमूतये। त्वं वरुण उत मित्रो  
 अग्ने। त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरन्दवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥१॥

[१]

होता यक्षदग्निं॑ समिधा॑ सुषमिधा॑ समिद्धं॑ नाभा॑  
पृथिव्याः संज्ञथे॑ वामस्य॑। वर्ष्मन्दि॑व इडस्प॒दे वेत्वाज्य॑स्य  
होत॒र्यज॑। होता यक्षत्तनूनपा॑तमदि॒तेर्गर्भं॑ भुवन॑स्य गो॒पाम्।  
मध्वा॒द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ दे॒वयाना॑न्प॒थो अ॑नक्तु वेत्वाज्य॑स्य  
होत॒र्यज॑। होता यक्षन्नरा॑शं॒सं नृश॑स्त्रं नृ॒ः प्र॑णेत्रम्।  
गोभिर्व॑पावान्त्स्याद्वि॒रैः शक्ती॑वा॒न्नथैः॑ प्रथम॒या वा॒ हिर॑ण्यैश्च॒न्द्री  
वेत्वाज्य॑स्य होत॒र्यज॑। होता यक्षद॒ग्निमि॒ड ई॒डितो॑ दे॒वो  
दे॒वां आव॑क्षद्दूतो ह॒व्यवा॑डमूरः। उपे॑मं य॒ज्ञमु॑पे॒मां दे॒वो  
दे॒वहू॑तिमवतु वेत्वाज्य॑स्य होत॒र्यज॑। होता यक्षद्व॒र्हिः  
सु॒ष्टरी॒मोर्ण॑म्रदा अ॒स्मिन् य॒ज्ञे वि च प्र च॑ प्रथता॑  
स्वास॒स्थं दे॒वेभ्यः॑। एमे॑नदद्य वस॑वो रु॒द्रा आ॑दि॒त्याः स॑दन्तु  
प्रि॒यमिन्द्र॑स्यास्तु वेत्वाज्य॑स्य होत॒र्यज॑॥४॥

होता यक्षद्व॒रं ऋ॒ष्वाः क॑व॒ष्यो को॑षधावनीरु॒दाता॑भी॒र्जिह॑तां  
विपक्षो॑भिः श्रयन्ताम्। सु॒प्राय॑णा अ॒स्मिन् य॒ज्ञे  
विश्र॑यन्तामृता॒वृधो॑ वि॒यन्त्वाज्य॑स्य होत॒र्यज॑। होता  
यक्षदु॒षासा॑नक्ता बृ॒हती॑ सु॒पेश॑सा नृ॒ः पति॑भ्यो योनिं  
कृ॒ण्वाने॑। स॒ः स्मर॑माने इ॒न्द्रेण॑ दे॒वैरे॑दं ब॒र्हिः सी॑दतां  
वी॒तामा॑ज्य॑स्य होत॒र्यज॑। होता यक्षद्वै॒व्या होता॑रा

म॒न्द्रा पो॒ता॒रा क॒वी प्र॒चै॒तसा॑ । स्वि॒ष्टम॒द्यान्यः क॑रदि॒षा  
 स्व॑भि॒गूर्त॑म॒न्य ऊ॒र्जा स॑त॒वसे॑मं य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ ध॒त्तां  
 वी॒तामा॑ज्य॒स्य हो॒त॒र्यज॑ । हो॒ता य॑क्ष॒त्ति॒स्रो दे॒वीर॒पसा॑म॒पस्त॑मा  
 अ॒च्छि॒द्रम॒द्येद॑म॒पस्त॑न्वताम् । दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒वम॑पो  
 वि॒यन्त्वा॑ज्य॒स्य हो॒त॒र्यज॑ । हो॒ता य॑क्ष॒त्त्वष्टा॑र॒मचि॑ष्टु॒मपा॑कः  
 रे॒तोधां॑ वि॒श्रव॑सं यशो॒धाम् । पु॒रुरूप॑म॒काम॑कर्शनः  
 सु॒पोषः॑ पोषैः स्यात्सु॒वीरो॑ वी॒रैर्व॑त्वाज्य॒स्य हो॒त॒र्यज॑ ।  
 हो॒ता य॑क्ष॒द्वन॑स्पति॒मुपा॑व॒स्रक्ष॑द्वि॒यो जो॒ष्टारः॑ श॒शम॑न्नरः ।  
 स्व॒दात्स्व॑धि॒तिर्ऋ॒तुथा॑द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ङ्गै॒त्वाज्य॑स्य  
 हो॒त॒र्यज॑ । हो॒ता य॑क्ष॒दग्निः॑ स्वाहाऽऽज्य॒स्य स्वाहा॑  
 मे॒दसः॑ स्वाहा॑ स्तो॒काना॑ऽऽ स्वाहा॑ स्वाहा॑कृ॒तीना॑ऽऽ स्वाहा॑  
 ह॒व्यसू॑क्तीनाम् । स्वाहा॑ दे॒वाः अ॑ज्य॒पान्त्स्वाहा॑ऽग्निः  
 हो॒त्राञ्जु॑षाणा अ॒ग्न आ॑ज्य॒स्य वि॑यन्तु हो॒त॒र्यज॑ ॥ ५ ॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य होत॒र्यजं॑ सु॒वीरो॑ वी॒रैर्व॑त्वाज्यस्य होत॒र्यजं॑ च॒त्वारि॑ च  
 (अ॒ग्नि॒न्तनून॑पा॒तन्नरा॑शः संम॒ग्निमि॑ड ई॒डितो॑ ब॒र्हिर्दुर॑ उ॒पासा॑न॒क्ता दै॒व्यां ति॒स्रस्त्वष्टा॑रं वन॒स्पति॑म॒ग्निम् ।  
 पञ्च॑ वे॒त्वेको॑ वि॒यन्तु॑ द्वि॒र्वी॒तामे॑को॒ वि॒यन्तु॑ द्वि॒र्वे॒त्वेको॑ वि॒यन्तु॑ हो॒त॒र्यजं॑ ॥ ) ॥ २ ॥

समि॒द्धो अ॒द्य मनु॑षो दुरो॒णे । दे॒वो दे॒वान् य॑जसि जा॒तवे॑दः ।  
 आ च॒ वह॑ मि॒त्रम॑हश्चि॒कित्वा॑न् । त्वन्द्भू॒तः क॒विर॑सि प्र॒चै॒ताः ।  
 तनून॑पात्प॒थ ऋ॒तस्य॑ या॒नान् । म॒ध्वां स॑म॒ञ्जन्त्स्व॑दया सु॒जिह्वा॑ ।  
 मन्मा॑नि धी॒भि॒रु॒त य॒ज्ञमृ॑न्धन् । दे॒वत्रा॑ च॒ कृ॒णु॒ह्यध्व॑रन्नः ।  
 नरा॒शः सं॑स्य म॒हि॒मान॑मेषाम् । उप॑ स्तोषाम॒ यज॑तस्य

यज्ञैः॥६॥

ते सु॒क्रत॑वः शुच॑यो धिय॒न्धाः। स्वद॑न्तु दे॒वा उ॒भया॑नि ह॒व्या।  
आ॒जुह्वा॑न् ई॒ड्यो व॑न्द्यश्च। आया॑ह्य॒ग्ने वसु॑भिः स॒जोषा॑ः। त्वं  
दे॒वाना॑मसि य॒ह्नु हो॑ता। स ए॒नान् य॑क्षी॒षितो॑ य॒जीया॑न्।  
प्रा॒चीनं॑ ब॒र्हिः प्र॑दिशा पृथि॒व्याः। वस्तो॑र॒स्या वृ॑ज्यते  
अ॒ग्ने अ॒ह्ना॑म्। व्यु॑ प्रथते वि॒तरं॑ वरी॒यः। दे॒वेभ्यो॑ अ॒दित॑ये  
स्यो॒नम्॥७॥

व्यच॑स्वतीरुर्वि॒या वि॒श्रय॑न्ताम्। पति॑भ्यो न ज॒नय॑ः  
शु॒म्भमा॑नाः। दे॒वीर्द्वा॑रो बृ॒हती॑र्वि॒श्वमि॑न्वाः। दे॒वेभ्यो॑ भवथ  
सु॒प्राय॑णाः। आसु॑ष्वय॒न्ती य॑ज॒ते उ॒पा॑के। उ॒षासा॑न॒क्ता  
सद॑तां नि यो॒नौ। दि॒व्ये योष॑णे बृ॒हती॑ सु॒रुक्मे। अधि॑ श्रिय॑  
शु॒क्रपि॑श॒न्दधा॑ने। दै॒व्या हो॑ता॒रा प्रथ॑मा सु॒वाचा॑। मि॒मा॒ना  
य॒ज्ञं म॑नु॒षो य॑ज॒ध्यै॥८॥

प्र॒चोद॑य॒न्ता वि॒दथे॑षु का॒रू। प्रा॒चीनं॑ ज्योतिः प्र॒दिशा॑ दि॒शन्ता॑।  
आ नो॑ य॒ज्ञं भा॑र॒ती तू॒यमे॑तु। इ॒डा म॑नु॒ष्वदि॒ह चे॒तय॑न्ती। ति॒स्रो  
दे॒वीर्ब॑र्हिरे॒दꣳ स्यो॒नम्। सर॑स्वती स्व॒पंसः॑ सद॒न्तु। य इ॒मे  
द्यावा॑पृथि॒वी ज॑नि॒त्री। रू॒पैर॑पि॒शद्भु॑वनानि वि॒श्वौ। तम॑द्य  
हो॒तरि॑षि॒तो य॑जी॒या॒न्। दे॒वन्त्व॑ष्टा॒रमि॒ह य॑क्षि वि॒द्वान्॥९॥

उ॒पाव॑सृज॒त्मन्या॑ सम॒ञ्जन्। दे॒वानां॑ पाथं ऋ॒तुथा॑ ह॒वीꣳषि॑।  
व॒नस्प॑तिः शमि॒ता दे॒वो अ॒ग्निः। स्वद॑न्तु ह॒व्यं म॑धु॒ना घृ॑तेन।  
स॒द्यो जा॒तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोगाः॑।

अस्य होतुः प्रदिश्यृतस्य वाचि। स्वाहाकृतं हविरदन्तु  
देवाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजंथ्यै विद्वानष्टौ च॥३॥ [३]

अग्निर्होता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु  
यज्ञियः। परित्रिविष्टपध्वरम्। यात्यग्नी रथीरिव। आ देवेषु  
प्रयो दधत्। परि वाजपतिः कविः। अग्निर्हव्यान्यक्रमीत्।  
दधद्रत्नानि दाशुषे॥११॥

अग्निर्होता नो नव॥४॥ [४]

अजैदग्निः। असन्द्वाजन्नि। देवो देवेभ्यो हव्यावाट्।  
प्राञ्जोभिर्हिन्वानः। धेनाभिः कल्पमानः। यज्ञस्यायुः  
प्रतिरन्। उप प्रेष्य होतः। हव्या देवेभ्यः॥१२॥

अजैदष्टौ॥५॥ [५]

दैव्याः शमितार उत मनुष्या आरभध्वम्। उपनयत मेध्या  
दुरः। आशासाना मेधपतिभ्यां मेधम्। प्रास्मा अग्निं भरत।  
स्तृणीत बर्हिः। अन्वेनं माता मन्यताम्। अनु पिता। अनु  
भ्राता सगर्भ्यः। अनु सखा सयूथ्यः। उदीचीनाः अस्य पदो  
निधत्तात्॥१३॥

सूर्यश्चक्षुर्गमयतात्। वातं प्राणमन्ववसृजतात्। दिशः  
श्रोत्रम्। अन्तरिक्षमसुम्। पृथिवीं शरीरम्। एकधाऽस्य  
त्वचमाच्छतात्। पुरा नाभ्या अपिशसो वृषामुत्खिदतात्।  
अन्तरेवोष्माणं वारयतात्। श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्।

प्रशसां बाहू॥१४॥

शला दोषणी। कश्यपेवा९सा। अच्छिद्रे श्रोणी।  
कवषोरू स्नेकपर्णाष्ठीवन्ता। षड्विंशतिरस्य वङ्गयः।  
ता अनुष्ठोच्यावयतात्। गात्रङ्गात्रमस्यानूनं कृणुतात्।  
ऊवध्यगोहं पार्थिवङ्गनतात्। अस्त्रा रक्षः स९सृजतात्।  
वनिष्ठुमस्य मा राविष्ट॥१५॥

उरूकं मन्यमानाः। नेद्वस्तोके तनये। रवितारवच्छमितारः।  
अग्निगो शमीध्वम्। सुशमिं शमीध्वम्। शमीध्वमग्निगो।  
अग्निगुश्चापापश्च। उभौ देवाना९ शमितारौ। ताविमं पशु९  
श्रपयतां प्रविद्धा९सौ। यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा॥१६॥

धत्ताद्बाहू मा राविष्ट तथातथा॥६॥ [६]

जुषस्व सप्रथमस्तमम्। वचो देवप्सरस्तमम्। हव्या जुह्वान  
आसनिं। इमन्नो यज्ञममृतेषु धेहि। इमा हव्या जातवेदो  
जुषस्व। स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य। होतः प्राशान प्रथमो  
निषद्य। घृतवन्तः पावक ते। स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः।  
स्वधर्मन्देववीतये॥१७॥

श्रेष्ठन्नो धेहि वार्यम्। तुभ्य९ स्तोका घृतश्चुतः। अग्ने  
विप्राय सन्त्य। ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे। यज्ञस्य प्राविता  
भवा। तुभ्य९ श्रोतन्त्यग्निगो शचीवः। स्तोकासौ अग्ने  
मेदसो घृतस्य। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हव्या

जुषस्व मेधिर। ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद उद्धृतम्। प्र ते वयन्ददामहे। श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधित्वचि। प्रति तान्देवशोर्विहि॥१८॥

देवर्वातय उद्धृतश्रीणि च॥७॥ [७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्रं यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्। युव९ राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदसः। जुषेता९ हविः। होतर्यजं। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत वा सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यम्। स वान्धियं वाजयन्तीमतक्षम्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य जुषेता९ हविः। होतर्यजं। त्वामीडते अजिरन्दृत्याय। हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बर्हिर्ग्रे। अहान्यस्मे सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य जुषेता९ हविः। होतर्यजं॥२०॥

सजातान्निन्दे च॥८॥ [८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः। ईदृ रयिं यशसं पूर्वभाजम्। इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो नव्येभिस्तिरतन्देष्टैः। माच्छेद्ग रश्मी९रिति नाधमानाः। पितृणा९ शक्तीरनुयच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्याङ्कं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्री धिषणाया उपस्थे। अग्नि९ सुदीति९ सुदृशं गृणन्तः। नमस्यामस्त्वेड्य जातवेदः। त्वान्दूतमरति९ हव्यवाहम्। देवा अकृण्वन्नमृतस्य

नाभिम्॥२१॥

जातवेदो द्वे च॥१॥ [१]

त्व९ ह्यग्ने प्रथ॑मो म॒नोता॑। अ॒स्या धि॒यो अ॒भ॒वो द॒स्म॒होता॑।  
त्व९ सी॑वृष॒न्नकृ॒णोर्दु॑ष्टरी॒तु। स॒हो वि॒श्वस्मै॑ स॒ह॒से स॒ह॒ध्वै।  
अ॒धा॒ होता॒ न्य॑सीदो॒ य॒र्जी॒यान्। इ॒ड॒स्प॒द इ॒ष॒य॒त्री॒ड्यः  
सन्। त॒न्त्वा॒ नरः॑ प्रथ॑म॒न्दे॒व॒यन्तः॑। म॒हो रा॒ये चि॒त॒य॒न्तो  
अ॒नु॒ग॒मन्। वृ॒ते॒व॒ यन्त॑ बहु॒भिर्व॑स॒व्यैः। त्वे र॒यि॒ज्जा॒गृ॒वा॒सो  
अ॒नु॒ग॒मन्॥२२॥

रु॒श॒न्त॒म॒ग्नि॒न्द॒र॒श॒त॒म्बृ॒ह॒न्त॒म्। व॒पा॒व॒न्त॑ वि॒श्व॒हा दी॒दि॒वा॒स॒म्।  
प॒द॒न्दे॒व॒स्य॑ न॒म॒सा वि॒यन्तः॑। श्र॒व॒स्य॒वः श्र॒व॑ आ॒प॒न्न॒मृ॒क्त॒म्।  
ना॒मा॒नि चि॒द्व॒धिरे॑ य॒ज्ञि॒या॒नि। भ॒द्रा॒या॒न्ते र॒ण॒य॒न्त॒ स॒न्दृ॒ष्टौ।  
त्वां व॑र्ध॒न्ति क्षि॒त॒यः पृ॒थि॒व्या॒म्। त्व९ रा॒य॑ उ॒भ॒या॒सो  
जना॑नाम्। त्व॒न्ना॒ता त॑रणे॒ चेत्यो॑भूः। पि॒ता मा॒ता  
स॒द॒मि॒न्मा॒नु॒षा॒णाम्॥२३॥

स॒प॒र्ये॒ण्यः स॒ प्रि॒यो वि॒क्ष्व॑ग्निः। होता॑ म॒न्द्रो निष॑सादा  
य॒र्जी॒यान्। त॒न्त्वा॒ व॒य॒न्द॒म॒ आ दी॑दि॒वा॒स॒म्। उ॒प॒जु॒बा॒धो  
न॒म॒सा स॒दे॒म। त॒न्त्वा॒ व॒य॒सु॒धियो॒ न॒व्य॑म॒ग्ने। सु॒म्रा॒य॒व॑  
ई॒म॒हे दे॒व॒यन्तः॑। त्वं वि॒शो॑ अ॒न॒यो दी॒द्यानः॑। दि॒वो अ॑ग्ने  
बृ॒ह॒ता रौ॒च॒नेन॑। वि॒शां क॒विं वि॒श॒प॒ति॒सु॒ श॒श्व॑तीनाम्।  
नि॒तो॒श॒नं वृ॒ष॒भं च॑र्षणी॒नाम्॥२४॥

प्रेती॑षणि मि॒ष॒य॒न्त॑ पा॒व॒क॒म्। राज॑न्त॒म॒ग्निं य॑ज॒त॒सु र॑यी॒णाम्।



सो अ॑ग्र ई॒जे श॒श॒मे च॒ म॒र्तः। यस्त॒ आन॑द्भूमिधा॑ ह॒व्यदा॑तिम्।  
 य आहु॑तिं परि॒ वेदा॒ नमो॑भिः। विश्वे॑त्सवामा द॑धते त्वोतः॑।  
 अ॒स्मा उ॑ ते ते महि॑ म॒हे वि॑धेम। नमो॑भिरग्रे स॒मिधो॑त ह॒व्यैः।  
 वेदी॑सूनो सहसो गी॒र्भिरु॒क्थैः। आ ते भ॒द्राया॑ सु॒म॒तौ  
 य॑तेम॥ २५॥

आ॒ यस्त॒तन्थ॒ रोद॑सी विभा॒सा। श्रवो॑भिश्च श्रव॒स्य॑स्तरु॒त्रः।  
 बृ॒हद्भि॒र्वाजैः॑ स्थवि॑रेभिर॒स्मे। रे॒वद्भि॑रग्रे वित॒रं वि भा॑हि।  
 नृ॒वद्व॑सो स॒दमि॑द्वे॒ह्यस्मे। भूरि॑तो॒काय॑ तन॑याय प॒श्वः। पूर्वी॑रिषो  
 बृ॒हती॑रा॒रे अ॑घाः। अ॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑ सन्तु। पुरु॑ण्यग्रे  
 पुरु॒धा त्वा॒या। वसू॑नि राजन्व॒सुता॑ते अ॒श्याम्। पुरु॑णि हि  
 त्वे पु॑रुवार॒ सन्ति॑। अग्रे॒ वसु॑ विध॒ते राज॑नित्वे॥ २६॥

जा॒गृवा॑सो अनु॒ग॒म्मानु॑पाणाश्च॒र॒पणी॑नां य॑तेमाश्या॒न्द्वे च॑॥ १०॥ [१०]

आभ॑रत॒ शि॒क्षतं॑ वज्र॒बाहू॑। अ॒स्मा इ॒न्द्रा॒ग्नी अव॑त॒ श॒ची॑भिः। इ॒मे नु॑ ते र॒श्मयः॑ सूर्य॑स्य। येभिः॑ स॒पित॑त्वं पि॒तरौ॑  
 न॒ आय॑न्। होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छा॒गस्य॑ ह॒विष॑ आ॒त्ताम॑द्य।  
 म॒ध्य॒तो मे॒द उ॒द्ध॑तम्। पु॒रा द्वे॒षोभ्यः॑। पु॒रा पौ॑रु॒षेय्या॑ गृ॒भः।  
 घ॒स्ता॑न्नूनम्॥ २७॥

घा॒से अ॑ज्राणां॒ यव॑सप्रथमानाम्। सु॒म॒त्क्ष॑राणां॒ श॒तरु॑द्रियाणाम्। अ॒ग्नि॒ष्वा॒त्तानां॑ पीवो॑पवसनानाम्। पा॒श्व॒तः  
 श्रौ॑णितः शि॒ताम॑त॒ उत्सा॑द॒तः। अ॒ङ्गाद॑ङ्गादव॑त्तानाम्। कर॑त

एवेन्द्राग्नी। जुषेता॑ ह॒विः। हो॒तर्य॑जं। दे॒वेभ्यो॑ वनस्पते  
ह॒वी॑ः॒षि। हिर॑ण्यपर्णं प्र॒दिव॑स्ते अ॒र्थम्॑॥२८॥

प्र॒दक्षि॑णिद्र॒शनया॑ नि॒यूय॑। ऋ॒तस्य॑ वक्षि प॒थिभी॑  
रजि॑ष्ठैः। होता॑ यक्षद्वन॒स्पति॑म॒भिहि॑। पि॒ष्टत॑मया  
रभि॑ष्ठया र॒शनया॑धि॒त। यत्रेन्द्रा॑ग्नि॒योश्छाग॑स्य ह॒विषः॑  
प्रि॒या धामा॑नि। यत्र वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पाथा॑ऽसि।  
यत्र दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धामा॑नि। यत्रा॒ग्नेर्होतुः॑  
प्रि॒या धामा॑नि। तत्रै॒तं प्र॑स्तुत्ये॒वोप॑स्तुत्ये॒वोपाव॑स्रक्षत्।  
रभी॑या॑समिव कृ॒त्वी॥२९॥

कर॑दे॒वन्दे॒वो वन॑स्पतिः। जुष॑ता॑ ह॒विः। हो॒तर्य॑जं। पि॒प्री॒हि  
दे॒वा॑ऽउ॒शतो॑ य॒विष्ठ॑। वि॒द्वा॑ऽऋ॒तू॑ऽऋ॒तुप॑ते यजे॒ह।  
ये दै॒व्या ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒रग्ने॑। त्व॑ऽहोत॑ृणाम॒स्याय॑जिष्ठः।  
होता॑ यक्षद॒ग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑तम्। अया॑ङ्ग्नि॒रिन्द्रा॑ग्नि॒योश्छाग॑स्य  
ह॒विषः॑ प्रि॒या धामा॑नि। अया॑ङ्वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पाथा॑ऽसि।  
अया॑ङ्दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धामा॑नि। यक्षद॒ग्नेर्होतुः॑ प्रि॒या  
धामा॑नि। यक्ष॒त्स्वं म॑हि॒मानम्॑। आय॑जता॒मेज्या॑ इ॒षः।  
कृ॒णोतु॑ सो अ॒ध्वरा॑ जा॒तवे॑दाः। जुष॑ता॑ ह॒विः। हो॒तर्य॑जं  
॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथाऽसि सप्त च॥११॥ [११]

उपो॑ ह॒ यद्वि॑दथ॒ वाजिनो॑ गूः। गी॒र्भिर्वि॑प्राः प्रम॑तिमिच्छ॒मानाः॑।  
अ॒र्वन्तो॑ न का॒ष्ठा॒न्नक्ष॑माणाः। इन्द्रा॑ग्नी जोहु॑वतो॒ नर॑स्ते।

वनस्पते रशनयाऽभिधाय। पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्।  
वहं देवत्रा दिधिषो हवींषि। प्र चंदातारममृतैषु वोचः।  
अग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छगंस्य हविषः  
प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्गनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां  
प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं  
महिमानम्। आयंजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा  
जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य  
होतः। पावक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना  
वियद्भूः। हव्या वहं यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरकं च॥१२॥

[१२]

देवं बर्हिः सुदेवन्देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः  
प्रभ्रियेतात्यन्यात्राया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य  
वेतु यज। देवीद्वारं सङ्घाते विद्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा  
देवहूतौ वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो  
वा नवजातो मैना अर्वा रेणुककाटः पृणग्वसुवने  
वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन्यज्ञे  
प्रयत्यहेतामपि नूनन्देवीर्विशः प्रायांसिष्टां सुप्रीते  
सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्टी  
वसुधिती ययोर्न्याऽघाद्वेषांसि यूयवदान्यावक्षद्वसु

वार्याणि॑ यज॑मानाय॒ वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वी॒तां यज॑।  
 दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती॒ इष॑मूर्ज॑म॒न्याव॑क्ष॒त्सग्धि॑ः स॒पीति॑म॒न्या  
 नवे॑न॒ पूर्व॑न्दय॑मानाः॒ स्याम॑ पुरा॑णेन॒ नव॑न्तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती  
 ऊ॒र्जय॑माने॒ अधा॑तां वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वी॒तां यज॑।  
 दे॒वा दै॒व्या होता॑रा॒ नेष्टा॑रा॒ पोता॑रा॒ हुता॑घ॒शः सा॒वाभ॑रद्व॒सू  
 वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॑स्र॒स्तिस्त्रो॑ दे॒वीरि॑डा॒  
 सर॑स्वती॒ भार॑ती॒ द्यां भार॑त्यादि॒त्यैर॑स्पृक्ष॒त्सर॑स्वती॒मः  
 रु॒द्रैर्य॑ज्ञमा॑वीदि॒हैवे॑ड्या॒ वसु॑म॒त्या सध॑माद॒ मदे॑म॒ वसु॑वने॒  
 वसु॑धेय॑स्य वि॒यन्तु॑ यज॑। दे॒वो नरा॑शः॒ संस्त्रि॑शी॒र्षा  
 ष॑डक्षः॒ शत॑मिदे॒नः शि॑तिपृ॒ष्ठा आ॑द॒धति॑ स॒हस्र॑मीं  
 प्र॒व॑हन्ति॒ मि॒त्रावरु॑णेद॒स्य हो॒त्रम॑र॒हतो॑ बृह॒स्पतिः॑  
 स्तो॒त्रम॑श्विनाऽऽध्व॑र्यवं॒ वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॑ यज॑।  
 दे॒वो व॒नस्प॑तिर्व॒रुष॑प्रा॒वा घृ॒तनि॑र्णिग॒द्याम॑ग्रे॒णास्पृ॑क्ष॒दान्त॑रि॒क्षं  
 म॒ध्येना॑प्राः पृथि॒वीमु॑प॒रेणा॑व॒ः ही॒द्वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॑ यज॑।  
 दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीना॑न्नि॒धेधा॑ऽसि॒ प्रच्यु॑तीना॒मप्र॑च्युत॒त्रिका॑म॒धरणं॑  
 पुरु॑स्पा॒रुहं॑ यश॑स्वदे॒ना ब॒र्हिषा॑ऽन्या॒ ब॒र्हीः प्य॒भि प्या॑म  
 वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॑ यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्सु॑द्रवि॒णा  
 म॒न्द्रः क॒विः स॒त्यम॑न्माऽऽय॑जी होता॒ होतु॑र॒होतु॑राय॒जीया॑न॒ग्रे  
 या॒न्दे॒वान॑या॒ड्याः अपि॑प्रे॒र्ये ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒त्सत॑ ताः॒ संस॑नुषी॒ः  
 हो॒त्रा॒न्दे॒वङ्ग॑मान्दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑र॒येम॑ः स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॑ग्रे  
 होता॑ऽभूर्व॒सुवने॑ वसु॑धेय॑स्य नमो॒वा॒के वी॒हि यज॑ ॥ ३३ ॥

यजैकं च॥१३॥ [१३]

दे॒वं ब॒रु॒हिः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वीर्द्वा॒रः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वी उ॒षा॒सान॒क्तौ। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वीताम्। दे॒वी जो॒ष्टी। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वीताम्। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वीताम्॥३४॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वीताम्। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वो न॒रा॒श॒सः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो व॒न॒स्पतिः॑। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वं ब॒रु॒हिर्वा॒रिती॑नाम्। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु॥३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होतु॑र्होतु॒राय॑जीयान्। अ॒ग्ने या॒न्दे॒वान॒या॑द्। या॒ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अ॒म॑त्सत। ता॒ सं॒स॒नुषी॑ हो॒त्रा॒न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्। स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य नमोवा॒के वी॑हि॥३६॥

वीतां वेत्वभूरेकं च॥१४॥ [१४]

अ॒ग्निम॒द्य होता॑रमवृणीता॒यं यज॑मानः पच॑न्प॒त्तीः पच॑न्पु॒रोडा॑शं ब॒ध्नन्नि॒न्द्रा॒ग्निभ्या॑ञ्छाग॑ सूप॒स्था अ॒द्य दे॒वो व॒न॒स्पति॑रभवदिन्द्रा॒ग्निभ्या॑ छागे॒नाघ॑स्तान्तं मै॒दस्तः प्रति॑पच॒ताग्र॑भीष्टा॒मवी॑वृधेतां पु॒रोडा॑शेन॒ त्वाम॒द्यर्ष॑ आ॒र्षेय॑

ऋषीणान्नपादवृणीतायं यजमानो बहुभ्य आ सङ्गतेभ्य  
 एष मे देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति ता या देवा  
 देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वेषितश्च  
 होतुरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता  
 ब्रूहि ॥३७॥

अग्निमद्यैकम् ॥१५॥ [१५]

अञ्जन्ति होता यक्षत्समिद्धो अद्याग्निरजैर्देव्या जुषस्वा वृत्रहणा गीर्भिस्त्वङ् ह्याभरतमुपोह  
 यदेवं ब्रूहिः सुदेवन्देवं ब्रूहिरग्निमद्य पञ्चदश ॥१५॥

अञ्जन्त्यग्निरहोता नो गीर्भिरूपो ह यद्विदथ वाजिनः सप्तत्रिंशत् ॥३७॥

अञ्जन्ति सूक्ताब्रूहि ॥

हरिः ओम् ॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः  
 प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामा॒न्प्रवेश॑यति। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑  
व्र॒तमु॑पैति। स॒यद॑नि॒ष्ट्वा प्र॑या॒यात्। अ॒काम॑प्री॒ता ए॒न॒ङ्कामा॑  
ना॒नुप्र॑यायुः। अ॒ते॒जा अ॑वी॒र्यः॑ स्यात्। स जु॑हुयात्। तुभ्य॒न्ता  
अ॑ङ्गि॒रस्त॑म। वि॒श्वोः सु॑क्षि॒तयः॑ पृथ॑क्। अ॒ग्ने कामा॑य॒ येमि॑र॒  
इति॑। कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्री॒ता ए॒न॒ङ्कामा॑ अनु॒ प्रया॑न्ति। ते॒ज॒स्वी वी॒र्या॑वान्भवति।  
सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑ व्र॒तमु॑पैति।  
स यदु॑द्वायति। वि॒च्छि॒त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं प्रा॒ञ्चमु॑द्धृत्य।  
मन॑सोपतिष्ठेत्। मनो॒ वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो य॒ज्ञः॥२॥

मन॑सै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॒त्याह॑। भू॒तो वै प्र॒जाप॑तिः।  
भूति॑मे॒वोपै॑ति। वि॒ वा ए॒ष इ॒न्द्रि॒येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते।  
यस्याहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒म्यया॑ प्र॒विध्ये॑त्। यदि॑  
ताव॑दप॒क्षायै॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दन्त॑ एकं॒ पर॑ उ॒त  
एक॑म्॥३॥

तृतीये॒न ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि। प्रि॒ये  
दे॒वानां॑ पर॒मे ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ सम्भ॑रति। सै॒व ततः॑  
प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ पर॒स्तरा॑मप॒क्षायै॑त्। अनु॒प्रया॑याव॒स्येत्। सो  
ए॒व ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। ओष॑धी॒र्वा ए॒तस्य॑ प॒शून्प॑यः प्रवि॑शति।

यस्य हविषे वत्सा अपाकृता धयन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्।  
यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागून्निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः  
प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः।  
पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।  
अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य  
सायङ्गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायन्दुग्धं हविरार्तिमाच्छति।  
इन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योप वसेत्। पयो वा ओषधयः। पय  
एवारभ्य गृहीत्वोप वसति। यत्प्रातः स्यात्। तच्छृतं  
कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं  
दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै  
पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव  
ततः प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति।  
ये यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं  
हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदननिर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्।  
अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्वन्या देवताः।  
इन्द्रमन्वन्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति। पयो वा ओषधयः।



पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे  
वत्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते।  
यस्य व्रत्येऽहन्यत्यनालम्बुका भवति। तामपुरुध्यं यजेत।  
सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्वोपं ह्वयेत। अमूहमस्मि।  
सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋक्तम्।  
तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै। पुंसे पुत्राय वेत्तवै।  
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुपं  
ह्वयेत। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादार्च्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै यदि  
परस्तरामोषंधीरन्यतरानुभयानर्धो वै ॥ )॥१॥

यद्विष्णुणेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्।  
यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा  
वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः  
प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह।  
भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्।  
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा  
अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः  
स्यात्। मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि  
निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैन्त्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः॑ प्रायश्चित्तिः।  
यदव॑वृष्टेन जुहुयात्। अप॑रूपमस्या॒त्मञ्जायेत। कि॒लासौ  
वा॒स्यादर्श॑सो वा॑। यत्प्रत्ये॒यात्। य॒ज्ञं विच्छि॑न्धात्। स  
जुहुयात्। मि॒त्रो जना॑न्कल्पयति प्रजा॒नन्॥१२॥

मि॒त्रो दा॑धार पृथि॒वीमु॒त द्याम्। मि॒त्रः कृ॒ष्टीरनि॑मिषा॒ऽभि  
च॑ष्टे। स॒त्याय॑ ह॒व्यङ्घ्र॑तव॒ञ्जुहो॑तेति। मि॒त्रेणै॒वैन॑त्कल्पयति।  
तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः॑  
प्रायश्चित्तिः। यत्पूर्व॑स्या॒माहु॑त्या॒ हुता॒यामु॒त्तरा॑ऽऽहु॒तिः  
स्कन्दे॑त्। द्वि॒पाद्भिः॑ प॒शुभि॑र्यज॒मानो॒ व्य॑ध्येत। यदु॒त्तर॑या॒ऽभि  
जुहुयात्॥१३॥

चतु॑ष्पाद्भिः प॒शुभि॑र्यज॒मानो॒ व्य॑ध्येत। यत्र वे॒त्थं वन॑स्पते  
दे॒वाना॑ङ्गु॒ह्या॒ नामा॑नि। तत्र॑ ह॒व्यानि॑ गा॒मये॑ति॒ वान॑स्पत्यय॒र्चा  
स॒मिध॑मा॒धाय॑। तू॒ष्णीमे॒व पुन॑र्जुहुयात्। वन॒स्पति॑नै॒व  
य॒ज्ञस्या॑र्ता॒श्चाना॑र्ता॒श्चाहु॑ती॒ वि दा॑धार। तत्कृत्वा। अ॒न्यां  
दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः॑ प्रायश्चित्तिः। यत्पु॒रा  
प्र॒याजे॑भ्यः प्राङ्ङा॑रः स्कन्दे॑त्। अध्व॒र्यवे॑ च॒ यज॑मानाय॒  
चाक॑ः स्यात्॥१४॥

यद॑क्षिणा। ब्र॒ह्मणे॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यत्प्र॒त्यक्।  
होत्रे॑ च॒ पत्न्यै॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यदु॒दङ्घ्रि॑। अ॒ग्नीधे॑  
च॒ प॒शुभ्य॑श्च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यद॑भिजुहुयात्।

रुद्रो॑स्य प॒शून्धातु॑कः स्यात्। यन्नाभि॑जुहुयात्। अशा॑न्तः  
प्रहि॑येत॥१५॥

सुव॑स्य बु॒ध्रेनाभि॑निद॒ध्यात्। मा त॑मो मा य॒ज्ञस्त॑म॒न्मा  
यज॑मानस्तमत्। नम॑स्ते अस्त्वाय॒ते। नमो॑ रुद्र पराय॒ते।  
नमो॑ यत्र॑ नि॒षीद॑सि। अ॒मुं मा हि॑सीर॒मुं मा हि॑सीरिति  
येन॑ स्कन्दे॒त्। तं प्रह॑रेत्। स॒हस्र॑शृङ्गो वृष॒भो जा॒तवे॑दाः।  
स्तोम॑पृष्ठो घृ॒तवा॑न्त्सुप्रती॒कः। मा नो॑ हासीन्मेत्थि॒तो नेत्वा॑  
जहा॑म। गो॒पोष॑न्नो वीरपोषं च॑ य॒च्छेति॑। ब्रह्म॑णै॒वेन॑ प्र  
ह॑रति। सैव ततुः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्नभि जुहुयात्स्याद्विद्येत जहाम त्रीणि च (यद्विष्वण्णेन प्राजापत्यया  
यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राडङ्गारो यदक्षिणा यत्प्रत्यग्यदुदङ्कः ॥  
)॥२॥

[२]

वि वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते। यस्याहि॑ताग्नेर॒ग्निर्मथ्य॑मानो  
न जाय॑ते। यत्रा॒न्यं पश्ये॑त्। तत॑ आ॒हृत्य॑ होत॒व्यम्।  
अ॒ग्रावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं भ॑वति। यद्य॒न्यत्र॑ वि॒न्देत्।  
अ॒जाया॑ हुत॒व्यम्। आ॒ग्नेयी॑ वा ए॒षा। यद॒जा।  
अ॒ग्रावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं भ॑वति॥१७॥

अ॒जस्य॑ तु नाश॑जीयात्। यद॒जस्या॑शजी॒यात्। यामे॒वाग्रा॑वाहु॒तिं  
जुहु॑यात्। ताम॑द्यात्। तस्मा॑द॒जस्य॑ नाश॑यम्। यद्य॒जान्न॑  
वि॒न्देत्। ब्रा॒ह्मण॑स्य॒ दक्षि॑णे हस्ते॑ होत॒व्यम्। ए॒ष वा

अ॒ग्निर्वै॑श्वा॒नरः॑ । यद्वा॑ह्म॒णः । अ॒ग्रावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं  
भ॑वति ॥ १८ ॥

ब्रा॒ह्मण॑न्तु व॑स॒त्यै नाप॑ रु॒न्ध्यात् । यद्वा॑ह्म॒णं व॑स॒त्या  
अ॑प॒रु॒न्ध्यात् । यस्मि॑न्ने॒वाग्रा॑वाहु॒तिं जु॑हुयात् । तम्भा॑ग॒धेये॑न  
व्य॑र्धयेत् । तस्मा॑द्वा॒ह्मणो॑ व॑स॒त्यै नाप॑रु॒ध्यः । यदि॑  
ब्रा॒ह्मण॑न्न वि॒न्देत् । द॒र्भस्त॑म्बे हो॒तव्यम् । अ॒ग्निवा॑न्वे  
द॒र्भस्त॑म्बः । अ॒ग्रावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं भ॑वति । द॒र्भास्तु॑  
ना॒ध्यासी॑त ॥ १९ ॥

यद्द॒र्भान॑ध्यासी॒त । या॒मेवा॑ग्रावाहु॒तिं जु॑हुयात् । ता॒मध्या॑सीत ।  
तस्मा॑द्द॒र्भा ना॒ध्यासि॑त॒व्याः । यदि॑ द॒र्भान्न॑ वि॒न्देत् । अ॒प्सु  
हो॒तव्यम् । आपो॑ वै सर्वा॑ दे॒वताः । दे॒वता॑स्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५  
हु॒तं भ॑वति । आप॒स्तु न॑ परि॒चक्षी॑त । यदापः॑ परि॒चक्षी॑त ॥ २० ॥

या॒मेवा॑प्स्वाहु॒तिं जु॑हुयात् । तां परि॒चक्षी॑त । तस्मा॑दापो॒ न  
प॑रि॒चक्ष्याः । मे॒ध्या च॒ वा ए॒तस्या॑मे॒ध्या च॑ त॒नुवौ स॑ ५ सृ॒ज्येते ।  
यस्या॑हि॒ताग्ने॑र॒न्यैर॒ग्निभि॑र॒ग्नयः॑ स॑ ५ सृ॒ज्यन्ते । अ॒ग्नये॑ वि॒विच॑ये  
पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत् । मे॒ध्याश्चै॒वास्या॑मे॒ध्यां च॑ त॒नुवौ  
व्या॑व॒र्तय॑ति । अ॒ग्नये॑ व्र॒तप॑तये पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत् ।  
अ॒ग्निमे॒व व्र॒तप॑तिः ५ स्वेन॑ भा॒गधे॑ये॒नोप॑ धावति । स ए॒वैनं॑  
व्र॒तमा॑ ल॑म्भयति ॥ २१ ॥

ग॒र्भः ५ स्र॑वंतम॒गद॑म॒कः । अ॒ग्निरि॒न्द्रस्त्व॑ष्टा बृ॒हस्प॑तिः ।

पृथिव्यामव॑ चुश्नोतै॒तत् । नाभिप्राप्नोति॑ निर्ऋतिं॒ पराचैः॑ ।  
 रेतो॑ वा ए॒तद्वाजिन॑माहि॒ताग्नेः॑ । यद॑ग्निहोत्रम् । तद्यत्स्रवै॑त् ।  
 रेतो॑ऽस्य॒ वाजिन॑ऽ स्रवेत् । गर्भ॑ऽ स्रवन्तमग॒दम॑क॒रित्या॑ह ।  
 रेतं॑ ए॒वास्मिन्वाजिन॑न्दधाति॥ २२ ॥

अ॒ग्निरित्या॑ह । अ॒ग्निर्वै रेतो॑धाः । रेतं॑ ए॒व तद॑धाति । इन्द्र॑  
 इत्या॑ह । इन्द्रि॒यमे॒वास्मिन्॑दधाति । त्वष्टे॑त्या॒ह । त्वष्टा॒ वै  
 प॑शूनां मि॒थुनाना॑ऽ रूप॒कृत् । रूपमे॒व प॑शुषु॒ दधाति॑ ।  
 बृह॑स्पति॒रित्या॑ह । ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः । ब्रह्म॑णै॒वास्मै॑  
 प्र॒जाः प्र ज॑नयति । पृथि॒व्यामव॑ चुश्नोतै॒तदित्या॑ह ।  
 अ॒स्यामे॒वैन॑त्प्रति॒ष्ठाप॑यति । नाभिप्राप्नोति॑ निर्ऋतिं॒  
 पराचै॑रित्या॒ह । रक्ष॑साम॒प॑हत्यै॥ २३ ॥

अ॒जाऽग्रा॒वे॒वास्या॑ग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचक्षीत् लम्भयति दधाति देवानां बृहस्पतिः पशून्  
 च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तम्बेऽप्सु होतव्यम्॥ ) ॥ ३ ॥

याः पुरस्ता॑त्प्रस्रव॑न्ति । उ॒परि॑ष्ठात्सर्व॑तश्च॒ याः । ताभी॑  
 र॒श्मिप॑वित्राभिः । श्रद्धां॒ य॒ज्ञमा र॑भे । दे॒वा गा॑तुविदः ।  
 गा॒तुं य॒ज्ञाय॑ विन्दत । मन॑स॒स्पति॑ना दे॒वेन॑ । वाता॑द्य॒ज्ञः प्र  
 यु॑ज्यताम् । तृतीय॑स्यै दि॒वः । गा॒य॒त्रिया॑ सोम॒ आभृ॑तः॥ २४ ॥

सोम॑पी॒थाय॑ सन्नयितुम् । वक्ल॑मन्त॒रमा द॑दे । आपो॑ दे॒वीः  
 शुद्धाः॒ स्थ । इ॒मा पात्रा॑णि शुन्धत । उ॒पा॒त॒ङ्काय॑ दे॒वाना॑म् ।  
 पर्ण॑वल्क॒मुत॑ शुन्धत । पयो॑ गृहेषु॒ पयो॑ अ॒घ्निया॑सु । पयो॑  
 व॒त्सेषु॑ पय॒ इन्द्रा॑य ह॒विषे॑ ध्रियस्व । गा॒य॒त्री पर्ण॑वल्केन॑ ।

पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथय्यौ मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति  
सूर्यमहै। आदित्यज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय  
रमतान्देवताभ्यः। वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः।  
ताः पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इमामूर्जं  
पञ्चदशीयै प्रविष्टाः। तान्देवान्परिं गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अग्निर्हव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासं हविरिदमेषां  
मयि। आमावास्यं हविरिदमेषां मयि। अन्तराऽग्नी पशवः।  
देवसंसदमा गमन्। तान्पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व आयतने  
मनीषया। इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निङ्ग्रहपतिमभि  
संवसानाः। ताः पूर्वः परिं गृह्णामि॥२७॥

स्व आयतने मनीषया। इह पशवो विश्वरूपा रमन्ताम्।  
अग्निङ्ग्रहपतिमभि संवसानाः। तान्पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व  
आयतने मनीषया। अयं पितृणामग्निः। अवाङ्मुखा पितृभ्य  
आ। तं पूर्वः परिं गृह्णामि। अविषन्नः पितुङ्करत्। अजस्रन्त्वा  
सभापालाः॥२८॥

विजयभागं समिन्धताम्। अग्ने दीदाय मे सभ्य।  
विजित्यै शरदः शतम्। अन्नमावसथीयम्। अभि हराणि  
शरदः शतम्। आवसथे श्रियं मन्त्रम्। अहिर्बुध्नियो नि  
यच्छतु। इदमहमग्निज्यैष्ठेभ्यः। वसुभ्यो यज्ञं प्रब्रवीमि।

इदमहमिन्द्रज्येष्ठेभ्यः॥२९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमहं वरुणज्येष्ठेभ्यः। आदित्येभ्यो  
यज्ञं प्र ब्रवीमि। पर्यस्वतीरोषधयः। पर्यस्वद्वीरुधां पर्यः।  
अपां पर्यसो यत्पर्यः। तेन मामिन्द्र स५ सृज। अग्ने॑ व्रतपते  
व्रतश्चरिष्यामि। तच्छकेयन्तन्मे राध्यताम्। वायो॑ व्रतपत  
आदित्य व्रतपते॥३०॥

व्रतानां॑ व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयन्तन्मे  
राध्यताम्। इमां प्राचीमुदीचीम्। इषमूर्जमभि स५स्कृताम्।  
बहुपर्णामशुष्काग्राम्। हरामि पशुपामहम्। यत्कृष्णो रूपं  
कृत्वा। प्राविशस्त्वं वनस्पतीन्। ततस्त्वामेकवि५शतिधा।  
सम्भरामि सुसम्भृता॥३१॥

त्रीन्यरिधी५ स्तिस्रः समिधः। यज्ञायुरनुसञ्चरान्। उपवेष्टं  
मेक्षणं धृष्टिम्। सं भरामि सुसम्भृता॥ या जाता ओषधयः।  
देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। तासां पर्व राध्यासम्। परिस्तरमाहरन्।  
अपां मेध्यं यज्ञियम्। सदेव५ शिवमस्तु मे॥३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवानि शरदः शतम्।  
अपरिमितानां परिमिताः। सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो  
मा निगाङ्गतमच्चनाहम्। पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु।  
सकृदाच्छिन्नं बरहिरूणामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा  
भराम्यहम्। अस्मिन्त्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः। पितामहाः

प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥३३॥

त्रिवृत्पलाशे दर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं  
पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।  
यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे  
हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां  
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।  
त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।  
त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।  
पवित्रेण सहागहि॥३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानीं। अघ्नियामुप सेवताम्। अप्रस्रं साय  
यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः सन्नीतं बिभृताम्।  
इन्द्राय श्रुतन्दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां परिवेषमधारयन्।  
इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो भवासि नः॥३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्यायुषि प्र युज्यताम्। तिरः  
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिंगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।  
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गान्दोहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि  
शुन्धत। एता आ चरन्ति मधुमद्बुहानाः। प्रजावतीर्यशसो  
विश्वरूपाः॥३७॥

बहीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः।  
पूषा स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया स संसृजामि। रायस्पोषेण



बहुलाभवन्तीः। ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च। जीवो  
जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च  
सन्दुहाताम्। धाता सोमेन सह वातेन वायुः। यजमानाय  
द्रविणन्दधातु॥ ३८॥

उत्सन्दुहन्ति कलशश्चतुर्विलम्। इडान्देवीम्मधुमती५  
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वत५ सूनृतावत्। तद्यजमानममृतत्वे  
दधातु। कामधुक्षः प्र णौ ब्रूहि। इन्द्राय हविरिन्द्रियम्। अमुं  
यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय  
देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥ ३९॥

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य  
सन्ततिरसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि।  
अदस्तमसि विष्णावे त्वा। यज्ञायपि दधाम्यहम्।  
अद्विररिक्तेन पात्रेण। याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं  
कृत्वा। स्वाय्यौनिमपि गच्छतु॥ ४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं च  
दर्भं च। देवानां५ हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो  
हव्य५ हि रक्षसि। उभावग्नी उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु  
मे। अहङ्गाम्यानुप वसामि। मह्यङ्गोपतये पशून्॥ ४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसुम्भृतां  
मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह  
पशवोऽयं पितृणामग्निः। )॥ ४॥

देवा॑ दे॒वेषु॑ परा॑क्रमध्वम्। प्रथ॑मा द्वितीये॑षु। द्विती॑यास्तृतीये॑षु।  
त्रिरे॑कादशा इ॒ह मा॑ऽवत। इ॒दं श॑केयं यदि॑दं क॒रोमि॑।  
आ॒त्मा क॑रोत्वा॒त्मने॑। इ॒दङ्क॑रिष्ये भेष॑जम्। इ॒दम्मे॑  
वि॒श्वभेष॑जा। अ॒श्विना॒ प्राव॑तं यु॒वम्। इ॒दम॑हं सेना॑या  
अ॒भीत्व॑र्यै॥४२॥

मुख॑मपो॒हामि॑। सूर्य॑ ज्योति॒र्वि भा॑हि। म॒ह॒त इ॑न्द्रि॒याय॑।  
आ प्या॑यताङ्गु॒तयो॑निः। अ॒ग्निर्ह॒व्याऽनु॑ मन्यताम्। खम॑ङ्क्षु  
त्वच॑मङ्क्षु। सु॒रूप॑न्त्वा॒ वसु॑विदम्। प॒शूना॑न्तेज॑सा। अ॒ग्नये॑  
जुष्ट॑म॒भि घा॑रयामि। स्यो॒नन्ते॑ स॒दनं॑ करोमि॥४३॥

घृ॒तस्य॑ धा॒रया॑ सु॒शेव॑ङ्कल्पयामि। तस्मि॑न्त्सीदामृ॒ते प्र॑ति॒तिष्ठ॑।  
ब्री॒हीणा॑म्मै॒ध सु॑मन॒स्यमा॑नः। आ॒र्द्रः प्र॑थ॒स्तुर्भु॑वनस्य गो॒पाः।  
श्रु॒त उत्स्रा॑ति जनि॒ता म॑ती॒नाम्। यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रविष्टः।  
दे॒वानां॑ वि॒ष्ठाम॑नु यो वि॒त॒स्थे। आ॒त्म॒न्वान्त्सो॑म घृ॒तवा॑न् हि  
भू॒त्वा। दे॒वान्गच्छ॑ सु॒व॑र्वि॒न्द यज॑मानाय॒ मह्य॑म्। इ॒रा भू॑तिः  
पृथि॒व्यै रसो॑ मोत्क्र॑मीत्॥४४॥

देवाः॑ पि॒तरः॑ पि॒तरो॑ दे॒वाः। यो॑ऽहम॑स्मि॒ स सन्॑ य॒जे।  
यस्या॑स्मि॒ न तम॑न्तरे॒मि। स्वं म॑ इ॒ष्टं स्व॑न्दत्तम्। स्वं  
पूर्तं॑ स्व॑ श्रान्तम्। स्व॑ हु॒तम्। तस्य॑ मे॒ऽग्निरु॑प॒द्रष्टा॑।  
वा॒युरु॑प॒श्रोता॑। आ॒दित्यो॑ऽनु॒ख्याता॑। द्यौः पि॒ता॥४५॥

पृथि॒वी मा॒ता। प्र॒जाप॑ति॒र्बन्धुः॑। य ए॒वास्मि॒ स सन्॑ य॒जे। मा

भेर्मा संविक्था मा त्वां हिंसिषम्। मा ते तेजोऽपं क्रमीत्।  
भरतमुद्धरेमनुं पित्र्यं। अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि।  
नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। यदवदानानि तेऽवघ्नन्।  
विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्येन प्रत्यनज्येनत्। तत् आ प्यायतां पुनः। अज्यायो  
यवमात्रात्। आव्याधात्कृत्यतामिदम्। मा रूरूपाम  
यज्ञस्य। शुद्धं स्विष्टमिदं हविः। मनुना दृष्टाङ्घ्रितपदीम्।  
मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसंभिन्दन्। अवघ्नान्येकतो मुखाम्

इडे भागं जुषस्व नः। जिन्व गा जिन्वार्वतः। तस्यांस्ते  
भक्षिवाणः स्याम। सर्वात्मानः सर्वगणाः। ब्रध्र पिन्वस्व।  
ददतो मे मा क्षायि। कुर्वतो मे मोषदसत्। दिशाङ्गुतिरसि।  
दिशो मे कल्पन्ताम्। कल्पन्ताम्मे दिशः॥४८॥

दैवींश्च मानुषींश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा  
मे कल्पन्ताम्। मासा मे कल्पन्ताम्। ऋतवो मे  
कल्पन्ताम्। संवत्सरो मे कल्पताम्। क्लृप्तिरसि कल्पतां  
मे। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः। चतुर्भ्यो अमृतैभ्यः। इदं  
भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेम हविषा वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागोऽभक्त।  
निरभागं भजामः। अपस्विन्वा ओषधीर्जिन्वा। द्विपात्पाहि।  
चतुष्पादवा दिवो वृष्टिमेरय। ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥

सोम्यानां॑ सोमपी॒थिना॑म्। निर्भ॒क्तो ब्रा॑ह्मणः। नेहा  
ब्रा॑ह्मणस्यास्ति। सम॑ङ्कां ब॒र्हिर्ह॒विषा॑ घृतेन। समा॑दित्यैर्वसु॒भिः  
सम्म॒रुद्धिः॑। समिन्द्रे॑ण॒ विश्वे॑भिर्दे॒वेभि॑रङ्काम्। दि॒व्यं नभो॑  
गच्छ॑तु यत्स्वाहा॑। इन्द्रा॑णीवा॒ऽविध॑वा भूयासम्। अदि॑तिरिव  
सुपु॒त्रा। अ॒स्थूरि॑ त्वा गार्हपत्य॥५१॥

उप॒निष॑दे सुप्रजा॒स्त्वाय॑। सं पत्नी॒ पत्या॑ सुकृतेन॑ गच्छताम्।  
य॒ज्ञस्य॑ यु॒क्तौ धुर्या॑वभूताम्। सं॒जाना॒नौ विज॑हता॒मरा॑तीः।  
दि॒वि ज्योति॑र॒जर्मा॑ र॒भेता॑म्। द॒शते॑ त॒नुवो॑ य॒ज्ञ य॒ज्ञियाः॑।  
ताः प्री॑णातु यज॑मानो घृतेन। ना॒रि॒ष्ठयोः॑ प्र॒शिष॒मीड॑मानः।  
दे॒वानां॑ दै॒व्येऽपि॑ यज॑मानोऽमृ॒तोऽभू॑त्। यं वा॑न्दे॒वा  
अ॑कल्पयन्॥५२॥

ऊ॒र्जो भा॒गः श॑तक्रतू। ए॒तद्वा॑ तेन॑ प्रीणानि। तेन॑  
तृ॒प्यतम॑हहौ। अ॒हन्दे॒वानां॑ सु॒कृता॑मस्मि लो॒के।  
ममे॒दमि॒ष्टन्न॑ मिथु॑र्भवाति। अ॒हन्ना॑रि॒ष्ठावनु॑ यजामि वि॒द्वान्।  
यदा॑भ्यामिन्द्रो॒ अद॑धाद्वा॒गधेय॑म्। अदा॑रसृ॒द्धव॑त देवसोम।  
अ॒स्मिन् य॒ज्ञे म॑रुतो मृ॒डता॑ नः। मा नो॑ विदद्भि॒भामो॑  
अश॑स्तिः॥५३॥

मा नो॑ विदद्द्वि॒जना॒ द्वेष्ट्या॒ या। ऋ॒षभं॑ वा॒जिनं॑ व॒यम्। पूर्ण॑मा॒सं  
यजाम॑हे। स नो॑ दोहता॑ सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्।  
प्रा॒णाय॑ सुरा॒धसे। पूर्ण॑मा॒साय॑ स्वाहा॑। अ॒मा॒वा॒स्या सु॒भगा॑  
सु॒शेवा॑। धे॒नुरि॑व॒ भूय॑ आ॒प्याय॑माना। सा नो॑ दोहता॑

सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्। अपानाय सुरार्धसे।  
अमावास्यायै स्वाहा। अभि स्तृणीहि परि धेहि वेदिम्।  
जामिम्मा हिःसीरमुया शयाना। होतृषदना हरिताः  
सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य ब्रध्ने॥५४॥

अभीत्वैर्यै करोमि क्रमीत्पिताऽऽत्मन एकतो मुखं मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या कल्पयन्नशस्तिः  
सा नो दोहताः सुवीर्यं सप्त च॥५॥ [५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु।  
अपाः रस ओषधीनाः सुवर्णः। निष्का इमे यजमानस्य  
सन्तु कामदुघाः। अमुत्रामुष्मिल्लौके। भूपते भुवनपते।  
महतो भूतस्य पते। ब्रह्माणन्त्वा वृणीमहे। अहं भूपतिरहं  
भुवनपतिः। अहं महतो भूतस्य पतिः॥५५॥

देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यङ्करिष्यामि। देवं सवितरेतन्त्वा  
वृणते। बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम्। तदहं मनसे प्र ब्रवीमि।  
मनो गायत्रियै। गायत्री त्रिष्टुभे। त्रिष्टुजगत्यै। जगत्यनुष्टुभे।  
अनुष्टुक्पङ्क्तौ। पङ्क्तिः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।  
बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।  
अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञज्ञोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं  
करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा  
तपस्वी॥५७॥

अ॒न्तर्दू॒तश्च॑रति॒ मानु॑षीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।  
 घृत॑प्र॒तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। म॒र्मृज्य॑मा॒ना मह॑ते सौभ॒गाय।  
 मह्य॑न्धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्। भूमि॑र्भू॒त्वा म॑हि॒मानं॑ पु॒पोष।  
 ततो॑ दे॒वी वर्ध॑यते॒ पया॑ँसि। य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञं वि च॑ यन्ति॒ शं  
 च॑। ओष॑धी॒राप॑ इ॒ह शक्र॑रीश्च। यो मा॑ हृ॒दा मन॑सा॒ यश्च॑  
 वा॒चा॥५८॥

यो ब्रह्म॑णा॒ कर्म॑णा॒ द्वेष्टि॑ दे॒वाः। यः श्रु॑तेन॒ हृद॑येनेष्ण॒ता च॑।  
 तस्यै॑न्द्र॒ वज्रेण॑ शि॒रश्छि॑नन्नि। ऊ॒र्णामृ॑दु प्रथ॑मानं॒ स्यो॒नम्।  
 दे॒वेभ्यो॑ जुष्टं॒ सद॑नाय॒ बर्हिः॑। सु॒वर्गे॑ लो॒के यज॑मानं॒ हि  
 धे॒हि। मां नाक॑स्य पृ॒ष्ठे प॑र॒मे व्यो॑मन्। चतुः शिखण्डा युवतिः  
 सुपेशाः। घृत॑प्र॒तीका॒ व॒युना॑नि वस्ते। साऽऽस्ती॒र्यमा॑णा मह॑ते  
 सौभ॒गाय ॥५९॥

सा मे॑ धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्। शि॒वा च॑ मे श॒ग्मा चै॒धि।  
 स्यो॒ना च॑ मे सु॒षदा॑ चैधि। ऊ॒र्जस्व॑ती च मे॒ पय॑स्वती चैधि।  
 इष॑मूर्जं मे पि॒न्वस्व। ब्रह्म॑ तेजो॑ मे पि॒न्वस्व। क्ष॒त्रमो॑जो॑ मे  
 पि॒न्वस्व। वि॒शं पु॒ष्टिं मे॑ पि॒न्वस्व। आ॒युर्न॒न्नाद्य॑म्मे पि॒न्वस्व।  
 प्र॒जां प॒शून्मे॑ पि॒न्वस्व॥६०॥

अ॒स्मिन् य॒ज्ञ उ॒प भू॒य इ॒न्नु मै॑। अ॒वि॒क्षो॑भाय॒ परि॑धी॒न्द॑धामि।  
 ध॒र्ता ध॒रुणो॑ ध॒री॒यान्। अ॒ग्नि॒र्द्वेषा॑ँसि॒ निरि॑तो नु॒दातै॑।  
 वि॒च्छि॑नन्नि॒ विधृ॑तीभ्यां॒ स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान्॒ ये

चं जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं  
स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्।  
विश्वं पाप्मानममतिन्दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती  
स्वधृती। प्राणान्मयि धारयतम्। प्रजाम्मयि धारयतम्।  
पशून्मयि धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता  
प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः।  
तस्मिन्त्सुचो अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु  
देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा  
सम्भृताङ्गा। वहांसि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध  
उपभृता सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः।  
दोहै यज्ञं सुदुघामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्।  
अधरे मत्सपत्नाः। यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुः।  
हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरन्ध्रवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे  
मत्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्वरः। घृताचीनां सूनुः।  
प्रियेण नाम्नां प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः  
पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद  
पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मत्सपत्नाः। इयं स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः

शतधार् उत्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः  
श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतम्मे  
सन्त्वाशिषः। सहस्रम्मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः।  
प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं  
मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं  
वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकित्सन्। तेन देवा अवतोपु-  
माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मयि  
श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदन्तच्छुक्रं मधुं वाजिनीवत्।  
येनोपरिष्ठादधिनोन्महेन्द्रम्। दधि मांन्धिनोतु। अयं वेदः  
पृथिवीमन्वाविन्दत्। गुहां सतीङ्गहने गह्वरेषु। स विन्दतु  
यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु।  
अयं यज्ञः समसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा  
देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्त्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सख्यममृतत्वमश्याम्।  
यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय  
मह्यम्। अप तमिन्द्राग्नी भुवनान्नुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं  
विदेय। अग्ने वाजजित्। वाजन्त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं  
जेष्यन्तम्। वाजिनं वाजजितम्॥६८॥



वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। उप॑हूतो॒ द्यौः  
पि॒ता। उप॑ मा॒न्द्यौः पि॒ता ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्। आयु॑षे  
वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। उप॑हूता पृथि॒वी मा॒ता। उप॑ मां  
मा॒ता पृथि॒वी ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्॥६९॥

आयु॑षे वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। मनो॒ ज्योति॑र्जुषता॒माज्यम्॑।  
विच्छि॑न्नं य॒ज्ञं समि॑मन्दधातु। बृह॒स्पति॑स्तनुतामि॒मन्नः॑।  
विश्वे॑ दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्ते॑ अ॒ग्न आ॑वृश्चामि। अ॒हं  
वा॑ क्षिपि॒तश्चर॑न्। प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि  
वृ॑श्चत॥७०॥

अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑ति। स॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ट्यः। इ॒ध्मस्यै॑व  
प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मा॒न्द्वेष्टि॑ जातवेदः।  
यश्चा॒हन्द्वेष्मि॑ यश्च॒ माम्। सर्वा॑ऽस्तान॑ग्रे सन्द॑ह। या॑  
श्चा॒हन्द्वेष्मि॑ ये च॒ माम्। अ॒ग्ने वा॑जजित्। वाज॑न्त्वा  
ससृ॑वा॑सम्॥७१॥

वाजं॑ जिगि॒वा॑सम्। वा॒जिनं॑ वाज॒जितम्॑। वा॒ज॒जि॒त्यायै॑  
सम्मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। वेदि॑र्ब॒र्हः श्रु॑तं ह॒विः।  
इ॒ध्मः परि॑धयः सुचः॑। आ॒ज्यं य॒ज्ञं ऋ॒चो य॒जुः। या॒ज्याश्च  
वष॑ट्काराः। सम्मे॒ सन्न॑तयो नमन्ताम्। इ॒ध्म॒स॒न्न॒ह॑ने हुते॥७२॥

दि॒वः खी॑लोऽव॑ततः। पृथि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तः। तेना॑  
स॒हस्र॑काण्डेन। द्विष॑न्तं शोच॑यामसि। द्विष॑न्मे ब॒हु

शौचतु। ओषधे॒ मो अ॒ह॒५ शुच॑म्। यज्ञ॒ नम॑स्ते यज्ञ।  
नमो॒ नम॑श्च ते यज्ञ। शिवे॑न॒ मे सन्ति॑ष्ठस्व। स्यो॒नेन॑ मे  
सन्ति॑ष्ठस्व॥ ७३॥

सुभू॑तेन॒ मे सन्ति॑ष्ठस्व। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व।  
य॒ज्ञस्य॑र्द्धि॒मनु॑ सन्ति॑ष्ठस्व। उप॑ ते यज्ञ॒ नमः॑। उप॑ ते नमः॑।  
उप॑ ते नमः॑। त्रि॒ष्फुली॑क्रि॒यमा॑णानाम्। यो न्य॒ङ्गो अ॑व॒शिष्य॑ते।  
रक्ष॑सां भाग॒धेय॑म्। आप॒स्तत्र॑ व॒हता॑दितः॥ ७४॥

उ॒लूख॑ले॒ मुस॑ले॒ यच्च॑ शूर्पे॑। आ॒शि॒श्लेष॑ दृषदि॒ यत्क॑पाले॑।  
अ॒व॒प्रुषो॑ वि॒प्रुषः॑ संय॑जामि। वि॒श्वे दे॒वा ह॒विरि॑दं जु॒षन्ता॑म्।  
य॒ज्ञे या वि॒प्रुषः॑ सन्ति॑ ब॒ह्वीः। अ॒ग्नौ ताः सर्वाः॑ स्वि॒ष्टाः सु॑ह॒ता  
जु॒होमि॑। उ॒द्यन्न॑द्यमि॒त्र महः॑। स॒पत्न्या॑न्मे अ॒नीन॑शः। दि॒वै नान्  
वि॒द्युता॑ जहि। नि॒म्रोच॑न्न॒धरा॑न्कृ॒धि॥ ७५॥

उ॒द्यन्न॑द्य वि नो॑ भज। पि॒ता पु॒त्रेभ्यो॑ यथा॑। दी॒र्घायु॑त्वस्य॒  
हे॒शिषे॑। तस्य॑ नो दे॒हि सूर्य॑। उ॒द्यन्न॑द्य मि॒त्रमहः॑।  
आ॒रोह॑न्नुत्तरा॒न्दिव॑म्। ह॒द्रो ग॑म्ममं सूर्य॑। ह॒रि॒माणं॑ च नाशय।  
शु॒केषु॑ मे ह॒रि॒माण॑म्। रो॒प॒णाका॑सु दध्मसि ॥ ७६॥

अथो॑ ह॒रि॒द्र॒वेषु॑ मे। ह॒रि॒माणं॑ नि दध्मसि। उद॑गाद॒यमा॑दित्यः।  
वि॒श्वेन॒ सह॑सा स॒ह। द्वि॒षन्तं॑ मम॒ रन्ध॑यन्। मो अ॒ह॒न्दि॒षतो॑  
र॒धम्। यो नः॑ शपाद॒शप॑तः। यश्च॑ नः॑ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॑  
तस्मै॑ नि॒म्रुक्। सर्वं॑ पा॒प॒५ समू॑हताम्॥ ७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासन्ति देवाः।  
 इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः  
 परापत। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्रविश।  
 मेषाङ्कश्चनोच्छिषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मै पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं  
 प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टन्देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्वक्षत ससृवांसं हुते  
 स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च॥६॥ [६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः  
 पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो  
 अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि  
 तपसो योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्युतस्य योनिः। ऋतमसि  
 भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षान्तपसा। विश्वस्य  
 भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं  
 प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिर्य्यौ भुवनस्य गोपाः।  
 स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वंहसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामंशीमहि। इन्द्रं शाक्वर गायत्रीं प्र पद्ये। तान्ते  
 युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर त्रिष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं  
 शाक्वर जगतीं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वरानुष्टुभं  
 प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहन्दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण

छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि।  
 ऋतं च मे सत्यञ्चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्।  
 सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी  
 दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया  
 त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षन्दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया  
 दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया  
 दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः।  
 ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा  
 दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा  
 दीक्षया दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया  
 दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा  
 दीक्षया दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया  
 दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया  
 प्राणो दीक्षया दीक्षितः। यया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। तया  
 त्वा दीक्षया दीक्षयामि। पृथिवी त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्।  
 अन्तरिक्षन्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु  
 दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाणमनु

दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा  
दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्।  
सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि त्वा  
दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहंश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।  
त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

अपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृतां च। तास्त्वा दीक्षमाणमनु  
दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद। देवानां सुम्नो महते  
रणाय। स्वासस्थस्तनुवा संविशस्व। पितेवैधि सूनव आ  
सुशेवः। शिवो मां शिवमा विश। सत्यम्मा आत्मा। श्रद्धा  
मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु।  
सत्यमस्मि। अहन्त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि  
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः  
पित्रे लोककृज्जातवेदः। आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तात्।  
अग्ने स्वाय्यानिमा सीद साध्या। अस्मिन्सधस्थे  
अध्युत्तरस्मिन्॥८८॥

विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। एकमिषे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।  
द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। त्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।  
चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। पञ्च पशुभ्यो  
विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सप्त  
सप्तभ्यो होत्राभ्यो विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सखायः सप्तपदा

अभूम। सुख्यन्ते गमेयम् ॥८९॥

सुख्यात्ते मा योषम्। सुख्यान्मे मा योषाः। साऽसि सुब्रह्मण्ये।  
तस्यास्ते पृथिवी पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्तेऽन्तरिक्षं  
पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्ते द्यौः पादः। साऽसि  
सुब्रह्मण्ये। तस्यास्ते दिशः पादः॥९०॥

पुरोरजास्ते पञ्चमः पादः। सा न इषमूर्जन्धुक्वा। तेज  
इन्द्रियम्। ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यम्। वि मिमे त्वा पर्यस्वतीम्।  
देवानान्धेनुः सुदुधामनपस्फुरन्तीम्। इन्द्रः सोमं पिबतु।  
क्षेमो अस्तु नः। इमान्नराः कृणुत वेदिमेत्य। वसुमती  
रुद्रवतीमादित्यवतीम्॥९१॥

वर्ष्मन्दिवः। नाभा पृथिव्याः। यथाऽयं यजमानो न रिष्येत्।  
देवस्य सवितुः सवे। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।  
घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। तस्याः सुपर्णावधि यौ  
निविष्टौ। तयोर्देवानामधि भागधेयम्। अप जन्यम्भयन्नुद।  
अप चक्राणि वर्तय। गृहः सोमस्य गच्छतम्। न वा उ  
वेतन्म्रियसे न रिष्यसि। देवाः इदैषि पृथिभिः सुगेभिः।  
यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तत्र त्वा देवः सविता  
दधातु॥९२॥

ब्रह्मणो योनिरहंसः पङ्क्तिं प्रपद्ये दीक्षा यथाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितस्तथा त्वा दीक्षया दीक्षयाम्योपधयो

दीक्षा द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षतामपंचितिश्राक्षितिरुत्तरस्मिन्नामेयं दिशः पादं आदित्यवतीं वर्तय पञ्च

यद्दस्य पा॒रे रज॑सः। शु॒क्रञ्ज्योति॑रजा॒यत। तन्नः॑ पर्ष॒दति॑  
द्विषः॑। अ॒ग्ने वैश्वान॑र॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्दी॒षाऽवा॑शिष्ठाः। ततो॑ नो  
अभ॑यं कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒ड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑।  
यस्मा॑द्दी॒षा न्य॑षेदः। ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृधि॥९३॥

प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒ड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। उदु॑स्त्र तिष्ठ  
प्रति॑तिष्ठ॒ मारि॑षः। मेमं॑ य॒ज्ञं यज॑मानं च रीरिषः। सुव॑र्गे  
लो॒के यज॑मान॒ः हि धे॑हि। शन्न॑ एधि द्विपदे शञ्चतु॑ष्पदे।  
यस्मा॑द्दी॒षाऽवै॑पिष्ठाः पु॒लायि॑ष्ठाः स॒मज्ञा॑स्थाः। ततो॑ नो॒ अभ॑यं  
कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒ड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑॥९४॥

य इ॒दम॑कः। तस्मै॑ नमः। तस्मै॑ स्वाहा॑। न वा उ॒वेत॑न्म्रियसे।  
आशा॑नान्त्वा वि॒श्वा आशाः॑। य॒ज्ञस्य॑ हि स्थ ऋ॒त्वियौ॑।  
इन्द्रा॑ग्नी चे॒तन॑स्य च। हु॒ताहु॑तस्य तृ॒प्यत॑म्। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑  
च। हु॒तस्य॑ चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। इन्द्रा॑ग्नी  
अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं पि॑बतं जुषे॒थाम्। मा यज॑मान॒न्तमो॑  
विद॑त्। म॒र्त्विजो॑ मो इ॒माः प्र॒जाः। मा यः सोम॑मि॒मं पि॑बा॒त्।  
स॒ः सृष्ट॑मु॒भयं॑ कृतम्॥९५॥

कृधि मी॒दुषेऽहु॑तस्य च सप्त च॥८॥

अ॒ना॒गस॑स्त्वा व॒यम्। इन्द्रे॑ण॒ प्रेषि॑ता॒ उप। वा॒युष्टे॑  
अ॒स्त्व॑ः श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अ॒स्त्व॑ः श॒भूः। वरु॑णस्ते  
अ॒स्त्व॑ः श॒भूः। अ॒पाक्ष॑या॒ ऋत॑स्य गर्भाः। भुव॑नस्य

गोपाः श्येना॑ अतिथयः। पर्व॑तानाङ्कु॒भः प्र॒युतो॑ नपातारः।  
व॒शुनेन्द्र॑ ह्ययत। घोषे॒णामी॑वा॒श्चातय॑त॥९६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रा॒वाण॑ इन्द्रु॒रिन्द्र॒ इत्य॑वादिषुः।  
ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्।  
ओ॒रोर॑न्तरि॒क्षात्। आ सु॑भू॒तम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्म॒  
आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षा॑स्यवधिषुः। अप॑ह॒तं ब्र॒ह्मज्य॑स्य।  
वाक्क॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणीताम्॥९७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वा॒ऽपान॑श्च श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च  
श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒  
सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वा॒ऽजरा॑ च श्रीणीताम्। आ॒त्मा  
च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्। श्रु॒तो॒ऽसि श्रु॒तं कृ॑तः। श्रु॒ताय॑  
त्वा श्रु॒तेभ्य॑स्त्वा। यमिन्द्र॑मा॒हुर्वरु॑णं॒ यमा॒हुः। यम्मि॒त्रमा॒हुर्यमु॑  
स॒त्यमा॒हुः॥९८॥

यो दे॒वाना॑न्दे॒वत॑मस्तपो॒जाः। तस्मै॑ त्वा॒ तेभ्य॑स्त्वा। मयि॒  
त्यदि॑न्द्रि॒यम्म॑हत्। मयि॒ दक्षो॑ मयि॒ क्रतुः॑। मयि॑ धायि  
सु॒वीर्य॑म्। त्रि॒शु॒ग्ध॒र्मो वि॒ भा॑तु मे। आकू॑त्या॒ मन॑सा  
स॒ह। वि॒राजा॒ ज्योति॑षा स॒ह। य॒ज्ञेन॒ पय॑सा स॒ह। तस्य॑  
दोह॑मशीमहि॥९९॥

तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। तस्य॑ भ॒क्षम॑शीमहि। वाग्जु॑षा॒णा  
सोम॑स्य तृप्यतु। मि॒त्रो जना॑न्त्र स मि॒त्र। यस्मान्न॑ जातः  
परो॑ अ॒न्यो अ॒स्ति। य आ॑वि॒वेश॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑। प्र॒जाप॑तिः



प्रजया॑ संविदा॑नः। त्रीणि॑ ज्योती॑षि सचते॒ स षोड॒शी।  
एष॑ ब्रह्मा॒ य ऋ॒त्वियः॑। इन्द्रो॑ नाम॑ श्रुतो॒ गुणे॥१००॥

प्र ते॑ म॒हे वि॒दथे॑ श॒सिष॒ः हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र ते॑  
वन्वे। व॒नुषो॑ हर्य॒तम्मद॑म्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तन्नयः॑। हरि॑भि॒श्चारु॑  
सेच॑ते। श्रुतो॒ गुण आ॒ त्वा विश॑न्तु। हरि॑व॒र्पस॒ङ्गिरः॑।  
इन्द्राधि॑प॒तेऽधि॑पति॒स्त्वन्दे॒वाना॑मसि। अधि॑पति॒म्माम्।  
आयु॑ष्मन्तं॒ वर्च॑स्वन्त॒म्मनु॑ष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्र॑श्च स॒म्राड्गुरु॑णश्च॒ राजा॑। तौ ते॑ भ॒क्षं च॑क्रतु॒रग्रं ए॒तम्।  
तयो॒रनु॑ भ॒क्षं भ॑क्षयामि। वाग्जु॑षा॒णा सोम॑स्य तृप्यतु।  
प्रजा॑पतिर्वि॒श्वक॑र्मा। तस्य॒ मनो॑ दे॒वं य॒ज्ञेन॑ राध्यासम्।  
अ॒र्थेणा॑ अ॒स्य ज॑हितः। अ॒व॒सान॑प॒तेऽव॒सान॑म्मे वि॒न्द। नमो॑  
रु॒द्राय॑ वा॒स्तोष्प॑तये। आय॑ने वि॒द्रव॑णे॥१०२॥

उ॒द्याने॑ यत्प॒राय॑णे। आ॒वर्त॑ने वि॒वर्त॑ने। यो गो॑पायति॒  
त॑ ह॒वे। यान्य॑पा॒मित्या॒न्यप्र॑ती॒त्तान्य॑स्मि। य॒मस्य॑ ब॒लिना॑  
चरा॑मि। इ॒हैव॑ सन्तः॒ प्रति॑ तद्या॒तयामः॑। जी॒वा जी॒वेभ्यो॑ नि  
ह॑राम ए॒नत्। अ॒नृणा॑ अ॒स्मिन्न॑नृणाः पर॑स्मिन्। तृती॑ये लो॒के  
अ॑नृणाः स्या॑म। ये दे॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृयाणाः॥१०३॥

सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृणा आ॒क्षीये॑म। इ॒दमू॒नु श्रेयो॑ऽव॒सान॒मा ग॑न्म।  
शि॒वे नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। गो॒म॒द्धन॑व॒दश्व॑व॒दूर्ज॑स्वत्।  
सु॒वीरा॑ वी॒रैर॑नु सञ्च॑रेम। अ॒र्कः प॒वित्र॑ रज॑सो वि॒मानः॑।

पुनाति॑ दे॒वाना॑म्भु॒वनानि॑ विश्वा॑। द्यावा॑पृथि॒वी पय॑सा  
संविदा॑ने। घृ॒तन्दु॑हाते अ॒मृतं॑ प्रपी॑ने। प॒वित्रं॑म॒र्को रज॑सो  
वि॒मानः॑। पुनाति॑ दे॒वाना॑म्भु॒वनानि॑ विश्वा॑। सु॒व॒ज्योति॑र्यशो॑  
म॒हत्। अ॒शीम॑हि गा॒धमु॑त प्र॑ति॒ष्ठाम्॥१०४॥

चातय॑त श्रीणी॒ता॒ स॒त्यमा॑हु॒रशीम॑हि ग॒णे कुरु॑ वि॒द्वर्णे॑ पि॒तृयाणां॑ अ॒र्को रज॑सो वि॒मान॒स्त्रीणि॑ च॥९॥

[९]

उद॑स्तांप्सीत्सवि॒ता मि॒त्रो अ॑र्य॒मा। सर्वा॑न॒मित्रा॑नवधीद्युगे॑न।  
बृ॒हन्त॑म्माम॑करद्वी॒रव॑न्तम्। र॒थन्त॑रे श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑ पृथि॒व्याम्।  
वा॒म॒दे॒व्ये श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षे। बृ॒ह॒ति श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑  
दि॒वि। बृ॒ह॒ता त्वोप॑स्त॒भ्रोमि॑। आ त्वा॑ ददे॒ यश॑से वी॒र्या॑य  
च। अ॒स्मास्वा॑घ्निया यू॒यन्द॑धाथेन्द्रि॒यं पयः॑। यस्तै॑ द्र॒प्सो यस्त॑  
उद॑रू॒षः ॥१०५॥

दै॒व्यः के॒तुर्वि॑श्व॒म्भुवन॑मावि॒वेश। स नः॑ पा॒ह्यरि॑ष्ट्यै  
स्वाहा॑। अनु॑ मा॒ सर्वो॑ य॒ज्ञोऽय॑मेतु। वि॒श्वे दे॒वा  
म॒रुतः॑ सा॒मार्कः॑। आ॒प्रि॒यश्छ॑न्दा॑सि नि॒विदो॑ यजू॑षि।  
अ॒स्यै पृ॑थि॒व्यै यद्य॑ज्ञि॒यम्। प्र॒जाप॑ते॒र्वर्त॑निमनु॑ वर्त॒स्वा।  
अनु॑वी॒रैरनु॑ रा॒ध्याम् गो॑भिः। अ॒न्वश्चै॑रनु॒ सर्वै॑रु पु॒ष्टैः। अनु॑  
प्र॒जया॑ऽन्विन्द्रि॒येण॑॥१०६॥

दे॒वा नो॑ य॒ज्ञमृ॑जु॒धा न॑यन्तु। प्र॑ति॒क्ष॒त्रे प्र॑ति॒तिष्ठामि॑ रा॒ष्ट्रे।  
प्र॒त्यश्वै॑षु प्र॑ति॒तिष्ठामि॑ गो॒षु। प्र॑ति॒ प्र॒जायां॑ प्र॑ति॒तिष्ठामि॑

भव्यै॑। विश्व॑म॒न्याऽभि॑ वावृ॒धे। तद॒न्यस्या॒मधि॑श्रितम्। दि॒वे  
च॑ वि॒श्वक॑र्मणे। पृथि॒व्यै चा॑कर॒न्नमः॑। अस्का॒न्द्यौः पृथि॑वीम्।  
अस्का॑नृष॒भो युवा॑गाः॥१०७॥

स्क॒न्नेमा॑ वि॒श्वा भुव॑ना। स्क॒न्नो य॒ज्ञः प्र॑ ज॒नय॑तु।  
अस्का॑न॒जनि॑ प्राज॒नि। आ स्क॒न्नाज्जा॑यते वृषा॑। स्क॒न्नात्र॑  
ज॒निषी॑महि। ये दे॒वा येषा॑मि॒दम्भा॑ग॒धेय॑म्ब॒भूव॑। येषा॑ प्रया॒जा  
उ॒तानू॑या॒जाः। इन्द्र॑ज्येष्ठेभ्यो वरु॑णराज॒भ्यः। अ॒ग्निहो॑तृभ्यो  
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। उ॒त त्या नो॑ दि॒वा म॒तिः॥१०८॥

अदि॑तिरू॒त्या ग॑मत्। सा श॒न्ताची॑ मय॑स्करत्। अप॒  
स्त्रिधः॑। उ॒त त्या दै॒व्या भि॑षजा॑। श॒न्नस्कर॑तो अ॒श्विना॑।  
यू॒याता॑म॒स्मद्र॑पः। अप॒ स्त्रिधः॑। श॒म॒ग्निर॒ग्निभि॑स्करत्।  
श॒न्नस्त॑पतु सूर्यः॑। शं वातो॑ वा॒त्वर॑पाः॥१०९॥

अप॒ स्त्रिधः॑। तदि॒त्पद॑न्न विचि॑केत वि॒द्वान्। यन्मृ॑तः पुन॑र॒प्येति॑  
जी॒वान्। त्रि॒वृद्य॑द्भुवन॒स्य रथ॑वृत्। जी॒वो गर्भो॑ न मृ॑तः  
स जी॒वात्। प्रत्य॑स्मै पिपी॑षते। वि॒श्वानि॑ वि॒दुषे॑ भर।  
अ॒र॒ङ्गमा॑य जग्म॑वे। अप॑श्चाद्व॒ध्वने॑ नरे॑। इन्द्रु॑रिन्द्रुमवा॑गात्।  
इन्द्रो॑रिन्द्रो॒ऽपात्। तस्य॑ त इन्द्र॑विन्द्र॒पीत॑स्य॒ मधु॑मतः।  
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि ॥११०॥

उद॒र॒ष इन्द्रि॑येण॒ गा म॒तिर॑र॒पा अ॑ंगा॒त्रेणि॑ च॥१०॥ [१०]

ब्रह्म॑ प्र॒तिष्ठा॑ म॒नसो॑ ब्रह्म॑ वा॒चः। ब्रह्म॑ य॒ज्ञाना॑

ह॒विषा॒माज्य॑स्य। अति॑रिक्त॒ङ्कर्म॑णो॒ यच्च॑ हीनम्। य॒ज्ञः  
 पर्वा॑णि प्र॒तिर॒न्नैति॑ क॒ल्पय॑न्। स्वाहा॑कृताऽऽहु॑तिरेतु  
 दे॒वान्। आ॒श्रावि॑तम॒त्याश्रा॑वितम्। वष॑ट्कृतम॒त्यनू॑क्तं च य॒ज्ञे।  
 अति॑रिक्त॒ङ्कर्म॑णो॒ यच्च॑ हीनम्। य॒ज्ञः पर्वा॑णि प्र॒तिर॒न्नैति॑  
 क॒ल्पय॑न्। स्वाहा॑कृताऽऽहु॑तिरेतु दे॒वान्॥१११॥

यद्वो॑ दे॒वा अति॑पा॒दया॑नि। वा॒चा चि॒त्प्रय॑त॒न्देव॑हेड॒नम्। अ॒रा॒यो  
 अ॒स्माꣳ अ॒भिदु॑च्छुना॒यते॑। अ॒न्यत्रा॒स्मन्म॑रुत॒स्तन्नि॑धे॒तन।  
 त॒तम्म॒ आप॑स्तदु॒ ता॒यते॒ पुनः॑। स्वादि॑ष्ठा धी॒तिरु॑च॒थाय॑  
 श॒स्यते॑। अ॒यꣳ स॑मु॒द्र उ॒त वि॒श्वभे॑षजः। स्वाहा॑कृतस्य  
 स॑मु॒तृष्णु॑तर्भुवः। उद्व॒यन्त॑म॒सस्पर्शि॑। उदु॒त्यश्चि॒त्रम्॥११२॥

इ॒मम्मै॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ या॒मि। त्वन्नो॑ अ॒ग्ने स॒ त्वन्नो॑ अ॒ग्ने।  
 त्वम॑ग्ने अ॒यासि॑ प्र॒जाप॑ते। इ॒मञ्जी॒वेभ्यः॑ परि॒धिन्द॑धामि।  
 मैषान्नु॑गा॒दप॑रो अ॒र्धमे॑तम्। श॒तञ्जी॒वन्तु॑ श॒रदः॑ पु॒रूचीः॑। ति॒रो  
 मृ॒त्युन्द॑धतां पर्व॒तेन। इ॒ष्टेभ्यः॑ स्वाहा॒ वष॑डनि॒ष्टेभ्यः॑ स्वाहा॑।  
 भे॒षज॑न्दुरि॒ष्ट्यै स्वाहा॑ निष्कृ॒त्यै स्वाहा॑। दौरा॑र्ध्यै स्वाहा॒  
 दैवी॑भ्यस्त॒नूभ्यः॑ स्वाहा॑॥११३॥

ऋ॒द्धौ स्वाहा॒ समृ॑द्धौ स्वाहा॑। यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे। ततो॑ नो  
 अ॒भयं॑ कृधि। मघ॑वञ्छु॒ग्धि तव॑ तन्न॒ ऊ॒तयै॑। वि॒ द्विषो॑ वि  
 मृ॒धो ज॑हि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिः। वृ॒त्रहा॑ वि मृ॒धो व॑शी।  
 वृषे॑न्द्रः पुर ए॒तु नः॑। स्व॒स्ति॒दा अ॒भय॑ङ्करः। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑

न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा  
रुजासिं। भूयिष्ठभाजो अर्धं ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।  
यज्ञस्यं क्रियते मिथुं। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि  
वेत्थं यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।  
अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थं यथातथम्। यत्पांकत्रा  
मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्यं मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता  
ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवांश्चित्रं तनूयः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥११॥ [११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा  
मुञ्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या यत्।  
वाचाऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः  
प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वं संरस्वति। ऋतान्मा  
मुञ्चतां हंसः। यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत वा  
जामिशंसात्। ज्यायंसः शंसादुत वा कनीयसः।  
अनाज्ञातन्देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि।  
यद्वाचा यन्मनसा। बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्भ्याम्॥११७॥

शिश्नैर्यदनृतश्चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।  
यद्धस्ताभ्याश्चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वृगुमुपजिघ्रमानः।  
दूरेपश्या च राष्ट्रभृच्च। तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि।

अदी॑व्य॒नृ॒णं॑ यद॒हश्च॒कार॑। यद्वादा॑स्यन्त्सञ्ज॒गारा॒ जनै॑भ्यः।  
अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॒सः। यन्मयि॑ मा॒ता गर्भे॑ स॒ति॥११८॥

एन॑श्च॒कार॒ यत्पि॒ता। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॒सः। यदा॑ पि॒पे॒ष मा॒तरं॑  
पि॒तर॒म्। पु॒त्रः प्रमु॑दितो॒ धयन्॑। अहि॑सि॒तौ पि॒तरौ॒ मया॒  
तत्। तद॑ग्रे अ॒नृ॒णो भ॑वामि। यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॒त द्याम्।  
यन्मा॒तरं पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॒सः।  
यदा॑शसा॑ नि॒शसा॒ यत्प॑रा॒शसा॑॥११९॥

यदेन॑श्चकृ॒मा नूत॑नं॒ यत्पु॑रा॒णम्। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॒सः। अति॑  
क्रामामि॑ दुरि॒तं यदेन॑ः। जहा॑मि रि॒प्रं प॑र॒मे स॒धस्थे॑। यत्र॑ यन्ति॑  
सु॒कृतो॒ नापि॑ दुष्कृतः॑। तमा॑ रो॒हामि॑ सु॒कृता॒न्नु लो॒कम्। त्रि॒ते  
दे॒वा अ॑मृजतै॒तदेन॑ः। त्रि॒त ए॒तन्म॑नु॒ष्येषु॑ मा॒मृजे॑। ततो॑ मा॒  
यदि॑ किञ्चि॒दान॒शे। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॒सः॥१२०॥

गा॒र॒ह॒पत्यः॑ प्र मु॑ञ्चतु। दुरि॒ता या॒नि च॒कृ॒म। क॒रोतु॑  
मा॒म॒ने॒न॒सम्। दि॒वि जा॒ता अ॒प्सु जा॒ताः। या॒ जा॒ता  
ओष॑धी॒भ्यः। अथो॒ या अ॑ग्नि॒जा आपः॑। ता नः॑ शु॒न्धन्तु॑  
शु॒न्धनीः॑। यदापो॑ नक्त॑न्दुरि॒तश्च॒राम॑। यद्वा॒ दि॒वा नूत॑नं॒  
यत्पु॑रा॒णम्। हि॒र॒ण्यव॑र्णास्त॒त उत्पु॑नीत॒ नः। इ॒म॒म्वे  
वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ या॒मि। त्वन्नो॑ अ॒ग्रे स॒ त्वन्नो॑ अ॒ग्रे। त्वम॑ग्रे  
अ॒या॒सि॥१२१॥

अ॒ने॒न॒सं॒म॒ष्टी॒व॒ज्रा॑ स॒ति प॑रा॒शसा॑ऽऽन॒शे॑ऽअ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॒सः पु॒नीत॑ न॒स्त्रीणि॑ च (यदे॒वा दे॒वा ऋ॒तेन॑  
सजा॒तशः॑साद्यद्वा॒चा यद्व॑स्ता॒भ्याम॑दी॒व्यं यन्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पे॒ष यद॑न्तरि॑क्षं॒ यदा॑शसा॑ति॒ क्रामामि॑

त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदापं इमम्मे वरुण तत्त्वां यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने  
त्वमग्ने अयासि। )॥१२॥ [१२]

यत्ते ग्राव्णा चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि स्वधिता  
परू॑षि। तत्सन्ध॒त्स्वाज्ये॑नोत वर्धयस्व। अना॒गसो  
अध॒मित्स॒ङ्ख्ये॑म। यत्ते ग्रावा बा॒हुच्यु॑तो अचु॑च्यवुः। नरो॒ यत्ते  
दुदुहु॑र्दक्षिणेन। तत्त॒ आप्या॑यतान्तत्ते॑। निष्ट्या॑यतान्देव सोम।  
यत्ते त्वच॑म्बिभि॒दुर्यच्च॒ योनिम्। यदा॒स्थाना॒त्प्रच्यु॑तो वेन॑सि  
त्मना॑ ॥१२२॥

त्वया॒ तत्सोम॑ गुप्तमस्तु नः। सा नः स॒न्धास॑त्पर॒मे व्योम॑न्।  
अहा॒च्छरी॑रं पयसा॒ समेत्य॑। अ॒न्यो॑न्यो भवति॒ वर्णो॑ अस्य।  
तस्मि॑न्वयमुप॑हृतास्तव॒ स्मः। आ नो॑ भज॒ सदा॑सि विश्व॒रूपे॑।  
नृच॑क्षाः सोम॑ उ॒त शुश्रु॑गस्तु। मा नो॒ वि हा॑सी॒द्भिर॑  
आवृ॑णानः। अना॑गास्त॒नुवो॑ वावृ॒धानः। आ नो॑ रूपं॒ वहतु॑  
जाय॑मानः॥१२३॥

उप॑ क्षरन्ति जुह्वो॑ घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि॒ तव॑ वर्धय॑न्तीः।  
तस्मै॑ ते सोम॒ नम॒ इद्वष॑द्वा। उप॑ मा राजन्त्सुकृ॑ते ह्वयस्व।  
सं प्रा॑णापा॒नाभ्या॒ः समु॑ चक्षु॒षा त्वम्। स॒ः श्रोत्रे॑ण गच्छस्व  
सोम राजन्। यत्त॒ आस्थि॑त॒ः शमु॑ तत्ते॑ अस्तु। जा॒नी॒तान्नः॑  
स॒ङ्गम॑ने पथी॒नाम्। ए॒तज्जा॑नीतात्पर॒मे व्योम॑न्। वृ॒काः सध॑स्था  
वि॒द रूप॑मस्य ॥१२४॥

यदा॒गच्छा॑त्प॒थिभि॑र्दे॒वयानैः॑। इ॒ष्टा॒पूर्ते॑ कृ॒णुता॑दा॒विर॑स्मै।

अरिंष्टो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।  
 नाकुमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।  
 अभूदेवः संविता वन्द्यो नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।  
 वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठन्नो अत्र द्रविणं यथा  
 दधत्। उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह  
 नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्ठा  
 घविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्ते॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥१३॥ [१३]

यदिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च  
 श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे  
 तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो  
 विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा।  
 पशूनाश्चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ।  
 अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम् ॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज  
 इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजापतिः  
 सोमो वरुणो येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः।  
 अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो  
 विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। अपां  
 पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियन्धाम्॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः।



सोमस्य प्रियन्धामं। इन्द्रस्य प्रियतमं५ हविः स्वाहा॥ अ॒पां  
पुष्पमस्योषधीना५ रसः। सोमस्य प्रियन्धामं। विश्वेषान्देवानां  
प्रियतमं५ हविः स्वाहा॥ वयं५ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु  
पिप्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॥ सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॥ कव्येभ्यः  
पितृभ्यः स्वाहा॥ देवांस इह मादयध्वम्। सोम्यांस इह  
मादयध्वम्। कव्यांस इह मादयध्वम्। अनन्तरिताः पितरः  
सोम्याः सोमपीथात्। अपैतु मृत्युरमृतंन आगन्। वैवस्वतो  
नो अभयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयता५ रयिः। सचतान्नः शचीपतिः। परंमृत्यो  
अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते  
शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजा५ रीरिषो मोत वीरान्।  
इदमूनु श्रेयोवसानमागन्म। यद्गोजिद्धंनजिदंश्चजिद्यत्।  
पूर्णं वनस्पतेरिव। अभि नः शीयता५ रयिः। सचतान्नः  
शचीपतिः॥१३०॥

वनस्पतांवृद्धो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियन्धामांशीमहीवाभिर्नः शीयता५ रयिरेकं च॥१४॥—[१४]

सर्वान् यद्विष्वण्णेन वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारंऽनागस  
उदस्तांप्सीद्वह्मं प्रतिष्ठा यद्वैवा यत्ते ग्राव्णा यद्विदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन्यज्ञेऽग्ने यो नो ज्योग्जीवाः  
पुरोरजाः प्रतेमहे ब्रह्मं प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्मिंश्चदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता२ सङ्गहृणीति। द्वादशारत्नी  
रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव  
रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा  
नक्षत्रम्भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।  
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः  
समावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।  
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।  
अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्वोप  
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।  
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥१॥ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः  
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं  
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।  
तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तदधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। उभयतोरुक्मौ  
भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचन्दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।

सु॒र्षिष्वा॑न्भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षेयाः प्रा॒श्नन्ति॑।  
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जु॒होति॑। च॒त्वारि॑ हि॒रण्या॑नि द॒दाति॑।  
दि॒शामे॒व ज्योती॑ऽप्य॒व रुन्धे॑॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा  
ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्ये रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव  
रेतसा समर्धयति। दर्भमयी रशना भवति। बहु वा एष  
कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यद्दर्भमयी रशना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनमेध्यमा  
लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्।  
स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजाम्महर्त्विक्तम्।  
यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तद्धति।  
अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तत्सुवर्णं  
हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यन्ददाति। रेत एव  
तद्धाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।  
रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभवत्थद च॥२॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं  
बध्नाति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः  
प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति।  
यदाह। ब्रह्मन्नाश्वमेध्यम्भन्त्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन  
राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये

प्रतिप्रोच्याश्चम्येध्यम्बध्राति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः  
प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।  
अश्विनौ हि देवानांमध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह  
यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते।  
इमामगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य  
समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या ३ त्रयोदशारत्नी ३ रिति।  
ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यत्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो  
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा  
वा ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमंरत्निं  
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं सःस्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं  
आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।  
तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।  
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।  
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।  
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।  
यन्तारमेवैनं करोति। धर्तासीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।

सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्रावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।  
सप्रथसमित्याह ॥ ११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं  
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।  
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्तासि धरुण इत्याह।  
रूपमेवास्यैतन्महिमानुव्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा  
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वगा  
त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा  
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव  
देवताया आलभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बभ्राति समृद्धा उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥३॥ [३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः  
पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः।  
यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं  
चतुरक्षं प्रसौति। पुरो मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य प्रहन्ति।  
श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं हन्ति।  
सैध्रकम्मुसलम्भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौंश्चलेयो हन्ति। पुंश्चल्वां  
वै देवाः शुचन्त्यदधुः। शुचैवास्य शुचं हन्ति। पाप्मा  
वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति।

अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः प्राजापत्यः।  
वज्रेणैव पाप्मानम्प्रातृव्यमव क्रामति। दक्षिणाऽप  
प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छर्मलमप प्लावयति। ऐषीक उदूहो  
भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा  
इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा  
भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।  
स्वादेवैन्य्यौनेनिर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।  
पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतन्दधाति। अहं च त्वं च  
वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तङ्गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे  
एव सन्दधाति। अभिक्रत्वैन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं  
वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥४॥ [४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो  
दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेनं राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।  
पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं  
राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।  
राज्येनैवास्मिन्क्षत्रन्दधाति। शतेना राजभिर्गुणैः सह  
ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं  
राजाप्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः।

बलेनैवास्मिन्बलन्दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह  
होता। पश्चात्प्राङ्निष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मध्येनेष्ट्वा। अयं  
राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बहुजाविकायै। बहुग्रीहियवायै  
बहुमाषतिलायै। बहुहिरण्यायै बहुहस्तिकायै। बहुदासपुरुषायै  
रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषायै राजास्त्विति। भूमा  
वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानन्दधाति।  
शतेन क्षत्तसङ्गहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा  
तिष्ठन्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मध्येनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति। आयुर्वा  
उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्गहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति।  
शतं शतम्भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये  
प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रति  
तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥५॥

[५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य  
स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यत्स्तोक्या अन्वाहं।  
सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य  
स्कन्दति। सहस्रमन्वाहं। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः।  
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥



यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता  
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य  
समष्टौ। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव  
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु  
वा अहमश्वमेधः सः स्थापयामि। तेन ततः सः स्थितेन  
चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुहोति। सोमाय  
स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र  
एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे  
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।  
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपाम्मोदाय स्वाहेत्याह।  
अद्ध्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायवं एवैनं  
जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय  
स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं  
देवताभ्यो जुहोति। दशदश संपादं जुहोति। दशाक्षरा  
विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। प्र वा  
एषोऽस्माल्लोकाच्चवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः  
पुनरभ्यावर्त जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रतिष्ठति। एताः

ह वाव सौऽश्वमेधस्य सङ्स्थितिमुवाचास्कन्दाय। अस्कन्नं  
हि तत्। यद्यज्ञस्य सङ्स्थितस्य स्कन्दति॥२४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः संवित्र एवैनं जुहोति वायवं एवैनं जुहोति च्यवते षट् च॥६॥ — [६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति।  
प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं  
दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः।  
इन्द्राग्निभ्यान्त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठो  
बलिष्ठो। ओजं एवास्मिन्बलन्दधाति। तस्मादश्वः  
पशूनामोजिष्ठो बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै  
देवानामाशुः सारसारितमः॥२५॥

जवमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः सारसारितमः।  
विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां  
यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः  
पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै  
देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः  
पशूनामपचिततमः॥२६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो  
हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः  
पशूनान्त्विषिमान्हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा  
पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।

सुते त्वाऽसंते त्वाऽद्भ्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा  
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि  
 भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।  
 अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै  
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति  
 प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा  
 देवता अन्वायन्ताः॥ २७ ॥

सारसारितुमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ ७ ॥ [ ७ ]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य  
 स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि  
 जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नः हि तत्।  
 यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्काराय स्वाहेनं कृताय स्वाहेत्याह।  
 एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनः समर्धयति॥ २८ ॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति।  
 अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधः  
 सः स्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति। तस्माद्धोतव्या  
 इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मै  
 जनयति॥ २९ ॥

यस्यानायतनेऽन्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः  
 पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।

आ॒य॒त॒न ए॒वा॒स्याहु॑तीर्जु॒होति॑। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यञ्जनयति।  
तदा॑हुः। य॒ज्ञ॒मु॒खेय॑ज्ञ॒मुखे॑ होत॒व्याः। य॒ज्ञ॒स्य॒ क्लृ॒त्यै। सु॒व॒र्ग॒स्य  
लो॒क॒स्यानु॑ख्यात्या॒ इति॑। अथो॒ खल्वा॑हुः॥ ३०॥

यद्य॑ज्ञ॒मु॒खेय॑ज्ञ॒मुखे॑ जुहुयात्। प॒शुभि॑र्यज॒मान॒व्य॑र्धयेत्।  
अव॑ सु॒व॒र्गा॒ल्लो॒कात्प॑द्येत। पापी॑यान्त्स्या॒दिति॑। स॒कृदे॒व  
हो॑त॒व्याः। न यज॑मानं प॒शुभि॑र्व्य॒र्धय॑ति। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं  
ज॑यति। न पापी॑यान्भवति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंश॒तम॑श्वरूपाणि  
जुहोति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंश॒दक्ष॑रा जग॑ती। जाग॑तोऽश्वः  
प्राजा॑प॒त्यः समृ॑द्धौ। ए॒कम॑तिरिक्तं जुहोति। तस्मा॑दे॒कः  
प्र॒जास्व॑र्धुकः॥ ३१॥

अ॒र्धय॑ति ज॒नय॑ति खल्वा॑हुर्जग॑ती त्रीणि च॥ ८॥ [८]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ  
पि॒ता। आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॒ददा॑ति। अश्वो॑ऽसि॒ हयो॑ऽसीत्या॑ह।  
शा॒स्त्ये॒वैन॑मे॒तत्। तस्मा॑च्छि॒ष्टाः प्र॒जा जा॑यन्ते। अ॒त्यो॑ऽसीत्या॑ह।  
तस्मा॑दश्वः॒ सर्वा॑न्प॒शून्त्ये॑ति। तस्मा॑दश्वः॒ सर्वे॑षां प॒शूना॑  
श्रेष्ठं॑ गच्छति॥ ३२॥

प्र यशः॒ श्रेष्ठं॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। नरो॑ऽस्यर्वा॑ऽसि॒  
सप्ति॑रसि वा॒ज्यंसी॑त्या॑ह। रू॒पमे॒वास्ये॒तन्म॑हि॒मान॒व्या॑चष्टे।  
ययु॑र्नामा॒सीत्या॑ह। ए॒तद्वा अश्व॑स्य प्रि॒यन्ना॑म॒धेय॑म्।  
प्रि॒येणै॒वैन॑न्नाम॒धेये॑ना॒भि व॑दति। तस्मा॑द॒प्यामि॑त्रौ स॒ङ्गत्य॑।

नाम्ना चेद्धयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनङ्गमयति। अग्रये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तम्भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतन्देवेभ्योऽश्वमेधाय प्रोक्षितङ्गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतङ्गन्तौ। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतुषु पत्सु जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरेवैनम्बध्नाति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनत्र जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते। येऽश्वमेध्यं रक्षन्ति। तेषां य उदचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते राष्ट्रङ्गच्छन्ति। अथ य उदचन्न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिंच्यते। योऽबलोऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्। हन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय। अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पत्सु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥१॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत।

तस्य॑ ते॒पा॒नस्य॑। स॒प्ता॒त्मनो॑ दे॒वता॒ उद॑क्रामन्। सा  
दी॒क्षाऽभ॑वत्। स ए॒तानि॑ वै॒श्वदे॒वान्य॑पश्यत्। तान्य॑जुहोत्।  
तैर्वै स दी॒क्षामवा॑रुन्ध। यद्वै॑श्वदे॒वानि॑ जुहोति॑। दी॒क्षामे॒व  
तैर्यज॑मानोऽव॑ रुन्धे॥ ३७ ॥

स॒प्त जु॑होति। स॒प्त हि॒ ता दे॒वता॑ उ॒दक्रा॑मन्। अ॒न्व॒हं जु॑होति।  
अ॒न्व॒हमे॒व दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे॑। त्रीणि॑ वै॒श्वदे॒वानि॑ जुहोति।  
च॒त्वार्यो॑द्ब्रह्म॒णानि॑। स॒प्त संप॑द्यन्ते। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः।  
प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे॑॥ ३८ ॥

एक॑विंशतिं वै॒श्वदे॒वानि॑ जुहोति। एक॑विंशतिर्वै दे॒वलो॒काः।  
द्वाद॑श॒ मासाः॒ पञ्च॑त॒र्वः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य  
एक॑विंशः। ए॒ष सु॑व॒र्गो लो॒कः। तद्वै॒व्यं क्ष॑त्रम्। सा श्रीः।  
तद्व॒ध्रस्य॑ वि॒ष्टप॑म्। तत्स्वा॒राज्य॑मुच्यते॥ ३९ ॥

त्रिं॒शत॑मौद्ब्रह्म॒णानि॑ जुहोति। त्रिं॒शद॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं  
वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑म॒व॒ रुन्धे॑। त्रेधा वि॒भज्य॑ दे॒वता॑  
जुहोति। त्र्या॑वृ॒तो वै दे॒वाः। त्र्या॑वृ॒त इ॒मे लो॒काः। ए॒षां  
लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒प्त्यै॑। अप॒ वा ए॒तस्मात्प्रा॑णाः  
क्रा॑मन्ति॥ ४० ॥

यो दी॒क्षाम॑तिरे॒चय॑ति। स॒प्ता॒हं प्र॑चरन्ति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः  
प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे॑।  
पूर्णा॑हुतिमु॒त्तमां॑ जुहोति। सर्व॑ वै पूर्णा॑हुतिः। सर्व॑मे॒वाप्नो॑ति।

अथो इयं वै पूर्णाहुतिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामवं रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥१०॥ [१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्। तं वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा। स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै स्वाहा कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः। प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते। सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो वै पूषा। पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। अथो रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णवे स्वाहा विष्णवे निखुर्यपाय स्वाहा विष्णवे निभूयपाय स्वाहेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। प्रत्युत्तब्धे सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥११॥ [११]

सावि॒त्रम॒ष्टाक॑पालं प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रं  
प्रा॒तः स॒व॒नम्। प्रा॒तः स॒व॒नादे॒वैनं॑ गा॒य॒त्रियाश्छ॑न्द॒सोऽधि॑  
निर्मि॑मीते। अथो॑ प्रा॒तः स॒व॒नमे॒व तेना॑प्रोति। गा॒य॒त्रीं छ॑न्दः।  
स॒वि॒त्रे प्र॑सवि॒त्र एका॑दशकपालं म॒ध्यन्दि॑ने। एका॑दशाक्षरा  
त्रि॒ष्टुप्। त्रैष्टु॑भं मा॒ध्यन्दि॑न॒ः स॒व॒नम्। मा॒ध्यन्दि॑नादे॒वैन॑ः  
स॒व॒नात्रि॑ष्टुभ॒श्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते॥४४॥

अथो॑ मा॒ध्यन्दि॑नमे॒व स॒व॒नं तेना॑प्रोति। त्रि॒ष्टुभं॑ छ॑न्दः। स॒वि॒त्र  
आ॑सवि॒त्रे द्वाद॑शकपालमपरा॒ह्णे। द्वाद॑शाक्षरा जग॑ती। जा॒ग॒तं  
तृ॒तीय॑स॒व॒नम्। तृ॒तीय॑स॒व॒नादे॒वैनं॑ जग॑त्याश्छ॑न्द॒सोऽधि॑  
निर्मि॑मीते। अथो॑ तृ॒तीय॑स॒व॒नमे॒व तेना॑प्रोति। जग॑तीं छ॑न्दः।  
ई॒श्व॒रो वा अ॒श्वः प्र॑मु॒क्तः परा॑ परा॒व॒तं ग॑न्तोः। इ॒ह धृ॑तिः  
स्वाहे॒ह वि॑धृतिः स्वाहे॒ह र॑न्तिः स्वाहे॒ह र॑मतिः स्वाहेति  
च॒त॒स्र आ॑हु॒तीर्जु॑होति॥४५॥

च॒त॒स्रो दि॑शः। दि॒ग्भिरे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति। आश्व॑त्थो  
व्र॒जो भ॑वति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒ला॒य॒त। अश्वो॑ रू॒पं  
कृ॒त्वा। सोऽश्व॑त्थे सं॒व॒त्स॒रम॑तिष्ठत्। तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म्।  
यदाश्व॑त्थो व्र॒जो भ॑वति। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति॥४६॥

त्रि॒ष्टुभ॒श्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते जु॒होति॑ न॒वं च॑॥१२॥

आ ब्र॒ह्मन्ब्रा॑ह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒सी जा॑य॒तामि॒त्याह॑। ब्रा॒ह्म॒ण ए॒व  
ब्र॑ह्मवर्च॒सं द॑धाति। तस्मा॑त्पु॒रा ब्रा॑ह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒स्यजा॑य॒त।



आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह।  
 राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं  
 इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह।  
 धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरजायत।  
 वोढाऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अनुङ्घ्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनुङ्घानजायत।  
 आशुः सप्तिरित्याह। अश्वं एव जवं दधाति। तस्मात्पुराऽऽशुरश्वोऽजायत।  
 पुरन्धिर्योषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति। तस्मात्स्त्री युवतिः  
 प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ ह वै तत्र जिष्णू  
 रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी।  
 स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य  
 यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य  
 वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः  
 पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो  
 वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः  
 पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन  
 यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते ह वै  
 तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते ॥४९॥

अनुङ्घानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥१३॥ [१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।

तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। ए॒ष वा॒व य॒ज्ञः। यद॑श्वमे॒धः। अप्ये॒व  
नो॒त्रास्त्वि॑ति। तेभ्य॑ ए॒तान॑न्नहोमा॒न्प्राय॑च्छत्। तान॑जुहोत्।  
तैर्वै॑ स दे॒वान॑प्रीणात्। यद॑न्नहोमां जुहोति॑॥५०॥

दे॒वाने॒व तैर्य॑ज॒मानः॑ प्रीणाति। आ॒ज्ये॑न जुहोति। अ॒ग्ने॒र्वा  
ए॒तद्रू॑पम्। यदा॒ज्यम्। यदा॒ज्ये॑न जुहोति॑। अ॒ग्नि॒मे॒व  
तत्प्री॑णाति। मधु॑ना जुहोति। म॒ह॒त्यै वा ए॒तद्दे॒वता॑यै रू॒पम्।  
यन्मधु॑। यन्मधु॑ना जुहोति॑॥५१॥

म॒ह॒तीमे॒व तद्दे॒वता॑ प्रीणाति। त॒ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑नां  
वा ए॒तद्रू॑पम्। यत्त॑ण्डु॒लाः। यत्त॑ण्डु॒लैर्जु॑होति॑। वसू॑ने॒व  
तत्प्री॑णाति। पृथु॑कैर्जुहोति। रु॒द्राणां॑ वा ए॒तद्रू॑पम्।  
यत्पृथु॑काः। यत्पृथु॑कैर्जुहोति॑॥५२॥

रु॒द्राने॒व तत्प्री॑णाति। ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्यानां॑ वा  
ए॒तद्रू॑पम्। यल्ला॒जाः। यल्ला॒जैर्जु॑होति॑। आ॒दि॒त्याने॒व  
तत्प्री॑णाति। क॒र॒म्बैर्जु॑होति। वि॒श्वेषां॑ वा ए॒तद्दे॒वाना॑ रू॒पम्।  
यत्क॒र॒म्बाः। यत्क॒र॒म्बैर्जु॑होति॑॥५३॥

वि॒श्वाने॒व तद्दे॒वान्प्री॑णाति। धा॒नाभि॑र्जुहोति। नक्ष॑त्राणां  
वा ए॒तद्रू॑पम्। यद्धा॒नाः। यद्धा॒नाभि॑र्जुहोति॑। नक्ष॑त्राण्ये॒व  
तत्प्री॑णाति। स॒क्तु॑भिर्जुहोति। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तद्रू॑पम्।  
यत्स॑क्तवः। यत्स॑क्तु॑भिर्जुहोति॑॥५४॥

प्र॒जाप॑तिमे॒व तत्प्री॑णाति। म॒सू॒स्यैर्जु॑होति। सर्वा॑सां वा

ए॒तद्दे॒वता॑नां॒ रूप॑म् । यन्म॒सू॒स्यानि॑ । यन्म॒सू॒स्यैर्जु॑होति ।  
 सर्वा॑ ए॒व तद्दे॒वताः॑ प्री॒णाति॑ । प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॑होति ।  
 प्रि॒याङ्गा॑ ह॒ वै ना॒मैते॑ । ए॒तैर्वै दे॒वा अश्व॑स्याङ्गा॑नि  
 सम॑दधुः । यत्प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॑होति । अश्व॑स्यै॒वाङ्गा॑नि  
 संद॑धाति । द॒शान्ना॑नि जुहोति । द॒शाक्ष॑रा वि॒राट् ।  
 वि॒राट्कृ॒त्स्नस्या॒न्नाद्य॒स्याव॑रुध्यै ॥ ५५ ॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति क्रम्वैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारिं च  
 (अन्नहोमानाज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलेः पृथुकैर्लाजैः क्रम्वैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूयैः प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि  
 द्वादश । ) ॥ १४ ॥ [१४]

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धम॑सृजत । त॒सृष्ट॑ रक्षा॒स्यजि॑घा॒सन् ।  
 स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्न॒क्त॑ हो॒मान॑पश्यत् । तान॑जुहोत् । तैर्वै  
 स य॒ज्ञाद्रक्षा॑स्यपा॒हन् । यन्न॑क्त॒स्य हो॒मां जु॑होति । य॒ज्ञादे॒व  
 तैर्य॑ज॒मानो॒ रक्षा॑स्यप॑ हन्ति । आ॒ज्येन॑ जुहोति । वज्रो॒ वा  
 आ॒ज्यम् । वज्रेणै॒व य॒ज्ञाद्रक्षा॑स्यप॑ हन्ति ॥ ५६ ॥

आ॒ज्यस्य॑ प्रति॒पदं॑ करोति । प्रा॒णो वा आ॒ज्यम् । मुख॑त  
 ए॒वास्य॑ प्रा॒णं द॑धाति । अ॒न्नहो॑माञ्जुहोति । शरी॑रवदे॒वाव॑  
 रुन्धे । व्य॒त्यासं॑ जुहोति । उ॒भय॒स्याव॑रुध्यै । नक्तं॑ जुहोति ।  
 रक्ष॑सामप॑हत्यै । आ॒ज्येना॒न्ततो॑ जुहोति ॥ ५७ ॥

प्रा॒णो वा आ॒ज्यम् । उ॒भय॑त ए॒वास्य॑ प्रा॒णं द॑धाति ।  
 पुर॑स्ताच्चोप॒रिष्ठाच्च॑ । ए॒कस्मै॑ स्वा॒हेत्या॑ह । अ॒स्मिन्ने॒व

लो॒के प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑ । द्वा॒भ्या॒ꣳ स्वा॒हेत्या॑ह । अ॒मुष्मि॑न्ने॒व  
लो॒के प्र॒ति॒ ति॒ष्ठति॑ । उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्र॒ति॒ ति॒ष्ठति॑ ।  
अ॒स्मिꣳश्चा॒मुष्मि॑ꣳश्च । श॒ताय॑ स्वा॒हेत्या॑ह । श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑  
श॒तवी॑र्यः । आ॒यु॑रे॒व वी॒र्य॑म॒व रु॒न्धे । स॒हस्रा॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह ।  
आ॒यु॑र्वै स॒हस्र॑म् । आ॒यु॑रे॒वाव॑ रु॒न्धे । सर्व॑स्मै स्वा॒हेत्या॑ह ।  
अप॑रि॒मित॑मे॒वाव॑ रु॒न्धे ॥ ५८ ॥

ए॒व य॒ज्ञाद्र॒क्षाꣳस्य॑प॒हन्त्य॑न्त॒तो जु॑होति श॒ताय॑ स्वा॒हेत्या॑ह स॒प्त च॑ ॥ १५ ॥ ————— [१५]

प्र॒जाप॑तिं॒ वा ए॒ष ई॑प्स॒तीत्या॑हुः । योऽ॒श्वमे॑धेन॒ यज॑न्त॒ इति॑ ।  
अथो॑ आहुः । सर्वा॑णि भू॒तानी॑ति । ए॒कस्मै॑ स्वा॒हेत्या॑ह ।  
प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒कः । तमे॒वाप्नो॑ति । ए॒कस्मै॑ स्वा॒हा द्वा॒भ्या॒ꣳ  
स्वा॒हेत्य॑भि॒पूर्व॑माहु॒तीर्जु॑होति । अ॒भि॒पूर्व॑मे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति ।  
ए॒कोत्त॑रं जु॒होति॑ ॥ ५९ ॥

ए॒क॒वदे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति । सन्त॑तं जु॒होति॑ । सु॒व॒र्गस्य॑  
लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै । श॒ताय॑ स्वा॒हेत्या॑ह । श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑  
श॒तवी॑र्यः । आ॒यु॑रे॒व वी॒र्य॑म॒वरु॑न्धे । स॒हस्रा॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह ।  
आ॒यु॑र्वै स॒हस्र॑म् । आ॒यु॑रे॒वाव॑ रु॒न्धे । अ॒युता॑य॒ स्वाहा॑  
नि॒युता॑य॒ स्वाहा॑ प्र॒युता॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह ॥ ६० ॥

त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः । इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑ । अ॒र्बुदा॑य॒  
स्वा॒हेत्या॑ह । वा॒ग्वा अ॒र्बुद॑म् । वाच॑मे॒वाव॑ रु॒न्धे । न्य॑र्बुदा॑य॒  
स्वा॒हेत्या॑ह । यो वै वा॒चो भू॒मा । तन्न्य॑र्बुदम् । वा॒च ए॒व

भूमानुमव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह ॥६१॥

समुद्रमेवाप्रोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाप्रोति।  
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाप्रोति। परार्धाय स्वाहेत्याह।  
परार्धमेवाप्रोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्याह।  
रात्रिर्वा उषाः। अहव्युष्टिः। अहोरात्रे एवावरुन्धे। अथो  
अहोरात्रयोरैव प्रतितिष्ठति। ता यदुभयौर्दिवा वा नक्तं  
वा जुहुयात्। अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै  
स्वाहोदेष्यते स्वाहोद्यते स्वाहेत्यनुदिते जुहोति। उदिताय  
स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते जुहोति।  
अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय ॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहव्युष्टिः सप्त च ॥१६॥

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरैवैनं  
लोकयोनान्मधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय  
स्वाहेत्युद्रावाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं  
गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति।  
पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै  
स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अग्नये  
स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्व एव द्विषन्तं  
भ्रातृव्यमतिं क्रामति ॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां

जुहोति। एकविंशतिर्वै देवल॑ोकाः। द्वाद॑श मा॒साः  
पञ्च॑र्तवः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य एकविं॑शः। ए॒ष  
सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्टौ। भुवो॑ दे॒वानां  
कर्म॑णेत्यु॒तुदी॒क्षा जुहोति॑। ऋ॒तूने॒वास॑मै कल्पयति। अ॒ग्नये॑  
स्वाहा॑ वा॒यवे॒ स्वाहेति॑ जुहोत्यन॑न्तरित्यै॥६४॥

अ॒र्वा॒ङ्य॒ज्ञः संक्रा॑म॒त्वित्यासी॑र्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्याप्त्यै॑।  
भूतं॑ भव्यं भवि॒ष्यदिति॑ पर्या॑सीर्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑  
पर्या॑प्त्यै। आ मे॑ गृ॒हा भ॑व॒न्त्वित्या॒भूर्जुहोति॑। सु॒व॒र्गस्य॑  
लो॒कस्याभू॑त्यै। अ॒ग्निना॒ तपोऽन्व॑भव॒दित्यनु॑भूर्जुहोति।  
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑भूत्यै। स्वाहा॑ऽऽधि॒माधी॑ताय॒ स्वाहेति॑  
सम॑स्तानि वैश्व॒दे॒वानि जुहोति॑। सम॑स्तमे॒व द्विष॑न्तं  
भ्रातृ॑व्यमति॑ क्रामति॥६५॥

द॒द्ध्यः स्वाहा॑ हनू॒भ्यां॑ स्वाहेत्यङ्ग॒होमाञ्जु॑होति। अ॒ङ्गे॒अङ्गे॑ वै  
पुरु॑षस्य पा॒प्मोप॑श्लिष्टः। अ॒ङ्गाद॑ङ्गादे॒वेन॑ पा॒प्मन॑स्तेन॑ मुञ्चति।  
अ॒प्ये॒ताय॑ स्वाहा॑ कृ॒ष्णाय॑ स्वाहा॑ श्वे॒ताय॑ स्वाहेत्य॑श्वरू॒पाणि॑  
जुहोति। रू॒पैरे॒वेन॑ सम॑र्धयति। ओष॑धी॒भ्यः स्वाहा॑  
मूले॑भ्यः स्वाहेत्यो॑षधि॒होमाञ्जु॑होति। द्र॒व्यो वा ओष॑धयः।  
पुष्पे॑भ्योऽन्याः फलं॑ गृह्णन्ति। मूले॑भ्योऽन्याः। ता ए॒वोभयी॑रव॒  
रुन्धे॑॥६६॥

वन॑स्पति॒भ्यः स्वाहेति॑ वनस्पति॒होमाञ्जु॑होति। आ॒र॒ण्यस्या॒न्नाद्य॑स्यावरु॑

मेषस्त्वा॑ पच॒तैर॑व॒त्त्वित्यपा॑व्यानि जुहोति। प्रा॒णा वै दे॒वा  
अपा॑व्याः। प्रा॒णाने॒वाव॑ रुन्धे। कू॒प्याभ्यः॑ स्वाहा॒द्ध्यः  
स्वाहेत्य॒पा॑ ५ होमा॑ञ्जुहोति। अ॒प्सु वा आपः॑। अन्नं॑ वा  
आपः॑। अ॒द्ध्यो वा अन्नं॑ जायते। यदे॒वाद्ध्योऽन्नं॑ जाय॑ते। तदव॑  
रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्व एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं च॥१७॥

[१७]

अ॒म्भा॑सि जुहोति। अ॒यं वै लो॒कोऽम्भा॑सि। तस्य॑  
वस॒वोऽधि॑पतयः। अ॒ग्निज्यो॑तिः। यद॒म्भा॑सि जुहोति।  
इ॒ममे॒व लो॒कमव॑ रुन्धे। वसू॑ना॒ ५ सायु॑ज्यं गच्छति।  
अ॒ग्निं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। नभा॑सि जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं॒ वै  
नभा॑सि॥६८॥

तस्य॑ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्यो॑तिः। यन्नभा॑सि जुहोति।  
अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव॑ रुन्धे। रु॒द्राणा॑ ५ सायु॑ज्यं गच्छति। वा॒युं  
ज्योति॑रव॑ रुन्धे। महा॑सि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को  
महा॑सि। तस्या॑दित्या अधि॑पतयः। सूर्यो॑ ज्योतिः॥६९॥

यन्महा॑सि जुहोति। अ॒मुमे॒व लो॒कमव॑ रुन्धे। आ॒दि॒त्याना॑ ५  
सायु॑ज्यं गच्छति। सूर्यं॑ ज्योति॑रव॑ रुन्धे। नमो॑ रा॒ज्ञे नमो॑  
वरु॑णायेति य॒व्यानि॑ जुहोति। अ॒न्नाद्य॒स्यावरु॑ध्यै। म॒योभू॒र्वतो॑  
अ॒भि वा॑तू॒न्ना इति॑ ग॒व्यानि॑ जुहोति। प॒शूना॑मवरु॑ध्यै।  
प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहेति॑ सन्तति॒होमा॑ञ्जुहोति।

सुवर्गस्य लोकस्य संतत्यै ॥ ७० ॥

सिताय स्वाहाऽसिताय स्वाहेति प्रमुक्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रमुक्त्यै। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। दत्वते स्वाहाऽदन्तकाय स्वाहेति शरीरहोमाञ्जुहोति। पितृलोकमेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे। कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तिति परिधीन् युनक्ति। इमे वै लोकाः परिधयः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥ ७१ ॥

यः प्राणतो य आत्मदा इति महिमानौ जुहोति। सुवर्गो वै लोको महः। सुवर्गमेव ताभ्यां लोकं यजमानोऽव रुन्धे। आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामिति समस्तानि ब्रह्मवर्चसानि जुहोति। ब्रह्मवर्चसमेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे। जज्ञि बीजमिति जुहोत्यनन्तरित्यै। अग्नये समनमत्पृथिव्यै समनमदिति सन्नतिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्नत्यै। भूताय स्वाहा भविष्यते स्वाहेति भूताभव्यौ होमौ जुहोति। अयं वै लोको भूतम्॥ ७२ ॥

असौ भविष्यत्। अनयोरेव लोकयोः प्रतितिष्ठति। सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्यावरुध्यै। यदक्रन्दः प्रथमं जायमान इत्यश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव तेनाप्रोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते॥ ७३ ॥



य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्। स  
 एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानं पश्यत्। तानं जुहोत्। तैर्वै स  
 यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव  
 तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै  
 स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७४॥

वै नभांसि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्ट्यै भूतं यजते नवं च॥१८॥ [१८]

एकयूपो वैकादशिनीं वा। अन्येषां यज्ञानां यूपां भवन्ति।  
 एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।  
 बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां  
 यूपां भवन्ति। राज्जुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य।  
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तैज्जन्या  
 अवदन्ति। अवदन्त्यश्वस्य॥७५॥

पाप्मा वै तैजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां  
 पशूनामवदन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सु योनिर्वा  
 अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्व एवास्य योनाववं द्यति।  
 यूपेषु ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरोकेष्वारण्यान्धारयन्ति।  
 पशूनां व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्त्सृजन्ति।  
 पाप्मनोऽपहत्यै॥७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥१९॥ [१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहत्याया अपहत्यै।  
 पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुध्यै।

भ्रूणहृत्यामेवास्मादपहत्य। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि  
गृह्णाति। षड्वैल्वा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुध्यै। षड्वादिराः।  
तेजसोऽवरुध्यै॥७७॥

षट्वालाशाः। सोमपीथस्यावरुध्यै। एकविंशतिः संपद्यन्ते।  
एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय  
इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः।  
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो भवन्ति॥७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति  
तिष्ठति। सर्वं वा अश्वमेध्याप्रोति। अपरिमिता भवन्ति।  
अपरिमितस्यावरुध्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्।  
दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवद्यन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो  
वा अश्वः॥७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवद्यति।  
यदितरेषां पशूनामवद्यति। शतदेवत्यं तेनाव रुन्धे।  
चित्तेऽग्नावधिं वैतसे कटेऽश्वं चिनोति। अप्सुयोनिर्वा  
अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति।  
पुरस्तात्प्रत्यश्च तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्त्सम्यञ्चौ दधाति। अश्वं तूपरं  
गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै।  
आत्मनाऽभि जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति।

सात्माऽमुष्मिँल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव  
 धारां तेनाव रुन्धे। इलुवर्दाय स्वाहा बलिर्वर्दाय  
 स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः। परिवत्सरो बलिर्वर्दः।  
 संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरव रुन्धे। आयुरेवास्मिन्दधाति।  
 तस्मादश्वमेधयाजी जरसा विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरुध्यै भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥२०॥ [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः।  
 यथा वा अश्वो वर्षभा वा वृषाणः सङ्स्फुरेरन्। एवमेव  
 तत्स्तोमाः सङ्स्फुरन्ते। यदेकविंशाः। ते यत्समृच्छेरन्।  
 हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः  
 स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः  
 संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्दश यूपा  
 भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव  
 रुन्धे। य एकादशः। स्तन एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवैनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः  
 स्तोम एकदश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।  
 एकविंश एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः।  
 एकविंशतिर्यूपाः। यथा प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राज्ञा

भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः।  
 एकविंशतिर्यूपाः। एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं  
 वेद। ककुद्ध राज्ञा भवति। यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीर्षाणि  
 वेद। शिरो ह राज्ञा भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति।  
 एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। एतानि वा अश्वमेधे  
 त्रीणि शीर्षाणि। य एवं वेद। शिरो ह राज्ञा भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राज्ञा भवति षट् च॥२१॥ [२१]

देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः  
 प्राजानात्। यदश्वमेधेऽश्वेन मेध्येनोदश्चो बहिष्पवमानं  
 सर्पन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रजात्यै। न वै मनुष्यः सुवर्गं  
 लोकमञ्जसा वेद। अश्वो वै सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद।  
 यदुद्गातोद्गायेत्। यथा क्षेत्रज्ञोऽन्येन पथा प्रतिपादयेत्।  
 तादृक्तत्॥८६॥

उद्गातारमपुरुष्य। अश्वमुद्गीथाय वृणीते। यथा क्षेत्रज्ञोऽञ्जसा  
 नयति। एवमेवैनमश्वः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति। पुच्छमन्वा  
 रभन्ते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। हिं करोति। सामैवाकः।  
 हिं करोति। उद्गीथ एवास्य सः॥८७॥

वडंबा उपं रुन्धन्ति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। अथो  
 यथोपगातारं उपगायन्ति। तादृगेव तत्। उदंगासीदश्चो  
 मेध्य इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्राजापतिरुद्गीथः।

उद्गीथमेवाव रुन्धे। अथो ऋक्सामयोरेव प्रति तिष्ठति।  
हिरण्येनोपाकरोति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेव मुखतो  
दधाति। यजमाने च प्रजासु च। अथो हिरण्यज्योतिरेव  
यजमानः सुवर्गं लोकमेति॥८८॥

तत्स उपाकरोति चत्वारि च॥२२॥ [२२]

पुरुषो वै यज्ञः। यज्ञः प्रजापतिः। यदश्वे पशून्नियुञ्जति।  
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। अश्वं तूपरं गोमृगम्। तानग्निष्ठ  
आलभते। सेनामुखमेव तत्संश्यति। तस्माद्राजमुखं भीष्मं  
भावुकम्। आग्नेयं कृष्णग्रीवं पुरस्ताल्ललाटे। पूर्वाग्निमेव तं  
कुरुते॥८९॥

तस्मात्पूर्वाग्निं पुरस्तात्स्थापयन्ति। पौष्णमन्वञ्चम्। अन्नं वै  
पूषा। तस्मात्पूर्वाग्नावाहार्यमा हरन्ति। ऐन्द्रापौष्णमुपरिष्ठात्।  
ऐन्द्रो वै राजन्योऽन्नं पूषा। अन्नाद्येनैवेनमुभयतः परि गृह्णाति।  
तस्माद्राजन्योऽन्नादो भावुकः। आग्नेयौ कृष्णग्रीवौ बाहुवोः।  
बाहुवोरेव वीर्यं धत्ते॥९०॥

तस्माद्राजन्यो बाहुबलीभावुकः। त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ  
सक्थ्योः। सक्थ्योरेव वीर्यं धत्ते। तस्माद्राजन्यं  
ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बार्हस्पत्यौ पृष्ठे।  
ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो कवचे एवैते अभितः  
पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे

पृषोद॑रम॒धस्ता॑त्। प्र॒ति॒ष्ठामे॒वैतां॑ कुरु॒ते। अथो॑ इ॒यं वै धा॒ता।  
अ॒स्यामे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति। सौ॒र्यं ब॒लक्षं॑ पु॒च्छे॑। उ॒त्से॒धमे॒व तं  
कुरु॑ते। तम्मा॑दु॒त्से॒धम्भ॒ये प्र॒जा अ॒भिस॑श्च॒रन्ति॥११॥

कुरु॑ते ध॒त्ते कुरु॑ते पञ्च॑ च॥२३॥ [२३]

सा॒ङ्ग्रह॑ण्या चतु॑ष्टय्यो यो वै यः पि॒तुश्च॒त्वारो॑ यथा॑ नि॒क्तं प्र॒जाप॑तये त्वा॒ यथा॑ प्रो॒क्षितं॑  
वि॒भूरा॑ह प्र॒जाप॑तिरकामयताश्चमे॒धेन॑ प्र॒जाप॑तिर्न किञ्च॒न सा॑वि॒त्रमा॑ ब्रह्म॑न्प्र॒जाप॑तिर्दे॒वैभ्यः॑  
प्र॒जाप॑ती रक्षा॑सि प्र॒जाप॑तिमीप्सति वि॒भूर॑श्च॒नामा॒न्यम्भा॑स्येक॒यूपो॑ रा॒ज्जु॑दा॒लमे॒कवि॑शो  
दे॒वाः पुरु॑ष॒स्त्रयो॑वि॒ंशतिः॥२३॥

सा॒ङ्ग्रह॑ण्या तस्मा॑द॒श्वमे॒धया॒जी यत्प॑रि॒मिता॒ यद्य॑ज्ञ॒मुखे॒ यो दी॒क्षान्दे॒वाने॒व त्रय॑ इ॒मे सि॒ताय॑  
प्रा॒णापा॒नावे॒वास्मि॒न्तस्मा॑द्वा॒ज॒न्य॑ ए॒क॑नवतिः॥११॥

सा॒ङ्ग्रह॑ण्या स॑श्च॒रन्ति॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः  
प्रपाठकः समाप्तः॥

## ॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।  
तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्त्वाऽष्टादशिभिरवारुन्ध।  
यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्त्वा यजमानोऽवरुन्धे।  
संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः  
पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव  
तैरात्त्वा यजमानोऽवरुन्धे। अग्निष्ठेऽन्यान्पशून्पाकरोति।  
इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते  
सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां पितापुत्रौ।  
व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरङ्गामयोग्रामान्तौ स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा  
अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।  
यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।  
अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।  
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभेत। तेनैव पशूनवरुन्धे।  
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो  
भवन्ति। न यज्ञवेशसम्भवति। न यजमानमरण्यम्मृतं

हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो  
नाम। सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति।  
समन्तिकङ्ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः  
परिमोषिण आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यंतस्त्रीणि च॥१॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स  
एतानुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत।  
तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं  
लोकमवारुन्ध। आरण्यैरमुम्। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते।  
इममेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुनैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः। य  
इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै  
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशव  
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽवरुन्धे।  
वि वा एष प्रजया पशुभिरुद्ध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते।  
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गन्तु लोकन्नापराधोति। प्रजा वै पशव एकादशिनी।  
यदेत एकादशिनाः पशव आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां  
पशून् यजमानोऽवरुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा  
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।  
तामाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥



वि॒राज॑मे॒व तै॒रा॒त्वा यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे। एका॑दश द॒शत॑  
आल॑भ्यन्ते। एका॑दशाक्षरा त्रि॒ष्टुप्। त्रै॒ष्टु॒भाः प॒शवः॑।  
प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। वै॒श्व॒दे॒वो वा अ॒श्वः। ना॒ना॒दे॒व॒त्याः  
प॒शवो॑ भवन्ति। अ॒श्वस्य॑ स॒र्व॒त्वाय॑। ना॒ना॒रू॒पा भव॑न्ति।  
तस्मा॑न्ना॒ना॒रू॒पाः प॒शवः॑। ब॒हुरू॒पा भव॑न्ति। तस्मा॑द्ब॒हुरू॒पाः  
प॒शवः॑ स॒मृ॒द्धौ॥८॥

आ॒र॒ण्याल्लो॑को द॒शिनं॑ आल॑भ्यन्ते ना॒ना॒रू॒पाः प॒शवो॑ द्वे च॥२॥ [२]

अ॒स्मै वै लो॒काय॑ ग्रा॒म्याः प॒शव॑ आल॑भ्यन्ते।  
अ॒मुष्मा॑ आ॒र॒ण्याः। यद्ग्रा॒म्यान्प॒शूना॑ल॒भते॑। इ॒ममे॒व  
तैर्लो॒कम॑व॒रुन्धे॑। यदा॑र॒ण्यान्। अ॒मु॒न्तैः। उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते॑।  
गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒व॒रु॒द्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते॑॥९  
गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। उ॒भय॑स्या॒न्नाद्य॑स्याव॒रु॒द्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते॑।  
गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। उ॒भये॑षां प॒शूना॑म॒व॒रु॒द्धौ। त्रय॑स्त्रयो  
भव॑न्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो  
वद॑न्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्॥१०॥

अ॒स्मि॒ल्लो॑के ब॒हवः॑ का॒मा इति॑। यत्स॑मा॒नी॒भ्यो  
दे॒वता॑भ्योऽन्ये॑ऽन्ये प॒शव॑ आल॑भ्यन्ते। अ॒स्मिन्ने॒व  
तल्लो॑के का॒मा॑न्दि॒धाति॑। तस्मा॑द॒स्मि॒ल्लो॑के ब॒हवः॑ का॒माः।  
त्र॒या॒णात्र॑याणां स॒ह व॒पा जु॑होति। त्र्या॑वृ॒तो वै दे॒वाः।  
त्र्या॑वृ॒त इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑  
कृ॒प्त्यै॑। पर्य॑ग्निकृ॒ताना॑र॒ण्यानु॑त्सृ॒जन्त्य॑हि॒सायै॑॥११॥

अवरुद्धा उभयान्पशूनालभते सत्यादहिंसायै॥३॥ [३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।  
आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।  
अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्।  
वायुमेवास्मै युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान्  
युनक्ति। रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना  
दिवि। नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह।  
कामानेवास्मै युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी  
विपक्षसा। इमे एवास्मै युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहसा।  
अहोरात्रे एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति।  
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं  
प्रतिमुञ्चति। यश एवैनं राज्ञाङ्गमयति। जीमूतस्येव भवति  
प्रतीकमित्याह। यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः  
पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र  
वेद्या एति। एतस्त्वोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न  
इत्याह। वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्ताद्वधात्यावृत्यै।  
यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य  
स्कन्दति। यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु

का॒चा॒ना॒व॒य॑न्ति। लो॒मा॑न्ये॒वा॒स्य॒ तत्स॑म्भ॒रन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुव॒रि॒तिं प्रा॒जाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्रा॒जाप॒त्यो वा अश्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भू॒रि॒तिं म॒हिषी॑। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रि॒तिं परि॑वृ॒त्ती। ए॒षां लो॒का॒ना॒म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्य॒याः का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्य॒म्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्र॑म्भवन्ति। स॒हस्र॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। अप॒ वा ए॒तस्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः क्रा॑मन्ति। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सेति॑ म॒हिष्य॑भ्य॒नक्ति॑। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री। तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु त्रैष्टु॒भेन॒ छन्द॑सेति॑ वा॒वाता॑। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यन्निष्टु॑प॒। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑रुन्धे। आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ऽञ्जन्तु जा॒ग॒तेन॒ छन्द॑सेति॑ परि॑वृ॒त्ती। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शूनव॑रुन्धे। प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रूप॑म्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद॑धति। नास्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीरप॑ क्रा॒मन्ति॑। ला॒जी ३ उ॒च्छाची॑ ३ न॒ यशो॑म॒माँ(४) इत्य॑ति॒रिक्त॑म॒न्नम॑श्वा॒योपा॑हरन्ति। प्र॒जामे॒वान्नादी॑ कुर्व॑ते। ए॒तद्दे॒वा अ॒न्नम॑त्तै॒तदन्न॑म॒द्धि

प्रजापत् इत्याह। प्रजायामेवान्नाद्यन्दधते। यदि नावजिघ्रेत्।  
अग्निः पशुरासीदित्यवघ्रापयेत्। अव हैव जिघ्रति।  
आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी  
सुधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै।  
समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति  
सरूपत्याय॥१९॥

परितस्थुष इत्याहेमे एवास्मै युनक्त्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥४॥—[४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।  
होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवेन ब्रह्मवर्चसेन  
च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणतआयतनो वै  
ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो  
दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्थो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता  
भवति॥२०॥

उत्तरतआयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो वा अग्निः।  
तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धस्तेजस्वितरः।  
यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो वै यूपः। यजमानमेव  
तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह  
द्यौर्वै वृष्टिः पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमवरुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो  
वै बृहद्वयः। अश्वमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह।  
रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह।

श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवावरुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य  
एकाकी चरति। तेज एवावरुन्धे। क उस्विञ्जायते  
पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवावरुन्धे।  
किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्।  
ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनम्महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति।  
पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिवै परोऽन्तः  
पृथिव्याः। वेदिमेवावरुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य  
नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवावरुन्धे।  
पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै  
वृष्णो अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवावरुन्धे। पृच्छामि  
वाचः परमं व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम।  
ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवावरुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि

च॥५॥ [५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजते।  
प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान आहुतीर्जुहोति।  
प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा अपक्रामन्ति।  
अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियन्त्वा प्रियाणाम्।  
वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनान्त्वा निधिपतिः हवामहे वसो

मुमेत्याह। अपैवास्मै तद्धुवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्पंचान्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं न्युवते। अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे धुवनन्तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे प्राणाः। प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। अम्बे अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्। सुभगे काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनामुपनयति। सुवर्गे लोके संप्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनां लोकं गमयति। आऽहमंजानि गर्भधमा त्वमंजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्। यत्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य रजताः। दिवो हरिण्यः। दिशो वा अयस्मर्यः। अवान्तरदिशा रजताः। ऊर्ध्वा हरिण्यः। दिश एवास्मै कल्पयति। कस्त्वा

छ्यति कस्त्वा विशास्तीत्याहाहिः सायै॥ २९॥

हुवते क्रामन्त्यूर्वाधामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ ६॥ [६]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रङ्गमति। योऽश्वमेधेन यजते।  
ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयतादित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रमश्वमेधः।  
श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्ध्वमुच्छ्रयति। वेणुभारङ्गिराविवेत्याह। राष्ट्रं  
वै भारः। राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्या मध्यमेधतामित्याह।  
श्रीर्वै राष्ट्रस्य मध्यम्॥ ३०॥

श्रियमेवावरुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो वै राष्ट्रस्य  
शीतो वातः। क्षेममेवावरुन्धे। यद्धरिणी यवमतीत्याह। विद्धै  
हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति।  
न पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजा पशून् पुष्यति॥ ३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रन्नाभिषिञ्चन्ते  
इयं यका शकुन्तिकेत्याह। विद्धै शकुन्तिका। राष्ट्रमश्वमेधः।  
विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आहलमिति  
सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति। आहतङ्गुभे पस  
इत्याह। विद्धै गर्भः॥ ३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्।  
माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता। असौ पिता।  
आभ्यामेवेनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीर्वै  
वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥ ३३॥

प्रसुलामीति ते पिता ग॒भे मुष्टिम॑त॒ः सय॑दित्याह। वि॒द्वै ग॒भः।  
 रा॒ष्ट्रम्मुष्टिः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं घातु॑कम्।  
 अप॒ वा ए॒तेभ्यः प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। ये य॒ज्ञेऽपू॑तं वदन्ति।  
 दु॒धिका॑व्णो अ॒कारि॑षमिति॒ सुर॑भि॒मती॑मृचं वदन्ति। प्रा॒णा  
 वै सु॑र॒भयः। प्रा॒णाने॒वात्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।  
 आपो॒ हि ष्ठा म॑यो॒भुव॒ इत्य॒द्विर्मा॑र्जयन्ते। आपो॒ वै सर्वा॑  
 दे॒वताः। दे॒वता॑भिरे॒वात्मानं॑ पवयन्ते॥ ३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥७॥ [७]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा प्रे॑णाऽनु प्रावि॑शत्। ताभ्यः पुनः  
 सम्भ॑वितु॒न्नाश॑करोत्। सोऽब्र॑वीत्। ऋ॒ध्रव॑दित्सः। यो मे॒तः पुनः  
 सम्भ॑र॒दिति॑। तन्दे॒वा अ॑श्वमे॒धेनै॒व सम्भ॑रन्। ततो॒ वै त  
 आ॑र्ध्रुवन्। योऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। प्र॒जाप॑तिमे॒व सम्भ॑रत्यु॒धोति॑।  
 पुरु॑ष॒माल॑भते॥ ३५॥

वैरा॒जो वै पुरु॑षः। वि॒राज॑मे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॒ वै  
 वि॒राट्। अन्न॑मे॒वावरु॑न्धे। अश्व॒माल॑भते। प्रा॒जाप॑त्यो वा  
 अश्वः। प्र॒जाप॑तिमे॒वाल॑भते। अथो॒ श्रीर्वा॒ एक॑शफम्।  
 श्रिय॑मे॒वावरु॑न्धे। गा॒माल॑भते॥ ३६॥

य॒ज्ञो वै गौः। य॒ज्ञमे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॒ वै गौः।  
 अन्न॑मे॒वावरु॑न्धे। अ॒जा॒वी आ॑ल॒भते॒ भूम्ने॑। अथो॒ पुष्टि॑र्वै भू॒मा।  
 पुष्टि॑मे॒वावरु॑न्धे। पर्य॑ग्निकृतं पुरु॑षश्चा॒र॒ण्याश्चोत्सृ॑जन्त्यहि॑सायै।  
 उ॒भौ वा ए॒तौ प॒शू आ॑ल॒भ्येते॑। यश्चा॑व॒मो यश्च॑ पर॒मः।



तैऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता  
अभिहुता भवन्ति। नैनन्दङ्गवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा  
अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन  
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥ ८॥ [८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरेहन्।  
एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशात्प्रतिष्ठायां  
ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः।  
ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठाय। देवता अभ्यारोहति। शक्रयः  
पृष्ठम्भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव  
आलभ्यन्ते॥ ३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।  
अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।  
यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्व्या इति।  
ग्व्यान्पशूनुत्तमेऽहन्नालभते॥ ३९॥

तेनैवोभयान्पशूनवरुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभिजितस्याभिजित्यै  
सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्तत एव  
ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति  
द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा  
एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छगलङ्कल्माणङ्किदिदीविं  
विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवात्मानं

समर्धयति। ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।  
 पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवात्मान्  
 समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन  
 यजते। पर्यग्निकृता उत्सृजन्त्यनाव्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥९॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे  
 महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादोऽभवत्।  
 यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे महिमानौ  
 गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या वै वपा।  
 राजा महिमा। यद्वपाम्महिम्नोभयतः परियजति। यजमानमेव  
 राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा वा अन्ये  
 देवाः। उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व एव  
 मेध्यं उभयेऽवरुध्यन्ते। यद्वपाम्महिम्नोभयतः परियजति।  
 तानेवोभयान्प्रीणाति॥४१॥

परियजति षट्॥१०॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या  
 देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः  
 समदन्दध्यात्। स्तेगान्दष्ट्राभ्याम्मण्डूकां जम्येभिरिति।  
 आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसृज्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव  
 देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः  
 समदन्दधाति॥४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति  
 पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः  
 संवत्सर आप्यते। देवासुराः संयन्ता आसन्। तैऽब्रुवन्नग्रयः  
 स्विष्टकृतः। अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धारमुद्धरामहे।  
 अथैतानभि भवामेति। ते लोहितमुदहरन्त। ततो देवा  
 अभवन्॥४३॥

पराऽसुराः। यत्स्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याभिभूत्यै।  
 भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन  
 प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः  
 स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते।  
 न तत्र रुद्रः पशूनभिर्मन्यते॥४४॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्।  
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो  
 यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिर्मन्यते। अयस्मर्येन  
 कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः।  
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो  
 यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभिवन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥११॥ [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्।  
 यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते। आज्येन

जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।  
मेधेनैवास्मिन्मेधेन्दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा  
बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया  
समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।  
पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा  
बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया  
समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो  
द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं  
पूर्वं होतव्यां ३ न्द्विपदां ३ इति। अश्वो वा अश्वस्तोमीयम्।  
पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति।  
तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव चतुष्पदः  
प्रतिष्ठायपति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्।  
यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायश्च्यवेत। द्विपदा  
अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्यर्धयति स्थापयति पञ्च च॥१२॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।  
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।  
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।  
यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। सावित्रियो

भवन्ति॥४९॥

इ॒यं वै सं॒वि॒ता। यो वा अ॒स्यान्न॑श्य॒ति यो नि॒लय॑ते।  
अ॒स्यां वाव॑ तं वि॒न्दन्ति॑। न वा इ॒माङ्क॑श्च॒नेत्या॑हुः।  
ति॒र्यङ्गो॒र्ध्वो॒त्येतु॑म॒र्हती॑ति। यत्सा॒वि॒त्रियो॒ भव॑न्ति।  
स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैन॑मिच्छ॒ति। ई॒श्वरो॒ वा अ॒श्वः प्र॑मु॒क्तः  
परा॑ परा॒वत॑ङ्ग॒न्तोः। यत्सा॒य॒न्धृती॑र्जु॒होति॑। अ॒श्वस्यै॒व यत्यै॑  
धृ॒त्यै॥५०॥ यत्प्रा॒तरि॑ष्टि॒भिर्य॑ज॒ते। अ॒श्वमे॒व तद॑न्विच्छ॒ति।  
यत्सा॒य॒न्धृती॑र्जु॒होति॑। अ॒श्वस्यै॒व यत्यै॑ धृ॒त्यै। तस्मा॑त्सा॒यं  
प्र॒जाः क्षे॒म्या भव॑न्ति। यत्प्रा॒तरि॑ष्टि॒भिर्य॑ज॒ते। अ॒श्वमे॒व  
तद॑न्विच्छ॒ति। तस्मा॑दि॒वा नष्टै॑ष ए॒ति। यत्प्रा॒तरि॑ष्टि॒भिर्य॑ज॒ते  
सा॒य॒न्धृती॑र्जु॒होति॑। अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒वैन॑मन्विच्छ॒ति। अथो॑  
अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒वास्मै॑ योगक्षे॒मङ्क॑ल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या ए॒नम॑न्विच्छुत्येकं च॥१३॥ [१३]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑च्छ्री॒ राष्ट्र॑ङ्का॒मति॑। योऽ॒श्वमे॒धेन॑ यज॒ते।  
ब्रा॒ह्म॒णौ वी॑णागा॒थिनौ॑ गाय॒तः। श्रि॒या वा ए॒तद्रू॑पम्। यद्वी॒णा।  
श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद्ध॒तः। य॒दा खलु॑ वै पु॒रुषः॑ श्रि॒यम॑श्नुते।  
वी॒णाऽस्मै॑ वाद्यते। तदा॑हुः। यदु॒भौ ब्रा॑ह्म॒णौ गा॒येता॑म्॥५२॥

प्र॒भ्र॒शु॒कास्मा॑च्छ्रीः स्या॑त्। न वै ब्रा॑ह्म॒णे श्री र॑मत॒ इति॑।  
ब्रा॒ह्म॒णोऽन्यो॑ गा॒येत्। रा॒ज॒न्योऽन्यः॑। ब्रह्म॒ वै ब्रा॑ह्म॒णः।  
क्ष॒त्र॒रा॒ज॒न्यः। तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतः॑  
श्रीः परि॑गृहीता भवति। तदा॑हुः। यदु॒भौ दि॒वा गा॒येता॑म्।

अपा॑स्माद्राष्ट्र॒ङ्गामेत्॑ ॥ ५३ ॥

न वै ब्रा॑ह्म॒णे रा॒ष्ट्रं र॑म॒त इति॑ । य॒दा ख॒लु वै रा॒जा का॒मय॑ते ।  
अथ॑ ब्रा॒ह्म॒णञ्जि॑नाति । दि॒वा ब्रा॒ह्म॒णो गा॑येत् । नक्तं॑ रा॒ज॒न्यः ।  
ब्रह्म॑णो॒ वै रू॒पम॑हः । क्ष॒त्रस्य॑ रा॒त्रिः । तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च  
क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतो॑ रा॒ष्ट्रं परि॑गृही॒तम्भ॑वति । इत्य॑ददा॒ इत्य॑यज॒था  
इत्य॑पच॒ इति॑ ब्रा॒ह्म॒णो गा॑येत् । इ॒ष्टापूर्त॑ वै ब्रा॒ह्म॒णस्य॑ ॥ ५४ ॥

इ॒ष्टापूर्ते॑नै॒वैनं॑ स॒ सम॑र्धयति । इत्य॑जिना॒ इत्य॑युध्य॒था  
इत्य॑मु॒ सं॒ङ्गाम॑म॒हन्नि॑ति॒ राज॑न्यः । यु॒द्धं वै रा॒ज॒न्यस्य॑ ।  
यु॒द्धेनै॒वैनं॑ स॒ सम॑र्धयति । अ॒क्लृ॒ता वा ए॒तस्य॑र्तव॒ इत्या॑हुः ।  
योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑त॒ इति॑ । ति॒स्रोऽन्यो॑ गा॒यति॑ ति॒स्रोऽन्यः॑ ।  
ष॒द्वप॑द्यन्ते । ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑ । ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयतः । ताभ्या॑  
स॒ स्थाया॑म् । अ॒नो॒युक्ते॑ च॒ शते॑ च॒ ददा॑ति । श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑  
श॒तेन्द्रि॑यः । आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति ॥ ५५ ॥

गायेताङ्गामेद्ब्राह्मणस्य कल्पयतश्चत्वारि च ॥ १४ ॥

[१४]

सर्वे॑षु वा ए॒षु लो॒केषु॑ मृ॒त्यवो॒ऽन्वाय॑न्ताः । तेभ्यो॒ यदाहु॑ती॒र्न  
जु॑हुयात् । लो॒केलो॑क ए॒नं मृ॒त्युर्वि॑न्देत् । मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑  
मृ॒त्यवे॒ स्वाहे॒त्यभि॑पूर्वमाहु॑तीर्जुहोति । लो॒का॒ल्लो॑कादे॒व  
मृ॒त्युम॑वयजते । नैनं॑ लो॒केलो॑के मृ॒त्युर्वि॑न्दति । यद॒मुष्मे॑  
स्वाहा॒ऽमुष्मे॑ स्वाहेति॒ जुह्व॑त्स॒श्चक्षी॑त । ब॒हुं मृ॒त्युम॑मि॒त्रं  
कुर्वी॑त । मृ॒त्यवे॒ स्वाहे॒त्येक॑स्मा ए॒वैका॑ जुहुयात् । ए॒को वा

अमुष्मिँल्लोके मृत्युः॥५६॥

अ॒श॒न॒या॒ मृ॒त्यु॒रे॒व। तमे॒वामुष्मिँल्लो॒केऽव॑यजते। भ्रू॒ण॒हृ॒त्या॒यै  
स्वा॒हेत्य॑वभृथ आहु॑तिं जुहोति। भ्रू॒ण॒हृ॒त्यामे॒वाव॑ यजते।  
तदा॑हुः। यद्भू॒ण॒हृ॒त्या पा॒त्र्याऽथ॑। कस्मा॑द्यज्ञेऽपि॑ क्रियत॒  
इति॑। अमृ॑त्युर्वा अ॒न्यो भ्रू॒ण॒हृ॒त्याया॒ इत्या॑हुः। भ्रू॒ण॒हृ॒त्या  
वाव॑ मृ॒त्युरि॑तिं। यद्भू॒ण॒हृ॒त्यायै॒ स्वा॒हेत्य॑वभृथ आहु॑तिं  
जुहोति॑॥५७॥

मृ॒त्युमे॒वाहु॑त्या तर्पयित्वा प॑रि॒पाणं॑ कृत्वा। भ्रू॒ण॒घ्ने  
भे॒ष॒जं क॑रोति। ए॒तां ह॒ वै मु॑ण्डि॒भ औ॑दन्य॒वः।  
भ्रू॒ण॒हृ॒त्यायै॒ प्राय॑श्चित्तिं वि॒दां च॑कार। यो हा॒स्यापि॑ प्र॒जायां॑  
ब्रा॒ह्म॒णं ह॑न्ति। सर्व॑स्मै तस्मै॑ भे॒ष॒जं क॑रोति। जु॒म्ब॒काय॑  
स्वा॒हेत्य॑वभृथ उ॒त्त॒मा॒माहु॑तिं जुहोति। वरु॑णो॒ वै जु॑म्ब॒कः।  
अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑णमव॑यजते। खल॑तेर्वि॒क्लि॒धस्य॑ शु॒क्लस्य॑  
पि॒ङ्गाक्ष॑स्य॒ मूर्धं जु॑होति। ए॒तद्वै वरु॑णस्य रू॒पम्। रू॒पेणै॒व  
वरु॑णमव॑यजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥१५॥ [१५]

वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः। तन्दे॒वता॑या व्य॑र्धयति। यत्प्रा॑जाप॒त्यं  
क॑रोति। नमो॒ राज्ञे॒ नमो॒ वरु॑णा॒येत्या॑ह। वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः।  
स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या॒ सम॑र्धयति। नमो॑ऽश्वा॒य नमः॑ प्र॒जाप॑तय॒  
इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या॒ सम॑र्धयति।

नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवावरुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिम्मा  
कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं  
समानानां करोति। मान्येहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामाशांस्ते।  
उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति  
नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां  
लोकानांभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्चवते। योऽश्वमेधेन यजते।  
आग्नेयमैन्द्राग्रमांश्चिनम्। तान्पशूलभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो  
भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवावरुन्धे। ब्रह्म वा  
अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्रो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवावरुन्धे। यदांश्चिनो भवति। आशिषामवरुद्धौ।  
त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रतिष्ठिति।  
अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति।  
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।  
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति  
सर्वत्वाय ॥६२॥

अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्रो भवति रुन्धु एकं च॥१६॥ [१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्।  
सौम्यश्चरुम्। सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति।



अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑भि॒रे॒वैन॑मिषज्यति। यत्सौ॒म्यो  
भ॒वति॑। सोमो॒ वा ओष॑धीना॒ऽ राजा॑। याभ्य॑ ए॒वैनं  
वि॒न्दति॑॥६३॥

ताभि॒रे॒वैन॑मिषज्यति। यत्सा॑वि॒त्रो भ॒वति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूत  
ए॒वैन॑मिषज्यति। ए॒ताभि॒रे॒वैनं॑ दे॒वता॑भि॒र्भिष॑ज्यति। अ॒ग॒दो  
है॒व भ॑वति। पौ॒ष्णश्च॒रुन्निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा  
वै श्लौ॒ण्यस्य॑ भि॒षक्। स ए॒वैन॑मिषज्यति। अ॒श्लो॒णो है॒व  
भ॑वति॥६४॥

रौ॒द्रश्च॒रुन्निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त। ए॒तद्दे॒वत्यो॑  
वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या भिषज्यति। अ॒ग॒दो है॒व भ॑वति।  
वै॒श्वान॒रन्द्वाद॑शकपालं॒ निर्व॑पेन्मृगा॒खरे॑ यदि॑ नागच्छेत्। इ॒यं  
वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैनं॑म॒र्चिभ्या॑ परि॒रोध॑मानयति।  
आहै॒व सु॒त्यम॒हर्गच्छ॑ति। यद्य॑धी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नये॑ऽहो॒मुचे॑ऽष्टा॒कपालः॑। सौ॒र्यं प॒यः। वा॒य॒व्यं  
आ॒ज्यभा॑गः। यज॑मानो॒ वा अ॒श्वः। अ॒हंसा॒ वा ए॒ष  
गृ॑हीतः। यस्या॒श्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑। यद॒होमु॑चे  
निर्व॑पति। अ॒हंस॑ ए॒व तेन॑ मुच्यते। यज॑मानो॒ वा अ॒श्वः।  
रेत॑सा॒ वा ए॒ष व्य॑ध्यते॥६६॥

यस्या॒श्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑। सौ॒र्यं रेतः॑। यत्सौ॒र्यं प॒यो  
भ॒वति॑। रेत॑सै॒वैनं॑ स॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो॒ वा अ॒श्वः।

गर्भैर्वा एष व्युध्यते। यस्याश्चो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति।  
वायव्या गर्भाः। यद्वायव्यं आज्यभागो भवति। गर्भैरेवैनं  
स समर्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते।  
इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्वोणो हेव भवत्यधीयादध्यते गर्भैरेवैनं स समर्धयति द्वे च॥१७॥—————[१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मोदनान्त्संस्थिते निर्वपेत्। द्वादशभिर्वेष्टिभिर्यजेतेति  
यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक एनं यज्ञः स्यात्। पापीयास्तु  
स्यात्। आप्तानि वा एतस्य छन्दांसि। य ईजानः। तानि  
क एतावदाशु पुनः प्रयुं जीतेति। सर्वा वै संस्थिते यज्ञे  
वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। कूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता। सा न  
पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मोदनान्त्संस्थिते निर्वपेत्।  
प्रजापतिर्वा ओदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक एनं यज्ञो  
भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश भवन्ति। द्वादशमासाः  
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥१८॥—————[१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन  
यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु  
भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः।  
सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्ववति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै

पयस्वान्नमं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै विधृतो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितम्भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी नाम यज्ञः। आ ह तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नाम यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नाम यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नाम यज्ञः। कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥७२॥

पयस्वान्नमं यज्ञः प्रतिष्ठितम्भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूजस्वान्ययस्वान् विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादश ॥ )॥११॥ [११]

तार्प्येणाश्वं संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनं समर्धयन्ति। यामेन साम्नां प्रस्तोताऽनूपतिष्ठते। यमलोकमेवैनंङ्गमयति। तार्प्यं च कृत्यधीवासे चाश्वं संज्ञपयन्ति। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैव पशूनवरुन्धे।

हिरण्यकशिपु भवति। तेजसोऽवरुद्धै॥ ७३॥

रुक्मो भवति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै। अश्वो भवति। प्रजापतेरात्यै। अस्य वै लोकस्य रूपन्तर्प्यम्। अन्तरिक्षस्य कृत्यधीवासः। दिवो हिरण्यकशिपु। आदित्यस्य रुक्मः। प्रजापतेरश्वः। इममेव लोकन्तर्प्येणाप्नोति॥ ७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवः हिरण्यकशिपुना। आदित्यः रुक्मेण। अश्वेनैव मेध्येन प्रजापतेः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। साष्टितां समानलोकतामाप्नोति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥ ७५॥

अवरुद्ध्या आप्नोत्यष्टौ च॥ २०॥ [२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वं श्वेतम्भूतन्दक्षिणामनयन्। तेऽब्रुवन्। यन्नोनेष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वं सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरालुब्धोऽश्वोऽमं तस्मादश्वो नाम॥ ७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजान्त्समजयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त। तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिमुपवपति। योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥ ७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवावरुन्धे। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिश्चिनोति। तावर्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवावरुन्धे। अथो अर्काश्वमेधयोरेव प्रतितिष्ठति॥ ७८॥

नामं करोति सूर्योग्नेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥ २१॥ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुम्भूतम्मध्यालभन्त। तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा एतद्देवानामहः। यत्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः। यत्सद्यो मेधोऽभवत्॥ ७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुम्भवति। य एवं वेद। यद्वै तत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समैनन्देवास्तेजसे ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥ ८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुम्भूतम्मध्यालभन्त। यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।

तैऽमृतत्वमंगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥  
 प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मामेव  
 गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं  
 बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्य  
 जित्यै। सर्वमेव तेनाप्रोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन  
 यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽभ्वद्यजत एति वेद॥२२॥ [२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य  
 लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी।  
 यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति।  
 एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं  
 जुह्वति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव  
 मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रश्शपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य  
 पदे॥८३॥

यद्द्रश्शपूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति।  
 एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे  
 जुह्वति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव  
 मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः।  
 स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति।  
 अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह

स्म॒ वै पु॒रा। अ॒श्वस्य॒ मे॒ध्यस्य॒ वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जु॒ह्वति॑॥८४॥

प॒दे अ॒ग्नि॒होत्रं॑ जु॒होति॑ त्रीणि॑ च॥२३॥ [२३]

प्र॒जाप॑ति॒स्तम॑ष्टाद॒शिभिः॑ प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यतो॒भाव॑स्मै यु॒ञ्जन्ति॑ तेज॒साऽप॑प्राणा अप॒श्रीरू॑र्ध्वा  
प्र॒जाप॑तिः प्रेणाऽनु॑ प्रथ॒मेन॑ प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत॒ महान्वै॑श्वदे॒वो वा अ॒श्वोऽश्व॑स्य प्र॒जाप॑ति॒स्तं  
य॑ज्ञ॒क्रतु॑भिर॒प॒श्रीर्ब्रा॑ह्मणौ सर्वेषु॑ वारु॒णो यद्य॑श्वन्तदा॒हुरेष॑ वै वि॒भूस्ता॒र्ष्येणा॑दि॒त्याः प्र॒जाप॑तिं  
पि॒तर॑य्यौ वा अ॒श्वस्य॒ मे॒ध्यस्य॒ लोम॑नी त्रयो॑वि॒ंशतिः॑॥२३॥

प्र॒जाप॑तिर॒स्मिंल्लो॑क उत्तर॒तः श्रिय॑मे॒व प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत॒ महान्य॑त्प्रा॒तः प्र वा ए॒ष ए॒भ्यो  
लो॒केभ्यः॑ सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ पयः॒ स्वद्य॑ उ॒ चैनमे॒वं वेदं॑ च॒त्वार्य॑शीतिः॥८४॥

प्र॒जाप॑तिर॒श्वमे॒धं जु॒ह्वति॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः

प्रपाठकः समाप्तः॥





## ॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

### ॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।  
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥  
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।  
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥  
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॑तोऽमु॒तः॑॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒र्द्धिया॑। वा॒य्वश्चा॑  
रश्मि॑पत॒यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भुव॑न॒सूव॑रीः।  
पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सु॒त। म॒हाना॑ग्नीर्महामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः  
स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सु॒त॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑धम्। अ॒पाघ्ना॑म॒प  
चा॒वर्ति॑म्। अ॒पदे॒वीरि॑तो हि॒त। वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताꣳश्च। भुव॑नं  
दे॒व॒सूव॑रीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमु॒दीष॑त।

शि॒वा नः॒ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॒ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॒  
सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑॥३॥

[२४]

स्मृ॒तिः प्र॒त्यक्ष॑मैति॒ह्यम्। अनु॑मानश्चतुष्टयम्। ए॒तैरादि॑त्य-  
मण्डलम्। सर्वै॑रेव॒ विधा॑स्यते। सूर्यो॑ मरी॒चिमाद॑त्ते।  
सर्वस्माद्भु॑व॒नाद॒धि। तस्याः॑ पाकविशेषेण। स्मृ॒तं  
का॒लवि॑शेषणम्। न॒दीव॒ प्रभ॑वात्का॒चित्। अ॒क्षय्या॑त्स्यन्द॒ते  
य॑था॥४॥

तां नद्योऽभि॑ संमाय॒न्ति। सोरुः॑ सती॑ न नि॒वर्त॑ते। ए॒वं  
ना॒नास॑मुत्था॒नाः। का॒लाः संवत्स॑रः॒ श्रिताः॑। अणु॑शश्च  
म॒हश॑श्च। सर्वे॑ समव॒यत्रि॑तम्। सतैः॑ स॒र्वैः संमा॑विष्टः। ऊ॒रुः  
स॒न्न नि॒वर्त॑ते। अधि॑संवत्सरं वि॒द्यात्। तदे॒वं लक्ष॑णे॥५॥

अणु॑भिश्च म॒हद्भि॑श्च। स॒मारूढः॑ प्र॒दृश्य॑ते। संवत्स॑रः  
प्र॒त्यक्षे॑ण। ना॒धिस॑त्वः प्र॒दृश्य॑ते। प॒टरो॑ विक्लि॒धः पि॒ङ्गः।  
ए॒तद्व॑रुणलक्ष॑णम्। यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते। स॒हस्रं॑ तत्र॒ नीय॑ते।  
एक॑ हि शिरो ना॒ना मुखे॑। कृ॒त्स्नं तद॑तुलक्ष॑णम्॥६॥

उभय॑तः सप्तै॑न्द्रिया॒णि। ज॒ल्पितं॑ त्वे॒व दि॒ह्यते॑। शुक्ल॑कृष्णो  
संवत्स॑रस्य। दक्षि॑णवाम॒योः पा॒र्श्वयोः॑। तस्यै॑षा भव॑ति। शु॒क्रं  
तै॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं तै॑ अ॒न्यत्। वि॒षु॒रूपे॑ अ॒हनी॑ द्यौरि॑वासि। विश्वा॑  
हि मा॒या अव॑सि स्वधावः। भ॒द्रा तै॑ पूष॒न्नि॒ह रा॒तिर॒स्त्विति॑।

नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नऽऽदित्यः संवत्सर  
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं  
रूपम्। योऽस्य महानर्थं उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं  
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२५]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा  
इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रजन्ते  
विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा  
सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याज  
सखिविदं सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।  
यदीं शृणोत्यलकं शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुरऋतुना  
नुद्यमानः। विननादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः।  
शुक्लकृष्णौ च षाष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो  
वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः।  
अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते।  
एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु  
वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासा रुद्रगणः।  
ग्रीष्मेणऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषां प्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि।

आदित्यानां॑ निबोध॑त। संवत्सरीणं॑ कर्मफलम्।  
 वर्षाभिर्ददता॑ सह। अदुःखो॑ दुःखचक्षुरिव। तद्भा॑ऽऽपीत  
 इव॑ दृश्यते। शीतेना॑व्यथयन्निव। रुरुदक्ष॑ इव॑ दृश्यते।  
 ह्लादयते॑ ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य॑ चक्षुषी। या वै प्रजा  
 भ्रं॑श्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रं॑श्यन्ते। याः प्रतितिष्ठ॑न्ति।  
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठ॑न्ति। वर्षाभ्य॑ इत्यर्थः॥११॥

[२६]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने क॒नीनि॑के। आङ्गे चाद्र॑णं  
 नास्ति। ऋभूणां॑ तन्निबोध॑त। क॒नका॑भानि॑ वासा॑सि।  
 अ॒हता॑नि निबोध॑त। अन्नम॑श्नीत॑ मृज्मी॑त। अ॒हं वो  
 जी॒वन॑प्रदः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। श॒रद्य॑त्रोप॒दृश्य॑ते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त॑ इव। वा॒तव॑न्तो म॒रुद्ग॑णाः।  
 अ॒मृतो॑ जेतुमिषु॑मुखमिव। सन्नद्धाः॑ सह द॑दृशे॒ ह।  
 अप॒ध्वस्तैर्व॑स्तिव॑र्णैरिव। वि॒शि॒खासः॑ कप॒र्दिनः॑। अ॒क्रुद्ध॑स्य  
 योत्स्य॑मानस्य। क्रुद्धस्यै॒व लोहि॑नी। हे॒मतश्चक्षु॑षी वि॒द्यात्।  
 अ॒क्ष्णयोः॑ क्षिप॒णोरि॑व॥१३॥

दुर्भिक्षं दे॒वल॑ोकेषु। म॒नूना॑मु॒दकं॑ गृहे। ए॒ता वा॒चः प्र॑वद॒न्तीः।  
 वैद्यु॑तो॒ यान्ति॑ शैशि॒रीः। ता अ॒ग्निः प॑र्वम॒ना अ॒न्वैक्ष॑त। इ॒ह  
 जी॒वि॒काम॑परिपश्यन्। तस्यै॒षा भ॑वति। इ॒हेह॑वः स्वत॒पसः॑।  
 मरु॑तः सूर्य॑त्वचः। शर्म॑ स॒प्रथा॑ आवृ॒णो॥१४॥

[२७]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा  
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न  
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन  
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरार्तिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वम्रिरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-  
रित्युज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।  
एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरार्तिः। शिर उत्पिपेष। स  
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य  
स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं  
वेद॥१६॥

[२८]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं  
न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न  
हिंसातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्षिः।  
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि  
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै  
सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं  
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः  
सह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा  
भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॑शुमती॑मतिष्ठत्। इ॒यानः कृ॒ष्णो द॒शभिः  
स॒हस्रैः॑। आव॑र्तमिन्द्रः श॒च्या ध॒मन्त॑म्। उ॒प्सुहि तं  
नृ॒मणाम॑थ॒द्रामि॑ति। ए॒तयै॑वेन्द्रः स॒लावृ॑क्या स॒ह। असुरान्  
प॑रिवृ॒श्चति॑। पृथि॑व्य॒शुम॑ती। ताम॒न्वव॑स्थितः संवत्स॒रो दि॒वं  
च॑। नै॒वं वि॒दुषाऽऽचा॑र्या॒न्तेवा॑सिनौ। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्याता॑म्।  
यो द्रु॒ह्यति॑। भ्र॒श्यते॑ स्व॒र्गालो॑कात्। इ॒त्यृ॒तुम॑ण्ड॒लानि॑।  
सूर्य॑मण्ड॒लान्या॑ख्या॒यिकाः। अ॒त ऊ॒र्ध्वं स॑र्निर्व॒चनाः॥१९॥

[२९]

आ॒रोगो॑ भ्रा॒जः प॒टरः प॒तङ्गः॑। स्व॒र्णरो॑ ज्योतिषि॒मान्  
वि॒भासः॑। ते अ॒स्मै स॑र्वे दि॒वमा॑त॒पन्ति॑। ऊ॒र्जं दु॒हाना॑  
अ॒नप॑स्फुर॒न्त इ॒ति। क॒श्यपो॑ऽष्ट॒मः। स॒ म॒हा॒मेरुं न॑  
ज॒हाति॑। तस्यै॒षा भ॑वति। य॒त्ते शि॒ल्पं क॒श्यप॑ रोच॒नाव॑त्।  
इ॒न्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अ॒र्पिताः॑ स॒प्त  
सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे  
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति।  
भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त  
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त  
सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न

हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं  
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्।  
एकं चाजहत्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।  
तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त  
सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते  
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति।  
सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो  
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः  
सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति।  
एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा  
भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा  
वज्रिन्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां  
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात  
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।  
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।  
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[३०]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं

दैव रात्री। क मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासा मुहूर्ताः।  
निमेषास्तुटिभिः सह। केमा आपो निविशन्ते। यदीतो  
यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये  
समाहिताः॥ २६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे  
भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्।  
येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य  
वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे  
दशस्यै॥ २७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दार्धर्ष पृथिवीमभितो  
मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं  
परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे।  
वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः।  
यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥ २८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं  
मृत्युम्। अवम मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।  
एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु  
मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥ २९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेव  
संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति।



चतुर्मा॑सि च॒ सम्प्र॑ति। पृ॒च्छामि॑ त्वा॑ पाप॒कृतः॑। यत्र॑ या॒तय॑ते  
य॑मः। त्वं नस्तद्ब्र॒ह्मन् प्र॑ब्रूहि। य॒दि वै॑त्थाऽस॒तो गृ॑हान्॥ ३०॥

क॒श्यपा॑दु॒दिताः॑ सू॒र्याः। पा॒पात्रि॑र्घ्नन्ति॒ सर्व॑दा। रोद॒स्योन्त॑र्देशेषु।  
तत्र॑ न्य॒स्यन्ते॑ वा॒सवैः। तेऽश॑रीराः प्र॑पद्यन्ते। य॒थाऽपु॑ण्यस्य॒  
कर्म॑णः। अपा॑ण्य॒पाद॑केशा॒सः। तत्र॑ तेऽयो॒निजा॑ ज॒नाः।  
मृ॒त्वा पुन॑र्मृत्युमा॑पद्यन्ते। अ॒द्यमा॑नाः स्व॒कर्म॑भिः॥ ३१॥

आशा॑तिकाः क्रि॒मय॑ इ॒व। ततः॑ पू॒यन्ते॑ वा॒सवैः। अपै॑तं मृ॒त्युं  
ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। स ख॒ल्वैवं॑ वि॒द्वाह्म॑णः। दी॒र्घश्रु॑त्तमो  
भ॑वति। क॒श्यप॑स्याति॒थिः सिद्ध॑ग॒मनः॑ सिद्धाग॒मनः॑। तस्यै॒षा  
भ॑वति। आय॑स्मिन्त्स॒प्त वा॑स॒वाः। रोह॑न्ति पू॒र्व्या रु॒हः॥ ३२॥

ऋषि॑र्ह दी॒र्घश्रु॑त्तमः। इन्द्र॑स्य घ॒र्मो अति॑थिरिति।  
क॒श्यपः॑ पश्य॑को भ॒वति। यत्सर्वं॑ परिपश्यतीति  
सौ॒क्ष्म्यात्। अथाग्ने॑रष्टपुरुष॒स्य। तस्यै॒षा भ॑वति। अग्ने  
नय॑ सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। विश्वा॑नि दे॒व व॒युना॑नि  
वि॒द्वान्। यु॒यो॒र्ध्यस्म॑ञ्जु॒हुरा॒णमे॑नः। भूयि॑ष्ठां ते नम॒ उक्तिं॑  
वि॒धेमे॒ति॥ ३३॥

[३१]

अ॒ग्निश्च॑ जा॒तवे॑दाश्च। स॒होजा॑ अ॒जिरा॒प्रभुः॑। वै॒श्वान॑रो  
न॒र्यापा॑श्च। प॒ङ्क्तिरा॑धाश्च॒ सप्त॑मः। वि॒सर्पे॑वाऽष्ट॒मोऽग्नी॑नाम्।  
ए॒तेऽष्टौ॑ व॒सवः॑, क्षि॒ता इ॒ति। यथ॑र्त्वे॒वाग्ने॑रर्चिर्वर्णविशेषाः।

नीलार्चिश्च पीतका<sup>॥</sup>र्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-  
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला  
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं  
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।  
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्। अङ्घ्रिर्बम्भारिः।  
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्तसूर्यवर्चाः।  
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च  
देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि  
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी  
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।  
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः  
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये  
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।  
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिर्विपरीताः। सप्तभिर्वा  
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।  
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं

जिन्वन्त्यग्रंय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा  
उपासन्ते। म॒हर्षि॑मस्य गो॒प्तार॑म्। ज॒मद॑ग्निमकुर्वत।  
ज॒मद॑ग्निराप्यायते। छन्दो॑भिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोम॑स्य  
तृ॒प्तासः॑ ॥ ३९ ॥

ब्रह्म॑णा वी॒र्या॑वता। शि॒वा नः॑ प्र॒दिशो॑ दि॒शः। तच्छ्रुं  
योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दै॒वीः  
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।  
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। सोम॑पा (३) असोम॑पा  
(३) इति निगद॑व्याख्याताः ॥ ४० ॥

[३२]

स॒हस्र॑वृ॒दि॒यं भू॑मिः। प॒रं व्यो॑म स॒हस्र॑वृत्। अ॒श्विना॑  
भु॒ज्यु॑नास॒त्या। वि॒श्वस्य॑ जग॒तस्प॑ती। जा॒या भू॑मिः  
प॑तिव्यो॒म। मि॒थुन॑न्ता अ॒तुर्य॑थुः। पु॒त्रो बृ॑हस्प॑ती रु॒द्रः।  
स॒रमा॑ इति॑ स्त्रीपु॒मम्। शु॒क्रं वा॑म॒न्यद्य॑ज॒तं वा॑म॒न्यत्।  
विषु॑रूपे अह॑नी द्यौरि॑व स्थः ॥ ४१ ॥

विश्वा॑ हि मा॒या अव॑थः स्वधाव॑न्तौ। भ॒द्रा वा॑ पू॒षणा॑वि॒ह  
रा॒तिर॑स्तु। वा॒सा॑त्यौ चि॒त्रौ जग॑तो नि॒धानौ॑। द्यावा॑भूमी च॒रथः॑  
स॒ꣳ सखा॑यौ। ताव॑श्विना॑ रा॒सभा॑श्वा हव॑ मे। शु॒भस्प॑ती  
आ॒गत॑ꣳ सूर्य॑या स॒ह। त्यु॒ग्रो॑ह भु॒ज्युम॑श्विनोदमे॒घे। र॒यिं  
न कश्चि॑न्ममृ॒वां (२) अवा॑हाः। तमू॑हथु॒नो॑भि॒रा॑त्म॒न्वती॑भिः।  
अ॒न्तरि॑क्षप्रु॒ङ्गिर॑पोदकाभिः ॥ ४२ ॥

ति॒स्रः, क्ष॒प॒स्त्रि॒हा॒ति॒व्रज॑द्भिः। नास॑त्या भु॒ज्यु॒मू॒ह॒थुः  
प॒त॒ङ्गैः। स॒मु॒द्र॒स्य॒ ध॒न्वं॒त्रा॒र्द्र॒स्य॑ पा॒रे। त्रि॒भी॒रथैः॑ श॒त॒प॒द्भिः  
ष॒ड॒श्वैः। स॒वि॒तारं॑ वि॒त॒न्व॒न्त॒म्। अ॒नु॒ब॒ध्रा॒ति॒ शा॒म्ब॒रः।  
आ॒प॒पूर॑ष॒म्ब॒रश्चै॒व। स॒वि॒तारे॒प॒सो॑ऽभवत्। त्य॑ सु॒तृ॒प्तं  
वि॒दि॒त्वै॒व। ब॒हु॒सो॒म गि॒रं वं॒शी॥४३॥

अ॒न्वे॒ति॒ तु॒ग्रो व॑क्रिया॒न्त॒म्। आ॒य॒सू॒या॒न्त्सो॒म॑तृ॒प्सु॒षु। स  
स॒ङ्गाम॑स्त॒मो॒द्यो॑ऽत्यो॒तः। वा॒चो गाः॑ पि॒पा॒ति॒ तत्। स  
त॒द्गो॒भिः स्त॒वा॑ऽत्ये॒त्य॒न्ये। र॒क्ष॒सा॒न॒न्वि॒ताश्च॑ ये। अ॒न्वे॒ति॒  
परि॑वृ॒त्या॒ऽस्तः। ए॒वमे॒तौ स्था॑ अ॒श्वि॒ना। ते ए॒ते द्युः॑ पृ॒थि॒व्योः।  
अ॒ह॒र॒हृ॒र्ग॒र्भं द॒धा॒थे॥४४॥

तयो॑रे॒तौ व॒त्सा॒व॒हो॒रा॒त्रे। पृ॒थि॒व्या अ॒हः॑। दि॒वो रा॒त्रिः।  
ता अ॒वि॑सृ॒ष्टौ। द॒म्प॒ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ।  
अ॒ग्नि॒श्चा॒दि॒त्यश्च॑। रा॒त्रेर्व॒त्सः। श्वे॒त आ॒दि॒त्यः। अ॒हो॑ऽग्निः॥४५॥  
ता॒म्रो अ॑रु॒णः। ता अ॒वि॑सृ॒ष्टौ। द॒म्प॒ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ  
व॒त्सौ। वृ॒त्रश्च॑ वै॒द्युत॑श्च। अ॒ग्नेर्वृ॒त्रः। वै॒द्युत॑ आ॒दि॒त्यस्य॑। ता  
अ॒वि॑सृ॒ष्टौ। द॒म्प॒ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ॥४६॥

उ॒ष्मा च॑ नी॒हारश्च॑। वृ॒त्र॒स्यो॒ष्मा। वै॒द्युत॑स्य॒ नी॒हारः॑। तौ ता॒वे॒व  
प्र॒ति॒प॒द्ये॒ते। से॒य॑ रा॒त्रीं ग॒र्भि॒णीं पु॒त्रेण॑ सं॒व॑सति। तस्या॒ वा  
ए॒तदु॒ल्ब॒णम्। य॒द्रात्रौ॑ र॒श्मयः॑। यथा॒ गोर्ग॒र्भि॒ण्या॑ उ॒ल्ब॒णम्।  
ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्ब॒णम्। प्र॒ज॒यि॒ष्णुः प्र॒ज॒या च॑ प॒शुभि॑श्च भ॒वति॑।  
य ए॒वं वे॒द। ए॒तमु॒द्य॒न्त॒मपि॑य॒न्तं चे॒ति। आ॒दि॒त्यः पु॒ण्य॑स्य

वृत्सः। अथ पर्वित्राङ्गिरसः॥४७॥

[३३]

प॒वित्रं॑वन्तः॒ परि॒वाज॒मास॑ते। पि॒त॒ैषां॑ प्र॒लो अ॒भिर॑क्षति व्र॒तम्।  
म॒हः स॑मु॒द्रं वरु॑णस्ति॒रोद॑धे। धी॒रा इ॒च्छेकु॑र्ध॒रुणे॑ष्वार॒भम्।  
प॒वित्रं॑ ते॒ वित॑तं ब्रह्म॑ण॒स्पते॑। प्रभु॑र्गात्राणि पर्ये॑षिवि॒श्वतः॑।  
अत॑प्ततनू॒र्न तदा॑मो अ॒श्रुते। शृ॒तास॑ इ॒द्वह॑न्त॒स्तत्स॑मा॒शत।  
ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म्। अस॑तः स॒द्ये तत॑क्षुः॥४८॥

ऋषे॑यः स॒प्तात्रि॑श्च॒ यत्। सर्वे॑ऽत्रयो अ॒ंगस्त्य॑श्च। नक्ष॑त्रैः  
शङ्क॑तोऽवसन्। अथ॑ स॒वितुः॑ श्यावाश्च॒स्याऽव॑र्तिकामस्य।  
अ॒मी य ऋ॒क्षा नि॑हि॒तास॑ उ॒च्चा। नक्तं॑ दद॑श्चे॒ कुह॑चि॒द्विवे॑युः।  
अद॑ब्धानि वरु॑णस्य व्र॒तानि॑। वि॒चाक॑श॒च्चन्द्र॑मा॒ नक्ष॑त्रमेति।  
तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यम्। भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि॥४९॥

धियो॑ यो नः प्रचो॒दया॑त्। तत्स॑वि॒तुर्वृ॑णीमहे। व॒यं दे॒वस्य॑  
भो॒ज॒नम्। श्रेष्ठ॑ सर्व॒धात॑मम्। तुरं॑ भर्ग॑स्य धीमहि।  
अपा॑ंगूह॒त स॒विता॒ तृभीन्। सर्वा॑न्दि॒वो अ॒न्य॑सः। नक्तं॑  
ता॒न्य॑भ॒वन्द्दृ॒शे। अ॒स्थ्य॒श्चा स॑म्भ॒विष्या॑मः। नाम॒ नामै॒व ना॒म  
मै॥५०॥

नपु॑ंसकं पु॒मांश्च॑स्मि। स्था॒वरो॑ऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः।  
य॒जेऽय॑क्षि॒ यष्टा॑हे च। मया॑ भू॒तान्य॑यक्ष॒त। प॒शवो॑ मम  
भू॒तानि॑। अनू॒बन्धो॑ऽस्म्य॒हं वि॒भुः। स्त्रियः॑ स॒तीः। ता उ॑मे

पु॒ंस आ॑हुः। पश्य॑दक्ष॒ण्वान्नवि॑चेत॒दन्धः। क॒विर्यः पु॒त्रः स  
इ॒मा चि॑केत॥५१॥

यस्ता वि॑जानात्स॒वितुः पि॒तास॑त्। अ॒न्धो मणि॑मविन्दत्।  
तम॑नङ्गुलि॒राव॑यत्। अ॒ग्नीवः प्रत्य॑मुश्चत्। तमजि॑ह्वा अ॒सश्च॑त्।  
ऊ॒र्ध्वमूल॑म॒वाक्छा॒खम्। वृ॒क्षं यो वेद॑ सम्प्र॒ति। न स जा॒तु  
जनः॑ श्रद्द॒ध्यात्। मृ॒त्युर्मा मा॒र्यादि॑तिः। ह॒सित॑ रु॒दितं  
गी॒तम्॥५२॥

वीणा॑पणव॒लासि॑तम्। मृ॒तं जी॒वं च यत्कि॑ञ्चित्। अ॒ङ्गानि  
स्ने॒व वि॒द्धि तत्। अ॒तृष्य॑स्तृष्य॒ध्याय॑त्। अ॒स्माज्जा॒ता  
मे॒ मिथू॑ चरन्। पु॒त्रो निर्ऋ॑त्या॒ वैदे॒हः। अ॒चेता॑ यश्च  
चेत॑नः। स॒ तं मणि॑मविन्दत्। सोऽन॑ङ्गुलि॒राव॑यत्। सोऽग्नी॒वः  
प्रत्य॑मुश्चत्॥५३॥

सोऽजि॑ह्वो अ॒सश्च॑त्। नैत॑मृषिं विदित्वा न॒गरं प्र॑विशेत्। य॒दि  
प्र॒विशे॑त्। मि॒थौ चरि॑त्वा प्र॒विशे॑त्। तत्स॑म्भ॒वस्य॑ व्र॒तम्।  
आ॒तम॑ग्रे र॒थं तिष्ठ॑। एका॑श्चमे॒कयो॑ज॒नम्। एक॑च॒क्रमे॑क॒धुरम्।  
वा॒तघ्रा॑जिग॒तिं वि॑भो। न॒ रि॒ष्यति॑ न व्य॒थते॥५४॥

ना॒स्याक्षो॑ या॒तु स॑ज्जति। यच्चे॒तान् रोहि॑ताश्चा॒ग्नेः। र॒थे  
यु॒क्ताऽधि॑तिष्ठति। एक॑या च दश॒भिश्च॑ स्वभू॒ते। द्वाभ्या॑मिष्ट॒ये  
वि॑श॒त्या च। तिसृ॑भिश्च वह॒से त्रि॑श॒ता च। नियु॑द्धि॒र्वाय॑विह  
ता॑ विमु॒ञ्च॥५५॥

आत॑नुष्व॒ प्रत॑नुष्व। उ॒द्धमऽऽध॑म् सन्ध॑म्। आदित्ये  
चन्द्र॑वर्णानाम्। गर्भ॑माधै॒हि यः पुमान्। इतः॑ सि॒क्तः  
सूर्य॑गतम्। च॒न्द्रम॑से रसं॑ कृधि। वारा॑दं जन॑याग्रेऽग्निम्। य  
एको॑ रुद्र॒ उच्य॑ते। अ॒स॒ङ्ख्या॒ताः स॑हस्रा॒णि। स्मर्य॑ते न च  
दृश्य॑ते॥ ५६॥

ए॒वमे॒तं नि॑बोधत। आ॒म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒हि म॒यूर॑रोमभिः।  
मा त्वा केचि॑न्नियेमु॒रि॒न्न पा॒शिनः॑। द॒ध॒न्वेव॑ ता इ॒हि।  
मा म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒मि म॒यूर॑रोमभिः। मा मा  
केचि॑न्नियेमु॒रि॒न्न पा॒शिनः॑। नि॒ध॒न्वेव॑ तां (२) इ॒मि। अणु॑भिश्च  
म॑हद्भिश्च॥ ५७॥

नि॒घृष्वैर॑स॒मायु॑तैः। का॒लैर्हरि॑त्वमाप॒न्नैः। इन्द्रऽऽया॑हि  
स॒हस्र॑युक्। अ॒ग्निर्वि॑भ्राष्टि॒वसनः॑। वा॒युः श्वे॑त॒सिक॑द्रुकः।  
स॒व॒त्स॒रो वि॑षू॒वणैः॑। नित्या॒स्तेऽनु॑च॒रास्त॒वा। सु॒ब्रह्म॑ण्योः  
सु॒ब्रह्म॑ण्योः सु॒ब्रह्म॑ण्योम्। इन्द्रऽऽग॑च्छ॒ हरि॑व आ॒गच्छ॑  
मे॒धाति॑थेः। मेष॑ वृष॒णश्च॑स्य मे॒ने॥ ५८॥

गौरा॑वस्क॒न्दिन्न॑ह॒ल्यायै॑ जा॒र। कौ॒शिक॑ब्राह्म॒ण गौ॑तम॒ब्रुवा॑ण।  
अ॒रु॒णाश्वा॑ इ॒हाग॑ताः। वस॑वः पृथि॒वि॒क्षितः॑। अ॒ष्टौदि॑ग्वास॒सो-  
ऽग्नयः॑। अ॒ग्निश्च॑ जा॒तवे॑दा॒श्चेत्ये॑ते। ताम्रा॑श्वा॒स्ताम्र॑थाः।  
ताम्र॑वर्णा॒स्तथा॑ऽसि॒ताः। दण्ड॑हस्ताः॒ खाद॑ग्दतः। इतो॑ रुद्राः  
परा॒ङ्गताः॑॥ ५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।  
 विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति  
 तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः  
 प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं  
 करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति।  
 वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि।  
 ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[३५]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद  
 न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।  
 अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न  
 चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममं  
 दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं  
 महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता  
 स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।  
 अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये  
 जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्पूर्य  
 युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदितिः।



ताननु॒क्रमि॑ष्यामः। मि॒त्रश्च॑ वरु॒णश्च॑। धा॒ता चा॑र्य॒मा च॑।  
अ॒ंशश्च॑ भग॑श्च। इन्द्रश्च॑ वि॒वस्वा॑श्चेत्येते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो  
ह॒ंसः शु॑चिषत्। ब्रह्म॑ज॒ज्ञानं॑ तदि॒त्प॒दमि॑ति। ग॒र्भः  
प्रा॒जाप॒त्यः। अथ॑ पु॒रुषः॑ स॒प्त पु॒रुषः॑॥६३॥

[यथा॒स्थानं॑ गर्भि॒ण्यः]

[३६]

योऽसौ॑ त॒प॒न्नुदे॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायो॒देति॑। मा  
मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायोद॒गाः। अ॒सौ  
यो॑ऽस्त॒मेति॑। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दाया॒ऽस्तमे॑ति। मा मे॑  
प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दाया॒ऽस्तङ्गाः॑। अ॒सौ  
य आ॒पूर्य॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥

मा मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।  
अ॒सौ यो॑ऽप॒क्षीय॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा  
मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒  
नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति  
च। मा मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत्  
मोत्सृ॑पत॥६५॥

इ॒मे मा॒सांश्चा॑र्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒  
चोत्स॑र्पन्ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑  
प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑

प्राणैरपंप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्।  
मा मम प्राणैरपंप्रसृपत् मोत्सृपत्। अयं संवत्सरः। सर्वेषां  
भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पति चोत्सर्पति च॥६६॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपंप्रसृपत् मोत्सृपत्।  
इदमहः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पति चोत्सर्पति च। मा  
मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपंप्रसृपत् मोत्सृपत्।  
इयं रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पति चोत्सर्पति च।  
मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपंप्रसृपत् मोत्सृपत्।  
ॐ भूर्भुवः स्वः। एतद्वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६७॥

[३७]

अथऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने  
स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा  
भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।  
सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।  
अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां  
स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने  
स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने  
स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने  
स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा  
नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[३८]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[३९]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

व्यवदातीनाः रुद्राणीनाः स्थाने स्वतेजसा भानि।  
 वासुकिवैद्युतीनाः रुद्राणीनाः स्थाने स्वतेजसा भानि।  
 रजतानाः रुद्राणीनाः स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणाः  
 रुद्राणीनाः स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानाः रुद्राणीनाः  
 स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानाः रुद्राणीनाः स्थाने  
 स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनाः रुद्राणीनाः स्थाने  
 स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानाः रुद्राणीनाः स्थाने स्वतेजसा  
 भानि। अवपतन्तीनाः रुद्राणीनाः स्थाने स्वतेजसा भानि।  
 वैद्युतीनाः रुद्राणीनाः स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः  
 स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[४०]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा  
 भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा  
 भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा  
 भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा  
 भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।  
 नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस  
 उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य  
 स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं  
 मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[४१]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।  
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।  
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।  
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ  
 यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

[४२]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो  
 वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रेः  
 पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।  
 त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।  
 आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।  
 चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्ने।  
 एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि  
 देवाः॥७४॥

[४३]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च  
 सूर्यश्च। सह संश्वस्करर्द्धिया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।  
 मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे  
 सुत। महानाम्रीर्महामानाः। महसो महसुः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा

रक्षः। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम्। अ॒पा॑घ्रा॒मप॑चा॒वर्ति॑म्।  
अ॒पदे॒वीरि॒तो हि॑त। व॒ज्रं दे॒वीर॒जीता॑श्च। भुव॑नं दे॒वसू॒वरीः।  
आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नो॒र्ध्वमु॒दीष॑त॥ ७६॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।  
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रिष्ट॑नेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।  
के॒तवो॑ अरु॒णास॑श्च। ऋ॒षयो॑ वा॒तर॑श॒नाः। प्र॒तिष्ठाꣳ श॑तधा॒ हि।  
स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धा॒यस॑म्। शि॒वा नः॑ श॒न्तमा॑ भवन्तु।  
दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑  
स॒न्दृशि॑॥ ७७॥

[४४]

योऽ॒पां पु॒ष्पं वेद॑। पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् प॒शुमा॑न् भ॒वति॑।  
च॒न्द्रमा॑ वा अ॒पां पु॒ष्पम्। पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् प॒शुमा॑न् भ॒वति॑।  
य ए॒वं वेद॑। योऽ॒पामा॑य॒तनं॑ वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति।  
अ॒ग्निर्वा अ॒पामा॑य॒तनम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽ॒ग्नेरा॑य॒तनं॑  
वेद॑॥ ७८॥

आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वा अ॒ग्नेरा॑य॒तनम्। आ॒यत॑नवान्  
भवति। य ए॒वं वेद॑। योऽ॒पामा॑य॒तनं॑ वेद॑। आ॒यत॑नवान्  
भवति। वा॒युर्वा अ॒पामा॑य॒तनम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो  
वा॒योरा॑य॒तनं॑ वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॥ ७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽमुष्यं तपत आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्यं तपत आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमस आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै चन्द्रमस आयतनम्। आयतनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्यऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्यऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवत्सरो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः संवत्सरस्यऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै संवत्सरस्यऽऽयतनम्।

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयं सन्न। सूर्ये शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे वै लोका अपां रसः। तेऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च संस्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥



इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं  
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।  
तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा  
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[४५]

आपो वा इदमांसन्तसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपुर्णे  
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं  
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा  
वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे  
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो  
मनीषेति। उपैन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं  
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य  
यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय  
उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो  
रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।  
मम वैत्वङ्मांसम्। समभूत्॥९२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्।  
स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्।

तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्व॑ सम॑भूः। त्वमिदं पूर्वः कुरु॒ष्वेति॑। स  
इत आ॒दायापः॑॥१३॥

अ॒ञ्जलि॑नां पुरस्ता॑दुपाद॑धात्। ए॒वाह्ये॑वेति॑। ततं आ॒दित्य॑  
उद॑तिष्ठत्। सा प्राची॑ दिक्। अथा॑रुणः के॒तुर्दक्षि॑णत  
उपाद॑धात्। ए॒वाह्य॑ इति॑। ततो॒ वा अ॒ग्निरुद॑तिष्ठत्। सा  
दक्षि॑णा दिक्। अथा॑रुणः के॒तुः प॒श्चादुपाद॑धात्। ए॒वा हि  
वायो॒ इति॑॥१४॥

ततो॑ वा॒युरुद॑तिष्ठत्। सा प्र॒तीची॑ दिक्। अथा॑रुणः के॒तुरुत्तर॑त  
उपाद॑धात्। ए॒वाही॒न्द्रेति॑। ततो॒ वा इन्द्र॑ उद॑तिष्ठत्। सोदी॑ची  
दिक्। अथा॑रुणः के॒तुर्मध्यं॑ उपाद॑धात्। ए॒वा हि पू॒षन्नि॑ति॑।  
ततो॒ वै पू॒षोद॑तिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथा॑रुणः के॒तुरु॒परि॑ष्ठादुपाद॑धात्। ए॒वा हि दे॒वा इति॑।  
ततो॑ दे॒वमनु॑ष्याः पि॒तरः॑। ग॒न्ध॒र्वाप्सर॑सश्चोद॑तिष्ठन्। सोर्ध्वा॑  
दिक्। या वि॒प्रुषो॑ वि॒परा॑पतन्। ताभ्यो॑ऽसु॒रा रक्षा॑सि  
पिशा॒चाश्चोद॑तिष्ठन्। तस्मा॒त्ते परा॑भवन्। वि॒प्रुङ्गो॑ हि ते  
सम॑भवन्। तदे॒षाऽभ्यनू॑क्ता॥१६॥

आपो॑ ह॒ यद्व॑हतीर्गर्भ॑मायन्। दक्षं॑ दधा॑ना ज॒नय॑न्तीः  
स्वय॑म्भुम्। ततं इ॒मेध्य॑सृज्यन्त॒ सर्गाः॑। अ॒द्भ्यो वा इ॒दं  
सम॑भूत्। तस्मा॑दिदं॑ सर्वं॑ ब्रह्म॑ स्वय॑म्ब्विति॑। तस्मा॑दिदं॑  
सर्वं॑ शिथि॑लमि॒वाऽध्रु॑वमि॒वाभव॑त्। प्र॒जाप॑ति॒र्वाव

तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।  
तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः  
प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।  
आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमाप्त्वा।  
सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्रविशति। य एवं वेद॥१८॥

[४६]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपाः रूपाणि।  
मेघो विद्युत्। स्तनयिबुवृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति  
वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या  
आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो  
ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै  
तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।  
तस्माद्वक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः  
पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति।  
वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव  
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।  
तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य

उप॑दधाति। इ॒यं वै सं॒म्भार्याः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।  
प॒ल्व॒ल्या गृ॑ह्णाति। ता उ॒परि॑ष्ठादुपाद॑धाति॥१०१॥

अ॒सौ वै प॑ल्व॒याः। अ॒मुष्या॑मे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति। दि॒क्षूप॑दधाति।  
दि॒क्षु वा आपः॑। अ॒न्नं वा आपः॑। अ॒द्ध्यो वा अ॒न्नं जा॑यते।  
यदे॒वाद्ध्योऽन्नं॑ जाय॑ते। तदव॑रुन्धे। तं वा ए॒तम॑रु॒णाः के॒तवो॑  
वा॒त॑र॒श॒ना ऋ॒षयो॑ऽचिन्वन्। तस्मा॑दारुणके॒तुकः॑॥१०२॥

तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। के॒तवो॑ अरु॑णासश्च। ऋ॒षयो॑ वा॒त॑र॒श॒नाः।  
प्र॒ति॑ष्ठा५ श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धाय॑स॒मिति॑।  
श॒तश॑श्चै॒व स॒हस्र॑शश्च॒ प्रति॑तिष्ठति। य ए॒तम॑ग्निं चि॑नुते। य  
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०३॥

[४७]

जा॒नुद॒घ्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॑त्वा। अ॒पां पू॑रयति। अ॒पा५ सं॒र्व॒त्वाय॑।  
पु॒ष्कर॑प॒र्ण५ रु॒क्मं पु॑रुष॒मित्यु॑प॑दधाति। तपो॒ वै पु॑ष्करप॒र्णम्।  
स॒त्य५ रु॒क्मः। अ॒मृतं॑ पु॒रुषः॑। ए॒ताव॑द्वा वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्।  
याव॑दे॒वास्ति॑॥१०४॥

तदव॑रुन्धे। कूर्ममु॑प॑दधाति। अ॒पामे॒व मे॒धम॑व॑रुन्धे। अथो॑  
स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॑ष्ट्यै। आ॒प॑मा॒पाम॑पः सर्वाः॑।  
अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्नि॒र्वायु॑श्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह  
सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑ इति॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒प॒तयः॑। लो॒कं  
पृ॑णच्छि॒द्रं पृ॑ण॥१०५॥

यास्ति॒स्रः पर॑म॒जाः। इन्द्र॒घोषा वो॒ वसु॑भिरे॒वाह्ये॒वेति॑।  
 पञ्च॒चितय॑ उप॑दधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः। तं चि॑नुते।  
 लो॒कं पृ॑णया द्वितीया॒मुप॑दधाति। पञ्च॑ पदा॒ वै वि॒राट्।  
 तस्या॒ वा इ॒यं पादः॑। अ॒न्तरि॑क्षं पादः॑। द्यौः पादः॑। दि॒शः  
 पादः॑। प॒रोर॑जाः पादः॑। वि॒राज्ये॒व प्र॒ति॑तिष्ठति। य ए॒तम॒ग्निं  
 चि॑नुते। य उ॑चैनमे॒वं वेद॑॥१०६॥

[४८]

अ॒ग्निं प्र॑णीयो॒पसमा॑धाय। तम॒भित ए॒ता अ॒बीष्टका॑ उप॑दधाति।  
 अ॒ग्निहो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे चा॑तुर्मा॒स्येषु॑। अथो॑  
 आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति॑। अथ॑ ह स्माहारुणः  
 स्वा॒यम्भुवः॑। सा॒वि॒त्रः सर्वो॑ऽग्निरित्यन॑नुषङ्गं म॒न्यामहे॑। नाना॑  
 वा ए॒तेषां॑ वी॒र्या॑णि। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥१०७॥

स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वानः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं चि॑न्वानः।  
 क॒म॒ग्निं चि॑नुते। ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॑न्वानः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।  
 चा॒तुर्हो॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वानः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। वै॒श्व॒सृज॑म॒ग्निं  
 चि॑न्वानः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥१०८॥

उ॒पा॒नु॒वाक्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वानः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।  
 इ॒ममा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं चि॑न्वान इति॑। वृषा॒ वा अ॒ग्निः।  
 वृषा॑णौ स॒स्फाल॑येत्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मा॑न्नानुष॒ज्यः।  
 सो॒त्तर॑वेदिषु॑ क्र॒तुषु॑ चिन्वीत। उ॒त्तर॑वेद्या॒ ह्य॒ग्निश्ची॒यते॑।  
 प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्  
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्  
पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्  
भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षणको भवति।  
य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।  
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरश्चिन्वीत।  
वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो  
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा  
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।  
वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं  
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा  
एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनन्तिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं  
वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।  
नोदकस्याघातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुंका आपः।  
य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[४९]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं  
च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।

आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता  
तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः।  
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं  
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठत् मा स्वप्ता।  
अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण  
सयुजोषसः। युवां सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको  
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनऽऽवृतां  
पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः।  
विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसा सम्परीवृताम्। पुरं  
हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी।  
इह चामुत्र चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी  
मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते।  
अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापैक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च  
ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।  
अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेत वीत वि  
च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-

भिर्व्यक्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दात्वव॒सान॑मस्मै। नृ मु॑णन्तु नृपा॒त्वर्यः॑। अ॒कृ॒ष्टा ये  
च॒ कृ॒ष्टजाः॑। कु॒मारी॑षु क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॒ ये हि॒ताः।  
रेतः॑ पीता॒ आण्ड॑पीताः। अ॒ङ्गारे॑षु च॒ ये हु॒ताः। उ॒भया॑न्  
पु॒त्रपौ॒त्रका॑न्। यु॒वेऽहं॑ य॒मराज॑गान्। श॒तमि॒त्रु श॒रदः॑॥११९॥

अदो॒ यद्व॒ह्म विल॒बम्। पि॒तृणां॑ च॒ यम॑स्य॒ च।  
वरु॑ण॒स्याश्विनो॒रग्रेः॑। म॒रुता॑ च वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यव॒णं मे  
अस्तु॑। स ह्ये॒वास्मि॑ स॒नात॑नः। इति॑ नाको ब्र॒ह्मिश्र॑वो॒ रायो॑  
धन॑म्। पु॒त्राना॑पो॒ देवी॑रि॒हऽऽहि॑त॥१२०॥

[५०]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शीर्ष्णीं च। अपे॒तो निर्ऋ॑तिः ह॒थः। परि॑बाधः  
श्वेत॑कुक्षम्। नि॒जङ्घः॑ श॒बलो॑दरम्। स॒ तान् वा॒च्याय॑या स॒ह।  
अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्दशः॑। ई॒र्ष्या॒सूये॑ बु॒भुक्षा॑म्। म॒न्युं कृ॒त्यां च॑  
दी॒धिरे। रथे॑न किं शु॒काव॑ता। अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्दशः॑॥१२१॥

[५१]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॒त्राय॑ मी॒ढुषै॑। स नो॑  
य॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य॒ स्वरा॑जे। हृ॒दो  
अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ सन्त्व॒स्मे।  
सु॒पि॒प्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। गवा॑  
कृ॒णोत्य॑र्वताम्। प॒र्जन्यः॑ पुरु॒षीणा॑म्॥१२२॥



[५२]

पुनर्मा॑मै॒त्विन्द्रि॑यम्। पुन॒रायुः पुन॒र्भगः। पुन॒र्ब्राह्म॑णमैतु  
मा। पुन॒र्द्रवि॑णमैतु मा। यन्मे॒ऽद्य रे॒तः पृ॒थि॒वीम॑स्कान्।  
यदोष॑धीर॒प्यसं॒रद्य॑दापः। इ॒दं तत्पुन॑राददे। दी॒र्घायु॑त्वाय॒  
वर्च॑से। यन्मे॒ रे॒तः प्र॑सि॒च्यते॑। यन्म॒ आजा॑यते पुनः। तेन॑  
माम॒मृतं॑ कुरु। तेन॑ सु॒प्रज॑सं कुरु॥१२३॥

[५३]

अ॒ज्यस्ति॒रोऽधा॑ऽजायत। तव॑ वैश्र॒वणः स॑दा। ति॒रोऽधे॑हि  
स॒प॒त्नान्नः॑। ये अपो॑ऽश्र॒न्ति के॒चन॑। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वैश्र॑व॒णः।  
रथ॑ सह॒स्रव॑न्धुरम्। पु॒रुश्च॑क्र॒ सह॑स्राश्वम्। आ॒स्था॒याया॑हि  
नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमा॑व॒हन्ति॑। धनं॑ गा॒वो ह॑स्ति  
हि॒र॒ण्यम॑श्वान्॥१२४॥

अ॒साम॑ सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। श्रि॒यं बि॒भ्रतो॑ऽन्न॒मुखीं॑  
वि॒राज॑म्। सु॒दर्श॑ने च॒ क्रौ॒श्चे च॑। मै॒ना॒गे च॑ म॒हा॒गिरौ॑।  
श॒त॒द्वा॒ट्टार॑गम॒न्ता। स॒ह्यार्यं॑ न॒गरं॑ तव॑। इति॑ म॒न्त्राः।  
क॒ल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॑ ब॒लिः ह॑रेत्। हि॒र॒ण्यना॑भये  
वि॒तु॒दये॑ कौ॒बेरा॑याय॒ बलिः॑॥१२५॥

सर्व॑भू॒ताधि॑पतये नम इति। अथ ब॒लिः ह॒त्वोप॑तिष्ठेत्।  
क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं वैश्र॑व॒णः। ब्रा॒ह्मणा॑ वयु॒ः स्मः। नम॑स्ते  
अस्तु मा मां हि॒ंसीः। अ॒स्मात्प्र॑वि॒श्यान्न॑म॒द्धीति॑। अथ  
तम॑ग्निमा॒दधी॑त। यस्मि॒न्नेत॑त्कर्म प्र॒युञ्जी॑त। ति॒रोऽधा॑ भूः।

तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां  
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत।  
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरोऽधा  
भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः  
स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरहुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः  
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः  
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था  
न सिद्ध्यन्ते। यस्तै विघातुको भ्राता। ममान्तरहृदये  
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवधीत्। मयि  
स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय  
कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो  
ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो  
अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाः शतधा हि।  
सुमाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।  
दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम  
सन्दृशि॥१२९॥

[५४]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः

समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।  
चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयत्।  
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्त्विन्द्रियमि-  
त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥  
असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।  
चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति  
व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।  
अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं सङ्स्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा-  
नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।  
धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।  
यथाशक्ति वा। एवङ्स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।  
तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[५५]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।  
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तूयामि। व्यशेम देवहितं यदायुः।  
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।  
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

## ॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम  
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते  
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां  
वयं स्वर्गं लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः  
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा  
अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं  
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्  
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो  
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते  
यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजत वा  
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं  
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं  
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्  
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीतऽऽदित्यो  
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति  
तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति  
यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम

शाम्यन्ति तदु ह वा एते ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां  
 गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति ता एता आपो  
 वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति  
 यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानम् अवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं  
 यन्तम् आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्सकलं  
 भद्रमश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं  
 वेद॥ २॥

[२]

यद्देवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा  
 मुश्चतर्तस्यर्तेन मामिता देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृत-  
 मूदिमा। तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषंसः। ऋतेन  
 द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं  
 चानृतमूदिमा। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः।  
 ते नो मुश्चन्त्वेनसो यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत  
 जामिशंसाज्यायंसः शंसादुत वा कनीयसः। अनाधृष्टं  
 देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि॥ ३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवज्ज्यां शिश्रैर्यदनृतं  
 चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुश्चतु  
 चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन  
 सूर्यं तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं  
 ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह

येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॑ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृ॒णो भ॑वामि  
जी॒वन्ने॒व प्र॒ति तत्ते॑ द॒धामि॑। य॒न्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पे॒ष  
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑श॒साति॑कामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता  
यदा॑प॒ इ॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑  
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृ॒णम॒हं ब॒भू॒वादि॑त्सन्वा स॒ञ्ज॒गर॒ जनै॑भ्यः।  
अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दिन्द्रश्च॒ संवि॑दानौ प्रमु॒ञ्चता॑म्। यद्ध॒स्ताभ्यां  
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॒श्या  
च॒ राष्ट्र॑भृच्च॒ तान्य॑प्सरसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॒श्ये  
राष्ट्र॑भृत्कि॒ल्बि॑षाणि॒ यदक्ष॑वृत्त॒मनु॑दत्तमे॒तत्। ने॒त्रं ऋ॒णानृ॒णव॒  
इत्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जु॒राय॑। अ॒व ते॒ हे॒ळ  
उदु॑त्त॒ममि॑मं मे॒ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं  
नो अ॒ग्रे। सङ्कु॑सुको॒ विकु॑सुको॒ निर्ऋ॒थो यश्च॑ नि॒स्वनः॑।  
तेऽ(१)स्मद्य॑क्ष॒मना॑ंगसो दू॒रादूर॑म॒चीच॑तम्। निर्य॑क्ष॒मची॑चते  
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्मत्स॑मृच्छा॒तै तम॑स्मै  
प्रसु॑वामसि। दुःश॒ःसा॒नुश॒ःसा॒भ्यां घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।  
तेना॒न्योऽ(१)स्मत्स॑मृच्छा॒तै तम॑स्मै प्रसु॑वामसि। सं वर्च॑सा  
प॒र्यसा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ स॒ शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो  
अत्र॒ विद॑धातु रा॒योऽनु॑मार्ष्टु॒ तन्वो॑(१) यद्वि॒लि॑ष्टम्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒द्यम॑ग्निर्वरे॒ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण आया॑ति  
 परा॒यक्ष्म॑ सुवामि ते। आ॒युर्दा अ॑ग्रे ह॒विषो॑ जुषा॒णो  
 घृत॑प्र॒तीको॑ घृतयो॑निरेधि। घृतं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒ गव्यं॑  
 पि॒तेवं पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादिमम्। इ॒मम॑ग्न आ॒युषे॑ वर्च॑से कृधि  
 ति॒ग्ममो॑जो वरुण॒ सः शि॑शाधि। मा॒तेवा॑स्मा अ॒दिते॑ शर्म  
 यच्छु॒ विश्वे॑ देवा॒ जर॑दष्टिर्यथाऽस॑त्। अ॒ग्न आ॒यूँषि॑ पवस्  
 आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्। अ॒ग्रे पव॑स्व  
 स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑ पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॑षिः पव॑मानः पा॒ञ्चज॑न्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे  
 महा॑ग॒यम्। अ॒ग्रे जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताजा॑तवेदो  
 नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ  
 उ॒द्भौ। सह॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताजा॑तवेदो  
 नुद॑स्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यः स्या॑म  
 प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्रे यो नो॑ऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो  
 जि॒घाँस॑ति। ताँस्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अ॒ग्रे  
 यो नो॑ऽभि॒दास॑ति स॒मानो॑ यश्च॒ निष्प॑ः। तं व॒यः स॒मिधं॑  
 कृ॒त्वा तु॒भ्यम॒ग्रेऽपि॑ दध्म॑सि॥७॥

यो नः॑ शपा॒दश॑पतो॒ यश्च॑ नः॑ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॑ तस्मै॑  
 नि॒मृक्क॑ सर्व॒ पा॒पः स॒मूह॑ताम्। यो नः॑ स॒पत्नो॒ यो र॑णो  
 म॒र्तोऽभि॑दास॑ति देवाः। इ॒ध्मस्ये॑व प्र॒क्षाय॑तो॒ मा तस्यो॑च्छे॒षि

किं च॒न। यो मां द्वेष्टि॑ जा॒तवे॒दो यं चा॒हं द्वेष्मि॒ यश्च॒  
 मा॒म्। सर्वा॑ऽस्ता॒नग्रे॒ सन्द॑ह॒ याऽश्वा॑हं द्वेष्मि॒ ये च॒ मा॒म्।  
 यो अ॒स्मभ्य॑म॒राती॒याद्य॑श्च॒ नो द्वे॑षते॒ जनः॑। नि॒न्दा॒द्यो  
 अ॒स्मान्दि॒प्साच्च॒ सर्वा॑ऽस्ता॒न्मष्म॑षा॒ कुरु॑। स॒शितं॑ मे  
 ब्र॒ह्म स॒शितं॑ वी॒र्या(१)म्ब॒लम्। स॒शितं॑ क्ष॒त्रं मे॑ जि॒ष्णु  
 यस्या॒हमस्मि॑ पु॒रोहि॑तः। उ॒दे॒षां बा॒हू अ॑ति॒रमु॒द्वर्चो॑ अथो  
 ब॒लम्। क्षि॒णोमि॑ ब्र॒ह्मणा॒ऽमित्रा॑नु॒न्नयामि॑ स्वा(१)म् अ॒हम्।  
 पुन॑र्म॒नः पुन॑रायु॒र्म आ॒गात्पुन॑श्चक्षुः पुनः॒ श्रोत्रं॑ म॒ आ॒गात्पुनः॑  
 प्रा॒णः पुन॑राकू॒तं म॒ आ॒गात्पुन॑श्चित्तं पुन॒राधी॑तं म॒ आ॒गात्।  
 वै॒श्वान॒रो मेऽद॑ब्धस्त॒नूपा अव॑बाध॒तां दुरि॑तानि॒ विश्वा॑॥८॥

[५]

वै॒श्वान॒राय॒ प्रति॑वेदयामो॒ यदी॑नृ॒णः स॑ङ्ग॒रो दे॒वता॑सु। स  
 ए॒तान्पाशा॑न् प्र॒मुच॑न् प्रवे॒द स नो॑ मु॒ञ्चातु॑ दुरि॒ताद॑व॒द्यात्।  
 वै॒श्वान॒रः प॒व॒यान्नः॑ प॒वित्रै॑र्यत्स॑ङ्ग॒रम॒भिधा॑वा॒म्याशा॑म्।  
 अ॒ना॒जा॒न॒न्मन॑सा॒ याच॑मानो॒ यदत्रै॑नो॒ अव॑ तत्सु॒वामि॑।  
 अ॒मी ये सु॒भगे॑ दि॒वि वि॒चृ॒तौ ना॒म तार॑के। प्रे॒हामृ॑तस्य  
 यच्छ॒तामे॒तद्व॒द्धक॑मोच॑नम्। वि॒जिही॑र्ष्व लो॒कान्कृ॑धि  
 ब॒न्धान्मु॑ञ्चासि॒ बद्ध॑कम्। योने॑रिव॒ प्रच्यु॑तो॒ गर्भः॑ सर्वा॑न्  
 प॒थो अ॑नु॒ष्व। स प्र॑जा॒नन्प्र॑तिगृ॒णीत॑ वि॒द्वान्प्र॑जाप॑तिः  
 प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभि॑र्द॒त्तं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑दच्छि॒त्रं  
 तन्तु॑म॒नुस॑श्चरे॒म॥९॥



त॒तं तन्तु॑मन्वे॒के अनु॑ सञ्चर॑न्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्यमाय॑नवत्।  
 अ॒बन्ध्वे॒के द॑द॒तः प्र॒यच्छा॑द्वातुं॒ चेच्छृ॑क्रवा॒ऽसः स्व॑र्ग ए॒षाम्।  
 आर॑भेथामनु॒ स॒र॑भेथा॒ऽसमानं॑ पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑  
 पूर्तं॑ परि॒विष्टं॑ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गोत्रा॑येह जाया॑पती स॒र॑भेथाम्।  
 यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॒त द्यां॑ यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑ऽसि॒म।  
 अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो गार्ह॑पत्य॒ उन्नो॑ नेषद्दुरि॒ता या॒नि  
 च॒कृ॒म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भि॒शस्त॑  
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॑वासि जा॒मि मि॒त्वा मा  
 वि॑वित्सि लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॒ रोगं॑  
 तन्वा॑(१)॒ऽस्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॑र्गे तत्र॑ पश्येम  
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्यन्तेन दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्नु॒त  
 वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑  
 च॑ प्रतिज॒ग्राह॑म॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यद॒न्नम॑ग्निं  
 बहु॒धा वि॑रू॒पं वा॒सो हि॑र॒ण्यमु॒त गा॒म॒जाम॑विम्। यद्दे॒वानां॑  
 चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑ च॑ प्रतिज॒ग्राह॑म॒ग्निर्मा॑  
 तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यन्म॒या मन॑सा वा॒चा कृ॒तमे॑नः  
 कदा॒चन॑। सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि॒ त्व॒ हि वे॒त्थ  
 यथा॑त॒थम्॥१०॥

[६]

वा॒त॒र॒श॒ना ह॒ वा ऋ॒षयः॑ श्र॒म॒णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो

ब॑भूवु॒स्तानृष॑योऽर्थ॒माय॑ऽस्ते नि॒लाय॑मचर॒ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः  
 कू॒श्मा॒ण्डानि॒ ताऽस्तेष्व॑न्विन्द॒ञ्छ्रद्धया॑ च॒ तप॑सा च॒  
 तानृष॑योऽब्रुवन्क॒था नि॒लाय॑ं चर॒थेति॑ त ऋ॒षी॑नब्रुवन्नमो  
 वोऽस्तु॒ भगव॑न्तोऽस्मिन्धा॒मि के॑न॒ वः स॑पर्यामेति॒  
 तानृष॑योऽब्रुवन्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त येना॑रेपसः॒ स्या॑मेति॒ त ए॒तानि॑  
 सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्वै॒वा दे॒वहे॑ळनं॒ यददी॑व्य॒नृणम॑हं ब॒भूव॑ऽऽयु॑ष्टे  
 वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॑तैराज्यं॒ जुहु॑त वै॒श्वान॒राय॑ प्रति॒वेद॑याम॒  
 इत्यु॑पतिष्ठ॒त यद॑र्वा॒चीन॒मेनो॑ भ्रू॒णह॑त्याया॒स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒  
 इति॑ त ए॒तैर॑जुहवु॒स्तेऽरे॒पसो॑ऽभवन्कर्मा॒दिष्वे॒तैर्जु॑ह्यात्पू॒तो  
 दे॒वलो॒कान्त्सम॑श्रुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॑ह्या॒द्योऽपू॑त इ॒व मन्ये॑त॒ यथा॑ स्ते॒नो यथा॑  
 भ्रू॒णहै॒वमेष॑ भ॒वति॑ योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॑ यद॑र्वा॒चीन॒मेनो॑  
 भ्रू॒णह॑त्याया॒स्तस्मा॑न्मुच्यते॒ याव॑दे॒नो दी॒क्षामु॑पैति दीक्षित ए॒तैः  
 सं॒तति॑ जु॒होति॑ सं॒वत्स॒रं दी॑क्षितो भ॒वति॑ सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑  
 पु॒नीते॒ मासं॑ दीक्षितो भ॒वति॑ यो मा॒सः स सं॑वत्स॒रः  
 सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ चतु॑र्विंशति॒रात्री॑र्दीक्षितो  
 भ॒वति॑ चतु॑र्विंशति॒रर्ध॑मा॒साः सं॑वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑  
 पु॒नीते॒ द्वाद॑श॒ रात्री॑र्दीक्षितो भ॒वति॑ द्वाद॑श॒ मासाः॑  
 सं॒वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ षड्रा॑त्रीर्दीक्षितो

भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं  
 पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति त्रिपदा गायत्री  
 गायत्रिया एवऽऽत्मानं पुनीते न मांसमश्रीयान्न  
 स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो ब्राह्मणस्य  
 व्रतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथो सौम्येष्वध्वर  
 एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्यौदनं धानाः सक्तू  
 घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्भ्वभ्यानर्षत्  
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त  
 यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त  
 यदृचोऽध्यगीषत् ताः पयआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि  
 घृताहुतयो यत्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो  
 मध्वाहुतयो यद्ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा  
 नाराशंसीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानमपाघ्नन्नपहत  
 देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः संतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते  
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति  
 यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः

स्वधा करोत्यप्यपस्तपितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्धूतेभ्यो बलिः  
 हरति तद्धूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति  
 तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं  
 यजुः सामं वा तद्ध्वयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयसः  
 कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य  
 कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो  
 मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा  
 नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति  
 यदृचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति यद्यजूंषि  
 घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-  
 हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा  
 नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति त एनं तृप्ता  
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च  
 तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादच्छदिदर्श उदीच्यां  
 प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीर्योपविश्य  
 हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य  
 शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति  
 तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि  
 यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं पादौ

प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते  
 तेनार्थवर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा  
 नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा  
 प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो  
 यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा  
 सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा  
 वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन्  
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति  
 य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः  
 स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्ताथ  
 सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवानं सविता  
 श्रियः प्रसविता श्रियमेवऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा  
 छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत् दिवा नक्तं वेति ह  
 स्माऽऽह शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत  
 ब्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीर्यीतैव स्वाध्यायं तपस्वी  
 पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे  
 नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः नमो वाचे  
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो  
 यद्वाह्मणस्तस्मात्तरहि तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता।  
 चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा-  
 द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति  
 स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्  
 सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप  
 उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षं  
 हविः स्तनयिर्बुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो  
 वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति  
 विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायां  
 स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं  
 नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां  
 वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति  
 भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं  
 गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः  
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उपस्युदिते  
 व्रजं स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसं

स्वाध्यायमधीते॑ सर्वा॑ल्लौकाञ्जयति॑ सर्वा॑ल्लौकाननृणोऽनु-  
 सञ्चरति॑ तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मि॑-  
 स्तृतीये॑ लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना॑ उत पितृयाणाः  
 सर्वान्प॒थो अनृणा आक्षी॑येमेत्यग्निं वै जा॒तं पा॒प्मा ज॑ग्राह  
 तं देवा आहु॑तीभिः पा॒प्मानमपा॑घ्नन्नाहु॑तीनां य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञस्य॑  
 दक्षि॑णाभिर्दक्षि॑णानां ब्राह्म॒णेन॑ ब्राह्म॒णस्य॑ छन्दो॑भिश्छन्द॑साः  
 स्वाध्या॑येनाप॑हतपाप्मा स्वाध्या॑यो देवप॑वित्रं वा एतत्तं  
 योऽनू॑त्सृजत्यभा॑गो वाचि भ॑वत्यभा॑गो ना॒के तदेषा॑भ्युक्ता।  
 यस्ति॒त्याजं॑ सखि॒विदः॑ सखा॑यं न तस्य॑ वाच्यपि॑ भा॒गो  
 अस्ति॑। यदी॑ शृ॒णोत्य॒लकः॑ शृ॒णोति॑ न हि प्र॒वेदं सु॒कृतस्य॑  
 पन्था॑मिति॒ तस्मा॑त्स्वाध्या॒योऽध्ये॑त॒व्यो यं यं क्र॑तुमधी॑ते  
 तेन॑ तेनास्येष्टं भ॑वत्यग्नेर्वा॒योरा॑दित्यस्य॒ सायु॑ज्यं गच्छति॑  
 तदेषा॑भ्युक्ता। ये अ॒र्वाङु॑त वा पुरा॒णे वेदं॑ वि॒द्वाःसंम॑भितो  
 वदन्त्या॑दित्यमे॒व ते परि॑वदन्ति॒ सर्वे॑ अ॒ग्निं द्वितीयं॑  
 तृतीयं॑ च ह॒ःसमि॑ति॒ याव॑ती॒र्वै दे॒वता॒स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑  
 ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑ वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे  
 नम॑स्कु॒र्यान्नाश्ली॒लं की॑र्तयेदे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रि॑च्यते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑  
 वा गृ॒ह्णाति॑ या॒जयि॑त्वा प्रति॒गृह्य॑ वाऽन॑श्न॒त्रिः स्वा॑ध्या॒यं  
 वेद॑मधी॒यीत॑ त्रिरा॒त्रं वा सा॒वित्रीं॑ गा॒यत्रीम॒न्वाति॑रेचयति॒ वरो॑

दक्षिणा वरैणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स  
येन यज्ञक्रतुना याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे  
स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद  
आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन उपभृद्धृतिर्ध्रुवा प्राणो हविः  
सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः  
समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कृतिधावकीर्णी प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः  
प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण  
तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो  
ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय  
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि  
काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम  
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवऽऽत्मन्धत्ते  
हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिर्मन्त्रयेत् सं  
माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं  
माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चऽऽयुष्मन्तं करोतु  
मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं  
प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा



सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत  
इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत  
एवऽऽत्मानमायुरेवऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः  
स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म  
प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं  
ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं  
प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य  
यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा  
विष्णुरुहदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं  
मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्  
इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः  
शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति  
स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते  
नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य  
क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि  
त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः  
शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च  
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां  
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता  
 एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च  
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे  
 याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै  
 दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो  
 नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च  
 नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं  
 जीवितं वर्धयन्ति नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो  
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥२४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम  
 ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते  
 करोमि॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

## ॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः  
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।  
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥  
चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बरुहिः। केतो  
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता। प्राणो  
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम।  
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु  
नृम्णन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥१॥ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।  
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय  
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।  
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥२॥ [२]

अग्निर्होता। अश्विनाध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।  
सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्त  
इन्द्र सोमाः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥३॥ [३]

सूर्य ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।

अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी२ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।  
अच्छिद्रया जुहो॥ दिवि देवावृध२ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥ ४॥

सूर्यं ते नवं॥ ४॥ [४]

महाहविरहोता॥ सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा अग्नीत्।  
अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगरौ।  
अयास्य उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्। विधेम ते नाम।  
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोममपात्। मा  
दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे। नमः पृथिव्ये  
स्वाहा॥ ५॥

अपात्रीणि च॥ ५॥ [५]

वाग्धोता॥ दीक्षा पत्नी॥ वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगरः। मनो  
हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे  
स्वयम्भुवे स्वाहा॥ ६॥

वाग्धोता नवं॥ ६॥ [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं  
यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु  
प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता।  
स प्रतिष्ठा॥ ७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।  
अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं

यशः। विष्टाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमाः षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सोऽनाधृष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥७॥ [७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः। मित्रावरुणावाशिषा। अङ्गिरसो धिष्णिचैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बर्हिषा। अदितिर्वेद्या। सोमो दीक्षया॥११॥

त्वष्टेध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसव आज्येन। आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण। वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥८॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पृष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा  
सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।  
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य  
श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो  
रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो  
दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च  
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापंचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता  
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥१॥ [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पृष्णो  
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि  
दक्षिणेऽग्रये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।  
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः  
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन  
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा ते काम दक्षिणा।  
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।  
वरुणायश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पृष्णेऽविम्। निर्ऋत्या

अश्वतरगर्द्भौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं  
करुणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण  
ओदनम्। समुद्रायार्पः॥१७॥

उत्तानायङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः  
प्रत्नथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।  
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति  
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय  
रथम्। तेनामृतत्वमेश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु  
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।  
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामेन  
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा ते काम दक्षिणा।  
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमर्पः प्रतिग्रहीत्रे नव च॥१०॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्।  
अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्दुदशहोतारमर्णे।  
अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्। एकः सन्बहुधा विचारः।  
शतः शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे  
होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं

भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। समानसीन  
आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव  
आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु  
कृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं  
कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो  
निचिक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं  
गुहासु। अमृतेन कृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं  
कवयो निचिक्युः। शतत्रियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।  
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं  
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो  
निचिक्युः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य  
पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं विभर्ति।  
अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशं  
शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन कृत्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं  
कोशं रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कलां विचक्षते। पादं षड्भौतुर्न  
किलाविवित्से। येनर्तवः पञ्चधोत कृप्ताः। उत वा षड्धा  
मनसोत कृप्ताः। तं षड्भौतारमृत्तुभिः कल्पमानम्।



ऋतस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मेतम्।  
अ॒न्तश्च॑न्द्रम॑सि॒ मन॑सा चर॑न्तम्। स॒हैव स॑न्तं न वि॒जान॑न्ति  
दे॒वाः। इन्द्र॑स्या॒त्मान॑श्च शत॒धा चर॑न्तम्॥२४॥

इन्द्रो॑ राजा॒ जग॑तो॒ य ईश॑। स॒प्तहो॑ता स॒प्तधा॑ वि॒क्लृप्तः॑।  
परे॑ण॒ तन्तुं॑ परि॒षिच्य॑मानम्। अ॒न्तरा॑दित्ये॒ मन॑सा चर॑न्तम्।  
दे॒वाना॑श्च॒ हृद॑यं ब्रह्मा॒न्ववि॑न्दत्। ब्रह्मै॒तद्ब्रह्म॑ण॒ उज्ज॑भार। अ॒र्कश्च॑  
श्चोत॑न्तश्च॒ सरि॑रस्य॒ मध्ये॑। आ यस्मि॑न्त॒सप्त॑ पे॒रवः॑। मेह॑न्ति  
बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। ब॒ह्वश्वा॑मिन्द्र॒ गोम॑तीम्॥२५॥

अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। स हरि॑र्वसु॒वित्त॑मः। पे॒रुरिन्द्रा॑य  
पि॒न्वते॑। ब॒ह्वश्वा॑मिन्द्र॒ गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्।  
मह्य॑मिन्द्रो॒ निय॑च्छतु। श॒तश्च॑ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता ह॑री॒णाम्।  
अ॒र्वाडा॑ या॒तु वसु॑भी र॒श्मिरिन्द्रः॑। प्र॒मह॑माणो बहु॒लाश्च॑  
श्रियम्। र॒श्मिरिन्द्रः॑ स॒विता मे॑ निय॑च्छतु॥२६॥

घृ॒तं ते॒जो मधु॑मदिन्द्रि॒यम्। मय्य॑यम॒ग्निर्द॑धातु। हरि॑ः प॒तङ्गः॑  
प॒टरी॑ सु॒पर्णः॑। दि॒विक्ष॑यो नभ॑सा॒ य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑  
का॒मव॑रं द॑दातु। पञ्चा॑रं च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु॑। हि॒रण्य॑ज्योतिः  
स॒रि॒रस्य॑ मध्ये॑। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑  
का॒मव॑रं द॑दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति॒ रथ॑मेक॒चक्र॑म्॥२७॥

एको॑ अ॒श्वो वह॑ति स॒प्तना॑मा। त्रि॒नाभि॑ च॒क्रम॑ज॒रम॑न॒र्वम्।  
येने॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि तस्थुः। भ॒द्रं प॑श्यन्त॒ उप॑सेदु॒रग्रे॑। तपो॑

दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजंश्च जातम्। तदस्मै  
देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतः रश्मिं बौभुज्यमानम्। अपां  
नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिंक्युः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।  
शतः सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः।  
परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु।  
श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्।  
पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो  
विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं  
मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्तुः अन्तः। तां द्योतमानाः  
स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपाति। ये ग्राम्याः  
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्ताः  
अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतः स्तुकेस्तुके।  
युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्रं यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः  
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां  
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय  
सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो  
बहुधैकरूपाः। वायुस्ताः अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः

प्रजयां संविदानः। इडांये सृप्तं घृतवच्चराचुरम्। देवा  
अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः।  
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु।  
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुत्वेकचक्रं  
व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥११॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो  
वृत्वा। अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्। यद्धृतं यच्च  
भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नेनातिरोहति। एतावानस्य  
महिमा। अतो ज्यायांश्च पूरुषः॥३२॥

पादौऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व  
उदैत्पुरुषः। पादौऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मक्रामत्।  
साशनाशनने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि  
पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो  
अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासम्परि-  
धयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।  
अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं  
जातमग्रतः॥३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।

सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।  
 आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः  
 सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।  
 यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे  
 तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा  
 व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादाबुच्येते।  
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥ ३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्यां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा  
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।  
 प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः  
 समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ  
 अकल्पयन्॥ ३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु  
 पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि  
 कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।  
 शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति।  
 नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।  
 तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।  
 यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥ ३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥१२॥ [१२]

अ॒द्भ्यः स॒म्भू॑तः पृथि॒व्यै रसा॑च्च। वि॒श्वक॑र्मणः स॒म॑वर्तताधि।  
तस्य॒ त्वष्टा॑ वि॒दध॑द्रूपमेति। तत्पु॒रुष॑स्य वि॒श्वमा॑जान॒मग्रे॑।  
वेदा॒हमे॒तं पु॒रुषं॑ म॒हान्त॑म्। आ॒दि॒त्यव॑र्णं तम॑सः पर॑स्तात्।  
तमे॒वं वि॒द्वान॒मृतं॑ इ॒ह भ॑वति। नान्यः पन्था॑ वि॒द्यते॑ऽय॒नाय॑।  
प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः। अ॒जाय॑मानो बहु॒धा  
विजा॑यते॥ ३९॥

तस्य॒ धीराः॑ परि॑जानन्ति॒ योनि॑म्। मरी॑चीनां प॒दमि॑च्छन्ति  
वे॒धसः॑। यो दे॒वेभ्य॑ आत॑पति। यो दे॒वानां॑ पुरो॑हितः। पूर्वा॒ यो  
दे॒वेभ्यो॑ जा॒तः। नमो॑ रु॒चाय॑ ब्राह्म॑ये। रुचं॑ ब्रा॒ह्मं ज॒नय॑न्तः।  
दे॒वा अग्रे॑ तद॑ब्रुवन्। यस्त्वै॒वं ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्यात्। तस्य॑ दे॒वा  
अस॑न्वशे॑। ह्रीश्च॑ ते ल॒क्ष्मीश्च॑ प॒त्यौ। अ॒होरा॒त्रे पा॒र्श्वे। नक्ष॑त्राणि  
रूप॑म्। अ॒श्विनौ॒ व्यात्त॑म्। इ॒ष्टं म॑निषाण। अ॒मुं म॑निषाण।  
सर्वं॑ मनिषाण॥ ४०॥

जायते वशे सप्त च॥१३॥ [१३]

भ॒र्ता स॒न्ध्रिय॑माणो बिभर्ति। एको॑ दे॒वो बहु॑धा निविष्टः। य॒दा  
भा॒रं त॒न्द्रय॑ते स भर्तु॑म्। नि॒धाय॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति। तमे॒व  
मृ॒त्युम॒मृतं॑ तमा॑हुः। तं भ॒र्तारं॑ तमु॑ गो॒प्तार॑माहुः। स भृ॒तो  
भ्रि॒यमा॑णो बिभर्ति। य ए॒नं वेद॑ स॒त्येन॑ भर्तु॑म्। स॒द्यो जा॒तमु॑त  
ज॒हात्ये॑षः। उ॒तो जर॑न्तं न ज॒हात्ये॑कम्॥ ४१॥

उ॒तो ब॒हूने॒कम॑हर्जहार। अत॑न्द्रो दे॒वः सद॑मे॒व प्रा॑र्थः। यस्त॑द्वेद॒  
यत॑ आ॒ब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॑ꣳ स॒न्दधे॑ ब्रह्म॒णैषः। रम॑ते  
तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॒याने॑। नैन॑ जहा॒त्यहः॑ सु॒ पूर्व्येषु॑। त्वामापो  
अनु॑ सर्वा॑श्चर॒न्ति जा॒न॒तीः। व॒त्सं प॑यसा पु॒नानाः॑। त्वम॒ग्निꣳ  
ह॑व्य॒वाहꣳ स॑मि॒न्त्से। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रिश्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॒ सोमः॑। तव॑ दे॒वा ह॑व॒माय॑न्ति॒ सर्वे॑।  
त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हूननु॑प्रविष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म॒ एधि॑।  
नमो॑ वामस्तु शृ॒णुतꣳ ह॑वं मे। प्राणा॑पानावजि॒रꣳ स॒श्चर॑न्तौ।  
ह॒यामि॑ वां ब्रह्म॒णा तू॑र्तमे॒तम्। यो मां॑ द्वेष्टि॒ तं ज॑हि॒तं  
यु॒वाना॑। प्राणा॑पानौ संविदा॒नौ ज॑हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा॑  
सङ्ग॑साथाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा संविदा॒नौ। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हꣳ ह॑नामि।  
असं॑ज्ज॒जान॑ स॒त आ॒ब॒भूव॑। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य।  
य॒दा भा॑रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। प॒रास्य॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति। तद्वे  
त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भोगः॑ प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑ क॒रिष्य॑माणः।  
यद्वे॒वान्प्रा॑णयो॒ नव॑॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्गसा॒थां नव॑॥१४॥

[१४]

हरि॑ꣳ ह॒रन्तु॑मनु॒यन्ति॑ दे॒वाः। वि॒श्वस्ये॑शानं वृष॒भं म॑ती॒नाम्।  
ब्रह्म॑ स॒रूप॑मनु॒मेद॑मागा॒त्। अ॒यनं॑ मा वि॒व॒धीर्वि॑क्रमस्व। मा  
छि॒दो मृ॒त्यो मा॑ व॒धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृहो॑ मा प्रमो॑षीः।

प्र॒जां मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रु॒ग्र। नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ विधेम।  
स॒द्यश्च॑क॒मा॒नाय॑। प्र॒वे॒पा॒नाय॑ मृत्य॒वे॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॒शा अ॒शृण्व॑न्। का॒मे॒ना॒ज॒नय॑न्मु॒नः। का॒मे॒न मे॒  
का॒म आ॒गात्। हृ॒द॒या॒द्धृ॒द॒यं मृ॒त्योः। य॒द॒मी॒षा॒म॒दः प्रि॒यम्।  
त॒दै॒तू॒प॒मा॒भि। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परे॒हि प॒न्था॑म्। य॒स्ते स्व॒  
इ॒त॒रो दे॒व॒या॒नात्। चक्षु॑ष्म॒ते शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि। मा नः॑ प्र॒जा  
री॒रि॒षो मो॒त वी॒रान्। प्र पू॒र्व्यं म॒न॒सा व॒न्द॒मानः॑। ना॒ध॒मा॒नो  
वृ॒ष॒भं च॑र्षणी॒नाम्। यः प्र॒जा॒ना॒मे॒क॒रा॒ण्मा॒नु॒षी॒णाम्। मृ॒त्युं  
य॒जे प्र॒थ॒म॒जा॒मृ॒त॒स्य॑॥४६॥

मृत्यवे॑ वी॒राश्च॒त्वारि॑ च॥१५॥ [१५]

त॒र॒णि॒र्वि॒श्व॒द॒र्श॒तो ज्यो॒ति॒ष्कृ॒द॒सि सूर्य॑। वि॒श्व॒मा भा॑सि  
रो॒च॒नम्। उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तोऽसि॑ सूर्या॒य त्वा॒ भ्राज॑स्व॒त ए॒ष ते॒  
यो॒निः सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्व॒ते॥४७॥

[१६]

आ प्या॑यस्व म॒दि॒न्त॒म॒ सो॒म॒ वि॒श्वा॑भि॒रू॒ति॒भिः॑। भ॒वा नः॑  
स॒प्र॒थ॒स्त॒मः॥४८॥

[१७]

ई॒यु॒ष्टे ये पू॒र्व॒त॒रा॒म॒प॒श्यन् व्यु॒च्छ॑न्ती॒मु॒ष॒सं म॒र्त्या॑सः।  
अ॒स्माभि॑रू॒ नु प्र॑ति॒चक्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒री॒षु  
प॒श्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि  
 ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं  
 त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां  
 त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि  
 बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं  
 त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा  
 संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे  
 स्वाहा शोकाय स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा  
 ब्रह्महत्यायै स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा॥५१॥

[२०]

चित्त्वं सन्तानेन भवं यक्रा रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिः  
 स्थूलहृदयेनाग्निः हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मर्तस्त्राभ्यां  
 महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनः शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः  
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मनुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।  
 शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥





## ॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो  
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो  
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो  
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां  
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।  
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं  
वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये  
सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं  
मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं  
प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु  
मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं  
देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेभ्यो मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु  
शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो  
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो  
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो  
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां  
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।  
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये  
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं  
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं  
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु  
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं  
 देवेभ्यो वाचमुद्यासं शुश्रूषेभ्यो मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु  
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो  
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही  
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।  
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभ्रिरसि  
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्रं प्राशूर्भवा  
 सचा। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं  
 पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवीं द्यावापृथिवी अनु  
 मे मंसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥३॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इयत्यग्रं आसीः।  
 ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य  
 त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।

ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।  
ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा  
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य  
शिरः॥५॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।  
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि  
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।  
मधुं त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा  
छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य  
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य  
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरुद्ध्यासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥२॥ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रतं आधूपयतु।  
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।  
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो  
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं  
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु।

सुपा॒णिः स्व॑ङ्गुरिः। सु॒बा॒हुरु॒त श॑क्त्या॑। अप॑द्यमानः  
पृथि॒व्याम्। आशा॒ दिश॒ आ पृ॑ण। उत्तिष्ठ॑ बृहन्म॑व॥९॥

ऊ॒र्ध्वस्ति॑ष्ठद्भुवस्त्वम्। सूर्य॑स्य त्वा॒ चक्षु॑षाऽन्वी॑क्षे।  
ऋज॑वे॒ त्वा। सा॒धवे॒ त्वा। सु॒क्षित्यै॑ त्वा॒ भूत्यै॑  
त्वा। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मुष्याय॒णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॒  
पर्य॑हामि। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑साऽऽच्छृ॒णन्नि। त्रैष्टु॑भेन त्वा॒  
छन्द॑साऽऽच्छृ॒णन्नि। जाग॑तेन त्वा॒ छन्द॑साऽऽच्छृ॒णन्नि।  
छृण॑तु॒ त्वा वाक्। छृण॑तु॒ त्वोर्क्। छृण॑तु॒ त्वा ह॒विः। छृन्धि॑  
वाच॑म्। छृन्ध्य॑र्जम्। छृन्धि॑ ह॒विः। दे॒वं पु॒रश्चर॑ स॒ग्यासं॑  
त्वा॥१०॥

पृथि॒वीं भ॑व॒ वाख्य॑द्द॥३॥ [३]

ब्रह्म॑न् प्रव॒र्ग्येण॒ प्रच॑रिष्यामः। होत॑र्धर्मम॒भिष्टु॑हि। अग्नी॑द्रौहि॒णौ  
पुरो॒डाशा॒वधि॑श्चय। प्र॒तिप्र॑स्थात॒र्विह॑र। प्र॒स्तोतुः॑ सा॒मानि॑  
गाय। यजु॑र्यु॒क्तं॒ साम॑भिरा॒क्तं॒ खन्त्वा। वि॒श्वैर्दे॒वैरनु॑मतं  
म॒रुद्भिः॑। दक्षि॑णाभिः प्र॒तंतं॑ पा॒रयि॑ष्णुम्। स्तु॒भो वह॑न्तु  
सुम॑न॒स्यमा॑नम्। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः। भूर्भुवः॑ सु॒वं।  
ओमिन्द्र॑वन्तः प्रच॑रत॥११॥

अह॑णीयमानो द्वे च॥४॥ [४]

ब्रह्म॑न्प्रच॑रिष्यामः। होत॑र्धर्मम॒भिष्टु॑हि। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वा।  
सूर्य॑स्य॒ हर॑से त्वा। प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒

स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑ श्रोत्रा॑य स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे  
सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षाय॑ स्वाहा॑ क्रत॑वे स्वाहा॑। ओज॑से  
स्वाहा॑ बला॑य स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता मध्वा॑ऽनक्तु॥१२॥

पृथि॑वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि  
तपो॑ऽसि। स॒सी॑दस्व म॒हा॒ अ॑सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः।  
विधू॑मम॒ग्ने अरु॑षं मि॒येध्या॑। सृ॒ज प्र॑शस्तद॒र्शत॑म्। अ॒ञ्जन्ति॑  
यं प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न  
पु॒त्र उ॒पसि॑ प्रेष्ठः॑। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती  
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।  
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। विधृ॑तिरु॒परि॑ष्ठात्।  
बृह॒स्पते॒राधि॑पत्ये। ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑  
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि  
भूरि॑पुत्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒पसदा॑ मे भूया॒ मा मा॑ हि॒सीः। तपो॑ष्व॒ग्ने अन्त॑रा॒  
अ॒मित्रा॑न्। तपा॒श॒संमरु॑रुषः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒कितानो॑  
अ॒चित्तान्। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ  
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्व। मा अ॑सि। प्र॒मा  
अ॑सि। प्र॒तिमा॑ अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अंसि। वि॒मा अंसि। उ॒न्मा अंसि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धि॒-  
र॑सि। दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्।  
आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॒ महि॑ गो॒त्रा  
रु॒जासि॑। भू॒यिष्ठ॑भाजो॒ अथ॑ ते स्याम। शु॒क्रं ते अ॒न्यद्य॑ज॒त  
ते अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे अह॑नी द्यौरि॑वासि। विश्वा॑ हि मा॒या अव॑सि  
स्वधा॑वः। भ॒द्रा ते पू॑षन्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु। अ॒र्हन्बि॑भर्षि  
साय॑कानि ध॒न्व। अ॒र्हं नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम्। अ॒र्हं  
नि॒दन्द॑यसे वि॒श्वम॑ब्भुवम्। न वा ओ॒र्जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति।  
गा॒य॒त्रम॑सि। त्रैष्टु॑भमसि। जा॒ग॒तम॑सि। मधु॑ मधु॑ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्त॒सादी॑दु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॒ति॒मा अंसि॑ य॒ज॒तन्ते॑ अ॒न्य॒ज्ञाग॑तम॒स्येकं॑ च॥५॥ [५]

दश॑ प्रा॒चीर्दश॑ भा॒सि दक्षि॑णा। दश॑ प्र॒तीची॑र्दश॑ भा॒स्युदी॑चीः।  
दशो॑र्ध्वा भा॒सि सु॒मन॑स्यमा॒नः। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यह्णी॑यमानः।  
अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गा॒य॒त्रेण॒ छन्द॑सा। स मां  
रुचि॑तो रौचय। इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रेर्दक्षि॑णतो रौचयतु त्रैष्टु॑भेन॒  
छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रौचय। वरु॑णस्त्वादित्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु  
जा॒ग॒तेन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रौचय॥१९॥

द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रु॒त्तर॑तो रौचय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा।  
स मां रुचि॑तो रौचय। बृ॒ह॒स्पति॑स्त्वा वि॒श्वेर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टाद्रो॑चयतु  
पा॒ङ्केन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रौचय। रौचि॑तस्त्वं दे॒व घ॑र्म

दे॒वेष्व॑सि॒। रो॒चि॒षी॒याहं॑ म॒नुष्ये॑षु। स॒म्रा॑ङ्घ्र॒म रु॒चि॒तस्त्वं॑  
 दे॒वेष्व॑यायु॒ष्मा॑स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑सि। रु॒चि॒तो॑ऽहं  
 म॒नुष्ये॑ष्वायु॒ष्मा॑स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॑यासम्। रु॒ग॑सि।  
 रु॒चं म॑यि॒ धेहि॑॥२०॥

म॒यि रु॒क्। द॑शं पु॒रस्ता॑द्रोच॒से। द॑शं दक्षि॒णा। द॑शं प्र॒त्यङ्।  
 द॑शोदङ्। द॑शो॒र्ध्वो भा॑सि सु॒मन॑स्यमा॒नः। स नः॑ स॒म्रा॒डिष॒मूर्जं॑  
 धेहि॑। वा॒जी वा॒जिनै॑ पवस्व। रो॒चि॒तो घ॒र्मो रु॑ची॒य॥२१॥

रोच॒य धे॒हि न॑वं च॥६॥ [६]

अप॑श्यं गो॒पाम॑नि॒पद्य॑मानम्। आ च॒ परा॑ च पृ॒थिभि॑श्चर॒न्तम्।  
 स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसा॒नः। आ व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः।  
 अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॒ मा॒र्ध्वी॑भ्यां मधु॒ मा॒धूची॑भ्याम्। अनु॑ वां  
 दे॒ववी॑तये। स॒म॒ग्निर॒ग्निना॑ गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॑ सूर्ये॒ण  
 रो॒चते॑॥२२॥

स्वाहा॑ स॒म॒ग्निस्त॑प॒सा गत॑। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॑ सूर्ये॒णारो॑चिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृ॒थि॒व्या ध॒र्ता।  
 उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्। अ॒मर्त्य॑स्तपो॒जाः।  
 हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमि॑मम॒ध्वरं॑ कृ॒धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा यच्छ॑। वि॒श्वासां॑  
 भु॒वां प॑ते। वि॒श्वस्य॑ भु॒वन॑स्पते। वि॒श्वस्य॑ मन॑सस्पते। वि॒श्वस्य॑  
 वच॑सस्पते। वि॒श्वस्य॑ तप॑सस्पते। वि॒श्वस्य॑ ब्र॒ह्मण॑स्पते।

दे॒व॒श्रू॒स्त्वं दे॒व घ॒र्म दे॒वान्मा॑हि। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑  
दे॒वा॒यु॒वम्॥२४॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नाम्। पतिः॑ प्र॒जाना॑म्। म॒तिः  
क॒वी॒नाम्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ स॒वि॒त्रा य॑तिष्ठ। स॒ सूर्ये॑णारु॒क्त।  
आ॒यु॒र्दा॒स्त्वम॒स्मभ्य॑ घ॒र्म व॑र्चो॒दा अ॑सि। पि॒ता नो॑ऽसि  
पि॒ता नो॑ बो॒ध। आ॒यु॒र्द्धा॒स्तनु॑धाः प॒यो॒धाः। व॑र्चो॒दा व॑रि॒वो॒दा  
द्र॑वि॒णो॒दाः॥२५॥

अ॒न्तरि॒क्षप्र॒ उ॒रोर्व॑री॒यान्। अ॒शी॒महि॑ त्वा॒ मा मा॑ हि॒सीः।  
त्वम॑ग्रे गृ॒हप॑तिर्वि॒शाम॑सि। वि॒श्वासां॑ मा॒नुषी॑णाम्। श॒तं  
पू॒र्भिर्य॑विष्ठ पा॒ह्यह॑सः। स॒मे॒द्धार॑ श॒तं हि॑माः।  
त॒न्द्रा॒विण॑ हार्दि॒वान॑म्। इ॒हैव॑ रा॒तयः॑ सन्तु। त्व॒ष्टी॒मती॑  
ते स॒पेय॑। सु॒रेता॑ रे॒तो द॑धाना। वी॒रं वि॑दे॒य तव॑ स॒न्दृशि॑।  
माऽह॑ रा॒यस्पोषे॑ण॒ वि यो॑षम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुर्व द्रविणोदा दधाना द्वे च॥७॥ [७]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वि॒तुः प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो  
ह॒स्ताभ्या॑माद॑दे। अदि॒त्यै रा॒स्नासि॑। इ॒ड ए॒हि। अदि॑त॒ एहि॑।  
स॒र॒स्व॒त्येहि॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒सा॒वेहि॑॥२७॥

अदि॒त्या उ॒ष्णीष॑म॒सि। वा॒युर॑स्यै॒डः। पू॒षा त्वो॒पाव॑सृजतु।  
अ॒श्विभ्यां॑ प्र॒दाप॑य। यस्ते॒ स्तनः॑ श॒शयो॑ यो म॒योभूः॑। येन॑  
वि॒श्वा पु॒ष्यसि॑ वा॒र्याणि॑। यो र॒त्न॒धा व॑सु॒विद्यः॑ सु॒द॒त्रः।



सरस्वति॒ तमि॒ह धा॒तवे॒कः। उ॒स्रं घ॒र्म॑ शि॒ष। उ॒स्रं घ॒र्म  
पा॒हि॥ २८॥

घ॒र्माय॑ शि॒ष। बृ॒ह॒स्पति॒स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पे॒रवः॑।  
वि॒ष्व॒ग्वृ॒तो लो॒हि॒तेन॑। अ॒श्विभ्या॑ पि॒न्वस्व॑। सर॑स्वत्यै  
पि॒न्वस्व॑। पू॒ष्णे पि॑न्वस्व। बृ॒ह॒स्पत॑ये पि॒न्वस्व॑। इन्द्रा॑य  
पि॒न्वस्व॑। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॑॥ २९॥

गा॒य॒त्रोऽसि॑। त्रैष्टु॑भोऽसि। जा॒ग॒तम॑सि। स॒होर्जो  
भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सार॒घस्य॑। घ॒र्म  
पा॒त व॑सवो॒ यज॑ता॒ वट्। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑  
वृष्टि॑वन॒ये जु॒होमि॑। मधु॑ ह॒विर॑सि। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप।  
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामि॥ ३०॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॒ भर्तु॑  
शके॑यम्। तेजो॑ऽसि। तेजो॑ऽनु प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मां हि॑सीः।  
अ॒न्तरि॑क्षस्पृङ्गा मां हि॑सीः। पृथि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मां हि॑सीः।  
सुव॑रसि॒ सुव॑र्मे यच्छ। दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मां पा॒हि॥ ३१॥

एहि॑ पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥ ८॥

स॒मु॒द्राय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। स॒लि॒लाय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑।  
अ॒ना॒धृ॒ष्याय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒प्र॒ति॒धृ॒ष्याय॑ त्वा॒ वाता॑य॒  
स्वाहा॑। अ॒व॒स्य॑वे॒ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। दु॒व॒स्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒  
स्वाहा॑। शि॒मि॒द्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑ त्वा॒ वसु॑मते॒

स्वाहा॥ सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा॥ वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते  
स्वाहा॥ ३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा॥ सवित्रे त्वर्भुमते  
विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा॥ यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते  
पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वा  
देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना।  
स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं  
हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्।  
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।  
अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अमंसाताम्।  
तं प्राव्यं यथा वद्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥ ३४॥

दिवि धां इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।  
अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।  
देवान्घर्मपान्गच्छ। पितृन्घर्मपान्गच्छ॥ ३५॥

आदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥ १॥ [९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय पीपिहि।  
अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः पीपिहि।  
द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय  
पीपिहि॥ ३६॥

यज॑मानाय पी॒पिहि॑। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्या॑य पी॒पिहि॑। त्विष्यै॑ त्वा।  
द्यु॒मनाय॑ त्वा। इन्द्रि॒याय॑ त्वा भू॒त्यै॑ त्वा। धर्मा॑ऽसि सु॒धर्मा॑ मे॒  
न्य॒स्मे। ब्रह्मा॑णि धारय। क्ष॒त्राणि॑ धारय। विशं॑ धारय। नेत्वा॒  
वा॒तः स्कु॒न्दया॑त्॥ ३७ ॥

अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ स॒ह नि॑रर्थं गच्छ।  
यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। पू॒ष्णे शर॑से स्वाहा॑। ग्रा॒वभ्यः॑  
स्वाहा॑। प्र॒तिरे॒भ्यः स्वाहा॑। द्या॒वापृ॒थिवी॒भ्याः॑ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यो॑  
घ॒र्मपे॒भ्यः स्वाहा॑। रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहा॑॥ ३८ ॥

अ॒ह॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒तिज्योति॑षाः स्वाहा॑।  
रा॒त्रिज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒तिज्योति॑षाः स्वाहा॑।  
अपी॑परो माऽहो रा॒त्रियै॑ मा पाहि। ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्।  
तया॑ स॒मिध्य॑स्व। आयु॑र्मे दाः। वर्च॑सा मा॒ङ्गीः। अपी॑परो मा॒  
रा॒त्रिया॑ अ॒हो मा पाहि॑॥ ३९ ॥

ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्। तया॑ स॒मिध्य॑स्व। आयु॑र्मे दाः।  
वर्च॑सा मा॒ङ्गीः। अ॒ग्निज्योति॑ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहा॑। सू॒र्यो॒  
ज्योति॑ज्योतिः॑ सू॒र्यः स्वाहा॑। भूः स्वाहा॑। हु॒तं ह॒विः। मधु॑  
ह॒विः। इन्द्र॑तमेऽग्नौ॥ ४० ॥

पि॒ता नो॑ऽसि मा मां हि॑सीः। अ॒श्यामं॑ ते दे॒वघ॑र्म। मधु॑मतो  
वाज॑वतः पि॒तुम॑तः। अ॒ङ्गिर॑स्वतः स्वधा॒विनः॑। अ॒शीम॑हि त्वा  
मा मां हि॑सीः। स्वाहा॑ त्वा सू॒र्यस्य॑ र॒श्मिभ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा

नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसायं पीपिहि स्कन्दयाद्रुद्रायं रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥१०॥———[१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या हविर्द्धनि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्यां शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये। या सदसि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

व्यमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। व्यमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। व्यमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः सक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अपह्वरः। अन्यद्वतस्य सश्विम। घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ च प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पृथ्व्यविद्वानम्।  
अग्निर्ध्याक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समुहमायुषा। सं प्राणेन। सं  
वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन। स५ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रददृषा  
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स५ सूर्येण रोचते। चिदसि  
समुद्रयोनिः। इन्द्रुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो  
भुरण्युः। महान्तसुधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसु५ सोम गन्धर्वम्।  
आपो ददृशुर्षीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण  
आंसाम्। परि सूर्यस्य परिधी५ रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो  
गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत  
यन्न विद्म॥४७॥

धियो हिन्वानो धियु इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे  
नदीनाम्। अपावृणोद्दुरो अश्मव्रजानाम्। प्रासाङ्गन्धर्वो  
अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वं  
देव घर्म देवो देवानुपागाः। इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्।  
सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेण। सुमित्रा न  
आप ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।  
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यमस्मभ्य५

स॒निम्। गा॒य॒त्र॒न्त्रवी॑या॒सम्। अ॒ग्रे दे॒वेषु॑ प्र॒वोचः॥५०॥

याऽऽग्री॑ध्रे तान्तं ए॒तेना॑वं य॒जे स्वाहा॑ ध॒र्मणा॑ शं यु॒धायाः॑ प्या॒सिषी॑महि पोषे॑ण॒ निप॑त्तो वि॒द्म  
स॒न्त्वष्टौ॥११॥

[११]

म॒हीनां॑ प॒योऽसि॑ वि॒हितं॑ दे॒व॒त्रा। ज्यो॒ति॒र्भा अ॑सि॒  
व॒न॒स्पती॑ना॒मोष॑धीना॒सु र॑सः। वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनो॑ऽव  
न॒यामः॑। ऊ॒र्ध्वं म॑नः सु॒व॒र्गम्॥५१॥

[१२]

अ॒स्का॒न्द्यौः पृ॑थि॒वीम्। अ॒स्का॑नृष॒भो यु॒वा॒गाः। स्क्॒न्ने॒मा वि॒श्वा  
भु॒वंना। स्क्॒न्नो य॒ज्ञः प्र॑ज॒नय॑तु। अ॒स्का॑न॒ज॒नि प्रा॑ज॒नि। आ  
स्क्॒न्नाज्जा॑यते॒ वृषा॑। स्क्॒न्नात् प्र॑ज॒निषी॑महि॥५२॥

[१३]

या पु॒रस्ता॑द्वि॒द्युदा॑प॒तत्। तान्तं॑ ए॒तेना॑वं य॒जे स्वाहा॑। या  
द॒क्षिण॑तः। या प॒श्चात्। योत्त॑र॒तः। योप॑रि॒ष्टाद्वि॒द्युदा॑प॒तत्।  
तान्तं॑ ए॒तेना॑वं य॒जे स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑  
श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑। म॒न॒से स्वाहा॑ वा॒चे स॑र॒स्वत्यै॑ स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पू॒ष्णे स्वाहा॑ पू॒ष्णे श॑र॒से स्वाहा॑। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑  
पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॑ स्वाहा॑। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑णये॑ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रुणा॑य॑

स्वाहा॥ पूष्णे साकेताय स्वाहा॥५५॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्ति बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूम।  
प्र शुक्रैतु देवी मनीषा। अस्मत्सुतेष्टो रथो न वाजी।  
अर्चन्त एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन  
सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं  
प्रियं प्रजया पशुभिर्भुवत्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्तै अग्र आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये तै  
अग्र इन्द्रवो या उ नाभयः। यास्तै अग्रे तनुव ऊर्जो  
नाम। ताभिस्त्वमुभयीभिः संविदानः। प्रजाभिरग्रे द्रविणेह  
सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा  
सीद॥५७॥

[१८]

अग्रिरसि वैश्वानरोऽसि। संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि।  
इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि।  
तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।  
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः  
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्द्धमासाश्च  
कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्तै कल्पताम्।

अ॒होरा॒त्राणि॑ ते कल्पन्ताम्। एति॑ प्रेति॑ वीति॑ समित्युदिति॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वर्त॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवः॑  
सीद॥ ५८ ॥

चित्तयो नव च॥ १९ ॥ [१९]

भूर्भुवः॑ सुवः॑। ऊ॒र्ध्व ऊ॒षुण॑ ऊ॒तये॑। ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य॒हंसः॑।  
वि॒धुन्द्र॑द्राण॒सं सम॑ने बहूनाम्। युवा॑न॒सं सन्त॑ पलि॒तो ज॑ंगार।  
दे॒वस्य॑ पश्य काव्यं॑ महि॒त्वाद्या॑ म॒मारं॑। स॒ह्यः स॒मान॑। यदृ॒ते  
चि॒दभि॑श्रिषः॑। पु॒रा ज॒र्तृभ्य॑ आ॒तृदः॑। स॒न्धा॒ता स॒न्धिं म॒घवा॑  
पुरो॒वसुः॑॥ ५९ ॥

निष्कर्ता॑ वि॒हुतं॑ पुनः॑। पुन॑रू॒र्जा स॒ह र॒य्या। मा नो॑ घर्म  
व्यथि॑तो वि॒व्यथो॑ नः॑। मा नः॑ पर॒मध॑रं मा रजो॑ऽनैः।  
मोष्व॑स्मा॒स्तम॑स्यन्त॒रा धा॑ः। मा रु॒द्रिया॑सो अ॒भिगु॑र्वृ॒धानः॑।  
मा नः॑ क्रतु॑भिर्हीडि॒तेभि॑र॒स्मान्। द्विषा॑सुनीते मा परा॑ दाः।  
मा नो॑ रु॒द्रो नि॒र्ऋति॑र्मा नो॑ अस्ता॑। मा द्यावा॑पृथि॒वी  
ही॑डिषाताम्॥ ६० ॥

उप॑ नो मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑न्तम्। अ॒न्वादी॑ध्याथामि॒ह नः॑  
सखा॑या। आ॒दि॒त्यानां॑ प्रसि॑तिर॒हेतिः॑। उ॒ग्रा श॒तापा॑ष्ठा  
घ॒विषा॑ परि॑ णो वृणक्तु। इ॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि। त्वं नो॑  
अ॒ग्ने स त्वं नो॑ अ॒ग्ने। त्वम॑ग्ने अ॒यासि॑। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑।  
उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। वयः॑ सु॒पर्णाः॑॥ ६१ ॥

पुरोवसुर्हीडिषाता॒सुपर्णाः॑॥ २० ॥ [२०]



भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः।  
 मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो विभातु मे। आकूत्या  
 मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पर्यसा  
 सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षेत्रेण यशसा सह। सत्येन  
 तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि।  
 तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः।  
 उपहृतस्योपहतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥२१॥ [२१]

यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्त्रुकानाहुतिश्च।  
 अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्रे  
 घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं  
 द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च  
 भीमा च। सदाग्रीं सेदिरनिरा। एतास्ते अग्रे घोरास्तनुवः।  
 ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च  
 विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च

सह॑मानश्च॒ सह॑स्वाङ्श्च॒ सही॑याङ्श्च। ए॒त्य॒ प्रेत्य॑  
वि॒क्षिपः॑॥६६॥

[२५]

अ॒हो॒रा॒त्रे त्वोदी॑रयताम्। अ॒र्ध॒मा॒सास्त्वोदी॑ जयन्तु।  
मासा॑स्त्वा श्रपयन्तु। ऋ॒तव॑स्त्वा पचन्तु। सं॒वत्स॑रस्त्वा  
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् ज॒हि। छिन्धी॑ भिन्धी॑ ह॒न्धी कट्। इति॑ वाचः  
क्रूरा॒णि॥६८॥

[२७]

विगा॑ इन्द्र॒ विचर॑न्त्स्पाशयस्व। स्व॒पन्त॑मिन्द्र पशु॒मन्त॑मिच्छ।  
वज्रे॑णा॒मुं बो॑धय दुर्वि॒दत्र॑म्। स्व॒पतो॑ऽस्य॒ प्रहर॑ भो॒जने॑भ्यः।  
अ॒ग्ने अ॒ग्निना॒ संव॑दस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्युना॒ संव॑दस्व।  
नम॑स्ते अस्तु भगवः। स॒कृत्ते॑ अ॒ग्ने नमः॑। द्वि॒स्ते  
नमः॑। त्रि॒स्ते नमः॑। च॒तुस्ते॑ नमः॑। प॒ञ्चकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑।  
द॒शकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑। श॒तकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑। आ॒स॒ह॒स्रकृ॑त्वस्ते॒  
नमः॑। अ॒परि॑मि॒तकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑। नम॑स्ते अस्तु मा मा  
हि॒ंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥२८॥ [२८]

असृ॑न्मुखो रुधि॒रेणा॒व्यक्तः॑। य॒मस्य॑ दूतः श्वपा॒द्विधा॑वसि।  
गृध्रः॑ सु॒पर्णः॑ कुण॒पं निषे॑वसे। य॒मस्य॑ दूतः प्रहि॑तो भ॒वस्य॑

चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्दैव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय।  
तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडंको वदति वाचमेताम्।  
तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं कृणुत  
गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुर्हणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो  
वदाद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपतत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत  
आगतः। तमितो नाशयाग्ने॥७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद।  
तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छन्तु। अग्निनाऽग्निः  
संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सक्थ्यौ पतसि। सव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य

चनाममत्॥ ७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना।  
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां  
स्थपतिरहतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो  
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशार्तिका हताः।  
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥ ७७॥

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्। यदमुं यमस्य  
जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्णम्रसि॥ ७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा  
भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।  
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वाऽसौ॥ ७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी रनु  
प्रवेशय। मरीचीरुप सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति  
सूर्यः। तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं  
द्विष्मः॥ ८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि  
 भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं  
 नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो  
 वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्न ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।  
 तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा  
 श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।  
 अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।  
 सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा  
 ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।  
 तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा।  
 आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन।  
 अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि  
 सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने व्रतपते व्रतं  
 चरिष्यामि॥८४॥

तच्छ्रुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते।

व्रतानां॑ व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छ्रुकेयं तन्मे राध्यताम्।  
द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।  
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः॑  
स्वाहा॑। अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः  
समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।  
वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः॑ स्वाहा॑। पृथिवी  
समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः  
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।  
यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः॑ स्वाहा॑। प्राजापत्या मे समिदसि  
सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा॑। आदित्य  
व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायो  
व्रतपतेऽग्रे व्रतपते। व्रतानां॑ व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं  
तन्मेऽराधि॥८८॥

समित्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाद्यौ च॥४१॥—[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिश्  
भवन्तु नः शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु  
शमादित्य उदैतु नः। शिवा नः शन्तमा भव सुमृडीका

सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडाये वास्त्वसि  
 वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छित्स्मह्यवास्तुः  
 स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठसि  
 प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायोश्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स  
 भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं  
 वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत  
 ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो वातते  
 गृहेऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो  
 नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवाह वात आवातु  
 भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूँषि तारिषत्।  
 इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे  
 अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः  
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं  
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं  
 म उर्वन्तरं बृहदग्नयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या  
 स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानंसानि। प्राणापानौ  
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि  
 प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र  
 इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो

दधातु॥९०॥

द्युभि॑र॒क्तुभिः॑ परि॑पात॒म॒स्मान॑रि॒ष्टेभि॑र॒श्विना॑ सौ॒भ॒गेभिः॑। तन्नो॑  
मि॒त्रो वरु॑णो मा॒मह॑न्ता॒मदि॑तिः सिन्धुः॑ पृथि॒वी उ॒त द्यौः॑। कया॑  
नश्चि॒त्र आ भु॑व॒दूती स॒दावृ॑धः स॒खा। कया॑ शचि॑ष्ठया वृ॒ता।  
कस्त्वा॑ स॒त्यो मदा॑नां म॒हिष्ठो मत्स॑दन्ध॒सः। दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॒  
वसु॑। अ॒भी षु णः॑ स॒खीना॑मवि॒ता ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं  
भ॑वा॒स्युति॑भिः। वयः॑ सु॒पर्णा उ॒प॑सेदु॒रिन्द्र॑ प्रि॒यमे॑धा ऋ॒षयो॑  
नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि चक्षु॑र्मु॒ग्ध्यस्मान्नि॒धये॑व  
ब॒द्धान्॥९१॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं॒योर्भि॑स्त्रवन्तु  
नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णां क्षय॑न्तीश्च॒रष॑णी॒नाम्। अ॒पो या॑चामि  
भे॒षज॑म्। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॑ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै  
भू॒यासु॑र्योऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा  
म॒योभु॑व॒स्ता न ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे र॑णाय॒ चक्ष॑से। यो वः॑  
शि॒वत॑मो॒ रस॑स्तस्य॒ भाज॑यते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑।  
तस्मा॑ अ॒रं ग॑मा॒म वो॒ यस्य॑ क्षया॒य जि॒न्वथ॑॥९२॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृथि॒वी शा॒न्ता सा॒ग्निना॑ शा॒न्ता  
सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ श॒मय॑तु। अ॒न्तरि॑क्ष॒ शान्तं॑  
तद्वा॒युना॑ शा॒न्तं तन्मे॑ शा॒न्त॒ शुच॑ श॒मय॑तु। द्यौः  
शा॒न्ता साऽऽदि॒त्येन॑ शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑  
श॒मय॑तु। पृथि॒वी शान्ति॑र॒न्तरि॑क्ष॒ शान्ति॑द्यौः शान्ति॑र्दिशः



शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः  
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः  
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः  
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः  
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह॥ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं  
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह  
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि  
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा मा॥ श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा  
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हांसिषुः। उदायुषा  
 स्वायुषोदोषधीना॥ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृता॥  
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः  
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम  
 शरदः शतं भवाम शरदः शत॥ शृण्वाम शरदः शतं  
 प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्च  
 सूर्यं दृशे। य उदङ्गान्महतोऽर्णवाँद्विभ्राजमानः सरिरस्य  
 मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।  
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि  
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं  
 दिवं दाधार पृथिवी॥ सदेवां यद्दहं वेद तद्दहं धारयाणि  
 मा मद्देदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविंशता॥ समीची

भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।  
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा  
 स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम।  
 ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः  
 शान्तिः॥ १३ ॥

परावर्तो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥४२॥ [४२]

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो  
 वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो  
 मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो  
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां  
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।  
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं  
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये  
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं  
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं  
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्ठं मधु  
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं  
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेभ्यो मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु  
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥



## ॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥  
 देवा वै स॒त्रमा॑सत। ऋद्धि॑परिमितं यश॑स्कामाः। तै॑ऽब्रुवन्।  
 यन्नः॑ प्रथ॑मं यश॑ ऋच्छात्। सर्व॑षां नस्तत्स॒हास॑दिति। तेषां॑  
 कुरु॑क्षेत्रं वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षिणा॑र्द्ध आ॑सीत्।  
 तूर्ध्न॑मुत्तरार्द्धः। प॒रीण॑ज्जघनार्द्धः। म॒रवं उत्करः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत।  
 तेनाप॑क्रामत्। तं दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्समानाः।  
 तस्या॑न्वागतस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजायत। दक्षि॑णादिष॒वः।  
 तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॑ण्यजन्म। य॒ज्ञज॑न्मा हि॥२॥

तमेक॑ऽ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देकमिषुध॒न्वि-  
 नम्। ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑  
 मा सन्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य  
 तेजो॑ऽप॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑  
 अभवन्। स्म॒याका॑ वै नामै॒ते॥३॥

तत्स्म॒याका॑नाऽ स्मयाक॒त्वम्। तस्मा॑द्दीक्षितेनापि॒गृह्यं  
 स्मेत॒व्यम्। तेज॑सो धृत्यै॑। स धनुः॑ प्रतिष्क॒भ्याति॑ष्ठत्। ता  
 उप॒दीका॑ अब्रुवन्वरं वृणा॑महे। अथ॑ व इ॒मं र॑न्धयाम। यत्र॑  
 क्व॑ च॒ खना॑म। तद॒पोऽभि॑तृण॒दामे॑ति। तस्मा॑दुप॒दीका॑ यत्र॑  
 क्व॑ च॒ खन॑न्ति। तद॒पोऽभि॑तृन्दन्ति॥४॥

वारैवृत्॑ः ह्या॑साम्। तस्य॑ ज्याम॒प्यादन्। तस्य॑  
धनु॑र्विप्रव॑माणः॒ शिर॑ उद॑वर्तयत्। तद्वा॑वापृथि॒वी  
अनु॑प्राव॑र्तत। यत् प्राव॑र्तत। तत्प्र॑वर्ग्यस्य प्रव॑र्ग्यत्वम्।  
यद्धौ॑(४)इत्यप॑तत्। तद्घ॑र्मस्य घ॑र्मत्वम्। म॒ह॒तो  
वी॒र्य॑मप॑त्तदिति। तन्म॑हावी॒रस्य॑ महावी॒रत्वम्॥५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तत्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्रा॒ह्वम्। त॑ स्तु॒तं  
दे॒वता॑स्त्रेधा व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒व॒नम्। इन्द्रो॑ मा॒ध्यं  
दि॒नः स॒व॒नम्। वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒व॒नम्। तेनाप॑शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑  
यज॑मानाः। नाशि॒षोऽवा॑रु॒न्धत। न सु॑व॒र्गं लो॒कम॒भ्यज॑यन्।  
ते दे॒वा अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॑ शिरः॑ प्रति॑धत्तमिति।  
ताव॑ब्रूतां वर॑ वृणाव॒है। ग्र॒ह ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्य॒तामिति॑।  
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॑ शिरः॑ प्रत्य॑धत्ताम्।  
यत्प्र॑वर्ग्यः। तेन॑ स॒शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। अवा॒शिषो॑-  
ऽरु॒न्धत। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑वर्ग्यं प्रवृ॑णक्ति।  
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः॑ प्रति॑दधाति। तेन॑ स॒शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑  
यज॑मानः। अवा॒शिषो॑ रु॒न्धे। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।  
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया इ॒व। यत्प्र॑वर्ग्यः॥७॥

उत्क॑रो ह्येते तृ॒न्दन्ति॑ महावी॒रत्वम॑ब्रुवन्नजयन्त्स च॥१॥ [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ प्रसू॑त्यै। च॒तुर्गृ॑ही॒तेन॑ जुहोति। चतु॑ष्पादः

प॒शवः॑। प॒शून्वाव॑रुन्धे। चत॑स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति।  
छन्दा॑ंसि दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामन्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं  
व॑क्ष्याम॒ इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पु॒रोनु॒वाक्या॑ये  
या॒ज्याये॑॥८॥

दे॒वता॑ये वष॑ट्काराय॑। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॒होति॑। छन्दा॑ंस्ये॒व  
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।  
ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒तव्यं॑ दी॒क्षित॑स्य॒ गृहा॑(३)इ न  
हो॒तव्या॑(३)मि॒ति। ह॒विर्वै दी॑क्षितः। य॒ज्ञुहु॑यात्। ह॒विष्कृतं॑  
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न जु॑हुयात्॥९॥

य॒ज्ञप॒रुरन्त॑रियात्। य॒जुरे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृतं॑ यज॑मानम॒ग्नौ  
प्र॒दधा॑ति। न य॑ज्ञप॒रुरन्त॑रेति। गा॒यत्री छन्दा॑ंस्यत्य॑मन्यत।  
तस्यै॑ वष॑ट्कारोऽभ्य॒य्य शिरो॑ऽच्छिनत्। तस्यै॑ द्वेधा॒ रसः॑  
परा॑पतत्। पृ॒थि॒वीम॒र्द्धः प्रावि॑शत्। प॒शून्म॒र्द्धः। यः पृ॑थि॒वीं  
प्रावि॑शत्॥१०॥

स ख॑दि॒रोऽभव॑त्। यः प॒शून्। सोऽजा॑म्। यत्खा॑दि॒र्यभि॑र्भवति।  
छन्द॑सामे॒व रसे॑न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।  
ऊ॒र्वा उ॑दुम्ब॒रः। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒णवी॑।  
तेजो॑ वै वे॒णुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वैक॑ङ्क॒ती। भा  
ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॑स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते

प्रसू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॒मित्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू  
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। वज्रं॑ इव॒ वा ए॒षा।  
यद॒भ्रिः। अ॒भ्रिर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॑ह॒ शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्वर॑कृ॒द्देवे॒भ्य इत्या॑ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्व॒रः। य॒ज्ञकृ॒द्देवे॒भ्य  
इति॒ वावै॑तदा॒ह। उत्ति॑ष्ठ ब्रह्म॒णस्प॑त॒ इत्या॑ह। ब्रह्म॑णै॒व  
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्रै॒तु ब्रह्म॑ण॒स्पति॑रित्या॒ह। प्रेत्यै॒व  
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्र दे॒व्यैतु॑ सू॒नृते॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै  
सू॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑रा॒धस॑मित्या॒ह॥१३॥

पा॒ङ्क्तो हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह। दे॒वाने॒व य॑ज्ञ॒नियः॑  
कुरु॑ते। दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे म॑सा॒थामि॒त्याह॑।  
आ॒भ्यामे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य  
म॒खस्य॑ शि॒र इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य य॒ज्ञस्य॑  
शि॒र इति॑ वावै॒तदा॑ह। म॒खाय॑ त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण  
इत्या॑ह। नि॒र्दिश्यै॒वैन॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒रह॑रति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑  
शि॒रः स॒म्भ॑रति। तू॒ष्णीं च॑तुर्थं॑ ह॑रति। अ॒प॑रि॒मिता॑दे॒व  
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। मृ॒त्ख॒नाद॑ग्रे ह॑रति। तस्मा॑न्मृ॒त्ख॒नः  
के॒रु॒ण्य॑तरः। इ॒य॒त्यग्रं॑ आसी॒रित्या॑ह। अ॒स्यामे॒वाछ॑म्ब॒द्धारं॑  
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। ऊ॒र्जं वा ए॒तं र॑सं पृथि॒व्या  
उ॒प॒दी॒का उ॒द्दि॑हन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं  
पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।  
यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय  
वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत।  
सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदृतीकानामृतीकत्वम्।  
यदृतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि  
प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव  
यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्गाम्याणां पशूनां चर्मणा  
सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति।  
आरण्यानेव पशूञ्छुचार्पयति। तस्मात्समावत्पशूनां  
प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः  
सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।  
रक्षसामपहत्यै। बृहवो हरन्ति। अपंचितिमेवास्मिन्दधति।  
उद्धते सिकतोपोमे परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप  
सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।  
ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्गाम्याणां पात्राणां कपालैः

स॒सृ॒जेत्। ग्रा॒म्याणि॒ पात्रा॑णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पा॒लैः  
 स॒सृ॒जति॑। ए॒तानि॒ वा अ॑नु॒पजी॒वनी॒यानि॑। तान्ये॒व  
 शु॒चा॒र्पय॑ति। श॒र्करा॑भिः स॒सृ॒जति॒ धृत्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।  
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॒जति॑। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।  
 प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ स॒सृ॒जति॑। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णा॒जि॒नस्य॑  
 लो॒म॒भिः स॒सृ॒जति॑। य॒ज्ञो वै कृ॑ष्णा॒जि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः  
 स॒सृ॒जति॑॥ २०॥

याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत् प्रजायमानानां  
 सृजति शन्त्वायाद्यौ च॥ २॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॒भि  
 प्रा॑ण्यात्। यत्कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चा॒र्पयेत्। अ॒प॒हाय॑  
 प्रा॑णिति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चादि॒त्यं चा॒न्तरे॑यात्।  
 यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्च॒र्मा स्यात्॥ २१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।  
 तेजो॒ वै वेणुः॑। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒म॒र्द्धय॑ति।  
 म॒खस्य॑ शिरो॒ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।  
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥ २२॥

तस्मादेवमाह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते  
 प॒दे। अथो॑ प्रति॑ष्ठित्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करोमीत्याह।  
 छन्दो॑भिरे॒वैनं॑ करोति। त्र्यु॒द्धिं करोति॑। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।



ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। छ॒न्दो॑भिः करोति॥२३॥

वी॒र्यं॑ वै छ॒न्दा॑सि। वी॒र्ये॑णै॒वेन॑ करोति। य॒जुषा॑ बि॒लं करोति॑  
व्यावृ॑त्यै। इ॒यं तं करोति॑। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॑खेन॒ सम्मि॑तम्।  
इ॒यं तं करोति॑। य॒ज्ञप॑रुषा॒ सम्मि॑तम्। इ॒यं तं करोति॑। ए॒ताव॑द्वै  
पुरु॑षे वी॒र्यम्॑। वी॒र्य॑सम्मि॒तम्॥२४॥

अप॑रिमि॒तं करोति॑। अप॑रिमि॒तस्याव॑रुद्धौ। प॒रि॒ग्री॒वं  
क॑रोति॒ धृत्यै॑। सूर्य॑स्य॒ हर॑सा श्रा॒येत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्।  
अ॒श्वश॑केन॒ धूप॑यति। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑यो॒नित्वा॑य।  
वृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ नि॒ष्पद॑सीत्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो  
वृषा॑ऽश्वः। तस्य॒ छ॒न्दा॑सि नि॒ष्पत्॥२५॥

छ॒न्दो॑भिरे॒वेन॑ धूपयति। अ॒र्चिषे॑ त्वा शो॒चिषे॑ त्वेत्या॑ह। तेजं  
ए॒वास्मि॑न्दधाति। वा॒रु॒णोऽभी॑द्धः। मै॒त्रियो॑पैति॒ शान्त्यै॑। सि॒द्धौ  
त्वेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। दे॒वस्त्वा॑ स॒वितो॑द्व॒प॒त्वित्या॑ह।  
स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वेन॑ ब्र॒ह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रुद्व॑पति। अप॑द्य॒मानः  
पृ॒थि॒व्यामा॑शा दि॒श आ॑पृ॒णेत्या॑ह॥२६॥

तस्मा॑द॒ग्निः सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ विभा॑ति। उ॒त्तिष्ठ॑ बृ॒हन्म॑वो॒र्ध्वस्तिष्ठ॑  
ध्रु॒वस्त्वमि॑त्या॒ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ई॒श्वरो॑ वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः।  
यः प्र॑व॒र्ग्यम॑न्वीक्ष॑ते। सूर्य॑स्य त्वा चक्षु॑षाऽन्वी॑क्ष॒ इत्या॑ह।  
चक्षु॑षो गोपी॒थाय॑। ऋ॒जवे॑ त्वा सा॒धवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा  
भू॒त्यै त्वेत्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः। अ॒न्तरि॑क्षं सा॒धु। अ॒सौ

सु॒क्षि॒तिः॥ २७ ॥

दि॒शो भू॒तिः। इ॒मा॒ने॒वा॒स्मै लो॒का॒न्क॒ल्प॒य॒ति। अथो॒  
प्र॒ति॒ष्ठि॒त्यै। इ॒द॒म॒ह॒म॒मु॒मा॒मु॒ष्या॒य॒णं वि॒शा प॒शुभि॑र्ब्रह्मवर्च॒सेन॒  
पर्यू॑हामीत्याह। वि॒शै॒वैनं॑ प॒शुभि॑र्ब्रह्मवर्च॒सेन॒ पर्यू॑हति। वि॒शेति॑  
राज॒न्य॒स्य ब्रू॒यात्। वि॒शै॒वैनं॑ पर्यू॑हति। प॒शुभि॑रिति॒ वैश्य॑स्य।  
प॒शुभि॑रे॒वैनं॑ पर्यू॑हति। अ॒सुर्य॑ पात्र॒मना॑च्छृण्णम्॥ २८ ॥

आच्छृ॑णत्ति। दे॒व॒त्रा॒कः। अ॒ज॒क्षी॒रेणाऽऽच्छृ॑णत्ति। प॒र॒मं वा  
ए॒तत्प॒र्यः। यद॑जक्षी॒रम्। प॒र॒मे॒णै॒वैनं॑ प॒य॒साऽऽच्छृ॑णत्ति।  
यजु॑षा व्यावृ॒त्यै। छ॒न्दो॑भि॒राच्छृ॑णत्ति। छ॒न्दो॑भि॒र्वा ए॒ष  
क्रि॒यते। छ॒न्दो॑भि॒रे॒व छ॒न्दा॑ऽस्याच्छृ॑णत्ति। छृ॒न्धि  
वाच॑मित्याह। वाच॑मे॒वाव॑रुन्धे। छृ॒न्ध्य॒र्ज॒मि॒त्याह॑।  
ऊ॒र्ज॒मे॒वाव॑रुन्धे। छृ॒न्धि ह॒वि॒रि॒त्याह॑। ह॒वि॒रे॒वाकः॑।  
दे॒वं पु॒र॒श्चर॑ स॒ध्यास॒न्त्वे॒त्याह॑। य॒था॒य॒जु॒रे॒वैतत्॥ २९ ॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्पितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृणञ्छन्दाऽस्या-  
च्छृणत्यष्टौ च॥ ३॥

[३]

ब्रह्म॑न्प्रच॑रिष्यामो॒ होत॑र्घर्म॒मभि॑ष्टुहीत्याह। ए॒ष वा ए॒तर्हि॑  
बृ॒ह॒स्पतिः॑। यद्व॒ह्मा। तस्मा॑ ए॒व प्र॑ति॒प्रोच्य॑ प्रच॑रति।  
आ॒त्म॒नोऽना॑त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्याह। ए॒ता वा  
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैनं॑ सम॑र्द्धयति। म॒द॒न्तीभिः॑  
प्रोक्ष॑ति। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥ ३० ॥

अ॒भि॒पूर्व॑ प्रोक्ष॑ति। अ॒भि॒पूर्व॑मे॒वास्मि॒न्तेजो॑ दधाति। त्रिः  
प्रोक्ष॑ति। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। होता॒ऽन्वा॑ह।  
रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ऽ सन्त॑त्यै। त्रि॒ष्टुभः॑  
स॒तीर्गा॑य॒त्रीरि॒वान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। सन्त॑त॒मन्वा॑ह।  
प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य सन्त॑त्यै। अथो॑ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।  
यत्प॑रि॒मिता अनु॑ब्रूयात्। प॑रि॒मित॒मवरु॑न्धीत। अ॒प॑रि॒मिता  
अन्वा॑ह। अ॒प॑रि॒मित॒स्यावरु॑द्ध्यै। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ध्व॒ञ्जः। यन्मौ॒ञ्जो वे॒दो भव॑ति। ऊ॒र्ज॑व  
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम॑र्द्धयति। प्रा॒णा॒हुती॑र्जु॒होति॑। प्रा॒णाने॒व  
यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः  
प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता  
म॒ध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृ॒थि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति।  
अ॒स्या अन॑तिदाहाय। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।  
अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति। दे॒वता॑स्वे॒व  
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒प्र॑तिशी॒र्णाग्रं॑ भवति।  
ए॒तद्व॑र्हि॒रह्यै॑षः॥ ३४॥

अ॒र्चि॒रसि॑ शो॒चिर॒सीत्या॑ह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑ दधाति।  
स॒सी॑दस्व म॒हाऽ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्यै॑षः। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑

वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये दशपूर्णमासयोः। अथ  
कथा होता यजमानायाऽऽशिषो नाशास्त इति। पुरस्तादाशीः  
खलु वा अन्यो यज्ञः। उपरिष्ठादाशीरन्यः॥ ३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूंष्याह। शीर्षत एव  
यज्ञस्य यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः पुरस्तादाह। प्रजां  
दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः। विधृतिमुपरिष्ठात्।  
प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष  
दिशोऽनून्मदितोः। यन्दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥ ३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा  
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे  
भूया मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित  
इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।  
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो  
रश्मयः॥ ३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवादित्यं रश्मिभिः  
पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः।  
तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्भ्रामणीः संजातैः पर्यूढः।  
अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आच्छत्। यद्वैकङ्कताः  
परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥ ३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति

त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति।  
तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याहु  
व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति।  
अमुष्या अनंतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः  
परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायंकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति  
ध्वित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनीति।  
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।  
त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थ्सम्पद्यन्ते।  
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां  
तनुवमाक्रामति। दुश्कर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां  
तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह  
वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्कर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं  
परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्वित्राणि।  
अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य  
धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य  
लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः  
पवते॥४२॥

समष्टौ द्वे च॥४॥

[४]

अ॒ग्नि॒ष्ठा व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सेत्या॑ह।  
 अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयति गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सा।  
 समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा  
 रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयतु त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॒सेत्या॑ह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑  
 रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयति त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॒सा। समा॑रुचि॒तो  
 रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः  
 प॒श्चाद्रो॑चयतु जा॒गते॑न॒ छन्द॒सेत्या॑ह। वरु॑ण ए॒वैनं॑मादि॒त्यैः  
 प॒श्चाद्रो॑चयति जा॒गते॑न॒ छन्द॒सा॥४३॥

समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। द्यु॒तान॒स्त्वा  
 मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॑ छन्द॒सेत्या॑ह।  
 द्यु॒तान॒ ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॑  
 छन्द॒सा। समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते।  
 बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वेर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पा॒ङ्केन॑ छन्द॒सेत्या॑ह।  
 बृह॑स्पति॒रे॒वैनं॑ वि॒श्वेर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयति पा॒ङ्केन॑ छन्द॒सा।  
 समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते॥४४॥

रो॒चि॒तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सीत्या॑ह। रो॒चि॒तो ह्ये॒ष दे॒वेषु॑।  
 रो॒चि॒षी॒याहं म॑नु॒ष्यैष्वि॒त्याह॑। रोच॑त ए॒वैष म॑नु॒ष्येषु॑। स॒म्रा॑ङ्घ्र॒र्म  
 रुचि॑तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यसी॑त्या॑ह।  
 रुचि॑तो ह्ये॒ष दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी। रुचि॑तोऽहं  
 म॑नु॒ष्यैष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॒यास॑मि॒त्याह॑।

रुचि॒त ए॒वैष॑ म॒नुष्ये॑ष्वायु॒ष्माऽस्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी  
 भ॑वति। रु॒गंसि॒ रुचं॑ मयि॒ धेहि॑ मयि॒ रुगि॑त्याह।  
 आ॒शिषं॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। तं यदे॒तैर्यजु॑र्भिर॒रोच॑यित्वा। रुचि॒तो  
 घ॒र्म इति॑ प्रब्रूयात्। अ॒रोचु॑कोऽध्व॒र्युः स्यात्। अ॒रोचु॑को  
 यज॑मानः। अथ॒ यदे॒नमे॒तैर्यजु॑र्भी रोचयित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म  
 इति॑ प्राह॑। रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को यज॑मानः॥४५॥

प॒श्चाद्रो॑चयति जा॒गतेन॒ छन्द॑सा॒ पाङ्केन॒ छन्द॑सा॒ समारु॑चितो रो॒चये॒त्याह॑शिषंमे॒वैता॑माशा॒स्ते शास्ते॑ऽष्टौ  
 च॥५॥

[५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत् प्र॑व॒र्ग्यः। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑।  
 पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्र॒वर्ग्यं॑ प्रवृ॑णक्ति। ग्री॒वास्वे॒व य॒ज्ञस्य॒ शिरः॑  
 प्र॒ति॒दधा॑ति। त्रिः प्रवृ॑णक्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व  
 लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽव॒रुन्धे॑। षट्त्स॑म्प॒द्यन्ते॑। षड्वा  
 ऋ॒तवः॑॥४६॥

ऋ॒तुभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽव॒रुन्धे॑। द्वा॒दश॑कृ॒त्वः प्रवृ॑णक्ति।  
 द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्स॒रः। संव॑त्स॒रादे॒व य॒ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽव॒रुन्धे॑।  
 चतु॑र्विं॒शतिः॑ सम्प॒द्यन्ते॑। चतु॑र्विं॒शति॑र॒र्द्धमा॒साः।  
 अ॒र्द्धमा॒सेभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽव॒रुन्धे॑। अथो॒ खलु॑।  
 स॒कृदे॒व प्रवृ॑ज्यः। ए॒कं॒ हि शिरः॑॥४७॥

अ॒ग्नि॒ष्टोमे॑ प्रवृ॑णक्ति। ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॑न॒ग्नि॒ष्टोमः॑।  
 यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॒ शिरः॑ प्र॒ति॒दधा॑ति। नो॒क्थ्ये॑ प्रवृ॑ज्यात्।  
 प्र॒जा वै प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्ये॑ प्रवृ॑ज्यात्। प्र॒जां प॒शून॑स्य

निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः। प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव प्रजानां गोप्तरं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तमित्याह। आ च ह्येष परां च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान् इत्याह। सध्रीचींश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह। अग्निर्ह्येवैषोऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा गतेत्याह। पूर्वमेवादितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रां यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्दधाति। विश्वासां भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतू



कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह।  
 शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे  
 नियच्छ देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः।  
 तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता  
 मतीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता। यत्  
 प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष  
 प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ट  
 स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवादित्यं प्रवर्ग्यं च  
 स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह।  
 आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह।  
 बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्नियै दशमः।  
 नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा  
 विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य  
 शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवेक्षन्ते।  
 एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।  
 प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो

वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते।  
रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो  
भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुरयन्ति। न पत्यवेक्षेत।  
यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।  
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।  
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।  
सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे  
कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥६॥ [६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।  
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु  
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै  
रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि  
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।  
देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।  
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।  
ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।  
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वत्सः।  
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।  
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।  
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनाम्। उस्त्रं घर्मं  
शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्मायं शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै  
देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवेनामुपसीदति। दानवः स्थ  
पेरव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो लोहितेनेत्याह  
व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे  
पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः  
पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव  
भागधेयेन समर्द्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि  
जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते।  
सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमकः।  
अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्।  
आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वषट्क्रियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः  
सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां वषट्करोति। अथो  
अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति॥६२॥

घर्मं पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन  
समर्द्धयति। यद्वषट्कुर्यात्। यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यत्र

वषट्कुर्यात्। रक्षांसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह। परोक्षमेव  
वषट्करोति। नास्य यातयामा वषट्कारो भवति। न यज्ञं  
रक्षांसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमीत्याह। यो वा  
अस्य पुण्यो रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा एवैनं जुहोति।  
मधुं हविरसीत्याह। स्वदयत्येवैनम्। सूर्यस्य तपस्तपेत्याह।  
यथायजुरेवैतत्। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीत्याह।  
द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनमुपयच्छति।  
न वा एतं मनुष्यो भर्तुमर्हति। देवानां त्वा पितृणामनुमतो  
भर्तुं शकेयमित्याह। देवैरेवैनं पितृभिरनुमत आदत्ते। वि  
वा एनमेतदर्द्धयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्यं पुरो जुह्वति। तेजोऽसि  
तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्गा  
मां हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः पृथिविस्पृङ्गा मां  
हिंसीरित्याहाहिंसायै॥६५॥

सुवंसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मां पाहीत्याह।  
आशिषमेवैतामाशांस्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।  
आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्नेव यज्ञस्य  
शिरः प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै।  
पञ्चाह॥६६॥

पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒ग्नये॑  
 त्वा॒ वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒मान्।  
 तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह।  
 च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय  
 त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।  
 बृह॑स्पत॒ये त्वा वि॒श्वदै॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्याह। ब्रह्म॑ वै  
 दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे॑ त्व॒र्भुमते॑  
 वि॒भुमते॑ प्र॒भुमते॑ वाज॑वते॒ स्वाहे॑त्याह। स॒वत्स॒रो वै  
 स॒वित॒र्भुमान् वि॒भुमान्प्र॒भुमान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑  
 जुहोति। य॒माय॒ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पि॒तृमते॑ स्वाहे॑त्याह। प्रा॒णो  
 वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पि॒तृमान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति।  
 दश॑ स॒म्पद्य॑न्ते। दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्।  
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं  
 लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हि॒ण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हि॒णौ भ॑वतः।  
 रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑  
 के॒तुना॑ जुषता॑ सु॒ज्योति॒ज्योति॑षा॒ꣳ स्वाहा॑ रात्रि॒ज्योतिः॑  
 के॒तुना॑ जुषता॑ सु॒ज्योति॒ज्योति॑षा॒ꣳ स्वाहे॑त्याह।  
 आ॒दि॒त्यमे॒व तद॑मु॒ष्मि॑ल्लो॒केऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वा॒धार। रात्रि॑या

अवस्तात्। तस्मात्सावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां  
धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह  
पितृमानेति चत्वारि च॥७॥ [७]

विश्वा आशा दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्प्रीणाति।  
अथो दुरिष्ट्या एवैनं पाति। विश्वा देवानयाडिहेत्याह।  
विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्द्धयति। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य  
मधोः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति।  
स्वाहाऽग्नये यज्ञियायु शं यजुर्भिरित्याह। अभ्येवैनं धारयति।  
अथो हविरेवाकः॥७०॥

अश्विना घर्मं पातः हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरित्याह।  
अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति। अनु वां द्यावापृथिवी  
मसातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह।  
इन्द्राय हि पुरो हूयते। आश्राव्याह घर्मस्य यजेति।  
वषट्कृते जुहोति। रक्षसामपहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै।  
घर्ममपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावापृथिवी  
अमसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्य यथावण्णमो दिवे  
नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं  
यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं

गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं लोकेषु  
प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्यर्मपान्गच्छ पितृन्यर्मपान्गच्छे-  
त्याह। उभयेष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वरुणः  
पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते।  
तद्देवानाम्। यद्दक्षिणा। तत्पितॄणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणाम्।  
प्राश्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा  
अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि  
पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह।  
इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।  
यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह।  
आत्मन एवैतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय  
त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मेन्यस्मे  
ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति  
यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं  
गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैव सह निरर्थं  
गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।

ताभ्यं ए॒वैनं जुहोति। ग्रा॒वभ्यः स्वाहेत्या॑ह। या ए॒वान्तरिक्षे॑  
वाचः॑॥७६॥

ताभ्यं ए॒वैनं जुहोति। प्र॒तिरे॒भ्यः स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णा वै  
दे॒वाः प्र॒तिराः। तेभ्यं ए॒वैनं जुहोति। द्या॒वापृ॒थिवी॒भ्यां  
स्वाहेत्या॑ह। द्या॒वापृ॒थिवी॒भ्यामे॒वैनं जुहोति। पि॒तृभ्यो॑  
घ॒र्मपे॒भ्यः स्वाहेत्या॑ह। ये वै यज्ज्वा॑नः। ते पि॒तरो॑ घ॒र्मपाः।  
तेभ्यं ए॒वैनं जुहोति॥७७॥

रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहेत्या॑ह। रु॒द्रमे॒व भा॒गधे॒येन॒ सम॑र्द्धयति।  
स॒र्वतः॑ स॒मन॑क्ति। स॒र्वत॑ ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। उद॑श्च  
नि॒रस्य॑ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रु॒द्रं  
नि॒रव॑दयते। अ॒प उ॒पस्पर्श॑ति मे॒ध्यत्वा॑य। ना॒न्वीक्षे॑त।  
यद॒न्वीक्षे॑त॥७८॥

चक्षु॑रस्य प्र॒मायु॑कः स्यात्। तस्मा॒न्ना॒न्वीक्ष्यः॑। अ॒पी॒परो॑  
माऽहो॑ रा॒त्रियै॑ मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वायु॑र्मे  
दा॒ वर्च॑सा मा॒ञ्जीरि॑त्याह। आ॒युरे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति।  
अ॒पी॒परो॑ मा॒ रा॒त्रिया॑ अ॒हो मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने स॒मि॒त्तया॑  
स॒मि॒ध्य॒स्वायु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा मा॒ञ्जीरि॑त्याह। आ॒युरे॒वास्मि॒न्वर्चो॑  
दधाति। अ॒ग्निर्ज्योति॑र्ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहा॑ सू॒र्यो ज्योति॑र्ज्योतिः  
सू॒र्यः स्वाहेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो वद॑न्ति।  
होत॒व्यम॑ग्नि॒होत्रा॑(३)न होत॒व्या(३)मि॑ति॥७९॥



यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतं हविर्मधु हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति। पिता नोऽसि मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। अश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। तेजसा वा एते व्यध्यन्ते। ये प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राश्वन्ति। तेज एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न मांसमश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन पिबेत्। नास्यं राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्संश्यति। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्व्रतं चार्यम्। तेजसो गोपीथाय। तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः ससादयति। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः। ताभिरेवैनं समर्द्धयति॥८२॥

अक्रुश्वित्याह प्रदिशो गच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधिं पिबन्वति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्य एवेनं जुहोत्यन्वीक्षेत होतव्या(३)मित्यग्नावित्याह दधतेऽगोपायत्स च॥८॥

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति।  
 छन्दोभिरेवास्यैभ्यो लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्रे  
 जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। अनु  
 नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया  
 इत्याह। दिव एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया  
 इत्याह॥८३॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया  
 इत्याह। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।  
 यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तं यदक्षिणा  
 प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयेत्। जिह्वं यज्ञस्य शिरो हरेत्।  
 प्राश्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति।  
 शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं  
 सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद।  
 औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे।  
 वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति।  
 साम वै रक्षोहा। रक्षंसामपंहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रय इमे  
 लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांस्यपंहन्ति। पुरुषः पुरुषो  
 निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षंसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः  
शुचारपयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु।  
वनस्पतीं ञ्छुचारपयेत्। हिरण्यं निधायोद्वासयति। अमृतं वै  
हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति  
त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।  
तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते।  
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः  
सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्यां एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः।  
तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो  
अप ह्वर इत्याह। भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति  
दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्ग्वा अन्नाद्यं दधि।  
ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्द्धयति॥८९॥

अनंशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व  
इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे।  
समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। व्यसौ  
योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः।  
अचिक्रदद्वृषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्।

चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति।  
नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुं  
सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्यं क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति।  
तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इन्नो  
अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो  
अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै  
कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा इत्याह। देवो  
ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै  
प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोमं  
पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव  
पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः  
सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै  
भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।  
अभिचार एवास्येषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः  
प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्य  
गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव  
लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।  
यत्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपहत्यै वै हिरण्यमाहर्दयति ह्येष  
गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्येषौऽष्टौ च॥९॥ [९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्।  
तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां  
यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन्। शुक्रियाणां  
वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।  
देवानामन्यत्पयः। यद्गोः पयः॥९४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।  
तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव  
तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्य  
भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-  
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥९५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-  
दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।  
मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।  
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि  
पर्यासन्ते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यसते॥९६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो  
वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदैति।  
तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां

मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्योतिरजायत।  
ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष  
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि  
प्रवर्तयति। औदुम्बर्याः५ शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा  
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्घर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।  
शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र  
दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता  
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा  
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं  
नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥१९॥

गोः पर्य उत्तरवेदिरांसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥१०॥ [१०]

प्रजापतिः सम्भ्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।  
महावीर उद्वासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।  
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।  
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयाः५सं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै  
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं  
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते

वा ए॒तस्य॑ प्रि॒ये त॒नुवौ॑। ए॒ते अ॑स्य प्रि॒ये ना॒म॒नी। प्रि॒ययै॒वैनं॑  
त॒नुवौ॑॥१०१॥

प्रि॒येण॑ ना॒म्ना॒ सम॑र्द्धयति। की॒र्तिर॑स्य॒ पूर्वा॑गच्छति  
ज॒न॒ता॒मा॒य॒तः। गा॒य॒त्री दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामत्। तां दे॒वाः  
प्र॒व॒र्ग्ये॑णै॒वानु॑ व्य॒भवन्। प्र॒व॒र्ग्ये॑णा॒प्नुवन्। यच्च॑तुर्विंशति॒कृत्वः॑  
प्र॒व॒र्ग्यं प्र॑वृ॒णक्ति॑। गा॒य॒त्रीमे॒व तद॑नु विभ॑वति। गा॒य॒त्रीमा॑प्नोति।  
पूर्वा॑ऽस्य॒ ज॒नं य॒तः की॒र्तिर्ग॑च्छति। वै॒श्वदे॒वः स॑ऽसन्नः॥१०२॥

वस॑वः प्रवृ॑क्तः। सोमो॑ऽभिकी॒र्यमा॑णः। आ॒श्विनः  
पय॑स्यानी॒यमा॑ने। मा॒रुतः॑ क॒थन्। पौ॒ष्ण उ॑द॒न्तः।  
सा॒र॒स्व॒तो वि॒ष्यन्द॑मानः। मै॒त्रः शरो॑ गृही॒तः। तेज॑ उ॒द्यतः॑।  
वा॒युर्हि॒यमा॑णः। प्र॒जाप॑तिर्हू॒यमा॑नो वाग्धु॒तः॥१०३॥

अ॒सौ खलु॑ वावैष आ॑दि॒त्यः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। स ए॒तानि॑  
नामा॑न्यकुरु॒त। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑नं॒ नाम्ना॑। ब्र॒ह्मवा॑दिनो  
वद॑न्ति। यन्मृ॒न्मय॑माहु॒तिं नाश्नु॑तेऽथ॑। कस्मा॑दिषो॑ऽश्नु॒त  
इति॑। वा॒गेष॑ इति॑ ब्रूयात्। वा॒च्यै॒व वाचं॑ दधाति॥१०४॥

तस्मा॑दश्नु॒ते। प्र॒जाप॑तिर्वा ए॒ष द्वा॑दश॒धा वि॑हि॒तः।  
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। यत्प्रा॑ग॒वका॒शेभ्यः॑। तेन॑ प्र॒जा अ॑सृज॒त।  
अ॒व॒का॒शैर्दे॑वा॒सुरा॑न॒सृज॑त। यद्दूर्ध्व॑म॒वका॒शेभ्यः॑। तेना॒न्नम॑-  
सृज॒त। अन्नं॑ प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स॑स॒न्नो हू॒यमा॑नो वा॒ग्धु॒तो द॑धात्येषः॥११॥ [११]

स॒वि॒ता भू॒त्वा प्र॑थ॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। तेन॒ कामा॑ः ए॒ति।  
यद्वि॒तीयेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। अ॒ग्नि॒र्भू॒त्वा दे॒वाने॑ति। यत्तृ॒तीयेऽह॑न्प्र-  
वृ॒ज्यते॑। वा॒युर्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तु॒र्थेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।  
आ॒दि॒त्यो भू॒त्वा र॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्च॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। च॒न्द्रमा॑  
भू॒त्वा नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्ष॑ष्ठेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॒वत्स॒रमे॑ति। यत्स॑प्त॒मेऽह॑न्प्र-  
वृ॒ज्यते॑। धा॒ता भू॒त्वा श॒क्करी॑मेति। यद॑ष्ट॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।  
बृ॒ह॒स्पति॑र्भू॒त्वा गा॒य॒त्रीमे॑ति। यन्न॑व॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। मि॒त्रो  
भू॒त्वा त्रि॒वृ॒त इ॒माँल्लो॒काने॑ति। यद॑श॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। वरु॑णो  
भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति।  
यद्वा॑द॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति।  
यत्पु॑रस्ता॒दुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः परा॑ङ्मू॒ल्लो॒काः-  
स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑द॒मुतो॒र्वा-  
ङ्मू॒ल्लो॒काःस्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्ष॑त्राण्येति वि॒राज॑मेति तपति॥१२॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥





## ॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॑  
शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑सं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ ब॒हुभ्यः॑ पन्था॑मनपस्पशानम्।  
वै॒व॒स्व॒त॑सं स॒ङ्गम॑नं जना॑नां य॒म॑सं राजा॑नसं ह॒विषा॑  
दुव॑स्यत। इ॒दं त्वा॑ व॒स्त्रं प्रथ॑मन्वाग॒न्नपै॑तदूह॒ यदि॑हाबि॒भः  
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा  
वि॒बन्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सुनी॒थाय॑ वो॒ढवै॑।  
याभ्या॑ य॒मस्य॑ सा॒दन॑सं सु॒कृतां॑ चापि॒ गच्छ॑तात्। पू॒षा  
त्वै॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॑  
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒विद॑त्रै॒भ्यः। पू॒षेमा॑ आशा॒  
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्मासं॑ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा  
अघृ॑णिः सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्।  
यत्रा॑संते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः सं॒विता॑ द॒धातु॑।  
भु॒वन॑स्य पत इ॒दसं॑ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑ स्वाहा॑। पु॒रुष॑स्य  
सया॑व॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृ॒ज्महे॑। यथा॑ नो अत्र॒ नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॑  
आय॑ति। पु॒रुष॑स्य सया॑वरि॒ वि ते॑ प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण  
म॒हीमि॑हि स्व॒धये॑हि पि॒तृनु॑पं प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मै॒वं मा॑ऽ  
स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि। वि॒श्ववा॑रा न॒भसा॑

संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽभ्याववृत्स्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्य  
प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह  
धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।  
हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव।  
सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।  
अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम।  
धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव  
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं  
हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव  
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत सोम्यानाम्।  
एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता मादयन्ताम्।  
अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व मेदसा पीवसा  
चा नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै।  
मैनमग्ने विदहो माऽभिषोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो  
मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं  
प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं  
परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां  
वशनीर्भवाति। सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च

गच्छं पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते  
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं  
 तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो  
 जातवेदस्ताभिर्वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः। अयं वै  
 त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः  
 पित्रे लोककृज्जातवेदो वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्त्वाभिमातीर्जयेम शरीरैश्चत्वारि च॥१॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो  
 रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः  
 स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते  
 स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्रये कर्मकृते स्वाहा यमत्र  
 नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्तं इध्मं जुभरत्सिष्विदानो मूर्धानं  
 वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायुत उरुष्यः।  
 अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्रये  
 वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥२॥ [२]

प्र केतुना बृहता भ्रात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति।  
 दिवश्चिदन्तादुप मामुदानं डपा मुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं  
 त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्वा।  
 संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे।

नार्के सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।  
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।  
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।  
 अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये संधमादं मदन्ति।  
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।  
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च  
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः अनु।  
 तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम  
 एकेभ्यः पवते घृतमेकं उपासते। येभ्यो मधुं प्रधावति  
 ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरासो ये  
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्।  
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये  
 चक्रिरे महत्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः  
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये  
 असन्नशैवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।  
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या  
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।  
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्रय्या वर्चसा  
 सःसृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।

दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॒मग॑न्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम् । धा॒ता पु॑नातु सवि॒ता  
पु॑नातु । अ॒ग्नेस्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा ॥८॥

धेह्युत्तरेमाष्टौ च ॥३॥

[३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑म॒न्थाम॒ वृष॒भाये॑व॒ पक्त॑वे । इ॒मन्त॑ꣳ श॒मयाम॑सि  
क्षी॒रेण॑ चोद॒केन॑ च । यन्त्वम॑ग्ने॒ सम॑द॒हस्त्व॑मु॒ निर्वा॑पया॒ पुनः॑ ।  
क्या॒म्बूर॑त्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा । शी॒ति॒के शी॒ति॒काव॑ति  
ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति । म॒ण्डूक्या॑ सुसङ्ग॒मये॑मꣳ स्व॑ग्निꣳ श॒मया॑ ।  
शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑ सन्त्व॒नूक्याः॑ । शं ते॑ स॒मुद्रि॑या  
आपः॑ श॒मु ते॑ सन्तु॒ वर्ष्याः॑ । शं ते॑ स्र॒वन्ती॑स्त॒नुवे॒ श॒मु ते॑ सन्तु॒  
कूप्याः॑ । शन्ते॑ नी॒हारो॒ वर्ष॑तु श॒मु पृ॒ष्वाऽव॑शीयताम् ॥९॥

अव॑ सृज॒ पुन॑र॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्तु॒ आहु॑तश्चर॒ति स्व॒धाभिः॑ ।  
आयु॑र्वसान् उप॑ यातु शेषꣳ सङ्गच्छ॑तां त॒नुवा॑ जातवेदः ।  
सङ्गच्छ॑स्व पि॒तृभिः॑ सꣳ स्व॒धाभिः॑ स॒मिष्टा॑पूर्तेन॒ पर॑मे  
व्यो॒मन् । यत्र॒ भूम्यै॑ वृणसे॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा दे॒वः  
स॒वि॒ता द॑धातु । यत्ते॑ कृष्णः श॒कुन॑ आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः  
स॒र्प उ॒त वा॒ श्वाप॑दः । अ॒ग्निष्ट॑द्विश्वा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑ सोम॑श्च  
यो ब्रा॒ह्म॒णमा॑वि॒वेश॑ । उत्ति॑ष्ठात॒स्तनु॒वꣳ स॒म्भ॑रस्व॒ मेह॑  
गात्र॑मव॒हा मा॒ शरी॑रम् । यत्र॒ भूम्यै॑ वृणसे॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑  
त्वा दे॒वः स॒वि॒ता द॑धातु । इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑  
तृती॑येन॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व । सं॒वेश॑नस्त॒नुवे॒ चारु॑रेधि

प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व  
परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमन्नाकमधि  
रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं या  
राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि  
जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्रये वैश्वानराय सुवर्गाय  
लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयता९ सधस्थे पञ्च च॥४॥ [४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता।  
आसीदता९ सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।  
यमे इव यतमाने यदैतं प्रवाम्भरन्मानुषा देवयन्तः।  
आसीदतः९ स्वमुं लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे  
नः। यमाय सोमः९ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः९  
हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोत  
प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।  
यमाय मधुमत्तमः९ राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः  
पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठं जगतः पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं  
भङ्गुश्रवो गां यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो यो  
राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी  
दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः शफान्।

अश्वानुनश्यतो दानुं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो दाधार  
पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमायु सर्वमित्रस्थे यत्  
प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।  
यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्धहत्। गायत्री  
त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो  
गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।  
वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये  
चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह  
विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति  
ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबते  
यमः। अत्रा नो विश्वपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति॥५॥ [५]

वैश्वानुरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।  
तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।  
द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।  
तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।  
इमं समुद्रं शतधारमुत्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।  
घृतं दुहानामदितिं जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्।  
अपेतं वीतं वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च  
नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।

स॒वि॒तै॒तानि॒ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे।  
तेभि॑र्यु॒ज्यन्ता॑म॒घ्नियाः॥१४॥

शुनं॑ वा॒हाः शुनं॑ ना॒राः शुनं॑ कृषतु लाङ्ग॑लम्। शुनं॑ व॒त्रा  
ब॒ध्यन्ता॑ शुनम॒ष्टामु॑दिङ्ग॒य शुना॑सीरा शुनम॒स्मासु॑ धत्तम्।  
शुना॑सीरावि॒मां वाचं॑ यद्वि॒वि च॑क्रथुः पयः॑। तेने॒मामुप॑  
सि॒ञ्चत॑म्। सीते॒ वन्दा॑महे त्वा॒ऽर्वाची॑ सुभगे भव। यथा॑  
नः सु॒भगा सं॑सि यथा॑ नः सु॒फला सं॑सि। स॒वि॒तै॒तानि॒  
शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे। तेभि॑रदि॒ते शं भ॑व।  
विमु॑च्यध्वम॒घ्निया दे॒व्याना॒ अता॑रिष्म॒ तम॑सस्पा॒रम॒स्य।  
ज्योति॑रापाम॒ सुव॑रगन्म॥१५॥

प्र वा॒ता वा॒न्ति प॒तय॑न्ति वि॒द्युत॒ उदोष॑धीर्जिहते पि॒न्वते॒  
सुवः॑। इरा॒ विश्व॑स्मै भुव॑नाय जायते यत्प॒र्जन्यः॑ पृथि॒वी॑  
रेत॒साऽव॑ति। यथा॑ य॒माय॑ हार्म्यमव॑प॒न्यश्च॑ मान॒वाः। ए॒वं  
व॑पामि हार्म्यं यथा॑सांम जीवलो॒के भूर॑यः। चि॒तः स्थ॑ परि॒चितं॑  
ऊ॒र्ध्वचि॑तः श्रय॒ध्वं पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिर्वः सादयतु॒ तया॑  
दे॒वत॑या। आप्या॑यस्व॒ सन्त॑॥१६॥

अ॒घ्निया अंग॑न्म स॒प्त च॑॥६॥ [६]

उ॒त्ते त॑भ्रोमि पृथि॒वीं त्वत्प॑री॒मं लो॒कं नि॒दध॑न्मो अ॒ह॑  
रि॒षम्। ए॒ताः स्थू॑णां पि॒तरो॑ धारयन्तु ते॒ऽत्रा य॑मः  
साद॑नात्ते मि॒नोतु॑। उप॑स॒र्प मा॒तरं॒ भूमि॑मे॒तामु॑रु॒व्यच॑सं  
पृथि॒वी॑ सु॒शेवा॑म्। ऊ॒र्णम्र॑दा यु॒वति॑र्दक्षि॒णाव॑त्येषा त्वा



पातु निर्ऋत्या उपस्थे। उद्धञ्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः  
 सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं  
 भूमि वृणु। उद्धञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित  
 उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्रुतो विश्वाहास्मै शरणाः  
 सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा  
 ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते  
 असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं  
 भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्या संविदानः।  
 मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्टां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन् ह्यत्र  
 गच्छास्येधासं यमराज्ये। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां मा माता  
 पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये विराजसि।  
 नळं प्लवमारोहेतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं नळप्लवो भूत्वा  
 सन्तरं प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः  
 पृथिवि शं भवा। षड्ढोता सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां  
 च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते  
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरैहि पन्थां  
 यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि मा  
 नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः

शमुं ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः शग्माः। पृथिव्यास्त्वा  
लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा  
नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि  
पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥१९॥  
अपूपवान्धृतवाःश्चरुरेह सीदतूत्तभ्रुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि।  
योनिःकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां धृतभागा इह स्थ।  
एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा  
तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां  
त्वा मा दंभन्पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया  
देवतया। अपूपवान्धृतवान् क्षीरवान्दधिवान्मधुमाःश्चरुरेह  
सीदतूत्तभ्रुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिःकृतः पथिकृतः  
सपर्यत ये देवानां शृतभागाः क्षीरभागा दधिभागा मधुभागा  
इह स्थ। एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ।  
शताक्षरा सहस्राक्षरायुताक्षराऽच्युताक्षरा तां रक्षस्व तां  
गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दंभन्पितरो  
देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥२०॥

अनपस्फुरन्तीरुतरं देवतया द्वे च॥७॥ [७]

एतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः परिकिराम्यत्र।  
तास्ते यमः पितृभिः संविदानोऽत्र धेनूः कामदुघाः  
करोतु। त्वामर्जुनौषधीनां पयो ब्रह्माण इद्विदुः। तासां त्वा

मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तम्बमाहरैतां  
 प्रियतमां मम। इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु।  
 काशानां स्तम्बमाहर रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः  
 पराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दर्भाणां स्तम्बमाहर  
 पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो  
 फलम्॥२१॥

लोकं पृण ता अस्य सूददोहसः। शं वातः शं हि ते  
 घृणिः शम् ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः।  
 इदमेव मेतोऽपरामार्तिमाराम काञ्चन। तथा तदश्विभ्यां कृतं  
 मित्रेण वरुणेन च। वरणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्यै  
 निर्ऋत्यै द्वेषाच्च वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मदघा  
 द्वेषांसि शमि शमयास्मदघा द्वेषांसि यव यवयास्मदघा  
 द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो  
 गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं  
 गच्छ पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु  
 प्रतितिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं  
 या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥८॥ [८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठा।  
 इह त्वष्टा सुजनिमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।  
 यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा

न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते  
अग्ने तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजं पुनर्जरायु  
गौरिवा। अप नः शोशुचदधमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः  
शोशुचदधं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्वाहमन्वारभामहे स्वस्त्यै।  
स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्ब्रह्मा देवहूतिं नो अद्या  
प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।  
मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम् द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।  
आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।  
इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।  
शतं जीवन्तु शरदः पुरुचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन।  
इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।  
अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्ने।  
यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य  
मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्विनत्स्योषधे पृथिव्या  
अधि। एवमिम उद्विन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।  
अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा  
द्वेषाँसि॥२४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥१॥ [९]

अप नः शोशुचदधमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः  
शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अप

नः शोशुचदधम्। प्रयद्दन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।  
 अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति  
 सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायैमहि  
 प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्व९ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं नः  
 शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेव पारय।  
 अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव नावयाति  
 पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्। आपः प्रवणादिव  
 यतीरपास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं नः शोशुचदधम्।  
 उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं नः शोशुचदधम्।  
 आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः स्वान्गृहान्। अपं नः  
 शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्चः पुरुषः पशुः। यत्रेदं  
 ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः शोशुचदधम्॥२६॥

अधमघं चत्वारि च॥१०॥

[१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।  
 अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ठ्यै।  
 मयैतां माःस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि।  
 विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽऽवृणीहि।  
 रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप  
 स९सदेम। स९ रय्या समु वर्चसा सचस्वा नः स्वस्तये।  
 ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः। तेभ्यो

घृतस्य॑ धारयितुं मधु॑धारा व्युन्द॒ती। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता  
वसू॑नाꣳ स्वसा॑दित्याना॑ममृत॑स्य नाभिः॑। प्रणु॑वोचं चिकि॑तुषे  
जना॑य मागामना॑गामदि॑तिं वधिष्ट। पिब॑तूदकं तृणा॑न्यत्तु।  
ओमुत्सृ॑जत॥ २७ ॥

वधिष्ट द्वे च॥११॥ [११]

सन्त्वा॑ सिञ्चामि यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒  
शान्तिः॑॥

सु॒मङ्ग॒लीरि॒यं व॒धूरि॒माꣳ स॑मेत॒ पश्य॑त । सौभा॑ग्यम॒स्यै  
द॒त्त्वाया॑थास्तं वि॒ परे॑तन। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पुत्राꣳ  
सु॒भगां॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्राना धे॑हि पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥  
आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वाणा चीर॑मा॒त्मनः॑। वासाꣳसि॒ मम॑  
गाव॑श्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रि॒यमा॑वह।

ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥



## ॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑  
बृ॒ह॒स्पतिः॑। शं नो वि॒ष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑ ब्रह्म॒णे। नम॑स्ते वा॒यो।  
त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं  
वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒क्तार॑मवतु।  
अव॑तु माम्। अव॑तु व॒क्तारम्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥१॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं  
सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥२॥ [२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्मव॒र्च॒सम्। अथा॑तः स॒हि॒ताया॑  
उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु। अधिलोकमधि-  
ज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता महास॒हि॒ता  
इ॒त्याच॑क्षते। अथा॑धिलो॒कम्। पृथि॑वी पूर्वरूपम्।  
द्यौरु॒त्तर॑रूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॑॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्य॑धि॒लो॒कम्। अथा॑धिज्यौ॒ति॒षम्। अग्निः  
पूर्वरूपम्। आ॒दि॒त्य उत्तर॑रूपम्। आ॒पः स॒न्धिः॑। वैद्यु॑तः  
सन्धानम्। इत्य॑धिज्यौ॒ति॒षम्। अथा॑धिवि॒द्यम्। आ॒चार्यः  
पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। वि॒द्या स॒न्धिः॑। प्रव॑चनं सन्धानम्।

इत्यधि॑विद्यम्। अथाधि॑प्रजम्। माता पूर्व॑रूपम्।  
पितोत्तर॑रूपम्। प्रजा स॒न्धिः। प्रजनन॑ स॒न्धानम्।  
इत्यधि॑प्रजम्॥५॥

अथाध्या॑त्मम्। अधरा॑हनुः पूर्व॑रूपम्। उत्तरा॑हनुरुत्तर॑रूपम्।  
वाक्स॒न्धिः। जिह्वा॑ स॒न्धानम्। इत्यध्या॑त्मम्। इती॒मा  
महा॑स॒ंहिताः। य ए॒वमे॒ता महा॑स॒ंहिता व्याख्या॑ता वे॒द।  
सन्धी॑यते प्रज॑या प॒शुभिः। ब्रह्म॑वर्चसे॒नान्नाद्ये॑न सुव॒र्ग्येण॑  
लोके॑न॥६॥

सुन्धिराचार्यः पूर्व॑रूपमित्यधि॑प्रजं लोके॑न॥३॥ [३]

यश्छ॒न्द॑सामृष॒भो वि॒श्वरू॑पः। छ॒न्दो॒भ्योऽध्य॑मृता॑त्सम्ब॒भूव॑। स  
मेन्द्रो॑ मे॒धया॑ स्पृणोतु। अ॒मृत॑स्य दे॒व धा॑र॒णो भू॒यास॑म्। शरी॑रं  
मे विच॑र॒ष्णम्। जि॒ह्वा मे॒ मधु॑मत्त॒मा। कर्णा॑भ्यां भूरि॒ विश्रु॑वम्।  
ब्रह्म॑णः को॒शोऽसि॑ मे॒धया॑पि॒हितः। श्रु॒तं मे॑ गोपा॒य। आ॒वह॑न्ती  
वि॒तन्वा॒ना॥७॥

कु॒र्वाणा॑ ची॒रमा॑त्मनः। वासा॑सि॒ मम॑ गाव॑श्च। अ॒न्नपा॑ने  
च॒ सर्व॑दा। ततो॑ मे॒ श्रिय॑माव॑ह। लो॒मशां॑ प॒शुभिः॑ स॒ह  
स्वाहा॑। आ मा॑ यन्तु ब्रह्म॑चा॒रिणः॑ स्वाहा॑। वि मा॑ऽऽयन्तु  
ब्रह्म॑चा॒रिणः॑ स्वाहा॑। प्र मा॑ऽऽयन्तु ब्रह्म॑चा॒रिणः॑ स्वाहा॑। दमा॑  
यन्तु ब्रह्म॑चा॒रिणः॑ स्वाहा॑। शमा॑ यन्तु ब्रह्म॑चा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥८॥

यशो॑ जने॑ऽसानि॒ स्वाहा॑। श्रेया॑न् वस्य॑सोऽसानि॒ स्वाहा॑। तं  
त्वा॑ भग् प्रवि॑शानि॒ स्वाहा॑। स मा॑ भग् प्रवि॑श॒ स्वाहा॑।



तस्मिन्सहस्रंशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपः  
प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।  
धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां  
पद्यस्व॥१॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां  
चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स  
आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव  
इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।  
भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।  
मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि  
महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति  
यजूंषि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति  
वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।  
अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।  
चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै  
देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूंषि वेद द्वे च॥५॥

[५]

स य ए॒षोऽन्त॑र्हृ॒दय॑ आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पु॒रुषो॑ मनो॒मयः॑।  
अमृ॑तो हि॒र॒ण्मयः॑। अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष स्तन॑  
इवाव॑लम्ब॒ते। सैन्द्र॑यो॒निः। यत्रा॒सौ के॑शान्तो वि॒वर्त॑ते।  
व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भूरि॑त्य॒ग्नौ प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। भुव॒ इति॑  
वा॒यौ॥१३॥

सुव॒रित्या॑दि॒त्ये। मह॒ इति॑ ब्रह्म॑णि। आ॒प्रोति॑ स्वा॒राज्य॑म्।  
आ॒प्रोति॑ मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒  
ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति। आ॒का॒शशरी॑रं ब्रह्म॑।  
स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शा॒न्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।  
इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॑मृत॒मेकं॑ च॥६॥ [६]

पृ॒थि॒व्यन्त॑रि॒क्षं द्यौर्दि॑शोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः। अ॒ग्नि॒वा॒युरा॑दि॒त्य-  
श्च॒न्द्रमा॑ नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो॒ वन॑स्पत॑य आका॒श  
आ॒त्मा। इत्य॑धिभू॒तम्। अथा॑ध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपान॑  
उ॒दानः॑ स॒मानः॑। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो॒ वाक्क॑। चर्म॑ मा॒सः  
स्ना॒वास्थि॑ म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र॒षिर॑वोचत्। पाङ्क॑ वा इ॒दं  
सर्व॑म्। पाङ्के॑नै॒व पाङ्क॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥७॥ [७]

ओमि॑ति ब्रह्म॑। ओमि॒तीद॑ सर्व॑म्। ओमि॒त्येत॑दनु॒कृति॑  
ह स्म॒ वा अ॒प्योश्वा॑व॒येत्या॑श्वावयन्ति। ओमि॑ति  
सा॒मा॒नि गाय॑न्ति। ओ॒शोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒सन्ति॑।

ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।  
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह  
ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्नोति॥१६॥

ओन्दश॥८॥ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।  
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च  
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं  
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।  
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने  
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने  
च। सत्यमिति सत्यवचा राधीतरः। तप इति तपोनित्यः  
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि  
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥९॥ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो  
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणः सर्वर्चसम्। सुमेधा  
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥१०॥ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं  
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य  
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न

प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।  
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो  
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि  
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं  
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।  
तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्।  
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया  
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा  
वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा  
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।  
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता  
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।  
तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा  
वैदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु  
चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्यस्य च॥११॥ — [११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं

न॒ इन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः॑। शं नो॒ विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑  
 ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वामे॒व  
 प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑वादिषम्। ऋ॒तम॑वादिषम्। स॒त्यम॑वादिषम्।  
 तन्मा॑मावीत्। तद्व॒त्कार॑मावीत्। आ॒वीन्मा॑म्। आ॒वीद्व॒त्कार॑म्।  
 ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥१२॥

[१२]

## ॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नो॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।  
 तेज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑  
 शान्तिः॑॥

ब्रह्म॒विदा॑प्रोति॒ पर॑म्। तदेषा॑भ्यु॒क्ता। स॒त्यं ज्ञा॒नम॑न॒न्तं ब्रह्म॑।  
 यो वेद॑ निहि॑तं गुहा॑यां पर॒मे व्यो॑मन्। सोऽश्रु॑ते  
 सर्वा॑न्कामा॑न्त॒सह॑। ब्रह्म॑णा विप॒श्चिते॑ति। तस्मा॒द्वा  
 ए॒तस्मा॑दा॒त्मन॑ आका॒शः सम्भू॑तः। आ॒का॒शाद्वा॒युः।  
 वा॒यो र॒ग्निः। अ॒ग्ने रा॑पः। अ॒द्भ्यः पृ॑थि॒वी। पृ॒थि॒व्या ओष॑धयः।  
 ओष॑धी॒भ्योऽन्न॑म्। अन्ना॑त्पुरु॒षः। स वा एष॑ पुरु॒षोऽन्न॑रस॒मयः॑।  
 तस्ये॑दमे॒व शि॒रः। अ॒यं दक्षि॑णः प॒क्षः। अ॒यमुत्त॑रः प॒क्षः।  
 अ॒यमा॑त्मा। इदं॑ पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तद॑प्येष श्लो॒को भ॒वति॑॥१॥

अन्ना॒द्वै प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। याः काश्च॑ पृथि॒वीः श्रि॒ताः।  
 अथो॑ अन्ने॒नैव जी॑वन्ति। अथै॒नदपि॑ यन्त्यन्त॒तः। अन्न॑ः

हि भू॒तानां॑ ज्येष्ठम्। तस्मा॑त्सर्वो॒षधमु॑च्यते। सर्वं॑ वै  
 तेऽन्न॑माप्नुवन्ति। येऽन्नं॑ ब्रह्मो॒पास॑ते। अन्न॑ꣳ हि भू॒तानां॑  
 ज्येष्ठम्। तस्मा॑त्सर्वो॒षधमु॑च्यते। अन्ना॑द्भू॒तानि॑ जायन्ते।  
 जाता॒न्यन्नै॑न वर्धन्ते। अद्य॑तेऽ॒त्ति च॑ भू॒तानि॑। तस्मा॑दन्नं  
 तदु॑च्यत इति। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑दन्न॑रस॒मया॑त्। अन्योऽन्तर  
 आत्मा॑ प्राण॒मयः। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॑ध ए॒व।  
 तस्य॑ पुरुषवि॑धताम्। अन्वयं॑ पुरुष॒विधः। तस्य॑ प्राणं॑ ए॒व  
 शिरः॑। व्या॒नो दक्षि॑णः प॒क्षः। अपा॒न उत्त॑रः प॒क्षः। आका॑श  
 आ॒त्मा। पृथि॒वी पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॥२॥  
 प्रा॒णं दे॒वा अनु॑ प्राण॑न्ति। म॒नुष्याः॑ प॒शव॑श्च॒ ये। प्रा॒णो  
 हि भू॒ताना॑मायुः। तस्मा॑त्सर्वा॒युषमु॑च्यते। सर्वमे॒व त  
 आयु॑र्यन्ति। ये प्रा॒णं ब्रह्मो॒पास॑ते। प्रा॒णो हि भू॒ताना॑मायुः।  
 तस्मा॑त्सर्वा॒युषमु॑च्यत इति। तस्यै॑ष ए॒व शा॒रीर आ॒त्मा।  
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑त् प्राण॒मया॑त्। अन्योऽन्तर  
 आत्मा॑ मनो॒मयः। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॑ध ए॒व।  
 तस्य॑ पुरुषवि॑धताम्। अन्वयं॑ पुरुष॒विधः। तस्य॑ यजु॑रे॒व  
 शिरः॑। ऋ॒ग्दक्षि॑णः प॒क्षः। सामो॑त्तरः प॒क्षः। आदे॑श आ॒त्मा।  
 अथ॑र्वाङ्गि॒रसः पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॥३॥  
 यतो॒ वाचो॑ निर्वर्तन्ते। अप्रा॑प्य॒ मन॑सा सु॒ह। आ॒नन्दं॑ ब्रह्म॑णो  
 वि॒द्वान्। न बि॒भेति॑ कदा॒चने॑ति। तस्यै॑ष ए॒व शा॒रीर आ॒त्मा।  
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑न्मनो॒मया॑त्। अन्योऽन्तर आ॒त्मा

विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्समश्रुत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव सं भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुंल्लोकं प्रेत्य। कश्चित्समंश्नुता(३) उ। सोऽकामयता बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यता। स तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजता। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्।

तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।  
निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं  
चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते।  
तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सदजायत।  
तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै  
तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी  
भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश  
आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष  
एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां  
विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष  
एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव  
भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-  
श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य  
मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो  
दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा  
स्यात्। स एको मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां  
आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य  
चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स  
एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।



ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां  
 चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।  
 ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एकः  
 आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते  
 ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां  
 देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य  
 चाकामहृतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः।  
 स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।  
 ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्यानन्दः।  
 श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानन्दाः।  
 स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।  
 ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः। स एकः प्रजापतेरानन्दः।  
 श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः।  
 स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। स  
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।  
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं  
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुप-  
 सङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्द-  
 मयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो  
 विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत९ ह वाव न तपति।

किमहं साधुं नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य  
 एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं  
 स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि  
 नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥



## ॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।  
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः  
शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अर्धीहि भगवो  
ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं  
मनो वाचमिति। तं होवाच। यतो वा इमानि  
भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि  
संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स  
तपस्तप्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि  
जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि  
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।  
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म  
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स  
तपस्तप्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि  
जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि  
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।  
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म

विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या। पुरमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्।

प्रा॒णे शरी॑रं॒ प्रति॑ष्ठितम्। शरी॑रे प्रा॒णः प्रति॑ष्ठितः। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒  
प्रति॑ष्ठितम्। स य ए॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितं वेद॒ प्रति॑तिष्ठति।  
अन्न॑वानन्नादो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।  
म॒हान्की॒र्त्या॥७॥

अन्नं॑ न परि॑चक्षीत। तद्वृ॒तम्। आपो॑ वा अन्नम्।  
ज्योति॑रन्नादम्। अ॒प्सु ज्योतिः॑ प्रति॑ष्ठितम्। ज्योति॑ष्यापः  
प्रति॑ष्ठिताः। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितम्। स य ए॒तदन्न॑मन्ने॒  
प्रति॑ष्ठितं वेद॒ प्रति॑तिष्ठति। अन्न॑वानन्नादो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति  
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥८॥

अन्नं॑ बहु॒ कुर्वी॑त। तद्वृ॒तम्। पृथि॑वी वा अन्नम्।  
आका॑शोऽन्नादः। पृथि॑व्यामाका॒शः प्रति॑ष्ठितः। आका॑शे  
पृथि॑वी प्रति॑ष्ठिता। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितम्। स य  
ए॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितं वेद॒ प्रति॑तिष्ठति। अन्न॑वानन्नादो भ॑वति।  
म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥९॥

न कश्चन॑ वसतौ प्रत्या॑चक्षीत। तद्वृ॒तम्। तस्माद्य॑या कया  
च वि॒धया॑ बह्व॑न्नं प्राप्नुयात्। अराध्य॑स्मा अन्नमि॑त्याचक्षते।  
एतद्वै मुखतोऽन्नं॑ रा॒द्धम्। मुखतोऽस्मा अ॑न्नं॑ रा॒ध्यते।  
एतद्वै मध्यतोऽन्नं॑ रा॒द्धम्। मध्यतोऽस्मा अ॑न्नं॑ रा॒ध्यते।  
एतद्वा अन्ततोऽन्नं॑ रा॒द्धम्। अन्ततोऽस्मा अ॑न्नं॑ रा॒ध्यते।  
य ए॒वं वेद॑। क्षेम इति वा॒चि। योगक्षेम॑ इति प्रा॑णापा॒नयोः।  
कर्मे॑ति ह॒स्तयोः। गति॑रिति पा॒दयोः। विमुक्ति॑रिति

पा॒यौ। इति॑ मा॒नुषीः॑ स॒मा॒ज्ञाः। अथ॑ दै॒वीः। तृ॒प्तिरि॑ति  
वृ॒ष्टौ। ब॒लमि॑ति वि॒द्युति॑। यश॑ इति॑ प॒शुषु। ज्योति॑रिति  
नक्ष॑त्रेषु। प्र॒जाति॑रमृत॒मान॑न्द इत्यु॑प॒स्थे। स॒र्वमि॑त्याका॒शे।  
तत्प्र॑तिष्ठेत्यु॑पासी॒त। प्र॑तिष्ठा॒वान्भ॒वति॑। तन्म॑ह इत्यु॑पासी॒त।  
म॑हान्भ॒वति॑। तन्म॑न इत्यु॑पासी॒त। मा॑न॒वान्भ॒वति॑। तन्न॑म  
इत्यु॑पासी॒त। न॒म्यन्ते॑ऽस्मै का॒माः। तद्व॑ह्नेत्यु॑पासी॒त।  
ब्र॑ह्म॒वान्भ॒वति॑। तद्व॑ह्मणः॒ परि॑म॒र इत्यु॑पासी॒त। प॒र्येणं॑  
म्रिय॑न्ते द्विष॑न्तः स॒प॒त्नाः। परि॑ येऽप्रि॒या भ्रा॑तृ॒व्याः। स  
यश्चा॑यं पु॒रुषे॑। यश्चा॑सा॒वादि॒त्ये। स॒ एकः॑। स॒ य एवं॑वि॒त्।  
अ॒स्माल्लो॑कात्प्रे॒त्य। ए॒तम॑न्नम॒यमा॒त्मान॑मुप॑सङ्क॒म्य। ए॒तं  
प्रा॑णम॒यमा॒त्मान॑मुप॑सङ्क॒म्य। ए॒तं म॑नोम॒यमा॒त्मान॑मुप॑-  
सङ्क॒म्य। ए॒तं वि॒ज्ञान॑म॒यमा॒त्मान॑मुप॑सङ्क॒म्य। ए॒तमा॑न॒न्दम॒य-  
मा॒त्मान॑मुप॑सङ्क॒म्य। इमाँ॑ल्लो॒कान्का॑मा॒न्त्री का॑मरू॒प्यनु॑स॒श्चर॑न्।  
ए॒तत्सा॑म गा॒यन्ना॒स्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३) वु।  
अ॒हम॑न्नम॒हम॑न्नम॒हम॑न्नम्। अ॒हम॑न्ना॒दो(२)ऽह॑मन्ना॒दो(२)-  
ऽह॑मन्ना॒दः। अ॒ह३ श्लो॑क॒कृद॑ह३ श्लो॑क॒कृद॑ह३ श्लो॑क॒कृत्।  
अ॒हम॑स्मि प्रथ॒मजा॑ ऋ॒ता(३) स्य॑। पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य  
ना(३) भा॒इ। यो मा॑ द॒दाति॑ स इ॒देव॑ मा(३) वाः।  
अ॒हम॑न्नम॒न्नम॑दन्त॒मा(३) द्वि॑। अ॒हं वि॒श्वं भु॑वं न॒मभ्य॑भ॒वाम्।  
सु॒व॒र्न ज्योतीः॑। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॑प॒निष॑त्॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै। ते॒ज॒स्वि

ना॒व॒धी॒त॒म॒स्तु॒ मा वि॑द्विषा॒व॒है॑ । ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥



## ॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।  
तेज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒  
शान्तिः॑॥

### ॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भ॑स्यपा॒रे भुव॑नस्य॒ मध्ये॒ नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो म॒हीया॑न्।  
शु॒क्रेण॒ ज्योती॑षि॒ सम॑नुप्रवि॑ष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः॥  
यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑ति॒ सर्वं॒ यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ वि॒श्वे  
निषे॑दुः। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॑क्षरे॒ पर॒मे व्यो॑मन्॥  
येना॑वृ॒तं खं च॒ दिवं॑ म॒हीं च॒ येना॑दित्यस्तप॑ति॒ तेज॑सा॒ भ्राज॑सा  
चा॒ यम॑न्तः॒ संमु॑द्रे क॒वयो॒ वय॑न्ति॒ यद॑क्षरे॒ पर॒मे प्र॒जाः॥  
यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑ प्रसू॒ती तो॑येन जी॒वान्व्य॑संस॒र्ज भू॑म्या॑म्।  
यदोष॑धीभिः॒ पुरु॑षा॑न्प॒शूश्च॒ विवे॑श भू॒तानि॑ चराच॒राणि॑॥  
अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यसं॑ हि॒ परा॑त्परं॒ यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्।  
यदे॑कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरू॑पं॒ विश्वं॑ पु॒राणं॑ तम॑सः॒ पर॑स्तात्॥१॥  
तदे॒वर्तं॑ तदु॒ सत्य॑माहु॒स्तदे॒व ब्र॒ह्म पर॑मं क॒वीना॑म्। इ॒ष्टापूर्तं॑  
ब॒हुधा॒ जा॒तं जा॒यमा॑नं वि॒श्वं बि॑भर्ति॒ भुव॑नस्य॒ नाभिः॑॥  
तदे॒वाग्नि॑स्तद्वा॒युस्तत्सूर्य॑स्तदु॒ चन्द्र॑मा॑ः। तदे॒व शु॒क्रम॑मृ॒तं  
तद्ब्र॒ह्म तदा॑पः॒ स प्र॒जाप॑तिः॥ सर्वे॑ निमे॒षा ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑  
पुरु॑षा॒दधि॑। क॒ला मु॑हूर्ताः॒ काष्ठा॑श्चा॒होरा॒त्राश्च॑ सर्व॒शः॑॥



अ॒र्द्धमा॒सा मा॒सा ऋ॒तवः॑ सं॒वत्स॒रश्च॑ क॒ल्पता॑म्। स आ॒पः  
प्र॒दुघे उ॒भे इ॒मे अ॒न्तरि॑क्ष॒मथो॑ सु॒वः॥ नैन॑मूर्ध्वं न ति॒र्यश्च॑  
न म॒ध्ये परि॑जग्र॒भत्। न तस्यै॑शे कश्च॒न तस्य॑ नाम  
म॒हद्य॑शः॥२॥

न स॒न्दृशे॑ तिष्ठति॒ रूप॑मस्य॒ न चक्षु॑षा पश्यति॒ कश्च॑नैन॑म्।  
हृ॒दा म॑नी॒षा मन॑साऽभि॒कृतो॑ य ए॒नं वि॒दुरमृ॑तास्ते  
भ॑वन्ति॥ अ॒द्भ्यः सम्भू॑तो हि॒रण्य॑ग॒र्भ इत्यु॑ष्टौ॥ ए॒ष हि  
दे॒वः प्र॒दिशो॑नु सर्वाः॒ पूर्वा॑ हि जा॒तः स उ॒ गर्भे॑ अ॒न्तः।  
स वि॒जाय॑मानः स जनि॒ष्यमा॑णः प्र॒त्यङ्मुखो॑स्तिष्ठति  
वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त  
उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्या॑ं नम॑ति सं पत॑त्रैर्द्यावा॑पृथि॒वी  
ज॒नय॑न्दे॒व एकः॑॥ वे॒नस्त॑त्पश्य॒न्विश्वा॑ भुव॑नानि वि॒द्वान् यत्र॑  
वि॒श्वं भव॑त्येक॑नीलम्। यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑कं स ओ॒तः  
प्रो॒तश्च॑ वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु वि॒द्वान्गन्ध॑र्वो  
नाम॒ निहि॑तं गुहा॑सु॥३॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वे॒द सवि॑तुः पि॒ताऽस॑त्।  
स नो॒ बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि वे॒द भुव॑नानि  
वि॒श्वा। यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॑तीये धामा॑न्यभ्यैर॑यन्त।  
परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑ लो॒कान् परि॑  
दि॒शः परि॑ सु॒वः। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं वि॒ततं॑ वि॒चृत्य॑  
तद॑पश्य॒त्तद॑भवत् प्र॒जासु॑। प॒रीत्य॑ लो॒कान्प॒रीत्य॑ भू॒तानि॑

प॒रीत्य॒ सर्वाः॑ प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑ । प्र॒जाप॑तिः प्रथ॒म॒जा  
 ऋ॒तस्य॑ऽऽत्मान॑ऽऽत्मानं॑ म॒भिसम्ब॑भूव । स॒द॒स॒स्पति॑म॒द्भुतं॑  
 प्रि॒यमिन्द्र॑स्य॒ काम्य॑म् । स॒नि॑ मे॒धाम॑या॒सिष॑म् । उ॒दी॒प्यस्व  
 जा॒तवे॒दोऽप॒घ्नन्नि॑र्ऋ॒तिं म॑म॥४॥

प॒शूँश्च॒ मह्य॑माव॒ह जी॒वनं॑ च॒ दिशो॑ दि॒श । मा नो॑  
 हि॒ंसी॒ज्जा॒तवे॒दो गा॑म॒श्वं पु॑रु॒षं ज॑गत् । अ॒बि॒भ्र॒द॒ग्न आ॑ग॒हि  
 श्रि॒या मा॒ परि॑पातय ।

### ॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पु॒रुष॑स्य वि॒द्म स॒हस्रा॒क्षस्य॑ म॒हादे॒वस्य॑ धी॒महि॑ । तन्नो॑ रु॒द्रः  
 प्र॒चो॒दया॑त् । तत्पु॒रुषा॑य वि॒द्महे॑ म॒हादे॒वाय॑ धी॒महि॑ । तन्नो॑  
 रु॒द्रः प्र॒चो॒दया॑त् । तत्पु॒रुषा॑य वि॒द्महे॑ व॒क्रतु॑ण्डाय॑ धी॒महि॑ ।  
 तन्नो॑ द॒न्तिः प्र॒चो॒दया॑त् । तत्पु॒रुषा॑य वि॒द्महे॑ च॒क्रतु॑ण्डाय॑  
 धी॒महि॑ ॥५॥

तन्नो॑ न॒न्दिः प्र॒चो॒दया॑त् । तत्पु॒रुषा॑य वि॒द्महे॑ म॒हासे॒नाय॑  
 धी॒महि॑ । तन्नः॑ ष॒ण्मुखः॑ प्र॒चो॒दया॑त् । तत्पु॒रुषा॑य वि॒द्महे॑  
 सु॒वर्ण॑प॒क्षाय॑ धी॒महि॑ । तन्नो॑ ग॒रुडः॑ प्र॒चो॒दया॑त् । वे॒दा॒त्म॒नाय॑  
 वि॒द्महे॑ हि॒र॒ण्यग॒र्भाय॑ धी॒महि॑ । तन्नो॑ ब्र॒ह्म प्र॒चो॒दया॑त् ।  
 ना॒रा॒य॒णाय॑ वि॒द्महे॑ वा॒सुदे॒वाय॑ धी॒महि॑ । तन्नो॑ वि॒ष्णुः  
 प्र॒चो॒दया॑त् । व॒ज्र॒न॒खाय॑ वि॒द्महे॑ ती॒क्ष्णद॒ष्ट्राय॑ धी॒महि॑ ॥६॥

तन्नो॑ ना॒र॒सि॒ंहः प्र॒चो॒दया॑त् । भा॒स्क॒राय॑ वि॒द्महे॑

महद्द्युति॑क॒राय॑ धीमहि। तन्नो॑ आ॒दित्यः॑ प्रचो॒दया॑त्।  
वै॒श्वान॒राय॑ वि॒द्महे॑ ला॒लीलाय॑ धीमहि। तन्नो॑ अ॒ग्निः  
प्रचो॒दया॑त्। का॒त्या॒य॒नाय॑ वि॒द्महे॑ क॒न्यकु॑मारि॑ धीमहि। तन्नो॑  
दु॒र्गिः प्रचो॒दया॑त्।

### ॥ दूर्वासूक्तम् ॥

स॒हस्र॑प॒रमा॑ दे॒वी श॒तमू॑ला श॒ताङ्कु॑रा। सर्व॑ ह॒रतु॑ मे पा॒पं  
दूर्वा॑ दुःस्वप्न॒नाश॑नी। काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती॒ परु॑षः परु॒षः  
परि॑ ॥ ७ ॥

ए॒वानो॑ दूर्वे॒ प्रत॑नु स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्रत॒नोषि॑  
स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि। तस्या॑स्ते दे॒वीष्टके॑ वि॒धेम॑ ह॒विषा॑  
व॒यम्। अश्व॑क्रान्ते र॒थक्रान्ते॑ वि॒ष्णुक्रान्ते॑ व॒सुन्ध॑रा। शिरसा॑  
धा॒रयि॑ष्यामि॒ रक्ष॑स्व मा॑ पदे॒ पदे॑।

### ॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमि॑र्धेनु॒र्धरणी॑ लो॒कधा॑रिणी। उ॒द्धृता॑ऽसि व॒राहे॑ण॒ कृष्णे॑न  
श॒तबा॑हुना। मृ॒त्तिके॑ ह॒नं मे॑ पा॒पं य॒न्मया॑ दु॒ष्कृतं॑ कृतम्।  
मृ॒त्तिके॑ ब्रह्म॒दत्ता॑ऽसि का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता। मृ॒त्तिके॑ देहि॑ मे  
पु॒ष्टिं त्वयि॑ स॒र्वं प्र॒तिष्ठि॑तम् ॥ ८ ॥

मृ॒त्तिके॑ प्र॒तिष्ठि॑ते स॒र्वं त॒न्मे नि॑र्णु॒द् मृ॒त्तिके॑। तया॑ ह॒तेन॑ पापे॒न  
ग॒च्छामि॑ प॒रमा॑ गतिम्।

### ॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृधि। मघ॑वन्च्छुग्धि तव॒  
तन्न॑ ऊ॒तये॒ विद्विषो॑ विमृ॒धो ज॑हि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृत्र॒हा  
विमृ॒धो व॒शी। वृषेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्करः।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।  
आपा॑न्तमन्युस्तृपल॑प्रभर्मा॒ धुनिः॑ शिमी॑वाञ्छरु॒मा ऋ॑जी॒षी।  
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्रं प्रति॒माना॑निदेभुः॥९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॒द्विसी॑म॒तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः।  
सबु॑धिया॒ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्टाः स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विवः॑।  
स्यो॒ना पृ॑थिवि भवा॑ऽनृक्षरा निवेश॑नी। यच्छा॑नः शर्म सप्र॒थाः।  
गन्ध॑द्वारां दुराध॒रूपां॑ नित्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑ ऋ॒  
सर्व॑भूता॒नां तामि॒होप॑ह्वये श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु। अल॑क्ष्मी॑र्मे  
न॒श्यतु। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छ॒न्दोभि॑रि॒माँल्लो॒कान॑नपज॒य्यम॒भ्यज॑यन्।  
म॒हा ऋ॒ इन्द्रो॑ वज्रबाहुः षोड॑शी शर्म यच्छ॒तु॥१०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॒ योऽस्मान्  
द्वेष्टि॑। सो॒मान् ऋ॒ स्वर॑णं कृणुहि ब्र॒ह्मण॑स्पते। क॒क्षीव॑न्तं  
य औ॑शि॒जम्। शरी॑रं यज्ञशम॒लं कु॑सी॒दं तस्मि॑न्त्सीदतु॒  
योऽस्मान्॑ द्वेष्टि॑। चर॑णं प॒वित्रं॒ वित॑तं पु॒राणं॒ येन॑ पू॒तस्तर॑ति  
दुष्कृ॑तानि। तेन॑ प॒वित्रे॑ण शुद्धेन॑ पू॒ता अति॑ पा॒प्मान॒मरा॑तिं  
तरे॑म। स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः॒ सोमं॑ पिब वृत्रहञ्छूर

विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधौ नुदस्वाथाभयं कृणुहि  
विश्वतोऽनः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै  
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हिष्ठा  
मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह  
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरङ्ग मामवो यस्य क्षयाय  
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

### ॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया  
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा  
वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता  
च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो  
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्ध्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।  
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो  
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो  
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।  
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने  
सरस्वति शतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या। असिक्रिया  
मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च

स॒त्यं चा॒भी॒ष्टा॒त्तप॒सोऽध्य॑जायत। ततो॒ रात्रि॑रजायत् ततः  
समु॒द्रो अ॑र्णवः॥१३॥

समु॒द्राद॑र्ण॒वादधि॑ संवत्स॒रो अ॑जायत। अ॒होरा॒त्राणि॑  
वि॒दध॒द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी। सूर्या॒चन्द्र॒मसौ॑ धा॒ता  
य॑थापूर्वम॑कल्पयत्। दि॒वं च॑ पृथि॒वीं चा॒न्तरि॑क्षमथो  
सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्या९ रज॑स्व॒ मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी।  
इ॒मा९स्तदा॒पो व॑रुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। पु॒नन्तु॑ वस॑वः  
पु॒नातु॑ वरुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। ए॒ष भू॒तस्य॑ म॒ध्ये भु॒वन॑स्य  
गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॒र॒ण्मय॑म्।  
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॒र॒ण्मय॑९ स९श्रि॑त॒९ सु॒वः॥१४॥

स नः॒ सु॒वः स९शि॑शाधि। आर्द्रं॒ ज्वल॑ति॒ ज्योति॑र॒हम॑स्मि।  
ज्योति॑र्ज्वल॑ति॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि। योऽह॑म॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि।  
अ॒हम॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑  
स्वाहा॑। अ॒का॒र्य॒का॒र्य॒वकी॑र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रुत॒ल्पगः।  
वरु॑णोऽपा॒म॒घम॑र्षणस्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मु॒च्यते। र॒जो  
भूमि॑स्त्व॒मा९ रो॒दय॑स्व प्र॒वद॑न्ति॒ धीराः॑। पु॒नन्तु॑ ऋषे॒यः  
पु॒नन्तु॑ वस॑वः पु॒नातु॑ वरुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। आ॒क्रान्ति॑समु॒द्रः  
प्र॑थ॒मे वि॒धर्म॑ जु॒नय॑न्म॒जा भु॒वन॑स्य॒ राजा॑। वृषा॑ प॒वित्रे॑  
अधि॑ सानो॒ अव्य॑ बृ॒हत्सो॒मो वा॒वृधे॑ सु॒वान॑ इ॒न्दुः॥१५॥

[१]

॥दुर्गासूक्तम्॥

जा॒तवे॑दसे सु॒नवाम् सोम॑मरातीय॒तो निज॑हाति वेदः। स  
 नः पर॑ष॒दति॑ दुर्गाणि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॒ सिन्धुं॑ दुरि॒ताऽत्य॑ग्निः।  
 ताम॒ग्निर्व॑र्णा तप॑सा ज्वल॒न्तीं वैरो॑चनीं कर्म॒फलेषु॑ जुष्टा॑म्।  
 दुर्गा॑ दे॒वीः शर॑णम॒हं प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि तरसे॒ नमः॑। अग्ने॒ त्वं  
 पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्त्स्व॒स्तिभि॑रति॒ दुर्गाणि॒ विश्वा॑। पू॒श्च  
 पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न उ॒र्वी भवा॑ तो॒काय॒ तन॑याय॒ शं योः। विश्वा॑नि  
 नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः सिन्धुं॑ न ना॒वा दुरि॑ताति॒ पर॑षि।  
 अग्ने॑ अ॒त्रिव॒न्मन॑सा गृणा॒नोऽस्माकं॑ बो॒ध्यवि॒ता त॒नूना॑म्।  
 पृ॒तना॒जित॑ः स॒हमा॑नम॒ग्निमु॒ग्रं हु॑वेम पर॒मात्स॒धस्था॑त्। स  
 नः पर॑ष॒दति॑ दुर्गाणि॒ विश्वा॑ क्षाम॑द्दे॒वो अति॑ दुरि॒ताऽत्य॑ग्निः।  
 प्र॒त्नोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च॒ सत्सि॑।  
 स्वा॒श्चाग्ने॑ त॒नुवं पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्यं॑ च॒ सौभ॑गमाय॒जस्व।  
 गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॒जो निषि॑क्तं तवे॑न्द्र विष्णो॒रनु॑स॒ञ्चरे॑म। नाक॑स्य  
 पृ॒ष्ठम॒भि सं॒वसानो॑ वैष्ण॒वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

### ॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॒  
 सु॒व॒रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भुवः॑ सु॒वश्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः  
 स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सु॒व॒रोम्॥१७॥

[३]

भूरन्नम॑ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवोऽन्नं॑ वा॒यवेऽन्तरि॑क्षाय॒  
स्वाहा॑ सुव॒रन्नमादि॑त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॒रन्नं  
च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑  
सुव॒रन्नमो॑म्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्नये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑ चान्तरि॑क्षाय  
च मह॒ते च॒ स्वाहा॑ सुव॒रादि॑त्याय॑ च दि॒वे च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॑  
भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॑  
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒र्मह॑रोम्॥१९॥

[५]

### ॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒न॑से स्वा॒हा। पाहि॑ नो वि॒श्ववे॑द॒से स्वा॒हा। यज्ञं॑  
पाहि॑ वि॒भाव॑सो स्वा॒हा। सर्वं॑ पाहि॑ शत॒क्रतो॑ स्वा॒हा॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒क॑या। पा॒ह्यु॒त द्वि॑तीयया। पा॒ह्यूर्जं॑ तृ॒तीय॑या।  
पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभि॑र्वासो स्वाहा॑॥२१॥

[७]

### ॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छ॑न्द॒सामृष॑भो वि॒श्वरू॑पश्छ॒न्दो॑भ्यश्छ॒न्दा॑स्यवि॒वेशः॑।  
सता॑ ऽ शि॒क्यः पु॒रोवा॑चोपनिषदिन्द्रो॑ ज्येष्ठ इन्द्रि॒याय॑



ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरोम्॥ २२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं  
कर्णयोः श्रुतं मा च्योद्वं ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दानं तपो यज्ञस्तपो  
भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो  
दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽवहितामवक्रामेद्यद्युवे  
युवे ह वा विहृदिष्यामि कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं  
जुगुप्सेत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य  
जन्तोः। तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानं-  
मीशम्। सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः

स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु चर॑न्ति प्रा॒णा  
 गु॒हाश॑यां निहि॑ताः स॒प्तस॑प्त। अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रय॑श्च  
 सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सिन्ध॑वः सर्व॑रूपाः। अत॑श्च वि॒श्वा  
 ओष॑धयो रसा॑श्च येनै॑ष भू॒तस्तिष्ठ॑त्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां  
 प॒दवीः क॑वीनामृषिर्विप्रा॑णां म॒हिषो मृ॒गाणां॑। श्ये॒नो  
 गृध्रा॑णां॒ स्वधि॑तिर्वनानां॒ सोमः॑ प॒वित्रम॑त्येति रेभन्।  
 अ॒जामे॑कां लो॒हितशु॒क्लकृ॑ष्णां ब॒र्ही प्र॒जा ज॒नय॑न्ती॒  
 सरू॑पाम्। अ॒जो ह्ये॒को जुष॑माणोऽनु॒शेते जहा॑त्येनां  
 भु॒क्तभो॑गाम॒जोऽन्यः॑॥ २६॥

ह॒ः सः शु॑चिष॒द्वसु॑रन्तरि॒क्षस॒द्धोता॑ वेदि॒षदति॑थिर्दु॒रोण॑सत्।  
 नृष॑द्वर॒सद॑त॒सद्व्योम॑सद॒ब्जा गो॒जा ऋ॒तजा अ॑द्रि॒जा  
 ऋ॒तं बृ॒हत्। घृ॒तं मि॑मिक्षिरे घृ॒तम॑स्य॒ योनि॑र्घृ॒ते श्रि॒तो  
 घृ॒तमु॑वस्य॒ धाम॑। अ॒नुष्व॒धमा॑व॒ह मा॒दय॑स्व स्वाहा॒कृतं  
 वृष॑भ वक्षि ह॒व्यम्। स॒मुद्रादूर्मि॑मधु॒मां उ॒दार॑दुपां॒ शुना॑  
 सम॑मृ॒तत्व॑मान॒ट। घृ॒तस्य॑ नाम॒ गुह्यं॑ यदस्ति जि॒ह्वा  
 दे॒वानां॑मृ॒तस्य॑ नाभिः। व॒यं नाम॑ प्रब्र॒वामा॑ घृ॒तेना॑स्मिन्  
 य॒ज्ञे धा॑रयामा॒ नमो॑भिः। उप॑ ब्र॒ह्मा शृ॑णवच्छु॒स्यमा॑नं॒ चतुः॑  
 शृ॒ङ्गोव॑मी॒द्वोर॑ ए॒तत्। च॒त्वारि॑ शृ॒ङ्गा त्रयो॑ अस्य॒ पादा॑ द्वे  
 शी॒र्षे स॒प्त ह॑स्ता॒सो अ॒स्या। त्रिधा॑ ब॒द्धो वृष॑भो रौर॒वीति॑  
 म॒हो दे॒वो म॒र्त्यां आ॒वि॒वेश॑॥ २७॥

त्रिधा॑ हि॒तं प॒णिभिर्गु॒ह्यमा॑नं॒ गवि॑ दे॒वासो॑ घृ॒तम॑न्वविन्दन्।

इन्द्र॑ एक॒ꣳ सूर्य॑ एकं॒ जजान॑ वे॒नादे॑कꣳ स्व॒धया॑ नि॒ष्टत॑क्षुः।  
 यो दे॒वानां॑ प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒श्वाधि॑यो रु॒द्रो म॒हर्षिः॑।  
 हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भं प॑श्यत॒ जाय॑मानꣳ स नो॑ दे॒वः शु॒भया॑  
 स्मृ॒त्या संयु॑नक्तु। यस्मा॒त्परं॑ नाप॒रम॑स्ति किञ्चि॒द्यस्मां॑  
 नाणी॑यो न ज्यायोऽस्ति॒ कश्चित्। वृ॒क्ष इ॒व स्तब्धो॑ दि॒वि  
 तिष्ठ॑त्ये॒कस्ते॒नेदं॑ पूर्णं॒ पुरु॑षेण॒ सर्व॑म्। न कर्म॑णा न प्र॒जया॑  
 धने॑न॒ त्यागे॑नैके अमृ॒तत्व॑मान॒शुः। परे॑ण नाकं॒ निहि॑तं गुहा॒यां  
 वि॒भ्राज॑ते यद्यत॑यो वि॒शन्ति॑। वे॒दान्त॑वि॒ज्ञान॑सुनिश्चि॒ता॒र्थाः  
 स॒न्ध्या॑स॒योगा॑द्यत॑यः शुद्ध॒सत्वाः॑। ते ब्र॑ह्मलो॒के तु परा॑न्त॒काले॑  
 परा॑मृता॒त्परि॑मुच्यन्ति॒ सर्वे॑। द॒हं वि॒पापं॑ पर॒मेश्म॑भूतं  
 यत्पु॑ण्डरी॒कं पु॒रम॑ध्यसꣳस्थम्। तत्रा॒पि द॒हं ग॒गनं॑  
 विशो॑क॒स्तस्मिन्॑ यद॒न्तस्तदु॑पा॒सित॑व्यम्। यो वे॒दादौ॑ स्वरः  
 प्रो॒क्तो वे॒दान्ते॑ च प्र॒तिष्ठि॑तः। तस्य॑ प्र॒कृति॑लीन॒स्य यः॑ परः  
 स म॒हेश्वरः॑ ॥ २८ ॥

[१२]

### ॥ नारायणसूक्तम् ॥

स॒ह॒स्र॒शीर्षं॑ दे॒वं वि॒श्वाक्षं॑ वि॒श्वश॑म्भुम्। वि॒श्वं ना॒राय॑णं  
 दे॒वम॑क्षरं॒ पर॑मं प॒दम्। वि॒श्वतः॑ पर॒मान्नि॒त्यं वि॒श्वं  
 ना॒राय॑णꣳ ह॒रिम्। वि॒श्वमे॒वेदं॑ पु॒रुष॑स्तद्वि॒श्वमु॑पजीवति।  
 पतिं॑ वि॒श्वस्य॑ऽऽ॒त्मे श्व॑रꣳ शाश्व॑तꣳ शि॒वम॑च्युतम्। ना॒राय॑णं

महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा  
 नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः  
 परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च  
 किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं  
 व्याप्य नारायणः स्थितः॥ २९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश  
 प्रतीकाशः हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा  
 वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं  
 भाती विश्वस्यऽऽयतनं महत्। सन्ततः शिलाभिस्तु-  
 लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरः सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वं  
 प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।  
 सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः  
 शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः।  
 तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतौयद-  
 मध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता  
 भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा  
 व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः  
 परमः स्वराट्॥ ३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ १३॥ [१३]

## ॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता

ऋचस्तृचां मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष  
 एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नाम्मण्डलं  
 स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि  
 यजूंषि स यजुषां मण्डलं स यजुषां लोकः सैषा त्रय्येवं  
 विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः॥ ३१॥

[१४]

### ॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो  
 मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः  
 कः किं कं तत्सत्यमन्नमायुरमृतो जीवो विश्वः कतमः  
 स्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो  
 य एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं  
 सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां  
 समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥ ३२॥

[१५]

### ॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय  
 नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय  
 नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।  
 दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय  
 नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय

नमः। ज्वलाय॒ नमः। ज्वललिङ्गाय॒ नमः। आत्माय॒ नमः।  
 आत्मलिङ्गाय॒ नमः। परमाय॒ नमः। परमलिङ्गाय॒ नमः।  
 एतत्सोमस्य॑ सूर्यस्य॒ सर्वलिङ्गैः॑ स्थापयति॑ पाणिमन्त्रं॑  
 पवित्रम्॥ ३३ ॥

[१६]

### ॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजा॒तं प्र॑पद्यामि॒ सद्योजा॒ताय॒ वै नमो॒ नमः॑। भवे॒ भवे॒  
 नाति॑ भवे॒ भवस्व॒ माम्। भवोद्भवाय॒ नमः॑॥ ३४ ॥

[१७]

### ॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑  
 का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विकरणा॒य नमो॑ बल॑विकरणा॒य नमो॑  
 बला॑य॒ नमो॑ बल॑प्रमथना॒य नमः॑ सर्व॑भूतदमना॒य नमो॑  
 म॒नो॒न्म॑ना॒य नमः॑॥ ३५ ॥

[१८]

### ॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घो॒र॒घो॒र॒तरे॑भ्यः। सर्वे॑भ्यः सर्व॑शर्वे॑भ्यो  
 नम॑स्ते अस्तु॒ रु॒द्ररू॑पेभ्यः॥ ३६ ॥

[१९]

### ॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः  
प्रचोदयात्॥ ३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणो-  
ऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम्॥ ३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये-  
ऽम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो नमः॥ ३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं  
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥ ४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो  
नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च  
यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥ ४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वोचेम शन्तमं हृदे।  
सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥ ४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रतिष्ठिताः प्रत्येवास्याहुतय-  
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै ॥ ४३ ॥

[२६]

कृणुष्व पाज इति पञ्च ॥ ४४ ॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां  
माता मेदिनी महती मही सावित्री गायत्री जगत्पुर्वी पृथ्वी  
बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा सत्येत्यमृतेति  
वसिष्ठः ॥ ४५ ॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः  
पशव आपोऽमृतमापोऽन्नमापः सम्राडापो विराडापः  
स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो ज्योतीऽप्यापः सत्यमापः सर्वा  
देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ ४६ ॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥



आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु  
ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा  
दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहः  
स्वाहा॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो  
रक्षन्ताम्। यदह्मा पापमकार्षम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।  
पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं  
मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि  
स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो  
रक्षन्ताम्। यद्वात्रिया पापमकार्षम्। मनसा वाचा  
हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु।  
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि  
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं  
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

## ॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आया॑तु वर॑दा दे॒वी अ॒क्षरं॑ ब्रह्म॒सम्मि॑तम्। गा॒य॒त्रीं छ॒न्द॑सां  
मा॒तेदं॑ ब्र॒ह्म जुष॑स्व मे॥५१॥

[३४]

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि॒ बल॑मसि॒ भ्राजो॑ऽसि दे॒वानां॑ धाम्  
नामा॑सि॒ विश्व॑मसि॒ विश्वा॑युः॒ सर्व॑मसि॒ सर्वा॑युरभिभू॒रों  
गाय॑त्रीमावा॑हयामि॒ सावि॑त्रीमावा॑हयामि॒ सर॑स्वतीमावा॑ह॒  
यामि॒ छन्द॑ऋषी॒नावा॑हयामि॒ श्रिय॑मावा॑हयामि॒ गाय॑त्रिया  
गाय॑त्रीच्छन्दो॒ विश्वा॑मित्र॒ ऋषिः॑ सवि॒ता दे॒वता॑ऽग्नि॒र्मुखं॑  
ब्रह्मा॑ शिरो॒ विष्णु॑र्हृदय॑ रु॒द्रः शि॒खा पृ॒थि॒वी  
योनिः॑ प्रा॒णापा॑नव्या॒नोदान॑समा॒ना स॒प्रा॒णा श्वे॒तव॑र्णा  
साङ्ख्या॑यनस॒गोत्रा॑ गाय॑त्री चतुर्विं॑शत्यक्षरा॒ त्रि॒पदा॑ षट्कुक्षिः॒  
पञ्च॑शीर्षोपनयने वि॒नियो॑ग॒ ओं भूः। ओं भुवः॑। ओ॒५  
सुवः॑। ओं महः॑। ओं जनः॑। ओं तपः॑। ओ॒५ स॒त्यम्।  
ओं तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि। धियो॒ यो  
नः॑ प्रचो॒दया॑त्। ओमापो॒ ज्योती॑रसोऽमृतं॒ ब्रह्म॒ भूर्भुवः॑  
सुव॒रोम्॥५२॥

[३५]

## ॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उ॒त्तमे॑ शिखरे दे॒वी भू॒म्यां प॑र्वत॒मूर्ध॑नि। ब्रा॒ह्म॒णेभ्यो॑ऽभ्य॑नुज्ञा॒ता

गुच्छ दैवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता  
प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयूः पृथिव्यां द्रविणं  
ब्रह्मवर्चसं मह्यं दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

### ॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति  
तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः  
सुवरोम्॥५४॥

[३७]

### ॥ त्रिसुपर्णमन्त्रः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्। यास्ते  
सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुस्वप्नहन्दुरुष्वहा। यास्ते  
सोम प्राणास्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय  
दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं  
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।  
ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो  
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुष्वप्रियं सुवा।  
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुवा। यद्भद्रं तन्म आ  
सुवा। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः

सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिव९ रजः। मधु  
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा९ अस्तु सूर्यः।  
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय  
दद्यात्। भृणुहृत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।  
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा॥ मधु मेधवा॥ ब्रह्ममेव मधु मेधवा॥ ब्रह्मा  
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो  
गृध्राणां९ स्वधितिर्वनाना९ सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।  
ह९सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।  
नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं  
बृहत्। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरुहृत्यां  
वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं  
प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

### ॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वार्ची भद्रा सुमनस्यमाना।  
त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्ता न्वृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया  
जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया। त्वया  
जुष्टंश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ द॒दातु॑ मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑ अ॒श्विनौ॑  
दे॒वावा॑र्धत्तां पु॒ष्कर॑स्रजा॥५९॥

[४२]

अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा ग॑न्ध॒र्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दे॒वी मे॒धा  
म॑नु॒ष्य॒जा सा मा॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्जुषताम्॥६०॥

[४३]

आ मा॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्वि॒श्वरू॑पा॒ हिर॑ण्यवर्णा॒ जग॑ती जग॒म्या।  
ऊ॒र्ज॑स्वती॒ पय॑सा॒ पिन्व॑माना॒ सा मा॑ मे॒धा सु॒प्रती॑का  
जुषताम्॥६१॥

[४४]

### ॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु म॒ृत्यु॒रमृ॑तं न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृ॒णोतु॑।  
पु॒र्णं वन॑स्पतै॒रिवा॒भि॒नः शी॑यता॒ र॒यिः स च॑ ता॒न्नः  
श॒ची॒पतिः॑॥६२॥

[४५]

परं॑ म॒ृत्यो॒ अनु॑ परे॒हि प॒न्थां यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्।  
चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑  
वी॒रान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य  
गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसो ज्योग्जीवा  
जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुंश्चः।  
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्रे भिषजा शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्।  
ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयन् मा विवंधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शलकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-  
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिंदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां  
मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षंसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न  
उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो  
रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये॒ मा न॒ आयु॑षि॒ मा नो॒ गोषु॒ मा नो॒ अश्वे॑षु  
री॒रिषः॑ । वी॒रान्मा॑ नो॒ रुद्र॑ भा॒मि॒तोऽव॑धी॒र्ह॒विष्म॑न्तो॒ नम॑सा  
वि॒धेम॑ ते ॥ ७० ॥

[५३]

### ॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑प॒ते न॒ त्वदे॒तान्य॒न्यो वि॒श्वा जा॒तानि॒ परि॑ता ब॒भूव॑ ।  
यत्का॑मा॒स्ते जु॒हुम॑स्तन्नो॒ अस्तु॑ व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो  
रयी॒णाम् ॥ ७१ ॥

[५४]

### ॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिर्वृ॒त्रहा॑ वि॒मृधो॑ व॒शी । वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः  
स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः ॥ ७२ ॥

[५५]

### ॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

त्र्य॑म्बकं॒ यजाम॑हे सु॒गन्धिं॑ पु॒ष्टि॒वर्ध॑नम् । उ॒र्वारु॒कमि॑व  
बन्ध॑नान्मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒त् ॥ ७३ ॥

[५६]

ये ते स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशा॒ मृत्यो॑ म॒र्त्याय॑ हन्त॒वे । तान् य॒ज्ञस्य॑  
मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे ॥ ७४ ॥

[५७]

मृत्यवे॒ स्वाहा॑ मृत्यवे॒ स्वाहा॑ ॥ ७५ ॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । म॒नुष्य॑कृ॒त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । पितृ॑कृ॒त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । यद्वि॒वा च॒ नक्तं॑ चै॒नश्च॑कृ॒म तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । यत्स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । यत्सु॒षुप्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । यद्वि॒द्वा ऽस॒श्चावि॑द्वा ऽस॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ । ए॒नस॑ ए॒नसोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑ ॥ ७६ ॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वाया॑ गुरु॒मन॑सो वा प्रयु॑ती दे॒व हे॒डन॑म् । अ॒रा॒वा यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छुना॒यते॒ तस्मि॑न्तदे॒नो वस॑वो निधे॑तन् स्वाहा॑ ॥ ७७ ॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥



कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं  
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं  
कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं  
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं  
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

### ॥विराजहोममन्त्राः॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु  
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा।  
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं  
बहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः  
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं  
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः । गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या  
तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च  
कीर्तिं चानृण्यताम् । ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजा  
तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां  
 विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-  
 बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा  
 भूयासुः स्वाहा॥ त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-  
 ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः  
 स्वाहा॥ शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूधरजङ्घाशिश्रोपस्थपायवो  
 मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥  
 उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि  
 ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा  
 भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यप्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां  
 विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे  
 शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥  
 मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा  
 भूयासुः स्वाहा॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां  
 विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं  
 विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे शुद्ध्यन्तां  
 ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ परमात्मा मे  
 शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ क्षुधे

स्वाहा॥ क्षुत्पिपासाय॒ स्वाहा॥ विविं॑ट्यै॒ स्वाहा॥ ऋग्वि॑धानाय॒ स्वाहा॥ क॒षौ॑त्काय॒ स्वाहा॥ (ओ३ स्वाहा॥) क्षुत्पि॒पा॒साम॑लं ज्ये॒ष्ठाम॑ल॒क्ष्मी॑र्नाशयाम्यहम्। अभू॑तिमसंमृद्धिं च॒ सर्वान्नि॑र्णुद मे पाप्मानं३ स्वाहा॥ अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपाप्मा भूयास॒ ३ स्वाहा॥८३॥

[६६]

### ॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॥ वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॒ स्वाहा॥ ध्रु॒वाय॑ भूमाय॒ स्वाहा॥ ध्रु॒वक्षि॑तये॒ स्वाहा॥ अ॒च्युत॑क्षितये॒ स्वाहा॥ अ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहा॥ ॥ धर्मा॑य॒ स्वाहा॥ अध॑र्माय॒ स्वाहा॥ अ॒द्भ्यः स्वाहा॥ ओ॒षधि॑वन॒स्पति॑भ्यः॒ स्वाहा॥८४॥

र॒क्षोदे॑व॒जने॑भ्यः॒ स्वाहा॥ गृ॒ह्याभ्यः॒ स्वाहा॥ अ॒व॒साने॑भ्यः॒ स्वाहा॥ अ॒व॒सान॑पतिभ्यः॒ स्वाहा॥ स॒र्वभू॑तेभ्यः॒ स्वाहा॥ का॒माय॑ स्वाहा॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॥ यदे॑जति॒ जग॑ति यच्च॒ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॒ नाम्ने॒ स्वाहा॥ पृथि॑व्यै स्वाहा॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॥८५॥

दि॒वे स्वाहा॥ सू॒र्याय॑ स्वाहा॥ च॒न्द्रम॑से स्वाहा॥ नक्ष॑त्रेभ्यः॒ स्वाहा॥ इन्द्रा॑य॒ स्वाहा॥ बृह॑स्पतये॒ स्वाहा॥ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॥ ब्रह्म॑णे स्वाहा॥ स्व॒धा पि॒तृभ्यः॒ स्वाहा॥ नमो॑ रु॒द्राय॑ पशुपतये॒ स्वाहा॥

स्वाहा॥८६॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धाऽस्तु। भू॒तेभ्यो॑ नमः॑।  
म॒नुष्ये॑भ्यो ह॒न्ता॑। प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। प॒रमे॑ष्ठिने स्वाहा॑।  
यथा कूपः श॒तधा॑रः स॒हस्र॑धा॒रो अक्षि॑तः। ए॒वा मै अस्तु॑  
धा॒न्यः स॒हस्र॑धा॒रमक्षि॑तम्। धन॑धान्ये स्वाहा॑। ये भू॒ताः  
प्रच॑रन्ति दि॒वान॑क्तं बलि॑मिच्छन्तो॑ वि॒तुद॑स्य प्रे॒ष्याः॑।  
तेभ्यो॑ ब॒लिं पु॑ष्टि॒कामो॑ हरामि॒ मयि॑ पुष्टिं पुष्टि॑पतिर्दधातु  
स्वाहा॑॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॒ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तत्स॒त्यम्।  
ओं तत्सर्व॑म्। ओं तत्पु॒रोर्नमः॑॥ अ॒न्तश्च॑रति॑ भू॒तेषु॑ गुहा॒यां  
वि॑श्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं वष॒ट्कार॑स्त्वमिन्द्र॑स्त्व॒ रुद्र॑स्त्वं  
विष्णु॑स्त्वं ब्रह्म त्वं प्र॒जाप॑तिः। त्वं तदा॒प॒ आपो॑ ज्योती॒  
रसो॑ऽमृतं ब्रह्म भूर्भुव॑स्सुव॒रोम्॥८८॥

[६८]

### ॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां॑ प्रा॒णे नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धाया॑म॒पाने॑  
नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां॑ व्या॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि।  
श्रद्धाया॑मु॒दाने॑ नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धाया॑ स॒माने॑  
नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। ब्रह्म॑णि म आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॥

अ॒मृतो॒प॒स्तर॑णमसि॥ श्रद्धायां॑ प्रा॒णे नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।  
 शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धायां॑मपा॒ने  
 नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। अ॒पा॒नाय॑  
 स्वाहा॑॥ श्रद्धायां॑ व्या॒ने नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शि॒वो  
 मां वि॒शाप्र॑दाहाय। व्या॒नाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धायां॑मुदा॒ने  
 नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। उ॒दा॒नाय॑  
 स्वाहा॑॥ श्रद्धायां॑ समा॒ने नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।  
 शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। समा॒नाय॑ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म  
 आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑। अ॒मृता॒पि॒धान॑मसि॥८९॥

[६९]

### ॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां॑ प्रा॒णे नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। प्रा॒णमन्त्रे॑नाप्यायस्व।  
 श्रद्धायां॑मपा॒ने नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। अ॒पान॑मन्त्रे॑नाप्यायस्व।  
 श्रद्धायां॑ व्या॒ने नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। व्या॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।  
 श्रद्धायां॑मुदा॒ने नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। उ॒दान॑मन्त्रे॑नाप्यायस्व।  
 श्रद्धायां॑ समा॒ने नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। समा॒नमन्त्रे॑नाप्या॒य॒स्व॥९०॥

[७०]

### ॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गु॑ष्ठमात्रः पुरु॒षोऽङ्गु॑ष्ठं च॑ समा॒श्रितः॑। ई॒शः सर्व॑स्य जगतः

प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक् ॥ ११ ॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म॑ आ॒सन् । न॒सोः प्रा॒णः । अ॒क्ष्योश्चक्षुः॑ । क॒र्णयोः श्रोत्र॑म् ।  
बा॒हुवोर्बल॑म् । ऊ॒रुवोरोजः॑ । अ॒रिंष्टा॒ विश्वा॒न्यङ्गानि॑ त॒नूः ।  
त॒नुवा॑ मे स॒ह नम॑स्ते अस्तु मा मां हिं॒सीः ॥ १२ ॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयं॑ सु॒पर्णा उ॒प सेदु॑रिन्द्रं प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः । अप॑  
ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि पृ॒थि चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्यस्मान्नि॒धये॑ऽव ब॒द्धान् ।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्रा॒णानां॑ ग्रन्थि॒रसि॑ रु॒द्रो मां॑ वि॒शान्त॑कः । तेना॒न्नेना॑प्या॒  
य॒स्व ॥ १३ ॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो॑ रु॒द्राय॑ वि॒ष्णवे॑ मृ॒त्युर्मे॑ पा॒हि ॥ १४ ॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमंग्रे द्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि। त्वं  
वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥९५॥

[७६]

### ॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन  
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु  
सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः॥९६॥

[७७]

### ॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते  
कदाचन सतां हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते तप इति तपो  
नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तद्दुर्द्धर्षं तदुराधर्षं तस्मात्तपसि  
रमन्ते दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्धर्मे रमन्ते शम  
इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छर्मे रमन्ते दानमिति सर्वाणि  
भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते धर्म  
इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति दुश्चरं तस्माद्धर्मे  
रमन्ते प्रजन इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजायन्ते  
तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय इत्याह तस्मादग्नय  
आधातव्या अग्निहोत्रमित्याह तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते यज्ञ  
इति यज्ञो हि देवानां यज्ञेन हि देवा दिवङ्गतास्तस्माद्यज्ञे

रमन्ते मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे  
 रमन्ते न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा  
 तानि वा एतान्यवराणि तपांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एव  
 वेदेत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

### ॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपुर्ण्यः प्रजापतिं पितरमुपससार  
 किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच सत्येन  
 वायुरावाति सत्येनादित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा  
 सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति तपसा  
 देवा देवतामग्रं आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दं तपसा  
 सपत्नाप्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं  
 वदन्ति दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति दमेन ब्रह्मचारिणः  
 सुवरगच्छन्दमो भूतानान्दुराधर्षन्दमे सर्वं प्रतिष्ठितं  
 तस्माद्धमः परमं वदन्ति शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति  
 शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दच्छमो भूतानान्दुराधर्षच्छमे  
 सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति दानं यज्ञानां  
 वरूथन्दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति  
 दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने  
 सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति धर्मो विश्वस्य जगतः  
 प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति



ध॒र्मे स॒र्वं प्र॒ति॒ष्ठि॒तं तस्मा॑द्ध॒र्मं प॑र॒मं व॑द॒न्ति प्र॒ज॒न॒नं वै  
 प्र॒ति॒ष्ठा लो॒के सा॒धु प्र॒जाया॑स्त॒न्तु त॑न्वा॒नः पि॑तृ॒णाम॑नृ॒णो  
 भ॒व॒ति तदे॒व त॒स्यानृ॑णं तस्मा॑त् प्र॒ज॒न॒नं प॑र॒मं व॑द॒न्त्यग्न॑यो  
 वै त्र॒यी वि॒द्या दे॒व्यान् प॒न्था गा॑र॒हप॒त्य ऋ॑क्पृ॒थि॒वी  
 र॑थ॒न्तर॑म॒न्वाहा॑र्य॒पच॑नो य॒जुर॑न्त॒रि॒क्षं वा॑म॒दे॒व्यमा॑ह॒वनी॑यः  
 सा॒म सु॒व॒र्गो लो॒को बृ॑ह॒त्तस्मा॑द॒ग्नीन्प॑र॒मं व॑द॒न्त्यग्नि॑हो॒त्रः  
 सा॒यं प्रा॑त॒र्गृहा॑णां निष्कृ॒तिः स्वि॑ष्टः सु॒हुतं य॑ज्ञ॒क्रतू॑नां  
 प्रा॒य॒णः सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ ज्योति॒स्तस्मा॑द॒ग्नि॑हो॒त्रं प॑र॒मं  
 व॑द॒न्ति य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो हि दे॒वानां॑ य॒ज्ञेन॑ हि दे॒वा दि॒वङ्ग॑ता  
 य॒ज्ञेना॑सु॒रा॒नपा॑नुद॒न्त य॒ज्ञेन॑ द्विष॒न्तो मि॒त्रा भ॑व॒न्ति य॒ज्ञे  
 स॒र्वं प्र॒ति॒ष्ठि॒तं तस्मा॑द्य॒ज्ञं प॑र॒मं व॑द॒न्ति मा॒न॒सं वै प्रा॑जाप॒त्य  
 प॒वि॒त्रं मा॒न॒सेन॑ म॒न॒सा सा॒धु प॑श्यति मा॒न॒सा ऋ॑ष॒यः प्र॒जा  
 अ॑सृ॒जन्त मा॒न॒से स॒र्वं प्र॒ति॒ष्ठि॒तं तस्मा॑न्मा॒न॒सं प॑र॒मं व॑द॒न्ति  
 न्या॒स इ॒त्याहु॑र्म॒नी॒षिणो॑ ब्र॒ह्माणं॑ ब्र॒ह्मा वि॒श्वः क॒त॒मः स्व॑य॒म्भुः  
 प्र॒जाप॑तिः सं॒वत्स॑र इति॑ सं॒वत्स॑रोऽसा॒वादि॒त्यो य ए॒ष  
 आ॑दि॒त्ये पु॒रुषः॑ स प॑र॒मे॒ष्ठी ब्र॒ह्मा॒त्मा याभि॑रादि॒त्यस्त॑प॒ति  
 र॒श्मिभि॑स्ताभिः प॒र्जन्यो॑ व॒र्षति॑ प॒र्जन्ये॑नौषधि॒वनस्प॑तयः  
 प्र॒जाय॑न्त ओषधि॒वनस्प॑तिभि॒रन्नं॑ भव॒त्यन्ने॑न प्रा॒णाः प्रा॒णैर्ब॒लं  
 ब॒लेन॑ तप॒स्तप॑सा श्र॒द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ म॒नी॒षा  
 म॒नी॒षया॑ म॒नो म॒न॒सा शा॒न्तिः शा॒न्त्या चि॒त्तं चि॒त्तेन॑ स्मृ॒तिः  
 स्मृ॒त्या स्मा॒रः स्मा॒रेण॑ वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑ना॒त्मानं॑ वेद॒यति॑

तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति  
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः  
 स वा एष पुरुषः पञ्चाधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं  
 पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स वै  
 सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भूयं जिज्ञासकृत् ऋतुजा  
 रयिष्ठाः श्रद्धा सत्यो महस्वान्तमसोपरिष्ठाद्वात्वा तमेवं  
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्त्र्यासमेषां  
 तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्यो विभूरसि प्राणे त्वमसि सन्धाता  
 ब्रह्म त्वमसि विश्वसृक्तंजोदास्त्वमस्यग्नेर्वर्चोदास्त्वमसि  
 सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे  
 त्वा महस ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां  
 गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो  
 महिमानमित्युपनिषत् ॥ १८ ॥

[७९]

### ॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी  
 शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः  
 काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निः शमयिता दक्षिणा वाग्धोता  
 प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रं मग्नीद्यावद्वियते  
 सा दीक्षा यदश्नाति यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते

तदुपसदो यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं  
तदाहवनीयो यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरत्ति  
तत्समिधो यत्सायं प्रातर्मध्यन्दिनं च तानि सर्वानि  
ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्द्धमासाश्च मासाश्च  
ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये संवत्सराश्च  
परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा एतत्सत्रं यन्मरणं  
तदेवभृथ एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं य एवं विद्वानुदगयने  
प्रमीयते देवानामेव महिमानङ्गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं  
गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानङ्गत्वा  
चन्द्रमसः सायुज्यं गच्छत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौ महिमानौ  
ब्राह्मणो विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति  
तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ १९ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।  
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः  
शान्तिः॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥ हरिः ओम्॥





## ॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

### ॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं  
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय  
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।  
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो  
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता  
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया  
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।  
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः। आभवन्प्रभवन्त्-  
सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सऽस्तुतं कल्याणं  
विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्। अरुणं  
भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो  
दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्जलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन्।  
रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः। सुता सुन्वती  
प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती प्रपा सम्पा  
तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।  
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-

दय॑न्त्स॒ऽसाद॑नः स॒ऽसन्नः स॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः प्र॒भूः  
 श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॒वियि॑ष्यन्मू॒तो मे॒ध्यः। यशो॑  
 यश॑स्वाना॒युर॒मृतः॑। जी॒वो जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः।  
 सह॑स्वान्त्सही॒यानो॑ज॒स्वान्त्सह॑मानः। जय॑न्नभि॒जय॑न्त्सु-  
 द्र॒वि॒णो द्र॒वि॒णो॒दाः। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॒केशो॑ मोदः प्र॒मोदः॥३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्। आ॒र्द्रः  
 पि॒न्व॒मा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वो॒षधः स॑म्भ॒रो  
 मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जो॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पिविष्ट॒काः।  
 स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो ग॒मि॒ष्णवः॑। इ॒दानी॑  
 त॒दानी॑मे॒तर॑हि क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शु॒र्नि॒मेषः फ॒णो  
 द्र॒व॑न्नति॒द्रव॑न्। त्वर॑ऽस्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शी॒याञ्ज॑वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑  
 उ॒क्थ्यो॑ऽति॒रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तू॒रा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र॒ऋतुः सूर्य॑  
 ऋ॒तुश्च॒न्द्रमा॑ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः सं॒वत्स॑रो म॒हान्कः॥४॥

[१]

भूर॑ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।  
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द।  
 भुवो॑ वा॒युं चा॒न्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।  
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द।  
 स्व॑रादित्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।  
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द।

भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं  
च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा  
सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः।  
चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे।  
यत्ते अग्रे न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरस-  
श्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि  
सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे। मा ते अग्रे  
च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां  
ज्योतिर्यददावुदेति । तपसो जातमग्निभृष्टमोजः। तत्ते  
ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।  
यावद्देवाः। यावदसांति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि।  
इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो  
दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो  
मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि  
महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश

आवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॑हि।  
चि॒त्त्या चि॒ति॒मापृ॑ण। अचि॑त्त्या चि॒ति॒मापृ॑ण। चि॒दसि॑  
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒र॒ण्यपक्षः॑ शकु॒नो भु॑र॒ण्युः।  
म॒हान्त्स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॒निष॑त्तः। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑  
हि॒ःसीः। ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति स॒मित्यु॒दि॒ति। दि॒वं मे॑ यच्छ।  
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ।  
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। दि॒वं मे॑ यच्छ। अ॒ह्ना प्र॑सा॒रया॒ रात्र्या॑  
सम॑च। रात्र्या॑ प्र॑सा॒रया॒ अ॒ह्ना सम॑च। का॒मं प्र॑सा॒रया॒  
का॒मं॒ सम॑च॥९॥

[४]

भूर्भु॒वः स्वः॑। ओ॒जो ब॒लम्। ब्र॒ह्म क्ष॒त्रम्। यशो॑ म॒हत्। स॒त्यं  
तपो॑ ना॒म। रू॒पम॒मृत॑म्। चक्षुः॑ श्रो॒त्रम्। म॒न आ॒युः। वि॒श्वं यशो॑  
म॒हः। स॒मं तपो॑ ह॒रो भाः॑। जा॒तवे॑दा॒ यदि॑ वा पा॒वको॑ऽसि॑।  
वै॒श्वान॒रो यदि॑ वा वैद्यु॒तोऽसि॑। शं प्र॒जाभ्यो॑ यज॑मानाय  
लो॒कम्। ऊ॒र्जं पु॒ष्टिं द॑द॒द्भ्याव॑वृ॒त्स्व॥१०॥

[५]

रा॒ज्ञीं वि॒रा॒ज्ञीं। स॒म्रा॒ज्ञीं स्व॒रा॒ज्ञीं। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॑ ह॒रो  
भाः। अ॒ग्नि॒रिन्द्रो॑ बृ॒हस्प॑तिः। वि॒श्वे दे॒वा भु॑र्व॒नस्य॑ गो॒पाः। ते  
मा॒ सर्वे॑ यश॑सा॒ स॒सृ॑जन्तु॥११॥

[६]



अस॑वे॒ स्वाहा॒ वस॑वे॒ स्वाहा॑। वि॒भु॒वे॒ स्वाहा॒ वि॒व॑स्वते॒  
स्वाहा॑। अ॒भि॒भु॒वे॒ स्वाहा॑ऽधि॒पत॑ये॒ स्वाहा॑। दि॒वां पत॑ये॒  
स्वाहा॑ऽह॒स्प॒त्याय॒ स्वाहा॑। चा॒क्षु॒ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॑  
ज्योति॑ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॑। रा॒ज्ञे स्वाहा॑ वि॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑।  
स॒म्रा॒ज्ञे स्वाहा॑ स्व॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑। शू॒षा॒य स्वाहा॑ सू॒र्या॒य  
स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॑ ज्योति॑षे॒ स्वाहा॑। स॒स॒र्पा॒य स्वाहा॑  
क॒ल्या॒णा॒य स्वाहा॑। अ॒र्जु॒नाय॒ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो अ॑र्षति।  
अहि॑र॒ह जी॑र्णामति॑स॒र्पति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न क्री॑ड॒न्नस॑र॒द्वृषा॑  
ह॒रिः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवे॑ त्वा जुष्टं गृह्णामि। ए॒ष ते  
योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अप॑मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्। अपे॒तः श॒पथं॑ जहि।  
अधा॑ नो अ॒ग्न आ॑व॒ह। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्रिण॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॒ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॑र्त्या॒य ह॑न्त॒वे। तान्  
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॑नव॒यजाम॑हे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑।  
तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्यामृत॒वतः॑। स्व॒गाकृ॑तस्य मधु॒मतः॑।  
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर॑य॒ज्ञानां॑  
वाक्। असा॑वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॑वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितर॒पान॑।  
असा॑वेहि॑। अ॒ह॒स्तोस्त्वा॒ चक्षुः॑। असा॑वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॑ मनः।

असावेहिं। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं। असावेहिं॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं  
तथा वेदं। असावेहिं। अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं  
मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो  
मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं  
ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे  
श्रोत्रं श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं  
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी  
मे शरीरे श्रिताः। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं।  
अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो  
मे बलं श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं  
ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो  
मे मन्यो श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं  
ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥ आत्मा हृदये।  
हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा

पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो  
रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।  
तान्व्यद्यत्। यद्वद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।  
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य  
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः।  
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं  
मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च मे  
पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्टा वा। वि च हैवास्यैते देवते  
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणो प्रश्नान्प्रोच्य  
प्रजिघाया। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ  
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो  
मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स  
होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा  
इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।  
एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं  
तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच पृक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मां सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनुं ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥२९॥

अथ यदाहं पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तैर्ऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाहं अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥३०॥

ए॒ष सं॑वत्स॒रः। अथ॒ यदा॑ह। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मि॒ति। ए॒ष ए॒व  
तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते मु॑हूर्तानां॑ मु॒हूर्ताः। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।  
अ॒होरा॒त्रैः स॒माज॑गाम। त॒ ५ हो॑चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।  
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥ ३१॥

सर्व॑मायुरेति। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मिँ॑ल्लो॒के-  
ऽन्नं॑ क्षीयत॒ इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मान॑मेति। सर्व॑मायुरेति।  
अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मिँ॑ल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीयते। य  
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दाश्च॑कार॥ ३२॥

स हं ह॒ ५ सो॒ हिर॑ण्मयो॒ भूत्वा। स्व॑र्गं लो॒कमि॑याय।  
आ॒दि॒त्यस्य॒ सायु॑ज्यम्। ह॒ ५ सो॒ ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॒ भूत्वा।  
स्व॑र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॒ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।  
दे॒वभा॒गो हं श्रौ॑त॒र्षः। सा॒वि॒त्रं वि॒दाश्च॑कार। त॒ ५ ह॒  
वा॒गदृ॑श्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥ ३३॥

सर्वं॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॒वाच। कैषा  
वा॒गसी॑ति। अ॒यम॒ह ५ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गु॒ह्यं  
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑न्ति ह गौत॒मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॑त्वाऽधो  
निप॑पात। नमो॒ नम् इति॑॥ ३४॥

स हो॒वाच। मा भै॑षीर्गौ॒तम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।  
तस्मा॒द्ये के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो  
ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द ५ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तं वेद॑। श्रि॒या

हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरे। सूर्य इति त्रीणि।  
आदित्य इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेद।  
श्रिया हैवाभिषिच्यते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरे परमे  
व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमृचा  
करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति। न ह वा  
एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं वेद॥३६॥

तदेतत्परि यद्वैवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति।  
विजहृद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः।  
स्वर्गे लोक एति। विजहृन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य  
एवं वेद। शूषो ह वै वाष्ण्यः। आदित्येन समाजंगाम।  
तं होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः  
पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष वाव स सावित्रः। य एष  
तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः  
पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते  
मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद।  
कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो  
न वेद॥३८॥

न हास्यैता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह  
 वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति।  
 संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्या-  
 होरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता  
 सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि।  
 नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।  
 चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनु-  
 मन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न  
 मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वा  
 अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेद। नार्धमासेषु  
 न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवियिष्यन्त्सह-  
 स्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका  
 अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह  
 वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद।  
 न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम  
 उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका  
 यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यं॑ज्ञ॒क्र॒तुषु॒ न॒र्तुषु॒ न सं॑वत्स॒र आ॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑ति। य ए॒वं वे॑द। यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तान् वे॑द। न मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तेष्वार्ति॒मा॒र्च्छ॑ति। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति। ए॒ते वै मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्ताः। न मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तेष्वार्ति॒मा॒र्च्छ॑ति। य ए॒वं वे॑द। अथो॒ यथा॑ क्षेत्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॑प्रविश्यान्न॒मत्ति॑। ए॒वमे॒वैतान्क्षे॑त्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॑प्रविश्यान्न॒मत्ति॑। स ए॒तेषा॑मे॒व सं॒लो॒कता॑ ५ सायु॑ज्यमश्नुते। अप॑ पुनर्मृत्युं ज॑यति। य ए॒वं वे॑द॥४२॥

[१०]

कश्चि॑द्ध॒ वा अ॒स्मालो॒कात्प्रे॒त्य। आ॒त्मानं॑ वे॑द। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑। कश्चित्स्व॑ लो॒कं न प्र॑तिप्रजा॑नाति। अ॒ग्निमु॑ग्धो ह॒व धूम॑तान्तः। स्व॑ लो॒कं न प्र॑तिप्रजा॑नाति। अथ॒ यो है॒वैतम॒ग्निः सा॑वि॒त्रं वे॑द। स ए॒वास्मालो॒कात्प्रे॒त्य। आ॒त्मानं॑ वे॑द। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑॥४३॥

स स्व॑ लो॒कं प्र॑तिप्रजा॑नाति। ए॒ष उ॑ वे॒वैनं॑ तत्सा॑वि॒त्रः। स्व॒र्गं लो॒कम॒भिव॑हति। अ॒होरा॒त्रैर्वा इ॒दं स॑युग्भिः क्रियते। इति॒रा॒त्राया॑दीक्षिषत। इति॒रा॒त्राय॑ व्रतमुपा॑गुरिति। तानि॒हाने॑वं वि॒दुषः॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॑व॒धिं ध॑यन्ति। धी॒तः है॒व स शे॑व॒धिमनु॑ परैति। अथ॒ यो है॒वैतम॒ग्निः सा॑वि॒त्रं वे॑द॥४४॥

तस्य॑ है॒वाहो॑रा॒त्राणि॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॑व॒धिं न ध॑यन्ति।



अधीत॑ ह॒व स शै॒व॒धि॒मनु॑ परैति। भ॒र॒द्वा॒जो ह  
त्रि॒भि॒रायु॑र्भिर्ब्र॒ह्म॒चर्य॑मु॒वा॒स। त॑ ह॒ जी॒र्णि॒ः स्थ॒वि॒र॑  
श॒या॒नम्। इन्द्र॑ उ॒प॒व्रज्यो॑वाच। भ॒र॒द्वा॒ज। यत्तै  
चतु॑र्थ॒मायु॑र्द॒द्याम्। किमे॑नेन कुर्या॒ इति॑। ब्र॒ह्म॒चर्य॑मे॒वैने॑न  
चरे॒यमि॒ति॑ होवाच॥ ४५॥

त॑ ह॒ त्री॒न्गि॒रि॒रूपा॑नवि॒ज्ञा॒तानि॑व द॒र्श॒यां च॑कार। तेषा॑  
है॒कै॒कस्मा॑न्मु॒ष्टिना॑ऽऽदे॒। स हो॑वाच। भ॒र॒द्वा॒जे॒त्याम॑त्र्य॒। वेदा॑  
वा ए॒ते। अ॒न॒न्ता वै वेदाः॑। ए॒तद्वा ए॒तैस्त्रि॑भि॒रायु॑र्भि॒रन्व॑वोचथाः।  
अथ॑ त॒ इत॑र॒दन॑नू॒क्तमे॒व। ए॒ही॒मं वि॑द्धि। अ॒यं वै  
सर्व॑वि॒द्येति॑॥ ४६॥

तस्मै॑ है॒तम॑ग्नि॑ सा॒वि॒त्रमु॑वाच। त॑ स वि॒दि॒त्वा। अ॒मृ॒तो  
भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। अ॒मृ॒तो  
है॒व भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं  
वेद॑। ए॒षो ए॒व त्रयी॑ वि॒द्या॥ ४७॥

याव॑न्त॑ ह॒ वै त्र॒य्या वि॒द्यया॑ लो॒कं ज॑यति। ताव॑न्तं लो॒कं  
ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। अ॒ग्ने॒र्वा ए॒तानि॑ ना॒म॒धेया॑नि। अ॒ग्ने॒रे॒व  
सायु॑ज्य॑ स॒लो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। वा॒यो॒र्वा ए॒तानि॑  
ना॒म॒धेया॑नि। वा॒यो॒रे॒व सायु॑ज्य॑ स॒लो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं  
वेद॑। इन्द्र॑स्य॒ वा ए॒तानि॑ ना॒म॒धेया॑नि॥ ४८॥

इन्द्र॑स्यै॒व सायु॑ज्य॑ स॒लो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑।

बृहस्पते॑र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। बृहस्पते॑रे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। प्र॒जाप॑ते॒रे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒वं वेद॑। ब्रह्म॑णो वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। ब्रह्म॑ण ए॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒षोऽग्नि॑र॒पक्ष॑पुच्छो वा॒युरे॒व। तस्या॒ग्निर्मु॒खम्। अ॒सावा॑दि॒त्यः शि॒रः। स यदे॒ते दे॒वते॒ अन्त॑रेण। तत्सर्व॑ः सी॒व्यति॑। तस्मा॑त्सावि॒त्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

## ॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो॒ऽस्यक्ष॑य्योऽसि॑। तप॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादय॑तु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॒तम्। तेज॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा

सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।  
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य  
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं  
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य  
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।  
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।  
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे  
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं  
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री।  
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।  
तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्यां श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा।

त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा॑ अस्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।  
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य  
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा  
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। स॒ंवत्स॑रस्य॑ प्रति॒ष्ठा  
युष्मासु॑। इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभू॒तम्।  
विश्व॑स्य भ॒र्तृणि॑ विश्व॑स्य जनयि॒तृणि॑। तानि॑ व॒ उप॑दधे  
काम॒दुघा॒न्यक्षि॑तानि। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑  
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१३॥

स॒ंवत्स॑रोऽसि॒ नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।  
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य  
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा  
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१४॥

ऋ॒तवः॑ स्थ स॒ंवत्स॑रे श्रि॒ताः। मा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मासु॑।  
इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभू॒तम्।  
विश्व॑स्य भ॒र्तारो॑ विश्व॑स्य जनयि॒तारः॑। तान् व॒ उप॑दधे  
काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑  
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१५॥

मा॒साः॑ स्थ॒र्त॒र्षु श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मासु॑।  
इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभू॒तम्।

विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे  
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा  
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं  
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व  
उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।  
युवयोऽरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।  
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघे  
अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा  
सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु।  
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।  
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे  
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।

त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑  
भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे का॒मदु॒घाम॑क्षिताम्।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा  
सी॒द॥ २० ॥

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि। ब॒लम॑सि॒ भ्राजो॑ऽसि। दे॒वानां॑  
धा॒मामृ॑तम्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं  
वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑  
ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षितम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा  
सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒द॥ २१ ॥

[१]

त्वम॑ग्ने रु॒द्रो अ॒सुरो॑ म॒हो दि॒वः। त्वं श॒र्धो मा॑रु॒तं पृ॒क्ष  
ई॒शिषे। त्वं वा॒तैर॑रु॒णैर्या॑सि शङ्ग॒यः। त्वं पू॒षा वि॑ध॒तः पा॑सि  
नु त्मना॑। दे॒वा दे॒वेषु॑ श्रय॒ध्वम्। प्रथ॑मा द्वितीये॑षु श्रय॒ध्वम्।  
द्विती॑यास्तृतीये॑षु श्रय॒ध्वम्। तृती॑याश्चतुर्थे॑षु श्रय॒ध्वम्। च॒तुर्थाः  
पञ्च॑मे॒षु श्रय॒ध्वम्। प॒ञ्च॒माः ष॒ष्ठे॒षु श्रय॒ध्वम्॥ २२ ॥

ष॒ष्ठाः स॑प्त॒मे॒षु श्रय॒ध्वम्। स॑प्त॒मा अ॑ष्ट॒मे॒षु श्रय॒ध्वम्। अ॒ष्ट॒मा  
न॑व॒मे॒षु श्रय॒ध्वम्। न॒व॒मा द॑श॒मे॒षु श्रय॒ध्वम्। द॒श॒मा ए॑काद॒शेषु॑  
श्रय॒ध्वम्। ए॒काद॒शा द्वा॑द॒शेषु॑ श्रय॒ध्वम्। द्वा॒द॒शाऋ॑योद॒शेषु॑  
श्रय॒ध्वम्। त्रयो॑द॒शाश्च॑तुर्द॒शेषु॑ श्रय॒ध्वम्। च॒तुर्द॒शाः प॑ञ्चद॒शेषु॑  
श्रय॒ध्वम्। प॒ञ्च॒द॒शाः षोड॑श॒ेषु श्रय॒ध्वम्॥ २३ ॥

षोड॒शाः स॑प्तद॒शेषु॑ श्रयध्वम्। स॒प्तद॒शा अ॑ष्टाद॒शेषु॑ श्रयध्वम्।  
 अ॒ष्टाद॒शा ए॑कान्नवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। ए॒कान्नवि॒ंशा वि॒ंशेषु॑  
 श्रयध्वम्। वि॒ंशा ए॑कवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। ए॒कवि॒ंशा  
 द्वावि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। द्वावि॒ंशास्त्रयोवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्।  
 त्रयोवि॒ंशाश्चतुर्वि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। च॒तुर्वि॒ंशाः प॑ञ्चवि॒ंशेषु॑  
 श्रयध्वम्। प॒ञ्चवि॒ंशाः ष॑ड्वि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्॥ २४॥

ष॒ड्वि॒ंशाः स॑प्तवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। स॒प्तवि॒ंशा अ॑ष्टावि॒ंशेषु॑  
 श्रयध्वम्। अ॒ष्टावि॒ंशा ए॑कान्नत्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्।  
 ए॒कान्नत्रि॒ंशास्त्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। त्रि॒ंशा ए॑कत्रि॒ंशेषु॑  
 श्रयध्वम्। ए॒कत्रि॒ंशा द्वात्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। द्वात्रि॒ंशास्त्रयस्त्रि॒ं-  
 शेषु॑ श्रयध्वम्। दे॒वास्त्रि॒रेकाद॑शास्त्रि॒यस्त्रि॒ंशाः। उत्त॑रे  
 भव॑ता। उत्त॑रव॒र्त्मान् उत्त॑रस॒त्वानः। यत्का॑म इ॒दं जु॑होमि।  
 तन्मे॒ समृ॑ध्यताम्। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑  
 स्वः॑ स्वाहा॥ २५॥

[२]

अ॒ग्नावि॑ष्णू स॒जोष॑सा। इ॒मा व॑र्धन्तु वा॒ गिरः॑।  
 द्यु॒मैर्वाजे॑भिराग॑तम्। रा॒ज्ञी वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑।  
 अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भाः। अ॒ग्निः सोमो॒ बृह॑स्पतिः। वि॒श्वे  
 दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे॒ प्राव॑न्ता॒ वचः॑।  
 व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॑ स्वाहा॥ २६॥

[३]



अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अन्नमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं  
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते।  
सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते।  
मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।  
बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा  
रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ  
प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः  
स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरषयः सप्त धामं  
प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा  
घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं  
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा  
दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै  
दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमं स  
दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।  
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां  
देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिं स दिशां देवं

दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्।  
अदि॑तिर्दे॒वता॑। अदि॑तिः॒ स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।  
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पुरु॑षो दिक्। पुरु॑षो मे  
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयतु॥ ३१॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।  
असा॒वेहि॑। उ॒षस॑मुषसमशीय। अ॒हम॑सो ज्योति॑रशीय।  
अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑  
स्वः स्वाहा॑॥ ३२॥

[५]

यत्तेऽचि॑त् यदु॑ चि॒त् तै अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।  
आ॒दि॒त्यास्त॑दङ्गि॒रसश्चि॑न्वन्तु। वि॒श्वे ते दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।  
चि॒तश्चा॑सि॒ सश्चि॑तश्चास्यग्ने। ए॒तावा॑श्चा॒सि भू॒याश्चा॑स्यग्ने।  
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॒ग्नी त्वा  
बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥ ३३॥

तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सीद। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।  
सोमः॑ श्री॒णन्ति॑ पृ॒श्नयः॑। जन्म॑ दे॒वानां॑ वि॒शः। त्रि॒ष्वा  
रो॒चने॑ दि॒वः। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सीद। अ॒ग्ने दे॒वा  
इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञानो॑ वृ॒क्तब॑र्हिषे। अ॒सि होता॑ न॒ ईड्यः॑।  
अ॒गन्म॑ म॒हा मन॑सा॒ यवि॑ष्ठम्॥ ३४॥

यो दी॒दाय॑ समि॑द्ध॒ स्वे दुरो॑णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।  
स्वा॑हुतं वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म॒। मे॒धाका॑रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।

अ॒ग्निः॑ हो॒तारं॑ परि॒भूत॑मं म॒तिम्। त्वाम॑र्भस्य ह॒विषः॑  
समा॒नमि॑त्। त्वां म॒हो वृ॑णते नरो नान्यं त्वत्। म॒नुष्व॑त्त्वा  
नि॒धीम॑हि। म॒नुष्व॑त्समि॒धीम॑हि। अ॒ग्ने म॒नुष्व॑दङ्गिरः॥३५॥

दे॒वान्दे॒वाय॑ते य॒ज। अ॒ग्निर्हि॑ वा॒जिनं॑ वि॒शे। ददा॑ति  
वि॒श्वच॑र॒षणिः॑। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॒भुवम्॑। स प्री॒तो या॑ति वा॒र्यम्॑।  
इष॑ऽ स्तो॒तृभ्य॑ आ॒भर॑। पृ॒ष्टो दि॒वि पृ॒ष्टो अ॒ग्निः पृ॒थिव्या॑म्।  
पृ॒ष्टो वि॒श्वा ओष॑धी॒रावि॑वेश। वै॒श्वान॑रः स॒हसा॑ पृ॒ष्टो अ॒ग्निः।  
स नो॑ दि॒वा स रि॒षः पा॑तु न॒क्तम्॑॥३६॥

[६]

अ॒यं वा॒व यः प॑वते। सोऽ॒ग्निर्ना॑चि॒केतः॑। स य॒त्प्राङ् प॑वते।  
तद॑स्य शि॒रः। अथ॑ यद॑क्षि॒णा। स दक्षि॑णः प॒क्षः। अथ॑  
य॒त्प्र॒त्यक्। तत्पु॑च्छम्। यदु॑दङ्। स उ॒त्तरः॑ प॒क्षः॥३७॥

अथ॑ यत्सं॒वाति॑। तद॑स्य स॒मञ्च॑नं च प्र॒सार॑णं च। अथो॑  
स॒म्पदे॒वास्य॑ सा। स॒ ह वा अ॑स्मै स का॒मः प॑द्यते। यत्का॑मो  
य॒जते॑। योऽ॒ग्निं ना॑चि॒केतं॑ चि॒नुते॑। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। यो ह॒ वा  
अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्याऽऽय॒तनं॑ प्र॒तिष्ठां॑ वेद॑। आ॒य॒त॒न॒वान्भव॑ति।  
गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्॥३८॥

हि॒र॒ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्याऽऽय॒तनं॑ प्र॒तिष्ठा॑। य ए॒वं  
वेद॑। आ॒य॒त॒न॒वान्भव॑ति। गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्। यो ह॒ वा  
अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्य शरी॒रं वेद॑। सशरी॑र ए॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद।  
सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तमो  
भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च  
भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ  
हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह  
वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।  
अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः  
परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥ अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं  
लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं  
वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते।  
एवमहोरात्रे प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं  
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता  
नामं पुत्र आस। तं ह कुमारं सन्तम्। दक्षिणासु  
नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां  
दास्यसीति। द्वितीयं तृतीयम्। तं ह परित उवाच। मृत्यवे  
त्वा ददामीति। तं ह स्मोत्थितं वाग्भिवदति॥४२॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे

वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गुन्तासीति होवाच। तस्य  
स्म तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्।  
कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं  
प्रथमां रात्रिमाश्रा इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं  
तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम।  
तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे उवास। तमागत्य पप्रच्छ।  
कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमां रात्रिमाश्रा इति। प्रजां त इति। किं  
द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां  
त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति।  
पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं  
नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्येष्टापूर्ते नाक्षीयेते।  
नास्येष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ  
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति  
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप  
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य  
उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स

हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।  
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं  
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे  
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं  
धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव  
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनेष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय  
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां  
प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध  
स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां  
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां  
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै  
दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

[८]

तः हैतमेकं पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित  
एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन  
व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये  
वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्।  
एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः॥५०॥  
कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव

स॒त्रिय॑मचिन्वत। ततो॒ वै तेऽवि॑न्दन्त प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं  
लो॒कम॑जयन्। वि॒न्दत॑ ए॒व प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं  
ज॑यति। योऽग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑  
हैनं वा॒युर्ऋ॒द्धि॑कामः॥५१॥

य॒थान्यु॑प्तमे॒वोप॑दधे। ततो॒ वै स ए॒तामृ॑द्धिमा॒ध्रोत्। यामि॑दं  
वा॒युर्ऋ॒द्धः। ए॒तामृ॑द्धिमृ॒ध्रोति॑। यामि॑दं वा॒युर्ऋ॒द्धः। योऽग्निं  
ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं गोब॒लो  
वा॒र्णाः प॒शुकामः॑। पाङ्क॑मे॒व चि॑क्ये। पञ्च॑ पुरस्ता॑त्॥५२॥

पञ्च॑ दक्षि॒णतः॑। पञ्च॑ प॒श्चात्। पञ्चो॑त्तर॒तः। एकां॑ म॒ध्ये।  
ततो॒ वै स स॒हस्रं॑ प॒शून्प्रा॑प्नोत्। प्र स॒हस्रं॑ प॒शूना॑प्नोति।  
योऽग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं  
प्र॒जाप॑ति॒र्ज्यैष्म॑कामो॒ यश॑स्कामः प्र॒जन॑नकामः। त्रि॒वृ॒तमे॒व  
चि॑क्ये॥५३॥

सप्त॑ पुरस्ता॑त्। ति॒स्रो द॑क्षि॒णतः॑। सप्त॑ प॒श्चात्। ति॒स्र उ॑त्तर॒तः।  
एकां॑ म॒ध्ये। ततो॒ वै स प्र यशो॑ ज्यैष्म॑माप्नोत्। ए॒तां प्रजा॑तिं  
प्राजा॑यत। यामि॑दं प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। त्रि॒वृ॒द्वै ज्यैष्म॑म्। मा॒ता  
पि॒ता पु॒त्रः॥५४॥

त्रि॒वृ॒त्प्र॒जन॑नम्। उ॒प॒स्थो योनि॑र्मध्य॒मा। प्र यशो॑  
ज्यैष्म॑माप्नोति। ए॒तां प्रजा॑तिं प्रजा॑यते। यामि॑दं प्र॒जाः  
प्र॒जाय॑न्ते। योऽग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑।

अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्यादुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय। चितिकृतिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्रे रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः। अन्नपतु इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्रे समिधः सप्त जिह्वा इति विश्वप्रीः॥५८॥



यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।  
 अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं  
 सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं  
 तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां  
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं  
 तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं  
 सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी  
 उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिर्भजयति॥  
 कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।  
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा  
 अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः  
 कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा  
 वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्सम्पूरयति।  
 एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं  
 चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य  
 वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।  
 शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः  
 पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः

पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।  
आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ  
चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः  
समाप्तः॥ २॥

## ॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्रे। आशानां त्वा  
विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो  
भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो  
रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्पश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो  
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।  
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।  
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।  
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।  
एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया  
इव हि देवाः॥ २॥

तमाशाँऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु  
 वा आशाँऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशाँ  
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये  
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्।  
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाँऽभवत्। अनु  
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यऽऽशाँ भवति। अनु  
 स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं  
 वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽऽशायै स्वाहाँ।  
 अनुमत्यै स्वाहाँ प्रजापतये स्वाहाँ। स्वर्गाय लोकाय  
 स्वाहाऽग्नयेँ स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामौँऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु  
 वै कामौँऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामौ  
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये  
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्।  
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामौँऽभवत्। अनु  
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामौ भवति।  
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य  
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा  
 कामाय स्वाहाँ। अनुमत्यै स्वाहाँ प्रजापतये स्वाहाँ। स्वर्गाय  
 लोकाय स्वाहाऽग्नयेँ स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माँब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु

वै ब्रह्मा॑स्मि। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञो  
 भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑  
 कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्रह्म॑णे च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्रह्म॑ण्वान् ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य  
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ कामा॑य स्वाहा  
 ब्रह्म॑णे स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते य॒ज्ञेन॑ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑  
 वै य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो  
 भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑  
 कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य  
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ कामा॑य स्वाहा  
 य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥६॥

तमापो॑ऽब्रुवन्। प्रजा॑पतेऽप्सु वै सर्वे॑ कामाः॑ श्रि॒ताः। व॒यमु॑  
 वा आपः॑ स्मः। अ॒स्मान्नु यज॑स्व। अथ॑ त्वयि॑ सर्वे॑ कामाः॑

श्रयिष्यन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑  
 कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। अ॒द्ध्यश्च॑रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मि॑न्त्सर्वे॒ कामा॑ अश्रयन्त। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वे॑ ह॒ वा अ॑स्मि॒न्कामाः॑ श्रयन्ते। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑ कामा॑य स्वाहा॒ऽद्ध्यः स्वाहा॑।  
 अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑  
 स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥७॥

तम॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑ब्रवीत्। प्र॒जाप॑ते॒ऽग्नये॑ वै ब॒लि॒मते॑ सर्वा॑णि  
 भू॒तानि॑ ब॒लिः॑ ह॑रन्ति। अ॒हमु॒ वा अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑स्मि। मां  
 नु य॑जस्व। अथ॑ ते॒ सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिः॑ ह॑रिष्यन्ति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑ कामा॑य  
 पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। अ॒ग्नये॑ ब॒लि॒मते॑ च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मै॑ सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लि॒म॑हरन्।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वा॑णि ह॒ वा अ॑स्मै भू॒तानि॑  
 ब॒लिः॑ ह॑रन्ति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑  
 कामा॑य स्वाहा॒ऽग्नये॑ ब॒लि॒मते॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑  
 प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑  
 स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविवित्ससि।  
 अहमु वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते  
 सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स  
 एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अनुवित्त्वे  
 चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।  
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति।  
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ  
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्वे  
 स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय  
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनु-  
 वित्तयो नाम। आशा प्रथमा रक्षति। कामो द्वितीयाम्।  
 ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्।  
 अग्निर्बलिमान्षष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु ह  
 वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति।  
 य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि।  
 पष्ठौहीवरा दद्यात्क स च। स्त्रियै चाऽऽभार स मृच्छै॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्षयः स्वरन्विन्दन्।  
 तपसा सप्तान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति।

प्रथमजं देवः हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो  
यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमः  
सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमंश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य  
देवी॥११॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा  
देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। ताः  
श्रद्धाः हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना  
देवी भुवनस्याधिपती। आगात्सत्यः हविरिदं जुषाणम्।  
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वं। तस्मै विधेम हविषा  
घृतेन॥१२॥

यथा देवैः सधमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।  
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च सर्वं। तत्सत्यमर्चदुप यज्ञं  
न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे  
सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि  
देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्।  
आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।  
उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।  
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।  
अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।

ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारां बहुधा  
दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा  
भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः  
स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।  
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं  
यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-  
रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो  
ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव  
हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै  
तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।  
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं  
निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य  
सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा  
अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन  
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये  
स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।  
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तं श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै



श्रद्धाऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति।  
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं  
 निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य  
 सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा  
 अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन  
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये  
 स्वाहा॥ श्रद्धायै स्वाहा॥ अनुमत्यै स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥  
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये॥ स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

त९ सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु  
 वै सत्यमस्मि। मां नु यंजस्व । अथ ते सत्य९  
 सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स  
 एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै  
 चरुम्। ततो वै तस्य सत्य९ सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं  
 लोकमविन्दत्। सत्य९ ह वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं  
 लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।  
 सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा सत्याय स्वाहा॥ अनुमत्यै  
 स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥ स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये॥  
 स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहमु वै  
 मनोऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सत्यं मनो भविष्यति।  
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं

निरवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य  
सत्यं मनोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा  
अस्य मनो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन  
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये  
स्वाहा मनसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।  
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन वै श्राम्यसि। अहमु वै  
चरणमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं चरणं भविष्यति।  
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं  
निरवपत्। चरणाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य  
सत्यं चरणमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह  
वा अस्य चरणं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन  
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये  
स्वाहा चरणाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।  
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥२०॥

ता वा एताः पञ्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपाघा अनुवित्तयो  
नाम। तपः प्रथमा रक्षति। श्रद्धा द्वितीया। सत्यं तृतीया।  
मनश्चतुर्थी। चरणं पञ्चमी। अनु ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति।  
कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते।  
य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पृष्ठौहीवरां दद्यात्कंसं  
च। स्त्रियै चाऽऽभारं समृद्धौ॥२१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनं  
शप्तम्। नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेद। यो ह वै  
चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा  
हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिर्होता दशहोतृणाम्।  
पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निर्होता पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता षड्होतृणाम्।  
महाहविरहोता सप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां  
चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः  
कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वैषजम्। एषा  
पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः स्मृतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दर्शे यावत्तरसम्। स्वरिति। अनपब्रवः  
सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्।  
ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्।  
प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदाश्चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।  
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।  
स्वरिति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।  
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी

पत्न्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदञ्चं  
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं  
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्न्यश्च । यथावकाशं ग्रहान्।  
यथावकाशं प्रतिग्रहल्लोकम्पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः  
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव  
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्  
वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं  
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन। अथो  
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरं स्पृणोति। आत्मा हि वरः।  
एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो  
लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।  
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये  
प्रतिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः स्वर्गो लोकः।  
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।  
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।  
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्।

यस्मै कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्ध्यै॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितुव्यान् वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। एते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितुव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य वृक्षीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा एष व्यृध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥ यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।

य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो  
नाचिकेते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः  
कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॒ ब्रह्म॑णा। तया॑  
देव॑तयाऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्व॑  
न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑ भूमेः॥ ३५॥  
सङ्ख्या॑ता देवमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।  
पृथि॒व्यां पुष्टि॑र्हिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।  
अ॒प्स्वन्त॑श्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै।  
अ॒स्यां पृथि॒व्यामधि॑॥ ३६॥

सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृथि॒व्याम्। प्र॒तिष्ठा॑सु  
प्रति॑ष्ठिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑। वि॒ष्टिताः॑  
पृथि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीरोष॑धीः॒ सर्वाः॑। वि॒ष्टिताः॑  
पृथि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः॥ ३७॥

याव॑न्तो॒ वन॒स्पत॑यः। अ॒स्यां पृथि॒व्यामधि॑। सर्वा॑स्ताः।  
याव॑न्तो॒ ग्राम्याः॑ प॒शवः॑ सर्वे॑। आ॒रण्या॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः।  
ये द्वि॒पाद॑श्चतु॒ष्पादः॑। अ॒पाद॑ उ॒दर॑स॒र्पिणः॑। सर्वा॑स्ताः।  
याव॑दाञ्जनमुच्यते॥ ३८॥

दे॒वत्रा॑ यच्च॒ मानु॑षम्। सर्वा॑स्ताः॥ याव॑त्कृ॒ष्णाय॑स॒र्वम्॑।

दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्। सर्वा॒स्ताः। याव॑ल्लो॒हाय॑सु॒ः सर्व॑म्।  
 दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्। सर्वा॒स्ताः। सर्व॑ः सी॒सुः॑ सर्व॑ त्रपु॑।  
 दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्॥३९॥

सर्वा॒स्ताः। सर्व॑ः हिर॑ण्यः रज॒तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्।  
 सर्वा॒स्ताः। सर्व॑ः सुव॑र्णः हरि॑तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्।  
 सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑  
 ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४०॥

[६]

सर्वा॑ दि॒शो दि॒क्षु। यच्चा॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्। सर्वा॒स्ता  
 इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑  
 ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। अ॒न्तरि॑क्षं च  
 के॒वल॑म्। यच्चा॒स्मिन्न॑न्त॒राहि॑तम्। सर्वा॒स्ताः। आ॒न्तरि॑क्ष्यंश्च  
 याः प्र॒जाः॥४१॥

ग॒न्ध॒र्वाप्सर॑संश्च॒ ये। सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त॑स॒लिला॑न्।  
 अ॒न्तरि॑क्षे प्र॒ति॑ष्ठि॒तान्। सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त॑स॒लिला॑न्।  
 स्था॒वराः प्रो॒ष्यांश्च॒ ये। सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑ धु॒निः॑  
 सर्वा॑न्ध्व॒ः सान्। हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑॥४२॥

सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑न्मरी॒चीन् वित॑तान्। नी॒हारो यच्च॑ शी॒यते॑।  
 सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑ वि॒द्युतः॑ सर्वा॑न्त॒स्तनयि॑बून्। हा॒दुनी॑र्यच्च॑  
 शी॒यते॑। सर्वा॒स्ताः। सर्वाः॑ स्र॒वन्तीः स॒रितः॑। सर्व॑मप्सुच॒रं च॒

यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत  
प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च  
वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।  
यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि  
सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निं सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं  
वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यं श्रद्धां तपो दमम्। नाम  
रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुधा  
दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा  
सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवं सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्।  
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुधा दधे। तेनर्षिणा तेन  
ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। यावतीस्तारकाः  
सर्वाः। वितता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूंषि  
सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च।  
सर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः।  
अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चोब्रह्म।  
अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥



सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाश्च केवलान्।  
 सर्वास्ताः। सर्वानृतून्त्सर्वान्मासान्। संवत्सरं च केवलम्।  
 सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति।  
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेन  
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।  
 अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीचीं महती दिगुच्यते।  
 ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः।  
 सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः।  
 ऋग्भ्यो जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी ह्येव  
 शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा  
 ह्येव सृष्टम्। ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं  
 क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।  
 पूर्वं पूर्वभ्यो वचं एतदूचुः। आदरशमग्निं चिन्वानाः।  
 पूर्वं विश्वसृजोऽमृताः। शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः  
 सत्रमासत॥५०॥

तपं आसीद्ब्रह्मपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं

ह॒ होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज॑ आस॑त। अ॒मृत॑मेभ्य॒  
उद॑गायत्। स॒हस्रं॑ परि॒वत्स॑रान्। भू॒तः॑ हं प्र॒स्तोतैषामासीत्।  
भ॒विष्य॑त्प्रति॒ चाहर॑त्। प्रा॒णो अ॑ध्व॒र्युर॑भवत्। इ॒दः॑ स॒र्वः॑  
सिषा॑सताम्॥५१॥

अ॒पा॒नो वि॒द्वाना॒वृतः॑। प्र॒ति॒प्रा॒तिष्ठ॑दध्व॒रे। आ॒र्त॒वा  
उ॒पगा॑तारः। स॒द॒स्या ऋ॒तवो॑ऽभवन्। अ॒र्ध॒मा॒साश्च  
मासा॑श्च। च॒म॒साध्व॑र्य॒वोऽभ॑वन्। अ॒शः॑ स॒द्वह्म॑ण॒स्तेजः॑।  
अ॒च्छा॒वा॒कोऽभ॑वद्य॒शः॑। ऋ॒तमे॑षां प्र॒शा॒स्ताऽऽसी॑त्।  
यद्विश्वसृज॑ आस॑त॥५२॥

ऊ॒र्ग्राजा॑न॒मुद॑वहत्। ध्रु॒व॒गो॒पः स॒होऽभ॑वत्। ओ॒जोऽभ्य॑ष्टौ-  
द्वा॒व्णः। यद्विश्वसृज॑ आस॑त। अ॒प॒चि॒तिः पो॒त्रीया॑मयजत्।  
ने॒ष्ट्रीया॑मयज॒त्त्विषिः॑। आ॒ग्नी॒द्वा॒द्विदु॑षी॒ स॒त्यम्। श्र॒द्धा  
है॒वाय॑जत्स्व॒यम्। इ॒रा प॒त्नी वि॒श्वसृ॑जाम्। आ॒कू॒तिर॑पि॒न-  
ड्ढ॒विः॥५३॥

इ॒ध्मः॑ ह॒ क्षुचै॑भ्य उ॒ग्रे। तृ॒ष्णा चाऽऽव॑हतामु॒भे। वा॒गे॒षाः  
सु॒ब्रह्म॑ण्याऽऽसीत्। छ॒न्दो॒यो॒गान् वि॑जा॒न॒ती। क॒ल्प॒त॒त्राणि॑  
तन्वा॒नाऽहः॑। स॒ङ्स्थाश्च॑ स॒र्वशः॑। अ॒हो॒रा॒त्रे प॑शुपा॒ल्यौ।  
मु॒हूर्ताः प्रे॒ष्या॑ अ॒भवन्। मृ॒त्युस्त॑द॒भव॑द्वा॒ता। श॒मि॒तो॒गो वि॒शां  
प॒तिः॥५४॥

वि॒श्वसृ॑जः प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सत। स॒हस्रं॑स॒मं प्र॑सु॒तेन॒ यन्तः॑।  
ततो॑ ह॒ जज्ञे॑ भु॒व॒नस्य॑ गो॒पाः। हि॒र॒ण्मयः॑ श॒कुनि॑र्ब्रह्म

नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्  
 योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानं  
 सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते  
 नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते  
 पापकेन। पञ्चपञ्चाशत्स्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः  
 पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं  
 एकविंशतिः। विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरम्। एतेन  
 वै विश्वसृजं इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।  
 तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यं  
 सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।  
 सार्ष्टितां समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये  
 चैनत्प्राहुः। येभ्यश्चैनत्प्राहुः॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥